LEERWERKBOEK | NEDERLANDS | 4-5 HAVO

Nieuw Nederlands

literatuur

Noordhoff Uitgevers

Nieuw Nederlands
Literatuur

Vormgeving binnenwerk: Grafisch ontwerp Duko Hamminga
Conceptontwerp omslag: nu:amsterdam/nu:rotterdam
Omslagfoto: Getty Images

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Voortgezet onderwijs, Antwoordnummer
13, 9700 VB Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl.

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C118189

3 / 19

ISBN 978-90-01-82694-9

Nieuw Nederlands Literatuur

4-5 havo

Eindredactie:
Margreet Kooiman
Marlies Schouwstra

Auteurs:
Hans Frank
Margreet Kooiman
Jet Meerkerk
Monique Metzemaekers
Marlies Schouwstra

Noordhoff Uitgevers Groningen / Utrecht

Hoe werk je met Nieuw Nederlands Literatuur?

Praten over proza en poëzie

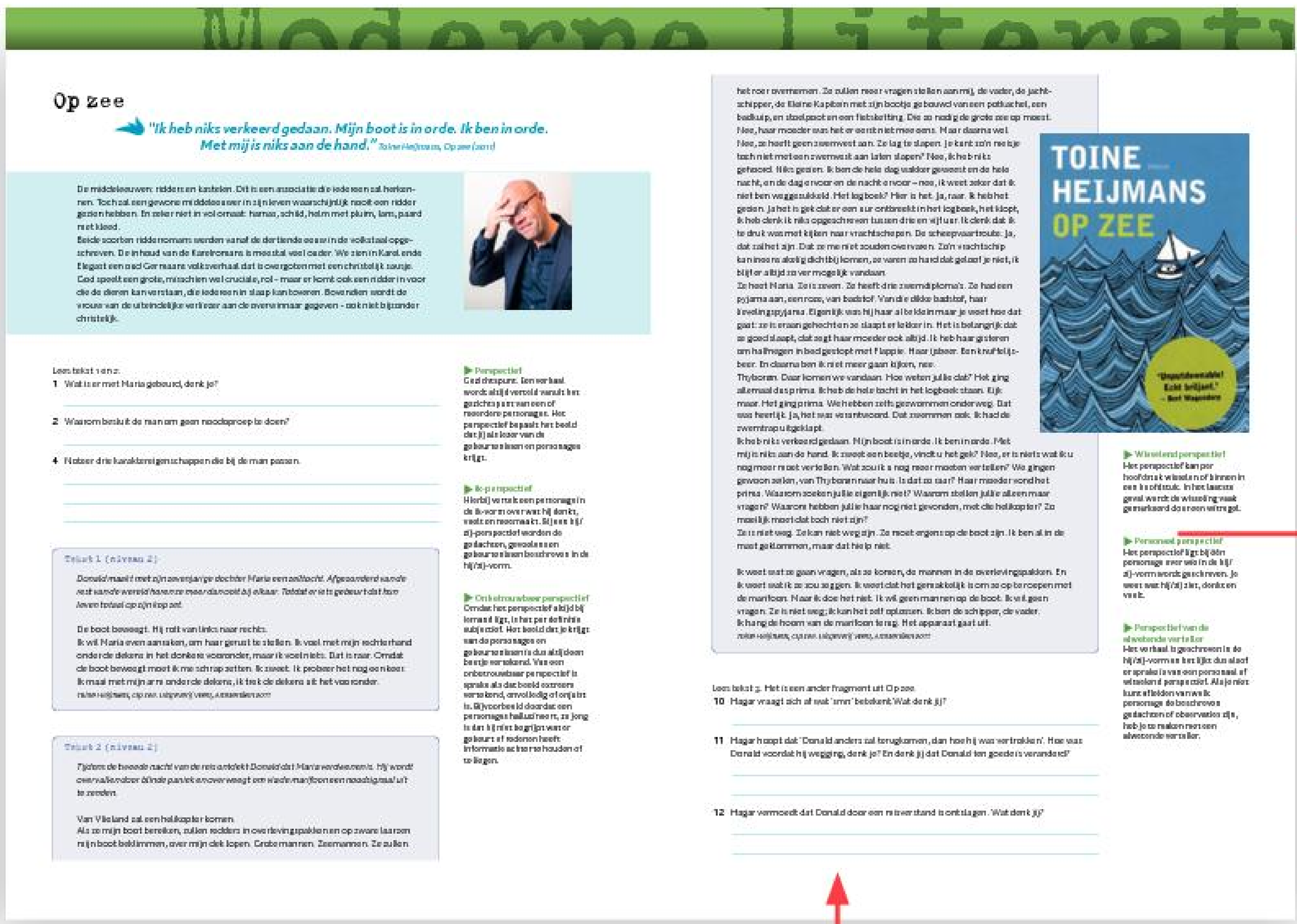
Nieuw Nederlands Literatuur bestaat uit vijf cursussen. Je begint met de cursussen ‘Praten over proza’ en ‘Praten over poëzie’. Hier leer je de begrippen die je nodig hebt om te kunnen communiceren over wat je leest. Veel van deze begrippen komen terug in de cursussen over historische en moderne literatuur.

Historische en moderne literatuur

In de vijf paragrafen over historische literatuur maak je kennis met vijf perioden uit de literatuurgeschiedenis. Elke paragraaf is opgebouwd uit een introductie tot de periode, een korte samenvatting van de literatuur uit de betreffende periode, twee prozafragmenten en een of twee gedichten. De paragrafen over moderne literatuur hebben een thema. Eerst breng je in kaart wat je al over het thema weet. Daarna worden drie romans en een of twee gedichten behandeld.
Alle paragrafen, zowel die van historische als van moderne literatuur, worden afgesloten met ‘Lees meer’. Daar vind je leestips die je helpen boeken te kiezen die passen bij jouw niveau en interesses. Alle besproken boeken staan bovendien in de ‘Lijst van behandelde werken’ achter in het boek.

Lezen voor je lijst

De cursus ‘Lezen voor je lijst’ vind je achterin het boek; hij gaat over het zelfstandig lezen van boeken voor je leeslijst. De cursus helpt je met het bepalen van je leesniveau en het vinden van boeken die bij je passen. Daarnaast maak je steeds nadat je een boek hebt gelezen of voordat je een boek gaat lezen een pas op de plaats om te reflecteren op de manier waarop je literaire ontwikkeling verloopt. Ook is er een verlanglijst opgenomen, waarop je titels kunt noteren van boeken die je (misschien) wilt gaan lezen.

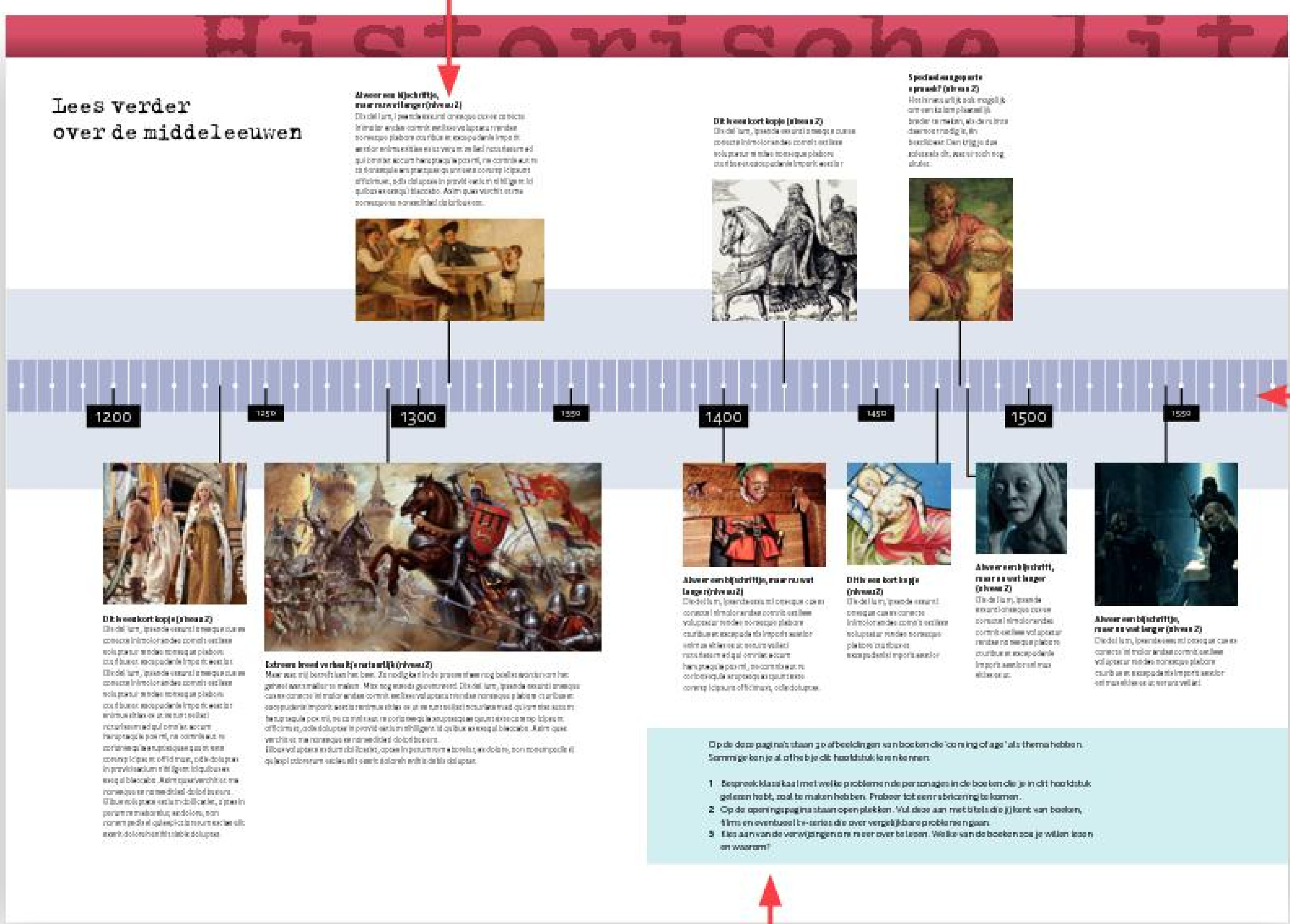
Nieuw Nederlands Literatuur zit zo in elkaar dat veel begrippen steeds weer terugkomen. Deze begrippen worden uitgelegd op de pagina waarop ze voor het eerst voorkomen. Je herkent ze aan een asterisk (*).

Een begrip dat eerder is behandeld, is onderstreept. De uitleg van dat begrip kun je opzoeken in de begrippenlijst achter in het boek en/of in de paragraaf waarin het wordt uitgelegd.

In de kaderteksten worden de begrippen uitgelegd. Soms vind je ook andere informatie in de kaderteksten, zoals woordbetekenissen en achtergrondinformatie.

Op de schrijflijnen bij de opdrachten noteer je je antwoorden. Als je te weinig ruimte hebt kun je verder schrijven op de pagina's 'Aantekeningen'. Daar kun je ook aantekeningen maken bij wat in de les wordt besproken.

Alle besproken boeken hebben een Lezen-voor-de-lijstniveau. Zo kun je gemakkelijk zoeken naar boeken op je eigen niveau.

De boeken bij de hoofdstukken historische literatuur zijn chronologisch geordend. Zo kun je in een oogopslag zien welke boeken in een historische periode zijn geschreven en welke over die periode gaan. Bij moderne literatuur zijn de boeken thematisch geordend.

De vragen aan het einde van het hoofdstuk helpen je om alles wat je hebt geleerd te ordenen. Ook worden er vragen gesteld die je helpen je eigen smaak en voorkeuren onder woorden te brengen.

Inhoud

Cursus 1
Praten over proza

Cursus 2
Praten over poëzie

Cursus 3
Historische literatuur

Cursus 4
Moderne literatuur

Cursus 5
Lezen voor je lijst

Cursus 1

Praten over

proza

Inhoud

1 Literatuur

'Het is nogal ernstig, vrees ik.'

In de komende twee jaar moet je minimaal acht literaire* werken lezen en je mening daarover kunnen verwoorden en beargumenteren. Je moet, met andere woorden, leren 'praten over proza*'. Dat is méér dan het verhaal kunnen navertellen. Je moet ook kunnen uitleggen waar het boek over gaat en je gedachten over het boek kunnen verwoorden en beargumenteren.
Om dat te kunnen moet je beschikken over een begrippenkader en de vaardigheden om dat begrippenkader te gebruiken. Daar ga je in dit hoofdstuk mee oefenen.
Allereerst moet je echter weten wat verstaan wordt onder 'literaire* werken'. In de eerste plaats is een literair werk een kunstwerk. Het is met veel zorg en aandacht gemaakt vanuit een bepaald idee. Een schrijver schrijft een gedicht, verhaal of een roman* omdat hij bepaalde, vaak complexe, gedachten, gevoelens en ervaringen wil verwoorden.

Dimitri Verhulst, *De helaasheid der dingen*, 2006 (niveau 3)
Dimitri Verhulst (1972) is een Vlaamse schrijver. *De helaasheid der dingen*, dat werd verfilmd in 2009, is zijn bekendste boek. Verhulst schrijft veel over dingen die hij zelf heeft meegemaakt. Zijn verhalen zijn vaak rauw, maar tegelijk liefdevol.
In *De helaasheid der dingen* keert de schrijver terug naar zijn geboortegrond in het Vlaamse Reetveerdegem. We maken kennis met zijn vader Pierre; zijn grootmoeder wier nachtrust al te vaak verstoord wordt door de politie als die weer eens een van haar dronken zonen thuis komt afleveren; en niet te vergeten de werkloze nonkels[1] Potrel, Herman en Zwaren, voor wie een wereldkampioenschap zuipen het hoogst haalbare is en die leven volgens het adagium 'God schiep de dag en wij slepen ons erdoorheen'.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Kun je met 100% zekerheid zeggen: 'Alles in dit boek is waargebeurd'? Leg uit.

2 Denk je dat Reetveerdegem werkelijk bestaat? Leg uit.

3 Maakt het voor jou iets uit of *De helaasheid der dingen* een roman* of een autobiografie* is?

4 Spreekt de stijl* van dit fragment je aan? Leg uit aan de hand van een voorbeeld uit de tekst.

▶ Literair
Wat betrekking heeft op literatuur*.

▶ Literatuur
Verzamelnaam voor fictieve* teksten die een 'diepere laag' hebben. Kenmerken van literatuur zijn onder meer: originaliteit, complexiteit, onvoorspelbaarheid, een bijzondere stijl* en de mogelijkheid om verschillende betekenissen aan de tekst toe te kennen.

▶ Proza
Verzamelnaam voor verhalende teksten die niet rijmen. Daarin onderscheidt proza zich van poëzie (gedichten).

▶ Roman
Een lang (boekvullend), fictief verhaal.

5 Vind je dat de grootmoeder realistisch wordt beschreven of is ze meer een 'literair' personage? Leg uit.

6 'Helaasheid' is een neologisme. Wat betekent het, denk je?

7 Vind je de titel *De helaasheid der dingen* goed passen bij dit fragment? Leg uit.

8 In een interview heeft Dimitri Verhulst gezegd: '*De helaasheid der dingen* is een boek over mijn moeilijke jeugd.' Waarom zouden mensen dit willen lezen, denk je?

9 Zou *jij* het boek willen lezen? Waarom?

10 Vind je *De helaasheid der dingen* literatuur? Leg uit.

Tekst 1

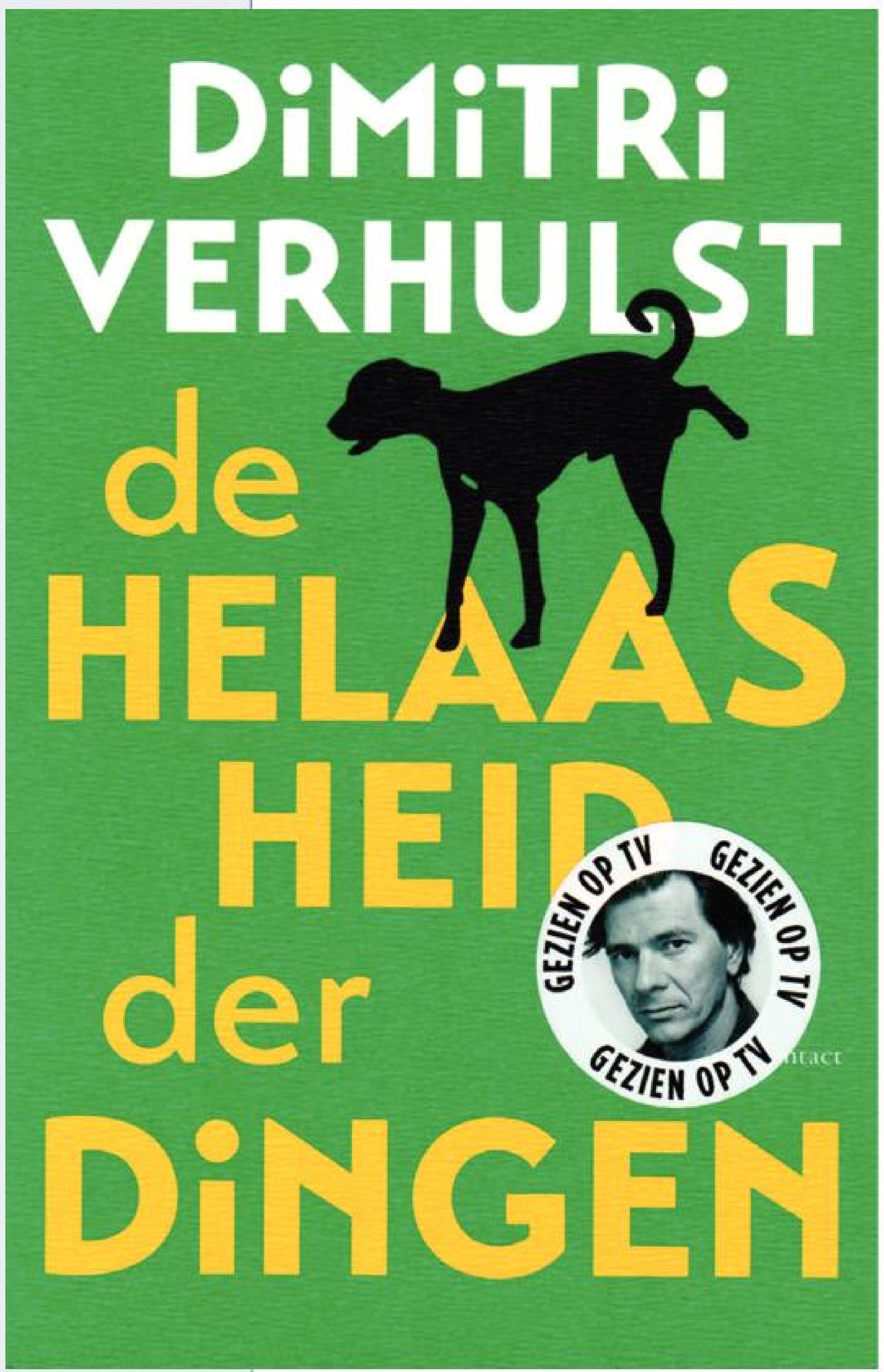
Het was al herfst, al waren wij ieder seizoen wel aan de fep en is het eigen aan vertellingen over levens als deze dat de jaargetijden er niet toe doen, maar de dood lijkt meer genood wanneer ook de bladeren hun feuille morte uitvoeren, wanneer alles in de natuur behaagziek sterft volgens de regels van de kunst. Die nacht hoorde ik ook de bomen als cheerleaders wapperen met hun kruinen, de wind kwam van ver en had ons niets meegebracht dan enkel te zware gedachten. Het was de tijd vlak na de slacht, waarin de koeien wisten dat hun gratie voor de winter was verleend, zodat ze nog eens tochtig mochten staan, en dat de droefste onder hen hun sirenes loeiden om te rouwen om een kalf dat was opgegaan in kotelet. Daarom viel die nacht het blauwe licht van de politiewagen zo mooi op het behangpapier in onze slaapkamer, omdat het deel uitmaakte van de goddelijke choreografie.
Er werd aangebeld, maar grootmoeder Maria bleef liggen in haar bed, dat nog maar net de temperatuur van haar lichaamswarmte had aangenomen. Ze was ermee opgehouden 's nachts de roep van de deurbel te beantwoorden, omdat ze wist dat het weer een van haar zonen was die zijn motoriek had verloren aan het vele scharrebier en die beneden stond te klooien met zijn sleutels. Zij stonden dan te graaien in de onmetelijke diepten van hun broekzakken, hun weg zoekend tussen aanstekers, muntstukken en geknakte sigaretten, om met veel geluk na een half

▶ Autobiografie
De schrijver beschrijft zijn eigen leven. Het woord komt uit het Grieks: *auto* betekent 'zelf'; *bios* betekent 'leven' en *grafie* komt van 'graphein', schrijven.

▶ Stijl
De manier waarop een verhaal is geschreven. Stijl omvat niet alleen woordkeus en zinsbouw, maar bijvoorbeeld ook de afwisseling tussen dialoog en beschrijvingen en het gebruik van ironie. Woorden die vaak gebruikt worden om de stijl van een schrijver te omschrijven zijn 'sober' (kaal), 'zakelijk' (rechttoe-rechtaan) en 'bloemrijk' (met veel versieringen).

▶ Fictie
Verzonnen verhaal. Fictieve verhalen kunnen (deels) gaan over mensen die werkelijk (hebben) bestaan of gebeurtenissen die werkelijk hebben plaatsgevonden.

uur hun huissleutels op te delven. Waarna hun de psychomotorische test wachtte die sleutel in het sleutelgat te krijgen.
Er werd een tweede maal aangebeld, en in de kamer ernaast hoorde ik mijn grootmoeder zich nog eens omdraaien tijdens een kletterende vloek, waarvoor ze een zomer later te Lourdes om vergeving vroeg.
Ik stond op, keek door het raam, en zag een politieman ongeduldig met zijn benen trappelen. Het leek me dat hij moest plassen.
'Meetje,' riep ik.
'Wat is er jongen?'
'Er wordt gebeld!'
'Dat is je vader. Hij krijgt waarschijnlijk weer zijn sleutels niet in het slot. Laat hem maar bellen, een nachtje frisse buitenlucht zal hem geen kwaad doen.'
'Het is de politie, Meetje.'
'Weeral!'

Ook voor de politie was mijn grootmoeder opgehouden 's nachts de deur open te maken. De laatste jaren was ze het beu geraakt haar slaap te moeten onderbreken voor vriendelijke agenten die mijn laveloze ouwe uit de goot hadden geraapt en hem thuis kwamen afleveren. Er waren periodes dat het politiekorps van Reetveerdegem meer op een taxibedrijf dan op iets anders leek, en het was zelfs meermaals voorgekomen dat ze eerst mijn vader een lift gaven tot aan de deur en drie uur later mijn nonkel Zwaren afleverden. Het begon pas de spuigaten uit te lopen toen ze ook onze Herman naar zijn kamer hielpen en hem assisteerden bij het uittrekken van zijn gehavende kleren. Uiteindelijk bewezen ze daarmee het hele dorp een dienst, want iemand die op straat zijn roes lag uit te slapen zou alleen maar ongelukken kunnen veroorzaken, in die zin begrepen wij de moederinstincten van de gendarmen wel, maar ze moesten niet overdrijven, wij hadden ook onze trots.
Andere keren belden ze aan met de boodschap dat onze Potrel hier of daar weer iemand in elkaar getimmerd had tijdens een bezopen ruzie en om administratieve reden de nacht had door te brengen in de cel, waar hij bij manier van spreken al zijn eigen pyjama had liggen. De politie bracht ons daarvan telkens op de hoogte om ons niet te verontrusten als hij afwezig bleek bij het ontbijt. Alsof wij verontrust waren wanneer onze mannen soms drie dagen lang niet thuiskwamen. De periodes dat ze in grote vorm verkeerden en koste wat kost dronken wilden raken, gebeurde het dat we ze een ganse week niet zagen. Bovendien ontbeten wij niet, niet voor we eerst een half pakje sigaretten hadden opgerookt.
Maar wanneer een politieman de kwalijke gewoonte van stofzuigerverkopers overneemt en tot vijfmaal toe aan de deur belt, of zijn vinger niet van de belknop haalt tot wanneer er eindelijk wordt opengedaan, dan is er een vermoeden van ernstigheid.
Toen mijn grootmoeder de deur eindelijk openmaakte gaf de agent de indruk het jammer te vinden dat er alsnog werd opengedaan.
'Goedenavond, mevrouw, sorry dat ik u zo laat op de avond nog stoor, maar bent u de moeder van Herman Verhulst?'
'Dat hangt er van af.'
Iedereen kende hier de Verhulsten, de politie nog het best. Blijkbaar was die jongen nieuw in het korps en hadden ze hem bij wijze van doopproef op ons afgestuurd.
'Mag ik even binnenkomen, mevrouw?'
'Meneer, kijk eens hier: ik sta hier in mijn peignoir en heb mijn tanden niet in, in zo'n toestand kan ik geen volk ontvangen. Wat voor nieuws?'
'Het is nogal ernstig, vrees ik. Mag ik echt niet even binnen, het is tamelijk lastig om dit aan de deur te vertellen.'
'Kleine, haal boven eens mijn tanden, dat ik die meneer hier een beetje deftig kan ontvangen!'

Er zat nog lauwe koffie in de kan, die de agent dankbaar aanvaardde. De bittere smaak van onze cichorei[2] stond hem tegen, en als we de zak suiker niet bij zijn tas[3] hadden gezet zou zijn gezicht zijn opengescheurd in twee afzichtelijke helften. Zodra mijn grootmoeder haar tanden in had mocht hij zijn gesprek verder zetten.
'Eens vragen, mevrouw, heeft u soms toevallig een hartkwaal?'
'Is dat nu een uur om mensen lastig te vallen met vragen over hun hart?'
'Ik moet u dat nu eenmaal vragen, mevrouw, het spijt me.'
'Voor wat is het? Want ik wil snel terug mijn bed in.'
'Uw zoon Herman, mevrouw Verhulst…'
'Ja? Wat heeft hij nu weer uitgespookt?'
'… ligt momenteel in comateuze toestand.'
'Kijk meneer, ik ben een oude vrouw met een veel te klein pensioen. Op mijn veertiende zat ik in de weeffabrieken van Aalst en Dendermonde. Om vijf uur moesten we beginnen, en ik reed met de fiets naar mijn werk, weer of geen weer. Iedere seconde die ik op de wc zat werd afgetrokken van mijn loon. Op mijn zeventiende werd ik zwanger van een zoon die veel te veel woog en die ze er met een keizersnede hebben moeten uittrekken. Uiteindelijk zijn er tien kinderen uit mij geboren waarvan negen levend, en ben ik gans mijn leven in de weer geweest met de was en de plas van dat grut. Met andere woorden, ik heb niet gestudeerd. Ik weet wel dat al mijn zonen, dus ook onze Herman, soms in verschrikkelijke toestanden thuiskomen 's nachts. U had de toestand eens moeten zien waarin onze Pierre gisteren verkeerde. Maar daar een naam op plakken kan ik niet. Comateus of welk woord gebruiktige gij? Awel, ik kan mij daar iets bij voorstellen, bij een comateuze toestand. Dat komt hier alle dagen voor, ik heb alles al gezien. Maar als ge zo vriendelijk wilt zijn om mensentaal te spreken!'
'Comateus is een wetenschappelijke term, mevrouw. Het wil zeggen dat je niet dood bent, maar dat je ook niet meer leeft.'
'Dat is wat ik net kwam te zeggen, meneer, dat zie ik hier alle dagen. Misschien ben ik ook wel comateus dan, nu je het zo zegt. Zou dat kunnen?'
De agent zette een gezicht op dat te verstaan moest geven dat hij agent en geen dokter was.
'Als onze Herman niet meer zou leven, dan zou u mij hier toch vertellen dat hij dood is, en niet bijvoorbeeld dat hij in comateuze toestand verkeert, onnozelaar. Allé nu, comateus. Komt dat van het Latijn of zo?'
De agent haalde zijn schouders op. Ongetwijfeld vervloekte hij op dat ogenblik de korpschef die hem op ons had afgestuurd met deze door al zijn collega's gehate opdracht. Deze klus was altijd voor nieuwelingen, ouwe rotten in het vak spraken hun ervaring aan om stempels te zetten op officiële documenten en om parkeerboetes uit te schrijven.
'Kijk meneer de agent, ik zou nu graag terug mijn tanden uitdoen en gaan slapen. En als u zo vriendelijk zou willen zijn om mij niet meer lastig te vallen met onnozelheden als deze, het is verdomme vier uur in de nacht. Comateuze toestand, mijn voeten. Een mens moet wat horen in zijn leven.'

Dimitri Verhulst, De helaasheid der dingen. Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen 2006

Gilda de Bal als Dimitri's grootmoeder in de film *De helaasheid der dingen* (2009)

Woordbetekenissen
[1]nonkel: oom (Vlaams)
[2]cichorei: goedkope (en bittere) namaakkoffie
[3]tas: kopje (Vlaams)

1.1 Personages

'Cavia had zich dapper de avond doorgesjoelbakt.'

Er bestaan geen verhalen zonder personages. Zij maken dat je je betrokken voelt (of niet) bij het verhaal. Je kunt mét hen blij zijn als ze hun problemen hebben opgelost of juist verdrietig als het verhaal een andere wending neemt. Je kunt meeleven met personages of ontroerd door hen raken. Personages kunnen je met bewondering vervullen, maar ook met afschuw. Je betrokkenheid bij de personages is vaak een van de redenen dat je wilt weten hoe het verhaal verdergaat.
Kenmerkend voor literaire personages is dat ze anders, extremer en onvoorspelbaarder zijn dan de meeste mensen die je kent. Daardoor kan het moeite kosten om personages en hun handelen te begrijpen. Bovendien krijg je niet over alle personages evenveel informatie. In deze paragraaf oefen je met het beschrijven en onderzoeken van een bijzonder personage: een cavia die op kantoor werkt.

Paulien Cornelisse, *De verwarde cavia*, 2016 (niveau 2)
Paulien Cornelisse (1976) is cabaretier, columnist en schrijver. Toen haar gevraagd werd waarom ze een boek over een cavia heeft geschreven, was haar antwoord: 'Omdat ik het idee kreeg. Eerst dacht ik: wat raar. Maar het idee verliet mijn hoofd maar niet. "Dan moet ik het maar doen," dacht ik.'
De flaptekst van het boek nodigt je uit om binnen te treden in de wereld van Cavia: 'Maak kennis met haar collega's, ervaar het belang van een betrouwbare koffieautomaat en huiver mee als het moederconcern zich met de zaken gaat bemoeien. De kantoortuin is een verwarrende biotoop, met als enige houvast een doosje paperclips.'

Lees tekst 1, het eerste hoofdstuk van *De verwarde cavia*, en beantwoord de vragen.

1 Noteer drie karaktereigenschappen die je bij Cavia vindt passen.

2 De eigenschappen die je hebt genoteerd worden niet letterlijk in de tekst genoemd. Hoe wist je welke eigenschappen je moest noteren?

3 Is de vriendin van Cavia een round character*, een flat character*, een type* of een karikatuur*? Leg uit.

4 Welk conflict* ontstaat in deze tekst?

5 Formuleer zelf het evenwicht* dat aan het conflict vooraf gaat.

▶ Round character
Goed uitgewerkt personage dat een ontwikkeling doormaakt; je weet wat hij denkt en voelt. De hoofdpersoon is vrijwel altijd een *round character*.

▶ Flat character
Personage over wie je minder te weten komt. Over het algemeen ontwikkelt een *flat character* zich niet of nauwelijks.

▶ Type
Personage dat een ondergeschikte rol in het verhaal speelt. Je komt meestal maar weinig over een type te weten.

▶ Karikatuur
Bepaalde kenmerken van een personage (of een groep personages) worden (sterk) overdreven.

6 Is er sprake van een ontwikkeling* en een oplossing*? Leg uit.

7 Laat zien dat je de titel van dit hoofdstuk, 'Hèhè', op twee manieren kunt uitleggen.

8 De titel van het boek is *De verwarde cavia*. Waarop slaat 'verwarde', denk je? Is verwardheid een eigenschap van Cavia of raakt ze door iets of iemand in de war? Of beide? Leg uit.

9 Welk gevoel roept Cavia in jou op? Hoe komt dat?

▶ Conflictmodel
Veel verhalen zijn opgebouwd volgens het conflictmodel:
1. ***evenwicht*: alles is min of meer 'normaal';**
2. ***conflict*: het evenwicht wordt verstoord door een gebeurtenis; vaak dwingt deze de hoofdpersoon om uit zijn 'comfortzone' te komen;**
3. ***ontwikkeling*: de hoofdpersoon moet reageren, hij komt in actie en maakt een ontwikkeling door;**
4. ***oplossing* of *nieuw evenwicht*: het conflict wordt opgelost en er ontstaat een (voorlopig) nieuw evenwicht (dat opnieuw verstoord kan worden).**

Tekst 1

Hèhè

De verwarde cavia was blij dat de feestdagen achter de rug waren. Dat beweerde overigens iedereen op de afdeling, maar Cavia vermoedde dat zij de enige was die het echt meende. Haar collega's hadden het over feesten met veel drank en de auto niet meer kunnen vinden. Cavia dronk niet (of nauwelijks) en dat maakte dit soort wilde nachten een onmogelijkheid in haar leven. Roy, de receptionist, vertelde dat hij tijdens oud en nieuw drie keer 'royaal' over zijn nek was gegaan.
Zelf had Cavia oudejaarsavond gevierd bij een vriendin die ze nog kende van de studie Communicatie. Die vriendin had drie kinderen, leuke kinderen, heus wel, maar ze werden te weinig uitgedaagd op school, en daarom waren ze zo druk. Aldus de vriendin.
Cavia had zich dapper de avond doorgesjoelbakt terwijl de kinderen omstebeurt een woedeaanval kregen. De vriendin had dan met 'naar bed' gedreigd, om ze meteen daarna verbeten te knuffelen.
De man van de vriendin deed niks en was op de bank blijven zitten. In plaats van met zijn ogen te knipperen had hij ze steeds een paar seconden dicht gehouden. 'Hoe is het met je werk?' had hij gevraagd. 'Wat deed je ook alweer?' Hij gaapte al voor Cavia antwoord had kunnen geven. Van de weeromstuit had ze de ene oliebol na de andere gegeten.
De kinderen mochten vuurwerk afsteken. Cavia had ter plekke verzonnen dat vuurwerk te riskant was voor haar vacht en dat ze daarom binnen bleef. Dat ik dat nooit eerder bedacht heb! dacht ze triomfantelijk toen ze eindelijk lekker alleen op de bank zat. Het was een leugen die haar zó goed paste, dat ze er bijna in ging geloven.
Om één uur was ze naar huis gegaan. De man van haar vriendin had haar uitgelaten. Terwijl hij de deur achter haar dichtdeed, had ze hem nog net 'hèhè' horen zeggen.
En nu zat ze weer rustig aan haar bureau. Het idee dat ze een lade had met paperclips, haar nietmachine, haar ontnietertje, post-its, pennen, potloden, een gummetje – dat hield haar voorlopig op de been.

Paulien Cornelisse, De verwarde cavia. Cornelisse, Amsterdam 2016

1.2 Perspectief

'Ze is er niet. Maria is verdwenen en haar ijsbeer ook.'

Stel je de volgende situatie voor: in jouw vriendengroep hebben A en B ruzie gehad. Je hoort van A wat er is gebeurd en je denkt bij jezelf: Wat een rotstreek van B! Vervolgens vertelt B je zijn of haar kant van het verhaal en je denkt: Nou, maar A heeft er niet bij verteld wat zijn aandeel is geweest. Zo werkt het ook met personages in romans. Het beeld dat jij van de gebeurtenissen krijgt, wordt bepaald door het perspectief* van het personage dat erover vertelt.
Je kunt de schrijver zien als een poppenspeler die aan alle touwtjes trekt. Hij bepaalt niet alleen wat er gebeurt, maar ook welk personage over de gebeurtenissen vertelt en hoe hij dat doet. Zo bepaalt de schrijver welk beeld jij als lezer van de gebeurtenissen krijgt. Schrijvers 'spelen' daar vaak mee door personages informatie achter te laten houden of onbetrouwbare informatie te laten geven. Je kunt personages niet vanzelfsprekend op hun woord geloven. Dat is zeker het geval met hoofdpersoon Donald uit *Op zee*.

Toine Heijmans, *Op zee*, 2011 (niveau 3)
Toine Heijmans (1969) is journalist en columnist voor *de Volkskrant*. *Op zee* is zijn debuut*. Het oorspronkelijke idee voor het verhaal ontstond toen hij samen met zijn dochter een wandeltocht maakte door de Sahara. 'Ik zag mijn dochter telkens verdwijnen achter de top van een zandduin. Dat moment, de angst om haar te verliezen, wilde ik beschrijven.'
In *Op zee* maakt Donald met zijn zevenjarige dochter Maria een zeiltocht. Afgezonderd van de rest van de wereld horen ze meer dan ooit bij elkaar. Totdat er iets gebeurt dat hun leven totaal op zijn kop zet.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen. Het perspectief* ligt bij Donald.

1 Wat is er met Maria gebeurd, denk je?

2 Waarom besluit Donald om geen noodoproep te doen?

3 Wat vind je van dat besluit? Leg uit.

4 Donald fantaseert dat hij tegen de mannen van de reddingsbrigade zegt: 'Ik weet zeker dat ik niet ben weggesukkeld.' Hij is echter twee dagen en twee nachten wakker geweest en heeft tussen drie en vijf uur niets opgeschreven in het logboek. Dat is een aanwijzing dat er sprake is van een onbetrouwbaar perspectief*.
Aan welke uitspraken van Donald kun je nog meer twijfelen? Markeer er twee.

5 Donald zegt ook: 'Ik ben in orde. Met mij is niks aan de hand.' Een oplettende lezer gelooft hem niet meer. Wat denk jij dat er met Donald aan de hand is?

▶ Perspectief
Gezichtspunt. Een verhaal wordt altijd verteld vanuit het gezichtspunt van een of meerdere personages. Het perspectief bepaalt het beeld dat jij als lezer van de gebeurtenissen en personages krijgt. Omdat het perspectief altijd bij iemand ligt, is het per definitie subjectief. Het beeld dat je krijgt van de personages en gebeurtenissen is dus altijd een beetje vertekend.
Er bestaan drie soorten perspectief:
- *ik-perspectief:* het verhaal wordt verteld door een ik-persoon;
- *personaal perspectief* (hij/zij-perspectief): het verhaal wordt verteld in de hij/zij-vorm; van deze hij/zij weet je de gedachten en gevoelens;
- perspectief van de *alwetende verteller*.

6 Verandert er in de loop van dit fragment iets in de mate waarin je meeleeft met Donald? Hoe komt dat?

▶ Debuut
Eerste literaire werk dat een schrijver publiceert. Ook als hij al eerder non-fictie heeft gepubliceerd, geldt zijn eerste literaire werk als zijn debuut.

▶ Onbetrouwbaar perspectief
Van een onbetrouwbaar perspectief of een onbetrouwbare verteller is sprake als de tekst aanwijzingen bevat dat het beeld dat deze verteller geeft, extreem vertekend, onvolledig of onjuist is. Bijvoorbeeld doordat een personages hallucineert, zo jong is dat hij niet begrijpt wat er gebeurt of redenen heeft om informatie achter te houden of te liegen.

Tekst 1

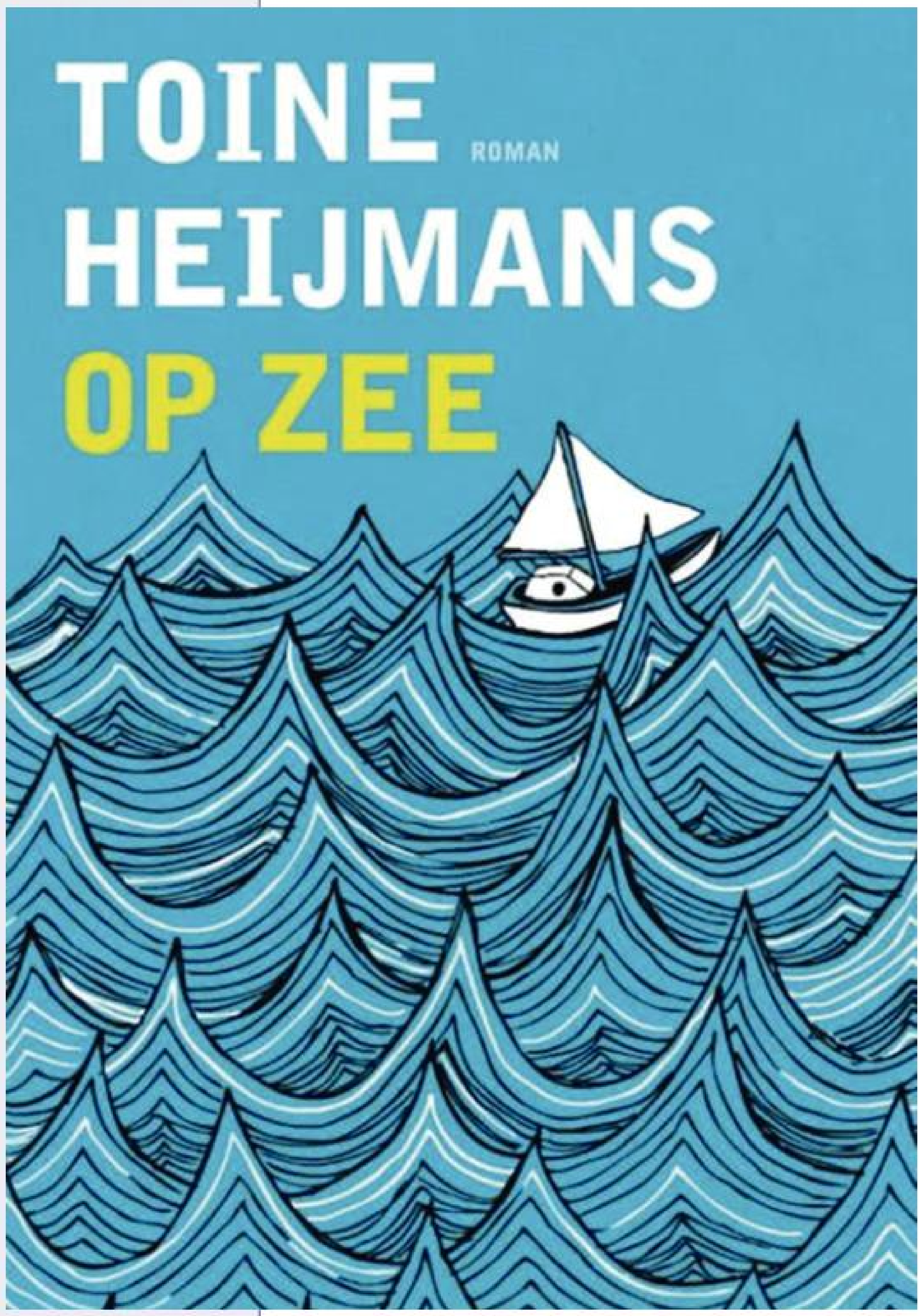
De boot beweegt. Hij rolt van links naar rechts.
Ik wil Maria even aanraken, om haar gerust te stellen. Ik voel met mijn rechterhand onder de dekens in het donkere vooronder, maar ik voel niets. Dat is raar. Omdat de boot beweegt moet ik me schrap zetten. Ik zweet. Ik probeer het nog een keer. Ik maai met mijn arm onder de dekens, ik trek de dekens uit het vooronder, ik klim op het matras. Er is niks. Ze is er niet. Maria is verdwenen en haar ijsbeer ook.

Toine Heijmans, Op zee. Uitgeverij Veen, Amsterdam 2011

Tekst 2

Donald wordt overvallen door blinde paniek en overweegt om via de marifoon een noodsignaal uit te zenden.

Van Vlieland zal een helikopter komen.
Als ze mijn boot bereiken, zullen redders in overlevingspakken en op zware laarzen mijn boot beklimmen, over mijn dek lopen. Grote mannen. Zeemannen. Ze zullen het roer overnemen. Ze zullen meer vragen stellen aan mij, de vader, de jachtschipper, de Kleine Kapitein met zijn bootje gebouwd van een potkachel, een badkuip, en stoelpoot en een fietsketting. Die zo nodig de grote zee op moest.
Nee, haar moeder was het er eerst niet mee eens. Maar daarna wel.
Nee, ze heeft geen zwemvest aan. Ze lag te slapen. Je kunt zo'n meisje toch niet met een zwemvest aan laten slapen? Nee, ik heb niks gehoord. Niks gezien. Ik ben de hele dag wakker geweest en de hele nacht, en de dag ervoor en de nacht ervoor – nee, ik weet zeker dat ik niet ben weggesukkeld. Het logboek? Hier is het. Ja, raar. Ik heb het gezien. Ja het is gek dat er een uur ontbreekt in het logboek, het klopt, ik heb denk ik niks opgeschreven tussen drie en vijf uur. Ik denk dat ik te druk was met kijken naar vrachtschepen. De scheepvaartroute. Ja, dat zal het zijn. Dat ze me niet zouden overvaren. Zo'n vrachtschip kan ineens akelig dichtbij komen, ze varen zo hard dat geloof je niet, ik blijf er altijd zo ver mogelijk vandaan.
Ze heet Maria. Ze is zeven. Ze heeft drie zwemdiploma's. Ze had een pyjama aan, een roze, van badstof. Van die dikke badstof, haar lievelingspyjama. Eigenlijk was hij haar al te klein maar je weet hoe dat gaat: ze is eraan gehecht en ze slaapt er lekker in. Het is belangrijk dat ze goed slaapt, dat zegt haar moeder ook altijd. Ik heb haar gisteren om halfnegen in bed gestopt met Flappie. Haar ijsbeer. Een knuffelijsbeer. En daarna ben ik niet meer gaan kijken, nee.
Thyborøn. Daar komen we vandaan. Hoe weten jullie dat? Het ging allemaal dus prima. Ik heb de hele tocht in het logboek staan. Kijk maar. Het ging prima. We hebben zelfs gezwommen onderweg. Dat was heerlijk. Ja, het was verantwoord. Dat zwemmen ook. Ik had de zwemtrap uitgeklapt.
Ik heb niks verkeerd gedaan. Mijn boot is in orde. Ik ben in orde. Met mij is niks aan de hand. Ik zweet een beetje, vindt u het gek? Nee, er is niets wat ik u nog meer moet vertellen. Wat zou ik u nog meer moeten vertellen? We gingen gewoon zeilen, van Thyborøn naar huis. Is dat zo raar? Haar moeder vond het prima. Waarom zoeken jullie eigenlijk niet? Waarom stellen jullie alleen maar vragen? Waarom hebben jullie haar nog niet gevonden, met die helikopter? Zo moeilijk moet dat toch niet zijn?

> Ze is niet weg. Ze kan niet weg zijn. Ze moet ergens op de boot zijn. Ik ben al in de mast geklommen, maar dat hielp niet.
> Ik weet wat ze gaan vragen, als ze komen, de mannen in de overlevingspakken. En ik weet wat ik ze zou zeggen. Ik weet dat het gemakkelijk is om ze op te roepen met de marifoon. Maar ik doe het niet. Ik wil geen mannen op de boot. Ik wil geen vragen. Ze is niet weg; ik kan het zelf oplossen. Ik ben de schipper, de vader.
> Ik hang de hoorn van de marifoon terug. Het apparaat gaat uit.
>
> *Toine Heijmans, Op zee. Uitgeverij Veen, Amsterdam 2011*

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

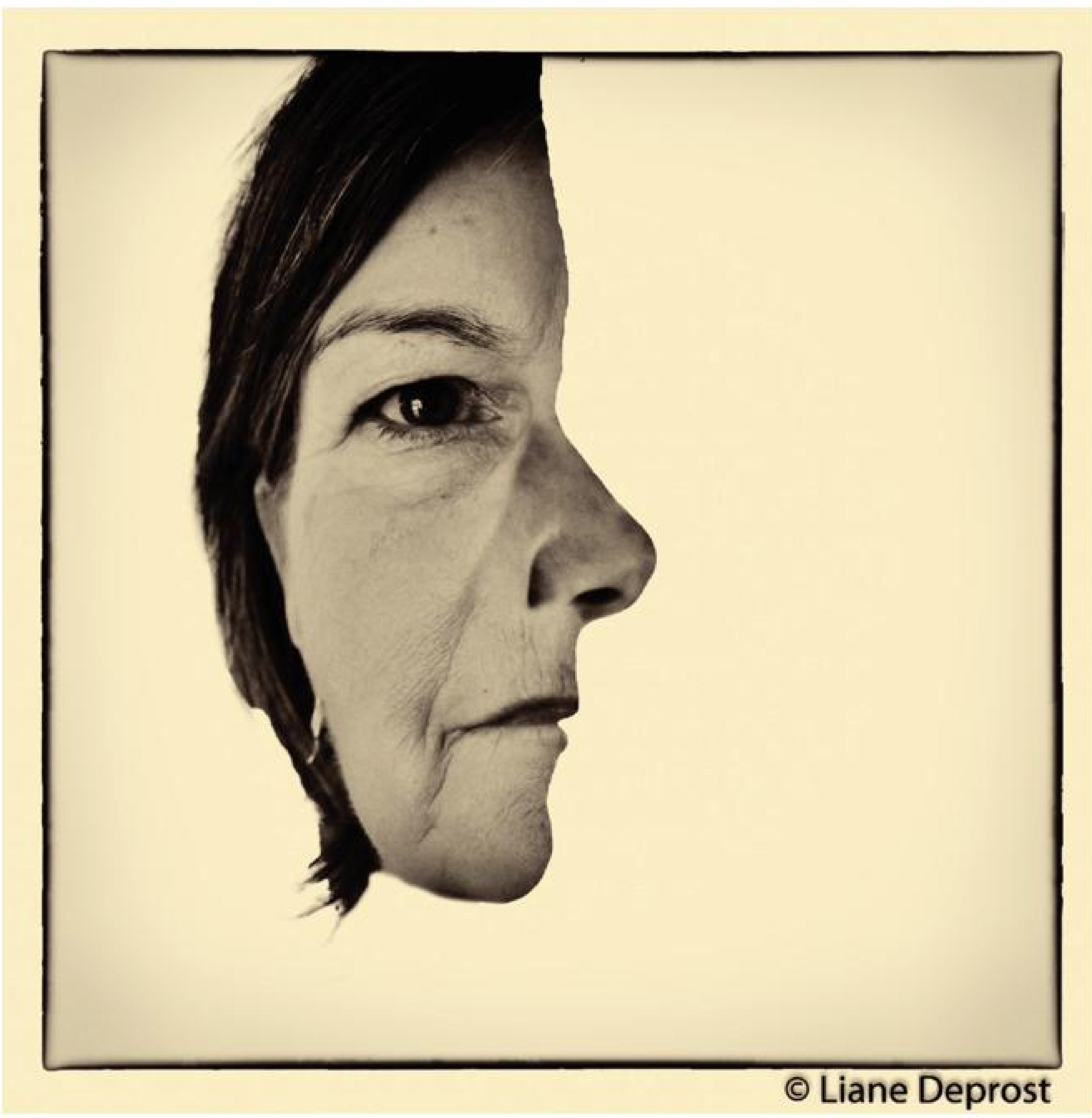
7 Hagar vermoedt dat Donald door een misverstand is ontslagen. Denk je dat ook?

8 Donald is al een half uur te laat. Hoe loopt dit af, denk je?
- O Donald en Maria komen veilig aan in Harlingen,
- O Donald komt zonder Maria terug.
- O Ze bereiken Harlingen niet.

Leg uit.

9 *Op zee* heeft een wisselend perspectief*: tekst 2 heeft een ik-perspectief*; tekst 3 een personaal perspectief*. Wat is het effect van deze perspectiefwisseling? Je mag meerdere antwoorden kiezen. Daardoor:
- O raak je in de war
- O roept de tekst nieuwe vragen op
- O snap je het verhaal beter
- O wordt het verhaal spannender
- O iets anders, namelijk

▶ Wisselend perspectief
Het perspectief kan per hoofdstuk wisselen of binnen in een hoofdstuk. In het laatste geval wordt de wisseling vaak gemarkeerd door een witregel.

Wisselend perspectief

Tekst 3

Hagar wacht op haar man, die van zee komt. Haar man heet Donald. Hij is drie maanden alleen op reis geweest. Ze is benieuwd naar zijn verhalen.
Hagar staat bij de Noordersluis in Harlingen. Daar kan ze de haven goed overzien. Er gebeurt niet veel. De boten liggen er te dommelen aan de kant. Er is alleen een baggerschip dat naar buiten en naar binnen vaart. Het baggert de geulen uit in de Waddenzee. Als het vol is, vaart het de haven in om zich van het slib te ontdoen.
Er zijn weinig mensen in Harlingen vanochtend. Degenen die er zijn, houden zich stil. De Noordersluis heeft een sluiswachter die af en toe naar Hagar kijkt. Hij zit in een kantoor met ramen rondom, en wacht tot hij iets kan doen.
Daar staat Hagar, als een standbeeld. Ze heeft een mobiele telefoon in haar rechterhand geklemd. Af en toe belt ze haar man, maar hij neemt niet op.
Het laatste sms-bericht dat hij haar stuurde, was vanochtend vroeg.

Aan: HAGARmob
10 mijl boven Tersch. Wacht op ochtend. Alles goed aan brd, wel rgn, ETA Harlingen 1200. Veel lol smn. Kus. Kus.

Aankomst 12 uur. Dat is nu. Ze had zich afgevraagd wat ‘smn’ betekende. Waarschijnlijk moest er ‘sms’ staan. Dus stuurde ze een sms terug:

Van: HAGARmob
OK. Veel plezier.
Daarna heeft Hagar niets meer van Donald gehoord.
Ze kijkt naar de haven maar ziet geen beweging. Het eerste wat ze hoopt te zien, is de mast van de boot. Die uitsteekt boven de pieren. Verder hoopt ze nog niks. Behalve dat Donald anders zal terugkomen, dan hoe hij was vertrokken.
De maanden zonder Donald waren goed geweest. Rustiger. Eerst had hij elke dag gebeld, daarna steeds minder. Het leek wel of niemand hem echt had gemist. Dat moest ze hem maar niet vertellen. Daar is hij erg gevoelig voor. Het zal hem van slag brengen, denkt ze. Hij neemt zoiets veel te serieus.
Hagar denkt ook aan de ontslagbrief die gisteren was bezorgd. Ze heeft de brief meegenomen. Er staat in dat Donald drie maanden niet op kantoor was verschenen. Het speet de directeur. Hij had het er graag in een persoonlijk gesprek met Donald over gehad, maar kon hem niet bereiken. ‘Je zult begrijpen dat dit het einde is van je dienstverband.’
Hagar vermoedde dat er een fout was gemaakt: de afdeling Personeel en Organisatie had vast iets over het hoofd gezien. Een formulier dat was zoekgeraakt tussen de honderden formulieren die dagelijks door het kantoor worden verwerkt. Ze zouden het terugvinden. Donald had zijn sabbatical goed geregeld. Hij kwam thuis en zei: ‘Schat, ik krijg zelfs drie maanden doorbetaald. Zo tevreden zijn ze over me.’
‘Ik wens je veel succes met je verdere carrière,’ stond in de brief van de directeur. Als we straks weer thuis zijn, denkt Hagar, moet Donald hem meteen bellen.
De wolken breken open boven Harlingen, het is een mooie dag. Hagar kijkt naar de sluiswachter, in zijn glazen kantoortje. Hij zwaait. Hij zal zich afvragen waarom ze staat te wachten, en op wie. Hagar kijkt naar het scherm van haar mobiele telefoon. Het is halfeen.

Toine Heijmans, Op zee. Uitgeverij Veen, Amsterdam 2011

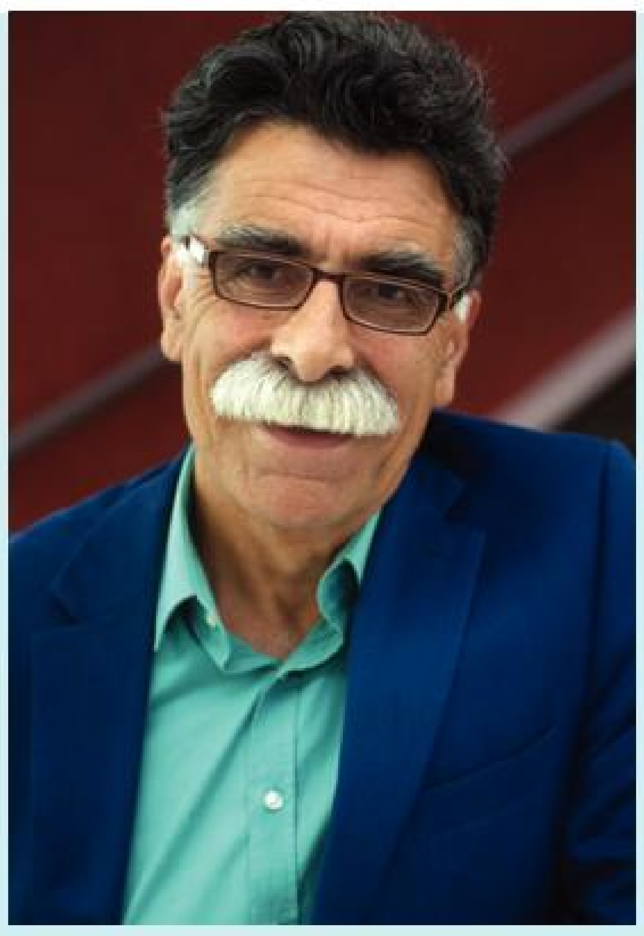
1.3 Setting en ruimte

'Er was eens een huis.'

Stel je voor: je zet de televisie aan en je ziet de scène die hiernaast is afgebeeld. Je ziet twee ouderwetse auto's, huizen van het soort dat je veel in Amsterdam ziet, de man links draagt een uniform met pothelm.
Hoewel je nog niets weet over het *verhaal*, heb je wel meteen een beeld van het *decor* (de setting*) van het verhaal. Je snapt waarschijnlijk heel snel dat deze scène zich afspeelt af in Amsterdam tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze kennis helpt je om het verhaal te begrijpen, de gebeurtenissen te plaatsen en geeft je ook een indruk van het genre en de sfeer van het verhaal. Het decor van een verhaal is nooit toevallig. In sommige gevallen heeft het een diepere betekenis, maar dat is niet altijd zo.
In deze paragaaf maak je kennis met *Het huis van de moskee* van Kader Abdolah. De roman werd in 2007 uitgeroepen tot het een na beste Nederlandstalige boek aller tijden.

Kader Abdolah, *Het huis van de moskee*, 2005 (niveau 4)
Kader Abdolah (1954) is een Iraans-Nederlandse schrijver. Hij studeerde natuurkunde in Teheran en vluchtte in 1985 naar Nederland. In *Het huis van de moskee* beschrijft hij, uitgaande van zijn eigen ervaringen, een belangrijke periode uit de Iraanse geschiedenis.
Het verhaal gaat over de familie van Aga Djan, die sinds achthonderd jaar een centrale positie in de stad heeft. Al zolang de familie er woont, brengt ze de geestelijk leider van de moskee voort. Deze imam is een belangrijke man, maar zeker zo belangrijk is Aga Djan: een groot tapijthandelaar die aan het hoofd staat van de bazaar. De rechtvaardige koopman leeft volgens de richtlijnen van de Koran en gebruikt zijn macht voor het welzijn van de mensen om hem heen.
Als er een radicale stroming onder de ayatollahs[1] ontstaat en de naar Parijs uitgeweken ayatollah Khomeini een revolutie voorbereidt, komt de Iraanse samenleving onder druk te staan.

Lees tekst 1. Het is het begin van *Het huis van de moskee*. Beantwoord de vragen.

1 Waaraan doet de tweede zin je denken?

---

2 Markeer alle woorden, zinnen en passages die betrekking hebben op de setting*: plaats, tijd en omstandigheden.

3 Herlees de introductie bij *Het huis van de moskee*. Welke informatie zou je moeten opzoeken als je *zeker* wilt weten waar, wanneer en in welke omstandigheden het verhaal zich afspeelt? Noteer drie zoektermen die je in een zoekmachine zou invoeren.

---

4 Omcirkel alle personen die in het huis van de moskee wonen.

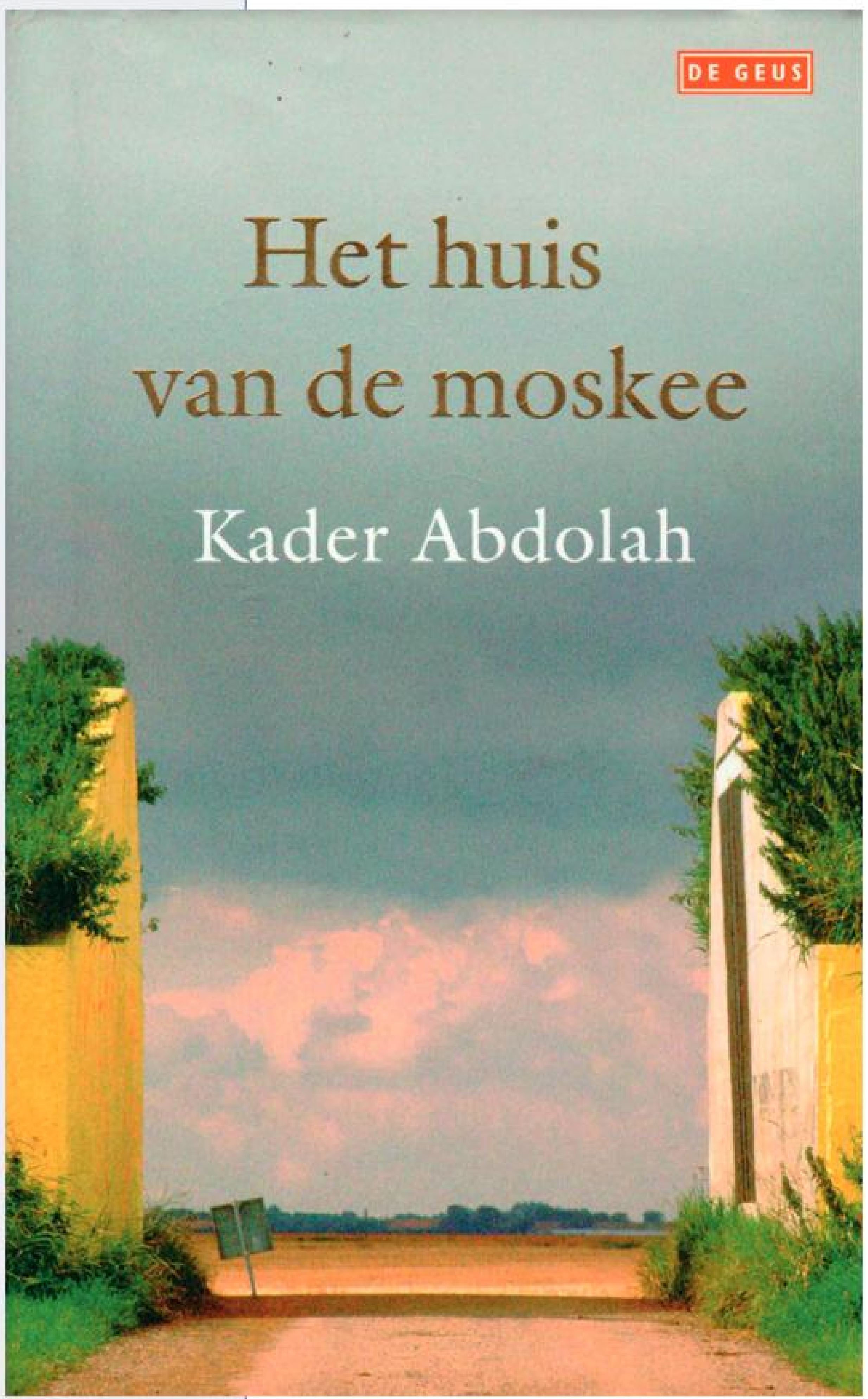
5 Waarover gaat *Het huis van de moskee*, denk je? Je mag meerdere antwoorden kiezen.
○ het huis
○ de bewoners van het huis
○ de tijd, plaats, omstandigheden
○ het huis, de bewoners én de tijd, plaats en omstandigheden
○ iets anders, namelijk

▶ Setting (decor)
De plaats, tijd en omstandigheden (PTO) die de achtergrond vormen waartegen het verhaal zich afspeelt:
- ***plaats*: de geografische plaats (land, stad of dorp, straat, landschap etc.);**
- ***tijd*: de historische tijd (bv. 1961 of de jaren 40), jaargetijde, maand, dag en zelfs moment van de dag;**
- ***omstandigheden*: bijvoorbeeld de hongerwinter, vakantie, een staking of opstand.**

Tekst 1

De mieren

Alef Lam Miem. Er was eens een huis, een oud huis, dat 'het huis van de moskee' werd genoemd.
Het huis was groot, met vijfendertig kamers. Eeuwenlang hadden daar bloedverwante families in dienst van de moskee gewoond.
De kamers hadden allemaal een functie en een naam die daarbij paste, zoals de koepelkamer, de opiumkamer, de vertelkamer, de tapijtenkamer, de ziekenkamer, de grootmoederkamer, de bibliotheek en de kraaikamer.
Het huis lag achter de moskee en was ertegenaan gebouwd. In een hoek van de binnenplaats was een stenen trap naar het platte dak, waarover je naar de moskee kon gaan.
En er lag een hooz, een zeshoekig bassin, midden op de binnenplaats waar men voor het gebed zijn handen en gezicht waste.
Nu bood het huis ruimte aan de gezinnen van drie neven: Aga Djan, de koopman die leidinggaf aan de traditionele bazaar in de stad, Alsaberi, de imam van het huis die aan het hoofd van de moskee stond en Aga Shodzam, de moázen[2] van de moskee.

Het was een vrijdagochtend, het begin van de lente. De zon scheen aangenaam en de tuin rook naar grond, de bomen hadden jong blad. Planten kregen hun eerste knopjes. Vogels vlogen van de ene naar de andere tak en zongen voor de tuin. De twee grootmoeders ruimden de resten van de dode planten van de afgelopen winter op en de kinderen renden achter elkaar aan verstopten zich achter de dikke bomen.
Een grote groep mieren was van onder de oude muren tevoorschijn gekomen en bedekte de stoep langs de oude cederboom met een bruin bewegend kleed.
Duizenden jonge mieren die voor het eerst de zon zagen en zijn warmte op hun rug voelden, verdrongen elkaar.
De katten van het huis lagen naast de hooz van een afstandje toe te kijken, verbaasd over die bewegende massa. De kinderen stopten met spelen en keken naar het wonder dat op de stoep bewoog. De vogels zongen niet meer, maar daalden neer op de takken van de granaatappelboom en strekten hun nek om de mieren te volgen.
'Grootmoeder,' riepen de kinderen, 'kom kijken!'
De grootmoeders die aan de andere kant van de tuin bezig waren, reageerden niet.
'Kom eens kijken, er lopen miljoenen miertjes!' riep een van de meisjes.
De grootmoeders kwamen.
'Zoiets heb ik nog nooit gezien,' zei de ene.
'Nog nooit van gehoord,' zei de ander.
Van verbazing sloegen ze hun hand voor hun mond. De massa mieren groeide met de seconde en bedekte de stoep, zodat het onmogelijk werd om via de stoep bij de voordeur te komen.
De kinderen snelden naar de werkkamer van Aga Djan aan de andere kant van de binnenplaats.
'Aga Djan! Kom! Help! De mieren!'
Aga Djan deed het groene gordijn opzij en keek naar buiten.
'Wat is er?'
'Wilt u even meekomen? Straks kunnen we niet meer naar buiten, de mieren lopen naar het huis, miljoenen mieren!'
'Ik kom.'
Hij sloeg zijn lange aba[3] over zijn schouders, zette zijn hoed op en ging met de kinderen mee. Aga Djan had veel meegemaakt in dit huis, maar dit had hij nog nooit gezien.

Kader Abdolah, Het huis van de moskee. Uitgeverij *De Geus, Breda 2005*

Woordbetekenissen

[1] ayatollah: hoge islamitische geestelijke
[2] moázen (muezzin): degene die vanuit de moskee de mensen oproept tot gebed
[3] aba: gewaad

Lees tekst 2. Het is het begin van het tweede hoofdstuk van *Het huis van de moskee*. Beantwoord de vragen.

6 Welke elementen die in tekst 1 en 2 worden genoemd, herken je op de afbeelding hieronder?

Afbeelding van (en uit) *Het huis van de moskee*, gemaakt door M. Gharibi

7 De ruimte*, het huis van de moskee, is niet alleen de plaats waar het verhaal zich afspeelt, maar het heeft ook een symbolische functie*. Wat symboliseert het huis, denk je? Kies twee of drie woorden: *geheimen – gewoonten – grootmoeders – imam – kinderen – koets – kraai – traditie*.

8 Vind je dat het huis een of meer personages karakteriseert*? Leg uit.

9 Op de afbeelding bij vraag 6 kun je zien dat het huis van de moskee een afgesloten ruimte is. Imam Alsaberi probeert (bijna letterlijk) iets 'buiten de deur' te houden. Wat is dat, denk je? En waarom wil hij dat buiten de deur houden?

10 *Het huis van de moskee* speelt zich af in een setting die waarschijnlijk helemaal nieuw voor je is. Wat vind je ervan om zo een 'nieuwe wereld' te ontdekken? Leg uit.

▶ Ruimte (functie van)
De ruimtes waarin een verhaal zich afspeelt, hebben vaak een functie:
- ***karakterisering van een personage*: een personage heeft een voorkeur of juist een afkeer van een bepaalde ruimte; dat zegt iets over hem;**
- ***sfeertekening*: de ruimte wordt gebruikt ter ondersteuning van een bepaalde handeling, gebeurtenis, gevoel;**
- ***symbolisch*: de ruimte staat symbool voor iets. Bijvoorbeeld: een kelder als symbool voor iets wat verborgen moet blijven.**

Tekst 2

Alef Lam Raa. Jaren gingen voorbij. Nooit meer waren de mieren zo massaal van onder de oude muren naar buiten gekomen. De gebeurtenis lag alleen nog als een herinnering in het geheugen. In het traditionele huis ging het leven door. 's Avonds waren de grootmoeders als alle andere avonden druk bezig in de keuken. Later zou Alsaberi thuiskomen, de imam van de moskee. Dan moesten ze hem gereedmaken voor het avondgebed in de moskee.

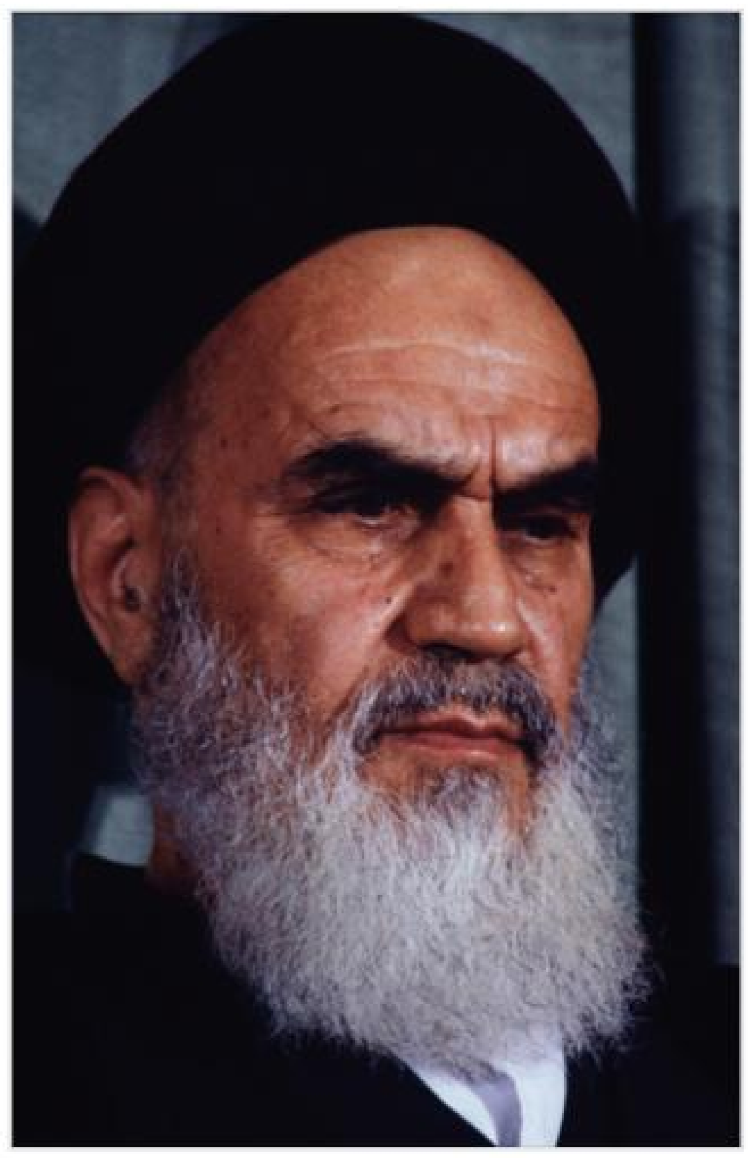
De oude kraai vloog over het huis en kraste. Er stopte een koets voor het huis. Golbanoe deed de deur open om imam Alsaberi binnen te laten.
De oude koetsier groette de grootmoeder en reed weg. Hij was de laatste koetsier, want de gemeente had paarden in de stad verboden. Koetsiers kregen een gesubsidieerde taxi van de gemeente als ze een rijbewijs haalden. Maar er was een oude koetsier die er niet in slaagde het rijbewijs te halen. Hij had door bemiddeling van de moskee toestemming van de gemeente gekregen om als koetsier van de moskee te werken. Want Alsaberi vond taxi's onrein. Het paste niet bij een imam om zich als een gewone burger in een taxi te laten vervoeren.

Alsaberi droeg een zwarte tulband, wat betekende dat hij een nakomeling van de profeet Mohammad was, en hij had een lange bruine aba aan die geestelijken droegen. Hij had net een huwelijksceremonie van een vooraanstaande familie bijgewoond en het huwelijk ingezegend. De kinderen wisten dat ze niet te dicht bij de imam van de moskee mochten komen. Elke avond gingen honderden mannen achter hem staan om te bidden. Niemand mocht hem voor het gebed aanraken.
'Salam!' riepen de kinderen dan.
'Salam!' antwoordde de imam glimlachend.
Als hij voorheen een tasje met lekkernijen voor de kinderen meebracht, gaf hij het tasje aan een van de meisjes. Dan renden de kinderen weg en liep de imam verder naar zijn bibliotheek. Maar nu de kinderen groter waren, renden ze niet meer naar hem toe. De imam gaf het tasje aan de grootmoeders om de inhoud onder de kinderen te verdelen.

Zodra imam Alsaberi het huis binnenkwam, spoelden de grootmoeders hun handen in de hooz. Ze droogden ze af en gingen naar de bibliotheek om de imam naar de badkamer te brengen.
Alles gebeurde in stilte. De ene grootmoeder pakte voorzichtig de tulband van de imam van zijn hoofd en legde hem op tafel. De andere grootmoeder hielp hem zijn gebedsgewaad af te doen om het vervolgens aan de kapstok te hangen. De imam zelf deed niets. Hij raakte zijn kleren niet aan. De grootmoeders hadden al vaak bij Aga Djan geklaagd: 'Het kan niet langer zo. Het is niet normaal en ook niet gezond wat hij doet, wat hij eist. In dit huis hebben we nooit zo'n imam gehad. Het is goed dat hij schoon wil zijn, maar hij gaat te ver. Hij raakt zelfs zijn eigen kinderen niet aan. En hij eet alleen met een lepel die hij in zijn zak draagt. Hij zal dit niet lang kunnen volhouden.'

De grootmoeders vertelden alles wat er in het huis gebeurde aan Aga Djan. Ook de geheimen van het huis waar niemand anders achter mocht komen.
De grootmoeders waren eigenlijk niet de echte grootmoeders. Ze waren de bedienden van het huis en ze woonden er al meer dan zestig jaar. Ze waren nog jong toen de vader van Aga Djan ze mee had genomen en ze waren gebleven. Niemand wist waar ze vandaan kwamen, zij praatten nooit over hun leven. Ze waren nooit getrouwd geweest, maar iedereen wist dat ze allebei heimelijk contact met de oom van Aga Djan hadden. Als hij op bezoek kwam, waren zij van hem.
De grootmoeders hoorden bij het huis, net als de oude kraai, de cederboom en de kelders. Een van hen had de imam grootgebracht en de ander Aga Djan. Ze waren de vertrouwelingen van Aga Djan en bewaakten de gewoonten van het huis.

Kader Abdolah, Het huis van de moskee. Uitgeverij De Geus, Breda 2005

Ayatollah Khomeini

1.4 Tijd

'Alles goed, dr. Sokolov?'

De meest eenvoudige manier om een verhaal te vertellen is om dat in chronologische volgorde te doen: 'Eerst… en toen… en toen… en ten slotte…'. Toch doet vrijwel geen enkele schrijver het zo. Dan zou het verhaal namelijk totaal niet spannend zijn. De meeste detectives beginnen bijvoorbeeld niet voor niets met de ontdekking van het misdrijf. Daarna moet de speurneus achterhalen wat er precies is voorgevallen. Schrijvers creëren onder andere spanning* door te spelen met de volgorde waarin ze de gebeurtenissen beschrijven. Daarnaast kunnen schrijvers het tijdsverloop nog op andere manieren manipuleren. Daardoor roept het verhaal voortdurend nieuwe vragen op. Wat heeft x te verbergen? Waarom gedraagt y zich zo raar? Wie is die geheimzinnige z?
In deze paragraaf lees je fragmenten uit *De ruimte van Sokolov* van Leon de Winter. Wie is Sokolov? Wie is het slachtoffer? En vooral: wie is de dader?

Leon de Winter, *De ruimte van Sokolov*, 1992 (niveau 3)
Leon de Winter (1954) is een Nederlandse schrijver. In zijn werk speelt de Joodse identiteit een grote rol. Zijn boeken zijn spannend en zetten je vaak aan het denken over (soms) actuele problemen.
De in de titel genoemde Sokolov is de Russische ruimtevaartgeleerde dr. Sasja Sokolov. Hij is van de Sovjet-Unie* uitgeweken naar Israël, nadat een door hem ontworpen raket is geëxplodeerd. In Israël gaat het snel bergafwaarts met hem. Hij moet zich in leven houden als straatveger in Tel Aviv en raakt aan de drank. Op een dag aan het begin van de Golfoorlog* is hij getuige van een moord.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Onderstreep de zinnen die gebeurtenissen beschrijven die zich in het vertelheden* afspelen.

2 De gebeurtenissen in de flashback* worden a-chronologisch* beschreven. Zet de volgende zinnen in de chronologische volgorde door ze te nummeren.

______ Een door Sokolov ontworpen raket explodeert.

______ Sokolov verhuist naar Israël.

______ Sokolov is ruimtevaartgeleerde in Kaliningrad (USSR)

______ Sokolov is straatveger in Tel Aviv (Israël)

______ Sokolov raakt aan de drank.

______ Sokolov wordt 'gedeporteerd' naar Tomsk (USSR)

3 Waarom is de informatie die je in de flashback krijgt belangrijk, denk je?

____

____

4 Denk je dat de man uit het begin van tekst 1 een rol in het verhaal gaat spelen? Of is hij een toevallige voorbijganger? Leg uit.

____

____

▶ Spanning
Spanning wordt opgeroepen door alles wat maakt dat je verder wilt lezen. Bijvoorbeeld open plekken*, vooruitwijzingen* of een andere vorm van a-chronologie*, wisseling van perspectief of een onbetrouwbaar perspectief.

▶ Sovjet-Unie (USSR)
De Sovjet-Unie of USSR (Unie van Socialistische Sovjetrepublieken) bestond uit het huidige Rusland en een groot aantal andere staten. Na het uiteenvallen van de Unie in 1991 werden de staten onafhankelijk. (Zie afbeelding)

▶ Golfoorlog
Tijdens de Eerste of Perzische Golfoorlog (1990-1991) viel Irak onder leiding van Saddam Hoessein buurland Koeweit binnen. Later werden de Iraakse troepen door een internationale coalitie, geleid door de VS, weer uit Koeweit verdreven.

De voormalige Sovjet-Unie. Het huidige Rusland is roze.

Tekst 1

Toen hij de fles van zijn brandende mond nam, zag Sokolov aan de overkant van de straat een man die snel en atletisch een geblindeerd eethuis binnenliep. De kwaliteit van de opvallende broek die hij droeg had Sokolov op dertig meter afstand kunnen herkennen. Hij was van glanzende zijde, zilvergrijs van kleur en messcherp geperst. Het hemd erboven was stralend wit en op de korte mouwen stonden verse persstrepen. Zijn gezicht was Sokolov ontgaan, maar de kleding vertelde dat de man geld had, voldoende in ieder geval voor de wasserij en de stomerij, die in dit land onbetaalbaar waren, zo had hij in Herzlia ontdekt. Zelf droeg Sokolov een broek van een van zijn Russische kostuums.
In Kaliningrad had hij het beste kunnen kopen dat de Russische kledingindustrie produceerde aangezien hij toegang had tot de speciale winkels, maar zelfs dat was tienderangs vergeleken met wat in de sjieke winkels op Dizengoff te zien was. Zijn kostuums waren verouderd van stijl. Geld voor een spijkerbroek en gymschoenen had hij niet en hij had besloten een pak bij zijn werk af te dragen. Hij schroefde de dop weer van de fles. Hij had ernstiger problemen dan zijn kleding. Misschien kwam hij nooit meer in zijn eigen vak aan het werk. Misschien had hij de USSR nooit moeten verlaten. De slok spoelde de pijnlijke gedachten weg. Sinaasappels, las hij, toen hij zich naast zijn kar neerliet op een achtergelaten krat. De eerste maanden van zijn verblijf in Israël had hij vol toewijding de *oelpan* gevolgd, de taalschool voor immigranten. Op de middelbare school, tijdens zijn studie en later als wetenschapper had hij tot de top behoord, en ook hier toonde hij wat hij waard was. Zijn getraind intellect had niet de geringste moeite met de taal. Hij las en verstond Ivriet, maar in actieve zin was hij trager. Regelmatige omgang met de Israëli's zou hem binnen een jaar soepele beheersing van de taal schenken, alleen: hij had nagenoeg niemand om mee te praten. In tegenstelling tot de meeste andere immigranten had hij geen familie in Israël. En op de oelpan had hij geen vrienden gemaakt.
In Tomsk, het hart van Siberië, was hij alcoholist geworden. Hij had matig gedronken voordat hij uit Kaliningrad gedeporteerd werd (in gedachten gebruikte hij dat woord, ook al was er in technische en juridische zin geen sprake van deportatie: hij was gewoon overgeplaatst naar een andere werkplaats van de constructiefabriek, drieduizend kilometer naar het oosten). Achteraf gezien had hij zich altijd een zekere beperking opgelegd bij het nuttigen van wijn en wodka, alsof hij instinctief wist dat hij in hart en nieren een drinker was. Het was een kwestie van wachten op de catastrofe die zijn ware aard zou vrijmaken.

Leon de Winter, De ruimte van Sokolov. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1992

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

'Sokolovs oogbeweging was minimaal maar veranderde zijn leven diepgaand.'

5 Leg uit dat in deze zin een alwetende verteller* aan het woord is.

▶ Vertelheden
Het 'nu' in het verhaal.

▶ Flashback
Terugblik of herinnering. De verteller vertelt over iets wat in het verleden heeft plaatsgevonden. Flashbacks zijn altijd belangrijk: ze verhelderen iets wat van belang is voor het verhaal.

▶ A-chronologie
Verstoring van de chronologie; de gebeurtenissen worden niet in de chronologische volgorde beschreven.

▶ Alwetende verteller (perspectief van de)
Als je niet kunt afleiden wiens gedachten of observaties worden beschreven, heb je te maken met een alwetende verteller. Deze staat boven de gebeurtenissen in het verhaal. Hij weet wat er gebeurd is en wat er gaat gebeuren geeft soms commentaar op het verhaal.

6 Deze zin is een vooruitwijzing*. Waarom verandert deze oogbeweging Sokolovs leven diepgaand, denk je?

7 Aleksandr (Sasja) Sokolov kan zijn ogen niet geloven als hij in de moordenaar zijn vroegere vriend Lev (Ljovka) meent te herkennen. Vind je zijn perspectief betrouwbaar? Leg uit.

8 Wat denk jij, is Lev wel of niet de schutter? Leg uit.

9 In dit fragment staan veel beschrijvingen die het verhaal vertragen. Onderstreep alle vertragingen*.

10 Noteer drie open plekken* die in tekst 1 ontstaan.

11 Leon de Winter heeft in *De ruimte van Sokolov* nogal wat trucjes gebruikt. Welke van die trucjes dragen wat jou betreft bij aan de spanning van het verhaal?
- ○ a-chronologische vertelwijze
- ○ cliffhanger*
- ○ flashbacks
- ○ perspectief
- ○ vertraging
- ○ vooruitwijzing

▶ Vooruitwijzing
Je leest over iets wat nog gaat gebeuren, vaak zonder dat je weet wat er precies gaat gebeuren. Daardoor dragen vooruitwijzingen bij aan de spanning van een verhaal.

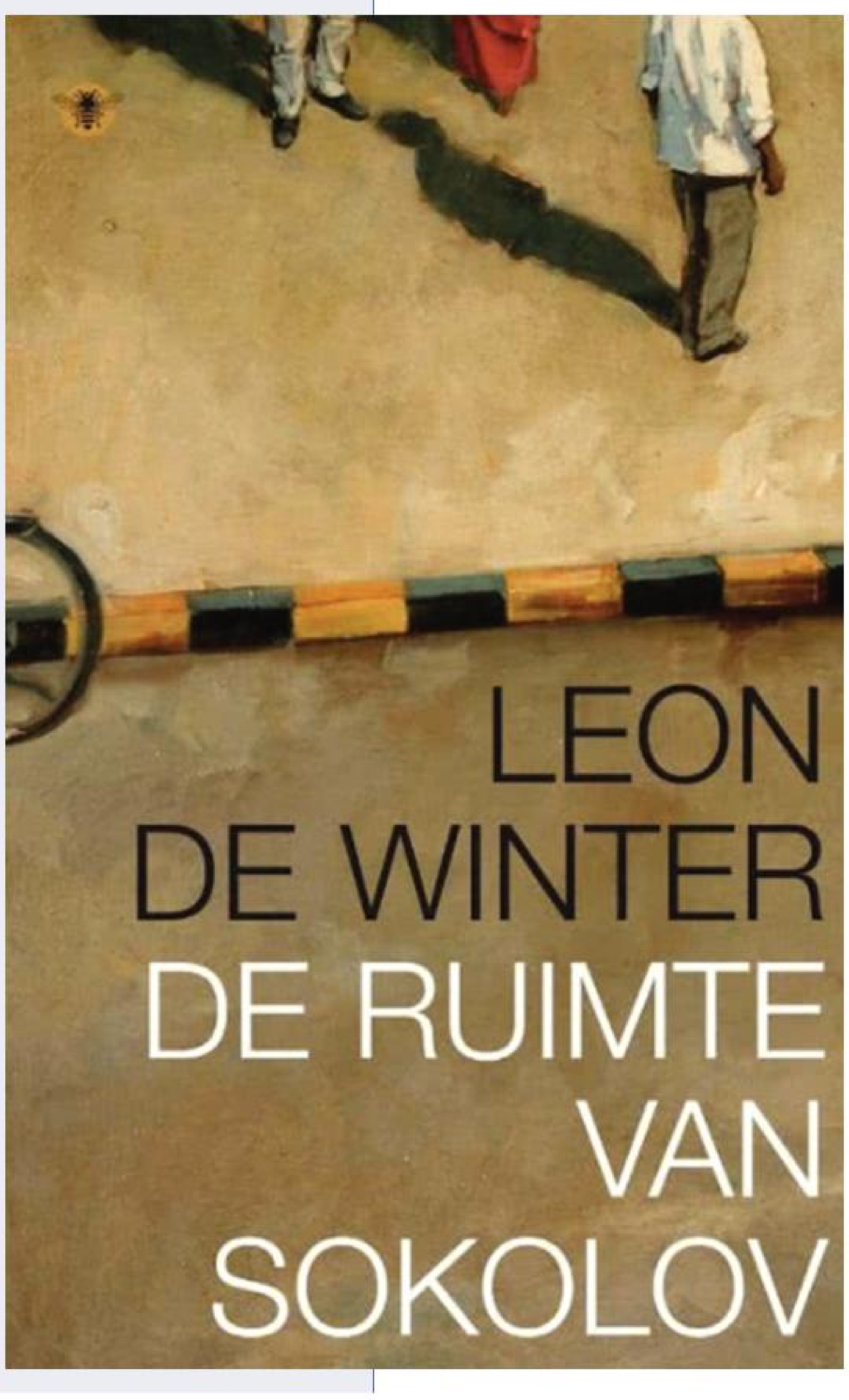
▶ Vertraging
De gebeurtenissen worden 'langzaam' verteld, bijvoorbeeld doordat ze worden onderbroken door beschrijvingen.

▶ Open plekken
Vragen die het verhaal oproept. Soms wordt een open plek al na een paar regels ingevuld, maar het komt ook voor dat een open plek pas helemaal aan het einde van het verhaal (of helemaal niet) worden ingevuld.

▶ Cliffhanger
Het verhaal wordt onderbroken op een spannend moment.

Tekst 2

Sokolov richtte zich op en zag hoe aan de overkant van de straat de man in de dure broek het eethuis verliet. De man bleef voor de deur staan, tilde uit het borstzakje van zijn gestreken overhemd een flonkerende zonnebril en zette deze aandachtig op zijn neus, een arm van de bril secuur tussen duim en wijsvinger vasthoudend, als een precieuze dame die een kopje thee drinkt. Met zijn bezem in de hand stond Sokolov in de schaduw onder een van de bomen van de Regov Eksel en hij keek naar zonovergoten overkant van de straat, waar de rijkgeklede man de tijd nam voor het plaatsen van de zonnebril. Hij was slank, donker, zijn glanzende haar was kortgeknipt en zijn wangen leken vers geschoren, alsof hij bij het dessert nog even een barbier had laten komen. Zijn houding straalde zelfvertrouwen uit, een geslaagd man die zijn plaats in de wereld had veroverd. Goedkeurend streek hij met zijn vlakke hand over zijn haar, elk haartje zijn precieze bestemming gevend.
Dat strijken over het haar leek een signaal, want het was het moment waarop achter zijn rug een tweede man verscheen. Sasja Sokolov had niet gezien waar deze vandaan kwam (misschien uit de winkel ernaast) en bleef toekijken omdat hij in de rechterhand van de tweede man een pistool ontdekte. Ondanks de warmte droeg hij een kostuum, zo te zien van fijne zijde, dat als een spiegel het zonlicht ving. Het eerste schot viel op het moment waarop Sokolov zijn mond opende om te gillen. Een waarschuwing? Een kreet van verbazing?

Het lichaam van de eerste man trilde en draaide een halve slag door de kracht van de kogel, die halverwege de rug het lichaam was binnengedrongen en dwars door de borstkas een tunneltje moest hebben geboord. Sokolov had aan het begin van zijn carrière aan de ontwikkeling van munitie gewerkt en hij wist dat niet de inslag maar de uitslag van een kogel de wond veroorzaakte. De schutter hief het wapen en schoot nog een keer, deze keer frontaal, en nu pas drong het tot Sokolov door dat hij niets hoorde. De zonnebril spatte uiteen en het achterhoofd van de man veranderde in een grote geplette tomaat. Hij zakte in elkaar en zijn lichaam raakte massief de grond. Het geluid dat door de hete lucht naar hem toe golfde, deed hem denken aan het pakket kranten dat van een rijdende vrachtwagen op de stoep werd gegooid, honderdvijftig met touw bijeengebonden exemplaren van *Maäriv*, voor de winkel op de hoek van de miljonairsflat waar hij had gewoond. Als hij zat te drinken kon hij het vanaf zijn terras zien.
Sokolov tuurde roerloos en met open mond naar het slachtoffer dat hij tot voor enkele seconden had benijd. Nu lag daar een ding dat opgeruimd diende te worden. En de vraag flitste door zijn hoofd of hij straks degene was die de stoep moest wassen. En de volgende gedachte, net zo snel geformuleerd als de eerste onbeantwoorde vraag, leidde hem naar de vaststelling dat hij nu echt vanuit het perspectief van een leeghoofdige straatveger naar de wereld keek: hoe duur zijn zijn kleren, wie ruimt die hoop botten en spieren op? Zo denkt iemand die in de goot staat.
Sokolovs oogbeweging was minimaal maar veranderde zijn leven diepgaand: toen hij van de dode naar de schutter keek, merkte hij dat de man hem had ontdekt. Hun blikken vingen elkaar en meteen kwam de man in beweging.
Hij holde op Sokolov af.
Sokolov bleef staan en hield zich vast aan de steel van de bezem, alsof die hem veiligheid bood, en hij vroeg zich af of dit het laatste was wat hij van de wereld zag, een moordaanslag, de ultieme verkrachting van de menselijke waardigheid.
De moordenaar naderde hem en hij werd steeds persoonlijker en unieker en steeds minder een abstracte schutter met een dodelijk wapen.
Aleksandr Sokolov tilde met beide handen de steel van de bezem op, niet om te slaan, maar als een primitief gebaar dat om vergiffenis vroeg (het leek op het heffen van een rituele staf), en tegelijk met het doorstaan van alle angsten en het registreren van de nadering van het gevaar had hij het gevoel dat hij de dader eerder had gezien.
De man bleef nu vlak voor hem staan, aan de andere kant van de vuilniskar, en richtte het wapen op het kinderlijke hoofd van Sokolov. Ze keken elkaar in de ogen en Sokolov zag de nerveuze vastberadenheid van de man en het zweet op zijn slapen en bovenlip, en hij zei: ‘Ja nitsjewó nje widil.’ *Ik heb niets gezien.*
Sokolov zei het in het Russisch. Hij wist niet hoe hij deze woorden in het Ivriet kon vertalen want het Russisch was zijn eigen taal, de klanken waarin zijn dromen en verlangens en alle angsten en pijnen hun precieze gestalte vonden. Het gezicht van de man verloor nu zijn laatste abstractie en Sasja Sokolov vocht tegen de krankzinnige gedachte dat hij oog in oog stond met dr. Lev Sergejewitsj Lezjawa, zijn jeugdvriend Lev met wie hij gestudeerd had en die later bij Energia zijn chef was. Vijf jaar geleden had hij hem voor het laatst gezien toen hun *Oktjabr*-raket bij de lancering explodeerde en de hele afdeling van Energia die door Lev Lezjawa was geleid, van haar taak werd ontheven. Lev verdween naar het Zuiden, Sasja naar het Oosten.
‘Ljovka?’ stotterde hij.
De man keek hem met grote ogen aan, verrast en geschrokken. Het wapen in zijn hand trilde en Sokolov zag hoe hij aarzelde en zich van zijn verwarring probeerde te verlossen. Toen liep hij langs Sokolov de Regov Roni in.
Sokolov bleef staan. Hij hoorde de voetstappen van de man maar hij durfde zich niet om te keren. Hij wist zo zeker dat hij Ljovka had gezien dat hij tot geen andere conclusie kon komen dan dat hij gek was geworden.
Want het was onmogelijk dat dit Ljovka was geweest. Het was onmogelijk dat hij een moord had gezien. Het was onmogelijk dat hij hier stond als straatveger in Tel Aviv.

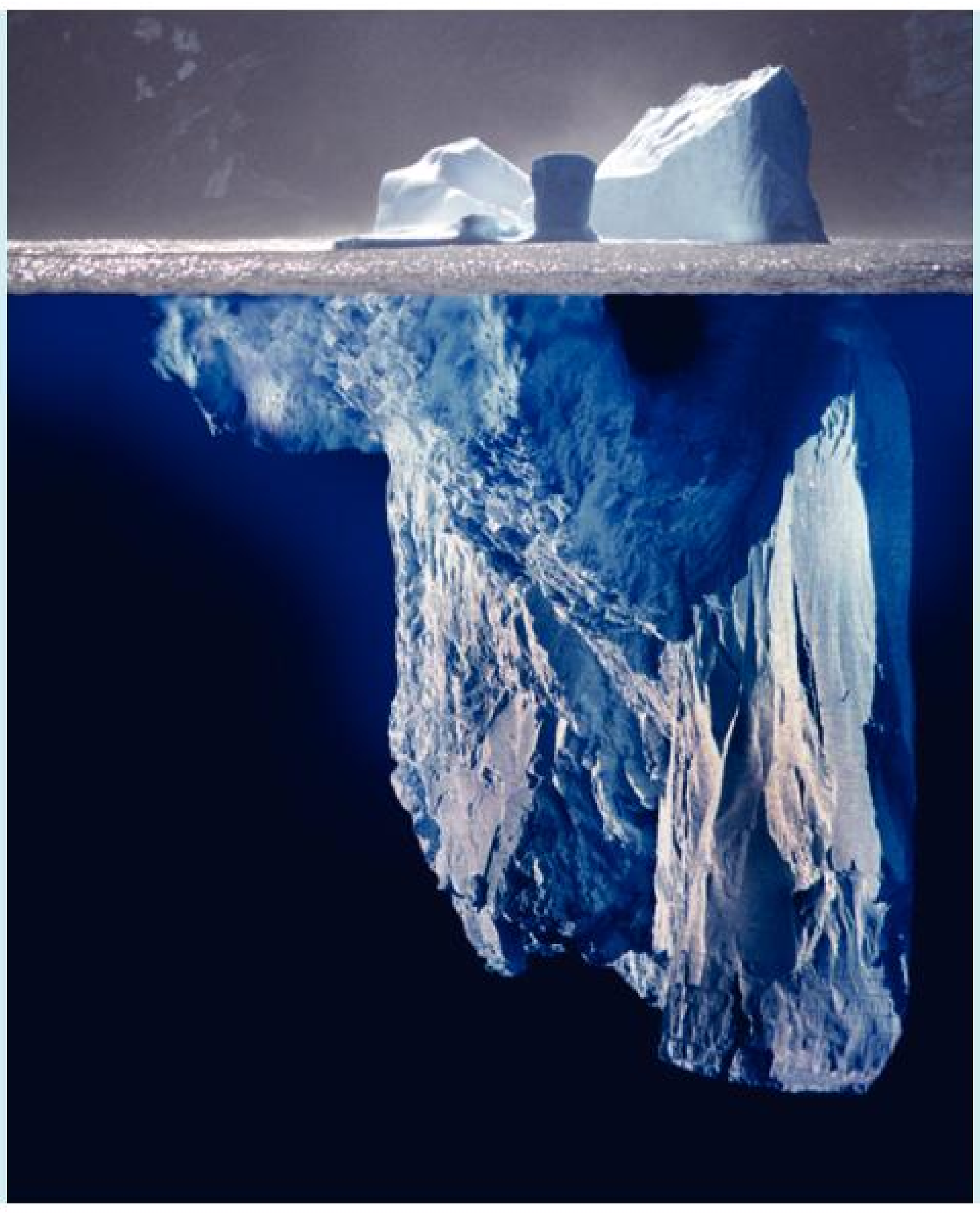
Leon de Winter, De ruimte van Sokolov. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1992

Tel Aviv in de vroege jaren ‘90 van de vorige eeuw

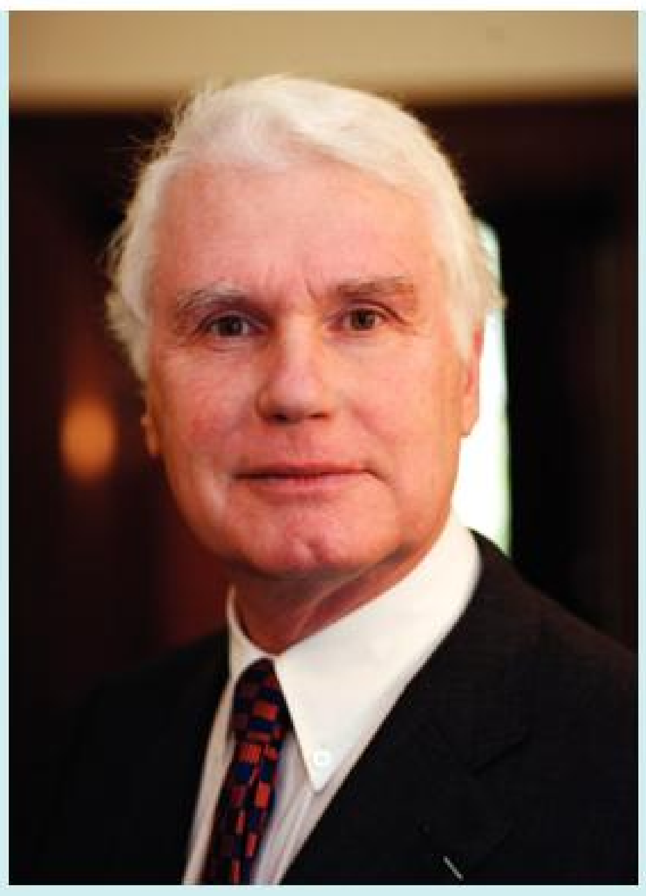
1.5 Thema's en motieven

'Deze sliertensnijdende woesteling reeg hem zeker aan zijn mes.'

Tot nu toe heb je je beziggehouden met de inhoud van verhalen. Kenmerkend voor boeken van niveau 3 en hoger is echter dat er een 'diepere laag' in het verhaal zit, die verscholen ligt onder de oppervlakte. Met 'praten over proza' wordt bedoeld dat je ook daarover kunt communiceren. Je moet antwoord kunnen geven op de vraag: waarover gaat dit verhaal nog meer, behalve over de personages en de gebeurtenissen? Zo gaat *Het huis van de moskee* over een huis en een familie, maar zet het je misschien ook aan het denken over de milde vorm van de islam. Maar je kunt met net zoveel recht beweren dat het een liefdevolle roman over de teloorgang van een cultuur is. Een verhaal heeft niet één betekenis. Het heeft de betekenis die jij erin leest. Dat betekent niet dat je zomaar alles over een verhaal of roman kunt beweren. Je moet je mening altijd kunnen onderbouwen met gegevens uit de tekst.

Adriaan van Dis, 'Een bord met spaghetti, 1987 (niveau 3)
Adriaan van Dis (1946) is een van de meest gelezen Nederlandse schrijvers. Hij schreef een aantal boeken over zijn jeugd en over Zuid-Afrika. Daarnaast heeft hij een aantal reisboeken geschreven.
Direct na de oorlog zijn Van Dis' ouders (Maria van Dis en Justin Mulder) uit Nederlands-Indië naar Nederland verhuisd. Als schrijversnaam gebruikt Van Dis dus de achternaam van zijn moeder. In zijn romans gebruikt hij vaak de naam Mulder voor personages die sterk op hem lijken.
In dit verhaal maak je kennis met de ogenschijnlijk keurige meneer Muller. Tweemaal per week, als zijn vrouw op cursus is, gaat hij eten in een wegrestaurant.

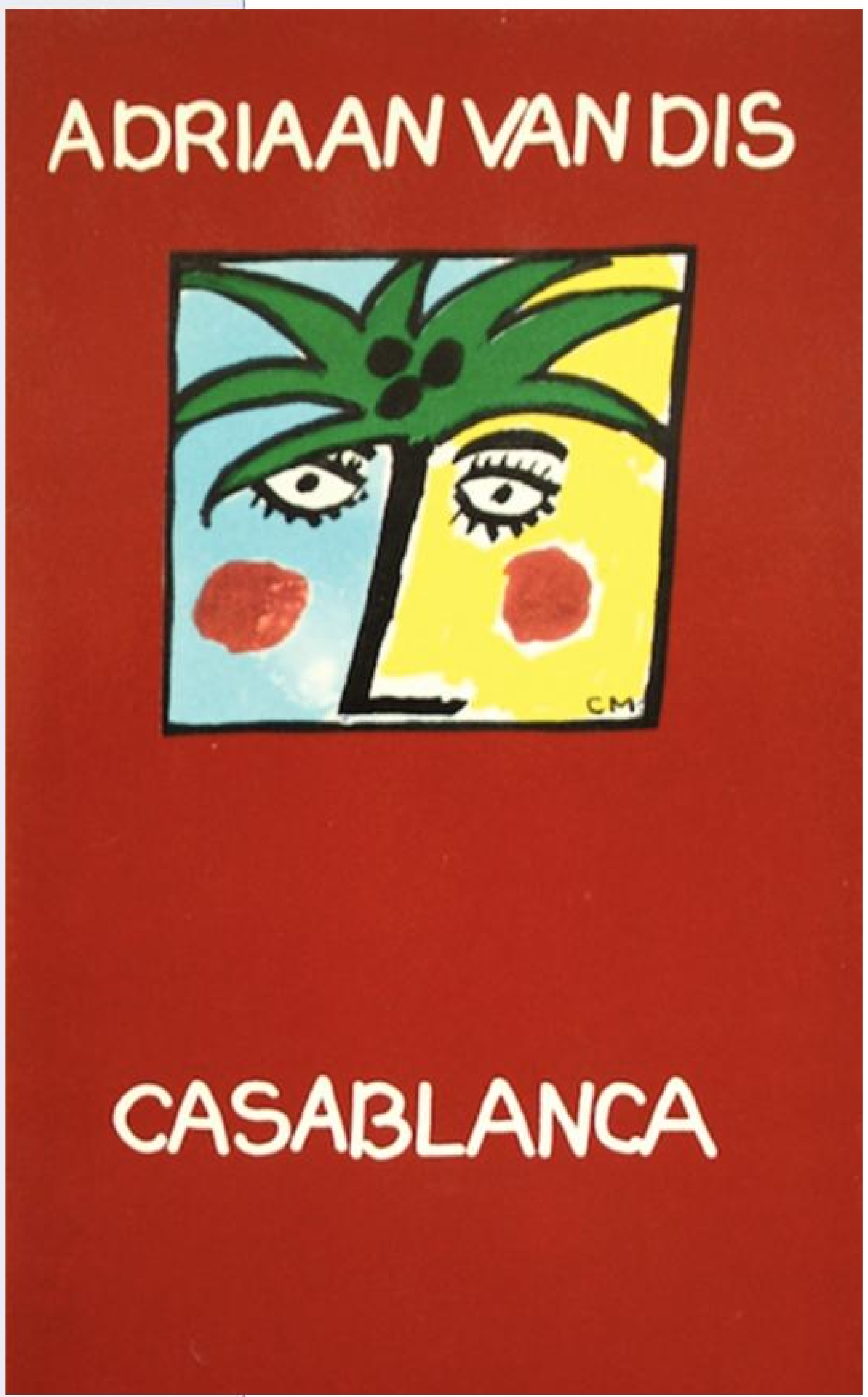
Lees tekst 1, de eerste helft van een kort verhaal, en beantwoord de vragen.

1 Onderstreep de woorden en zinnen waaruit je kunt opmaken wat voor een soort man Muller is.

2 Welk conflict zou er kunnen plaatsvinden waardoor Muller uit zijn comfortzone gehaald wordt? Bedenk een voorbeeld van wat er zou kunnen gebeuren.

3 Welke open plekken ontstaan er in tekst 1?

Tekst 1

Muller was hinderlijk keurig. Hij zag er altijd uit of hij zojuist van de stomerij kwam, broek vlekkeloos in de plooi, regenjas opgesteven, blauwe blazer ongekreukt en zijn lippen in een glimlach geperst. Niemand mocht zich aan hem storen. Hij wilde een onberispelijke indruk maken.
Muller was beleefd, hij knikte altijd begrijpend als een ander wat betoogde, ja als het ja moest zijn, soms nee. Een vertegenwoordiger mag nooit opvallen, vond hij. Vaak wisten de mensen met wie hij onderweg te maken had, niet eens of hij komen moest of al was langs geweest. Zo was het ook bij het wegrestaurant waar hij twee keer in de week at, op maandag- en donderdagavond, tussen zeven en acht, als zijn vrouw naar cursus was. Hij nam altijd de dagschotel. Vandaag was het spaghetti bolognaise, fl14,50. Hij had een drukke dag achter de rug, veel klanten, veel meningen, veel bestellingen. Lekker spaghetti, dacht hij, als het maar veel is.
Er stond een flinke rij voor het buffet waar de warme schotels werden opgeschept. Het viel hem op dat de diensters al een kersttakje op hun witpapieren mutsen droegen. Muller kreeg het benauwd van het geschuifel langs de warmte blazende koelvitrines vol slaatjes en toetjes. Hij deed zijn regenjas uit en sloeg hem over de arm, waarmee hij zijn op de buffetrand liggende dienblad voortduwde. In zijn andere hand hield hij een diplomatenkoffertje en een grote witte envelop. Een onhandig grote kalender, van een relatie gekregen. Paste helaas niet in zijn koffertje. Hij begreep niet waarom hij dat ding nu mee naar binnen zeulde. Zijn vaste gewoonte waardevolle spullen uit de auto te halen – ze gapten alles tegenwoordig – was in dit geval onnodig, want dit zo ver van de grote stad gelegen wegrestaurant stond bekend als een oase van fatsoen en veiligheid. Waar het openbaar vervoer niet komt, selecteert het publiek zich vanzelf, vond Muller. Hij kwam hier graag.

Hij groette het meisje achter de in het water dampende eetwaar vriendelijk, maar pas toen hij zei dat hij honger had voor twee herkende ze hem – die meneer toch – en ze schepte hem een vol bord. Jammer dat ze de spaghetti brak. Hij had er nu juist zo'n plezier in die lange slierten om zijn vork te draaien en het meelkluwen behendig op zijn lepel te schuiven. Muller noemde dat 'gevaarlijk eten'. Het was voor hem een sport om geen spatje op zijn witte overhemd te knoeien, zoals hij het ook een sport vond zoveel mogelijk doperwten op zijn vork te schuiven, zonder er op weg naar zijn mond één te laten vallen. Ook was hij goed in soep zonder terugplonzende druppels. Ja, waar het om eten ging, nam Muller graag een risico. Een kip sneed hij als een chirurg en hij dacht, zolang het bestek in mijn hand niet trilt, ben ik gezond en kan ik de wereld aan.
Nu moest hij bij het afrekenen oppassen dat zijn bord, druipend van al te scheutig overgegoten vleessaus, niet tegen zijn jas aan kwam. Hij duwde zijn regenjas tot in de kom van zijn elleboog en hield het blad op zijn vlakke rechterhand in evenwicht. Het bord schoof niet.

Adriaan van Dis, 'Een bord met spaghetti', in: Casablanca, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1986

Lees tekst 2. Dit is het tweede en laatste deel van het verhaal. Beantwoord de vragen.

4 Wordt het beeld dat je in tekst 1 van Muller hebt gekregen in tekst 2 bevestigd? Leg uit.

5 Markeer alle woord(groep)en die mensen als kwetsend kunnen ervaren.

6 Muller heeft nogal wat vooroordelen. Noteer er zo veel mogelijk.

7 Worden Mullers vooroordelen bevestigd of ontkracht door het gedrag van de andere man? Leg uit.

8 Is het trillen van Mullers handen een concreet* of abstract motief*? Wat maakt dit verhaalmotief* duidelijk over Muller?

9 Laat zien dat dit verhaal gaat over:

angst

beschaving

vaste gewoonten

smetvrees

vooroordelen

10 Laat zien dat 'vooroordelen' ook een thema* van het verhaal is.

11 Kun je 'angst' eveneens als thema beschouwen? Leg uit.

12 Vind je de schrijver van deze tekst, Adriaan van Dis, een racist? Waarom?

Tekst 2

Muller wilde ongestoord genieten. Zijn vaste hoekje was vanavond bezet, dus liep hij naar de stille vleugel waar het donkerder was dan normaal omdat de plafonnières er gedeeltelijk met kerstgroen waren afgedekt. Hier was plaats genoeg. Muller zette zijn bord neer, hing zijn jas over een stoel en plaatste koffer en kalender naast de tafelpoot. Hij ging er eens goed voor zitten. Hè, wat dom nu, druk met het rechthouden van zijn dampende bord was hij servetje, vork en lepel vergeten. Hij liep terug. Zelfs bij de bestekbakken moest hij nog op zijn beurt wachten. Hij peuterde wat extra servetten uit de houder, handig voor in de auto, en liep dromerig naar zijn plaats. Maar bij het tafeltje aangekomen frommelde hij van schrik zijn servetten ineen. Er was een grote zwarte neger achter zijn bord gaan zitten. De man wikkelde juist vork en mes uit zijn servet en begon zonder op te kijken in de spaghetti te snijden. Spaghetti eten met een mes, dacht Muller, kan het onbeschaafder. Hij keek de man dreigend aan. De zwarte beantwoordde Mullers blik met onverschilligheid, hij glimlachte zelfs en stak toen zonder aarzeling een op

▶ Verhaalmotief
Opvallend verhaalelement dat steeds opnieuw opduikt in het verhaal – net als een motief in een tapijt. Verhaalmotieven kunnen concreet of abstract zijn.

▶ Concreet motief
Verhaalelement dat meerdere malen *letterlijk* voorkomt. In dit verhaal vormen de servetjes een concreet motief (je kunt de servetjes aanwijzen in de tekst). Ze maken iets duidelijk over Muller.

▶ Abstract motief
Verhaalelement dat *niet letterlijk* in het verhaal voorkomt, maar dat je zelf moet afleiden. In dit verhaal is 'angst' bijvoorbeeld een abstract motief: Muller is bang dat zijn spullen uit zijn auto worden gestolen, dat hij eten op zijn kleren morst, dat de andere man hem aan zal vallen etc.

▶ Thema
waarover een verhaal nog meer gaat, afgezien van de personages en de gebeurtenissen. Het thema is datgene waarop de schrijver een visie heeft of waarover hij de lezer aan het denken wil zetten.

maat gesneden hap in zijn grote mond. Mijn spaghetti, mijn bord, gonsde het door Mullers hoofd. Hij durfde niet naar de chef te lopen uit angst dat de man hem misschien van achteren zou aanvallen. Deze sliertensnijdende woesteling reeg hem zeker aan zijn mes. Muller voelde zich heel klein. De zwarte keek hem nu doordringend aan. Op van de zenuwen, maar uiterlijk kalm – dat had hij zich wel aangeleerd, een klant mocht nooit wat aan hem merken – ging hij in de stoel tegenover de man zitten. Muller zei geen woord, overdreven beleefd legde hij links zijn vork en rechts zijn lepel, het servetje vouwde hij uit op zijn schoot. De zwarte keek hem geringschattend aan. Vermoeid sloeg hij zijn ogen naar het plafond, Muller was verbaasd dat het oogwit van negers zo gelig was. Toen keek de zwarte hem weer recht aan. Het leek wel of zijn ogen hem dwongen toe te tasten. Muller wist niks beter te doen dan zijn vork voorzichtig in het bord tegenover hem te steken, zijn bord nota bene.
Wat minder handig dan normaal draaide hij zijn vork in de gebroken sliertjes. Zou die man hem nu slaan, hem met zijn mes op de knokkels hakken? De zwarte at rustig door. Muller schoof wat hij om zijn vork had gewonden op zijn lepel en bracht de hap voorzichtig naar de mond, de zwarte almaar naar de ogen kijkend. Zijn hand trilde licht. De zwarte man glimlachte nu even, hij schoof zelfs het bord naar voren. Het leek wel of hij Muller aanmoedigde nog eens flink toe te tasten. O, als hij brutaliteit op prijs stelde, dan kon Muller er ook wat van. Zonder gedraai nam hij een lepel vol spaghettikruim en haalde hem nog eens diep door het eilandje vleessaus. De zwarte harkte met zijn vork de resterende saus gelijkmatig over de spaghetti. Beiden aten zwijgend verder. Muller proefde niets. Hij bleef schrikachtig in het rond kijken. Was er nou niemand in het restaurant die zag wat hier gebeurde?
Dat die lui deden of ze hier thuis waren, vond hij tot daaraan toe, maar dat ze nu ook ongevraagd zijn bord leegaten, ging hem toch te ver. Altijd had hij tegenover klanten de verhalen van uit hun straatje stinkende Turken en zwartjoekels afgezwakt, altijd voorzichtig voor begrip gepleit, niet te veel natuurlijk, het bleven klanten. Hij begreep niet hoe hij ooit een goed woord over Surinamers had kunnen zeggen. Was dit eigenlijk wel een Surinamer, hij zag er zo duur gekleed uit... Vast en zeker allemaal gejat. De zwarte man veegde zijn lippen schoon met één van de extra servetjes die Muller naast zich op tafel had gelegd, ook probeerde hij wat rode spatjes op zijn overhemd weg te wrijven. Hij schraapte de keel en stond op. Muller wilde iets zeggen maar durfde niet omdat hij zittend een ongunstige positie innam. Aap, dacht Muller. Hij volgde elke handeling van zijn ongenode gast. Hij zag hem kopjes pakken, koffie inschenken en weer zijn richting uitkomen. Glimlachend – o, die brutale glimlach – nam hij zijn oude plaats in. Zwijgend schoof hij Muller een kopje toe, en hield hem een zakje melkpoeder voor. Hoewel Muller graag koffie met melk dronk, schudde hij angstig nee. Muller kon aan niets meer denken. Hij voelde zich gegijzeld aan zijn eigen tafel. Ook durfde hij geen suiker in zijn koffie te doen, uit angst dat de zwarte zou zien dat het lepeltje in zijn hand trilde. Hij wist dat zulke types juist agressief werden als je je angst toonde. De zwarte blies in zijn koffie en na een laatste slok liet hij een licht boertje. Hij stond op, knoopte zijn jas dicht, pakte zijn koffertje, zijn regenjas, schoof zijn stoel terug naar de tafel, knikte vriendelijk naar Muller en verdween zonder een woord te zeggen. Het zweet liep in straaltjes langs Mullers rug. Eindelijk kwam hij tot zichzelf. Hij leefde nog. Geen messteek, geen kaakslag, hij had verstandig gehandeld. Naar huis en vergeten, mompelde hij in zichzelf. Maar waar was zijn koffer, waar zijn jas? Dus toch, die vuilak, die patserige junk. Zoekend keek Muller in het rond of de man nog ergens liep. Waarom was hier geen bewaker met een pistool en een pet op en een fluit in zijn mond om alarm te blazen? Al spiedend door de vrijwel lege eetzaal zag Muller plotseling twee rijen achter zich zijn jas over een stoel hangen, tussen de poten door zag hij zijn koffertje en de kalender en op tafel een vol bord spaghetti.

Adriaan van Dis, 'Een bord met spaghetti', in: Casablanca, Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1986

Aantekeningen

Praten over

poëzie

Inhoud

2 Poëzie

'Zo helpt poëzie.'

Een gedicht is een kunstwerk op de vierkante centimeter. De dichter gebruikt een heel kleine ruimte om heel veel te zeggen. Hij probeert, schrapt, gooit weg en vult aan, net zo lang tot elk woord, elke punt en komma en elke witregel op de goede plaats staan. Een goed gelukt gedicht kan niet anders zijn dan het is.
In een gedicht telt alles mee; niet alleen de woorden en zinnen, maar ook de strofebouw, leestekens, ritme (of juist het ontbreken daarvan) – tot aan het wit rondom de tekst. Dat maakt dat gedichten zich vaak niet makkelijk blootgeven. De meeste gedichten moet je meer dan één keer lezen en soms merk je dan dat je elke keer weer nieuwe dingen ontdekt. Bij sommige gedichten heb je na een tijdje het gevoel dat je ze begrijpt, terwijl andere altijd een beetje geheimzinnig of zelfs onbegrijpelijk blijven. Dat is niet erg. Muziek hoef je immers ook niet te begrijpen om erdoor geraakt te worden.

Maaike Ouboter, 'Dat ik je mis' (2013)
In 2013 deed Maaike Ouboter (1992) mee aan het televisieprogramma *De beste singersongwriter van Nederland*. Ze zong het liedje 'Dat ik je mis'. Het nummer was een onmiddellijk en ongelooflijk succes. Het liedje stond binnen twee dagen op nummer 1 van de iTunes Top 100.

Lees tekst 1 en bekijk het filmpje. Beantwoord de vragen.

1 Hoe is de relatie van de ik-persoon met de aangesproken 'je'? Waaraan kun je dat zien?

2 Wie is de aangesproken 'je', denk je? Waarom denk je dat?

3 In regel 4 staat '[je] ontbangt me'. Dat is een neologisme*. Wat betekent 'ontbangt'?

4 Waarom is 'ontbangt' hier een beter woord dan een bestaand woord dat ongeveer hetzelfde betekent?

▶ Poëzie
Verzamelnaam voor gedichten, songteksten etc. Het gaat altijd om korte teksten met een opvallende typografie (de manier waarop de zinnen op de bladzijde zijn geplaatst). Daarbij hoort ook enjambement (het afbreken van zinnen). Verder *kunnen* onder andere de volgende kenmerken voorkomen:
- afwijkende gebruik van leestekens en hoofdletters;
- opbouw in strofen;
- verschillende soorten rijm;
- beeldspraak.

▶ Neologisme
Nieuw gevormd woord.

5 In regel 9 staat 'je ademt en leeft me'. Normaal gesproken kun je alleen zeggen 'ik adem'; je kunt niet iemand anders ademen. Hoe moet je deze woorden lezen, denk je?

6 Onderstreep alle andere woordgroepen die geen gewoon Nederlands zijn.

7 Wat vind je van het taalgebruik in deze tekst? Leg uit.

8 Wat zijn 'eenzame vragen van eindig geluk', denk je?

9 Waarom reageren de juryleden zo emotioneel op het liedje, denk je?

10 Zou het een verschil maken als Maaike Ouboter dit liedje niet in het Nederlands zou zingen maar in een taal die je niet kent? Waarom?

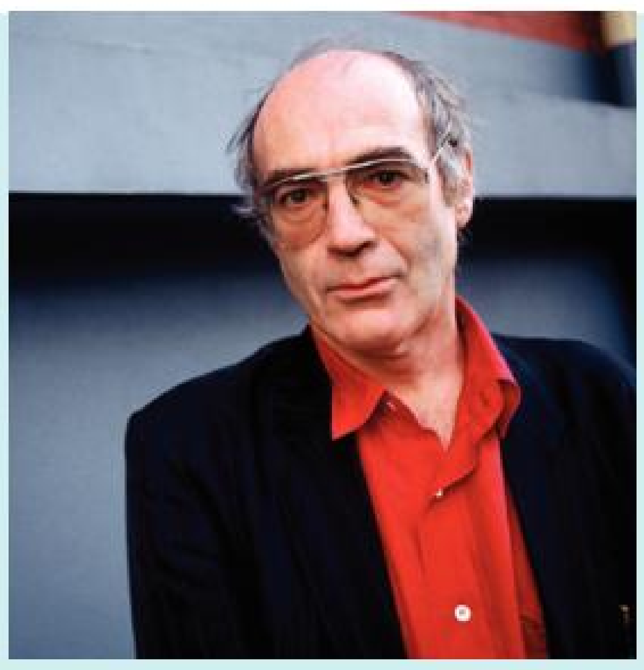
11 Wat vind je van deze tekst? Je mag meerdere antwoorden kiezen. Kies uit: *heftig – makkelijk – moeilijk – mooi – onbegrijpelijk – ontroerend – saai – iets anders, namelijk*.

Tekst 1

Dat ik je mis
Je kust me, je sust me.
Omhelst me, gerust me.
Je vangt me, verlangt me.
Oneindig ontbangt me
Je roept me, je hoort me.
Je redt en verstoort me.
Gelooft me, berooft me.
Verstikt en verdooft me.
Je ademt en leeft me.
Siddert en beeft me.
Vertrouwt me, beschouwt me
Als mens en weerhoudt me
Van bozige dromen
Die op komen dagen
De eenzame vragen
Van eindig geluk.

Maaike Ouboter, 2013

Herman de Coninck, 'Poëzie' (1980)
Herman de Coninck (1944-1997) was een Vlaamse dichter, essayist en journalist. Veel van zijn gedichten zijn intiem (ze gaan over heel persoonlijke gevoelens) en een beetje weemoedig. 'Weemoedig' wil zeggen dat je een beetje verdrietig bent over iets fijns wat voorbij is – of waarvan je weet dat het snel voorbij zal zijn. Zijn gedichten lijken eenvoudig, omdat De Coninck geen moeilijke woorden gebruikt en veel over alledaagse dingen schrijft, maar toch moet je zijn gedichten meestal vaker lezen om er greep op te krijgen.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

12 Zou dit een beter gedicht worden als je 'mijn miniatuurmensje' en 'mijn zelfgemaakt verdrietje' zou vervangen door normalere woorden? Waarom?

13 De ik-persoon doet twee dingen die niet helpen. Welke?

14 'Zo helpt poëzie'. *Wie* is degene die geholpen wordt? De ik-persoon of het zieke dochtertje?

15 Gaat dit gedicht over een ziek dochtertje of over poëzie? Leg uit.

16 *Hoe* helpt poëzie?
- ○ Het helpt de vader om voor zijn zieke dochtertje te zorgen.
- ○ Het helpt om nare dingen beter te verdragen.
- ○ Het maakt zieke kinderen beter.

17 Geloof jij dat poëzie kan 'helpen'? Waarom?

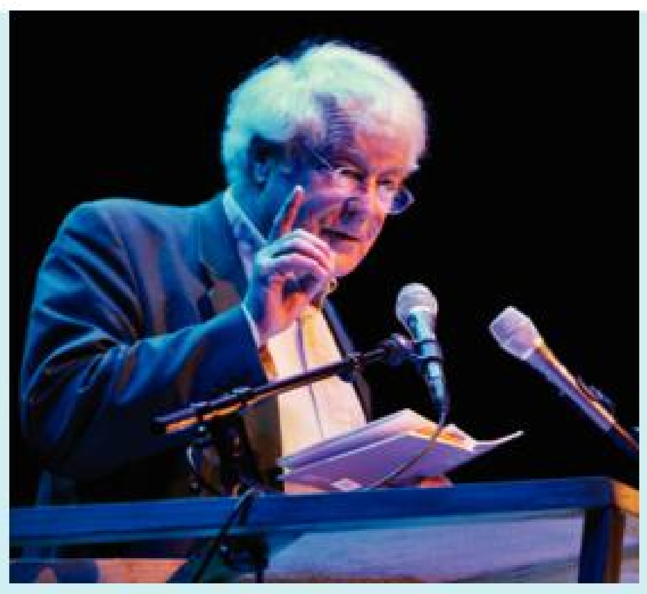
Tekst 2

Poëzie
Zoals je tegen een ziek dochtertje zegt:
mijn miniatuurmensje, mijn zelfgemaakt
verdrietje, en het helpt niet;
zoals je een hand op haar hete voorhoofdje
legt, zo dun als sneeuw gaat liggen,
en het helpt niet:

zo helpt poëzie

Herman de Coninck, Met een klank van hobo. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 1980

Rutger Kopland, 'Er blijft over te praten' (1968)
Rutger Kopland (1934-2012) is het pseudoniem* van Rudi van den Hoofdakker. In het dagelijks leven was hij psychiater. Daarnaast schreef hij gedichten. De aanleiding voor veel van zijn gedichten is iets wat hij ziet of denkt. Daarover denkt hij dan verder door. Vaak lijkt de ik-persoon een beetje onzeker; hij doet zelden krachtige uitspraken – alsof hij steeds op zoek is naar het juiste woord of het juiste beeld, zonder het ooit te vinden. Maar terwijl hij zoekt, ontstaat dan het gedicht.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

18 Wat zijn 'zijn woorden'? Markeer ze.

19 Naar wie verwijst 'zijn' (regel 1) en 'hij' (regel 3), denk je? Leg uit.

20 Laat zien dat de ik-persoon het daar helemaal niet mee eens is.

21 Wat is voor de ik-persoon de impuls om een gedicht te schrijven?

22 Welke gebeurtenis wil hij beschrijven?

23 Waarom heeft hij dat gedicht niet geschreven?

24 Waarover gaat tekst 3? Over 'B' of over het schrijven van een gedicht? Leg uit.

▶ Pseudoniem
Verzonnen naam. Sommige schrijvers kiezen ervoor om niet onder hun eigen naam te publiceren, maar in plaats daarvan een pseudoniem te gebruiken.

Tekst 3

Er blijft over te praten
Ik zat nog te tobben met zijn woorden:
dichtregels worden de dichter gegeven,
terwijl hij alweer in zijn sigaar hapte.
Dat heb ik nooit geweten, wel dat soms
een vreemd soort ontroering opkomt
waarvoor ik naar woorden zoek.
Zo draag ik al weken het beeld
in mij om van B, haar ernstige gezicht
in de capuchon, de boterham in de tas,
op weg naar de eerste klas. Geen
woord werd mij gegeven, integendeel.
Ieder woord gaf ik voor een beter.

Rutger Kopland, Het orgeltje van yesterday. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 1968

2.1 Gedichten met een vaste vorm

'Er was eens een jongen uit Loenen'

Er bestaan lange, korte, rijmende en niet-rijmende gedichten; gedichten die wel of niet zijn onderverdeeld in strofen*; gedichten die bestaan uit regels die allemaal even lang zijn of juist niet. Gedichten verschillen kortom enorm in vorm.
Sommige gedichten hebben een vaste vorm. Dat wil zeggen dat ze bestaan uit een vast aantal regels en meestal ook een vast rijmschema hebben. Dichters kiezen er altijd bewust voor om al dan niet een vaste vorm te gebruiken. De nadelen van een vaste vorm zijn duidelijk: het beperkt de mogelijkheden aanzienlijk. Dat kan tegelijk een voordeel zijn, want juist doordat de dichter zichzelf beperkingen oplegt wordt zijn creativiteit aangesproken. Stel je maar voor dat je zelf de opdracht krijgt om een gedicht te schrijven. Welke opdracht lijkt je gemakkelijker uit te voeren? Schrijf een gedicht? Of: schrijf een rijmend gedicht over de liefde dat bestaat uit vier strofen en gepaard rijm heeft?

Matsuo Basho, 'Op een dorre tak' (17e eeuw)
Matsuo Basho was een bekende Japanse haikudichter uit de 17e eeuw. Vooral door hem zijn haiku's*zo bekend geworden. Traditionele Japanse haiku's hebben een vast onderwerp. Ze gaan over de vier seizoenen of over Nieuwjaar. Moderne dichters nemen het niet zo nauw met dit voorschrift en schrijven ook haiku's over andere onderwerpen. Soms gebruiken ze ook een lettergreep meer of minder.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welk gevoel roept het gedicht op? Hoe komt dat?

______

______

2 Tekst 1 is een vertaling uit het Japans. Matsuo Basho heeft zich strikt aan de voorschriften voor het schrijven van haiku's gehouden. Dat is de vertaler niet helemaal gelukt. Waaraan kun je dat zien?

______

______

3 Probeer tekst 1 zo te veranderen dat het een perfecte haiku wordt. Verander wat nodig is, maar blijf zo dicht mogelijk bij de tekst.

Tekst 1

Op een dorre tak
is een kraai nog blijven zitten
in de herfstavond

Matsuo Basho, 17e eeuw

▶ Strofen
Korte stukjes in een gedicht die gescheiden worden door een witregel.

▶ Haiku
Kort gedichtje dat bestaat uit drie regels. De eerste regel heeft vijf lettergrepen, de tweede zeven en de derde regel weer vijf.

Matsuo Basho (gedicht) en Kawanabe Kyōsai (beeld), 'Kara eda ni'

Drs. P, 'Even uw aandacht graag!' (2015)
Drs. P (spreek uit als: doctorandus P) is het pseudoniem van Heinz Polzer (1919-2015). Hij was dichter, schrijver en cabaretier en trad vooral in de jaren 70 en 80 veel op, waarbij hij zichzelf op de piano begeleidde. Na zijn overlijden verscheen in *de Volkskrant* een rouwadvertentie die hij zelf had geschreven. Het is een ollekebolleke*, een dichtvorm die Drs P in de jaren 70 zelf had bedacht.

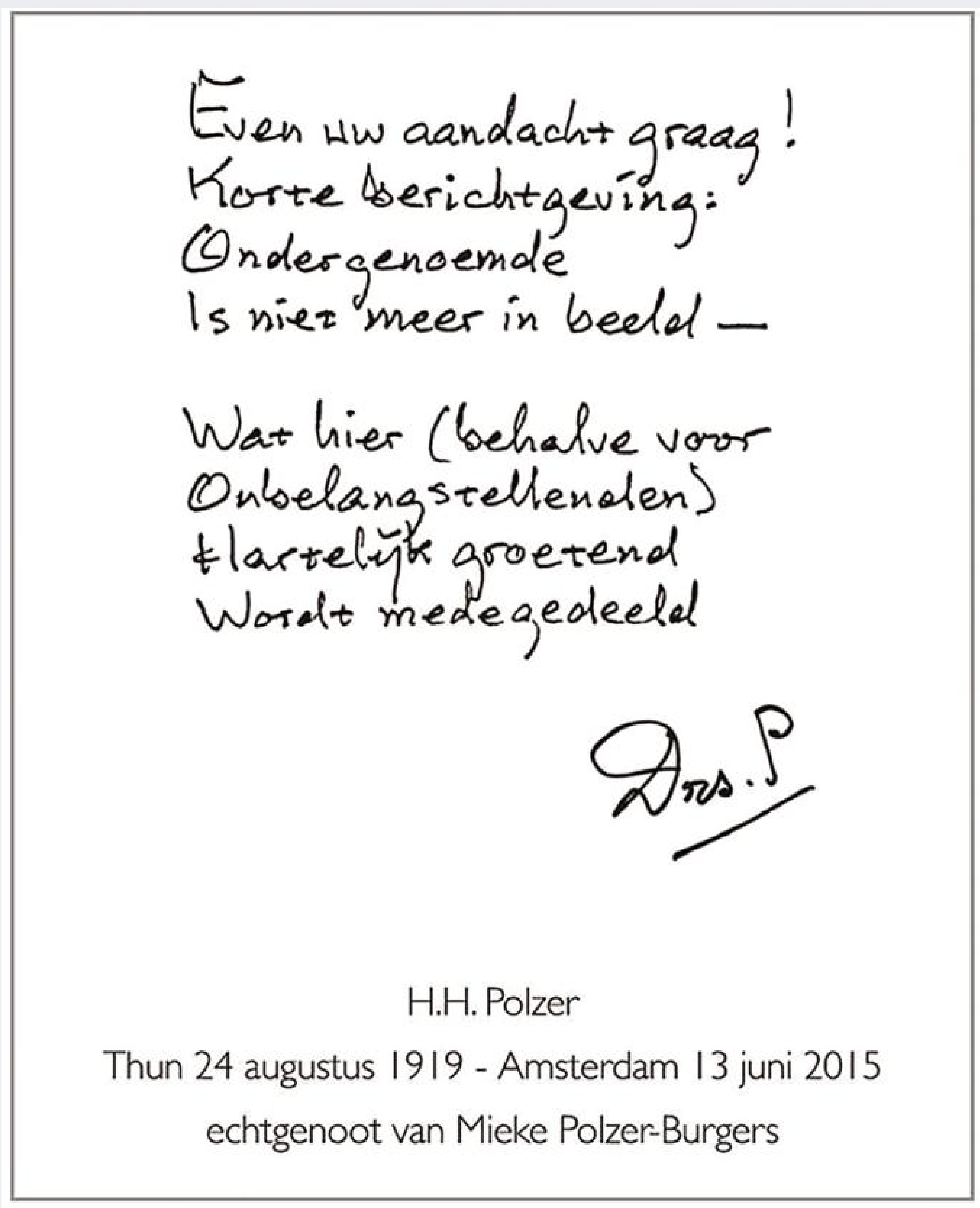
Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Drs P doet een mededeling. Voor wie is die bestemd?

5 Heeft Drs P zich helemaal gehouden aan de regels die gelden voor ollekebollekes? Leg uit.

6 Vind je de tekst humoristisch? Of wordt de tekst humoristisch doordat hij als rouwadvertentie in de krant is gepubliceerd? Of vind je het helemaal niet humoristisch? Leg uit.

Tekst 2

Even uw aandacht graag!
Korte berichtgeving:
Ondergenoemde
Is niet meer in beeld —

Wat hier (behalve voor
Onbelangstellenden)
Klaarblijk groetend
Wordt medegedeeld

Drs. P

H.H. Polzer
Thun 24 augustus 1919 - Amsterdam 13 juni 2015
echtgenoot van Mieke Polzer-Burgers

Drs P, in: de Volkskrant, 16 juni 2015

▶ Ollekebolleke
Gedicht met een strakke, vaste vorm. Een ollekebolleke bestaat uit twee strofen van elk vier regels. De eerste drie regels van elke strofe bestaan elk uit zes lettergrepen, de laatste uit vier lettergrepen. Regel 4 en 8 moeten bovendien op elkaar rijmen. Verder moet regel 1 een uitroep of verzuchting zijn, in regel 2 moet het onderwerp worden genoemd en regel 6 moet bestaan uit één zeslettergrepig woord, waarvan de zwaarste klemtoon* op de vierde lettergreep moet liggen.

▶ Klemtoon
Gedichten hebben vaak een soort 'ritme', net als liedjes Dat ontstaat door de regelmatige afwisseling van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen. In het woord 'pannenkoek' ligt de klemtoon bijvoorbeeld op de eerste lettergreep, want je zegt *pan*nenkoek en niet pan*nen*koek of pannen*koek*.

Harrie Geelen, 'Er was eens een jongen uit Loenen' (1987)
De limerick* is een bekende en gemakkelijk herkenbare dichtvorm. Deze dichtvorm bestaat al langer, maar raakte in Nederland vooral bekend door de *Ed Oorklepshow* van André van Duin, die in 1987 werd uitgezonden. Elke aflevering eindigde met een aantal gezongen limericks. Limericks zijn grappig bedoeld, maar of je er de humor van inziet, is sterk van smaak afhankelijk.

Lees tekst 3 en 4 en bekijk het filmpje. Beantwoord de vragen.

7 Leg uit dat regel 4 in tekst 3 verrassend is.

8 Leg de woordspeling in tekst 4 uit.

9 Veel mensen hebben moeite om de klemtonen in dichtregels te horen. Probeer te achterhalen wat de regels zijn voor het aantal lettergrepen én het aantal klemtonen in elk van de vijf regels van een limerick.

10 Welke tekst vind je als limerick* het beste gelukt? Waarom?

▶ **Limerick**
Vijfregelig gedichtje. De eerste, tweede en vijfde regel rijmen op elkaar. Regel 3 en 4, die wat korter zijn, rijmen ook op elkaar. In de eerste regel wordt meestal een persoon of dier en een plaatsnaam genoemd. Limericks bevatten vaak woordspelingen en verrassende wendingen.

Tekst 3

Er was eens een jongen uit Loenen
Die stond met z'n meissie te zoenen
Toen hij vroeg: Is het fijn?
Zei ze: Nee, het doet pijn,
want je staat al een uur op m'n schoenen.

Harrie Geelen, voor de Ep Oorklepshow, 1987

André van Duin als Ep Oorklep

Tekst 4

Ik belde mijn meisje in Zaanstad
'k zei: Kleed je wat luchtigjes aan, schat
En dat ging ze toen doen
Maar wat bleek er toen?
Dat z'alleen de tv nog maar aan had.

Harrie Geelen, voor de Ep Oorklepshow, 1987

Driek van Wissen, 'Mastermind' (1993)
Driek van Wissen (1943-2010) is vooral bekend als sonnettendichter. In 2005 werd hij (na een intensieve campagne) verkozen tot Dichter des Vaderlands. In die hoedanigheid schreef hij gedichten over de actualiteit, zoals de uitzending van Nederlandse militairen naar Afghanistan, de uitschakeling van het Nederlands elftal in Duitsland in 2006 en de zestigste verjaardag van Johan Cruijff. Zelfs als het over serieuze onderwerpen gaat, hebben zijn gedichten een luchtige toon.

Lees tekst 5 en beantwoord de vragen.

11 Zoek de woorden en uitdrukkingen op die je niet kent en noteer de betekenis.

12 Laat zien dat 'Mastermind' een sonnet* is. Noteer zoveel mogelijk kenmerken.

13 Zit de wending* op de plaats waar je hem verwacht? Leg uit.

14 Leg de titel van het gedicht uit.

15 Wat vind je van deze actie van de 'meester'? Waarom?

▶ **Sonnet**
Gedicht van precies veertien regels, verdeeld over vier strofen:
- twee strofen van vier regels; deze vormen samen het octaaf;
- twee strofen van drie regels óf drie strofen van twee regels óf een strofe van vier en een van twee regels; deze vormen samen het sextet.
Tussen het octaaf en het sextet zit vaak een *wending*.
Dat kan een tegenstelling zijn (bijvoorbeeld binnen/buiten of licht/donker) of een omslag in het gevoel. Sonnetten hebben altijd een strak rijmschema*, al zit dat niet altijd op dezelfde manier in elkaar.

▶ **Rijmschema**
Schematische weergave van het eindrijm in een gedicht. De regels die op elkaar rijmen, geef je dezelfde letter. De eerste strofe van 'Mastermind' (tekst 5) geef je weer als: a b b a (kwel, zake, onderbraken, bel). Dit noem je omarmend rijm. Van gepaard rijm is sprake bij a a b b; van gekruist rijm bij a b a b.

Tekst 5

Mastermind
De meester die met kommer en met kwel
Zijn lessen gaf, doch onverrichter zake
Daar pestkoppen hem steeds weer onderbraken
En heibel trapten tot de laatste bel

Dient nu voor hen de stilte te bewaken,
Want blijkbaar wil het opgeschoten stel
Dat hem het leven maakte tot een hel
Wel ongestoord het eindexamen maken.

Maar daarvan is wat hem betreft geen sprake:
Hij mag niet fluist'ren, maar hij doet het wel,
Hij klikt zijn ballpoint, ritselt met een vel
En laat zijn schoenen oorverdovend kraken.

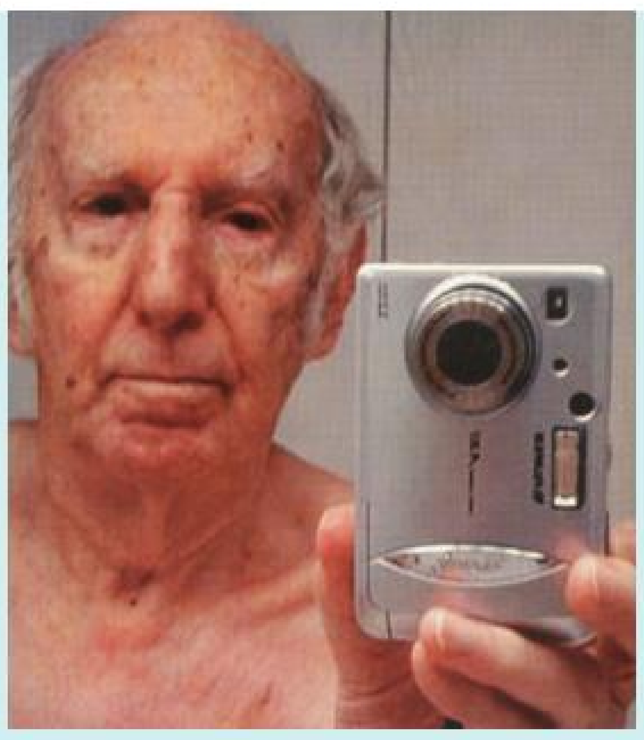
Nee, hun gesar vergeet hij niet zo snel
En dus viert hij vandaag de dag der wrake.

Driek van Wissen, Een loopje met de tijd. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1993

Leo Vroman, 'Die boom' (2006)
Leo Vroman (1915-2014) was een Nederlands-Amerikaanse bioloog, schrijver, dichter en tekenaar. In Nederland is hij vooral bekend als dichter. Hij was joods en vluchtte in 1940 naar Engeland om niet gedeporteerd te worden. Hij reisde door naar Batavia (toenmalig Nederlands-Indië) en werd daar geïnterneerd in een Jappenkamp. Toen de Nederlandse regering hem na de oorlog als soldaat naar Nederlands-Indië wilde sturen, weigerde hij en emigreerde hij naar Amerika.
Vromans bekendste gedicht is 'Vrede', dat begint met de regels:

kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen
en herhaal ze honderd malen
alle malen zal ik wenen.

Lees tekst 6 en beantwoord de vragen.

16 Zoek de woorden en uitdrukkingen op die je niet kent en noteer de betekenis.

17 Het gedicht bevat allusies* op het verhaal over de verdrijving uit het paradijs (zie pagina 66). Onderstreep de allusies. Je mag bronnen raadplegen.

18 Noteer de woorden die bij het semantische veld* 'boom' horen en de woorden die het semantisch veld 'bom' horen.

19 In dit gedicht wordt een vergelijking* gemaakt tussen de boom van kennis van goed en kwaad en de atoombom. Wat is het object* en wat is het beeld*?

20 Beschrijf de wending.

21 Noteer een ander woord voor 'wat/ er binnen onze schedel zat'.

22 'Te elfder stonde' betekent 'op het laatste moment, als het al bijna te laat is'. Te laat waarvoor?

23 Leg uit dat je 'boom' ook uit kunt spreken als het Engelse 'boom' ('boem').

▶ Allusie
Toespeling op een bekend verhaal, bijvoorbeeld een sprookje, mythe of bijbelverhaal. De uitspraak 'Ik app dus ik besta' is een allusie op de bekende uitspraak van René Descartes 'Ik denk dus ik besta.'

▶ Semantisch veld
Woorden die op grond van hun inhoud en betekenis aan elkaar verwant zijn. Bijvoorbeeld: kerst, dennenboom, sneeuw, kaarsen, kalkoen etc.
Let op: semantische velden zijn geen vaste groepen woorden. 'Sneeuw' kan deel uitmaken van het semantisch veld 'kerst', maar ook van bijvoorbeeld het veld 'winter' of 'vakantie'.

▶ Vergelijking
Vorm van beeldspraak. Bijvoorbeeld: 'ze zegt dat ik mijn voeten moet verwijderen/ van de zetel van haar keuze, en laat er dan/ haar achterste als een strandbal in neer' (Herman de Coninck). Het 'achterste' (*object*) van de vrouw wordt vergeleken met een 'strandbal' (*beeld*). De overeenkomst is dat ze allebei dik en rond zijn.

▶ Beeldspraak
Overkoepelend begrip voor figuurlijk taalgebruik waarbij iets wordt omschreven door het te vergelijken met iets anders. Voorbeelden van beeldspraak zijn de vergelijking* en de metafoor.

24 Wat probeert de dichter met dit gedicht duidelijk te maken, denk je?

25 Bedenk zelf nog twee vragen die je over dit gedicht kunt stellen.

Tekst 6

Die boom
Er groeit nog in ons Paradijs
een vreselijke boom.
Zijn stam is grauw, zijn bladgroen grijs:
de boom der kennis van het atoom.

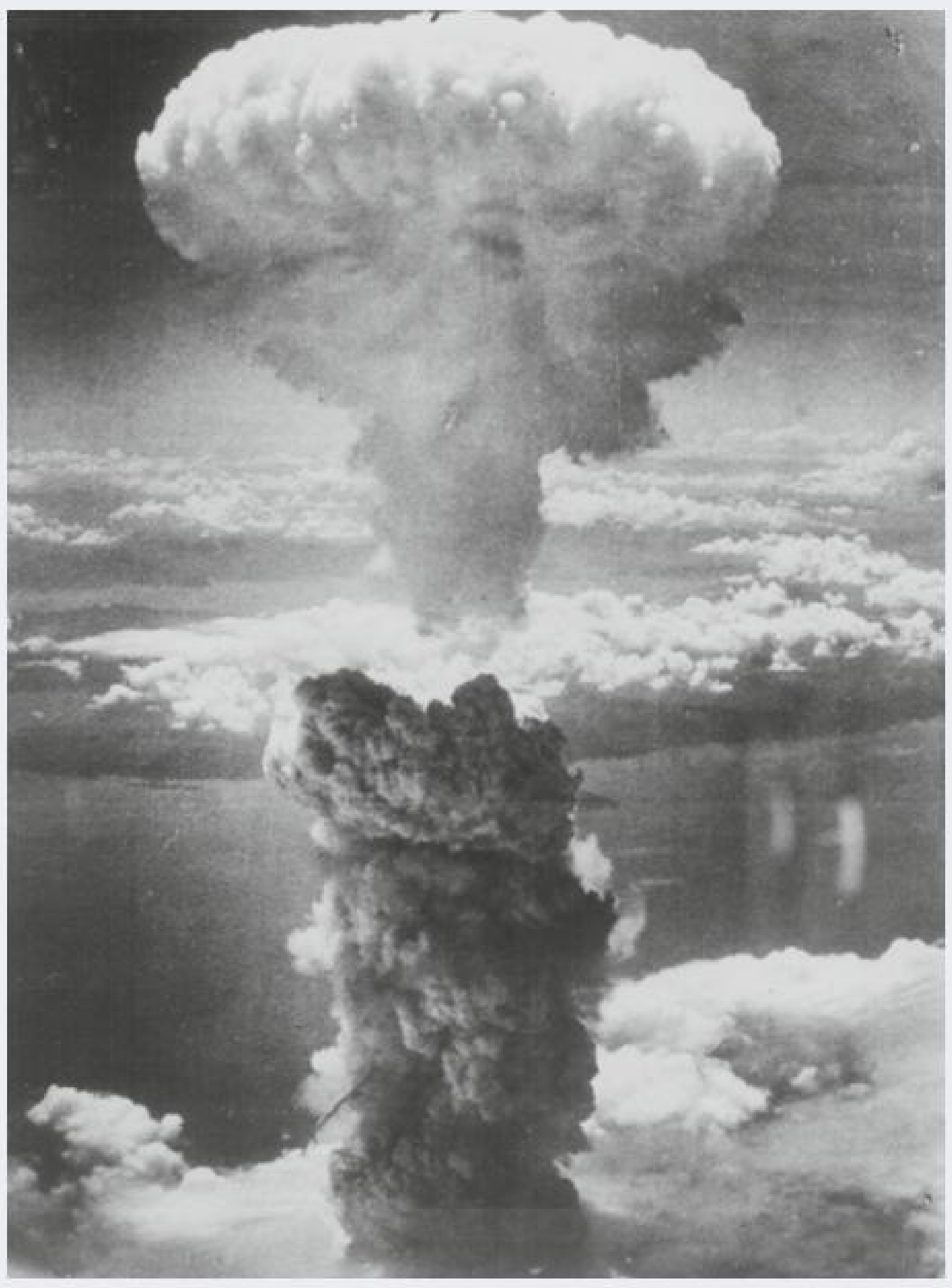
Zijn loverwolk van stof en gas
verduistert onze lucht.
Wij alleen ademen de vrucht
van dit verdoemd gewas.

O hadden wij geweten wat
er binnen onze schedel zat
men kroop te elfder stonde

terug over dit levenspad
naar toen de slang nog poten had
en bijbels niet bestonden.

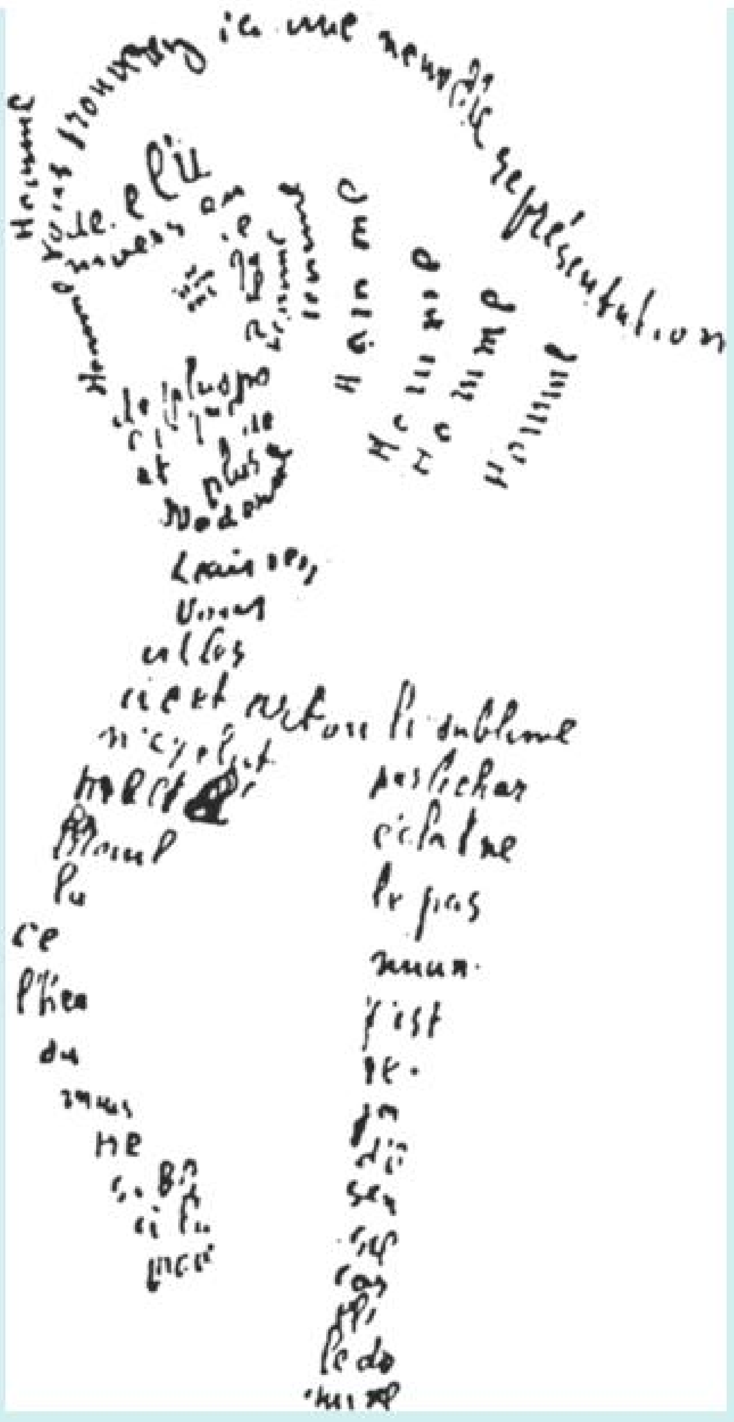
Leo Vroman, in: Misschien tot morgen. Dagboek 2003-2006. Uitgeverij Querido, Amsterdam 2006

2.2 Vrije verzen

'Geen camera kan een foto maken van wat jij nu ziet.'

Dichters kiezen soms bewust voor het gebruik van traditionele, vaste vormen. Anderen laten die juist helemaal los. Ze bepalen zelf uit hoeveel regels hun gedicht bestaat, of (en zo ja hoe) het rijmt, of het al dan niet uit strofen is opgebouwd etc. Gedichten die niet volgens vooraf vastgestelde regels zijn geschreven, noem je 'vrije verzen'.
Sommige dichters overschrijden als het ware de grenzen van de poëzie zelf, door van de voordacht van hun gedichten een performance te maken of door poëzie te 'mengen' met proza of toneel. In zekere zin kun je ook de teksten van veel rappers beschouwen als vrije verzen.

C. Buddingh', 'rabarberrabarber' (1963)
Cees Buddingh' (1918-1985) was dichter en Shakespeare-vertaler. Als dichter is hij vooral bekend door zijn korte, vaak humoristische gedichtjes over gewone gebeurtenissen en observaties.
De titel van dit gedicht, 'rabarberrabarber', wordt wel gebruikt om geroezemoes weer te geven. Het verwijst echter ook naar *Barbarber*, een tijdschrift uit de jaren 60 van de vorige eeuw. De dichters die in het tijdschrift publiceerden, de zogenaamde 'Zestigers', waaronder Buddingh', wilden een ander soort poëzie: geen ingewikkeld gedoe, maar gedichten in gewone-mensentaal over gewone-mensendingen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Zoek de woorden en uitdrukkingen op die je niet kent en noteer de betekenis.

____

____

____

2 Onderstreep in de eerste strofe twee personificaties*.

3 Parafraseer* het eerste citaat van Shakespeare.

____

____

____

____

▶ Personificatie
Aan een voorwerp of abstract begrip worden menselijke eigenschappen toegekend. Bijvoorbeeld: 'de auto kwam hoestend op gang' of 'een ingeslapen stadje'.

▶ Parafraseren
Een (deel van een) gedicht in je eigen woorden navertellen. Dit is vaak een goed hulpmiddel om gedichten beter te begrijpen.

4 Waarom reageert het publiek positief op het eerste citaat en negatief op het tweede, denk je?

5 Leg aan de hand van de laatste strofe uit dat dit gedicht over deze kwestie (zie vraag 4) gaat.

6 Wat vind jij mooier? Gedichten in mooie en soms moeilijke taal over ingewikkelde gevoelens of gedichten die een beetje gewoner zijn? Waarom?

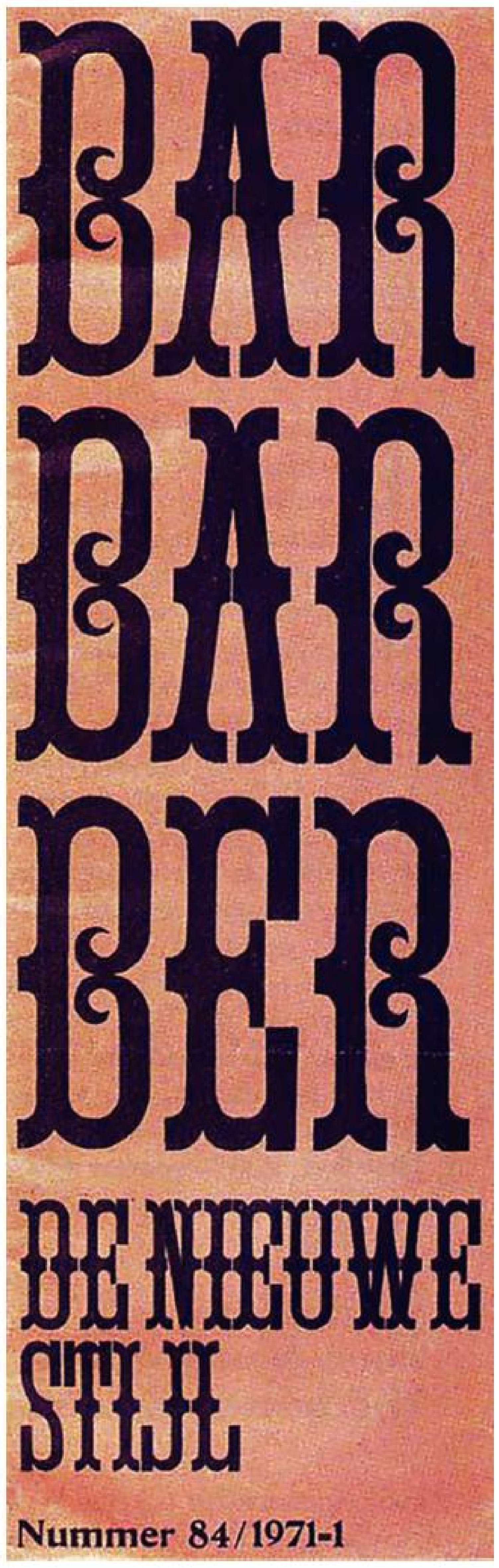
Tekst 1

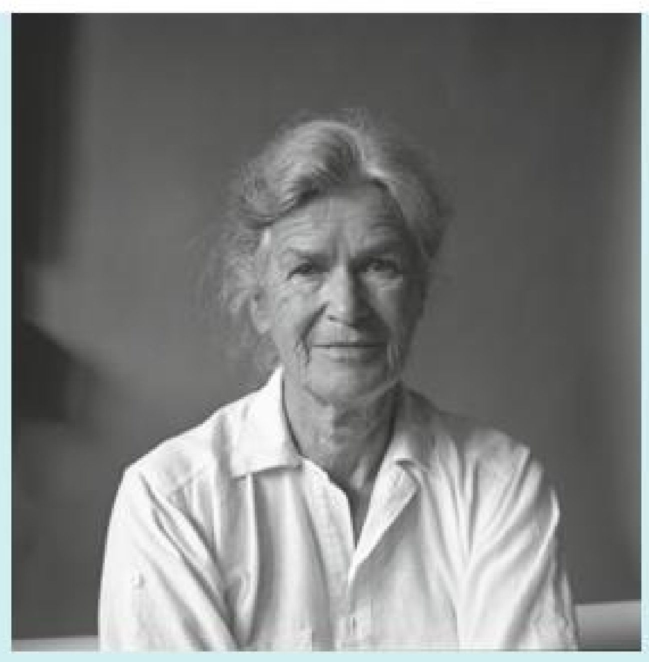
rabarberrabarber
het is vreemd, maar als men zegt:
'de kaarsen van de nacht zijn opgebrand,
en vrolijk gluurt, hoog op zijn tenen staand,
de dag over 't omneveld bergland' (shakespeare),
dan knikt en glimlacht het geëerd publiek
even verzaligd als een jongetje
dat men goedkeurend op zijn schouder klopt

maar zegt men: 't is een heerlijke gedachte
tussen de benen van een maagd te liggen'
(shakespeare), dan wordt er mokkend gerabarberd,
ja, klinkt er zelf zacht geween
en duister gekners van tanden

hier ligt nog veel mooi werk
voor jeugdleiders en volkshogescholen

C. Buddingh', in: Zo is het dan ook nog weer eens een keer. Bruna & Zn., Utrecht 1963

M. Vasalis, 'Is het vandaag of gistren' (2002)
M. Vasalis (1909-1998) is het pseudoniem van Margaretha (Kiekie) Droogleever Fortuyn-Leenmans. Ze werkte, net als Rutger Kopland (zie pagina 39), als psychiater. Tijdens haar leven heeft ze slechts drie dichtbundels gepubliceerd, maar daarmee is ze wel heel bekend geworden. *De oude kustlijn*, waarin 'Is het vandaag of gisteren' is opgenomen, is pas na haar dood uitgekomen. De schrijver en literatuurwetenschapper Ton Anbeek zei over Vasalis' gedichten: 'Een schijnbaar banaal gegeven leidt tot een flits van inzicht.' Dat geldt ook voor dit gedicht: de eenvoudige vraag van de moeder roept een wereld aan beelden en gedachten op.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

7 Welke conclusie zou jij trekken als een ouder iemand aan je zou vragen: 'Is het vandaag of gistren?'

8 Laat zien dat de moeder gedesoriënteerd is, maar soms nog heldere momenten heeft.

9 De moeder wordt beschreven als een astronaut. Onderstreep alle woorden die daarbij horen.

10 Vind je dit een passend beeld om de moeder te omschrijven? Waarom?

11 'Bestek' (regel 9) wordt hier in een andere betekenis dan de gewone gebruikt. In de scheepvaart betekent 'bestek opmaken': aan de hand van de beschikbare gegevens bepalen waar het schip zich bevindt. Hoe past deze betekenis van 'bestek' bij tekst 2?

12 In de laatste strofe verzucht de ik-persoon 'Had ik je maar als kind gekend.' Welk verschil zou dat maken?

13 Markeer, samen met een klasgenoot, alle woorden die rijmen. Denk niet alleen aan eindrijm, maar ook aan begin-, klank-, half- en binnenrijm*.

14 Lees het gedicht nog eens, ditmaal zachtjes hardop. Vind je dat dit gedicht ritme heeft, net zoals liedjes ritme hebben? Leg uit.

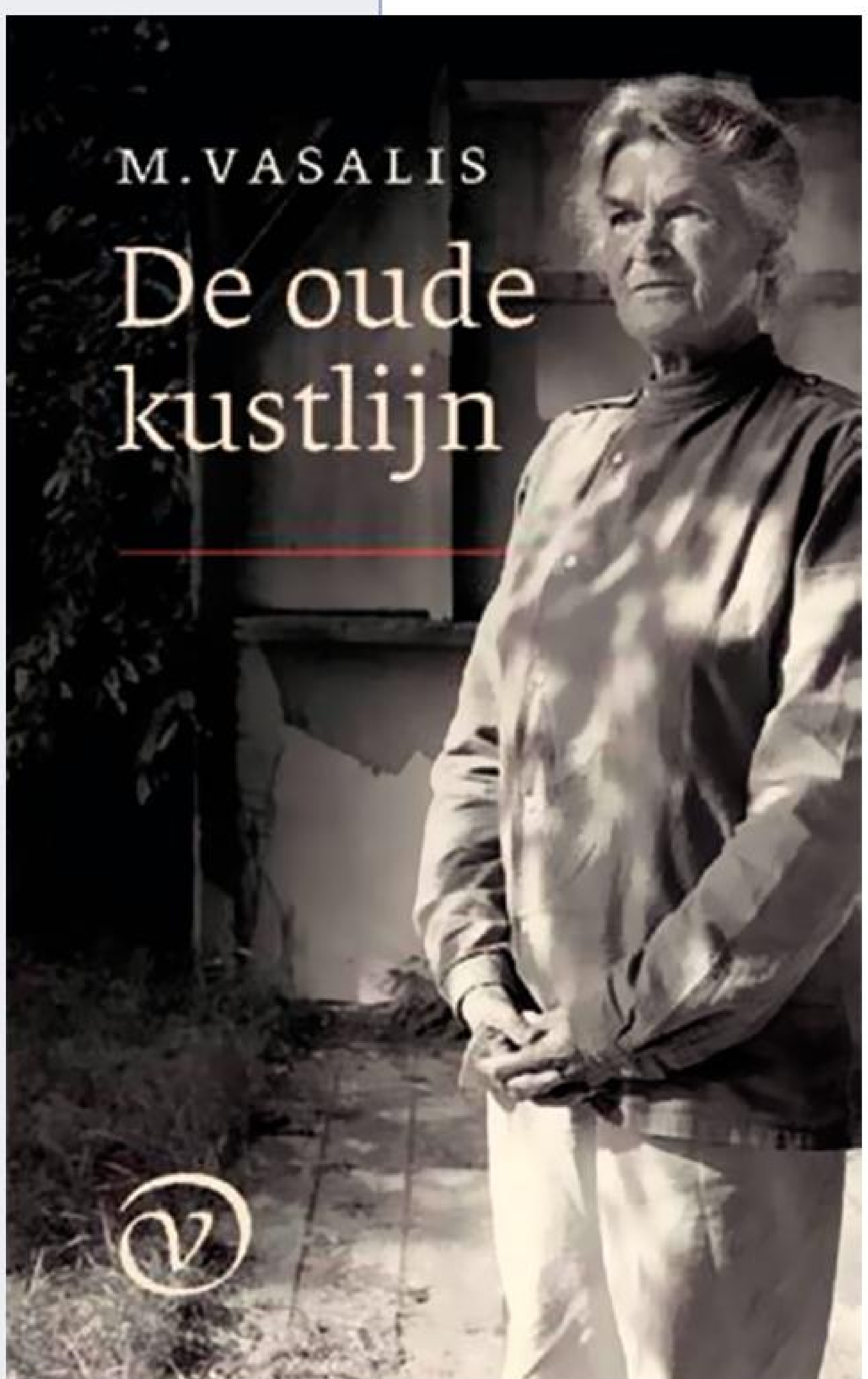
▶ Rijm (soorten)
- *eindrijm*: de laatste woorden van de regels rijmen op elkaar;
- *beginrijm* (*alliteratie*): meerdere woorden beginnen met dezelfde klank. Bijvoorbeeld: 'Zij zoekt'.
- *klankrijm*: meerdere woorden hebben dezelfde klank. Bijvoorbeeld: 'Wat ze ook willen, die *dolle honden* in mijn *kop* hebben altijd *honger'* (Ester Naomi Perquin).
- *halfrijm*: de laatste woorden van regel rijmen niet helemaal, maar wel een beetje. Bijvoorbeeld: 'weggedreven' en 'zwevend'.
- *binnenrijm: de* woorden binnen een regel rijmen op elkaar. Bijvoorbeeld: 'Zo totaal dichtbij is *hij* nu ook bij *mij* vraag je je af' (Tjitske Jansen).

Tekst 2

Is het vandaag of gistren, vraagt mijn moeder,
bladstil, gewichtloos, drijvend op haar witte bed.
Altijd vandaag, zeg ik. Ze glimlacht vaag
en zegt: 'Zijn we in Roden of Den Haag?
Wat later: kindje ik word veel te oud.
Ik troost haar, dierbare sneeuwwitte astronaut
zo ver al van de aarde weggedreven,
zo moedig uitgestapt en in de ruimte zwevend
zonder bestek en her en der.
Zij zoekt – het is een S.O.S –
haar herkomst en haar zijn als kind
en niemand, niemand, die haar vindt
zoals zij was. Haar Franse les
herhaalt zij van haar 8e jaar:
'bijou, chou, croup, trou, clou, pou, où,
die eerste juffrouw, weet je wel
die valse ouwe mademoiselle
hoe heet ze nou, ik ben zo moe.'

Had ik je maar als kind gekend,
die nu mijn kind en moeder bent.

M. Vasalis, De oude kustlijn. Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam 2002

Tjitske Jansen, 'En dan' (2002)
Tjitske Jansen (1971) is een Nederlandse dichteres en schrijfster van teksten waarin ze poëzie, proza en theater combineert. Ze verzorgt als dichteres vaak optredens op scholen en festivals. Haar voordracht lijkt op een performance, omdat ze haar gedichten ontzettend snel voorleest, wat vaak een grappig effect heeft. Op haar website schrijft ze: 'Ik geloof dat mensen zijn bedoeld om vrij te zijn. En dat de meesten van ons aangepaster zijn dan goed voor ons is.' Dat zie je ook in 'En dan', waarin de ik-persoon worstelt met de keuze tussen wat ze het liefst zou willen en wat ze denkt dat van haar verwacht wordt.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

15 Wat is de overeenkomst in de manier waarop het meisje de jongen en de mus ziet?

16 'Als ik er maar niet in hoef, in die ogen' (regel 7). Wiens ogen, die van de jongen, de kat, de mus, geen van alle of allemaal?

17 Waarom wil het meisje niet 'in die ogen'? Waar is ze bang voor, denk je?

18 Welk verband bestaat er voor de ik-persoon tussen hoe ze met haar kat omgaat en moeder worden?

19 Wat wil het meisje *wel*, denk je? Leg je antwoord uit aan de hand van de tekst.

20 Leg in je eigen woorden uit welk gevoel het bij het meisje oproept als opeens 'de leukste jongen van de avond' naast haar ligt.

21 Zou een jongen dit gedicht ook zo geschreven kunnen hebben? Waarom?

Tekst 3

En dan
ligt de leukste jongen van de avond naast je.
Geen camera kan een foto maken van wat jij nu ziet.
Zo totaal dichtbij is hij nu ook bij mij vraag je je af.
En dan denk je aan hoe mensen de zee in rennen, aan hoe dieren spelen met elkaar,
aan een jonge kat die zich verloor in de knopen van jouw bank, aan de mus
die in je hand lag. Shocktoestand. Nog nooit een mus van zo dichtbij gezien.

Als ik er maar niet in hoef, in die ogen,
als dat beest maar niet naar mij gaat kijken, niet op mijn krant gaat zitten,
want dat moet je weer aaien, met bewust gestuurde handen, terwijl je denkt;
ik wil verder lezen en dat je wel nooit een goede moeder zult worden.

Dan moet je na een tijdje
dat dier weer van je krant afduwen
minutenlang niet kunnen lezen van het schuldgevoel
en van verdriet, want moeder zul je niet worden.
de beste manier waarop ik in zee ben geweest,
is door ernaast te gaan liggen. Aan een zee hoef je zoiets niet te vragen.
Maar hoe doe je dat bij de leukste jongen van de avond?

Tjitske Jansen, Het moest maar eens gaan sneeuwen. Uitgeverij Podium, Amsterdam 2002

Ester Naomi Perquin, 'Michael van W.' (2012)
Ester Naomi Perquin (1980) zat een paar jaar op de Schrijversvakschool in Amsterdam en werkte ondertussen als gevangenbewaarder om haar opleiding te kunnen betalen. In haar dichtbundel *Celinspecties*, waarin 'Michael van W. is opgenomen, schrijft ze over het leven achter de tralies.
Dit gedicht is, net als veel van haar andere gedichten 'verhalende poëzie'. Dat wil zeggen dat het gedicht meer een verhaal vertelt dan (zoals in veel andere gedichten) gevoelens, gedachten of bespiegelingen verwoordt. In 2017 werd Perquin voor twee jaar benoemd tot Dichter des Vaderlands.

Lees tekst 4 en beantwoord de vragen.

22 De titel van het gedicht is 'Michael van W.'. Past de titel bij dit gedicht?

23 Wie is de aangesproken 'u', denk je? Leg uit.

24 'Hier voel ik me veilig' (regel 11). Waar is 'hier' en waarom voelt de ik-persoon zich daar veilig, denk je?

25 De ik-persoon heeft 'dolle honden' in zijn kop. Markeer alle woord(groep)en die de honden beschrijven.

26 Waarvoor zijn de 'dolle honden' een metafoor*, denk je?

27 Wie of wat wordt bedoeld met 'straatkat' in regel 7, denk je?

▶ Metafoor
Vorm van beeldspraak. Impliciete vergelijking: het object wordt weggelaten; alleen het beeld wordt gebruikt. Bijvoorbeeld: 'Treedt binnen in mijn vesting (beeld)' (als je de voordeur opendoet om iemand binnen te laten). Het weggelaten object is 'huis'.

28 In strofe 2 vraagt de ik-persoon aan de 'u': 'Bestaat er een woord voor de man die ik word/ als ik me, buiten bereik, aan een straatkat vergrijp, kunt u/ dat vatten met gekte of moord, lijnt mij dat aan?' Leg in je eigen woorden uit wat jij denkt dat hier staat.

29 De ik-persoon heeft last van de dolle honden in zijn kop. Hij is bang voor de dreiging die van ze uitgaat. Tegelijk wil hij ook zo'n hond worden (zie de laatste twee strofen). Hoe kun je dat verklaren?

30 Welk gevoel roept de man bij jou op? Hoe komt dat?

31 'Michael van W.' is een moeilijk gedicht en misschien begrijp je het wel niet helemaal. Wat vind je daarvan? Kun je het gedicht desondanks waarderen of vind je het frustrerend? Of nog iets anders? Leg uit.

Tekst 4

Michael van W.
Wat ze ook willen, die dolle honden in mijn kop hebben altijd honger,
altijd dorst. Niet over praten. Het daglicht weet ze te verjagen,
voor even – maar zodra ik ga liggen begint het gedonder,
ze krabben me steeds uit mijn slaap, piepend om teven
of vlees, willen naar buiten gelaten.

Hoe noemt u dat? Bestaat er een woord voor de man die ik word
als ik me, buiten bereik, aan een straatkat vergrijp, kunt u
dat vatten met gekte of moord, lijnt mij dat aan? Ze luisteren niet.
Ze draaien, ze dreigen – ik ken ze bij naam, hun vlekken

en happende kaken – maar hier wil ik niet over praten, niet nu
het licht is. Niet bang zijn. Hier voel ik me veilig. Weet u
dat er een boek bestaat met dezelfde naam?

Voorop staat een man en zijn mond, zijn bek – je ziet
dat hij gromt, zijn tanden ontbloot en achter hem
de volle maan, precies zo schijnheilig.

Zoals hij, behaard als een hond – zo zou ik het doen als ik kon.
Op hem zou ik lijken. Dit dolle dat mij drijft dan
buitenkant, dit hongerige aan te wijzen.

Ester Naomi Perquin, Celinspecties. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 2012

Aantekeningen

Historische

literatuur

Inhoud

3 Oudheid

Tot ongeveer 400 n.Chr. beheersten de Romeinen een groot deel van de wereld. Ze leefden oorspronkelijk in Rome in het gebied dat we nu Italië noemen, maar in de loop der jaren wisten ze grote delen van Europa, het Midden-Oosten en Noord-Afrika te veroveren. Van de meeste volken, zoals de Grieken, namen ze bepaalde gebruiken over, die ze vervolgens aanpasten of verbeterden.
De Romeinen hielden van overzicht. Hun steden waren gebouwd volgens een zeer geordend patroon en boden diverse voorzieningen voor vermaak. Zo was er vaak een openluchttheater (amfitheater), waar de bevolking naar gladiatorengevechten kon kijken, en ook ontbrak een stadion (circus) meestal niet, waar de wagenrennen plaatsvonden. Verder waren er toneeltheaters en badhuizen. Tempels voor erediensten en bouwwerken als aquaducten voor het transport van water maakten het plaatje compleet.

Stadstaten

Voor het begin van onze jaartelling bestonden er nog geen landen met duidelijk afgebakende landsgrenzen. De kleinste bestuurlijke eenheden waren stadstaten. Dat waren grote ommuurde (gebieden rondom) steden met een eigen koning.
De bekendste stadstaten bij de Romeinen waren Rome, Venetië en Florence. Al eerder, in het oude Griekse rijk, bestonden onder andere de stadstaten Athene, Sparta, Troje en de eilanden Ithaca en Kreta. Beroemde stadstaten uit het Midden-Oosten waren Babylon en Jeruzalem.

Olympus

De oude Grieken geloofden in meerdere goden, die volgens hen op de Olympus woonden, een hoge berg in Noord-Griekenland. De top van deze berg is vaak in nevelen gehuld, wat verklaarde dat de mensen de goden niet konden zien. Over het algemeen dacht men dat de opperwezens zich bezighielden met feesten en luxueuze banketten. De belangrijkste god was Zeus, de oppergod; zijn vrouw heette Hera.
Toen de Romeinen de Griekse gebieden bij hun rijk inlijfden, namen ze de Griekse goden over, maar ze gaven ze wel een andere naam. Zo werden Zeus en Hera door de Romeinen Jupiter en Juno genoemd en kreeg Aphrodite, de godin van de liefde en de schoonheid, bij hen de naam Venus.

De Romeinen in Palestina

Palestina, een groot gebied in het Midden-Oosten op de plek waar nu Israël, de Palestijnse gebieden, Libanon, Jordanië en Syrië liggen, werd in de eerste eeuw van onze jaartelling een Romeinse provincie. Daardoor waren de volken die daar woonden, onder wie de Joden, onderdanen van het Romeinse Rijk. Doordat zij een andere godsdienst aanhingen met maar één god, in tegenstelling tot de Romeinen die er bijna twintig hadden, ontstond er een gecompliceerde situatie. De Romeinen deden hun best dat soort zaken ter plekke zo goed mogelijk te regelen. Ze bemoeiden zich niet met Joodse godsdienstige zaken en lieten Joodse koningen over Palestina heersen. Wel stelden ze Romeinse gouverneurs aan om de belastingen te innen en de vrede te bewaren. Een van die gouverneurs was Pontius Pilatus; onder zijn bewind werd Jezus Christus ter dood veroordeeld.

Jezus (midden) wordt na zijn arrestatie voor Pilatus geleid.

Christendom

Het christendom was een afscheiding van het Jodendom. Christenen geloofden dat Jezus Christus de Messias was, de man die de mensheid zou verlossen van de erfzonde (zie pagina 66). Joden geloofden niet dat Jezus de lang verwachte 'Verlosser' was: volgens hen was die nog steeds niet geboren. Aanhangers van het christelijke geloof volgen de geboden en het voorbeeld van Jezus, die volgens de Bijbel leefde in de eerste eeuw van onze jaartelling. Hij werd geboren in het Palestijnse Bethlehem en groeide op tot een krachtige en wijze persoonlijkheid. Rond zijn dertigste begon hij in het openbaar te prediken. Ook verrichtte hij volgens de Bijbelverhalen talloze wonderen: hij genas zieken, verjoeg demonen, wekte doden tot leven, liep over het water, veranderde water in wijn enzovoort. Hij trok het land door met zijn twaalf discipelen (leerlingen), van wie Petrus, Johannes en Judas de bekendste zijn. Mensen die zich aansloten bij de beweging van Jezus, werden gedoopt in de rivier de Jordaan en noemden zich voortaan 'christenen'.

De Romeinen en het christendom

In de jaren zeventig van de eerste eeuw kwamen de bewoners van Palestina in opstand tegen hun Romeinse overheersers. Toen de Romeinen een groot deel van Jeruzalem verwoestten, verlieten veel Joden en christenen het Midden-Oosten. Omdat het Romeinse Rijk echter enorm groot was, konden ze de Romeinse heersers niet ontlopen.
Het feit dat de Romeinen ook hun keizers als goden waren gaan vereren en zelfs tempels voor ze bouwden, leidde tot veel problemen. Christenen mochten van hun geloof alleen hun eigen God vereren en deden dus niet mee met de verering van de keizers. Dit was voor de Romeinen reden om hen te vervolgen. Ze kregen de schuld van alle rampen die het Romeinse Rijk troffen en het christendom werd verboden.
Twee eeuwen later werd dit verbod ingetrokken. De Romeinse keizer Constantijn had in 312 namelijk een oorlog gewonnen na een gebed tot de God van de christenen. Het kwam er in 394 zelfs van dat het christendom de nieuwe staatsgodsdienst werd in het Romeinse Rijk. Van daaruit verspreidde het zich over Europa.

Tempel voor keizer Augustus in Pula, in het huidige Kroatië

3.1 Literatuur: klassieken

De oude Grieken schreven vooral over mensen: het heldendicht – een lang, verhalend gedicht over een belangrijke persoon of gebeurtenis – was een populair genre. Ook in de Griekse toneelstukken stond de mens centraal. Vaak ging het om tragedies (treurspelen), waarin het slecht afliep met de hoofdpersoon, maar de Grieken maakten ook komedies (blijspelen), waarin de spot werd gedreven met allerlei menselijke dwaasheden.
De Romeinen waren aanvankelijk wat meer gericht op aardse zaken: hun teksten gingen vooral over geschiedenis, recht en staatsinrichting. Geleidelijk ontwikkelden zich echter een literatuur, waarbij de Grieken een goed voorbeeld waren: in de theaters werden tragedies en komedies gespeeld, die uit het Grieks waren vertaald of die naar Grieks voorbeeld waren gemaakt. Ook ontstonden er Romeinse (eigenlijk Latijnse) heldendichten, als tegenhanger van de Griekse. Deze literatuur werd vaak in huiselijke kring voorgelezen, vooral in de wat hogere kringen.

Mythologie

De personages uit Griekse en Romeinse literatuur waren vaak afkomstig uit de mythologie. Mythen zijn verhalen waarin 'verklaringen' worden gegeven voor raadselachtige gebeurtenissen, zoals overstromingen en onweer. De verhalen ontstonden in een tijd waarin de wetenschap die verschijnselen nog niet kon uitleggen. Zo werd Zeus, de Griekse oppergod, beschouwd als heerser over de natuur en al haar verschijnselen: hij slingerde de bliksem door de lucht, speelde met de wolken en veroorzaakte regen en sneeuwval.
Elke cultuur heeft zijn eigen mythen over de schepping van de wereld en andere mysterieuze natuurverschijnselen. Vaak hebben goden en soms ook monsterachtige wezens ermee te maken, die overigens verrassend veel menselijke eigenschappen hebben. In het algemeen wemelt het in de mythologische verhalen van de verliefde, jaloerse en wraakzuchtige typen.

Hiernamaals

Volgens de Grieks/Romeinse mythologie ging je na je dood naar de onderwereld, een duister schimmenrijk, waar de god Hades heerste. De poort van de onderwereld werd bewaakt door de driekoppige hond Cerberus. Die kwispelde blij met zijn staart als hij nieuwe bewoners zag, maar vrat iedereen op die de onderwereld probeerde te verlaten. Als je de poort gepasseerd was, moest je een rivier oversteken, de Styx. De norse veerman heette Charon, die de doden tegen betaling van een obool (een munt) met zijn bootje overzette. De obool werd meteen na het overlijden in de mond van de dode geplaatst.
In het christelijke geloof ga je na je dood niet naar een onderwereld, maar naar een bovenwereld: daar vind je een plek in de hemel, een paradijselijke plek waar God en de engelen wonen.

Toneel

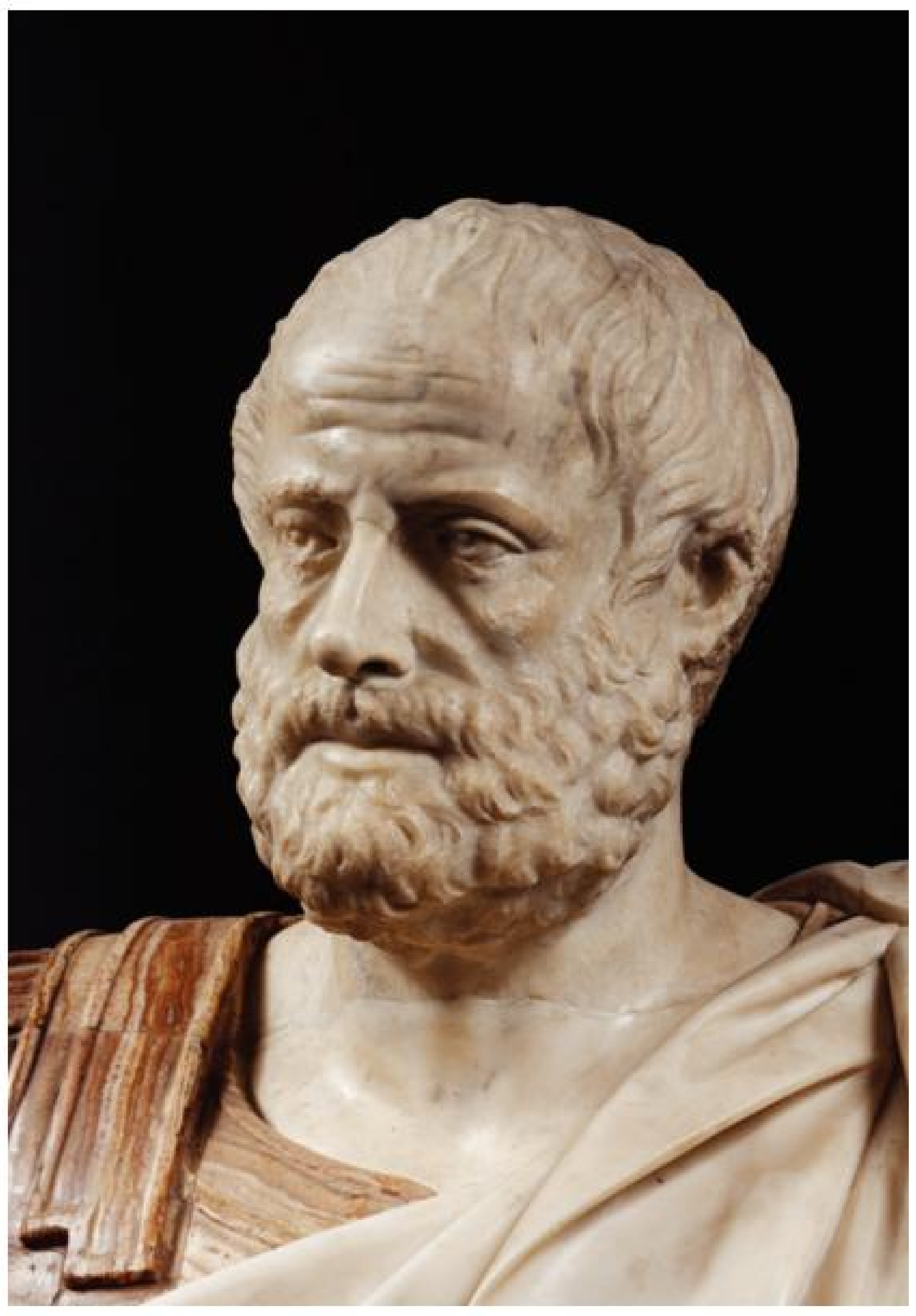
Al in de tijd van de Grieken werden literaire werken in drie groepen (genres) verdeeld: epiek, lyriek en dramatiek. Onder epiek verstaan we verhalende kunst, met lyriek worden alle gedichten en liederen bedoeld en onder dramatiek vallen alle toneelteksten. Het laatstgenoemde genre, dramatiek, was een Griekse uitvinding. Uit feesten ter ere van de god Dionysos (de god van de poëzie en de muziek) ontwikkelden de Grieken de komedie en de tragedie. Komedies gingen vaak over actuele zaken, vergelijkbaar met ons cabaret. Bij tragedies was de inhoud van de stukken meestal gebaseerd op bestaande mythen. De hoofdpersoon was altijd iemand met wie het door zijn eigen schuld, zoals een tragische vergissing of overmoed, of door de schuld van anderen niet goed afliep en die probeerde te achterhalen waar het fout was gegaan. Op die manier kon de toeschouwer er iets van leren.

Theater

Toneelstukken werden bij de oude Grieken en Romeinen in openluchttheaters opgevoerd. Deze theaters hadden een perfecte akoestiek, die op een natuurlijke wijze verkregen werd doordat men de theaters in lagergelegen delen van de stad bouwde.
Zo'n openluchttheater bestond uit rijen zitplaatsen in een halfrond, met vooraan plaatsen voor speciale toeschouwers, zoals priesters en hoogwaardigheidsbekleders. Verder waren er een cirkelvormige vloer voor het koor, een klein altaartje voor de god Dionysos, een verkleedruimte, een podium en toegangswegen links en rechts, voor het publiek én de acteurs.

Tragedie

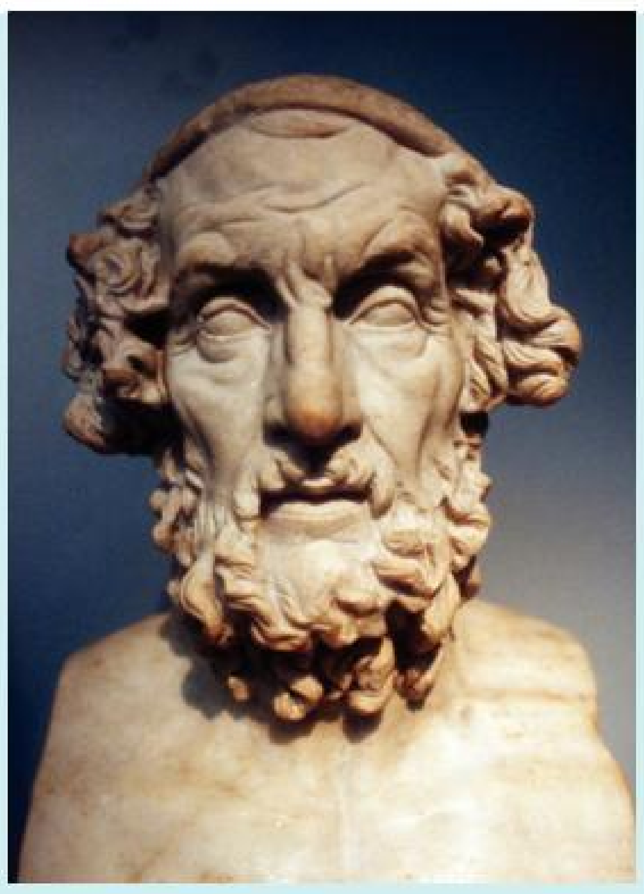

De Griekse filosoof en wetenschapper Aristoteles (384-322 v.Chr.) formuleerde de volgende regels voor de tragedie:
- Het stuk moest uit vijf bedrijven bestaan, met elk een eigen functie: 1 uitleg over de voorgeschiedenis, zodat het publiek snapte waar het om ging (expositie); 2 ontwikkelingen die de spanning opwekten (intrige); 3 opvoering van de spanning (climax); 4 hoogtepunt van de spanning en begin van de ontknoping (catastrofe); 5 de ontknoping en de afwikkeling (peripetie).
- Er moest eenheid van tijd, plaats en handeling zijn. Dat betekende dat in een stuk niet meer dan 24 uur mocht verstrijken, dat alle bedrijven zich op dezelfde plaats moesten afspelen en dat het stuk maar één intrige mocht hebben. Gebeurtenissen uit een andere tijd of van een andere plaats kon men dus niet laten zien; in zo'n geval kwam er altijd iemand vertellen wat er gebeurd was.
- De eerste vier bedrijven moesten worden afgesloten met een koor (of rei). Dit vervulde de rol van ideale toeschouwer, die meeleefde met wat er op het toneel gebeurde en er soms commentaar op gaf, zodat er geen misverstand over de interpretatie kon ontstaan. Een koor bestond meestal uit twaalf tot vijftien personen en werd begeleid door een muzikant.

3.2 Homerus, *Ilias* en *Odyssee* (7e eeuw v.Chr.)

'Voor de mooiste!'

Homerus was een Griekse dichter, die leefde van ongeveer 800-750 v.Chr. Er is weinig over hem bekend, maar men denkt dat hij een blinde zanger was, die zijn brood verdiende met het vertellen van verhalen op rijm. Deze geschiedenissen verzamelde hij en hij liet ze waarschijnlijk door iemand anders opschrijven.
In zijn verhalen verwerkte Homerus een groot aantal overgeleverde vertellingen uit zijn cultuur. De oudst bekende Griekse literaire werken, de *Ilias* en de *Odyssee*, worden aan hem toegeschreven. De *Ilias* gaat over de Trojaanse Oorlog, een strijd om de ontvoerde koningin Helena. De *Odyssee* is het vervolg op de *Ilias* en beschrijft de avontuurlijke thuisreis van Odysseus, een van de helden uit de Trojaanse Oorlog.

Lees de teksten 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Maak een overzichtje van alle personages in de teksten (goden en mensen) en noteer wie ze zijn.

2 Welke personages uit de teksten doen je denken aan personages uit boeken, films, tv-series of games die je gelezen of gezien hebt? Waarom?

3 Verklaar de naam van het verschijnsel 'Trojan Horse' in de computerwereld.

4 Waarom is er wel een voetbalclub met de naam Sparta en niet een met de naam Troje? En ken je nog meer namen van sportclubs die met de oudheid te maken hebben?

Tekst 1

De *Ilias*
De Trojaanse Oorlog had waarschijnlijk nooit plaatsgevonden als Eris, de godin van de tweedracht (ruzie, twist), een uitnodiging had ontvangen voor de bruiloft van een de dochters van Zeus. Maar omdat ze werd overgeslagen, is Eris diep beledigd en zint ze op wraak. Ze gaat stiekem toch naar het feest en rolt daar een gouden appel* tussen de gasten, met daarop de woorden: 'Voor de mooiste!' Nu zijn er op het feest drie godinnen die voor deze titel in aanmerking menen te komen: Athene, een dochter van Zeus, Hera, de vrouw van Zeus, en Aphrodite, de godin van de liefde. Als de jonge prins Paris aangewezen wordt om het oordeel te vellen, proberen de godinnen hem alle drie om te kopen. Athene biedt hem militaire roem, Hera belooft hem politieke macht en Aphrodite zegt dat ze hem de mooiste vrouw van de wereld zal bezorgen. Paris kiest voor het aanbod van Aphrodite, maar komt er al snel achter dat de mooiste vrouw van de wereld, Helena, al getrouwd is met de koning van Sparta. Hij besluit Helena te verleiden en haar mee te nemen naar Troje, waar zijn vader koning is. En zo gebeurt het.
Helena's echtgenoot Menelaos laat dat natuurlijk niet op zich zitten en vraagt alle andere Griekse koningen in de buurt hem te helpen om Helena terug te halen. Ze steken met hun legers de Egeïsche zee over naar Troje en belegeren de stad. Maar doordat de Trojanen veilig achter de dikke muren van de stad zitten, duurt het bijna tien jaar voordat de Grieken de stad kunnen innemen – dankzij een slim plan van Odysseus, een van de helpers van Menelaos. Hij laat 's nachts een enorm groot houten paard maken, waarin een groep soldaten zich verstopt, terwijl de rest van het Griekse leger wegvaart en zich achter een nabijgelegen eiland verbergt. Ze laten het paard achter voor de poorten van Troje. Als de Trojanen de volgende dag wakker worden, zien ze dat het Griekse leger vertrokken is. Iemand vertelt ze dat de Grieken in opdracht van de goden Troje met rust moesten laten en dat ze dit grote paard als afscheidsgeschenk hebben achtergelaten. Na rijp beraad slepen de Trojanen het paard de stad in. 's Nachts komen de Griekse soldaten uit het paard, openen de stadspoorten en laten hun inmiddels teruggekeerde medesoldaten de stad binnen. Ze richten een waar bloedbad aan, waaraan slechts enkele Trojanen, onder wie Aeneas* weten te ontsnappen. Helena, de vrouw die de aanleiding voor de Trojaanse Oorlog was, wordt door Menelaos mee terug naar huis genomen.

▶ Gouden appel
Naar aanleiding van dit verhaal wordt een punt waarover ruzie gemaakt wordt, een 'twistappel' genoemd.

▶ Aeneas
De Trojaanse held Aeneas, zoon van de godin Aphrodite, ontvluchtte het brandende Troje met zijn verzwakte vader op zijn schouders en met zijn zoontje aan de hand. Naar aanleiding daarvan spreken we van het Aeneasmotief als een personage in een roman gehinderd wordt door (de herinnering aan) zijn vader.

▶ Lange zwerftocht
Naar aanleiding van de tien jaar die Odysseus over zijn thuisreis doet, wordt een lange zwerftocht ook wel een 'odyssee' genoemd.

▶ Penelope
Penelope, Odysseus' vrouw, hield tijdens de afwezigheid van haar man tal van opdringerige huwelijkskandidaten aan het lijntje: ze beloofde met een van hen te trouwen als ze klaar was met het weven van een kleed. Iedere nacht haalde ze echter uit wat ze overdag gemaakt had. Ze wist zeker dat Odysseus weer bij haar terug zou komen – en ze kreeg gelijk.

Tekst 2

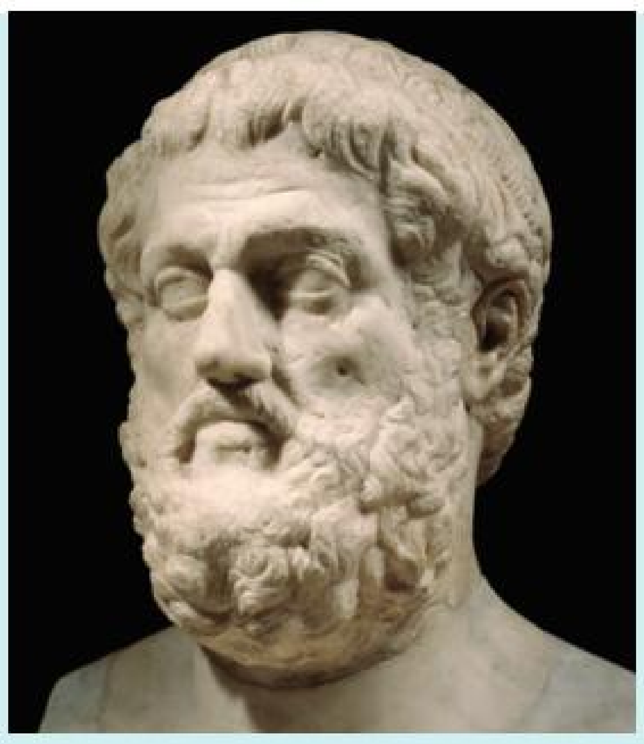
De *Odyssee*
Na de val van Troje hebben Odysseus en zijn mannen grote moeite om weer thuis te komen. Op hun lange zwerftocht* naar huis komen ze namelijk op allerlei plekken in de problemen. Zo moeten ze een list verzinnen om aan een mensenetende cycloop, een reus met maar één oog, te ontkomen en ook het eiland van de Sirenen is een grote hindernis. De Sirenen zijn halfgodinnen, die betoverend mooi kunnen zingen. Ze lokken met hun gezang de bemanning van langszeilende schepen naar de rotsen om het eiland, zodat ze daarop te pletter slaan. Odysseus stopt was in de oren van zijn mannen, maar wil zelf het beroemde gezang wel horen. Daarom laat hij zich aan de mast van zijn schip vastbinden. Zo varen ze veilig langs het eiland. Pas twintig jaar na zijn vertrek keert Odysseus terug op zijn eiland Ithaca en ziet hij zijn geliefde vrouw Penelope* weer.

3.3 Sophocles, *Koning Oedipus* (ca. 430 v.Chr.)

'Je zult je vader doden en met je moeder trouwen.'

De meest productieve toneelschrijver van de Grieken was Sophocles (496-406 v.Chr.). Zijn vader was een rijke wapenfabrikant, die zijn zoon een goede opvoeding kon geven, zowel op het sportieve als op het artistieke vlak. Sophocles (junior) behoorde uiteindelijk tot de hoogste kringen in Athene en bekleedde enkele belangrijke politieke, militaire en religieuze functies. Ondanks zijn andere taken had hij tijd om meer dan 120 toneelstukken te schrijven, voornamelijk tragedies. Slechts zeven daarvan zijn bewaard gebleven, waaronder *Oedipus Rex* (Koning Oedipus). Het stuk is gebaseerd op een bestaande mythe.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Wat is de 'boodschap' van tekst 1?

2 Ben je het daarmee eens? Leg uit.

3 Noem een paar moderne voorbeelden van een orakel.

4 In hoeverre hebben moderne 'orakels' dezelfde functie als de klassieke?

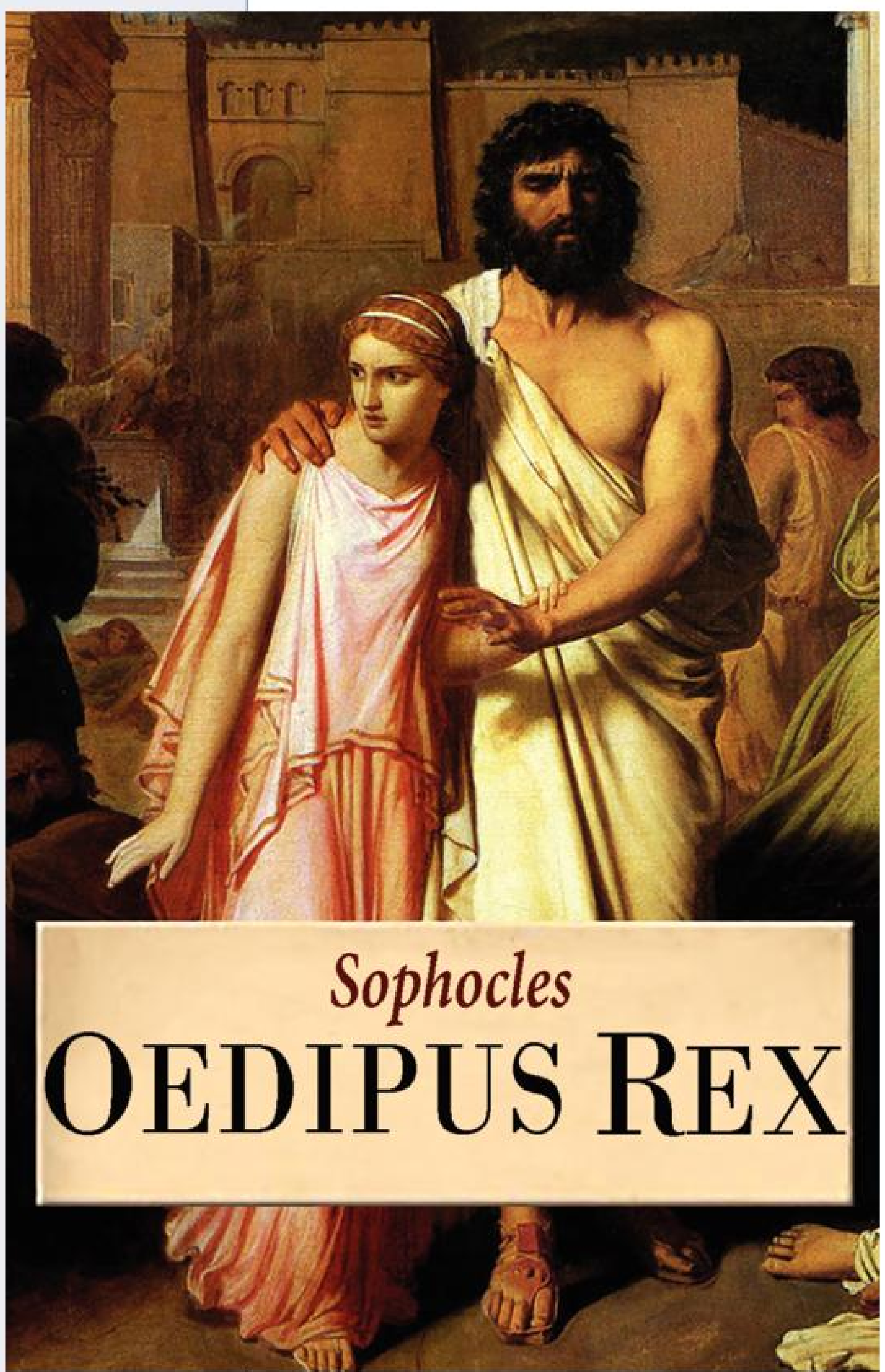
Tekst 1

Koning Oedipus

Laios, zoon van de koning van Thebe, wordt in zijn jeugd de stad uit gejaagd als zijn vader bij een staatsgreep wordt gedood. De jonge prins wordt gastvrij opgevangen in het gezin van de koning van Pisa en tussen Laios en de zoon van de koning ontstaat een hechte vriendschap. Die vriendschap is zo sterk, vooral van Laios' kant, dat hij zijn vriend ontvoert naar Thebe als daar het recht hersteld is en hij zijn rechtmatige plaats op de koningstroon kan innemen. De koning van Pisa, die plotseling zijn zoon kwijt is, vervloekt Laios en wenst hem toe dat hij op zijn beurt ook zal lijden om zijn zoon, als hij die ooit zal krijgen.

Als Laios later op de troon van Thebe zit en hij inmiddels getrouwd is met Iocaste, krijgen hij en zijn vrouw van een orakel* te horen dat ze een zoon zullen krijgen die later zijn vader zal vermoorden. Het stel probeert onder deze voorspelling uit te komen door hun zoontje kort na zijn geboorte met doorboorde enkels en samengebonden voeten in de bergen achter te laten als prooi voor de wilde dieren. Een herder vindt hem echter en via via komt het kind bij de koning en koningin van Corinthe terecht, die op zoek zijn naar een adoptiezoon. Ze noemen hem Oedipus (= gezwollen voeten), omdat zijn voeten door de verminking misvormd zijn, en vertellen hem niet dat hij geadopteerd is.
Als Oedipus een jonge man is, krijgt hij van een ander orakel de volgende boodschap te horen: 'Je zult je vader doden en met je moeder trouwen.' In een poging dit lot te ontlopen, verlaat hij de mensen van wie hij denkt dat het zijn echte ouders zijn en gaat zwerven.
Op een dag treft hij bij een smalle passage een wagen met blijkbaar een belangrijke passagier, want de begeleiders van de man werken Oedipus hardhandig aan de kant om plaats te maken. Oedipus wordt hier zo kwaad over, dat hij het gezelschap aanvalt en bijna iedereen doodt. Slechts één bediende weet te ontsnappen.
Dan komt Oedipus in Thebe terecht, waar een monster de stad terroriseert, een sfinx, met het hoofd van een vrouw en het lichaam van een gevleugelde leeuw. Deze sfinx geeft iedere voorbijganger een raadsel op en vermoordt iedereen die het niet kan oplossen. De koning van de stad, Laios, is zelfs naar een beroemd orakel buiten de stad (het orakel van Delphi) gegaan om raad te vragen, maar helaas is hij onderweg vermoord.
Oedipus wil de inwoners van Thebe helpen. Hij gaat naar de sfinx, die hem haar raadsel opgeeft: 'Welk wezen loopt 's morgens op vier poten, 's middags op twee en 's avonds op drie?' Oedipus antwoordt: 'Een mens', want een mens kruipt als kind op handen en voeten, loopt als volwassene rechtop en gebruikt als bejaarde een stok. De sfinx is door dit antwoord verslagen en pleegt zelfmoord. De opgeluchte bevolking van Thebe roept Oedipus tot koning uit. Hij trouwt met koningin Iocaste en ze krijgen vier kinderen.
Vier jaar later breekt de pest uit in Thebe. Het orakel van Delphi laat weten dat de epidemie pas zal ophouden als de moordenaar van de vroegere koning Laios gevonden is. Uit het onderzoek dat volgt, blijkt dat Oedipus zelf de moordenaar is: Laios was de man in de wagen bij de smalle passsage, die met zijn gezelschap door Oedipus om het leven is gebracht. Als Iocaste dit hoort, hangt ze zich op. Oedipus steekt zijn ogen uit en blijft leven: een verblijf in de onderwereld kan hij nog niet aan; daar zou hij immers zijn dode vader en moeder/echtgenote* onder ogen moeten komen.

▶ **Orakel**
Een orakel was een plek waar je vragen kon stellen aan de goden. Tegen betaling inhaleerde een priesteres de rook van verbrande laurierbladeren, waarna ze in trance een voorspelling deed. Die kwam altijd uit. Later werd 'orakel' ook de aanduiding van de uitspraak zelf en van de priesteres.

▶ **Moeder/echtgenote**
Als een mannelijke personage een slechte relatie met zijn vader heeft, maar wel een goede band met zijn moeder – soms is er zelfs sprake van verliefdheid – spreken we van het oedipusmotief. De term 'oedipuscomplex', van de psychiater Sigmund Freud (zie pagina 117) heeft hier ook mee te maken. Freud beschreef hiermee de situatie waarin een jongen zich sterk aangetrokken voelt tot zijn moeder en zijn vader als een rivaal beschouwt.

De sfinx wordt razend als Oedipus haar raadsel oplost.

3.4 Ovidius, *Metamorfosen* (1 n.Chr.)

'Je mag niet naar haar omkijken.'

Ovidius (43 v.Chr.-17 n.Chr.) was een Romeinse dichter. Zijn vader, een ridder, had voor zijn zoon een andere carrière in gedachten dan die van poëet, maar na enkele bestuurlijke ambten te hebben bekleed, wijdde de jonge Ovidius zich toch geheel aan de dichtkunst. Hij was een natuurtalent, die zijn publiek in de eerste plaats wilde amuseren met mooie verhalen.
Een van zijn bekendste werken is *Metamorfosen*, een omvangrijke verzameling verhalen over goden, mensen en mythische figuren, die allemaal een bijzondere gedaanteverwisseling (metamorfose) ondergaan. Ovidius begint zijn werk met de schepping van de wereld en vertelt vervolgens hoe de oppergod Jupiter een zondvloed stuurt om bijna alle mensen te doden. Daarna komen de verhalen over de goden en mythische figuren, waarbij het vooral gaat om hun liefdesaffaires.

Lees tekst 1, 2 en 3 en beantwoord de vragen.

1 Welk verhaal loopt volgens jou het minst goed af en waarom?

____

____

____

____

2 Welk verhaal kun je het beste naar deze tijd omzetten? Wat moet je dan aan het verhaal veranderen en wat kan blijven?

____

____

____

____

Tekst 1

Orpheus en Eurydice
Orpheus, zoon van de koning van Thracië en de muze* Calliope kan zo mooi op zijn lier[1] spelen, dat de hele natuur ervan onder de indruk is. Hij trouwt met de nimf Eurydice, een lieftallig halfgodinnetje dat in de natuur leeft, en ze zijn samen erg verliefd en gelukkig.
Maar dan wordt Eurydice op een dag gebeten door een slang en ze sterft onmiddellijk. Orpheus is zo radeloos van verdriet dat hij van Zeus toestemming krijgt zijn vrouw te gaan zoeken in de onderwereld en haar terug te brengen naar de aarde. Hij speelt de driekoppige waakhond Cerberus met zijn mooie muziek in slaap en ook Charon weet hij zover te krijgen dat die hem de rivier de Styx overzet.
Als Orpheus aan Hades, de god van de onderwereld, vraagt of hij Eurydice mee mag nemen naar de bovenwereld, wil die haar eerst niet laten gaan, maar onder invloed van Orpheus' prachtige muziek verandert hij van gedachten. Orpheus mag zijn geliefde mee terugnemen, op één voorwaarde: 'Je mag niet naar haar omkijken.' Eurydice moet tijdens de

weg naar het land der levenden achter Orpheus blijven lopen en hij mag haar pas zien als ze allebei in de bovenwereld zijn. Maar als Orpheus de poorten van de onderwereld bereikt, wil hij er zeker van zijn dat Eurydice hem volgt. Hij kijkt om en onmiddellijk verandert ze in een schim en verdwijnt ze voor altijd naar het dodenrijk. Hij hoort alleen nog haar stem, die 'Vaarwel' zegt.
Na deze gebeurtenis heeft de ontroostbare Orpheus geen interesse meer voor het andere geslacht. Hij maakt nog wel muziek, maar alleen voor zichzelf en de natuur, niet meer voor anderen. Daarom wordt hij op een dag door een groep wilde vrouwen gedood: ze scheuren zijn lichaam aan stukken*.

▶ Muzen
De Muzen waren negen zusters, dochters van Zeus, die anderen inspireerden tot het maken van muziek, dichtkunst, toneel, dans enz.

▶ ... zijn lichaam aan stukken
Door het verhaal over Orpheus kennen we het Orpheusmotief; zo benoemen we het als een personage veel over zijn verloren geliefde vertelt, deze via herinneringen en flashbacks probeert 'terug te halen' en achterna reist in de dood.

▶ Woordbetekenissen
[1] lier: instrument in de vorm van een grote U met vijf tot zeven snaren

Tekst 2

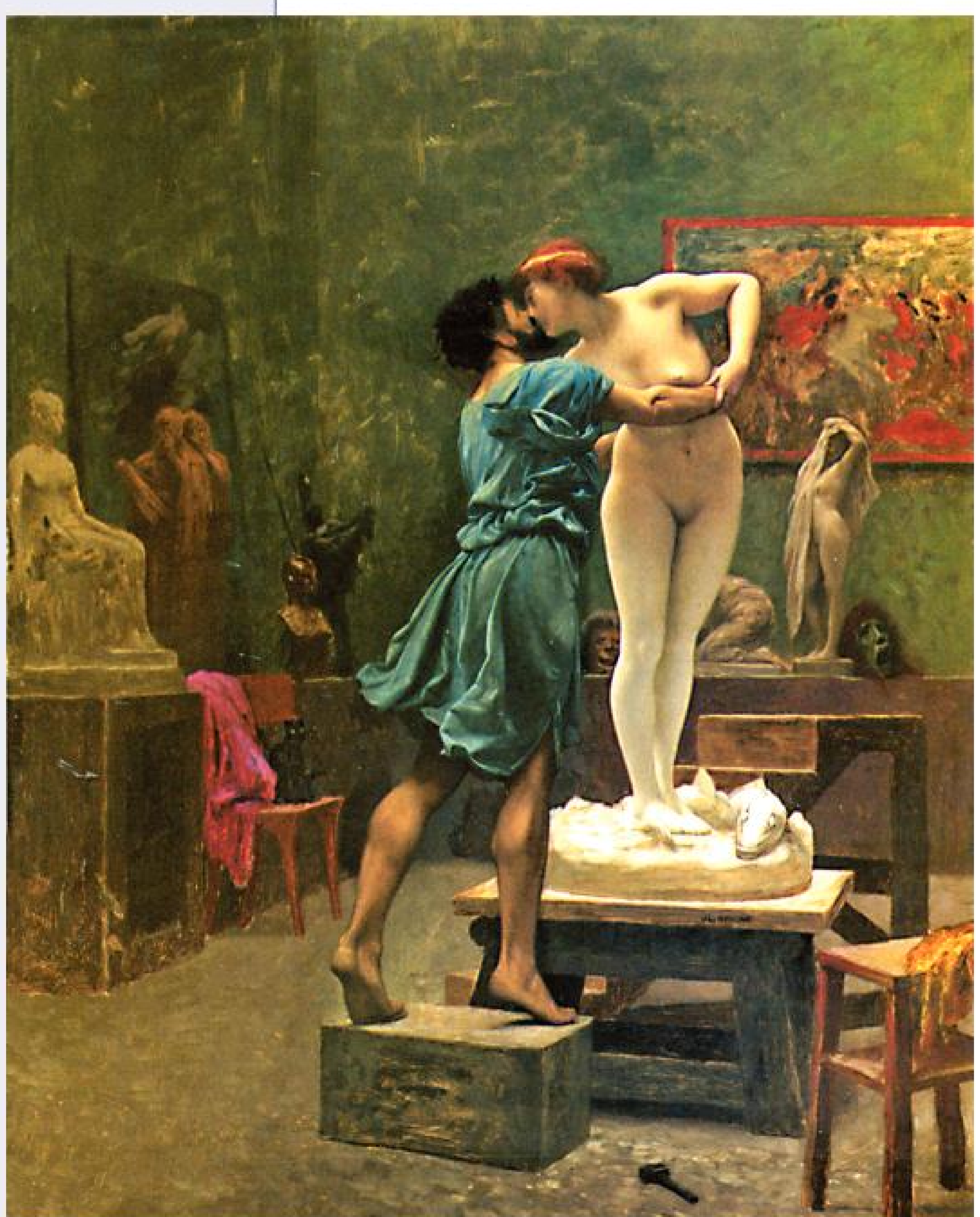
Pyramus en Thisbe
Pyramus, een knappe jongen, en Thisbe, een net zo mooi meisje, wonen in aangrenzende huizen in de stad Babylon, een stad in het gebied waar nu Irak ligt. Ze hebben contact via een spleet in de muur en zijn stapelgek op elkaar. Hun ouders verzetten zich echter tegen een huwelijk; waarom is niet helemaal duidelijk. Op een dag spreken de geliefden af elkaar te ontmoeten aan de voet van een witte moerbeiboom bij een graftombe iets buiten de stad. Thisbe komt er als eerste aan en wordt verrast door een leeuw, die er een slok water komt drinken uit een bron, vlak naar de graftombe. Het meisje kan op tijd vluchten, maar verliest daarbij haar sluier. De leeuw, die net een ander dier heeft gedood, slaat zijn klauwen uit naar de sluier en scheurt die met zijn bebloede bek aan stukken.
Dat ziet Pyramus, als hij op de plek van de ontmoeting aankomt. Hij neemt aan dat zijn geliefde door de leeuw verslonden is. Wanhopig trekt hij zijn zwaard en steekt zichzelf neer aan de voet van de moerbeiboom; zijn bloed kleurt de witte vruchten van de boom dieprood. Als Thisbe even later terugkeert op de afgesproken plek, vindt ze het dode lichaam van haar geliefde. Uit verdriet doodt ook zij zichzelf. Uiteraard krijgen de ouders van Pyramus en Thisbe* na dit drama spijt van hun verzet tegen de liefde van hun kinderen. Ze plaatsten de as van het stel in één urn, zodat ze voor altijd samen zullen zijn. De bloedrode vruchten van de moerbeiboom doen voor altijd denken aan hun eeuwige liefde.

▶ Pyramus en Thisbe
Het verhaal over Pyramus en Thisbe vormde voor de Engelse schrijver William Shakespeare eind 16e eeuw de basis voor zijn toneelstuk *Romeo and Juliet*.

▶ ... hij kust het
We spreken van een pygmalionmotief als een mannelijke personage verliefd wordt op zijn eigen creatie of als hij een vrouw naar zijn ideaalbeeld wil omvormen.

Tekst 3

Pygmalion
Pygmalion is een beeldhouwer die eigenlijk niets met vrouwen te maken wil hebben, omdat hij altijd wel iets op hen aan te merken heeft. Hij vindt het echter wel leuk om naar vrouwen te kijken. Daarom besluit hij een beeld te maken van de volmaakte vrouw. Dat lukt: hij maakt een standbeeld van een vrouw die mooier is dan alle andere vrouwen.
Het beeld wordt heel speciaal voor Pygmalion: hij kust het*, trekt het prachtige gewaden aan en brengt er zelfs cadeaus voor mee. Langzamerhand komt hij erachter dat een vrouw in zijn leven toch zo gek nog niet is. Op de feestdag van Venus, de godin van de liefde, gaat Pygmalion dan ook naar haar tempel om haar te vragen om een vrouw die net zo mooi is als zijn beeld. Venus, die natuurlijk al lang gezien heeft hoe gek Pygmalion op zijn eigen schepping is, besluit hem te verrassen. Als Pygmalion thuiskomt van de tempel, kust hij zoals gebruikelijk zijn beeld op de lippen. Maar deze keer gebeurt er iets bijzonders: het beeld kust hem terug! Het koude marmer wordt warm en zacht, de ogen van het beeld beginnen te leven en al gauw kijkt hij in een lachend gezicht. Kortom, het beeld is een vrouw van vlees en bloed geworden, die bovendien net zo dol op Pygmalion is als hij op haar. Ze trouwen en worden binnen een jaar de gelukkige ouders van een zoon.

3.5 De Bijbel

'Jullie zullen me vannacht in de steek laten.'

De Bijbel bestaat uit een grote verzameling losse geschriften van diverse auteurs. Samen vertellen die 'Bijbelboeken' het verhaal over de relatie tussen God en de mensen, vanaf de schepping van de wereld tot aan het einde der tijden.
De Bijbel bestaat uit twee delen: het Oude Testament (OT) en het Nieuwe Testament (NT). Het Oude Testament bevat 39 Bijbelboeken, met titels als 'Genesis' (ontstaan) en 'Exodus' (uittocht). Hierin wordt de geschiedenis van het Joodse volk beschreven vanaf de schepping.
Het Nieuwe Testament bestaat uit 27 Bijbelboeken. In dit deel wordt onder andere de geschiedenis van Jezus verteld door enkele volgelingen: Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 De vrucht waarmee de slang Eva verleidt, wordt vaak voorgesteld als een appel. Welke verhalen met een slang en/of een appel ken je nog meer? Welke rol spelen de slang en/of de appel in die verhalen?

2 Verklaar waarom de regenboog en de duif met de olijftak in zijn snavel internationale symbolen van vrede zijn geworden.

Tekst 1

De verdrijving uit het paradijs (OT – Genesis 1)
Nadat het licht, de hemel, de zeeën, de planeten, de planten en de dieren gemaakt zijn, schept God de eerste mensen: Adam en Eva. Ze mogen wonen in een prachtige tuin, de Hof van Eden (het paradijs), waar in het midden twee bomen staan. De vruchten van de ene boom geven de mens het eeuwige leven, die van de andere geven de mens kennis van goed en kwaad. Adam en Eva mogen van alle bomen eten, ook van de 'boom des levens', maar niet van de 'boom der kennis van goed en kwaad'. Als ze daarvan eten, zal het niet goed met hen aflopen.
Een listige slang weet Eva er echter van te overtuigen dat ze door het eten van vruchten van de verboden boom alleen het verschil tussen goed en kwaad zullen leren

Ongehoorzaamheid
De ongehoorzaamheid van Adam en Eva wordt ook wel de **zondeval** genoemd: de mens is een zondig wezen geworden, doordat hij zich niet gehouden heeft aan de regels van God. Doordat de zondigheid via Adam en Eva doorgegeven wordt aan de hele mensheid, spreken we ook wel van 'erfzonde'.

kennen, maar dat ze er niet door zullen sterven. De vruchten zien er lekker en sappig uit, dus Eva plukt er een paar, eet er wat van en geeft Adam ook wat.
Als God deze ongehoorzaamheid* ontdekt, is hij woedend. Hij vervloekt de slang en neemt hem zijn poten af: voortaan moet hij over de grond kruipen, door het stof. Verder stelt hij de vrouw ondergeschikt aan de man, maakt hij de mens sterfelijk en verdrijft hij Adam en Eva* uit het paradijs. Ze moeten voortaan zelf grond bewerken om aan voedsel te komen.
De Hof van Eden wordt vanaf dan bewaakt door wachters met een vlammend zwaard dat flitsend heen en weer schiet. Zo kan er nooit meer iemand naar binnen.

▶ Eva
Ook in de Griekse mythologie is een vrouw de oorzaak van alle ellende in de wereld: Pandora. Zij krijgt van oppergod Zeus een doos (of kruik), die ze nooit mag openmaken.
Uit nieuwsgierigheid doet Pandora dit toch, met als gevolg dat er allerlei ziekten en plagen uit de doos vliegen, die de mensen vanaf dan veel last bezorgen.

Tekst 2

De zondvloed (OT – Genesis 6)
Als God vindt dat de mensen op aarde zich niet goed gedragen, krijgt hij er spijt van dat hij hen gemaakt heeft. Hij bedenkt een plan om ze van de aarde weg te vagen, maar hij wil één man sparen: Noach, een rechtvaardig man. Hij zegt tegen hem: 'Ik heb besloten een einde te maken aan het leven op aarde. Maak daarom een grote boot* met verschillende vakken erin. Plaats er een dak op en breng aan de zijkant van de boot een deur aan. De boot moet uit drie verdiepingen bestaan. Ik zal alles wat leeft, vernietigen door een grote vloed, maar met jou zal ik mijn verbond sluiten. Ga aan boord, met je zonen, je vrouw en je schoondochters. Breng van alle dieren één paar aan boord, een mannetje en een vrouwtje. Zij zullen samen met jou gered worden.'
Noach doet alles wat God hem heeft opgedragen.
Dan komt het water: alle meren, rivieren en zeeën stromen over en het regent veertig dagen en veertig* nachten, tot het water ruim zeven meter boven de bergtoppen staat. Alles wat leeft, komt om. Alleen Noach en zijn boot blijven gespaard.
Als het water langzaam wegvloeit van de aarde, blijft de boot vastzitten op de brug Ararat, op de grens van het huidige Turkije en Armenië. Na veertig dagen opent Noach het venster dat hij in de boot gemaakt heeft en laat eerst een raaf en later een duif los. Pas als de duif bij hem terugkomt met een vers olijfblad in haar snavel, begrijpt Noach dat het water van de aarde verdwenen is.
Na de zondvloed plaatst God zijn regenboog in de wolken, als teken van zijn verbond met Noach en alle levende wezens. Daarmee belooft hij ook dat er nooit meer een zondvloed zal plaatsvinden.

▶ Een grote boot
De boot van Noach wordt ook wel 'ark' genoemd. *Ark* betekent letterlijk 'kist'.

▶ Veertig
Een periode van veertig dagen of jaren betekent in de Bijbel de afsluiting van een slechte periode en de voorbereiding op een nieuw begin.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

3 Welke overeenkomst zie je tussen het orakel bij de Grieken (zie pagina 63) en de dromen van de farao?

4 Geloof jij in de voorspellende waarde van dromen? Waarom?

Tekst 3

Jozef de droomuitlegger (OT – Genesis 41)
Jozef, een jonge man uit Israël, is door een misverstand in een Egyptische gevangenis beland. Al snel wordt bekend dat hij dromen kan uitleggen. Dat hoort de farao, de Egyptische koning. Hij heeft een paar bijzondere dromen gehad en laat Jozef uit de gevangenis halen om hem te helpen.
De farao droomde eerst dat hij aan de oevers van de Nijl stond en uit de rivier zeven* mooie, vette koeien zag komen. Daarna kwamen er nog zeven koeien uit de rivier, mager en lelijk. De magere koeien aten de zeven vette koeien op. In de tweede droom zag de farao zeven mooie, volle korenaren opkomen uit een halm. Maar daarna schoten er zeven dunne, onvruchtbare aren op. Ze verslonden de zeven mooie aren.
Jozef legt uit dat beide dromen dezelfde betekenis hebben: eerst zullen er zeven goede jaren komen, gevolgd door zeven jaren van hongersnood. 'God heeft u laten zien wat zijn plannen zijn', aldus Jozef. Hij raadt de farao aan maatregelen te nemen en voedselvoorraden aan te leggen. Zo overleeft het Egyptische volk de hongersnood, want de voorspelling komt inderdaad uit.

▶ Zeven
Het getal 7 is in de Bijbel het getal van de 'volheid': iets is klaar, afgerond. Zo schiep God de wereld in zeven dagen en gaf hij zeven kleuren aan de regenboog. Ook in het verhaal over de zondvloed komt het getal 7 voor.

Lees tekst 4 en beantwoord de vragen.

5 Tegen welke gebod zondigt het volk van Israël in dit verhaal?

6 Wat is de functie van de goden in dit verhaal?

Tekst 4

De tocht door de woestijn (OT – Exodus 7-34)
De nakomelingen van Jozef krijgen zoveel kinderen, dat een nieuwe farao dat bedreigend vindt. Hij bedenkt allerlei maatregelen om te voorkomen dat het Israëlitische volk te groot wordt; zo laat hij onder andere alle pasgeboren jongetjes in de Nijl gooien.
De Israëlitische man Mozes wordt dan door God uitgekozen om zijn volk terug te brengen naar het land van herkomst. Nadat de farao ze met veel tegenzin heeft laten gaan, trekken de Israëlieten door de Sinaïwoestijn. Daar krijgt Mozes het bevel van God de berg Horeb te beklimmen: op de top zal hij twee stenen platen krijgen (ook wel 'tafelen' genoemd), waarop God zijn regels voor het volk heeft geschreven.
Mozes blijft veertig dagen en veertig nachten op de berg. Als hij maar niet terugkomt, vraagt het volk aan zijn broer Aäron om een god voor hen te maken, die hen verder kan leiden. Aäron smelt dan van hun gouden ringen een beeld van een kalf. Het volk brengt het beeld offers en viert rondom het beeld een uitbundig feest met veel muziek, eten en drinken.

Als God in de gaten krijgt wat er aan de hand is, stuurt hij Mozes onmiddellijk naar beneden. Die daalt de berg af met de beide stenen platen in zijn hand. Als hij bij het kamp komt en ziet hoe het volk om het gouden kalf danst, wordt hij woedend. De stenen platen gooit hij stuk aan de voet van de berg. Het beeld van het kalf vernietigt hij.
Dan gaat Mozes terug de berg op en pleit bij God voor het zondige volk. God zegt: 'Alleen wie tegen mij gezondigd heeft, schrap ik uit mijn boek. Ga terug en leid het volk naar de plaats die ik je genoemd heb. Maar de tijd komt dat ik hen zal straffen voor hun zonde.' Verder zegt God: 'Hak twee stenen platen uit, net als de eerste. Ik zal er dezelfde geboden* opschrijven van de eerste platen die je stukgegooid hebt.'

▶ Geboden
Dit zijn de tien* geboden die Mozes meekreeg:
1. Ik ben de eeuwige God die u bevrijd heeft uit het land Egypte, waar u als slaaf moest werken. Stel al uw vertrouwen op mij.
2. U mag geen andere goden aanbidden.
3. U mag niet vloeken.
4. Houd op zondag een rustdag.
5. Respecteer uw vader en uw moeder en wees hun gehoorzaam.
6. U mag niet doden.
7. U mag niet ontrouw zijn.
8. U mag niet stelen.
9. U mag niet vals getuigen tegen een ander.
10. U mag niet jaloers zijn op een ander.

Lees tekst 5 en beantwoord de vraag.

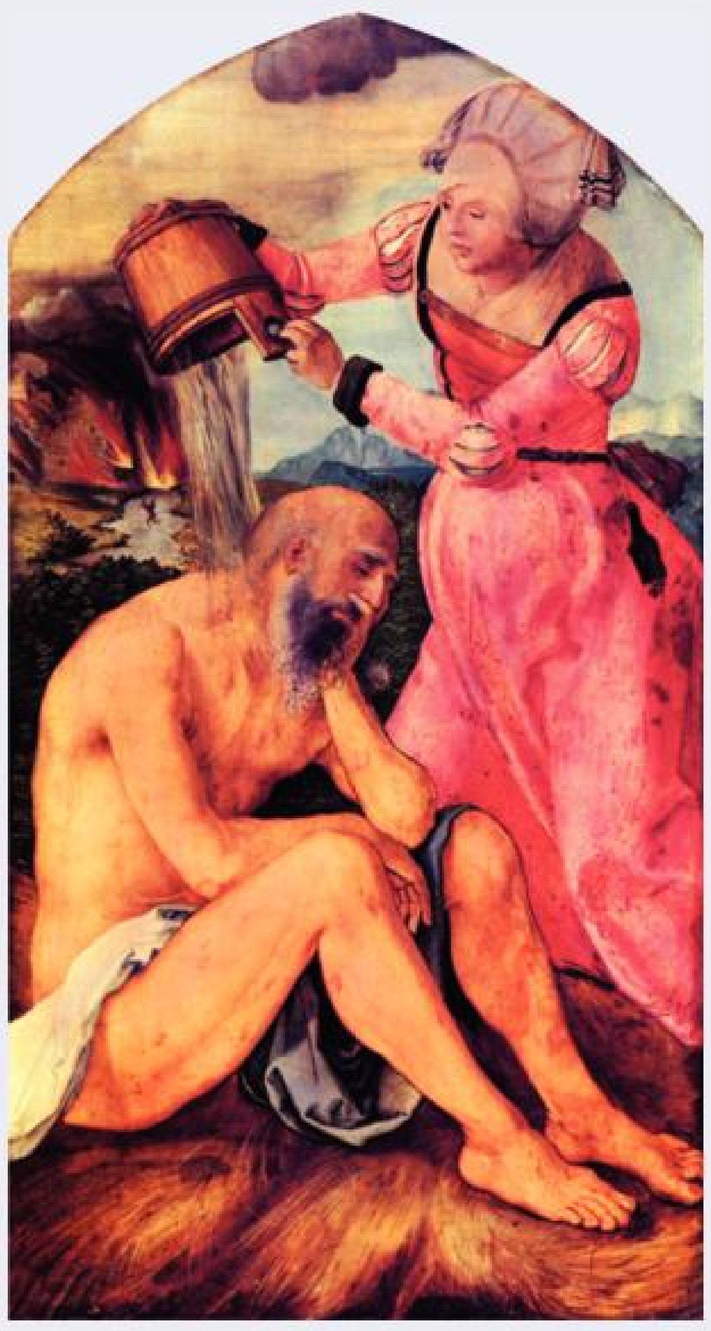
7 Tot welke zonde probeert de duivel Job te verleiden?

8 Ben jij het eens met de boodschap van dit verhaal. Leg uit.

▶ Tien
Het getal 10 betekent in de Bijbel, dat iets voltallig is: er ontbreekt niets.

Tekst 5

Job (OT – Job)

Een man met de naam Job heeft alles wat hij zich maar kan wensen: tien kinderen, veel vee en hardwerkend personeel. Hij is zeer gelovig en God is erg blij met hem. 'Er is geen tweede zoals hij op de aarde. Hij is eerlijk en oprecht, heeft ontzag voor mij en gaat het kwaad uit de weg', zegt God in een gesprek met de duivel*. 'Hij heeft het ook wel erg makkelijk', reageert de duivel. 'U hebt hem, zijn gezin en heel zijn bezit in bescherming genomen. U zegent alles wat hij onderneemt, zodat zijn bezit zich steeds meer uitbreidt. Ik vraag me af of hij nog net zo veel vertrouwen in u heeft als hij eens wat tegenspoed meemaakt.' 'Stel hem maar op de proef,' zegt God.
Dan stort de duivel Job in de ellende: al zijn kinderen vinden de dood als het huis instort waar ze bijeen zijn voor een feest, zijn vee wordt gestolen en al zijn knechten worden vermoord. Toch blijft Job trouw aan God: 'De Heer heeft mij alles gegeven, de Heer nam mij ook alles weer af. Geprezen zij de Heer.' Zelfs als de duivel hem van top tot teen met vieze zweren bedekt, verandert Job niet van gedachten. 'Zouden we van God wel geluk aanvaarden, maar geen ellende?', zegt hij tegen zijn vrouw en zijn vrienden die hem lastige vragen stellen over 'die God van hem'. Als blijkt dat de duivel Job niet van zijn geloof kan brengen, vindt God dat zijn trouwe volgeling genoeg geleden heeft: hij verandert het leven van Job ten goede en deze leeft 'nog lang en van het leven verzadigd'.

▶ Duivel
De duivel is een engel die in opstand kwam tegen God. Hij werd vervolgens uit de hemel gezet en belandde zo in de hel, samen met de engelen die hem gevolgd waren. Zij werden ook duivels en maakten er een sport van om zoveel mogelijk mensen tot een zondig leven te verleiden.
De aanvoerder van de opstandige engelen wordt ook wel Lucifer genoemd, maar deze naam komt in de Bijbel niet voor.

Lees tekst 6 en beantwoord de vragen.

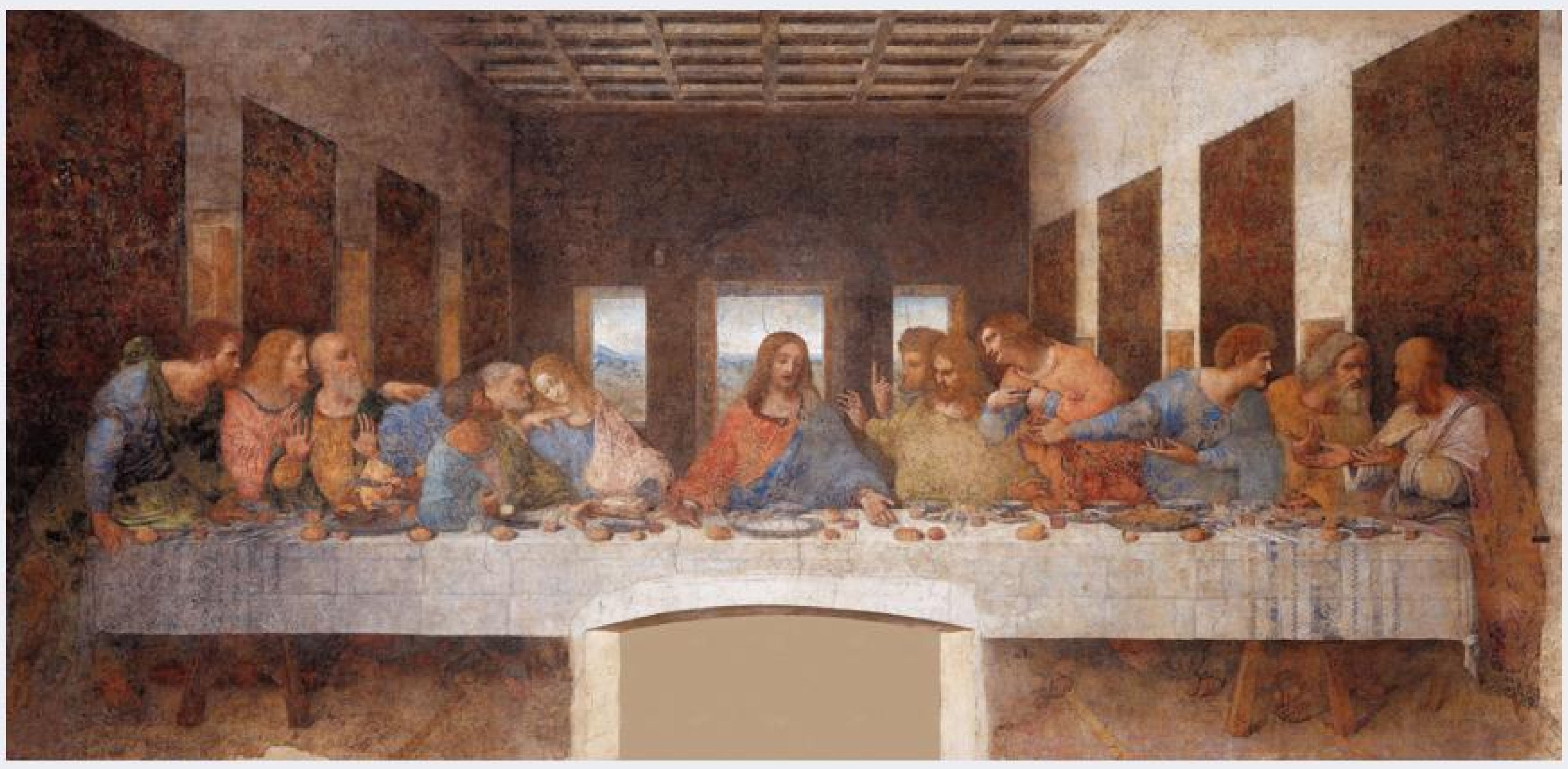
9 Op welke manier laten Judas en Petrus Jezus in de steek? Welke manier vind je erger en waarom?

10 We kennen in onze taal de woorden 'judaskus', 'judaskuloon' en 'judasstreek'. Leid uit tekst 6 de betekenissen van deze woorden af en noteer ze.

11 Welke uitdrukking kennen we in onze taal naar aanleiding van de actie van Pontius Pilatus met de schaal water? Noteer ook de betekenis.

Tekst 6

De arrestatie en de dood van Jezus (NT – Mattheüs 26)
De profeet Jezus weet grote groepen mensen aan zich te binden met zijn boodschap over het hemelse koninkrijk van God. Dit is een doorn in het oog van sommige joodse leiders, die merken dat ze steeds meer gezag verliezen. Wanneer Jezus als een koning wordt binnengehaald in Jeruzalem en ook nog eens verklaart dat hij de Zoon van God* is, besluiten ze hem aan te klagen wegens hoogmoed. Jezus heeft twaalf volgelingen, zijn discipelen. Op de avond vlak voor Pesach, een joods feest om de uittocht uit Egypte te herdenken, eten ze met elkaar in een huis in Jeruzalem, een gebeurtenis die bekend zal worden als 'het laatste avondmaal'. Dan zegt Jezus: 'Ik weet zeker dat een van jullie mij zal uitleveren aan de mensen die mij de mond willen snoeren.' Ongerust vragen de discipelen hem een voor een: 'Ik ben het toch niet, Heer?' 'Degene die met mij zijn brood in de schaal doopt, zal mij verraden', antwoordt Jezus. 'Wee de man die mij verraadt. Hij had beter niet geboren kunnen worden.' 'Bedoelt u mij soms, heer?', vraagt Judas Iskariot. Als Jezus antwoordt: 'Jij hebt het gezegd', verlaat Judas het gezelschap.

▶ Zoon van God
Als Maria, de moeder van Jezus, nog niet getrouwd is, krijgt ze bezoek van de aartsengel* Gabriël, die zegt dat God haar door een wonder zwanger zal laten worden. Ze zal een zoon krijgen, die ze Jezus moet noemen.

▶ Aartsengel
Een aartsengel bracht vaak een boodschap van God. In de Bijbel komen alleen Gabriël en Michaël voor, maar uit verwante teksten kennen we ook Rafaël en Uriël.

Na de maaltijd gaan ze de stad uit, naar de Olijfberg. Jezus zegt tegen de discipelen: 'Jullie zullen me vannacht in de steek laten.' Petrus, een van Jezus 'trouwste volgelingen, reageert verontwaardigd: 'Dat zal ik nooit doen!'. 'Toch is het zo', antwoordt Jezus. 'Voordat morgenochtend de haan kraait, zul je drie* keer gezegd hebben dat je mij niet kent.'
Als de groep naar de tuin Gethsemane gaat, aan de voet van de Olijfberg, waar Jezus wil bidden, komt Judas Iskariot eraan, met een groep mannen die gewapend zijn met zwaarden en knuppels. Ze komen Jezus gevangennemen, in opdracht van de mensen die van Jezus af willen. Judas groet Jezus en kust hem, ten teken dat hij de man is die ze moeten hebben. Daarna wordt Jezus gevangengenomen; zijn discipelen vluchten.

Jezus wordt naar een zaal geleid waar de hem vijandige joodse leiders vergaderen. Ze proberen valse aanklachten tegen hem te verzamelen, achten hem uiteindelijk schuldig aan godslastering en veroordelen hem eensgezind ter dood. Petrus zit buiten de zaal tussen de bedienden om te zien wat er gebeurt. Een van de dienstmeisjes zegt tegen hem: 'Jij hoort toch ook bij dat groepje van Jezus?' Maar hij ontkent het: 'Ik weet niet waar je het over hebt.' Als hij naar de poort loopt, zegt een ander dienstmeisje tegen wat omstanders: 'Hij hoort ook bij die Jezus!' Petrus ontkent het nogmaals. Maar anderen zeggen: 'Inderdaad, jij hoort ook bij hem; we horen het aan de manier waarop je praat!' Voor de derde keer beweert Petrus dat hij Jezus niet kent. Meteen daarna kraait een haan. Dan moet Petrus denken aan de woorden die Jezus eerder die nacht tot hem gesproken heeft en beseft tot zijn schaamte dat hij gelijk had.
De joodse leiders brengen Jezus naar de Romeinse gouverneur van Jeruzalem, Pontius Pilatus, met het verzoek hem terecht te stellen. Pilatus probeert de toegestroomde menigte nog over te halen om Jezus te sparen en hem vrij te laten, maar de mensen roepen: 'Kruisigt hem! Kruisigt hem!' Dan laat Pilatus een schaal met water brengen en wast zijn handen voor de ogen van menigte, terwijl hij zegt: 'Ik ben onschuldig aan het vergieten van zijn bloed. Het is jullie zaak.' Vervolgens geeft hij Jezus mee aan zijn soldaten. De profeet wordt kort daarna, samen met twee rovers die ook ter dood veroordeeld zijn, gekruisigd* op een plek buiten Jeruzalem, genaamd Golgotha.
Als Judas hoort wat er met Jezus gebeurd is, heeft hij spijt van zijn verraad. Hij brengt zijn verradersloon van dertig zilverstukken (ook wel 'zilverlingen' genoemd) terug naar de joodse leiders en pleegt zelfmoord.
Na de dood van Jezus halen zijn moeder en enkele vrienden zijn lichaam van het kruis, wikkelen het in witte doeken en leggen het in een grafkamer die in een rots is uitgehouwen. Ze rollen een grote steen voor de opening van het graf om het af te sluiten. Drie dagen later willen ze het graf weer bezoeken, maar ze krijgen dan van een engel te horen dat het graf leeg is: Jezus is door God opgewekt uit de dood*.

▶ Drie
Het getal 3 wordt in de Bijbel gezien als een teken van God. Als iets drie keer gebeurt, weet je zeker dat God je daarmee iets wil zeggen.

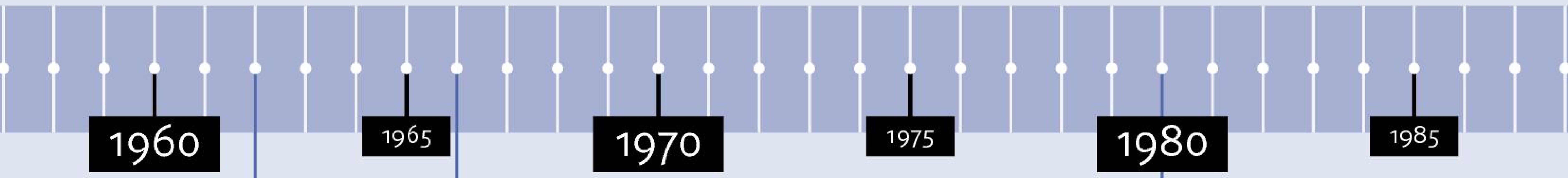
▶ Gekruisigd
Het lijden van Jezus en zijn dood aan het kruis waren door God voorzien. Het was zijn bedoeling dat Jezus hiermee boete deed voor de zonden van alle mensen op aarde, zodat ze daarna een nieuw leven zouden kunnen leiden. Jezus heeft de mensheid als het ware verlost (bevrijd) van de erfzonde. Daarom wordt hij ook wel 'Verlosser' genoemd.

▶ ... Opgewekt uit de dood
De dood van Jezus herdenken we op Goede Vrijdag en zijn opwekking uit de dood wordt met Pasen gevierd. Na zijn opstanding verschijnt Jezus aan zijn volgelingen en zegt hun dat zij de mensen voortaan moeten vertellen over het nieuwe leven. Ze zullen daarvoor hemelse kracht ('de heilige geest') ontvangen. Dat gebeurt inderdaad, tien (!) dagen nadat Jezus is opgenomen in de hemel. Deze gebeurtenissen worden respectievelijk met Pinksteren en Hemelvaart herdacht.

3.6 Lees meer

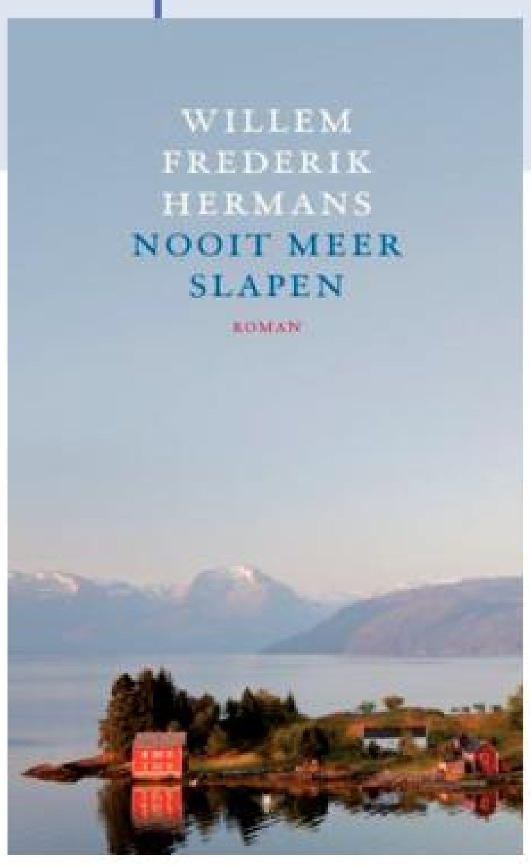
Harry Mulisch, *De ontdekking van de hemel*, 1992 (niveau 6)
De jonge Quinten Quist is uitverkoren om de twee stenen tafelen, waarop de tien geboden gegrift staan, naar de hemel te brengen. Reden voor deze actie is dat de mensen op aarde een contract met de duivel hebben gesloten, dat uiteindelijk tot hun ondergang zal leiden. De voortgang van de opdracht wordt vanuit de hemel nauwlettend in de gaten gehouden door twee engelen. Zal Quinten slagen? En wat gebeurt er dan verder met de wereld?

De Jan Wolkers, *Kort Amerikaans*, 1962 (niveau 4)
In een poging de Arbeitseinsatz te ontlopen (de verplichte uitzending naar Duitsland om daar in de oorlogsindustrie te werken), duikt de achttienjarige Eric van Poelgeest onder in de Leidse kunstacademie. Hij is niet de enige in het gebouw: er wonen nog wat anderen én er staat een gipsen torso van de godin Venus in een van de ateliers.

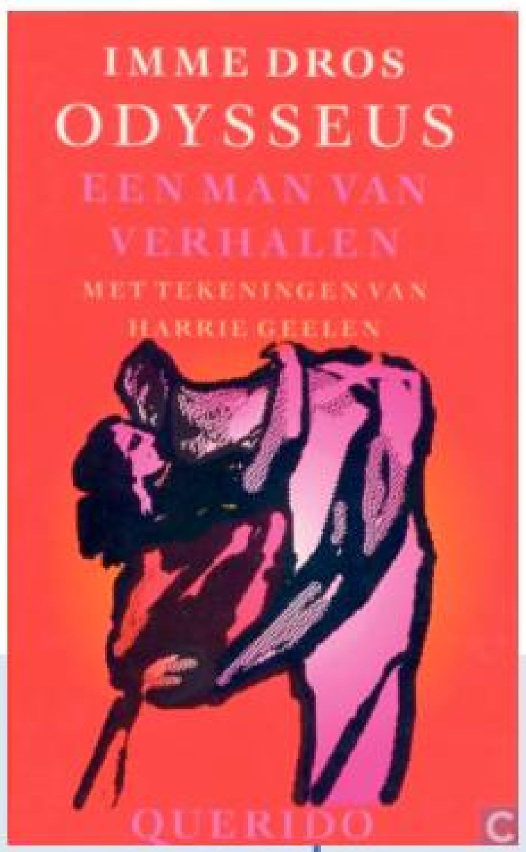

Willem Frederik Hermans, *Nooit meer slapen*, 1966 (niveau 4)
De 25-jarige Nederlandse geoloog Alfred Issendorf onderneemt met drie collega-onderzoekers een expeditie door Finnmarken (Noord-Noorwegen). Hij wil een hypothese van zijn hoogleraar bewijzen, die luidt dat bepaalde ronde gaten in de bodem ontstaan zijn door de inslag van meteorieten. Alfred is slecht voorbereid. Hij voelt zich dan ook geen 'echte' wetenschapper: liever was hij fluitist geworden. Hij heeft alleen voor een wetenschappelijke carrière gekozen omdat zijn moeder zo graag wilde dat hij in de voetsporen van zijn vader zou treden.

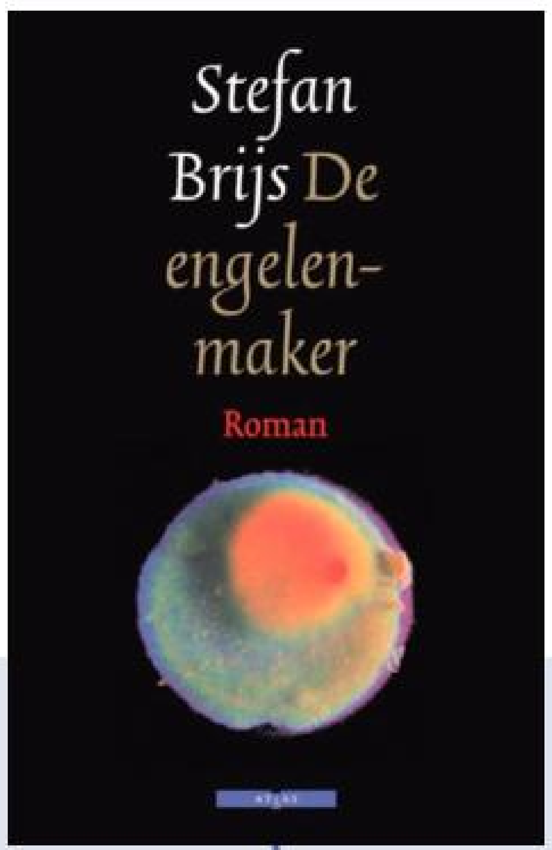

Tim Krabbé, *Het gouden ei*, 1980 (niveau 3)
Rex Hofman en zijn vriendin Saskia Ehlvest zijn onderweg naar hun vakantiebestemming in Zuid-Frankrijk. Als Saskia bij een tankstation wat frisdrank gaat kopen, komt ze niet meer terug: ze is spoorloos verdwenen. De wanhopige Rex doet verwoede pogingen om haar terug te vinden, maar tevergeefs. Pas na acht jaar ontdekt hij eindelijk wat er met Saskia gebeurd is.

Imme Dros, *Odysseus, een man van verhalen*, 1994 (niveau 3)
Na de Trojaanse Oorlog zwerft Odysseus tien jaar lang rond op zijn weg naar huis. Hij maakt veel avonturen mee, terwijl zijn vrouw Penelope thuis in Ithaca steeds wanhopiger wordt omdat iedere man wel de plaats van Odysseus wil innemen.

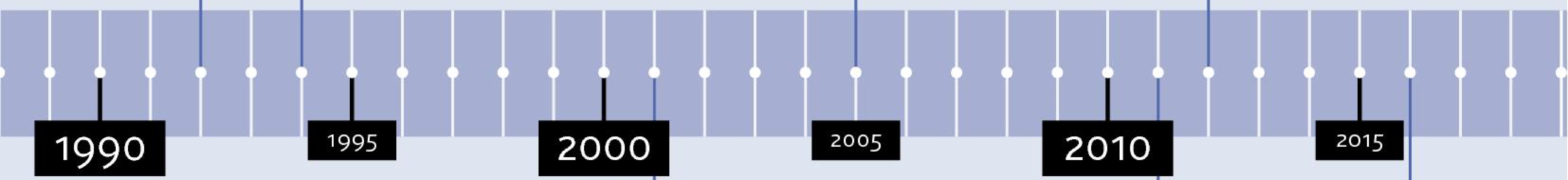

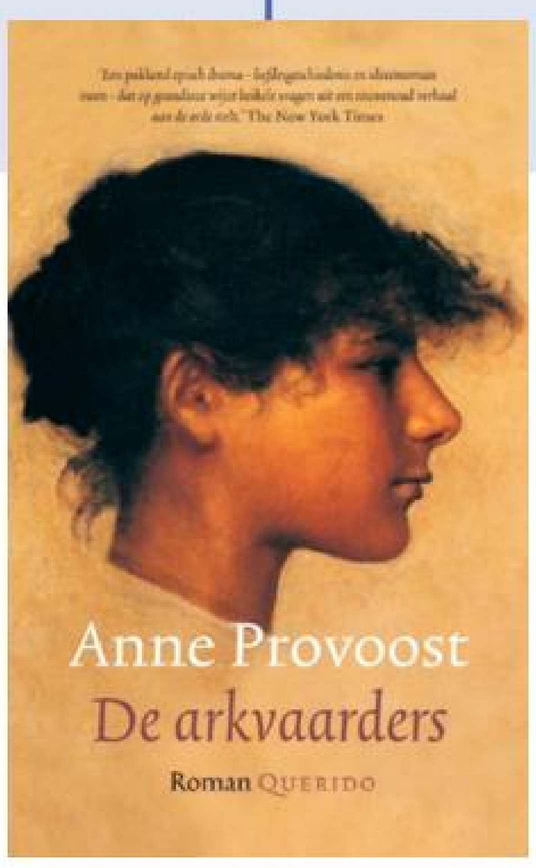
Stefan Brijs, *De engelenmaker*, 2005 (niveau 4)
Een man keert na twintig jaar terug naar zijn oude dorp en vestigt zich er als huisarts. Hij is niet alleen: hij heeft een baby-drieling bij zich met de namen Gabriël, Michaël en Rafaël, over wie al gauw de wildste geruchten de ronde doen. Hoe het precies zit met die baby's, wordt langzaam duidelijk.

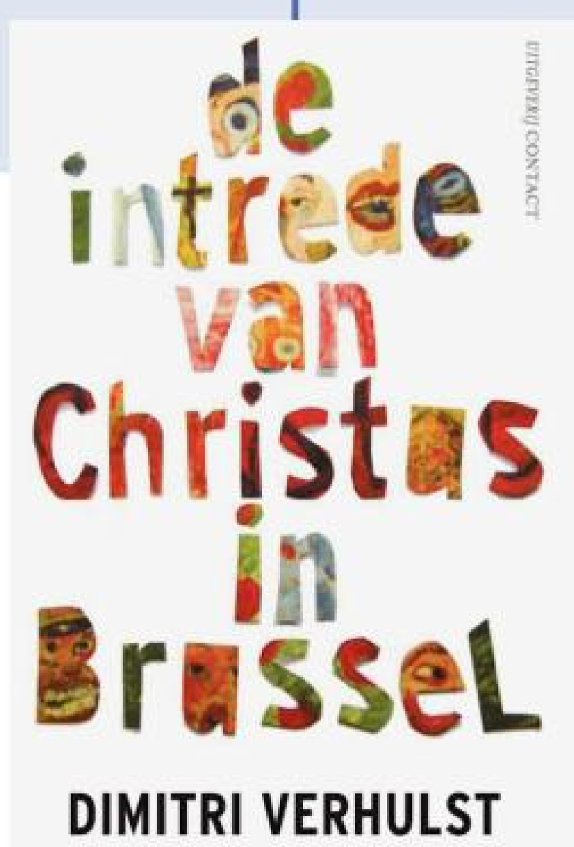
Tommy Wieringa, *Dit zijn de namen*, 2012 (niveau 4)
Een groepje vluchtelingen maakt een barre tocht door een woestijnachtige omgeving. Als ze uiteindelijk de bewoonde wereld bereiken, komen ze in contact met een politiecommissaris die zich door een toevallige gebeurtenis afvraagt of hij soms Joodse voorouders heeft. Hij moet uitzoeken welke raadselachtige zaken er tijdens de tocht van de vluchtelingen zijn gebeurd.

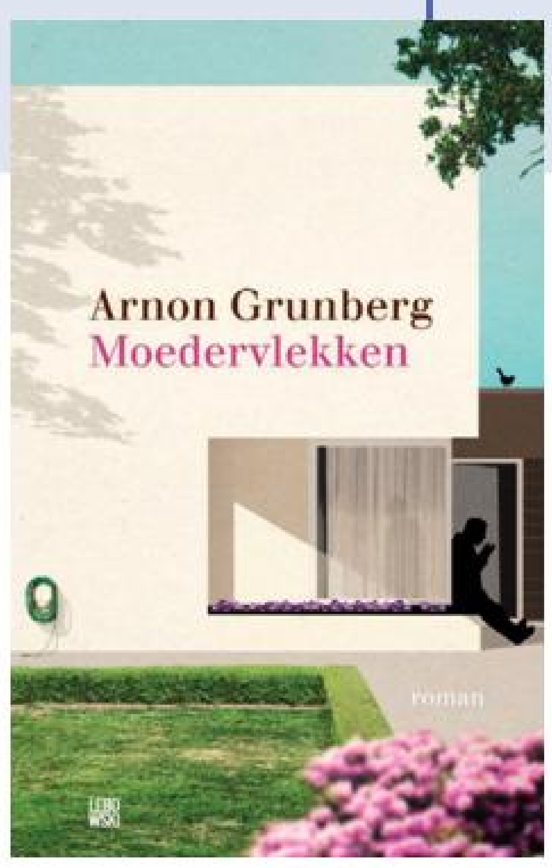

Anne Provoost, *De arkvaarders*, 2001 (niveau 3)
Re Jana trekt met haar ouders weg van het stijgende water in de moerassen van het Palestijnse gebied Kanaän. Er wordt verteld dat in de woestijn een reusachtig schip wordt gebouwd door mensen die een grote ramp verwachten. Gaandeweg achterhaalt Re Jana de aard van de ramp: al het land zal worden overspoeld. Cham, de jongste zoon van de bouwheer, belooft Re Jana een plek op het schip. Maar mag ze echt wel mee?

Dimitri Verhulst, *De intrede van Christus in Brussel*, 2011 (niveau 4)
Als wordt aangekondigd dat Jezus Christus op 21 juli Brussel zal bezoeken, ondergaat de Belgische hoofdstad een ware metamorfose. De gevels worden opgeknapt, bloembakken geplaatst en de criminaliteitscijfers duiken plotsklaps naar het nulpunt. En dan breekt de grote dag zelf aan…

Arnon Grunberg, *Moedervlekken*, 2016 (niveau 4)
De veertigjarige psychiater Otto Kadoke moet op zoek naar een verzorgster voor zijn bejaarde moeder, met wie hij een heel bijzondere en nogal intieme verhouding heeft. Dat de nieuwe hulp een kleine 'afwijking' heeft, ziet hij door de vingers.

1 Welke klassieke verhalen en/of motieven herken je in de boeken die hierboven genoemd worden?
2 Onze cultuur is in sterke mate gevormd door de oudheid en de Bijbel. In hoeverre zie jij dat zelf terug in de wereld waarin je leeft?
3 Welk(e) boek(en) uit of over de oudheid zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

Aantekeningen

4 Middeleeuwen (500-1500)

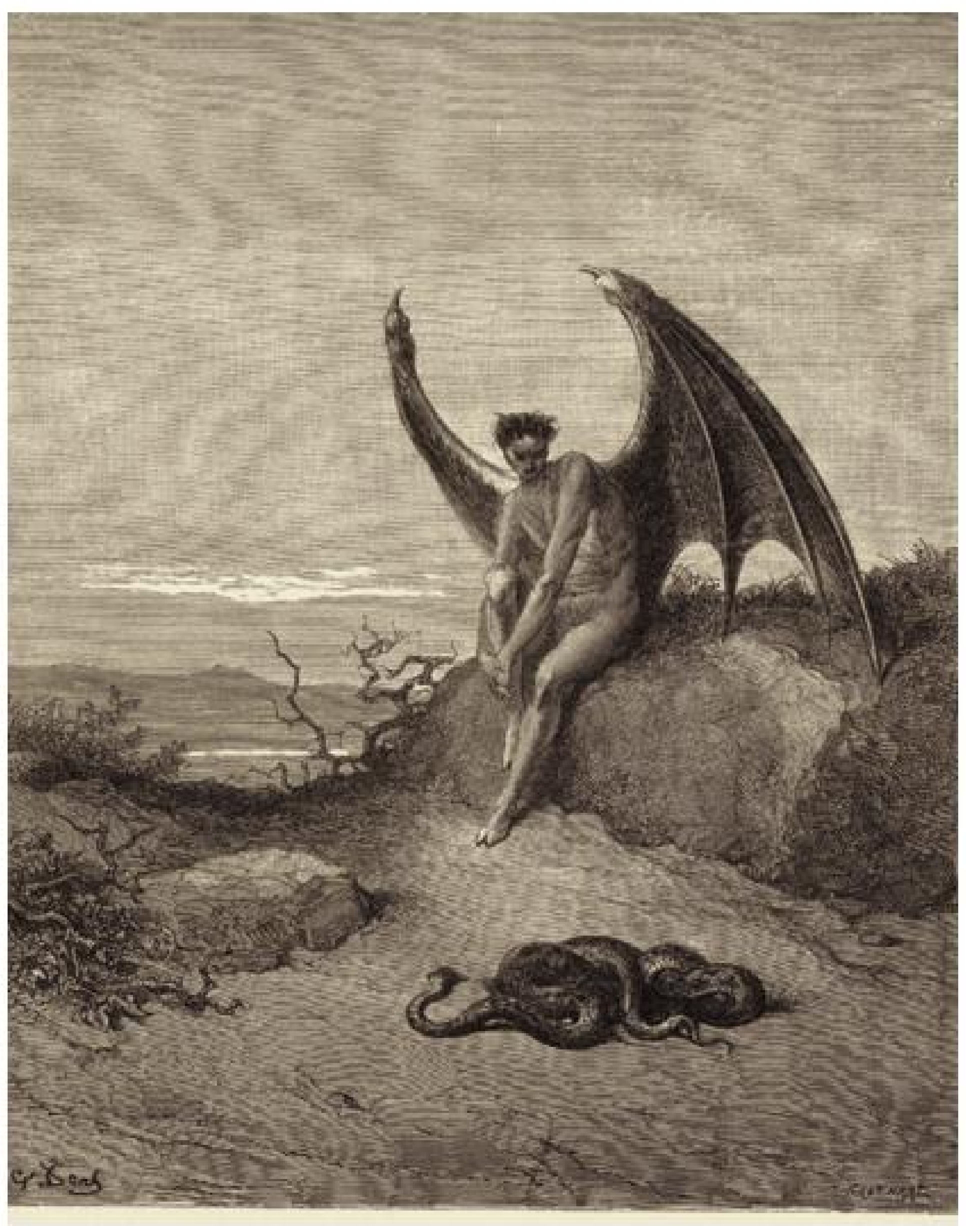

De middeleeuwen (500-1500) worden zo genoemd omdat ze tussen de twee periodes liggen die historici lange tijd veel interessanter vonden: de oudheid en de nieuwe tijd. De nieuwe tijd begint met de renaissance; het is een periode waarin voortdurend sprake is van ontwikkelingen op verschillende maatschappelijke en wetenschappelijke gebieden. In de middeleeuwen veranderde er niet veel. Dat had twee belangrijke oorzaken: er was één geloof en nieuwe ideeën en inzichten konden zich niet snel verspreiden, omdat er nog geen boeken gedrukt konden worden.
Doordat iedereen hetzelfde geloof had en daardoor hetzelfde dacht (of: móést denken) over van alles, was er een sterk gevoel van onderlinge verbondenheid.
Van binnenuit waren er geen grote bedreigingen, maar die kwamen wel uit het noorden en het zuiden en oosten. Gedurende een groot deel van de middeleeuwen vielen groepen plunderende Noormannen verschillende gebieden van West-Europa binnen. Verder werd in Noord-Afrika en in Klein-Azië de in de 7e eeuw ontstane islam steeds machtiger. Omdat Jeruzalem door de moslims was bezet, werden er christelijke kruistochten georganiseerd om deze heilige plaats (en andere) te bevrijden.

Eén geloof

In de middeleeuwen geloofde iedereen en in West-Europa hing iedereen hetzelfde geloof aan: het christelijke geloof, dat inmiddels ‘katholiek’ (algemeen) was gaan heten en dat werd geleid vanuit Rome (vandaar ‘rooms-katholiek’). Die geloofseenheid had verschillende consequenties: er was nauwelijks maatschappelijke onrust en door de sterke banden tussen de staat en de rooms-katholieke kerk was er geen ruimte voor andere ideeën dan die door de kerk werden voorgeschreven. Het geloof stond in het dagelijkse leven centraal. Alles was de wil van God: misoogsten, ziektes, het weer etc. Een belangrijk aspect van het geloof was de overtuiging dat het leven hier en nu op aarde slechts het voorportaal was van het eeuwige leven dat na de dood zou beginnen. Daar werd door de machthebbers gebruik van gemaakt. De mensen werd voorgehouden dat ze hier op aarde op de proef gesteld werden. Hoe meer ze zich schikten in hun lot hier op aarde, hoe groter hun kans werd om na de dood meteen in de hemel te komen. Men had dus weinig reden om tegen allerlei misstanden in opstand te komen.

Duivel

De grote tegenstander van God was de duivel, die verschillende gedaantes kon aannemen, waarin hij de mens op het verkeerde pad probeerde te brengen. Hij begon daarmee al in het paradijs door Eva te verleiden een vrucht van de verboden boom van kennis van goed en kwaad te plukken. Bij elk conflict tussen God en duivel bleek Gods macht uiteindelijk groter dan die van de duivel.

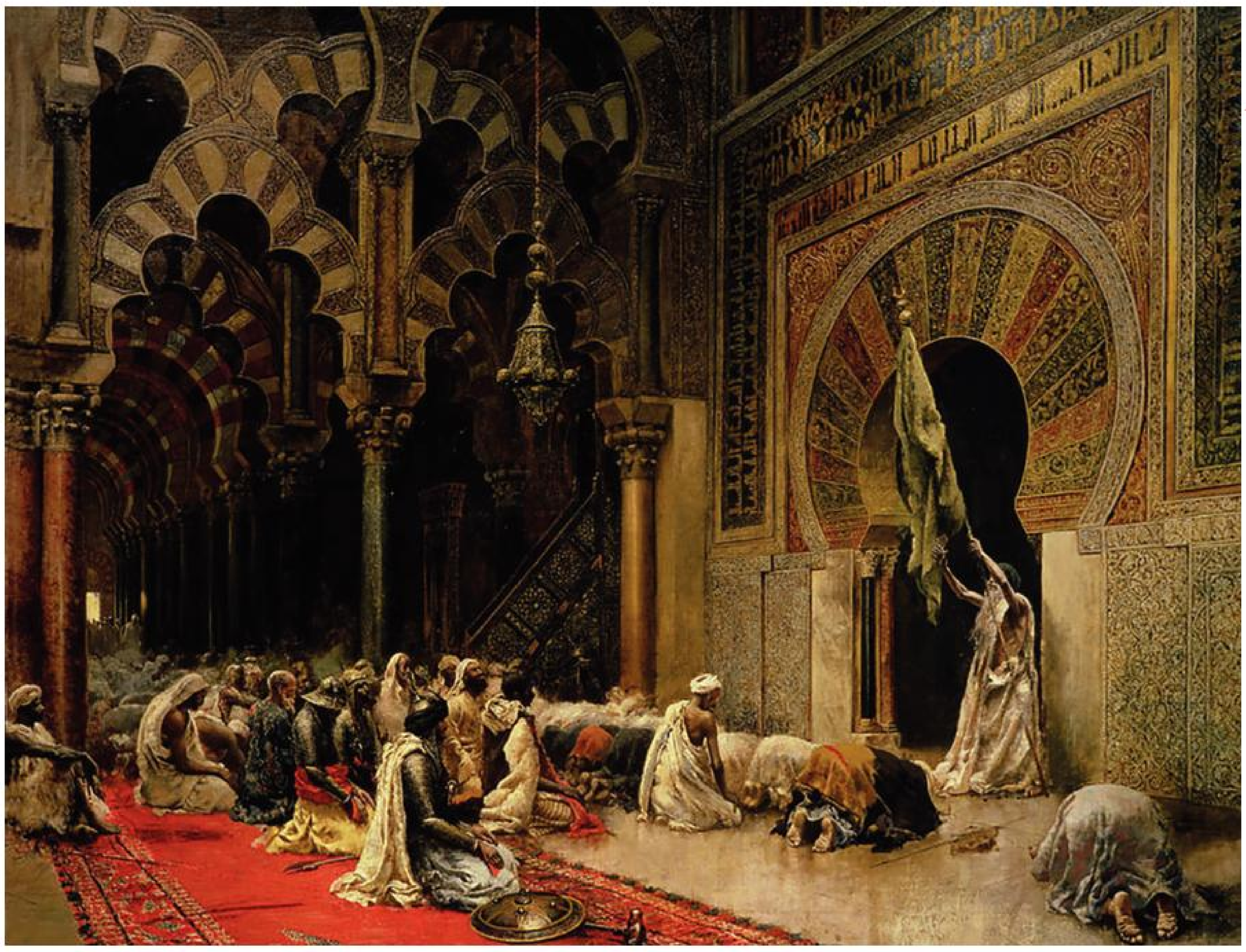
Standenmaatschappij

De middeleeuwse samenleving was een standenmaatschappij. De eerste stand was de geestelijkheid en de tweede de adel. De edelen beschouwden zichzelf als beter dan de anderen. Ze keken neer op gewone mensen die moesten werken voor de kost. Adel en geestelijkheid waren nauw met elkaar verweven: veel hoge geestelijken hadden een adellijke achtergrond. Dat kwam onder meer doordat alleen de oudste zoon erfgenaam was; de andere zoons werden dan geestelijke en waren op die manier ook van een goed leven verzekerd. Ook veel adellijke meisjes gingen het klooster in, vooral als ze niet aan de man kwamen.
De derde stand bestond uit boeren, die vaak lijfeigenen waren. Lijfeigenschap is net zoiets als slavernij. Een lijfeigene maakt deel uit van het bezit van een edelman. Het verschil met slaven is dat lijfeigenen wel een gezin mochten stichten en ook een eigen stukje grond mochten bebouwen. Ook kloosters hadden lijfeigenen in bezit. In het algemeen hadden deze lijfeigenen een beter leven dan degenen die het bezit waren van edelen.
Pas aan het eind van de middeleeuwen, met de opkomst van de steden, werd de burgerij een stand.

Slavenhandel

Veel delen van Europa werden vroeg of laat slachtoffer van rooftochten. Zo teisterden de Vikingen (Noormannen) West- en Oost-Europa en had Zuid-Europa te duchten van plundertochten van de Saracenen, een islamitisch volk. Een belangrijk deel van de buit bij deze rooftochten bestond uit mensen. Zij werden op slavenmarkten voor veel geld verkocht als arbeidskrachten. In sommige gevallen kwamen vrouwen in een harem terecht.

Islam

In de middeleeuwen bekeerden steeds meer mensen in Noord-Afrika en Azië zich tot de islam. De periode van ongeveer 750 tot 1250 wordt het islamitische gouden tijdperk genoemd. Filosofen en wetenschappers uit de islamitische wereld hadden in deze tijd een enorme invloed op het gebied van de kunsten en de wetenschappen.
Grote delen van Spanje waren in de middeleeuwen islamitisch. De kathedraal van de Zuid-Spaanse plaats Córdoba heet dan ook Mezquita; dat is het Spaanse woord voor ‘moskee’. Dit voormalige islamitische gebedshuis was in de tiende eeuw de grootste moskee in Europa en de twee na grootste ter wereld na die van Mekka en Medina. Er konden twintigduizend gelovigen in bidden.

4.1 Literatuur: middeleeuwen

In de middeleeuwen werden boeken niet *gelezen*, maar vooral *verteld*. Er waren mensen die verhalen uit hun hoofd konden voordragen en daarmee het publiek (meestal aan het hof) vermaakten. Die vertellers noemde men troubadours. Daarmee is ook een van de opvallende kenmerken van veel middeleeuwse teksten te verklaren: ze bestaan vaak uit korte regels, die het meest eenvoudige rijmschema kennen: aa bb cc etc. Rijmende zinnen zijn makkelijker te onthouden: als je de eerste regel kent, dan volgt de tweede bijna vanzelf.
Wij kunnen het ons niet meer goed voorstellen, maar stil lezen, dus lezen zonder geluid te maken, is iets wat men in de middeleeuwen niet kon. Iemand die een tekst las, sprak de lettertekens hardop voor en hóórde dan wat er stond. Pas toen er heel veel gelezen werd, en dat gebeurde pas toen er heel veel gedrukt werd, begonnen mensen te lezen zoals wij dat doen.

Hoofsheid

Door de kruistochten was men in aanraking gekomen met de Arabische cultuur, die een diepe indruk had gemaakt. Daardoor én door de toegenomen welvaart ontstond er in de middeleeuwse Europese adellijke kringen een hofcultuur waarin het genieten van het leven belangrijk werd. Daarbij hoorden allerlei gecultiveerde (hoofse) omgangsvormen: men moest wellevend en galant zijn en men moest zich in alle omstandigheden beheersen. Heel belangrijk bij deze hoofsheid was dat vrouwen door mannen als hoogwaardige wezens behandeld (moesten) worden.
In hoofse romans neemt de liefde een belangrijke plaats in. De vrouw wordt vereerd en aanbeden; de man, meestal een ridder, koestert een nederige, kuise liefde voor haar en neemt vaak allerlei moeilijke taken op zich om haar liefde te winnen.

Religieuze literatuur

Godsdienst speelde een grote rol in de maatschappij en dus ook in de verschillende kunsten. Bijzonder populair waren de Marialegenden, volksverhalen waarin Maria, de moeder van Jezus, voorkwam. Soms gingen die over het leven van Maria, maar meestal waren het verhalen waarin zij op letterlijk wonderbaarlijke wijze een rol speelde in het leven van de personages, als die haar trouw bleven ondanks de verleidingen van de duivel.
In heiligenlevens werden het leven en de (martel)dood van heiligen beschreven. Een heiligenleven diende voor de mensen als voorbeeld: zo konden zij zien hoe ze trouw aan het geloof konden blijven.
Later in de middeleeuwen keerden sommige gelovigen zich af van de rijkdom en de macht van kerk en kozen voor een sobere manier van leven, vaak geheel afgezonderd in de natuur. Deze mensen werden mystici genoemd. Zij ervaarden bepaalde natuurverschijnselen als Goddelijke boodschappen en beschreven die in gedichten.

Maria

In de middeleeuwen was de verering van Maria bijzonder groot. Geloofd werd dat zij (als mens) voor de mensen een goed woordje kon doen bij God. Ook werd ze verantwoordelijk gehouden voor allerlei wonderen die in die tijd gebeurden. Meestal werd Maria afgebeeld in blauwe en witte kleding. Blauw was namelijk niet alleen de kleur van de adel (blauw bloed), maar ook de kleur van de reinheid en de vroomheid. Wit stond symbool voor maagdelijkheid, reinheid en waarheid.
Een andere reden om Maria in het blauw af te beelden had te maken met het feit dat blauwe verf in die tijd erg kostbaar was. Aan de blauwe kleding van Maria kon je dus zien dat de opdrachtgever veel geld voor de afbeelding betaald had.

Handschriften

Boeken waren in de middeleeuwen erg kostbaar. Om te beginnen was het materiaal waarvan ze gemaakt werden duur: boeken werden gemaakt van perkament. Dat is een dun papierachtig materiaal gemaakt van kalfs-, geiten- of schapenhuiden. Daarbij komt dat het schrijfproces langdurig was. De letters werden eerder getekend dan geschreven zoals wij dat kunnen. Veel teksten werden verluchtigd met allerlei versieringen en illustraties. Het werk werd meestal verricht door monniken in een aparte afdeling in een klooster, het scriptorium. Een boek van normale omvang had een productietijd van één jaar, dat wil zeggen dat een hoog opgeleid iemand daar een jaar fulltime mee bezig was. Dit alles had tot gevolg dat boekenbezit voor bijna niemand weggelegd was. Alleen de heel rijken hadden (enkele) boeken in hun bezit.

Ridderromans

De ridderliteratuur is grofweg in twee groepen te verdelen. In de Karelromans (met Karel de Grote als een van de personages) is het thema (on)trouw aan de leenheer; verder zijn de ridders ruw en wreed en spelen vrouwen een ondergeschikte rol. De andere groep ridderromans gaat over koning Arthur en zijn hoofse ridders van de Ronde Tafel. In deze Arthurromans is de liefde het belangrijkste thema. De ridders zijn moedig en slim en de (jonk)vrouw wordt vereerd. In beide soorten ridderromans komen sprookjeselementen voor.

4.2 Diederik van Assenede, *Floris ende Blancefloer*, ca. 1260 (niveau 3)

'Zo kenden ze geluk in hun liefde.'

Diederik van Assenede (ca. 1230-1293), de schrijver van *Floris ende Blancefloer*, was een klerk aan het hof van de graaf van Vlaanderen. Hij vertaalde de Franse roman *Floire et Blancheflor* om het verhaal ook begrijpelijk te maken voor die mensen die het Frans niet machtig waren. De originele tekst staat op rijm.
Het verhaal gaat over de (verboden) liefde tussen Floris en Blancefloer. Al in de wieg vormen zij een onafscheidelijk paar. Hij is een islamitische koningszoon en zij de dochter van een christelijke slavin, die echter wel van adellijke afkomst is.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 76-79 passen bij de tekst? Leg uit.

2 'Dat lieten ze door een heidense min doen, die geschikt werd bevonden het koningskind te voeden.' Leg uit dat het woord 'heidense' een christelijk perspectief verraadt.

3 Welke twee redenen heeft de koning om tegen de relatie van Floris en Blancefloer te zijn?

4 Streep de zinsgedeelten aan waaruit blijkt dat de auteur het verhaal niet heeft verzonnen.

5 Hoe realistisch vind jij de liefde tussen Floris en Blancefloer? Leg uit.

6 Denk je dat de liefde van Floris minder zal worden als hij Blancefloer niet meer zal zien? Leg uit.

7 Als Floris en Blancefloer met elkaar willen trouwen, zal een van beiden zich moeten bekeren. Wie zal zich bekeren, denk je? Leg uit.

8 Noteer de titel van een verhaal dat ook over het thema 'verboden liefde' gaat. Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen?

9 In hoeverre is het tegenwoordig nog een probleem als twee mensen met een verschillend geloof of een verschillende culturele achtergrond een relatie hebben?

Tekst 1

De Saraceense koning Fenus is met zijn manschappen op rooftocht op christelijk grondgebied. Hij heeft diverse kastelen en kloosters verwoest en alle christelijke mannen en vrouwen gedood die op zijn pad kwamen. Op de weg terug naar hun schepen komen Fenus en zijn mannen enkele pelgrims tegen, die zo rijk zijn dat ze zich vrij kunnen kopen.*

Er bevond zich onder hen ook een Fransman, een graaf van hoge geboorte. Omdat hij zich hevig verdedigde, wilden de Saracenen hem niet in leven laten; hij bleef dood op de weg achter. Hij had een van zijn dochters bij zich, die van plan was een heilige plaats in Rome te gaan bezoeken, waar de bisschop haar heen had gestuurd. Haar echtgenoot was in een gevecht omgekomen en zij was zwanger achtergebleven. De vrouw bevond zich nu in grote nood: ze zag hoe haar vader gedood werd. Dat alles moest zij doorstaan en nog veel meer, want de Saraceense ridders grepen haar en voerden de luid wenende en weeklagende vrouw voor de koning, hun heer, die heel blij met haar was. Want toen hij de vrouw zag, schoot hem te binnen dat zijn vrouw, de koningin, toen hij afscheid van haar nam in het land waar hij haar had achtergelaten, gezegd had dat ze zo graag een christenvrouw als kamermeisje zou hebben. Als hij zo iemand zou tegenkomen, moest hij haar maar gevangennemen en voor haar meebrengen. Toen hij de vrouw zag en zich dit alles herinnerde, besloot hij haar voor zijn vrouw mee te nemen en liet vervolgens bekendmaken dat hij wilde vertrekken. Daarop trokken ze allen naar de schepen. Hun rooftocht was voorspoedig verlopen: ze hadden heel wat buit gemaakt en voeren met volle zeilen weg.

Binnen afzienbare tijd kwamen ze in Spanje in de haven van Toledo. In de stad ging het nieuws aan hun komst vooraf: wie het als eerste hoorde, vertelde het verder. En zo maakte men elkaar bekend dat de koning en iedereen die met hem meegereisd was, weer heelhuids waren teruggekeerd. De mensen liepen naar de haven en waren blij dat ze hun verwanten behouden terugzagen. Zowel vrouwen als mannen ontvingen de koning met veel eerbetoon, en er waren ook veel kinderen bij. Welgemoed ging de koning de zaal van zijn paleis binnen en begon de buit te verdelen. De een kreeg wat meer, een ander wat minder; daarin handelde hij heel verstandig. Toen nam hij met een hoofs gebaar de gevangen vrouw bij de hand, die diepbedroefd was, dat kon je wel aan haar zien. Hij gaf de vrouw aan de koningin, als haar deel in de buit en de koningin bracht haar onmiddellijk naar het vrouwenvertrek en stond haar toe haar christelijke leef- en geloofsregels te blijven naleven. De vrouw onderhield haar geloof uiterst plichtsgetrouw en zij diende op ieder moment haar meesteres trouw, vroeg en laat, zoals haar plicht was. Ze leerde de koningin behoorlijk Frans en zo bewerkstelligde zij dat ze zowel aan het hof als in de rest van het land zeer geprezen werd. Alles wat ze deed was goed. Aan haar manier van denken kon je wel merken dat ze van hoge komaf was.

Eens moest ze voor haar heer, de koning, een banier weven. Ze borduurde er menig dierenfiguur op en in het midden beeldde ze de koning met de koningin af. Terwijl ze daarmee bezig was, merkte de koningin, zowel aan haar uiterlijk als aan haar manier van bewegen, dat haar kamenier zwanger was, omdat ze haar steeds rood zag worden en dan weer verbleken en omdat ze met haar handen in haar zijden voelde en steeds van gelaatskleur wisselde. De koningin vertelde haar van haar vermoeden en vroeg haar in vertrouwen te zeggen of ze inderdaad in verwachting was en wanneer het kind verwekt was. De vrouw vertelde het haar precies. Toen

▶ Saracenen
De term 'Saracenen' werd in de middeleeuwen eerst gebruikt voor alle moslims, later voor alle tegenstanders van de christenen, zoals de Arabieren, Turken en Perzen.

zei de koningin op haar beurt dat zij ook zwanger was, vanaf hetzelfde tijdstip, en ze begonnen uit te rekenen – zoals vrouwen dat nu eenmaal doen – dat ze even lang zwanger waren, dat ze op dezelfde dag zouden moeten bevallen en dus beiden even spoedig verlost zouden worden.
De tijd brak aan, zoals God het wilde, dat de zwangerschap van de koningin ten einde liep en zij moest bevallen. Ze schonk op Palmzondag het leven aan een mooi jongetje. De sterrenwichelaars gaven hem volgens de traditie een mooie naam* uit hun boeken: ze noemden hem Floris. Op dezelfde dag, naar ik gelezen heb, beviel de gevangen christenvrouw en zij bracht een meisje ter wereld. Haar moeder liet haar volgens ons geloof dopen en noemde haar Blancefloer. Toen waren de beide kinderen, wier liefdesgeschiedenis u gaat horen, geboren.
De koning kreeg zijn kind zó lief en hield zoveel van hem, dat hij er met zijn vrouw over nadacht aan wie ze het kind het best konden toevertrouwen. Ze hielden zielsveel van hun kind en vertrouwden het toe aan de christenvrouw, die het moest verzorgen en opvoeden. Maar ze verboden haar hem zelf de borst te geven. Dat lieten ze door een heidense* min doen, die geschikt werd bevonden het koningskind te voeden.
Zo had de christenvrouw nu beide kinderen onder haar hoede. Ze was bijzonder zorgzaam, dag en nacht, en gaf ze alles wat voor hen nodig was: op tijd slapen, op tijd opstaan, op tijd hun bad en hun bed klaarmaken. Ze ging zoveel van hen houden, dat wij nergens in onze bronnen gevonden hebben, wie van de twee ze nu het meest liefhad: haar dochter of de koningszoon. Ze legde ze altijd samen te slapen.
Nog voor ze vijf jaar oud waren, raakte de liefde hen regelrecht in het hart en verwondde hen met een pijl. Die pijl deed zijn werk goed en liet ze evenveel van elkaar houden. Hoor hoe wonderlijk ze zich gedroegen: als ze samen in bad gingen, keken ze elkaar heel lief aan en als ze samen in één wieg lagen, kusten ze elkaar. Dit is allemaal echt waar, tenzij dit boek en de andere boeken waarin we alles over hun liefde beschreven vinden, ons voorliegen.
Toen ze vijf jaar waren, waren ze flink gegroeid en welgemanierd. Hun onderwijzers verdienen alle lof. De kinderen waren zo beeldschoon dat men daar te lande of waar dan ook, nog nooit twee zulke knappe kinderen had gezien. Toen de koning merkte dat zijn kind de leeftijd had bereikt om naar school te gaan en te leren lezen, riep hij zijn zoon bij zich, zoals hij wel vaker deed. ‘Lieve jongen,’ zei hij, ‘ik zal je naar school sturen. Meester Gaydoen, een wijs en verstandig leraar, zal je onderwijzen.’ Floris werd heel bedroefd en dat bleek onmiddellijk. De tranen sprongen hem in de ogen. ‘Lieve vader,’ zei hij, ‘dat kan niet. Ik zal niet kunnen schrijven of lezen of iets van de lessen begrijpen, als u Blancefloer niet met me mee laat gaan.’ Daarop beloofde zijn vader hem dat hij hen samen naar school zou sturen, en dat deed hij ook. De beide kinderen waren daar erg blij om.
Men stuurde hen naar school om te leren. Ze gingen samen naar school en weer naar huis. Voor hun leeftijd waren ze goed op de hoogte van de lessen en valstrikken van de liefde. Zo konden ze elkaar vrijuit, stiekem en in het geheim vertellen wat ze wilden. Ze gingen trouw naar school en beminden elkaar in stilte. Wanneer de een niet bij de ander was, vergat hij wat hij had gehoord of gelezen, en wat men hem ook maar voor lesje wilde laten opzeggen, hij had er niets van onthouden. Ze hadden de gelegenheid elkaar te beminnen. Ze waren van één gedachte bezield, even knap van uiterlijk, eensgezind en ze hielden even trouw van elkaar. Dat kwam doordat ze nu eenmaal vaak hoorden vertellen van de listen en lagen die bij de liefde horen, en doordat men hen ook liet lezen in Juvenalis, in de *Pamphilus* en in Ovidius' *De arte amandi**, waaruit ze veel leerden wat hun beviel en goed leek.
Zo kenden ze geluk in hun liefde. Door al die boeken maakten ze zulke vorderingen op het terrein van de liefde dat ze vaak samen blij waren, maar ook vaak heel verdrietig. Ze zouden liever dood zijn dan lang van elkaar gescheiden te zijn. En zo leefden ze in zoete pijn, in zoet verdriet en onder zoete druk. De nachten vielen hun veel te lang en de dagen met hun vreugde en hun liefdesspel waren hun veel te kort. Binnen vijf jaar nadat ze voor het eerst naar school waren gegaan, spraken de kinderen uitstekend Latijn. En zo konden ze elkaar op straat en aan het hof in het Latijn zeggen wat ze wilden, terwijl mensen die geen Latijn kenden daar niets van konden verstaan. Hun liefde voor elkaar duurde inmiddels al zo lang, dat het bekend was geworden en men er in het openbaar over sprak. Zo gauw de koning het nieuws

▶ ... een mooie naam
Floris en Blancefloer krijgen allebei een bloemennaam. ‘Floire’ is de meest geliefde bloem, de rode roos; ‘Blancheflor’ is de witte bloem, de lelie. Dit zijn belangrijk symbolen in de hoofse liefde: de rode roos staat voor de hartstocht en de witte lelie voor de zuiverheid.

▶ Heidens
Bedoeld wordt hier: islamitisch.

vernam dat zijn zoon Floris zoveel van Blancefloer hield, dat hij nooit iemand anders zou kiezen die geschikt voor hem was, indien men het hem zou toestaan en hem zijn gang zou laten gaan, werd hij razend van woede en verdriet. Het leek hem iets vreselijks. Zeer verbolgen ging hij naar zijn vrouw, die hij in haar kamer trof, om te overleggen hoe hij een eind zou kunnen maken aan de liefde van de kinderen.
'Vrouwe,' zei hij, 'ik denk dat we ons kind Floris kwijt zijn!' De koningin was rustig van aard, maar toch ook heel verontrust. Ze zag aan zijn gelaatskleur hoe boos hij was en piekerde erover hoe ze hem met zoete woordjes tot andere gedachten zou kunnen brengen. 'Ach heer,' sprak ze, 'waardoor zouden wij ons kind verliezen? Vertel het me, en we zullen de beste oplossing kiezen die we kunnen vinden.'
'Vrouw,' antwoordde de koning, 'ik zal het u vertellen. Floris heeft zijn hart zozeer aan Blancefloer verpand, dat hij beweert dat hij haar zijn hele leven lang niet in de steek zal laten. Vrouwe, als u het goedvindt en ook denkt dat dat het beste is, zal ik haar laten onthoofden. Wanneer het droeve bericht van haar dood Floris bereikt, zal hij haar algauw vergeten, denk ik, en zijn liefde op iemand anders richten, die hij met meer recht kan beminnen. Ik wil dat hij dan een vrouw van hoge komaf kiest, zoals hem betaamt.'
Zodra de hoofse, zachtmoedige koningin hoorde wat de koning hinderde, overlegde ze snel bij zichzelf hoe ze het voor elkaar kon krijgen dat de jonkvrouw niet zou sterven en hoe ze de woede van de koning tot bedaren kon brengen. 'Heer,' zei ze toen, 'dat is geen goed plan. Nu u mij verteld hebt hoe de zaken ervoor staan, heb ik een beter plan. Ik vrees dat Floris misschien wel zo zielsveel van de hoofse, schone Blancefloer houdt, dat het hem zijn leven zou kunnen kosten en dat hij van verdriet zou sterven, zodra hij het nieuws over haar dood zou horen. Dan zouden onze rampspoed en ons leed nog groter zijn dan op dit moment. Het zou ons niet tot eer strekken en er zou ook niets goeds van komen, als we Blancefloer doodden. Het zou ons tot schande zijn. We kunnen haar beter in leven laten.'
'Ach vrouw,' sprak de koning, 'zeg wat u bedacht hebt.'
'Heer, ik zal u zeggen wat we moeten doen. Floris' leermeester moet voorwenden dat hij ziek is en niet in staat iets te doen. Dat is een reden om Floris naar school te sturen in Montorië om daar met andere kinderen onderwijs te volgen tot zijn meester genezen zal zijn. Hij zal daar van harte welkom zijn. Als vrouwe Sante, de heerseres over de stad, zal horen dat Floris een christenvrouw bemint en dat hij om die reden naar haar toe is gestuurd, zal ze al haar listen aanwenden om te bereiken dat Blancefloer Floris gaat tegenstaan. En jonkvrouwe Sibilie zal hem in aanraking brengen met haar vriendinnen, die hij daar in groten getale zal leren kennen, om zo zijn dagen door te brengen. Wanneer hij niets meer hoort van zijn huidige speelkameraadje, dat hem nu nog zo na aan het hart ligt, dan zullen zijn gevoelens voor haar wel bekoelen. Hij zal in zijn hart steeds minder liefde voor Blancefloer voelen en een nieuwe liefde opvatten, die hem de oude zal doen vergeten. Zo kunnen de kinderen in leven blijven. Maar als Floris van ons plan zal horen, zal hij huilen, en eisen dat Blancefloer met hem mee naar school gaat in Montorië. En daar heb ik het volgende voor bedacht: de moeder van Blancefloer moet ook doen alsof ze ziek is. Ze moet – we zullen het haar op straffe des doods opdragen – in bed blijven liggen en smeken dat we haar dochter bij haar zullen laten, omdat die haar liefdevoller en beter verzorgen zal dan iemand anders. We moeten dit alles van tevoren goed beramen. U moet dan stellig beloven dat u Blancefloer binnen veertien dagen achter Floris aan zult sturen, en dat hij daaraan niet hoeft te twijfelen.'

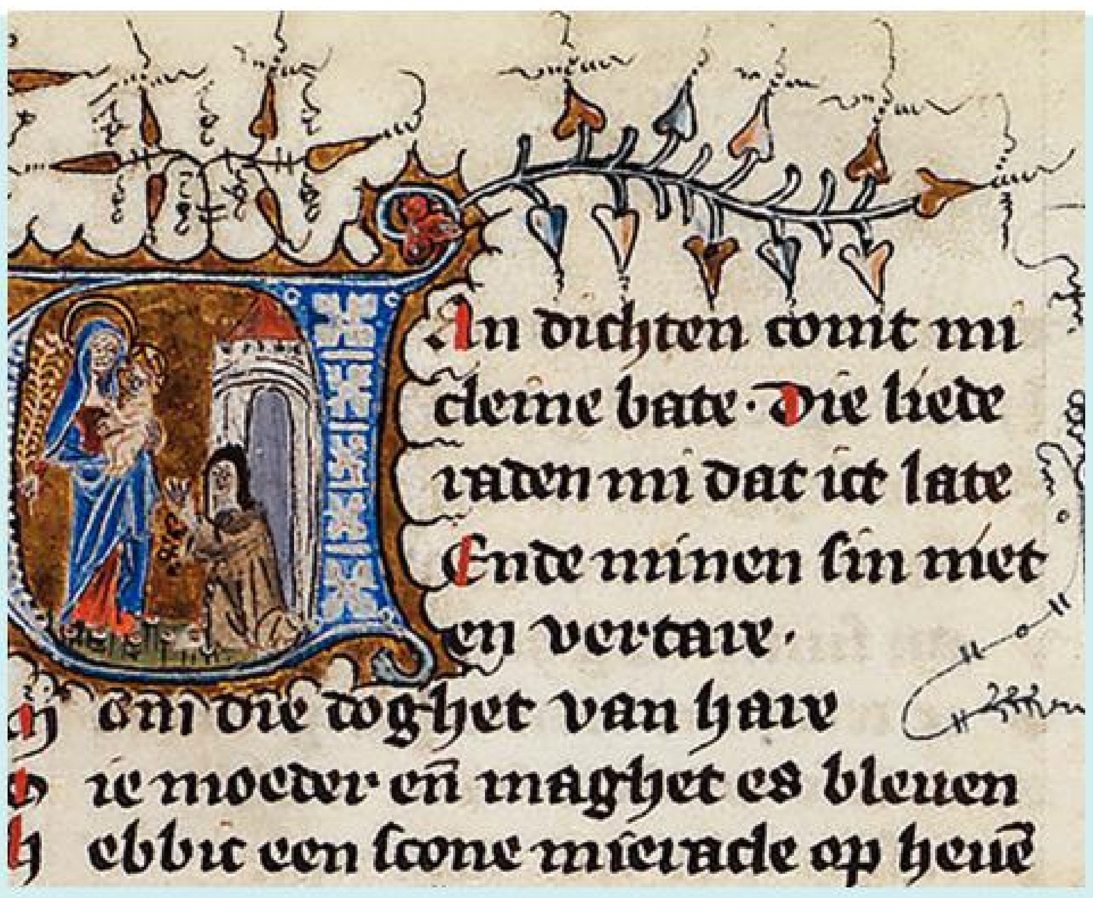
Diederik van Assenede, Floris en Blancefloer (ed. Ingrid Biesheuvel). Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 2001

▶ *De arte amandi*
Ovidius (zie pagina 60) schreef niet alleen *Metamorfosen*, maar we kennen hem ook van *Arte amandi* (*Minnekunst*), een leerboek over verliefd worden en verliefd zijn. Het gaat over hoe je een vrouw moet veroveren en hoe je ervoor zorgt dat ze bij je blijft.
De andere namen die hier genoemd worden, zijn van een Romeinse dichter (Juvenalis) en van een anonieme 12e-eeuwse Franse tekst over de liefde (*Pamphilus*).

4.3 Beatrijs, 14e eeuw (niveau 4)

'Lief, dit hemelsblauw staat beter dan dat kloostergrauw.'

In dichten comt mi
cleine bate · Die liede
raden mi dat ic late
Ende minen sin met
en vertare ·
om die doghet van hare
ie moeder en maghet es bleuen
ebbic een scone miracle op heue

Beatrijs is een Marialegende uit de 14e eeuw. Het is de beroemdste versie van een in de middeleeuwen veel voorkomend verhaal: een non vertrekt uit het klooster zonder dat iemand haar afwezigheid heeft opgemerkt, omdat Maria haar plaats in het klooster heeft ingenomen. Dit soort verhalen was bedoeld om met name kloosterlingen erop te wijzen dat je moest blijven vertrouwen op Maria, als bemiddelaar tussen God en mensen.
Wie het verhaal over Beatrijs op schrift heeft gesteld, weten we niet. Wel is bekend dat de tekst kort voor of in 1374 tot stand is gekomen in het toenmalige Brabant (dat ook een groot deel van Belgisch Brabant omvatte), misschien in de buurt van Brussel. De hoofdpersoon in het verhaal is de adellijke non Beatrijs, die in het klooster de functie van kosteres vervult. Dat wil zeggen dat ze belast is met de dagelijkse zorg voor het klooster; daarom is ze in het bezit van alle sleutels van het gebouw.

Lees tekst 1, 2 en 3 en beantwoord de vragen.

1 Waarom is het voor het verhaal van belang dat Beatrijs de kosteres van het klooster is?

2 De jongeman heeft veel mooie kleren in de kleuren blauw en wit voor Beatrijs gekocht. Waarom heeft hij voor die kleuren gekozen?

3 Welke symbolen* zie je nog meer in de tekst?

4 Beatrijs wil niet buiten, in de openlucht, de liefde bedrijven (zie het eind van tekst 2). Waarom niet?

5 Beatrijs scheldt haar geliefde uit voor '*boeren*kinkel' en '*boeren*hufter'. Waarom kiest zij juist voor deze termen?

6 Net als in het Bijbelverhaal over Jozef (zie pagina 68) is er in *Beatrijs* sprake van zeven vette jaren die gevolgd worden door zeven magere jaren. Leg dat uit.

7 Het klooster verlaten, prostituee zijn, bedelares zijn: welke van deze drie vindt Beatrijs het ergst? Leg uit.

8 Wat is de moraal van dit verhaal?

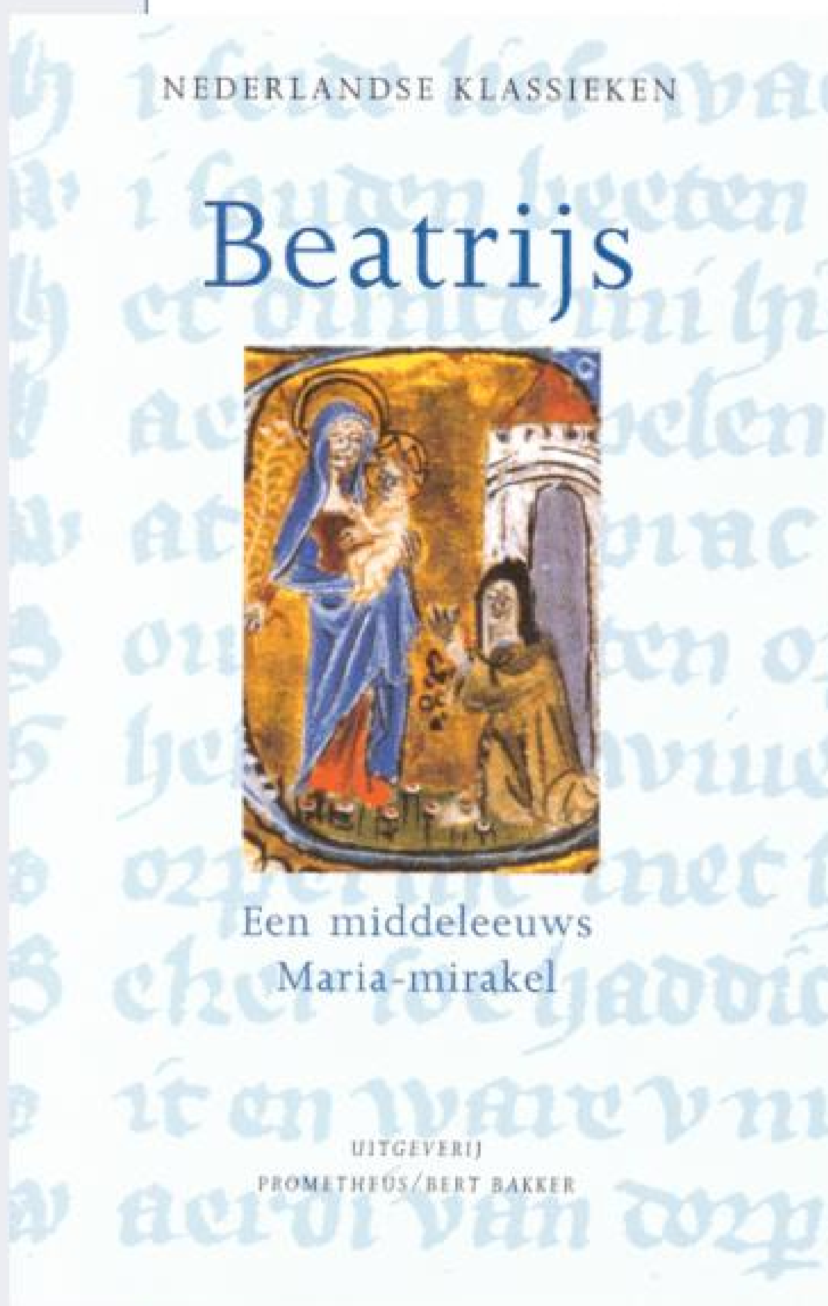
▶ Symbolen
In de middeleeuwen werden er op schilderijen en in teksten veel symbolen gebruikt, zoals kleuren, getallen en dieren die een bepaalde betekenis hebben. Naast de kleuren blauw en wit kennen we bijvoorbeeld de getallen uit de Bijbel.

Tekst 1

Beatrijs is al jaren kosteres in het klooster, maar door toedoen van de duivel kan ze haar jeugdliefde niet vergeten. Ze wordt ziek van verliefdheid en vindt dat ze niet langer in het klooster kan blijven. Ze schrijft haar geliefde een brief, waarna hij haar in het klooster bezoekt.

'Ach lieveling,' verzuchtte zij,
'ik heb er zo veel moeite mee,
toe, zeg me gauw een woordje of twee
dat mij een beetje troosten kan.
Ik word er zo wanhopig van,
de liefdesangel in mijn hart
steekt me en geeft me pijn en smart.
Ik zal dagelijks moeten lijden
totdat jij me komt bevrijden.'
Hij koos zijn woorden keurig:
'Ook ik, vriendin, ben treurig,
want al vele lange dagen
moeten wij dit verdragen.
Als ik je wilde kussen,
dan kwam er steeds wat tussen.
Aan Venus met haar streken
zijn wij bijna bezweken;
moge God haar verdoemen,
want ze laat twee mooie bloemen
moedeloos de kopjes buigen.
Als ik jou kon overtuigen
het habijt[1] terzij te leggen
en mij dan de tijd te zeggen
dat ik je hier vandaan kon leiden...
Ik zou alles voorbereiden:
mooie kleren zou je dragen,
rijke voering, bonten kragen,
mantel, jurk en overkleed.
Met jou deel ik lief en leed,
ik blijf bij je in de zure
en de zoete avonturen
als jij geloof hecht aan mijn
woorden.'

Willem Wilmink, Beatrijs, een middeleeuws Maria-mirakel (vertaling). Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam 1995

Tekst 2

Toen de metten* waren gezongen
door zowel de ouden als de jongen
die in dat klooster waren gegaan
en ze uit het koor[2] vandaan
naar de slaapzaal gingen met hun allen,
liet zij zich op haar knieën vallen
en ze sprak innige gebeden,
zoals zo vaak in het verleden.
Heel angstig lag ze voor 't altaar
en deze woorden bad ze daar:
'Maria*, moeder vol genade,
mijn lichaam, het kan na mijn daden
het habijt niet meer verdragen.
U kent in al zijn levensdagen
de mens en zijn onzekerheden.
Ik heb gevast en heb gebeden
en ben mezelf ook gaan kastijden,
maar 't bracht geen oplossing voor 't
lijden.
De liefde liep me onder de voet,
zodat ik het wereldse dienen moet.
Zo waar, Heer, als u werd gevangen
en tussen twee boeven gehangen
aan een kruis dat uw leden rekte,
zo waarlijk als U Lazarus wekte
uit zijn graf en uit zijn dood,
zo waarlijk kent U al mijn nood.
U kunt mij de zonden vergeven
waarin ik zal moeten leven.'
Daarna heeft ze het koor verlaten
om met Maria te gaan praten:
ze is voor haar klein beeld getreden
en knielde daar en heeft gebeden,
dat ogenblik van angst bevrijd:
'Dag en nacht heb ik wat ik lijd
U toevertrouwd: al mijn verdriet,
maar veel geholpen heeft het niet.
Ik raak al mijn verstand nog kwijt
als ik langer blijf in dit habijt!'
Ze trok haar pij uit en legde die daar
op het Onze Lieve Vrouwe-altaar.
Ze heeft haar sandalen uitgedaan
en hoor, hoe dit nu door zal gaan:
De sleutels van de sacristie[3]
hing ze vlak bij Maria, die
daar stond, vlak tegenover haar.
Ze hing die zware sleutels daar
opdat die in het oog zouden springen
als de getijden weer aanvingen.
Want iedereen is wel zo goed
dat hij Maria even groet,
iedereen kijkt haar toch aan,
zegt 'ave', voor weer door te gaan.
Dat leek de non een zeker ding,
zodat ze daar de sleutels hing.
Daar ging ze dan in al haar leed,

▶ Metten
In de middeleeuwen werd de dagelijkse tijd bepaald aan de hand van de vaste gebeden in de kloosters: de getijden. Zo zijn de metten middernacht en de noenen aan het begin van de middag (denk ook aan het Engelse *afternoon*).

▶ Maria
De naam Maria bestaat uit vijf letters en daarom is het getal vijf voor de middeleeuwers verbonden met Maria.

slechts in een onderjurk gekleed,
is naar een deurtje toegelopen
en deed het voorzichtig open
en ongemerkt ging ze daaruit,
stilletjes, zonder geluid.
Vol van vrees kwam ze onder de bomen
en de jongeling zag haar komen
en hij zei 'Lieveling, schrik maar niet,
het is je vriend, die je hier ziet.'
Toen die twee daar samenkwamen,
toen begon ze zich te schamen,
want ze stond in haar ondergoed,
met niets op 't hoofd of aan de voet.
Hij zei: 'Meisje van mijn verlangen,
ik zal je lichaam gaan omhangen
met mooie sjaals en mooie kleren,
je hoeft je niet lang meer te generen,
want alles ligt al voor je klaar.'
Toen gingen ze onder de rozelaar*
en daar waren kleren genoeg,
veel meer dan waar ze ooit om vroeg.
Van alles gaf hij haar twee paar;
de blauwe kleren nam ze daar,
fijn van snit en goed van pas.
en zo vriendelijk als hij was...
Hij lachte: 'Lief, dit hemelsblauw
staat beter dan dat kloostergrauw.'
Twee kousen trok ze aan,
twee Cordoba-schoenen, welgedaan,
die haar zoveel beter stonden
dan die sandalen, met linten gebonden.
Hij wilde haar ook verblijden
met sluiers van witte zijde,
die ze over haar hoofd heenhing.
Nu kuste haar de jongeling
vriendelijk op haar mond.
Het leek hem, toen ze voor hem stond,
of de zon al was gaan stralen.
Vlug is hij zijn paard gaan halen
en heeft haar vóór zich in 't zadel gezet
en ze reden, door geen mens belet
aan één stuk door tot het ging dagen
en ze geen achtervolgers zagen.
Toen het al licht werd in het oosten,
zei ze: 'God, die de wereld kan
troosten...
laat Uw zegen op ons dalen.
Ik zie de eerste zonnestralen:
was ik het klooster nog niet uit,
ik had de ochtendklok geluid,
was als eerste in 't koor gekomen
in dat klooster met zoveel vromen.
Mijn reis zal mij misschien berouwen,
de wereld is zo slecht te vertrouwen
en ik krijg mijn deel daarvan.
De wereld lijkt op een handelsman
die waardeloze kermisdingen
aan de man brengt als gouden ringen.'
'Hemels mooi meisje, zo moet je niet
praten.
als ik jou ooit zou verlaten,
dan moge God mij kwellen.
Ik zal je altijd vergezellen,
in voorspoed en grote nood,
niets kan ons scheiden dan de dood.
Waarom twijfel je aan mij?
Kwade trouw was er nooit bij
en op jou was ik nog nooit boos.
Sinds ik jou als de liefste koos,
liet ik zelfs geen keizerinnen
meer in mijn gedachten binnen.
Wou er zo een met me leven,
'k zou aan jou de voorkeur geven.
Ons kan weinig overkomen,
ponden heb ik meegenomen,
geld genoeg voor een paleis.
Wees een dame, tot elke prijs.
Al gaan we naar Parijs of Wenen,
ik zal geen geld hoeven te lenen
nog in geen zeven jaren.'
Ze zagen plotseling waar ze waren:
aan de zoom van een prachtig bos*.
De vogels zongen er lustig op los,
zodat je hun verliefd chanson
ver in de omtrek horen kon.
Elk zong zoals 't hem mocht gebeuren.
En bloemen in hun felle kleuren
waren op 't groene veld ontloken,
zo mooi, en die zo heerlijk roken.
Onder de heldere, wonderschone
hemel stonden veel fraaie bomen,
allemaal rijk gevuld met blaren.
Nu ging de jongen iets verklaren
dat hij al heel lang in zich droeg.
'Liefste,' zei hij, ''tis hier mooi genoeg
om wat te dwalen en bloemen te plukken
en de dingen te doen die het hart
verrukken:
't is hier geschikt voor het minnespel.'
'Boerenkinkel,' zei ze, 'wat denk je wel!
Moet ik vrijen in 't open veld,
zoals vrouwen het doen, voor geld
met hun ordinaire lijven?
Ik zou niet weten waar ik moest blijven
van schaamte. Nu weet ik, vent,
dat je een boerenhufter bent.
God zal je om dit voorstel haten
en met zo iemand heb ik me ingelaten.
Nou ja, als je 't maar niet zult herhalen.
Hoor! De vogeltjes in de dalen,
hoor ze zingen en hoe ze kwelen,
dan hoef je je niet te vervelen.
Als ik bij je ben en naakt
op een bed, goed opgemaakt,
doe dan al wat je behaagt,
alles waar je hart om vraagt,

▶ **Rozelaar**
De bloemen van de rozelaar (egelantier) zijn rozerood met een wit hart; ze zijn daarmee symbolen van zowel de menselijke, lichamelijke liefde van de man (rood) als de hemelse, reine liefde van Beatrijs (wit).

▶ **Een prachtig bos**
De 'locus amoenus' ('lieflijke plaats') is een literaire beschrijving van een geïdealiseerde plek in de natuur, meestal een met bosjes omzoomd grasveld met veel groen, water, vogels en bloemen. Geliefden kunnen hier elkaar ontmoeten. De plek doet aan het paradijs denken.

maar je maakt me witheet van binnen
door er hier over te beginnen.'
Hij zei: 'Liefste, wees niet meer kwaad.
Ik luisterde naar Venus' raad.
God geve me schande en plagen
als ik er ooit weer van zal gewagen.'

Willem Wilmink, Beatrijs, een middeleeuws Maria-mirakel (vertaling). Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam 1995

Tekst 3

Ze zijn door berg en dal gaan trekken
en daar is zoveel meer geschied,
dat zeg ik allemaal maar niet.
Een lange reis was dat,
toen kwamen ze bij een stad
in een van de mooiste dalen.
Daar konden ze hun hart ophalen:
een aantal jaren, en wel zeven,
hadden ze daar een luxe leven
en bedreven de liefde samen
zodat er twee kinderen kwamen.
Maar toen ze na die zeven jaren
door al hun geld heen waren,
toen moesten ze van alles belenen
en toen, achter elkaar, verdwenen
kleren, sieraden en paarden:
alles verkocht voor de halve waarde,
heel hun welvaart naar de maan.
Ze hadden geen middelen van bestaan:
zij kon zelfs geen garen spinnen
om de kost ermee te winnen.
Daarbij: er kwamen steeds hogere
prijzen
voor bier en wijn en alle spijzen,
voor al wat je drinken kon of bijten.
En toen kwamen de verwijten.
Ze waren allebei liever dood
dan te gaan bedelen om brood.
De armoede spaarde hun liefde niet
al deed het hun beiden veel verdriet.
De man brak al zijn dure eden
en liet haar in de narigheden,
is naar zijn eigen land getogen
en was voor altijd uit haar ogen.
Zij moest het met haar wondermooie
twee kinderen maar zien te rooien.
Ze zei: 'Het is precies gegaan
als ik vreesde van het begin af aan.
Ik ben nu in alle staten,
want diegene heeft mij verlaten
op wie ik mij altijd verliet.
Maria, Vrouwe, vergeet mij niet,
bid voor ons drieën, hemelse bode,
dat de honger ons niet kan doden.
Nu mijn bestaan in duigen viel,
moet ik mijn lichaam en mijn ziel
bevlekken met zondige daden.
Maria, Vrouwe, heb genade.
Ook al kon ik garen spinnen,
wat zou ik ermee winnen?
In twee weken een half brood.
Ik moet gedwongen door de nood,
buiten de stad, in 't open veld
mijn lichaam verkopen voor geld
om eten te kunnen krijgen,
want ik moet toch mijn eigen
kinderen te eten geven?'
Zo ging ze in een zondig* leven,
want men vertelt, en het is waar,
dat ze gedurende zeven jaar
als publieke vrouw in het leven ging
en menige zonde ontving
door aan wildvreemde lieden
haar lichaam aan te bieden.
Ze vond er weinig genoegen in,
ze deed het voor een schamel gewin,
waarmee ze haar kinderen te eten gaf.
Ik zie ervan af
haar zonden te beschrijven,
onnoemelijk zwaar,
waar ze in leefde, veertien jaar.
Maar één ding vergat ze niet
in al haar ellende en verdriet:
ze bad alle dagen in vol vertrouwen
de zeven getijden van Onze Lieve
Vrouwe.
Dat deed ze om Maria te eren:
die kon haar terug doen keren
uit de zondige daden
waarmee ze was beladen
al een volle veertien jaar
en dat is maar al te waar.
Zeven jaar was ze met een man,
daar kwamen twee kinderen van,
hij liet haar in de ellende,
zodat ze niets dan zorgen kende.
De volgende zeven hebt u ook gehoord,
maar hoe zette ze haar leven voort?
De veertien jaren waren voorbij.
Toen gaf God haar berouw, zodat zij
zich schuldig voelde en zo bezwaard
dat ze liever met een scherp zwaard
haar hoofd eraf had laten slaan
dan dat ze meer zonden had begaan,
haar lichaam nog langer had bevuild.

Willem Wilmink, Beatrijs, een middeleeuws Maria-mirakel (vertaling). Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam 1995

▶ Zondig
Als Beatrijs door haar man is verlaten, verdient ze haar dagelijks brood als prostituee. Ze gaat niet uit bedelen, dat is namelijk een schande, en een schande kan nooit ongedaan gemaakt worden. Als prostituee werken is daarentegen een zonde (zie pagina 66) en die kan door God vergeven worden.

▶ Woordbetekenissen
[1] habijt: de dagelijkse kleding van monniken en nonnen
[2] koor: de ruimte in de kerk waar het hoofdaltaar is
[3] sacristie: de ruimte in de kerk waar alle religieuze kostbaarheden bewaard worden

4.4 'Lied van heer Halewijn' (13e/14e eeuw)

'Want maegdenbloed dat spreit zoo breed'

Het *Lied van heer Halewijn* stamt waarschijnlijk uit de 13e of 14e eeuw. Het lied is pas in de 19e eeuw voor het eerst opgeschreven; tot die tijd is het eeuwenlang mondeling van generatie op generatie overgeleverd.
Het lied gaat over een prinses die naar het bos wil gaan, naar de zingende heer Halewijn. Nog nooit is er iemand van die plek teruggekomen. Ook de prinses wordt bijna slachtoffer van Halewijn, maar door een list weet ze aan hem te ontkomen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 De prinses mag kiezen hoe ze dood zal gaan. Ze kiest voor de adellijke manier, het zwaard. Op welke manier zijn Halewijns eerdere slachtoffers om het leven gekomen?

2 Wat zegt dat over die eerdere slachtoffers?

3 Lees de verschillende interpretaties* van dit lied. Noteer voor elke interpretatie een argument voor of tegen.

4 Denk je dat het voor de waardering van deze tekst uitmaakt of je een jongen of een meisje bent? Leg uit.

▶ Interpretatie
Interpreteren wil zeggen dat je een antwoord geeft op de vraag: waarover gaat dit verhaal, behalve over de personages en de gebeurtenissen, nog méér?

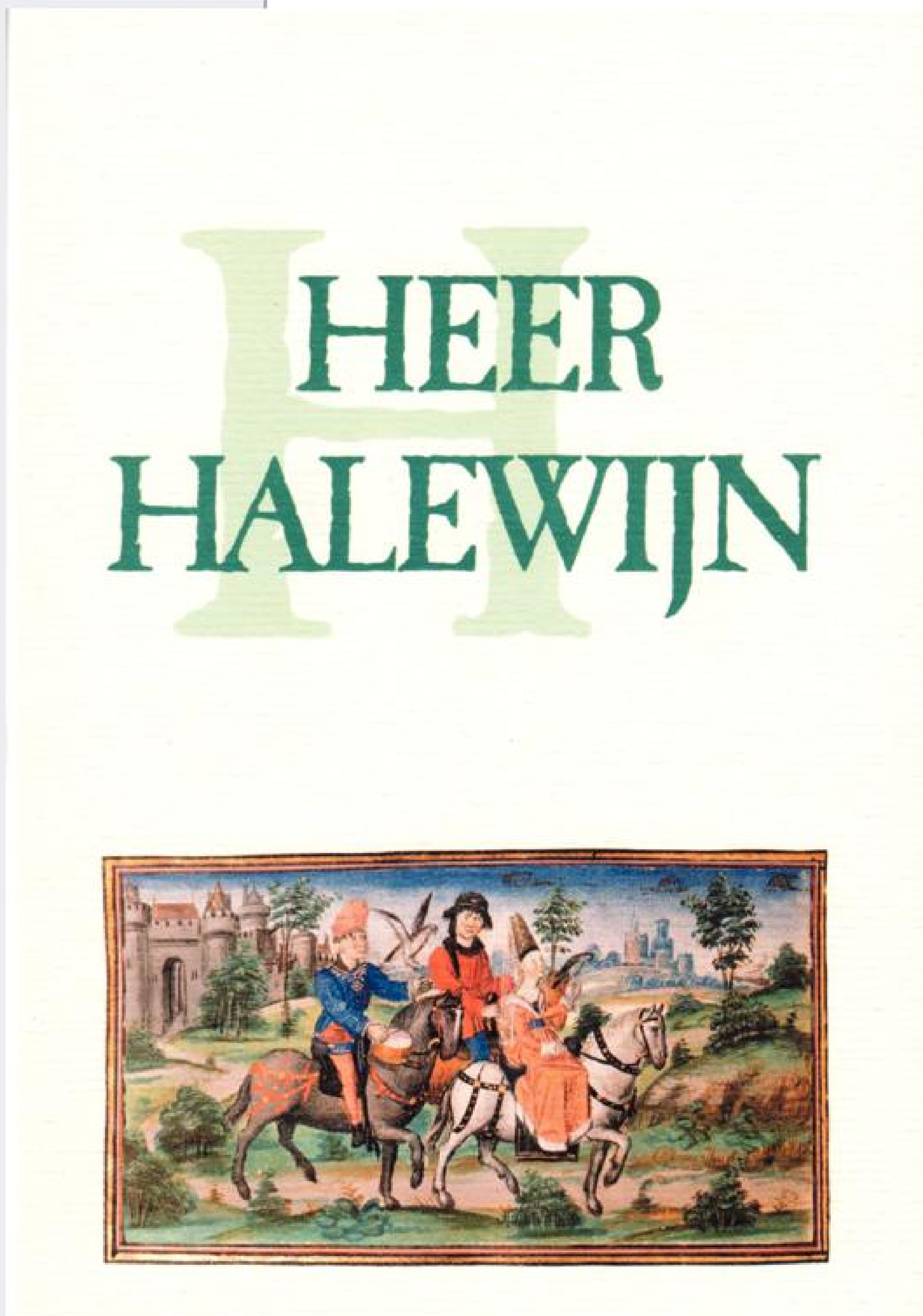
▶ Interpretatie 'Blauwbaard'
Halewijn is de roofridder Allowin, een beruchte vrouwenschaker. Hij is verwant aan de lustmoordenaar Blauwbaard, die zijn zevende vrouw de sleutel van een 'verboden kamer' gaf toen hij een tijd van huis ging. Natuurlijk ging ze kijken en ze ontdekte zo de lijken van haar zes voorgangsters.

▶ Interpretatie 'Judit en Holofernes'
Het lied is geïnspireerd op het christelijke, niet-Bijbelse verhaal over Judit en Holofernes. Judit is een mooie, jonge weduwe die haar belegerde vaderstad redt. Ze verleidt de vijandelijke Holofernes, voert hem dronken, doodt hem met zijn eigen zwaard en hakt zijn hoofd eraf. Zij verbergt het in een zak en keert naar haar stad terug. Tijdens het bevrijdingsfeest wordt het hoofd als trofee aan de stadsmuur opgehangen.

Tekst 1

Heer Halewijn zong een liedekijn;
Al die dat hoorde wou bij hem zijn.
En dat vernam een koningskind,
Die was zoo schoon en zoo bemind.
Zij ging voor haren vader staen;
'Och vader, mag ik naer Halewijn gaen?'
'Och neen, gij dochter, neen gij niet!
Die derwaert gaen en keeren niet.'
Zij ging voor hare moeder staen:
'Och moeder, mag ik naer Halewijn gaen?'
'Och neen, gij dochter, neen gij niet!
Die derwaert gaen en keeren niet.'
Zij ging voor hare zuster staen:
'Och zuster, mag ik naer Halewijn gaen?'
'Och neen, gij zuster, neen gij niet!
Die derwaert gaen en keeren niet.'
Zij ging voor haren broeder staen:
'Och broeder, mag ik naer Halewijn gaan?'
't Is mij aleens waer dat gij gaet,
Als gij uw eer maer wel bewaert,
En gij uw kroon naer rechten draegt.'
Toen is zij op haer kamer gegaen
En deed haer beste kleeren aen.
Wat deed zij aen haeren lijve?
Een hemdeken fijnder als zijde.
Wat deed zij aen haer schoon korslijf?
Van gouden banden stond het stijf.
Wat deed zij aen haren rooden rok?
Van steke tot steke een gouden knop.
Wat deed zij aen haeren keirle[1]?
Van steke tot steke een peirle[2].
Wat deed zij aen haer schoon blond haer?
Een kroone van goud en die woog zwaer.
Zij ging dan in haer vaders' stal,
En koos daer 't beste ros van al.
Zij zette haer schrijlings op het ros:
Al zingend en klingend reed zij door 't bosch.
Als zij te midden 't bosch moge zijn.
Daer vond zij mijn heer Halewijn.
'Gegroet!' zei hij, en kwam tot haer.
'Gegroet, schoon maegd, bruin oogen klaer!'
Zij reden met elkander voort
En op den weg viel menig woord.
Zij kwamen bij een galgenveld,
Daeraen hing menig vrouwenbeeld.
Alsdan heeft hij tot haer gezegd:
'Mits gij de schoonste vrouwe zijt,
Zoo kiest uw dood! Het is nog tijd.'
'Wel als ik dan hier kiezen zal,
Zoo kieze ik dan het zwaard voor al.
Maer trekt eerst uit uw opperst kleed,
Want maegdenbloed dat spreit[3] zoo breed;
Zoo 't u bespreide het ware mij leed.'
Eer dat zijn kleed getogen was,
Zijn hoofd lag voor zijn voeten ras;
Zijn tong nog deze woorden sprak:
'Gaet ginder in het koren
En blaest daar op mijn horen,
Dat al mijn vrienden 't hooren.'
'Al in het koren en gae ik niet;
Op uwen horen en blaes ik niet.'
'Gaet ginder onder de galge
En haelt daer een pot met zalve
En strijkt dat aen mijn rooden hals!'
'Al onder de galge en gae ik niet;
Uwen rooden hals en strijk ik niet,
Moordenaers-raed en doe ik niet.'
Zij nam het hoofd al bij het haer
En waschte 't in een bronne klaer.
Zij zette haer schrijlings op het ros;
Al zingend en klingend reed zij door 't bosch.
En als zij was ter halver baen,
Kwam Halewijns moeder daer gegaen:
'Schoon maegt, zaegt gij mijn zoon niet gaen?'
'Uw zoon heer Halewijn is gaan jagen,
g'en[4] ziet hem weer uws levens dagen
'Uw zoon heer Halewijn is dood;
Ik heb zijn hoofd in mijnen schoot;
Van bloed is mijnen voorschot[5] rood!'
Toen ze aen haer vaders poorte kwam,
Zij blaesde den horen als een man.
En als de vader dit vernam,
't Verheugde hem dat zij weder kwam.
Daer werd gehouden een banket;
Het hoofd werd op de tafel gezet.

Florimond van Duyse, Het oude Nederlandsche lied. Eerste deel. Uitgeverij Martinus Nijhoff / De Nederlandsche Boekhandel, Den Haag / Antwerpen 1903

▶ Interpretatie 'Halloween'
Halewijn is de schrik- en kwelgeest Halloween, de belichaming van de kwade geesten die op oudejaarsavond geweerd moesten worden om het nieuwe jaar veilig te kunnen beginnen: op de drempel van oud en nieuw wordt een pop Halloween onthoofd door een vrouw.

▶ Interpretatie 'Orpheus'
Halewijn is verwant aan de Griekse zanger Orpheus die met zijn muziek de natuur wist te betoveren. Na de dood van zijn vrouw Eurydice werd hij een vrouwenhater, die daarom door een stel woeste vrouwen aan stukken werd gereten.

▶ Woordbetekenissen
[1] keirle: overkleed, mantel
[2] peirle: parel
[3] spreien: sproeien
[4] g'en: ge/u niet
[5] voorschot: schort

4.5 Poëzie

'Ic sach noyt so roden mont'

Jan van Brabant, 'Ic sach noyt so roden mont'(13e eeuw)
Uit de middeleeuwen is niet veel poëzie overgeleverd. Wat we kennen, zijn vaak liederen zoals het 'Lied van heer Halewijn' op de vorige pagina's, maar er zijn ook minneliederen, liefdesgedichten op muziek. Of dit persoonlijke gedichten zijn, is niet helemaal zeker. Het zou namelijk ook heel goed kunnen dat in deze teksten de stem van de gemeenschap doorklinkt.
Een van de schrijvers van minneliederen was Jan I (1254-1294), hertog van Brabant en Limburg. Hij stond bekend als een krachtig heerser, maar had ook een andere kant: die van levensgenieter en liefhebber van muziek, zang en dichtkunst. En hij schreef zelf dus ook, vooral liefdesliedjes en -gedichten.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 De ik-persoon spreekt over 'pijn in het hart'. Op welke momenten lijdt hij aan die pijn, denk je?

2 Noteer een vorm van beeldspraak in deze tekst. Leg de beeldspraak uit.

3 Wat zou de dichter bedoelen met het 'loen' (loon) dat hij verwacht na zijn kwellingen?

4 Noteer een personificatie in deze tekst. Motiveer je keus.

5 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 76-79 passen bij de tekst? Leg uit.

6 Er is ook een bier met de naam 'Hertog Jan'. Zou deze hertog dezelfde zijn als de schrijver van de tekst? Waarom (niet)?

7 Vind je de tekst een gedicht of meer een lied? Leg uit.

8 In de inleiding hierboven staat dat het niet zeker is of minneliederen persoonlijke gedichten zijn. Wat denk jij van deze tekst: is hij persoonlijk of niet? Leg uit.

Tekst 1

Ic sach noyt so roden mont
Noch oec so minlike oegen,
Als si heeft, die mi heeft gewont
Al in dat herte dogen.
Doch leve ic in hogen
Ende hope des loen ontfaen:
Geeft si mi qualen dogen
Si mach mis beteren saen.
Lief, mi hevet u minne
So vriendelike bevaen,
Dat ic u met sinne
Moete wese onderdaen.

Mi es wale, als ic mach sijn
Bi minre scone vrouwen,
Ende ic danne haer claer anscijn
Ende haer gelaet mach scouwen.
God verde si van rouwen!
Si es so wale gedaen,
Dat ic haer bi trouwen
Moete tallen dienste staen.
Lief, mi hevet u minne
So vriendelike bevaen,
Dat ic u met sinne
Moete wese onderdaen.

Hertog Jan van Brabant. In: Wie wil horen een goed lied? Liederen en gedichten uit de middeleeuwen. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1968

Ik zag nooit zo'n rode mond
Noch zulke vriendelijke ogen
Als zij heeft, die mij heimelijk
In het hart heeft verwond.
Toch leef ik nog verheugd en hoop
Voor de smart te worden beloond.
Al doet ze mij minnepijn lijden:
Ze kan me spoedig genezen.
Lief, mij houdt de liefde voor u
Zo vriendelijk gevangen,
Dat ik met hart en ziel
U onderworpen moet wezen.

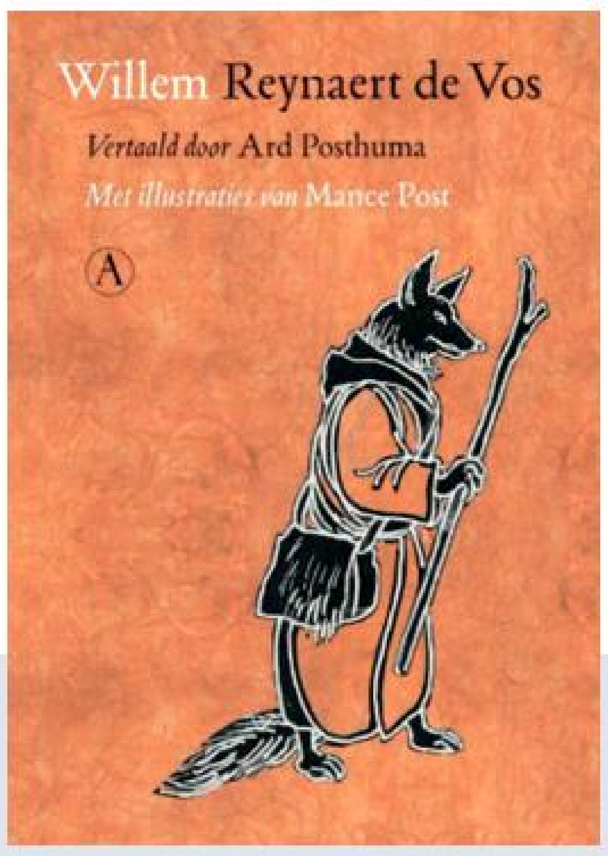
Ik ben gelukkig als ik bij
Mijn schone vrouwe kan zijn
En haar zuiver gelaat en
Haar gestalte kan schouwen.
God vrijware haar van leed!
Zij is zo fraai gevormd,
Dat ik haar trouw van hart
Tot elke dienst bereid moet zijn.
Lief, mij houdt de liefde voor u
Zo vriendelijk gevangen,
Dat ik met hart en ziel
U onderworpen moet wezen.

Hertog Jan van Brabant, in: Hoofsheid is een ernstig spel. Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1988

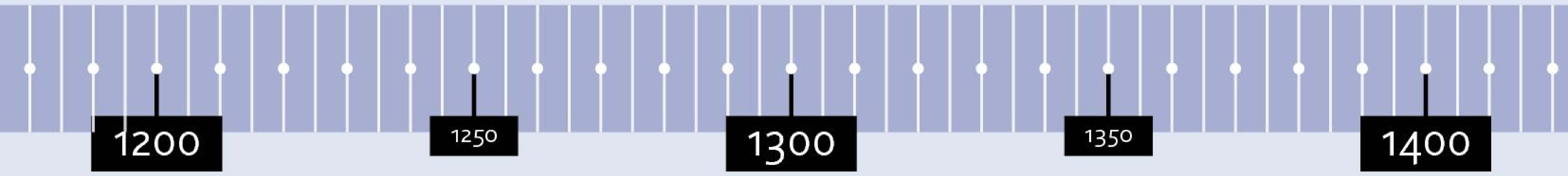
4.6 Lees meer

***Lanseloet van Denemerken*, ca. 1400 (niveau 3)**
Lanseloet, de kroonprins van Denemarken, is verliefd op Sanderijn, een hofdame. Vanwege het standsverschil verzet Lanseloets moeder zich hevig tegen deze liefde en ze zorgt ervoor dat Sanderijn het hof verlaat. Lanseloet sterft uiteindelijk van liefdesverdriet.

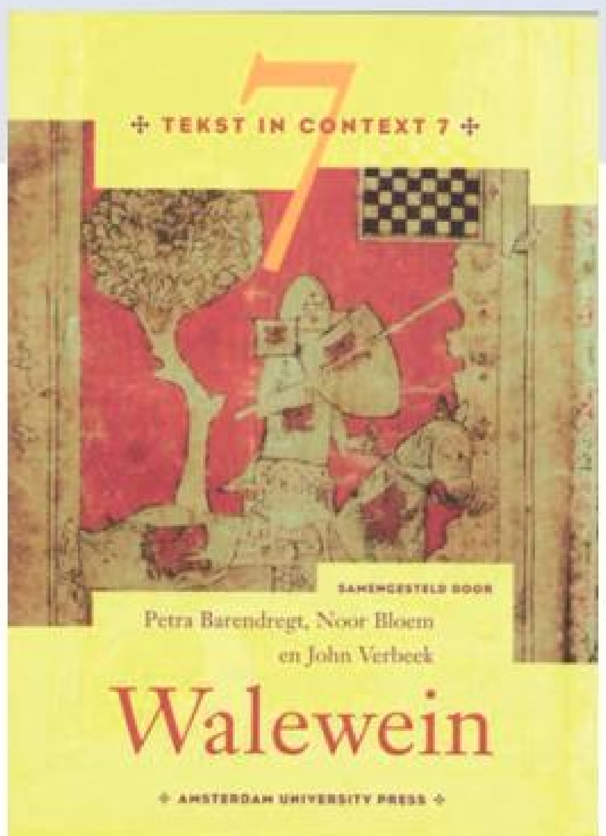
***Vanden Vos Reynaerde*, 13e eeuw (niveau 3)**
Reynaerde de Vos wordt door bijna iedereen beschuldigd van de vreselijkste misdaden: roof, verkrachting en moord. Hij probeert zijn straf te ontlopen door de koning te verleiden met een door hem verzonnen, verborgen schat. De hebzucht van de edelman wint het van zijn rechtvaardigheidsgevoel en zo blijft Reynaerde op vrije voeten.

Karel ende Elegast, 13e eeuw (niveau 3)
Karel de Grote wordt door God gewaarschuwd voor een complot: edelen onder leiding van zijn zwager Eggeric zijn van plan hem de volgende dag, tijdens de hofdagen, te doden. Karel vreest niet alleen voor zijn leven, maar ook voor zijn eer: de samenzweerders zijn namelijk edelen die hem trouw gezworen hebben. Karel ontmoet 's nachts de door hem verbannen roofridder Elegast. Eerst vertrouwen ze elkaar niet, maar later gaan ze samen inbreken bij Eggeric. Daar komen zij achter de gedetailleerde plannen voor de aanslag en met deze kennis kunnen zij de couppoging voorkomen.

***Walewein en het zwevende schaakbord*, 13e eeuw (niveau 3)**
Op een hofdag van Koning Arthur zweeft er een prachtig schaakbord door de zaal. Koning Arthur vraagt zijn ridders om achter het door hem begeerde schaakbord aan te gaan, maar niemand durft. Uiteindelijk besluit ridder Walewein de uitdaging aan te gaan. Na een aantal fantastische avonturen keert Walewein terug aan het hof met het schaakbord én een geliefde.

***Lanceloet en het hert met de witte voet*, 14e eeuw (niveau 3)**
Een jonkvrouw meldt zich aan het hof van koning Arthur. Zij zegt alleen te zullen trouwen met degene die haar de witte voet van een bepaald hert brengt. Het hert wordt bewaakt door zeven reusachtige leeuwen. De eerste ridder die het probeert (Keye) slaagt niet. Lanceloet, die als tweede gaat, lukt het wel het hert te doden, maar hij raakt zwaargewond. Een andere ridder gaat er met de witte voet vandoor en dus ook met de jonkvrouw. Daar wordt uiteindelijk door ridder Walewein een stokje voor gestoken. Toch trouwt Lanceloet niet met de jonkvrouw, omdat hij Guinevere, de vrouw van koning Arthur, bemint.

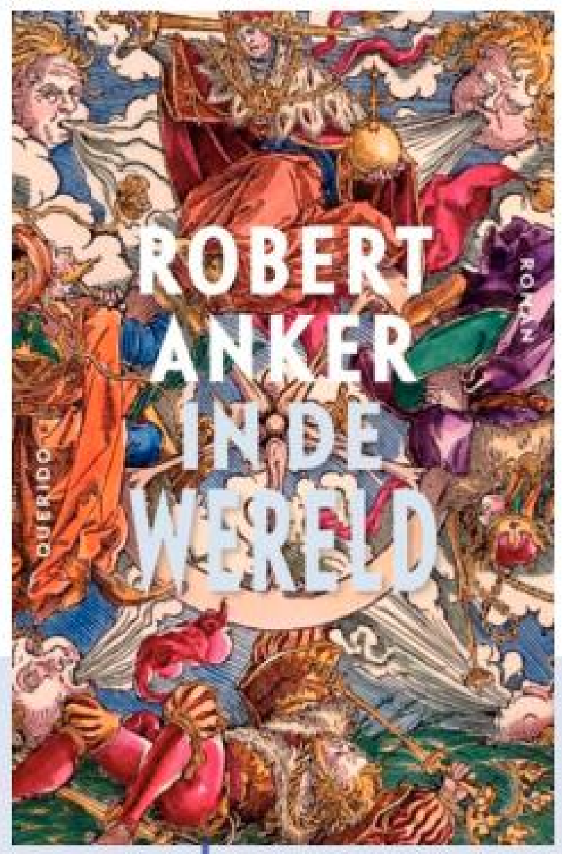
***Elckerlijc*, 15e eeuw (niveau 3)**
Elckerlijc (= iedereen) krijgt van de Dood te horen dat hij gaat sterven. Elckerlijc smeekt om uitstel, maar tevergeefs. Hij mag wel gezelschap meenemen, maar hij wordt door bijna iedereen in de steek gelaten. Die hem nog wel bijstaan, zijn de Deugdzaamheid en Zelfkennis. Nadat hij al zijn zonden heeft opgebiecht en boete gedaan heeft, sterft Elckerlijc. Zijn ziel wordt door een engel naar de hemel gebracht.

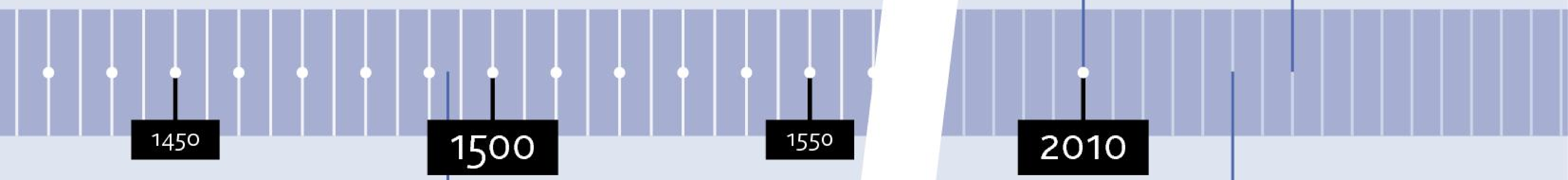

Simone van der Vlugt, *Jacoba, dochter van Holland*, 2011 (niveau 2)
Jacoba van Beieren (1401-1436) beschrijft tijdens haar gevangenschap haar leven. Zij werd op vijftienjarige leeftijd al gravin Holland, Zeeland en Henegouwen. Zij was echter ook een middeleeuwse 'feministe' die niet bang was voor haar mening uit te komen.

Robert Anker, *In de wereld*, 2017 (niveau 4)
In 1467 raakt de 37-jarige meubelmaker Joris de Neve besmet met lepra. Om niet de rest van zijn leven in een leprozenhuis te moeten doorbrengen, reist hij af naar Groot-Brittannië. Daar beleeft hij allerlei spannende gebeurtenissen.

***Mariken van Nieumeghen*, 1518 (niveau 4)**
Mariken komt door omstandigheden in de handen van de eenogige Moenen terecht, een duivel. Samen met hem leeft ze lange tijd een losbandig bestaan. Na zeven jaar krijgt ze berouw door het zien van een toneelstuk, waarin gezegd wordt dat een mens altijd vergeving krijgt van God, als hij maar berouw toont voor zijn zonden. Mariken verlaat Moenen, biecht haar zonden op en krijgt als boetedoening drie ijzeren ringen om haar hals en armen. Deze zullen er pas afvallen als al haar zonden zijn vergeven. Na jaren van vroom leven in een klooster raakt Mariken van de ijzeren ringen verlost.

Ingrid Biesheuvel, *De ridders van de Ronde Tafel. Arturverhalen uit de Lage Landen*, 2012 (niveau 4)
In de tijd van de legendarische koning Artur en zijn dappere ridders zit de wereld vol met onverschrokken ridders, mooie maar vaak geslepen jonkvrouwen, draken en monsters, reuzen en dwergen. Hoofdpersonen Walewein, Keye, Lanceloot, Ferguut, Perchevaal en natuurlijk Artur zelf beleven er het ene avontuur na het andere en krijgen onder andere te maken met een vos die eigenlijk een prins is, romantische misverstanden en diverse veldslagen.

1 Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet middeleeuwen in het midden met een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding (pagina 76-71). Voeg daarna de informatie over literatuurgeschiedenis toe (pagina 78-79). Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2 Je hebt nu enige kennis over de middeleeuwen en middeleeuwse literatuur. Wat vond je de meest verrassende ontdekking?
3 Welke aspecten uit de oudheid herken je in de middeleeuwse literatuur?
4 Welk boek uit of over de middeleeuwen lijkt je het leukst om te lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

Aantekeningen

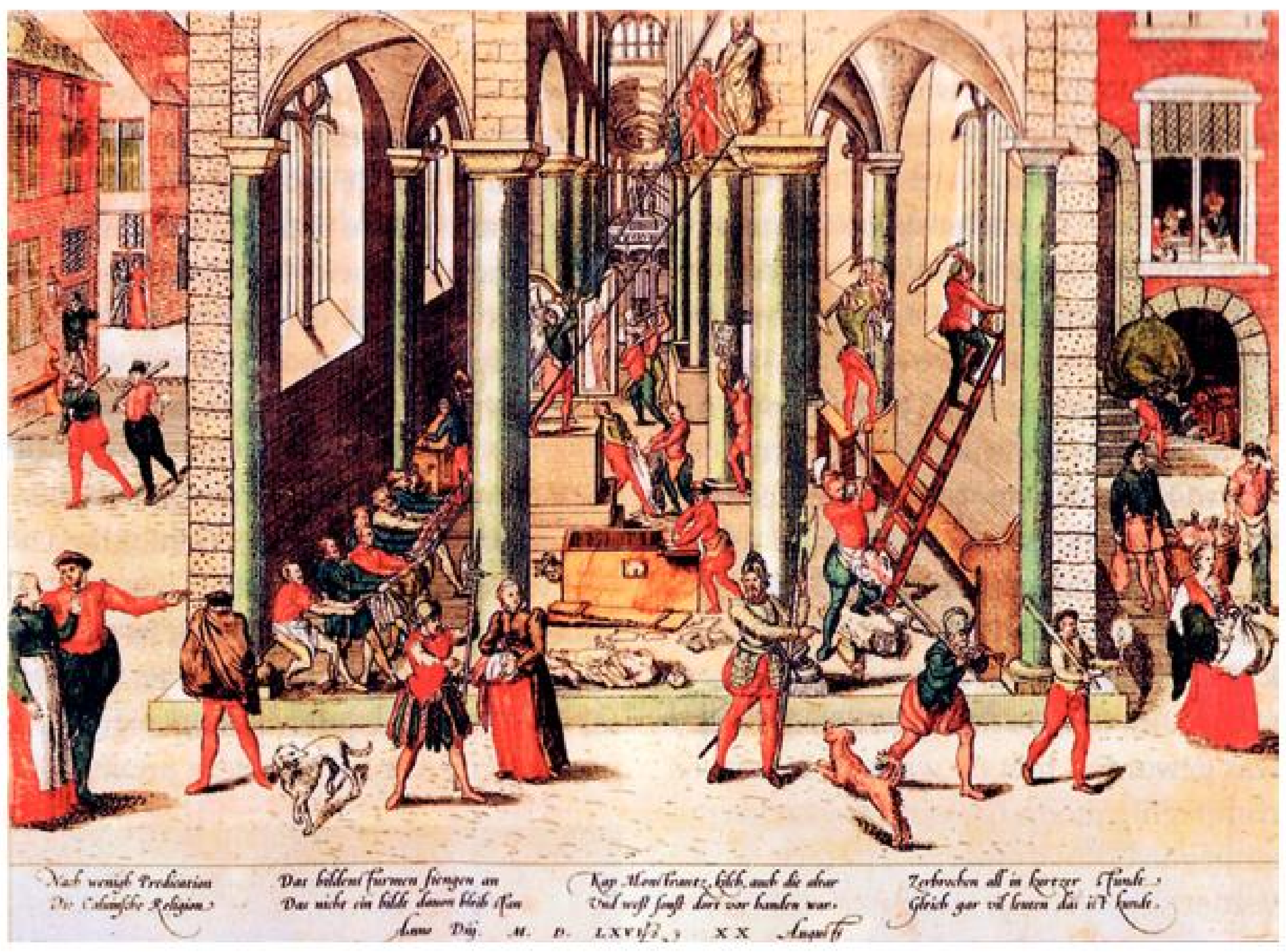
5 1500–1800

In de middeleeuwen hadden de mensen zich vooral geconcentreerd op God, het geloof en het leven na de dood. In de 16^{e} en 17^{e} eeuw richtten ze hun blik steeds meer op het leven op aarde.
Door allerlei ontdekkingen ging men anders over de wereld denken. De wiskundige en astronoom Copernicus (1476-1543) stelde dat de aarde niet plat was maar rond, en dat hij om de zon draaide. Columbus ontdekte in 1942 Amerika. Door de boekdrukkunst konden steeds meer mensen lezen over nieuwe inzichten, ontdekkingen en uitvindingen.
Ook het idee over de mens veranderde. In de middeleeuwen werd de mens nog beschouwd als een anoniem onderdeel van de gemeenschap. Nu begon men hem steeds meer als een uniek individu te zien, dat zich op zoveel mogelijk gebieden moest ontwikkelen. Het ideaal werd de 'homo universalis', een soort alleskunner en allesweter.
De 18^{e} eeuw was een eeuw waarin op wetenschappelijk, medisch en natuurkundig gebied grote vooruitgang werd geboekt en het verzamelen en doorgeven van kennis een grote vlucht nam. Vandaar dat deze eeuw ook wel de eeuw van de verlichting genoemd.

Geloofsstrijd

In 1566 richtten protestanten in veel rooms-katholieke kerken grote vernielingen aan, een gebeurtenis die bekend staat als de Beeldenstorm. Al sinds het begin van de 16^{e} eeuw waren er conflicten tussen katholieken en protestanten. Dat was het gevolg van de Reformatie, een beweging onder leiding van Maarten Luther, die brak met de katholieke kerk. Veel mensen waren zich aan de kerk gaan ergeren. Ze spraken schande van de rijkdom van monniken en pausen en ook was er ergernis over de handel in aflaten, brieven waarmee gelovigen volgens de kerk sneller in de hemel kwamen. Aflaatbrieven kon je verdienen met goede daden, maar steeds vaker werden ze voor veel geld verkocht. Luther verzette zich daar sterk tegen: volgens hem was een diep geloof de enige manier om in de hemel te komen. De paus wees die kritiek af en verbande Luther uit de kerk. En de rooms-katholieke keizer Karel V (1500-1558), die bang was dat zijn grote Europese rijk door geruzie over het geloof uiteen zou vallen, verklaarde hem vogelvrij. Luther begon daarop zijn eigen kerk, de Lutherse.

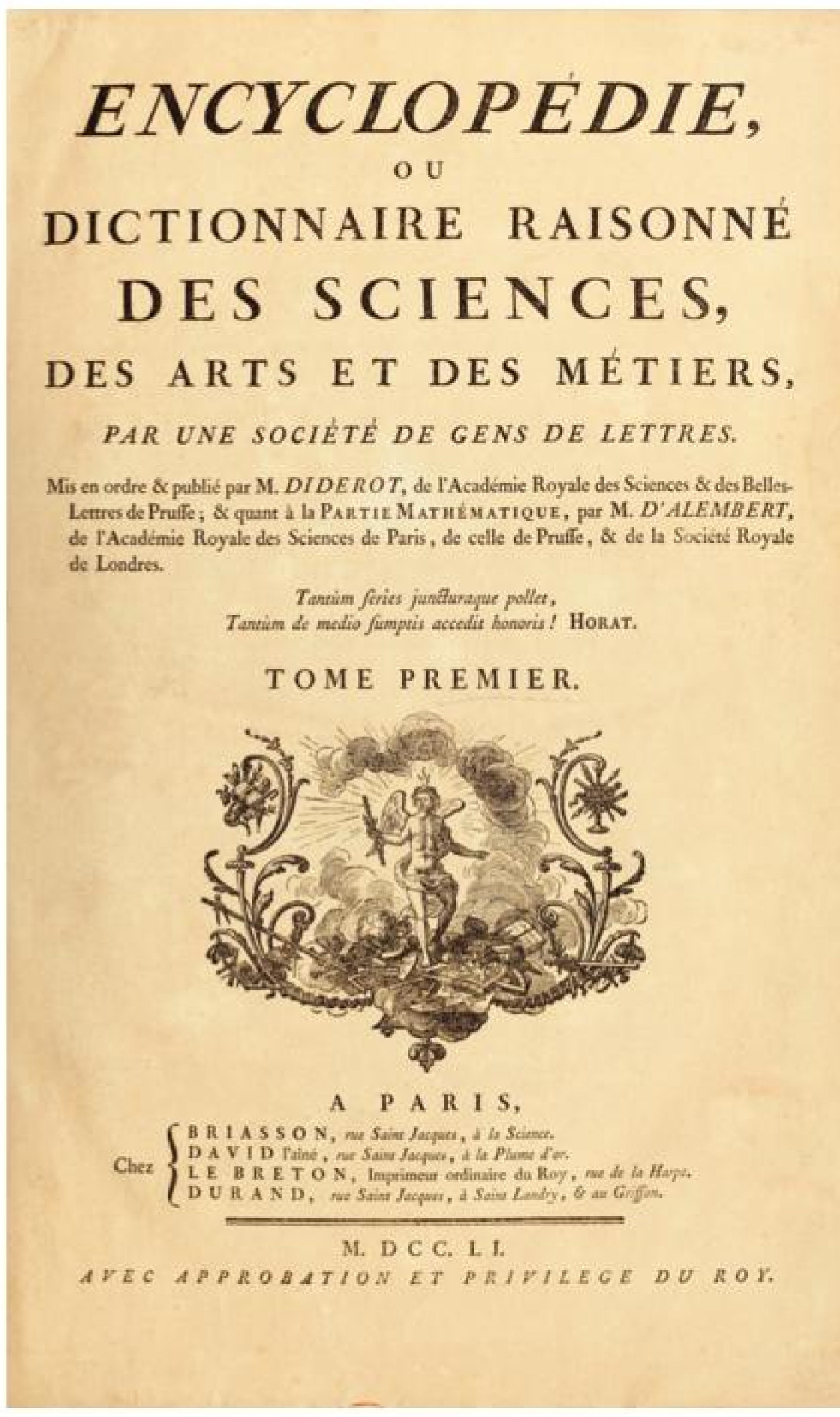
Willem van Oranje

Willem van Oranje (1533-1584) werd geboren in een Lutherse familie in het gebied dat nu Duitsland heet. Hij erfde op jonge leeftijd enkele gebieden in de Nederlanden, die toen deel uitmaakten van het grote rijk van de rooms-katholieke Karel V, keizer van Duitsland en koning van Spanje. Karel V wilde echter niet dat grote delen van zijn rijk in handen kwamen van een protestant. Daarom moest Willem aan het hof van Karel V in Brussel komen wonen voor een katholieke heropvoeding. Willem had een goed contact met Karel en hij werkte zich op tot Karels plaatsvervanger in de Nederlanden. Meningsverschillen met Karels opvolger Filips II leidden uiteindelijk tot de Opstand (1568-1648), ook wel bekend als de Tachtigjarige Oorlog. Daarin speelde Filips' meedogenloze vervolging van protestanten een belangrijke rol.

Gouden Eeuw

De 16e en 17e eeuw waren de eeuwen van verre reizen en belangrijke ontdekkingen. Columbus had in 1492 als eerste voet aan wal gezet in Amerika en in 1498 was Vasco da Gama voor het eerst naar Azië gereisd. Nederlandse zeelieden volgden hen en dat leidde niet alleen tot kennis van nieuwe culturen, maar ook tot een bloeiende handel – in kruiden, suiker, koffie, tabak én slaven – met alle uithoeken van de wereld. Die handelssuccessen leidden in ons land tot een toenemende welvaart; vandaar de naam 'Gouden Eeuw' voor de 17e eeuw. Vooral aan de grachten in Amsterdam en andere handelssteden verrezen prachtige panden van welgestelde families, die volop tijd en geld hadden voor kunst en literatuur.

ENCYCLOPÉDIE,
OU
DICTIONNAIRE RAISONNÉ
DES SCIENCES,
DES ARTS ET DES MÉTIERS,
PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.
Mis en ordre & publié par M. *DIDEROT*, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Pruſſe ; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. *D'ALEMBERT*, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Pruſſe, & de la Société Royale de Londres.
Tantùm ſeries juncturaque pollet,
Tantùm de medio ſumptis accedit honoris ! HORAT.
TOME PREMIER.
A PARIS,
Chez BRIASSON, *rue Saint Jacques, à la Science.*
DAVID l'aîné, *rue Saint Jacques, à la Plume d'or.*
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, *rue de la Harpe.*
DURAND, *rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.*
M. DCC. LI.
AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

Encyclopedie

De voorloper van Wikipedia werd 'uitgevonden' in de 18e eeuw. Om de mensen kennis over de wereld bij te brengen, zette men die zo overzichtelijk mogelijk bij elkaar. Dat gebeurde in encyclopedieën.
De eerste encyclopedie, in 37 delen, verscheen in Frankrijk tussen 1752 en 1772. Je kon er van alles in opzoeken: van hoe je geld belegt toe hoe je een uitnodiging schrijft en hoe een muizenval werkt. Bijzonder is de grote aandacht voor ambachten of beroepen. Tot dan toe had men alleen aandacht gehad voor de hogere standen, terwijl toch het volk eigenlijk de geschiedenis maakt, aldus de samenstellers van de encyclopedie.
De eerste Nederlandse encyclopedie (zeven delen) verscheen tussen 1768 en 1793.

Planetarium

Tussen 1774 en 1781 bouwde Eise Eisinga in zijn huiskamer in Franeker een planetarium: een model van het zonnestelsel. Aanleiding was de voorspelling dat een aantal planeten op elkaar zou botsen, waardoor de aarde uit haar baan zou worden geslingerd. Eisinga wilde laten zien dat er geen reden was voor paniek. Zijn planetarium is een typisch 'product' van de verlichting, een eeuw waarin de mensen steeds meer probeerden te begrijpen van de wereld om hen heen en de opgedane kennis ook wilden doorgeven aan anderen.

5.1 Literatuur: renaissance en verlichting

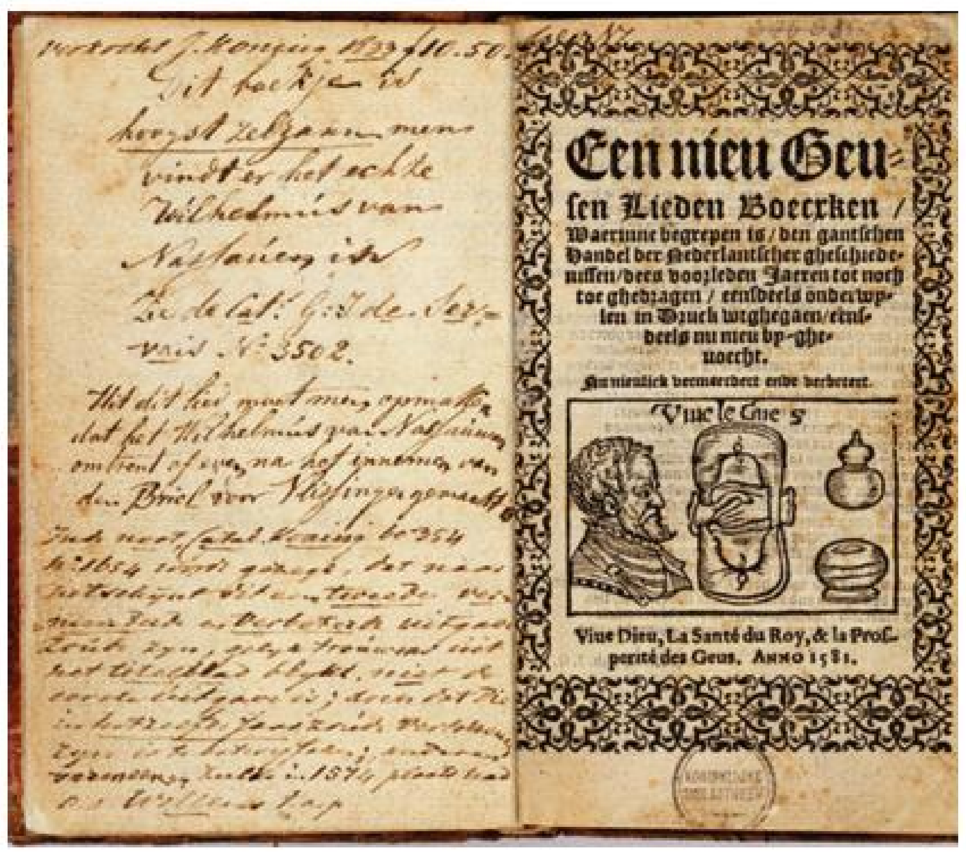

De naam ‘renaissance’ komt van het Franse ‘renaître’ en betekent ‘opnieuw geboren worden’. Men beschouwde de nieuwe tijd als een tijd van wedergeboorte van de mens, die opgestaan was uit de duistere middeleeuwen. De term verwijst ook naar de nieuwe belangstelling voor de cultuur uit de klassieke oudheid. Wat men in de tijd van de oude Grieken en Romeinen mooi en belangrijk vond in de kunst en in het leven, werd nu ook weer populair, vooral bij kunstenaars en wetenschappers. Dat betekende dat de meeste kunstenaars in de renaissance klassieke werken als voorbeeld namen en deze probeerden te evenaren of zelfs te verbeteren.
Literatuur was er in deze tijd vooral ‘ter leering ende vermaeck’. Dat wil niet zeggen dat de schrijvers uit deze tijd voortdurend wijze lessen gaven, want er waren kluchten en komedies genoeg. Het houdt wel in dat de toneelstukken, liederen en gedichten over het algemeen een opvoedkundige boodschap bevatten.

Toneel

Toneelstukken voor het gewone volk werden meestal buiten opgevoerd. Vooral in de kermistijd was er van alles te beleven. Vaak werd op de markt een houten podium neergezet, waarop een (reizend) toneelgezelschap voorstellingen gaf in de openlucht. Met name komedies en kluchten waren populair. Ook in schouwburgen kon het publiek van toneel genieten. Daar hadden alleen de rijken zitplaatsen; het gewone volk moest staan. Men zat of stond trouwens niet muisstil te kijken en te luisteren: praten, roken en luidruchtig reageren was heel gewoon.
De toneelstukken die in schouwburgen het meest werden opgevoerd, waren tragedies (met een ongelukkig einde voor de hoofdpersoon) en komedies.

Liederen

Naast toneelwerk publiceerden de meeste schrijvers ook liederen en gedichten. Meestal gingen die over het geloof, de liefde en het gewone leven, en ze konden serieus of grappig zijn.
Een apart genre liederen in de 16e en 17e eeuw waren de geuzenliederen. Met de term ‘geuzen’ werden de opstandige Nederlandse edelen en hun strijders aangeduid, tegenstanders van de Spaanse koning Filips II en aanhangers van Willem van Oranje. Er bestonden geuzenliederen over hun heldendaden, religieuze liederen, maar ook spot- en strijdliederen. Vooral de laatste werden door soldaten gezongen om de moed erin te houden en om de vijand te imponeren.
In 1573 werden veel geuzenliederen gebundeld in *Het Geusen lieden boecxken.* Voor die tijd drukte men ze – vaak met ander nieuws – op losse bladen (‘vliegende blaadjes’) en werden ze voor weinig geld verkocht.

Reisverhalen

In het *Journaal van Bontekoe* (1648) beschrijft schipper Willem Ysbrantsz. Bontekoe de reis die hij maakte in opdracht van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Een van de spectaculairste passages van het verslag gaat over een explosie op de Indische Oceaan, waarbij het hele schip de lucht in vloog. Schipper Bontekoe overleefde de ramp, samen met een deel van zijn bemanning.
Het *Journaal van Bontekoe* is een reisverhaal. Dit soort verhalen werd veel gelezen omdat mensen nieuwsgierig waren naar nieuwe dingen in de wereld. Zo verschenen er verslagen van land- en zeereizen naar Rusland, naar het Verre Oosten en naar West-Indië. Naast dit 'gewone' reisverslag was het imaginaire reisverhaal erg populair: een verslag van een reis naar een verzonnen land. Zo'n verhaal was voor een schrijver vaak een ideaal middel om op een grappige manier maatschappijkritiek te leveren: door te laten zien hoe het níet moest, kon je de lezer leren hoe het wél moest.

HET SPRINGEN VAN HET SCHIP VAN KAPITEIN BONTEKOE.

Sonnet

Een nieuw genre in deze tijd was het sonnet: een gedicht van veertien regels, verdeeld over vier strofen (twee van vier regels en twee van drie regels). Het was een Italiaanse uitvinding uit de 14e eeuw, die via Frankrijk naar Nederland overwaaide. Een sonnet ging meestal over de vrouw op wie de schrijver verliefd was. Vaak werd haar schoonheid bezongen. De 'uitvinder' van dit genre, Francesco Petrarca (1304-1374), schreef talloze sonnetten voor zijn geliefde Laura.

Kinderboeken

Boeken voor kinderen bestonden al in de 18e eeuw: er waren raadselboekjes, prentenboeken, fabel- en sprookjesboeken, geschiedenisboeken en ga zo maar door. Deze werken hadden altijd al een enigszins opvoedkundig karakter, maar in de 18e eeuw verscheen er nieuw werk waarin de wijze lessen er werkelijk van afdrópen. Dat paste prima in de tijd van de verlichting: je moest zo vroeg mogelijk beginnen met de opvoeding van een kind tot een goed en verstandig mens!

DE LEESGRAGE KINDEREN.

WILLEM, FRANSJE en SAARTJE, zich in het boek-vertrek van hunnen Vader bevindende, zochten ieder naar een Boek, om voor eenigen tijd in te lezen; wijl het lezen en onderzoeken voor deze kinderen, eene aangename bezigheid was. —

5.2 Het *Wilhelmus*, ca. 1570

'Ik ben een Prins van Oranje, zeer onverschrokken.'

In de beginperiode van de Opstand, rond 1570, verscheen het lied dat we nu kennen als het *Wilhelmus*. Het werd in 1573 als strijdlied* opgenomen in *Het Geusen lieden boecxken* en verscheen ook in latere drukken daarvan.
Het *Wilhelmus* was gemaakt ter ere van Willem van Oranje. In het lied laat een anonieme auteur* Willem uitleggen waarom hij tegen de Spaanse koning Filips II in opstand is gekomen. Ruzie met deze Spaanse koning over het feit dat de Nederlandse edelen de Beeldenstorm niet hadden voorkomen, had ertoe geleid dat Willem naar het buitenland was gevlucht. Hij wilde Filips' troepen echter verjagen en 'zijn' land weer opeisen.
Het *Wilhelmus* is een naamdicht of acrostichon: de beginletters van alle strofen van de oorspronkelijke versie (tekst 2) vormen achter elkaar gezet de naam Willem van Nassov (de 'v' moet je lezen als een 'u').

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 96-99 passen bij de tekst? Leg uit.

2 'De koning van Spanje/ Heb ik altijd gerespecteerd.' (strofe 1) Waarom zegt Willem dat?

3 In strofe 8 vergelijkt Willem zichzelf met David. Wie is dan Saul?

4 Welke hoop spreekt uit deze vergelijking?

5 Leg uit waarom er in strofe 11 en 12 sprake is van propaganda*.

6 In de laatste strofe spreekt Willem voor de tweede keer zijn respect uit voor de Spaanse koning. Waarom gehoorzaamt hij hem toch niet?

▶ Strijdlied
Boven de eerste versie van het *Wilhelmus* stond: 'Na de wijse van *Chartres*.' Dat was een vlot soldatenliedje. De plechtige melodie die we tegenwoordig gebruiken, dateert uit de 17e eeuw.

▶ Anonieme auteur
De auteur van het *Wilhelmus* is niet bekend. Dat is ook niet zo vreemd: op het schrijven van dit soort teksten stond de doodstraf; daarom verschenen ze anoniem.

▶ Propaganda
Propaganda is een vorm van communicatie waarbij iemand anderen voor zijn ideeën probeert te winnen door het bewust verspreiden van eenzijdige en/of verzonnen informatie.

7 Is het volgens jou nodig dat een land een volkslied* heeft? Waarom (niet)?

8 Vind je het Wilhelmus in onze tijd een goed volkslied? Waarom (niet)? Weet je eventueel een goed alternatief?

9 Vind je dat voetballers of andere sporters bij internationale wedstrijden en ereceremonies het Wilhelmus hardop moeten meezingen? Waarom vind je dat?

Volkslied
Toen Nederland in 1813 een koninkrijk werd, zocht men naar een volkslied. Het *Wilhelmus* werd niet gekozen, omdat met het of te protestant of te koningsgezind vond. Maar in 1932 koos de regering het alsnog als volkslied, als opvolger van *Wien Neerlands bloed*. Dit lied begon met 'Wien Neêrlandsch bloed door d'aderen vloeit,/ Van vreemde smetten vrij' en dat werd in de tijd van het opkomend nationaalsocialisme als racistisch opgevat.

Tekst 1

[1] Ik ben Willem van Nassau,
uit een Duits geslacht.
Het vaderland zal ik trouw
blijven, tot de dood toe.
Ik ben een Prins van Oranje,
zeer onverschrokken[1].
De koning van Spanje
Heb ik altijd gerespecteerd.

[2] Ik heb altijd getracht
Te leven in eerbied voor God,
Daarom ben ik verbannen
En zijn mij mijn land en mensen
ontnomen.
Maar God zal mij gebruiken
Als een goed werktuig
Zodat ik zal terugkeren
In het bestuur van mijn land

[3] Heb geduld,
mijn trouwe onderdanen,
God zal u niet in de steek laten,
ofschoon u het nu moeilijk hebt.
Wie als goede christen wil leven,
Moet dag en nacht God bidden,
dat Hij mij kracht geve,
zodat ik u helpen kan.

Tekst 2

[1] Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen Bloedt,
Den Vaderland ghetrouwe
Blijf ick tot inden doet;
Een Prince van Orangien
Ben ick vry onverveert.
Den Coninck van Hispangien
Heb ick altijt gheeert.

[2] In Godes vrees te leven
Heb ick altijt betracht,
Daerom ben ick verdreven
Om Land, om Luyd ghebracht:
Maer Godt sal my regeren
Als een goet Instrument,
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen Regiment.

[3] Lijdt U, mijn Ondersaten,
Die oprecht zijn van aert,
Godt sal u niet verlaten
Al zijt ghy nu beswaert:
Die vroom begheert te leven,
Bidt Godt nacht ende dach.
Dat Hy my cracht wil gheven
Dat ick u helpen mach.

[4] Mijn leven en al mijn bezit
heb ik voor u op het spel gezet.
Mijn hooggeboren broers
hebben hetzelfde aan u laten zien:
Graaf Adolf is gesneuveld
in de veldslag in Friesland*;
zijn ziel in de hemel
wacht op het Laatste Oordeel.

[4] Lijf ende goed al te samen
Heb ick u niet verschoont,
Mijn Broeders, hooch van Namen,
Hebbent u oock vertoont:
Graef Adolff is ghebleven,
In Vrieslandt in den Slach,
Sijn siel int eewich leven
Verwacht den jonghsten dach.

▶ Veldslag in Friesland
De veldslag in Fries gebied was de slag bij Heiligerlee in 1568, het officiële begin van de Opstand.

[5] Als een hooggeboren edelman
van keizerlijke afkomst,
als een hooggeplaatst vorst
en als dappere christen
heb ik voor het woord van God
zeer onverschrokken
en onbevreesd als een held
mijn adellijke leven gewaagd.

[5] Edel en Hooch gheboren
Van Keyserlicken stam:
Een Vorst des Rijcks vercoren,
Als een vroom Christen-man,
Voor Godes Woort ghepreesen,
Heb ick vrij onversaecht,
Als een helt zonder vreesen
Mijn edel bloet gewaecht.

[6] Mijn schild en vertrouwen
bent u, o God mijn Heer:
op U wil ik bouwen,
laat mij nooit in de steek!
Moge ik deugdzaam blijven,
voor altijd uw dienaar
en moge ik de tirannie[2] verdrijven
die mijn hart verscheurt.

[6] Mijn schilt ende betrouwen
Zijt ghy, O Godt, mijn Heer.
Op U soo wil ick bouwen,
Verlaet my nimmermeer;
Dat ick doch vroom mag blijven
U dienaer t'aller stond
Die tyranny verdrijven,
Die my mijn hert doorwondt.

[7] Mijn God, wil mij,
Uw trouwe dienaar beschermen
tegen hen die mij in moeilijkheden
brengen en vervolgen.
Laat ze in hun slechtheid
mij niet bij verrassing ten val brengen
laat ze niet hun handen wassen
in mijn onschuldig bloed!

[7] Val al die my beswaren,
End mijn vervolghers zijn,
Mijn Godt wilt doch bewaren
Den trouwen dienaer dijn:
Dat sy my niet verasschen
In haeren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In mijn onschuldich bloet.

[8] Zoals David* moest vluchten
voor Saul de tiran, zo heb ik ook
in de verdrukking gezeten
samen met veel edelen.
Maar God heeft hem eruit gehaald,
bevrijd van alle ellende
en hem een zeer groot koninkrijk
in Israël gegeven.

[8] Als David moeste vluchten
Voor Saul den tyran:
Soo heb ick moeten suchten
Met menich edelman:
Maer Godt heeft hem verheven,
Verlost uit alder noot,
Een Coninckrijck ghegheven
In Israël, seer groot.

▶ David en Saul
Strofe 8 bevat een verwijzing naar het Bijbelverhaal over David en Saul. Saul was koning van Israël, maar deed het niet goed in de ogen van God. Daarom koos God David uit om Saul op te volgen. Saul liet zich echter niet zomaar aan de kant zetten.

[9] Na het zure zal ik
van God, mijn Heer, het zoet krijgen.
Daarnaar verlangt
mijn edele inborst[3],
namelijk: dat ik eervol mag
sterven in de strijd,
dat ik als dappere strijder
het koninkrijk Gods mag verwerven.

[9] Na tsuer sal ick ontfanghen
Van Godt, mijn Heer, dat soet,
Daer na so doet verlanghen
Mijn vorstelick ghemoet,
Dat is, dat ick mag sterven
Met eeren, in dat velt,
Een eeuwich rijk verwerven
Als een ghetrouwe helt.

[10] Niets beroert[4] mij meer
In tegenspoed,
dan de steeds slechter wordende
toestand

[10] Niets doet my meer erbarmen
In mijnen wederspoet,
Dan dat men siet verarmen
Des Conincks landen goet,

van het mooie grondgebied van de koning.
Dat de Spanjaarden u kapot maken,
O edel, lieflijk Nederland!
Wanneer ik daaraan denk,
Dan bloedt mijn edel hart.

Dat ud de Spaengiaerts crencken,
O edel Neerlandt soet,
Als ick daeraen ghedencke,
Mijn edel hert dat bloet.

[11] Te paard gezeten
als aanvoerder van mijn leger,
heb ik de tegenaanval verwacht
van de overmoedige tiran.
Maar mijn leger joeg hem angst aan,
die zich bij Maastricht* had verschanst:
men zag mijn cavalerie
zeer strijdlustig over het veld draven.

[11] Als een Prins opgheseten
Met mijnes heyres cracht,
Van den tyran vermeten
Heb ick den slach verwacht,
Die, by Maestricht begraven,
Bevreesde mijn ghewelt;
Mijn ruyters sach men draven
Seer moedich door dat velt.

[12] Indien het toen
Gods wil was geweest,
had ik deze zware bezoeking[5]
van u willen afwenden.
Maar de Heer in de hemel,
Die alles in de hand heeft
en die men altijd moet prijzen,
heeft het niet gewild.

[12] Soo het den wil des Heeren
Op die tijt had gheweest,
Had ick geern willen keeren
Van u dit swaer tempeest:
Maer de Heer van hier boven
Die alle dinck regeert,
Die men altijt moet loven,
En heeftet niet begeert.

[13] Mijn vorstelijke inborst,
was tot christelijk medelijden bewogen,
toch is mijn hart in alle rampspoed
trouw gebleven aan de goede zaak.
Ik heb de Heer gebeden
uit de grond van mijn hart,
dat hij mijn zaak wil behartigen
en mijn onschuld bekend wil maken.

[13] Seer christlick was ghedreven
Mijn princelick ghemoet,
Stantvastich is ghebleven
Mijn hert in teghenspoet,
Den Heer heb ick ghebeden
Van mijnes herten gront,
Dat Hy mijn saeck wil reden,
Mijn onschult doen oircont.

[14] Vaarwel, mijn arme schapen,
die in grote nood zijn,
uw herder zal u niet in de steek laten,
al dolen[6] jullie nu rond.
Keert u tot God,
aanvaardt Zijn heilzaam Woord
en leeft als vrome christenen.
De ellende hier zal spoedig voorbij zijn.

[14] Oorlof mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noot.
U Herder sal niet slapen,
Al zijt ghy nu verstroit:
Tot Godt wilt u begheven,
Sijn heylsaem woort neemt aen,
Als vrome Christen leven,
Tsal hier haest zijn ghedaen.

[15] Voor God en Zijn grote Macht
wil ik verklaren,
dat ik altijd
de koning heb gerespecteerd,
maar ik heb God de Heer,
de allerhoogste Majesteit,
moeten gehoorzamen
volgens recht en redelijkheid.

[15] Voor Godt wil ick belijden
End sijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht:
Dan dat ick Godt den Heere,
Der hoochster Majesteyt,
Heb moeten obedieren,
In der gherechticheyt

Naar: Willem Wilmink, Het Wilhelmus.
Uitgeverij Van Goor, Amsterdam 1993

Maastricht
Bij Maastricht had Alva (zie afbeelding), een Spaanse generaal in dienst van Filips II, zich met zijn troepen verschanst. Alva was waarschijnlijk helemaal niet bang, maar wel verstandig. Hij had wel door dat Willem met zijn huursoldaten niet lang stand zou houden, omdat hij zijn soldaten niet kon betalen. Dus liet Alva zich niet zien met zijn leger en wachtte rustig af. Er gebeurde inderdaad niets.

Woordbetekenissen
[1] onverschrokken: dapper
[2] tirannie: wrede onderdrukking
[3] inborst: karakter
[4] beroert: verontrust
[5] bezoeking: kwelling
[6] dolen: dwalen

5.3 Poëzie

'En mijn verlangen kan de Tijdgod niet bewegen'

P.C. Hooft, 'Gezwinde grijsaard' (1611)
Pieter Corneliszoon Hooft werd op 16 maart 1581 in Amsterdam geboren, dertien jaar na het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Hij was onder andere burgemeester van Muiden en woonde daarom lange tijd op het Muiderslot, waar hij veel geleerden en kunstenaars ontving.
Ondanks Hoofts andere functies was hij in de eerste plaats kunstenaar. Naast gedichten schreef hij enkele toneelstukken en zette hij de geschiedenis van de Opstand op papier.
Toen hij zeventien was, stuurde zijn vader hem op een lange reis naar Italië en Frankrijk. Daar maakte hij onder andere kennis met de sonnetten die Petrarca in de 14^{e} eeuw schreef voor zijn geliefde Laura. Die kunst heeft hij goed afgekeken: Hooft was vaak verliefd en schreef liefdesgedichten aan verschillende meisjes. In december 1609 ontmoette hij Christina van Erp voor wie hij dit naamloze sonnet schreef.
Ze trouwden op 23 mei 1610 in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 96-99 passen bij de tekst? Leg uit.

2 Waaraan kun je duidelijk zien dat dit gedicht een sonnet is?

3 Welke vergelijking wordt in dit sonnet uitgewerkt?

4 Valt de wending in dit sonnet op de plek waar je deze verwacht? Leg uit.

5 Wat hebben het missen van een geliefde en de tijd met elkaar te maken, volgens de ik-persoon?

6 Parafraseer dit gedicht.

7 Denk je dat Christina, Hoofts geliefde, blij was met dit sonnet? Leg uit.

Woordbetekenissen
[1] gezwind: snel
[2] wakk're wieken: snelle vleugels
[3] staag: steeds maar door
[4] mishagen: ontevredenheid
[5] Uw afzijn valt te bang: Uw afwezigheid maakt me ongelukkig

Tekst 1

Gezwinde[1] grijsaard, die op wakk're wieken[2] staag[3]
De dunne lucht doorsnijdt, en zonder zeil te strijken
Altijd vaart voor de wind, en ieder na laat kijken,
Doodvijand van de rust, die woelt bij nacht bij daag,

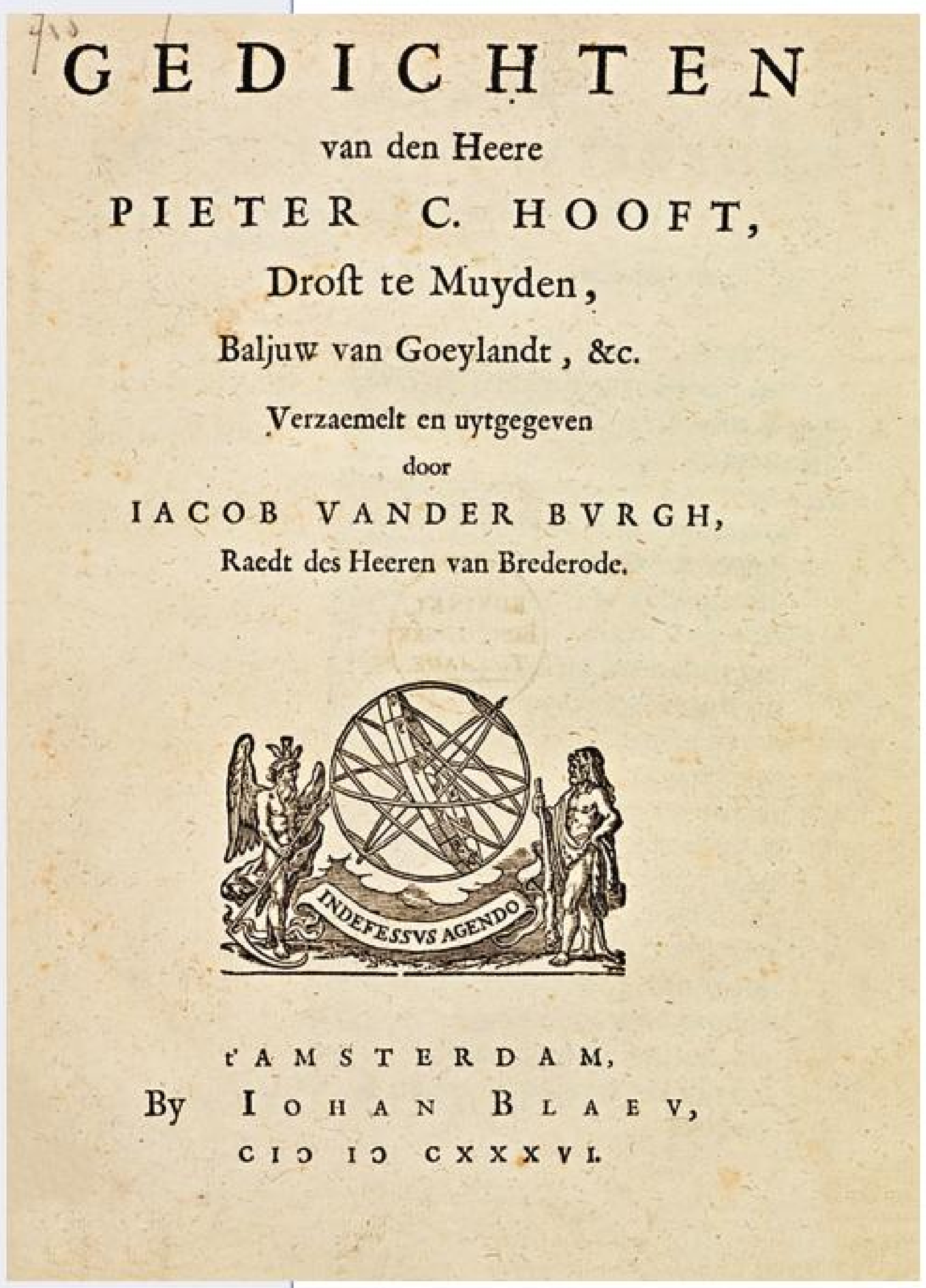
Onachterhaalb're Tijd, wiens hete honger graag
Verslokt, verslindt, verteert al wat er sterk mag lijken
En keert, en wendt, en stort staten en koninkrijken,
Voor iedereen te snel – hoe valt gij mij zo traag?

Mijn lief, sinds ik u mis, verdrijf ik met mishagen[4]
De schoorvoetige tijd, en tob de lange dagen
Met arbeid avondwaarts. Uw afzijn valt te bang[5].

En mijn verlangen kan de Tijdgod niet bewegen;
Maar 't schijnt, verlangen daar zijn naam van heeft gekregen
Dat ik de tijd, die ik verkorten wil, verlang.

17 febr. 1610 Woonsd. – op huis te Muiden –

P.C. Hooft, in: Uit Hoofts lyriek (ed. C.A. Zaalberg). Uitgeverij Tjeenk Willink Noorduijn, Culemborg 1975

GEDICHTEN
van den Heere
PIETER C. HOOFT,
Droſt te Muyden,
Baljuw van Goeylandt, &c.
Verzaemelt en uytgegeven
door
IACOB VANDER BVRGH,
Raedt des Heeren van Brederode.
INDEFESSVS AGENDO
t'AMSTERDAM,
By IOHAN BLAEV,
CIↃ IↃ CXXXVI.

Het Muiderslot

5.4 Pieter Langendijk, *De wiskunstenaars*, 1715 (niveau 5)

'Nog heb ik van myn dagen geen botter beest gezien!'

Pieter Langendijk (1683-1756) was een man van vele talenten: hij kon tekenen, schilderen en schrijven. Zijn inkomen verdiende hij als patroontekenaar, maar hij werd vooral beroemd als auteur van komedies*, waarmee hij volle zalen trok.
Het ging in zijn stukken om gewone burgers met hun problemen en bijna altijd kwamen er wel geliefden in voor die om een of andere reden niet met elkaar konden of mochten trouwen. Zo ook in *De wiskunstenaars* uit 1715. Daarin moet een verliefd stel allerlei toeren uithalen om niet ontdekt te worden en vliegen twee halfgekke wiskunstenaars-sterrenkundigen elkaar in de haren over de wetenschap.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 96-99 passen bij de tekst? Leg uit.

2 Enkele personages uit *De wiskunstenaars* hebben *speaking names**, zoals Eelhart, Izabel en Raasbollius. Leg van elke naam uit wat deze over het personage zegt. Werk in tweetallen.

3 Claudius Ptolemeus (87-150) stelde dat de aarde het centrum van het heelal was. Volgens Nicolaas Copernicus (1473-1543) stond juist de zon in het midden van het zonnestelsel en draaien de planeten eromheen. Van welke sterrenkundige is Urinaal aanhanger? En van welke Raasbollius?

4 Waarom noemt Raasbollius de opvattingen van Urinaal 'ketterij*'?

5 Noem drie dingen waar het publiek bij een opvoering van het stuk vast om heeft gelachen.

6 Wat zou het publiek van dit stuk hebben kunnen leren?

▶ Komedie
Toneelstuk waar het publiek om moest lachen. Het genre is ontstaan in de Griekse oudheid. Toen gingen komedies vaak over actuele zaken, vergelijkbaar met ons cabaret. In de renaissance lag de nadruk meer op allerlei menselijke dwaasheden, waarmee de spot werd gedreven. Een ander woord voor komedie is 'blijspel'.

▶ Ketterij
Ketterij is een bewuste afwijking van wat in een bepaalde geloofskring als fundamenteel wordt beschouwd. Wie anders denkt dan de anderen, wordt 'ketter' genoemd.

7 Welke voorstellingen, programma's, filmpjes enz. van deze tijd ken je die hetzelfde doel hebben (lering en vermaak) als dit stuk van Langendijk? Noem er minstens twee.

Tekst 1

De Amsterdamse advocaat Eelhart en de mooie Izabel willen met elkaar trouwen, maar Izabels voogd Anzelmus heeft haar al beloofd aan zijn neef, de geleerde Raasbollius. Izabel loopt weg van huis en overnacht met haar dienstmeid in een herberg. Toevallig komt ze daar Eelhart en zijn knecht Filipyn tegen, maar ze moet zich verborgen houden, want Anzelmus en Raasbollius arriveren ook in de herberg. Een andere gast in het etablissement is de heer Urinaal, eveneens een geleerde. Als Eelhart en Filipyn aan het eten zijn, maken Raasbollius en Urinaal ruzie over de stand van de zon en de planeten.

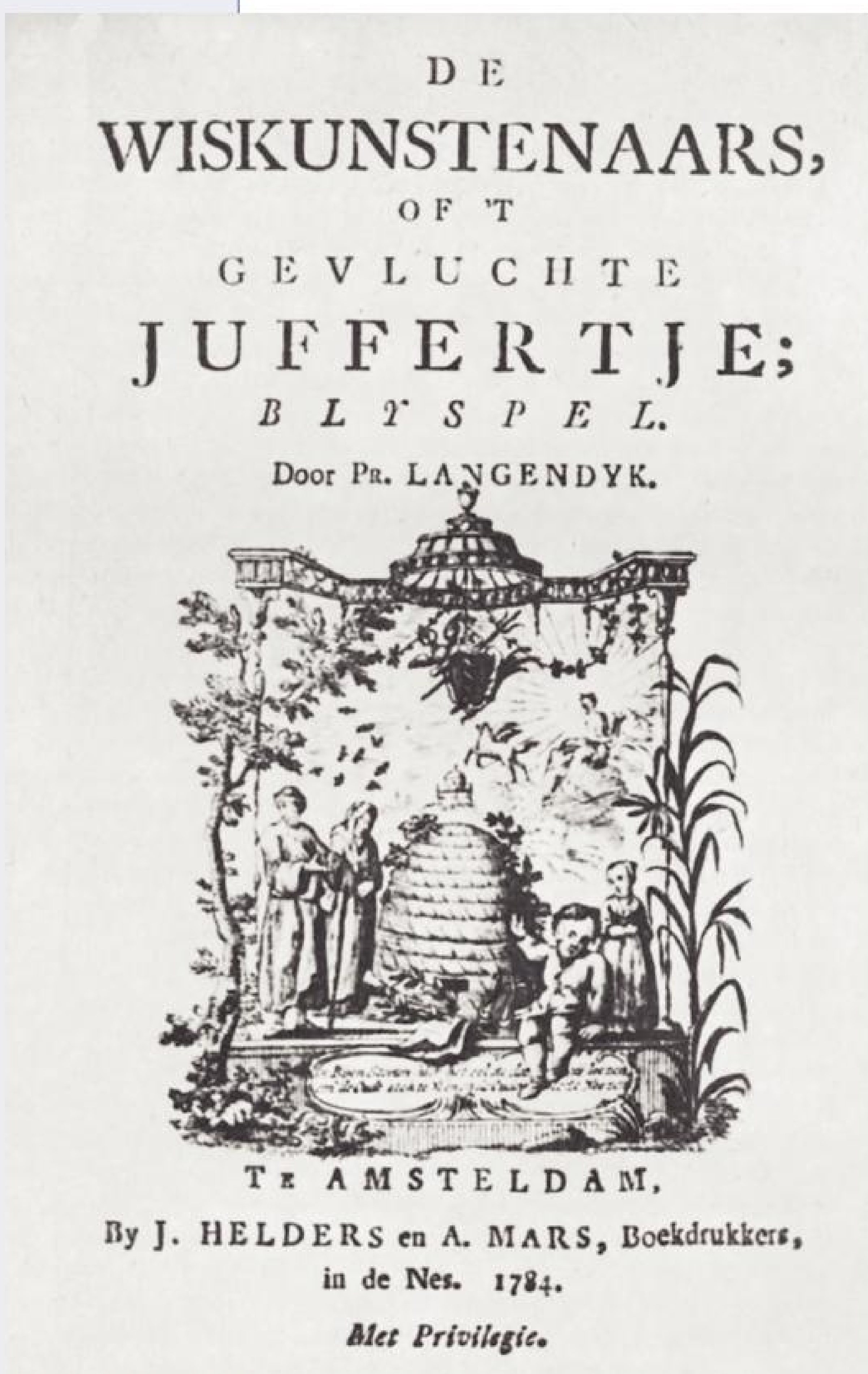
Urinaal: Myn stelling is aldus: de zon staat vast en stil;
De waereld zeilt haar rond, en draaijt eens op haar spil,
Of doet een ommekeer in vier en twintig uuren;
Dat maakt den dag en nacht.
Raasbollius: Zwyg! 't moet niet langer duuren!
Hoe draaijt de waereld dan, en zeiltze te gelyk?
Waar zeiltze heen?
Urinaal: Rondom de zon.
Raasbollius: Goed; toon dan blyk.
Urinaal: Ze zeilt allenskens door de twaalef hemeltekenen
Net in een jaar, als wy Astrologisten rekenen;
In 't punt van Ariës[1] begint ze, omtrent de maart;
Zo als 't Kopernikus, die groote man, verklaart.
Raasbollius: Dan was Kopernikus de gekste gek der gekken.
En om uw botheid aan deez' wyzen heer te ontdekken,
Zo zeg ik, dat de kloot der aarde[2] vast moet staan:
Dewyl ze een lichaam is. *Urinaal*: Wel botmuil, is de maan
Dan ook geen lichaam, dat men in zyn kring ziet loopen?
Raasbollius: Ja, maar geen aarde, vriend, hoor, 'k zal 't u eens ontknoopen:
Zy is een lichaam, doof en licht, gelyk een veer:
Dies doet ze makk'lyk in een maand haar ommekeer;
Daar 't aardryk door zyn zwaarte in 't middelpunt moet blyven,
Terwyl de zon en maan in hunne kringen dryven.
Gooij eens een steen om hoog, die valt weer naar om laag
Op de aarde, 't middelpunt. Nu gekskap, is de vraag,
Of deeze steen niet naar de zon zou moeten vliegen,
Indien zy 't punt waar?
Urinaal: Neen: je zult me in slaap niet wiegen.
De lucht dryft zulken steen weêr nâ zyn oorsprong, de aard;
Wyl hy een deel is van zyn lichaam; ja hy vaart
Met al de kringen van de lucht, die de aarde draagen,
Terwyl ze zeilt mê voort.
Raasbollius: Nog heb ik van myn dagen
Geen botter beest gezien! nou zeit hy zeilt de lucht,
Zelfs, met den maankring en de waereld in één vlucht.
Vent, 't geen gy van den loop der waereld hebt gesproken
Doet juist de zon. Nu is uw argument gebroken.
Gelooft gy niet het geen wy voor onze oogen zien?
Urinaal: De zon loopt wel zo 't schynt: nochtans kan 't niet geschiên.
Let daer maar op: wanneer wy in de trekschuit vaaren,
't Schynt dat het land dan vaart, en wy in stilstand waaren,

Een urinaal

▶ *Speaking names*
Een personage heeft een *speaking name* als zijn naam een extra betekenis heeft: de naam zegt bijvoorbeeld iets over het karakter van het personage. Een voorbeeld in deze tekst is de naam van de geleerde Urinaal. Een urinaal of ordinaal is een witte fles met ronde buik, die met water gevuld voor een lampje of kaars geplaatst wordt om het licht te verspreiden. Dat de geleerde ernaar vernoemd is, duidt op het feit dat hij een 'nieuwlichter' is, iemand die er moderne opvattingen op nahoudt.

En nochtans is 't zo niet; wy vaaren immers voort?
Raasbollius: Wie heeft zyn leeven zulk een kettery gehoord!
Urinaal: Dat is geen antwoord; dat repliek staat niet op pooten.
Raasbollius: Wel om jou stelling dan in één reis om te stooten,
Zo schryf ik hier een mathematische figuur.
Raasbollius schryft met een groot stuk kryt een cirkel op het toneel.
Daar staat een cirkel; en 't is vaster dan een muur,
Dat alle kunstenaars het punt in 't midden stellen.
Bekent gy dat niet?
Urinaal: Ja.
Raasbollius: Wie zoudt gy dan vertellen,
ô Domme botmuil! dat de waereld zeilen kon?
Hy neemt de schotel met slaa van de tafel, en zet die op het eind van den cirkel.
Raasbollius: 't Punt is de waereld. En zie daar, daar staat de zon
Vlak op den cirkel. Zie zo moet men 't u doen weeten.
Filipyn: Och! och! zy denken wis, de zon straks op te vreeten!
Urinaal schryft ook een cirkel en zet den ham in 't midden.
Urinaal: Geef hier het kryt. Daar staat myn zon in 't punt van 't rond.
Filipyn: De duvel haal je met je zonnen.
Urinaal zet de boetelje[3] *op 't eind van zyn cirkel.*
Urinaal: Hou uw' mond!
Daar staat myn waereld.
Raasbollius zet een boetelje in 't midden van zyn cirkel.
Raasbollius: Daar de myne.
Filipyn: Watte dingen!
Urinaal: Waar stelt gy nu de maan?
Raasbollius: Dan moet ik wat verspringen.
'k Maak deezen cirkel om myn waereld, 't middelpunt.
Filipyn: Ik docht wel dat hy 't op dien schotel had gemunt!
Raasbollius zet een klein schoteltje met spys op den cirkel die hy om de boetelje heeft gemaakt.
Raasbollius: Daar staat de maan.
Urinaal trekt een cirkel rondom de boetelje, en zet er een klein schoteltje met spys op.
Urinaal: En daar zou zy my best behaagen.
Raasbollius: Nu loopt myn maan haar koers, om 't punt, in dertig dagen.
Urinaal: Nu zeilt myn waereld voort, en neemt den maankring mêe.
Beginnende haar' loop in die Sodiaks snê[4].
Filipyn: Och! zo de loop begon van de andere planeeten,
Hiel ik hier niet één brui te drinken of te vreeten!
Met je permissie, dat ik deez' planeet eens spreek.
Filipyn drinkt uit één van de boeteljes.
Raasbollius: Myn stelling is bedacht van hem, die niemand week
In kunst, hy was één van de wyzen van Egipte.
Urinaal: Ja, Ptolomeus. Maar de vriend, dien ik uitkipte,
Was held Kopernikus, een wonderbaarlyk man!
Filipyn: 'k Drink hun gezondheid, schoon ik geen van beide kan.
Raasbollius: Zeg, Wysneus, hoe gy my zult kunnen overtuigen?
Urinaal: Wel, Raasbol, met d'eklips[5] legt voort uw zon in duigen.
Filipyn zet alles weer op de tafel.
Raasbollius: Doe my de eklipses van uw maanlicht dan verstaan.
Urinaal: Dan zeilt myn waereldkloot vlak tussen zon en maan.
Myn maan is in zich zelf een lichaam zonder luister
Het is, wanneer de zon het niet bestraalt, gants duister.
Als nu de zon de streek der Antipôon[6] beschynt,
En hier de maan op is, gelyk gy weet, verdwynt
Haar wederglans, zo ver als haar de zonnestraalen
Niet kunnen vatten. 'k Zou 't wel weeten af te maalen

In deezen kring: maar 'k denk dat gy het wel verstaat.
Raasbollius: Zeg nu hoe 't met de eklips van uwe zonne gaat.
Anzelmus: Maar zonder schelden: want gy zyt geen appelwyven,
Foei! 't staat zo lelyk als geleerde lui zo kyven.
Urinaal: Dan neemt myn maan haar plaats ten deele voor de zon.
Die stil staat; als men 't flus in 't punt bewyzen kon.
Raasbollius: Zo plaatst myn maan zich ook.
Urinaal: En de andere planeeten?
Filipyn: Ik bidje blyf daar af, dan houwen wy ons eeten.
Raasbollius: Maar dat bewyst nog niet hoe dat de waereld draaijt.
Urinaal: Wel, met dit argument zyt gy terstond bekaaijd:
De zon, die grooter is, dan de and're hemeltekenen,
En zo veel duizend myl van 't aardryk, als wy rekenen,
Vloog tienmaal sneller dan een pyl vliegt uit een boog,
Ja kogel door de lucht, indien zy zich bewoog;
Het welk onmoog'lyk is, en daarom moet zy blyven
In 't middelpunt.
Raasbollius: ô Neen: zy kan gemaklyk dryven;
Haar lichaam is niet vast, als dat van 't aardryk is:
Maar geest uit geest van vuur: dies is uw stelling mis.
Maar waant gy dat de zon zo schrikk'lyk groot zou weezen,
En ook zo ver van de aarde, als we in de boeken leezen?
Urinaal: Ja heer Raasbollius, dat's vast.
Raasbollius: 'k Geloof het niet:
De zon is net zo groot gelyk men ze altyd ziet,
En ze is zo ver niet van de waereld als wy meenen.
Urinaal: Geef daar bewys van: ik zal graag myn ooren leenen.
Raasbollius: Hebt gy wel ooit gezien hoe dat by avond 't licht
Meer als een myl ver zich vertoont voor ons gezicht?
En hoe de vlam der kaars vergroot, schoon and're zaaken
Verschieten door de verte, en uit onze oogen raaken?
Urinaal: Ja.
Raasbollius: 'k Stel dan dat de zon veel kleiner is dan de aard:
Dewyl ze een licht is.
Urinaal: Wel, dat is opmerkens waard.
Raasbollius: Goed. Zo zy 't edelst deel van 't vuur is, zyn haar' straalen
Bequaam om op de maan en 't aardryk neêr te daalen;
Al is ze net zo groot als zy van verre schynt:
Zo dat uw' stelling door dit argument verdwynt.
Zy kan zo klein, ten dienst der waereld, licht'lyk loopen.
Urinaal: ô Nieuwe kettery! wat wegen zet gy open
Tot harrewarring[7], en dispuuten zonder end!
Raasbollius: Daar legt uw heele zon nu glad in duigen, vent.
Urinaal: ô Ketter in de kunst, ik zal 'er op studeeren,
Of 't licht zo wel niet als iets anders kan verveeren[8]!
Raasbollius: Waar komt het door dat zich een baak vertoont in zee,
Aan schepen, schoon zy zyn veel mylen van de ree?
Urinaal: Daar heeft Kopernikus geen regel van geschreven.
Och! zulk een ketter hoorde op aarde niet te leeven.
Raasbollius: Weg botmuil, al je kunst haal je uit den almenak.
Urinaal: Hou daar quaadspreeker!
Zy gooijen malkaar de boeken naar 't hooft.

Pieter Langendijk, De wiskunstenaars (ed. C.H.Ph. Meijer). Uitgeverij W.J. Thieme & Cie, Zutphen [z.j.]

Cornelis Troost,
De wiskunstenaars of 't gevluchte juffertje: het dispuut van de doktoren Raasbollius en Urinaal (1741)

Woordbetekenissen
[1] **Ariës: het sterrenbeeld Ram aan de noordelijke hemelkoepel**
[2] **kloot der aarde: wereldbol**
[3] **boetelje: fles**
[4] **Sodiaks snê: de dierenriem, een 'pad' aan de sterrenhemel waarlangs de zon zich in een jaar beweegt**
[5] **eklips: zons- of maansverduistering**
[6] **Antipôon: de andere kant van de aarde**
[7] **harrewarring: geruzie**
[8] **verveeren: zwakker worden**

5.5 Poëzie

'Maar ik wil gehoorzaam wezen'

Hiëronymus van Alphen, *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* (1778/1782)
De Utrechtse advocaat Hiëronymus van Alphen bracht in 1778 zijn *Proeve van kleine gedigten voor kinderen* uit. In hetzelfde jaar verscheen een *Vervolg* en in 1782 een *Tweede Vervolg*: samen 66 gedichten met allerlei wijze lessen in begrijpelijke taal, met bij elk gedicht een illustratie. Nu waren er al wel eerder boeken voor kinderen verschenen, maar het was niet gebruikelijk dat de kinderen in die teksten zelf nadachten over goed en kwaad. Bij Van Alphen was dat wel het geval. Hij schreef de gedichten voor zijn eigen kinderen en was zeer verbaasd over het succes dat hij met de boekjes had. Heel veel jonge lezers kenden de teksten namelijk uit hun hoofd.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 96-99 passen bij tekst 1 en 2? Leg uit.

2 Jantje uit 'De pruimenboom' staat voor een moeilijke keuze. Welke keuze maakt hij uiteindelijk en waarom?

3 Wat is Jantjes beloning?

4 Wat wilde Van Alphen met dit gedicht aan kinderen leren?

5 Wat is er in 'De onbedachtzaamheid' met de mug gebeurd? Hoe kwam dat?

6 Wat wilde Van Alphen met dit gedicht aan kinderen leren?

7 Bij wie zouden de gedichten van Van Alphen populairder zijn geweest: bij kinderen of bij hun ouders? Leg uit.

8 Stel dat Van Alphen in deze tijd leefde. Waar had hij kinderen dan ongetwijfeld voor gewaarschuwd?

9 De laatste twee regels van 'De onbedachtzaamheid' vormen een mooie spreuk. Bedenk ook zo'n spreuk voor 'De pruimenboom'.

10 Op de gedichten van Van Alphen heeft menig dichter een parodie* geschreven. Schrijf er ook een van minimaal vier regels.

▶ Parodie
Een parodie is een spottende nabootsing. Op 'De Pruimenboom' zijn veel parodieën geschreven, zoals de volgende:
Jantje zag eens pruimpjes hangen
Oh, als eieren zo groot;
De tuinman zag zijn bolle wangen
en sloeg de vuile gapper dood.
John O'Mill, in: Rody Chamuleau & J.A. Dautzenberg, Ik ben geboren in Apeldoorn. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam 1994

Tekst 1

De pruimenboom - *eene vertelling*
Jantje zag eens pruimen hangen,
o! als eieren zo groot.
't Scheen, dat Jantje wou gaan plukken,
schoon zijn vader 't hem verbood.
Hier is, zei hij, noch mijn vader,
noch de tuinman, die het ziet:
Aan een boom, zo vol geladen,
mist men vijf zes pruimen niet.
Maar ik wil gehoorzaam wezen,
en niet plukken: ik loop heen.
Zou ik, om een hand vol pruimen,
ongehoorzaam wezen? Neen.
Voord ging Jantje: maar zijn vader,
die hem stil beluisterd had,
Kwam hem in het loopen tegen
voor aan op het middelpad.
Kom mijn Jantje, zei de vader,
kom mijn kleine hartedief!
Nu zal ik u pruimen plukken;
nu heeft vader Jantje lief.
Daar op ging Papa aan 't schudden,
Jantje raapte schielijk op;
Jantje kreeg zijn hoed vol pruimen,
en liep heen op een galop.

Bloemlezing uit het werk van Hiëronymus van Alphen (ed. P.J. Buijnsters). Uitgeverij W.J. Thieme & Cie, Zutphen [z.j.]

DE PRUIMEBOOM.

Jantje kreeg zijn hoed vol pruimen,

Tekst 2

De onbedachtzaamheid
Zie Keesje! deze dode mug
vloog nog zo even blij en vlug,
Maar 't is door onbedachtzaamheid,
Dat hij nu dood op tafel leit.

Hij had in 't kaarslicht zulk een zin,
En vloog er onvoorzichtig in.
Nu ligt hij daar: maar 't is te laat;
Er is voor 't mugje nu geen raad.
Hij werd bedrogen door de schijn.

O! laat ons dit een lering zijn,
Dat, eer men iets gewichtigs doet,
Men zich wat lang bedenken moet.
Een uur van onbedachtzaamheid
Kan maken dat men weken schreit.

Bloemlezing uit het werk van Hiëronymus van Alphen (ed. P.J. Buijnsters). Uitgeverij W.J. Thieme & Cie, Zutphen

DE ONBEDACHTZAAMHEID.

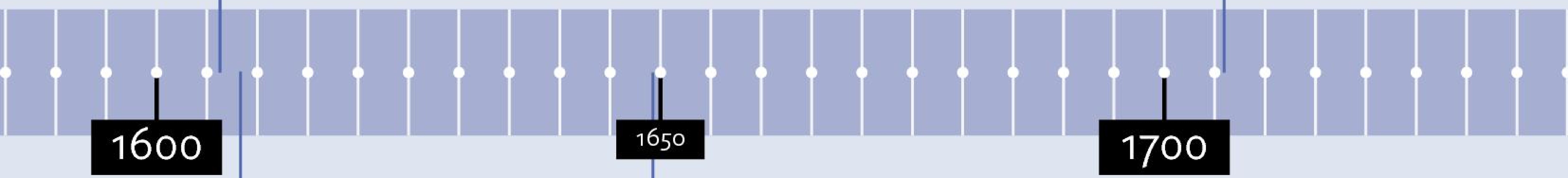
5.6 Lees meer

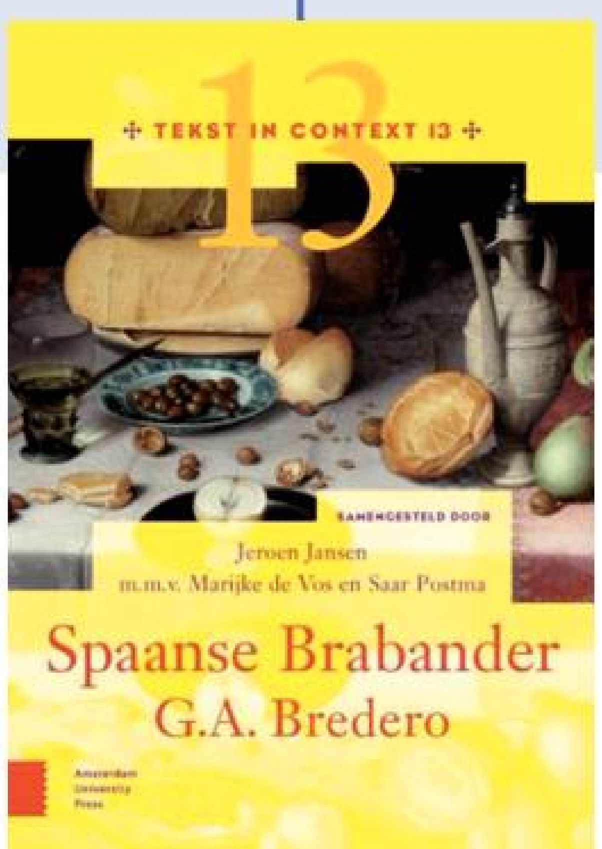
Pieter Langendijk, *Het wederzijds huwelijksbedrog*, 1712 (niveau 4)
De arme edelman Lodewijk en het arme meisje Charlotte maken elkaar – door list en bedrog – wijs dat ze heel erg rijk zijn. Allebei denken ze beter te worden door het huwelijk met de ander. Maar dan komt hun bedrog aan het licht…

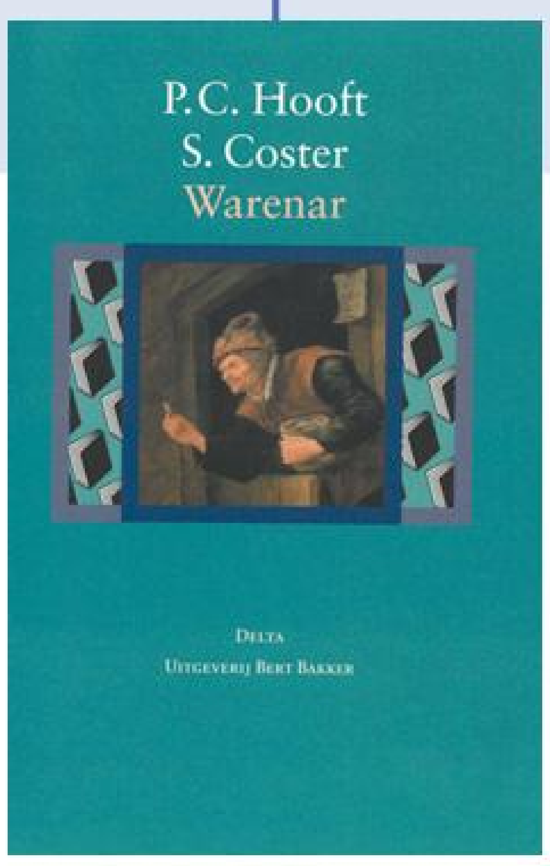
G.A. Bredero, *De klucht van de koe*, 1612 (niveau 3)
Een slimme dief weet het voor elkaar te krijgen dat een boer zijn eigen koe verkoopt en het geld van de opbrengst daarna bij de dief inlevert.

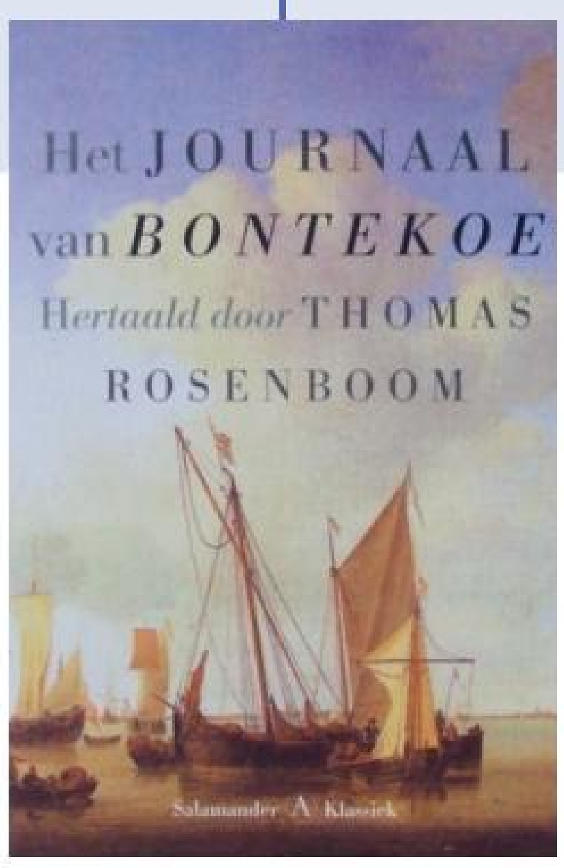

G.A. Bredero, *Spaanschen Brabander*, 1617 (niveau 4)
De Antwerpse Jerolimo Rodrigo woont tijdelijk in Amsterdam. Hij is straatarm, maar doet net of hij erg rijk en voornaam is. Alleen zijn knecht Robbeknol weet hoe het werkelijk zit. Als Jerolimo's schuldeisers om hun geld komen vragen, is de vogel al lang weer gevlogen.

P.C. Hooft, *Warenar*, 1617 (niveau 4)
De gierige Warenar belooft zijn dochter Klaertje aan de oude buurman, maar zij wil veel liever met de jonge Ritsert trouwen, van wie ze bovendien al zwanger is. Na veel misverstanden over een pot met geld loopt het voor iedereen goed af.

Willem Ysbrantsz. *Het journaal van Bontekoe*, 1648 (niveau 3)
Schipper Bontekoe doet verslag van een zeven jaar durende reis (1618-1625) in opdracht van de VOC. Tijdens de reis ontploft zijn schip als een lading kruit vlam vat. Met het deel van de bemanning dat deze ramp overleeft, beleeft Bontekoe daarna nog talloze andere avonturen.

Betje Wolff en Aagje Deken, *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*, 1782 (niveau 5)
In brieven van diverse afzenders wordt het verhaal verteld over Sara (bijna 20), een mooi, intelligent en eigenzinnig meisje. Ze woont sinds de dood van haar ouders bij een tante, maar loopt daar weg om bij een weduwe in te trekken, die aan meer meisjes onderdak biedt. Ondanks de waarschuwingen van deze weduwe voor de vele gevaren waaraan leuke meisjes blootstaan, laat Sara zich bijna verleiden door een man met snode bedoelingen. Gelukkig komt ze tijdig bij zinnen en kiest ze uiteindelijk voor een degelijke man.

Margriet de Moor, *De schilder en het meisje*, 2010 (niveau 4)
Het is 5 mei 1664, de dag waarop een achttienjarig meisje, Elsje Christiaens, publiekelijk wordt gewurgd op de Dam in Amsterdam, omdat ze de vrouw heeft vermoord die haar tot prostitutie wilde aanzetten. Het is een evenement waar de halve stad voor uitloopt. Een schilder voelt geen neiging te gaan kijken. Hij heeft zijn gedachten bij een doek waar hij die ochtend materiaal voor gekocht heeft: rode en gouden pigmenten. Later die dag vertelt zijn zoon hem hoe de executie verlopen is.

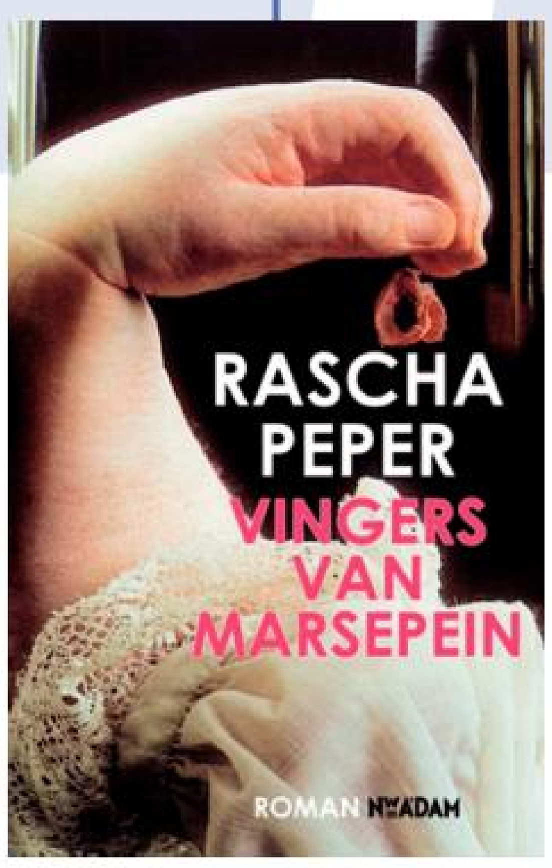
1750

1800

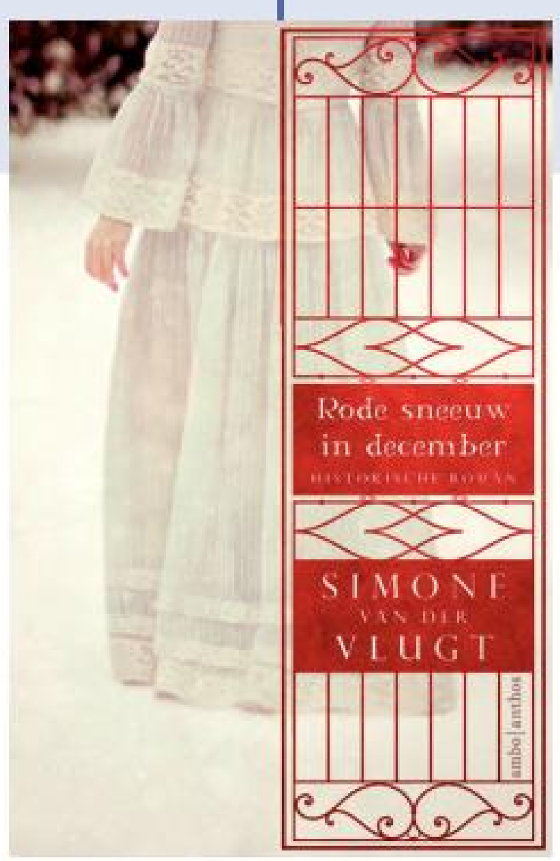
2010

J.A. Schasz, *Reize door het Aapenland*, 1788 (niveau 4)
De ik-verteller woont tijdelijk in het land van de apen. Die willen heel graag mensen worden. Maar zijn daar bepaalde eigenschappen voor nodig, vragen de apen zich af, of is het afhakken van de staart voldoende?

Rascha Peper, *Vingers* van marsepein, 2008 (niveau 3)
Amsterdam, 1704. Na de dood van haar ouders wordt de tienjarige Bregje opgenomen in het huishouden van haar oom Frederik Ruysch, een van de bekendste anatomen van zijn tijd. Ruysch heeft een unieke techniek ontwikkeld om menselijk weefsel te bewaren.

Simone van der Vlugt, *Rode sneeuw in december*, 2012 (niveau 2)
Een jonge vrouw vlucht aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog met haar gezin naar het rustige Naarden, waar ze zich veilig waant. Maar dan treft een verschrikkelijk lot het kleine stadje, met een gewelddadige en bloedige volksopstand tot gevolg.

1 Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet renaissance/verlichting in het midden met een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding (pagina 96-97). Voeg daarna de informatie over literatuurgeschiedenis toe (pagina 98-99). Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2 De makers van schoolboeken over literatuur hebben voor elke periode die ze behandelen de keuze uit een enorm aantal teksten uit die periode. Vind je de fragmenten en gedichten in dit hoofdstuk goed gekozen?
3 Welk(e) boek(en) uit of over de verlichting en renaissance zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

Aantekeningen

6 1800–1900

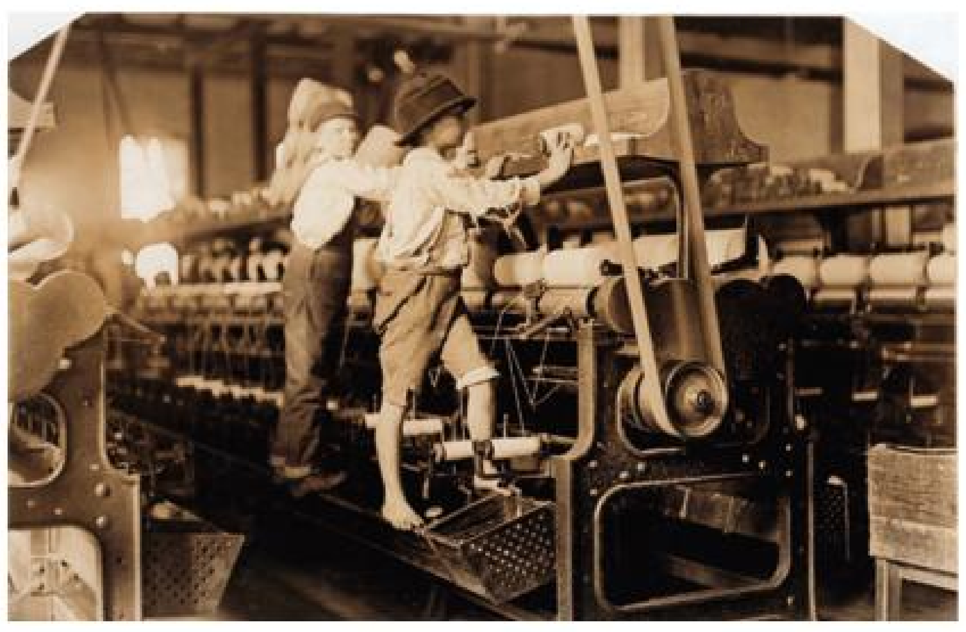

In de 19e eeuw werd Nederland een eenheidsstaat met een parlementaire democratie. Het was ook een eeuw van grote technische vooruitgang waarin enorm veel uitvindingen werden gedaan. De industrialisatie leidde tot grote economische bloei, maar ook tot sociale ongelijkheid. De eigenaren van de fabrieken werden rijk, terwijl de arbeiders weinig verdienden en in armoede leefden. Het was niet de taak van de overheid, maar de verantwoordelijkheid van de kerk en de rijkere burgers om iets tegen deze armoede te doen, was de heersende opinie.
Arbeidswetgeving vond men ook geen taak voor de overheid. De belangrijkste politieke stroming in de 19e eeuw was namelijk het liberalisme. Dat ontstond in de 18e eeuw als politieke beweging tegen de macht van de koning en voor de emancipatie van de burger. Het liberalisme streefde naar zo weinig mogelijk staatsinmenging, een vrije markt en zoveel mogelijk vrijheid voor het individu. Rond 1850 werden de eerste vakbonden opgericht, maar die hadden nog geen politieke invloed.
Er kwam pas sociale wetgeving, toen sociaal bewogen liberalen in de tweede helft van de 19e eeuw aandacht vroegen voor de slechte werk- en woonomstandigheden van de arbeiders.

Industrialisatie

Vanaf het laatste kwart van de 18e eeuw werden er fabrieken gebouwd. Door de uitvinding van de stoommachine en de elektrische motor kon het werk gemechaniseerd worden. Dat was goedkoper en verving daarom op den duur de huisnijverheid. Ook werd de landbouw gemechaniseerd, waardoor daar minder arbeiders voor nodig waren. Deze industriële revolutie begon in de textielindustrie in Engeland en zette in Nederland in de tweede helft van de 19e eeuw door.
Het werk in de fabrieken was vuil en gevaarlijk. Glasslijpers werden bijvoorbeeld niet ouder dan dertig jaar. De arbeiders maakten lange dagen, werkten zeven dagen per week en kregen weinig betaald. In 1884 verdiende een metaalarbeider acht gulden per week, waar hij met vrouw en kinderen van moest leven. Men woonde in grote complexen van slechte huizen, de zogenaamde woonkazernes. Een heel gezin woonde daar in één of twee kamers, vaak zonder waterleiding en riolering. Door die slechte omstandigheden braken er geregeld cholera-epidemieën uit. Er waren veel meer arbeiders dan werk. Dat had niet alleen werkloosheid tot gevolg, maar betekende ook dat staken geen zin had, want er waren genoeg mensen te vinden die het werk wilden overnemen.

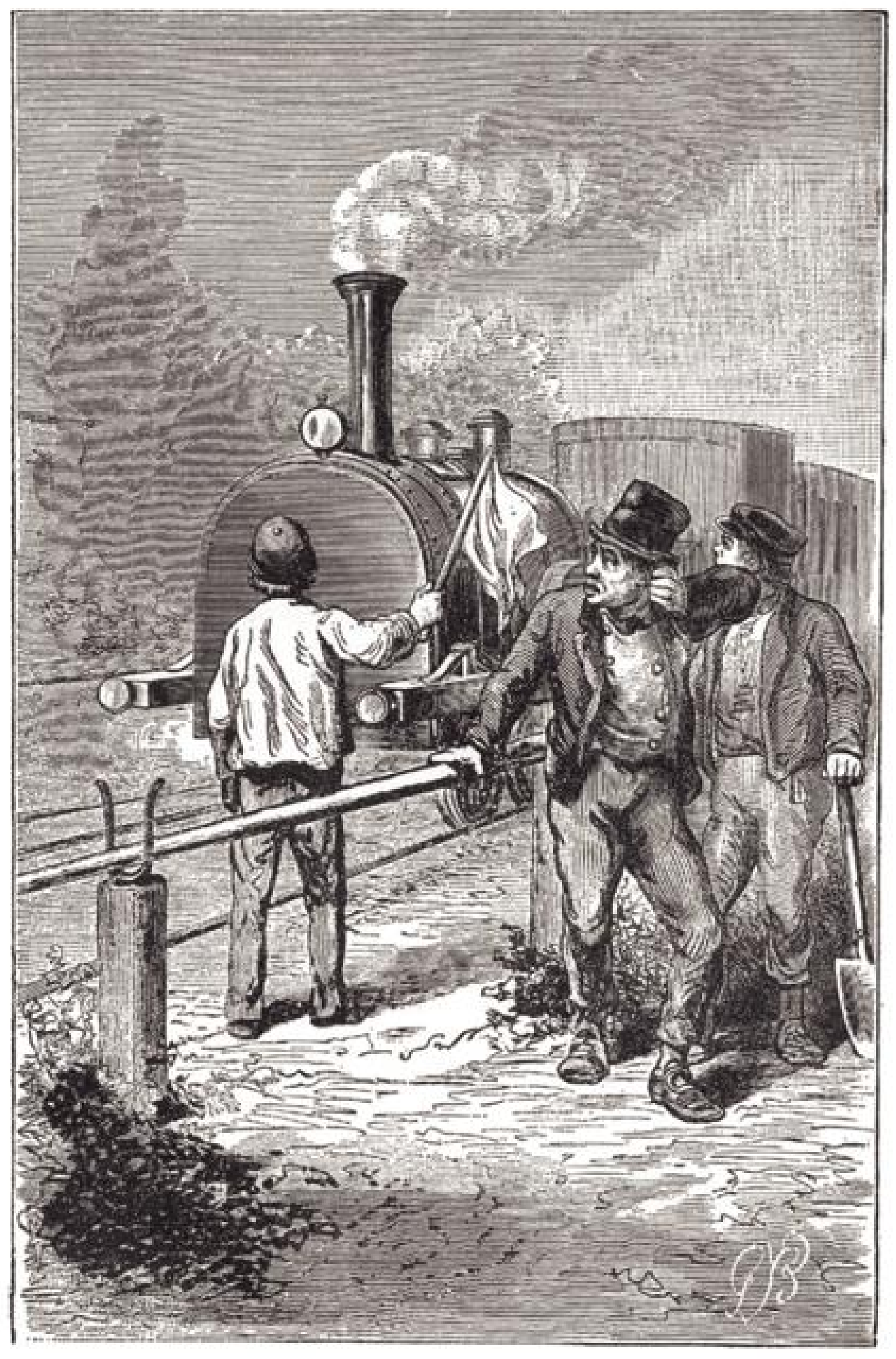

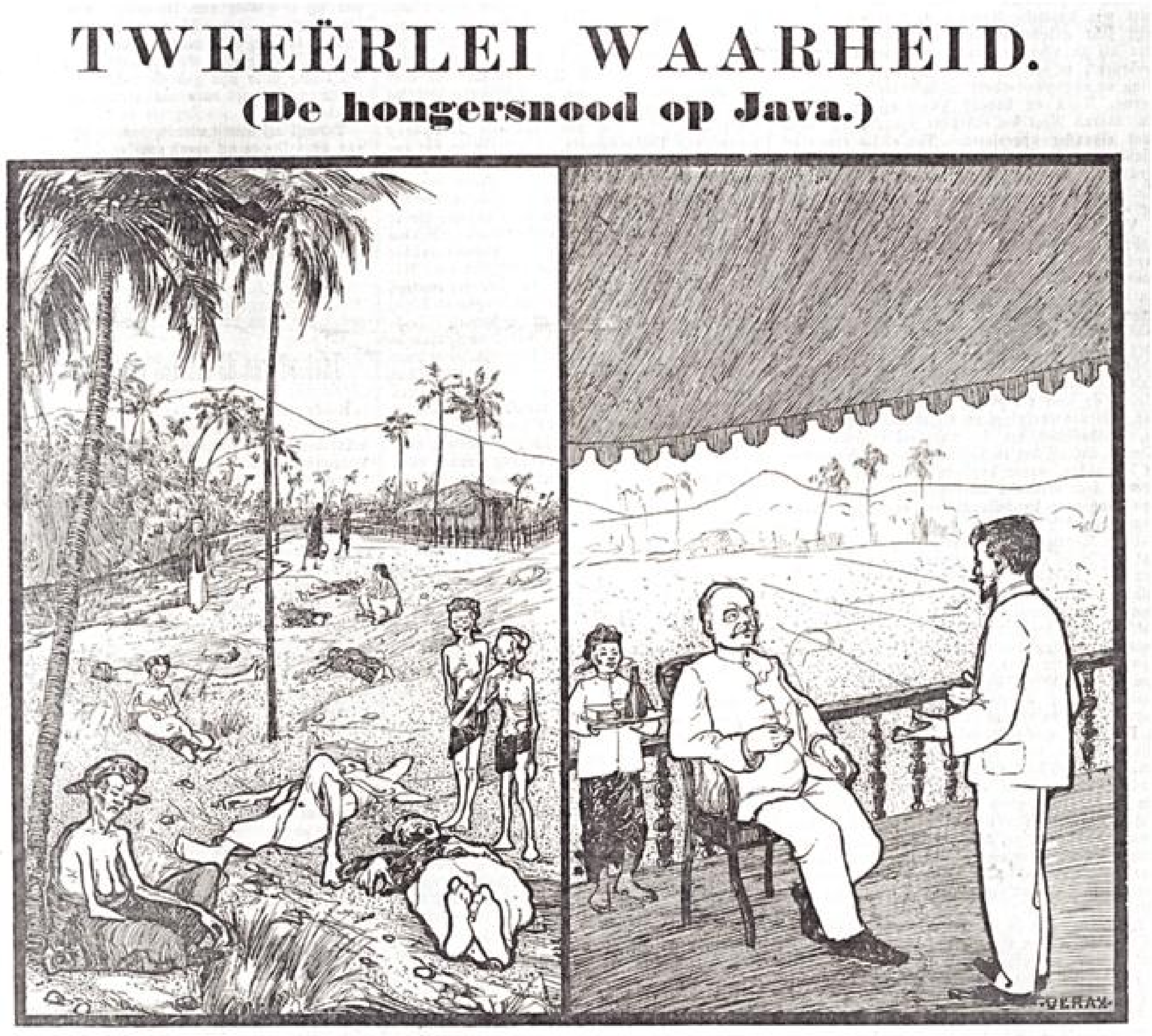
Kinderarbeid

Kinderen verwisselen hier de spoelen van de spinmachine. Er was niet veel kracht nodig om dit soort machines te bedienen. Je had er ook geen opleiding voor nodig, maar het was gevaarlijk werk en er gebeurden veel ongelukken. In 1859 werkten er ongeveer 450.000 kinderen tussen zes en elf jaar in de fabrieken. Ze maakten dagen van wel zestien uur. De arbeidersgezinnen hadden het geld dat de kinderen verdienden, vaak hard nodig, want de lonen waren laag en de werkloosheid was hoog. Doordat ze moesten werken, gingen veel kinderen niet naar school. Dat leidde tot zorg, want goed onderwijs voor alle kinderen was in het belang van de hele samenleving. Uiteindelijk leidde de strijd tegen kinderarbeid tot 'het kinderwetje van Van Houten' in 1874, de eerste sociale wet in Nederland. In 1900 werd de leerplicht ingevoerd. Kinderen van zes tot twaalf jaar moesten voortaan naar school.

Transport

In 1839 raasde de eerste stoomtrein met een snelheid van 50 km per uur van Amsterdam naar Haarlem. Zo'n snelheid, dat kon nooit goed gaan, dachten veel mensen, want men was gewend aan de postkoets, die door paarden werd getrokken. In 1900 was heel Nederland voorzien van spoorlijnen. Dat had grote gevolgen, onder andere voor de industriële revolutie. De fabrieken konden nu makkelijk worden voorzien van grondstoffen en de producten konden eenvoudig naar de afnemers vervoerd worden.
De aanleg van spoorlijnen vergrootte de mobiliteit enorm. Ook veel andere uitvindingen veranderden het leven ingrijpend. Zo zorgden gasfabrieken voor verlichting op straat en in huis en werd communicatie eenvoudiger dankzij de uitvinding van de telegraaf en de telefoon.

Het cultuurstelsel

Vanaf de 17e eeuw had de VOC (Verenigde Oost-Indische Compagnie) een monopolie op de handel met de eilanden in Zuidoost-Azië. In 1816 kreeg de Nederlandse staat officieel het gezag over 'Nederlands-Indië', zoals dit gebied vanaf toen werd genoemd. Daar werd in 1830 het cultuurstelsel ingevoerd. Dat hield in dat de inlandse bevolking verplicht was 20% van de grond te bebouwen met producten voor de Europese markt. Vooral koffie was belangrijk. De Nederlandsche Handel-Maatschappij verkocht de producten in Europa.
Boeren die geen geschikte grond hadden, moesten 66 dagen per jaar voor de Nederlandse overheid werken; dat noemde men 'herendiensten'. Gecombineerd met corruptie en willekeur van de Nederlandse ambtenaren en inlandse vorsten leidde dit tot grote armoede onder de inlandse bevolking. Rond 1850 werden over deze misstanden kritische vragen aan de minister van Koloniën gesteld. In 1860 verscheen het boek *Max Havelaar* waarin de schrijver Multatuli het cultuurstelsel scherp veroordeelt. Dat heeft zeker bijgedragen aan de uiteindelijke afschaffing ervan in 1870.

Psychologie

Sigmund Freud schreef over de grote invloed van het onderbewuste op ons denken en doen. Het onderbewuste is een deel van ons bewustzijn waarover we geen controle hebben. Freud beschouwde Eros en Thanatos, liefde en dood in het Grieks, als de belangrijkste drijfveren van de mens. Volgens hem bepalen levensdrift en doodsdrift dus het menselijk handelen. Freud kreeg grote bekendheid, omdat zijn werk dwars tegen de bestaande opvattingen inging. De wetenschappelijke vooruitgang in de 19e eeuw was namelijk groot en men dacht alles ontdekt en vooral onder controle te hebben. Dat zijn theorieën niet aantoonbaar waren, bleef de voornaamste kritiek. Toch kregen Freuds theorieën een enorme invloed op de psychotherapie en ook op de literatuur.

6.1 Literatuur: romantiek en realisme

De grote maatschappelijke, politieke en technische veranderingen leidden tot een wereld waarin de 19^{e}-eeuwse kunstenaar zich niet thuis voelde.
Er waren twee manieren om daarop te reageren: door in verzet te gaan of door te vluchten. Het verzet uitte zich op verschillende manieren. De romantische kunstenaar accepteerde geen regels en voorschriften. Hij bepaalde zelf hoe zijn werk eruitzag. Originaliteit was het uitgangspunt en niet hoe beroemde voorgangers vonden dat het hoorde. De kunstenaar beschouwde zichzelf als een heel bijzonder iemand, een genie, die ver verheven was boven de gewone mensen. Hij bepaalde zelf wel wat hij in zijn liefdesleven deed en welke geestverruimende middelen hij gebruikte. Andere kunstenaars verzetten zich tegen maatschappelijk onrecht, door daar letterlijk tegen ten strijde te trekken of door het aan de kaak te stellen in hun werk.
Vluchten kon ook op diverse manieren, bijvoorbeeld door te fantaseren over het verleden en dan liefst over een verleden waar niet zoveel over bekend was, zoals de middeleeuwen. Dat leidde tot het nieuwe genre van de historische roman. Ook verre, exotische landen spraken tot de verbeelding: daar leefden de mensen nog 'natuurlijk', niet aangetast door de 'beschaving', die volgens de romanticus niet veel goeds had gebracht.

Romantiek: verheerlijking van het gevoel

Ophelia, de geliefde van Shakespeares Hamlet, is bij het bloemen plukken in het water gevallen en sterft zingend, want ze beseft niet dat ze verdrinkt: een gruwelijke dood, die de Engelse schilder John Millais gevoelvol weergaf. In de romantiek draaide alles om vaak heftige en tegenstrijdige gevoelens: de nietige mens in de woeste natuur, geliefden op het kerkhof, het kind dat wordt geboren terwijl de moeder overlijdt, een onschuldig meisje en een verleider... Men zegt dat *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) van de Duitse schrijver Goethe, waarin de hoofdpersoon zelfmoord pleegt omdat zijn liefde niet beantwoord wordt, een golf zelfmoorden van jonge mensen in Europa tot gevolg had. Dat het gevoel zo belangrijk werd, was een reactie op de nadruk die in de voorgaande periode, de verlichting, op het verstand werd gelegd. Zoveel goeds had dat de wereld niet gebracht, vond de romanticus.

WELTSCHMERZ.

Weltschmerz, Sehnsucht, Fernweh

De romantische kunstenaar kon zijn draai niet vinden in de wereld van het hier en nu: hij leed aan de wereld. Dat noem je *Weltschmerz* (letterlijk: 'wereldpijn') met een mooi Duits woord. De kunstenaar wilde weg, want ergens anders of in een andere tijd, daar was het geluk.
Tegelijkertijd besefte de romanticus dat hij het geluk ook ergens anders niet zou vinden. 'Da wo Du nicht bist, ist das Glück' schreef de Duitse dichter Schmidt von Lübeck in een van de bekendste gedichten uit de romantiek. Dit soort verlangen noem je *Sehnsucht*.
Het verlangen naar een andere plaats, die bij voorkeur heel ver weg is, wordt ook wel *Fernweh* genoemd. Dat is dus eigenlijk het tegenovergestelde van heimwee.

Gothic novel

Het verhaal over graaf Dracula, de vampier die van Transsylvanië naar Engeland verhuist op zoek naar nieuw bloed, is een mooi voorbeeld van het nieuwe genre van de gothic novel. Het griezelige, de horror fascineerde de romantische kunstenaar. Hier kon hij zijn verbeeldingskracht pas goed op loslaten. Stel je voor dat heksen, tovenaars en spoken bestaan… Wat gebeurt er wanneer je droomt? Of sterft? De zwarte, duistere kanten van de mens, die hem tot moord en doodslag kunnen drijven, kregen ruimschoots aandacht. Vaak speelde de zogenaamde 'femme fatale' een belangrijke rol. Daarmee wordt een type vrouw bedoeld dat mannen aantrekt en hen vervolgens in het verderf stort.
Ook alles wat je niet zomaar kunt verklaren, het geheimzinnige en het onbekende, boeide de romantische kunstenaar. Zo verzon Mary Shelley het monster van Frankenstein en schreef Arthur Conan Doyle de eerste detectiveromans rond het personage Sherlock Holmes.

Realisme

De schilder Vincent van Gogh maakte de aardappeleters niet mooier dan ze waren. Hij wilde de werkelijkheid juist weergeven zoals die was. Halverwege de 19e eeuw komt het realisme op als reactie op de individualistische romantische kunst, die zich vaak van de wereld afkeerde. De realisten reageren juist op de werkelijkheid die ze direct om zich heen zagen. Die wilden ze zo objectief mogelijk weergeven. Realistische kunstenaars vroegen zo onder andere aandacht voor de slechte omstandigheden waaronder de fabrieksarbeiders moesten leven en werken.
Aanhangers van het naturalisme gingen nog een stapje verder: zij wilden de werkelijkheid niet alleen weergeven, maar ook verklaren. Zij beschouwden de mens als een product van erfelijkheid en milieu, dat overgeleverd was aan zijn lot.
De Nederlandse literatuur laat in deze periode een mengeling van romantiek en realisme zien. De romantische emotionaliteit en overdrijving gaan vaak niet goed samen met de nuchtere Nederlandse volksaard.

Humor

De heftige romantische gevoelens en verlangens konden krachtig botsen met het leven van alledag waarin brood op de plank en een dak boven het hoofd prioriteiten waren. Als verschillende werkelijkheden op elkaar stuiten, kun je daar om lachen, er 'de humor van inzien'. Ook hier zie je de nuchtere Nederlandse volksaard indruisen tegen de hooggestemde romantische idealen.
De Nederlandse literatuur kende een echte humorcultus in de 19e eeuw. De romantische kunstenaar overdreef tot in het absurde en experimenteerde met de effecten van woordspelingen en beeldspraak. De realisten beschreven situaties die ze kenden uit de werkelijkheid en maakten die belachelijk. Burgers en studenten waren gewilde 'slachtoffers', zoals in de gedichten van De Schoolmeester..

6.2 J.J. Cremer, *Fabriekskinderen*, 1863 (niveau 3)

'Nee, naar school gaat hij niet.'

J.J. Cremer (1827-1880) was een van de eerste beroepsschrijvers van Nederland. Hij trok volle zalen met de voordrachten* van zijn verhalen.
Fabriekskinderen verscheen in 1863, een tijd waarin het heel gewoon was dat kinderen in fabrieken werkten. Een familielid nam de schrijver mee naar een Leidse textielfabriek. Cremer was diep onder de indruk van wat hij daar zag en schreef *Fabriekskinderen* binnen zes weken. Hij las het voor in Den Haag en dat was een groot succes. De volgende dagen werd het nieuws over zijn aanklacht via de pers verspreid. Al snel volgde de gedrukte uitgave van de novelle* *Fabriekskinderen.* Dankzij dit pamflet* van Cremer over de kinderarbeid ging deze kwestie onder het publiek leven. In 1874 kwam de eerste wetgeving tegen de kinderarbeid, het zogenaamde 'kinderwetje van Van Houten'. Daarmee was de tijd voorbij dat kinderen van acht tot tien jaar oud in de fabrieken werkten.

Je docent leest tekst 1 voor.

1 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 116-119 passen bij de tekst? Leg uit.

2 Wat zou Sander vinden van de leerplichtwet? Waarom?

3 De ondertitel van *Fabriekskinderen* is 'een bede doch niet om geld'. Dat betekent dat Cremer niet om geld vraagt, maar om aandacht voor de misstanden rond kinderarbeid. Vind je dat dat goed gelukt is? Waarom?

4 In *Fabriekskinderen* is een alwetende verteller aan het woord. Markeer de tekstgedeelten waar deze aan het woord is.

5 Wat vind je van deze verteller? Kies een van de volgende woorden en licht je keuze toe: *betuttelend – effectief – grappig – irritant – nuttig – ouderwets – overtuigend – iets anders, namelijk …*

▶ Voordrachten
Het literaire leven in de 19e eeuw speelde zich af in genootschappen waar samen gelezen werd en toneel gespeeld. Poëzie kwam pas echt goed tot zijn recht wanneer de dichter het zelf voorlas. Voordrachten van schrijvers als Multatuli en J.J. Cremer trokken een groot publiek.

▶ Novelle
Fabriekskinderen heeft 39 bladzijden. Het is wat de *vorm* betreft een novelle: een korte roman met één verhaallijn.

▶ Pamflet
Een korte tekst met een duidelijk standpunt over een actuele kwestie. Wat de *inhoud* betreft is het *Fabriekskinderen* een pamflet.

6 Waarom heeft Cremer voor deze verteller gekozen? Kies een van de volgende mogelijkheden en vul aan.

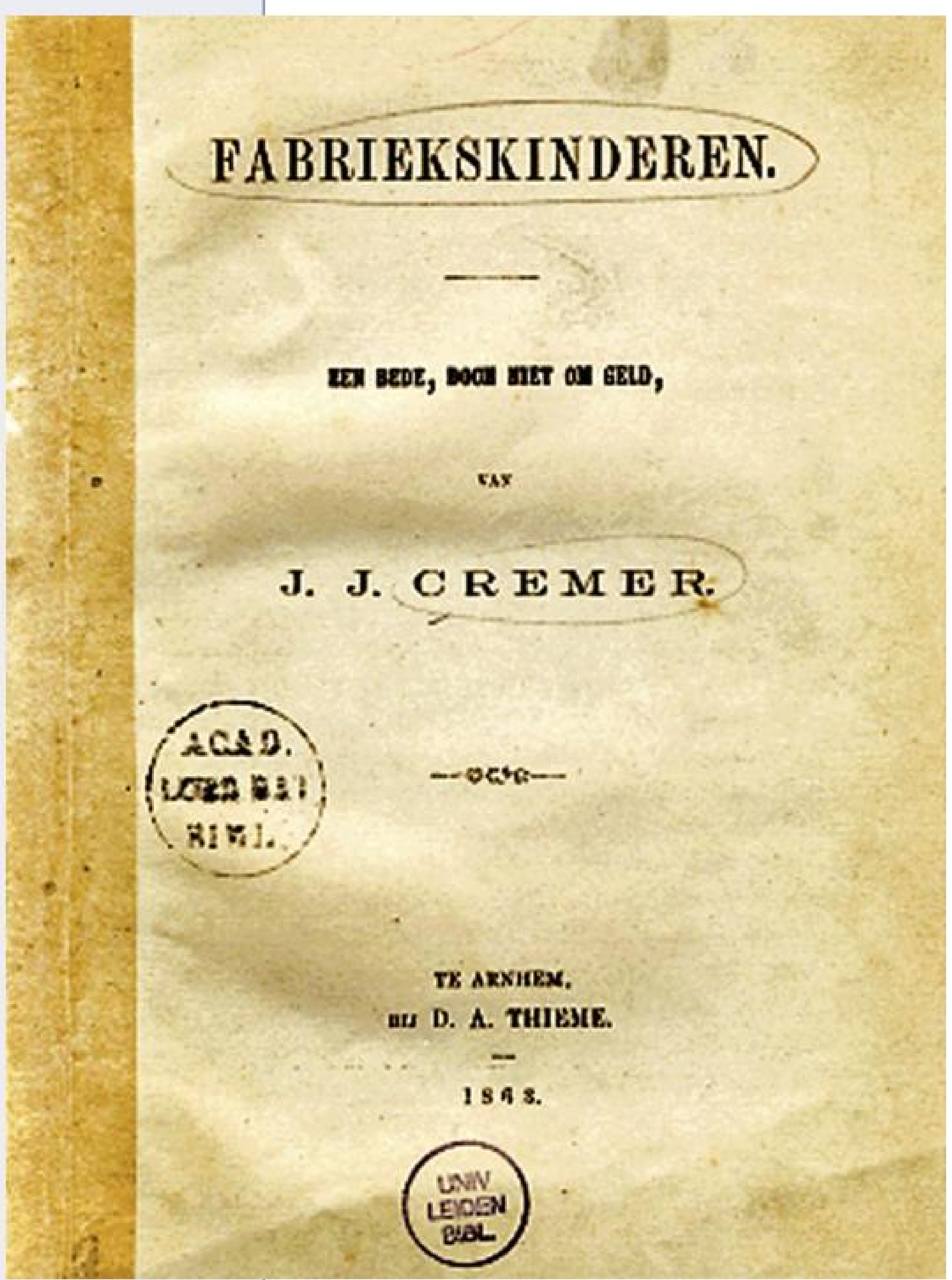
- ○ Zo komt het verhaal beter uit de verf wanneer het voorgedragen wordt, want
- ○ Zo komt de bedoeling van het verhaal beter uit, want
- ○ Beide, want

7 Wie zou de verteller bedoelen met de 'grote mannen van de oude en de nieuwe tijd' (begin laatste alinea)?

8 De verteller maakt de laatste zin niet af. Wat zou er kunnen staan?

Tekst 1

Sander Zwarte is 's ochtends vroeg op straat in slaap gevallen, toen hij met zijn broer en zus op weg naar de fabriek was. Willem, een student, heeft hem gevonden en mee naar zijn kamer genomen. Hij geeft de jongen een beker chocolademelk.

'Had je dat nog nooit geproefd?'
Het ventje grinnikte alsof hij wil zeggen: Dat kun je begrijpen. ''k Docht eerst dat het mosterd was', zegt hij iets later.
'Mosterd?'
'Ja, die haalt moeder in een potje, en 's middags als we van 't febriek kommen, dan krijgen we aardappels met zo'n beetje mosterd in 't water.'
'Niets anders?'
'Ja, soms wel een scheutje azijn. Vader en moeder eten meestal spek, maar dat geeft last van gal bij kinderen, zegt moeder.'
'Beesten!' roept Willem.
Neen, Sander, schrik maar niet; dat geldt niet jou of een van je gelijken. Hoor maar, hij vraagt je weer vriendelijk:
'En hoe heet je vader?'
'Dat weet ik niet', is het antwoord.
'Maar jij, hoe heet jij?'
'Sander Zwarte.'
'En wat doet je vader?'
'Hè, hè,' grinnikt de jongen: 'moeder zeit zuipen.'
'Maar wat is hij van zijn ambacht?'
'Ambacht?' Grinnikt het kind … daar had hij nooit van gehoord.
'Waar verdient hij zijn centen mee?'
'Dat doen wij.'
'En hoe oud ben je al, ventje; ben je al zeven?'
'Ikke,' zegt het jongetje: 'ik ben tien.'
Ongelooflijk! Zo'n wurm! 'Dus moet je zeker in de fabriek werken?' vraagt Willem opnieuw.
Angstig kruipt het jongetje in elkaar. Die vraag, ze had hem eensklaps aan zijn plicht, aan zijn vreselijk lange dagtaak herinnerd; aan de spinner die hem zijn loon

niet zal geven, aan zijn vader die hem zal afranselen, aan zijn moeder die hem geen eten zal geven, en bevend zegt hij: ‘Maar ik had ook zo’n slaap, en gisteravond toen ik dertien of veertien uur gelast[1] had, toen dreigde de spinner dat ie me zou kielhalen, als ik weer stond te hangjassen, zei hij.’
‘Kielhalen!’ herhaalt de student met samengetrokken wenkbrauwen: ‘Kielhalen, wat is dat?’
‘Ja, dat weet ik niet,’ herneemt de jongen, en angstig rondkijkend, alsof hij vreest dat iemand hem afluistert, vervolgt hij: ‘maar ze zeggen dat ie achter z’n bast[2] ’n emmer met water het staan; en als nou ’n slecht kind – zo zeit ie - z’n luie ogen niet open wil houwen, dan douwt ie ‘m even met ’t hoofd in de emmer: tenminste als ’t opperste menheer van ’t febriek d’r niet bij is; maar ’t zal niet waar wezen: hè, zo koud!’
Ja, koud, ijzig koud, om van te rillen!

‘En ga je ook naar school?’ vraagt Willem weer, na een ogenblik van sombere stilte. Kijk: tegenover het jongetje tot wie die vraag is gericht, daar staan in de brede en nette boekenkast -slechts enkele boeken achter een groen gordijn verscholen- de bronnen en schatkamers van wijsheid en wetenschap, van deugd en van recht, van beschaving en godsdienst: daar staan de klassieken die getuigen hoe al tientallen eeuwen de geest van de mensen krachtig streeft naar het schoonste ideaal: de eeuwige vervolmaking van de geest. Daar staan ze, de wetten van de oude Romeinen, die de zwakken al beschermden tegen het staal van de moordenaars. Daar staan ze in de bontste mengeling door elkaar, die wijzen en geleerden, die godvrezenden en zedenmeesters van vroeger en later tijd, en het is alsof ze luisteren, aandachtig luisteren naar de antwoorden van dat kind.
Nee, naar school gaat hij niet.
Naar school kan hij niet gaan, want dertien, veertien, ja vijftien uren moet hij werken – staande werken, op één dag.
Naar school gaat hij niet, want het dagloon zou dan minder worden en dat zou voor vader en moeder te schadelijk zijn.
Boeken? Nee, boeken heeft hij nog nooit gezien.
Ja! als dát daar tegenover hem, boeken zijn, dan weet hij ‘t wel: dat zijn bijbels; moeder heeft er ook zoo een, en ze zeit: ‘’n Dominees bedrieger.’
Wat een dominee is? Dat weet hij niet. Of, ja, die woont in de kerk.
En wat de mensen zondags gaan doen in de kerk? Dat kan hij niet zeggen. Want hij is er wel in geweest, maar heeft toen geslapen.
En waar het brood van gebakken wordt? Dat weet hij niet.
En dat de tafels en stoelen van het hout van de bomen gemaakt worden, dat weet hij evenmin. Ja, zelfs heeft hij nooit gehoord waar de wol van afkomstig is, die al bij duizenden ponden door zijn handjes ging. Noch heeft hij gehoord dat van dezelfde draden, die hij laste, kleren worden geweven, zoals de jas die nu zo warmpjes om zijn lichaampje sluit.

Hebt u dat gehoord, grote mannen van de oude en nieuwe tijd? Nietwaar, dat was een droevig examen in de aloude en wijd vermaarde academiestad. Mij dunkt, ik zie de gouden rugtitels op de werken van uw geest, op uw boeken, verbleken. Ik zie ze huiveren en ineenkrimpen, de vruchten van uw hart of verstand. U wenste dat het gordijn van de brede boekenkast u scheidde van dat ongelukkige voorwerp, van het voorwerp dat u driest in het aangezicht slaat en u kermend toeschreeuwt:
‘Gelogen! Dat de mens een heer der schepping zou zijn.’
‘Daar is geen vrije wil.’
‘Daar is geen recht in de wereld, noch een rechtvaardigheid die haar bestuurt.’
‘Daar is...’

J.J. Cremer, Fabriekskinderen, in: Cor Smit en Korrie Korevaart, Kinderarbeid, J.J. Cremer en de Leidse fabriekskinderen. Uitgeverij Primavera Pers, Leiden 2008

Woordbetekenissen
[1] lassen: nieuwe plukken wol aan de al gesponnen wol plakken.
[2] bast: rug

Je docent leest tekst 2 voor.

9 Door wie of wat is Saartje volgens de schrijver vermoord, denk je? Leg je antwoord uit.

10 Welk beeld krijg je van Gerrit Zwarte en zijn vrouw in tekst 1 en 2? In hoeverre zijn zij zelf ook slachtoffer?

Tekst 2

Saartje, het zusje van Sander, heeft wel de hele dag in de fabriek gewerkt, ook al had ze koorts. Ze ligt ziek in bed en kan niet slapen.

Hoort u daarginds – dáár in die donkere hoek, dat klagende stemmetje wel? Het kermt om – water… water!
Ontelbare malen hoort u dat: ‘Water!’ En dan, als werd het stemmetje moe van altijd datzelfde woord, dan kreunt het: ‘Dorst, dorst!’
Ouders! Hoort u uw kind dan niet? Moeder Zwarte, weet u niet dat uw arme Saartje, met brandende lippen en tong, naar een slok water smacht, en te zwak is om het zelf te pakken?
Maar de moeder, zij slaapt; en de vader, hij ronkt. Vóór het naar bed gaan heeft de beschonken man gezegd, dat hij die fratsen wel kende en – als ze te lui was voor d’r werk, dat ze zich dan, even als Sander, ook maar door zo’n sinjeur moest laten oprapen; dat leverde nog meer winst op. En de moeder heeft gemeend dat het zo erg niet zou zijn, als ze maar eens goed warm kon worden; en zij heeft het bibberende meisje met een rok, die ze zelf bij het naar bed gaan had uitgedaan, wat beter toegestopt. Toen moeder dat deed, leek het even alsof er een klein, een heel klein sterretje tussen de zwarte wolken door blonk.
Maar nu, nu is ’t weer nacht, pikduistere nacht; want ook de stormwind heeft de gasvlam uitgedoofd, die niet ver van Zwartes woning nog brandde.
En daar *slapen* de ouders, die, al was het uit laag egoïsme alleen, hadden moeten waken bij het bed van hun doodzieke kind. En dat kind, het kan niet meer zeggen dat ze dorst heeft. Haar lippen zijn als verschroeid; haar mondje is vuur vanbinnen; in haar hoofdje bonst en giert en dreunt het. Dat doet de koorts, de hete verslindende koorts. Zo’n arm verzwakt schepseltje is niet in staat om die koorts te doorstaan.
En – niemand hoort haar telkens stiller en doffer gekreun. En niemand ziet het klamme zweet daar parelen op het dof gezichtje; en niemand hoort – nee! Niemand hoort, na zes uren strijd, dat laatste, dat allerlaatste zacht pijnlijke snikje dat klinkt als een dankbaar zoetvloeiend… ‘Verlost!’
En daarbuiten, daar buldert de stormwind als met donderende weerklank: ‘Vermoord! Vermoord!’

J.J. Cremer, Fabriekskinderenn, in: Cor Smit en Korrie Korevaart, Kinderarbeid, J.J. Cremer en de Leidse fabriekskinderen. Uitgeverij Primavera Pers, Leiden 2008

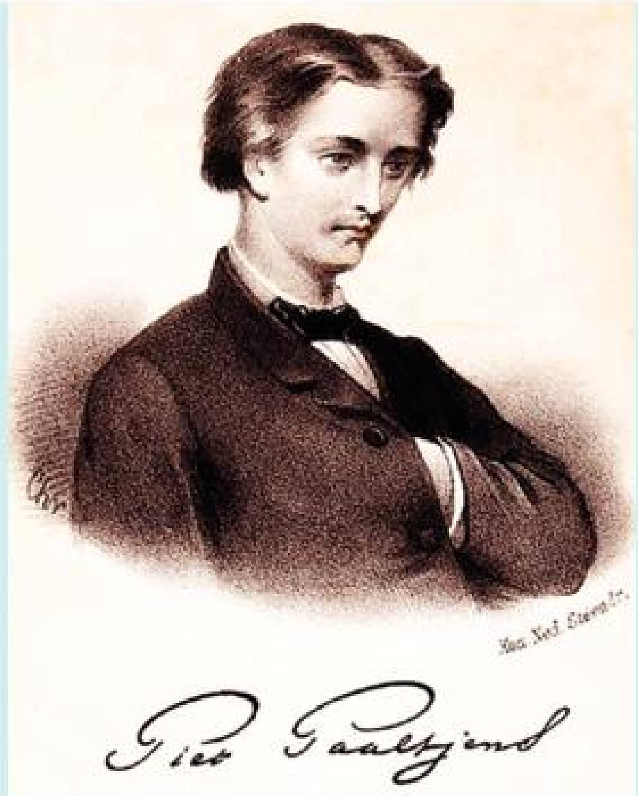

Tekening van Elias Spanier (1874) Boven de tekst staat: ‘De eerste wet, te danken aan het initiatief der Tweede kamer.’ Eronder staat: ‘De fabriekskinderen: “Leve mijnheer Van Houten!” ’

6.3 Poëzie

'De kennismaking kon niet korter zijn.'

Piet Paaltjens, 'Aan Rika' (1867)
Snikken en grimlachjes (1867) bevat de gedichten van Piet Paaltjens, pseudoniem van François HaverSchmidt (1835-1894). De bundel begint met een 'Levensschets' van Piet Paaltjens. Hij was 'een bleeke student', die altijd somber zuchtend in het café zat, weinig vrienden had en ook nog boven een doodgraver woonde. Niemand begreep hem, maar hij schreef gedichten die iedereen tot tranen roerden. Zogenaamd had hij zijn gedichten aan François HaverSchmidt gegeven, die ervoor zorgde dat ze uitgegeven werden. Iedereen wist dat Paaltjens en HaverSchmidt één en dezelfde persoon waren, maar François HaverSchmidt deed zijn hele leven alsof Piet Paaltjens echt bestond*.
De gedichten in *Snikken en grimlachjes* gaan over teleurstelling in de liefde en de vriendschap. Het is vaak moeilijk vast te stellen of het echt gaat over 'ik ben diep ongelukkig' of dat de dichter spot met de overgevoeligheid van de romantiek.

1 Bestaat 'liefde op het eerste gezicht', denk je? Waarom?

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

2 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 116-119 passen bij de tekst? Leg uit.

3 De ik-persoon heeft een grote fantasie. Noteer zoveel mogelijk dingen die hij verzint.

4 Gaat 'Aan Rika' over 'liefde op het eerste gezicht'? Leg je antwoord uit. Geef daarbij voorbeelden uit het gedicht.

5 Wat zou je tegen de ik-figuur zeggen als jij Rika was?

6 'Aan Rika' staat in de afdeling 'Tijgerlelies' van *Snikken en grimlachjes*. Daarin staan gedichten over vrouwen. Een lelie is een bloem, maar een 'tijgerlelie' klinkt niet alleen mooi en lief. Welk type vrouw associeer jij met het woord tijgerlelie? Vind je Rika een 'tijgerlelie'? Leg uit.

▶ ... alsof Piet Paaltjens echt bestond
François HaverSchmidt (zie afbeelding) verzon Piet Paaltjens tijdens zijn studententijd. Hij had hem nodig als een soort tussenpersoon om zijn gevoelens in zijn gedichten te kunnen uiten. Zijn studententijd was de gelukkigste periode van zijn leven. Hij werd dominee, maar zijn preken waren zo somber dat hij de mensen de kerk uit joeg. François HaverSchmidt leed aan depressies en pleegde uiteindelijk zelfmoord.

7 Herlees de tekst 'Psychologie' op pagina 117. Leg uit dat het in 'Aan Rika' over Eros en Thanatos gaat.

8 In de inleiding staat 'In de romantiek draait alles om vaak heftige en tegenstrijdige gevoelens'. Welke tegenstellingen zie je in 'Aan Rika'? Noem er in ieder geval drie.

9 Kies één van de volgende uitspraken en vul aan.

- ○ 'Aan Rika' gaat over zwelgen in liefdesverdriet, want
- ○ 'Aan Rika' drijft de spot met liefdesverdriet, want
- ○ 'Aan Rika' is een serieus gedicht over liefdesverdriet, want

Tekst 1

Aan Rika

Slechts éénmaal heb ik u gezien. Gij waart
Gezeten in een sneltrein, die den trein,
Waar ik mee reed, passeerde in volle vaart.
De kennismaking kon niet korter zijn.

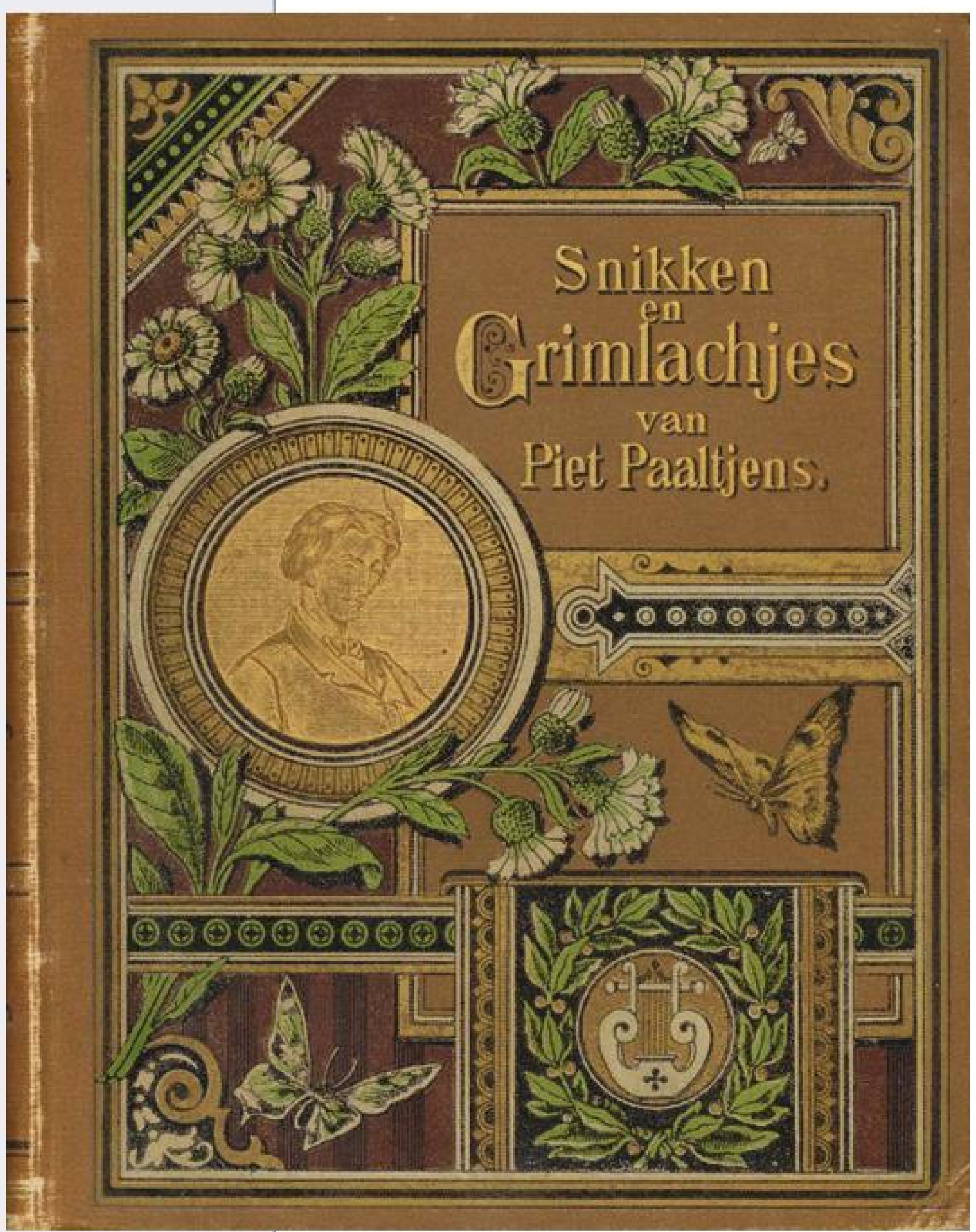
En toch, zij duurde lang genoeg, om mij
Het eindloos levenspad met fletsen lach
Te doen vervolgen. Ach! Geen enkel blij
Glimlachje liet ik meer, sinds ik u zag.

Waarom ook hebt gij van dat blonde haar,
Daar de englen aan te kennen zijn? En dan,
Waarom blauwe ogen, wonderdiep en klaar?
Gij wist toch, dat ik daar niet tegen kan!

En waarom mij dan zoo voorbijgesneld,
En niet als 't weerlicht 't rijtuig opgerukt,
En om mijn hals uw armen vastgekneld,
En op mijn mond uw lippen vastgedrukt?

Gij vreesdet mooglijk voor een spoorwegramp?
Maar, Rika, wat kon zaalger voor mij zijn,
Dan, onder helsch geratel en gestamp,
Met u verplet te worden door één trein?

Piet Paaltjens. In: Verbeeldingswereld zijn geen grenzen aangewezen. Gedichten uit de romantiek. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1970

6.4 Louis Couperus, 'De binocle', 1920 (niveau 4)

'Hij was toch niet gek! Om zijn binocle[1] de zaal in te slingeren?!'

'De binocle[1]' is het bekendste korte van Louis Couperus (1863-1923), een van de grootste Nederlandse romanschrijvers. Couperus werd in één klap beroemd met zijn debuut *Eline Vere*, waarin hij de Haagse chique families uit het eind van de 19e eeuw portretteerde. In zijn boeken speelt het noodlot een belangrijke rol. De personages kunnen zich daaraan niet onttrekken. Wat ze doen en denken is bepaald door hun afkomst en het milieu waarin ze opgroeiden.
Waarschijnlijk schreef Couperus 'De binocle' rond 1897, toen hij in Dresden woonde. Hij ging vaak naar de opera in die stad en was een groot bewonderaar van de opera's van Richard Wagner. In 'De binocle' speelt *Die Walküre* van Richard Wagner een belangrijke rol. *Die Walküre* maakt deel uit van *Der Ring des Nibelungen* (1853-1874), een cyclus van vier opera's.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

Een binocle

1 Wat gebeurt er aan het slot van 'De binocle'?

2 Markeer in de tekst de vooruitwijzingen naar de afloop van het verhaal. Vind je het slot verrassend? Leg uit.

3 De jonge toerist worstelt met zichzelf. De eerste keer wint hij, de tweede keer niet. Hoe komt het dat hij zich de tweede keer niet kan beheersen?

4 Waarom vindt de 'ontknoping' juist plaats tijdens het duet van Siegmund en Sieglinde, denk je?

5 Stel dat de jonge toerist zich moet verantwoorden voor een rechtbank. Vind je dat hij veroordeeld moet worden? Leg uit.

6 Markeer de plaats waar het perspectief verschuift. Is dat een goede ingreep van de schrijver? Waarom?

7 Leg uit dat er in deze tekst sprake is van intertekstualiteit*.

▶ Intertekstualiteit
Verwijzing naar een andere kunstuiting (roman, gedicht, film, schilderij of muziekstuk). Zo'n verwijzing heeft altijd een betekenis; er is een verband tussen het verhaal en de kunstuiting waarnaar verwezen wordt.

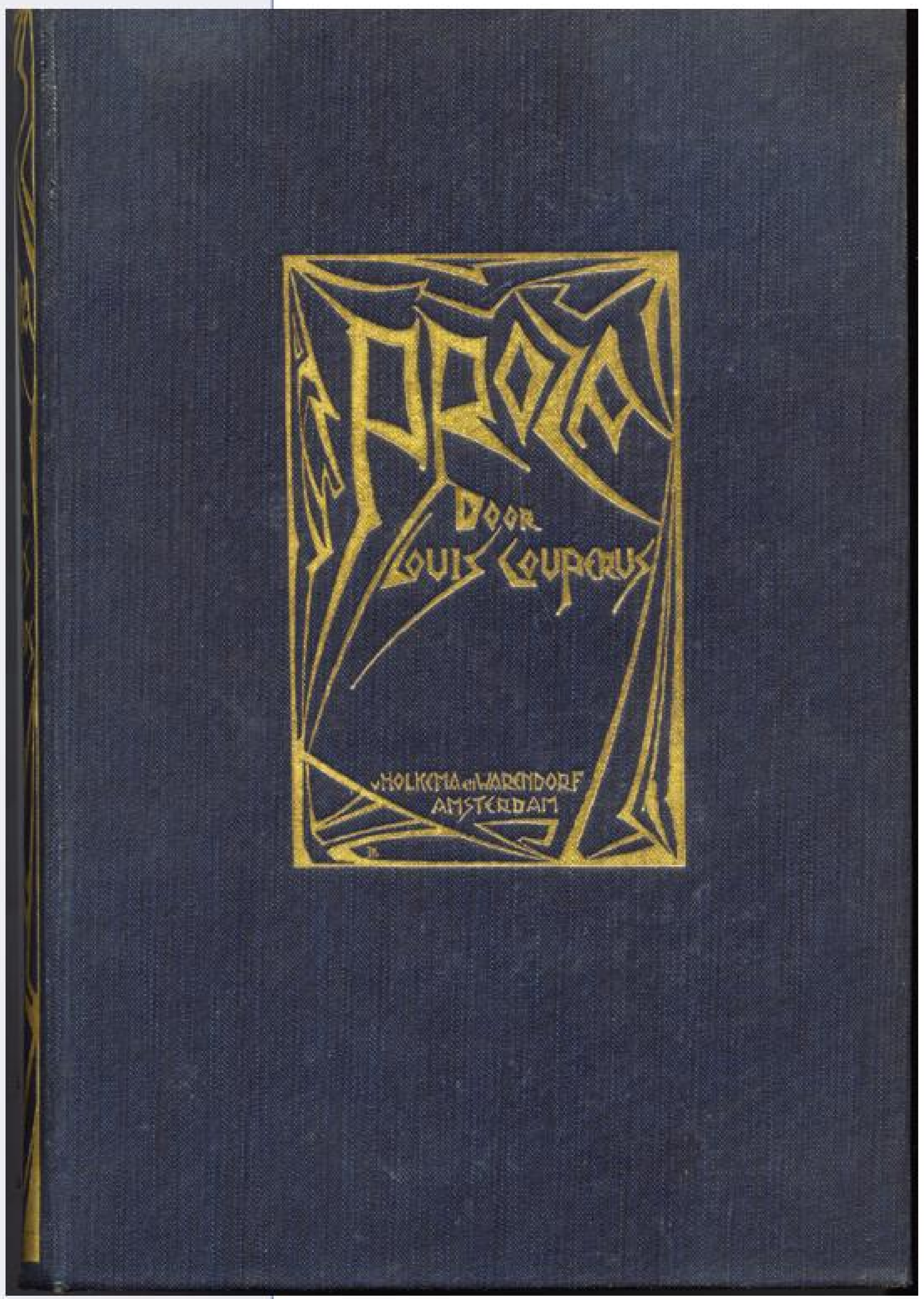
8 Herlees de tekst 'Psychologie' op pagina 117. Welke opvatting van Freud zie je terug in *De binocle*?

9 Welke andere afbeeldingen en/of teksten van pagina 116-119 passen bij de tekst? Leg uit.

Tekst 1

Het was ongeveer vijf jaar geleden, dat een jonge toerist, Indo-Nederlander, journalist, een fijne[2] jongen, enigszins nerveus aangelegd, zeer zachtzinnig trots zijn tropisch bloed, in Dresden, in de Opera, des morgens, een biljet nam voor een plaats op de eerste rij van de vierde rang, om de 'Walküre' te horen. De vierde rang was destijds de rang, waar alle vreemdelingen zaten, die zich niet de luxe van een loge betaalden; ja zelfs zij, die dit wel konden doen, prefereerden vaak de vierde rang, en dit boven de derde en de tweede, omdat men er zo uitstekend hoorde en zag, zelfs al groef zich de afgrond der wijde zaal tussen die rang en het toneel. Het was een prachtige dag; de parken stonden in goudbladerendos; er dreef een lieflijkheid om te leven door de wijde lucht en de jonge toerist, in zijn even weemoedige eenzaamheid, was gelukkig door de mooie stad te dwalen, een museum binnen te lopen, ergens te lunchen onder een Laube[3], bij het zonnekabbelende water van de Elbe. En er was in hem de blijde illusie die avond de 'Walküre' te horen, een opera, die hij niet kende, hetgeen hij zich verweet omdat hij met Wagner dweepte. Zonder dat hij met iemand dan met de kellnerin en de tramconducteur sprak, verliepen de uren. Hij dronk zijn thee en at er wat bij, want daar de opera zeer vroeg begon, wist hij geen tijd tot dineren te hebben. En toen, tevreden en zacht, stil blijmoedig, als zijn aard was, trots[4] nerveuze aanleg en periodieke buien van melancholie, wandelde hij kalm — hij had de tijd — naar het Opera-gebouw. Reeds sloten enkele winkels in de Pragerstrasse en was het bedrijf gedaan en zag hij een opticien zijn bediende wijzen de luiken voor het raam te stellen, toen hij bedacht geen binocle te hebben. Vlug schoot het door hem heen, dat de vierde rang — waar hij al eens, achter, gezeten had - toch wel ver van het

toneel was verwijderd en dat een toneelkijker wel van dienst zou zijn... Tevens bedacht hij, dat hij een goedkope dag had gehad en dat zijn plaats maar drie mark kostte en toen nu zijn oog bij toeval het uitspiedende van de opticien ontmoette, wenkte hij hem, als bij ingeving, verhaastte zijn pas en riep, nog op het trottoir:
- Is de zaak al gesloten? Of kan ik nog een toneelkijker kopen?
Goedmoedig grijnzend knikte de lange, magere opticien van ja en noodde binnen in de half geduisterde winkel. En nauwlijks was de toerist binnen of het doorflitste hem, dat hij verkeerd deed en beter zou doen de winkel te verlaten omdat het gezicht van die winkelier een onbehaaglijke vogeltronie geleek. Maar deze flits was zo snel, ongemotiveerd en vaag, dat het geen logisch bewustzijn werd.
Daarom bleef de jonge man en hernam:
- Dan zou ik wel gaarne een toneelkijker willen hebben, een eenvoudige, niet te duur.
De opticien toonde er enige en wees prijzend de fabrieksnaam der glazen.
- Deze is zo klein, meende schuchter het jongmens, dat, zelve klein en tenger, van grote afmetingen voor gebruikszaken hield, onbewust menende te imponeren door een grote zakdoek of handschoenen, die hem te wijd waren.
- Neemt u dan deze, prees de winkelier aan.
- Dat is meer een kijker voor wedrennen, lachte de toerist. Hij is wat zwaar ook...
Hij keek er even door, draaiend tot de glazen gericht waren. Hij zag er heel duidelijk door, in de straat.
- Hij bevalt me wel, zei de toerist. Hoeveel kost deze kijker?
De prijs viel niet mee. Kocht hij de kijker, dan had hij een dure dag. Maar hoe helder brachten deze glazen niet het straatperspectief hem voor ogen!
- Nu goed dan, zei de toerist. Ik neem deze kijker.
Hij betaalde. En ging, met de kijker in de étui. Nu moest hij zich haasten. Plotseling bedacht hij, dat hij dat vogelgezicht van die opticien werkelijk onbehaaglijk had gevonden. Maar zette die dwaze afkeer van zich; wel meer had hij die vreemde antipathieën, sympathieën ook, en ze maakten soms het gewone leven wel lastig.
Nu repte hij zich. Daar was de Opera, daar stroomde reeds het zwart-silhouetterende publiek over het avondplein, de wijde, verlichte ingangen binnen. Nerveus, hoewel hij wist, dat hij niet te laat was, repte hij zich. Wipte luchtig de vele trappen op, tussen het moeizaam stijgen der anderen. En vond spoedig zijn plaats, op de eerste rij. En zette zich, in blij vooruitzicht muziek te genieten.
Hij nam de binocle uit de étui en plaatste beide voor zich, op de brede richel. Naast hem, links en rechts, achter hem werden de plaatsen snel ingenomen: het liep vol als steeds; beneden ook vulden zich de rangen der loges, de zaal.
Plotseling bedacht de jonge man, dat de binocle kon vallen... in de nu donker geschemerde zaal en nam op de knieën de kijker.
De voorstelling begon, in vrome aandacht en wijding om Wagner. In de grote, volle zaal was behalve der muziek immense vergolving, nauwelijks geluid en beweging, nauwlijks een kuch, een hand, die een kijker beurde.
Ook de jonge toerist richtte zijn kijker om Siegmund*, wiens stem hem zalig doortrilde, nader tot zijn blik te brengen.
Plotseling, door zijn genot heen, flitste het door hem, dat de zaal, van daar boven af beschouwd, als een afgrond was en de kijker zwaar. Op hetzelfde ogenblik waaide, verder-af, een programma naar beneden. Het leidde hem af: hij zag het programma fladderdalen en neerkomen op het grijze, gekapte hoofd ener dame, wier hand het programma als een vogel nu greep. Naast die dame zat een heer, met blinkend kale schedel.
Maar Sieglinde* bekoorde weer de aandacht van de jonge toerist. De witte, blonde Germane-dochter boeide hem, nam geheel zijn zich overgevende ziel gevangen in tover van zang; aandoenlijk poëtisch vond hij haar, met Siegmund samen, in Hundings hut*.

▶ Siegmund
Een van de hoofdpersonen in *Die Walküre*. Toen hij en zijn vader op een dag terugkwamen van de jacht, hadden rovers zijn moeder vermoord en zijn tweelingzus Sieglinde ontvoerd.

▶ Sieglinde
Sieglinde werd uitgehuwelijkt aan Hunding, een lid van de roversbende.

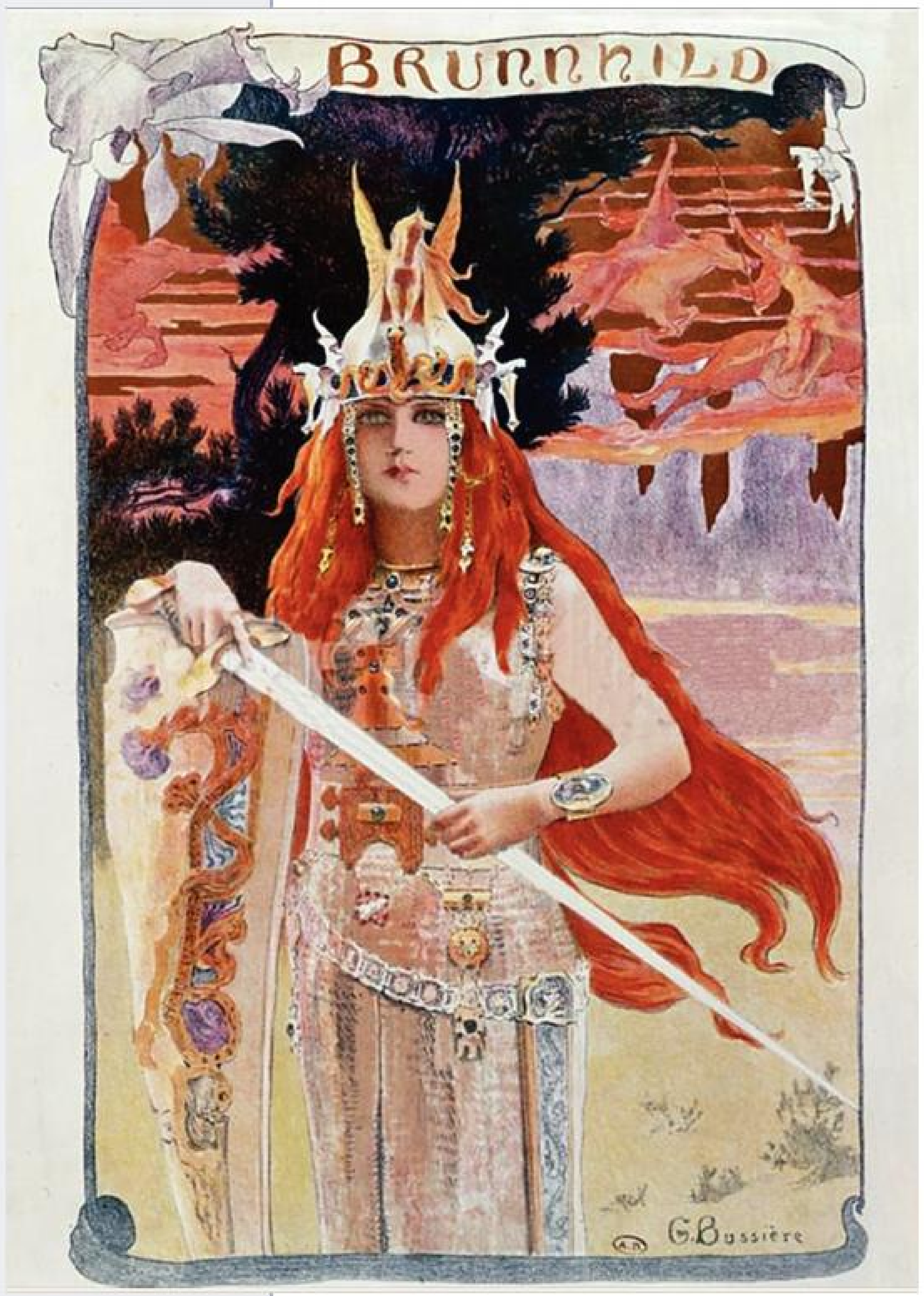
▶ Hundings hut
Siegmund schuilt voor een hevige storm en op de vlucht voor tegenstanders in de hut van Hunding. Hij noemt zichzelf Wehwalt en wordt liefdevol opgevangen door Sieglinde. Ze voelen onmiddellijk een bijzondere band. Als Hunding thuiskomt, herkent hij in Siegmund de man die hij de hele dag heeft opgejaagd. Siegmund en Sieglinde begrijpen inmiddels dat ze broer en zus zijn en vluchten.

Arthur Rackham, Sieglinde brengt de uitgeputte Siegmund iets te drinken (1910).

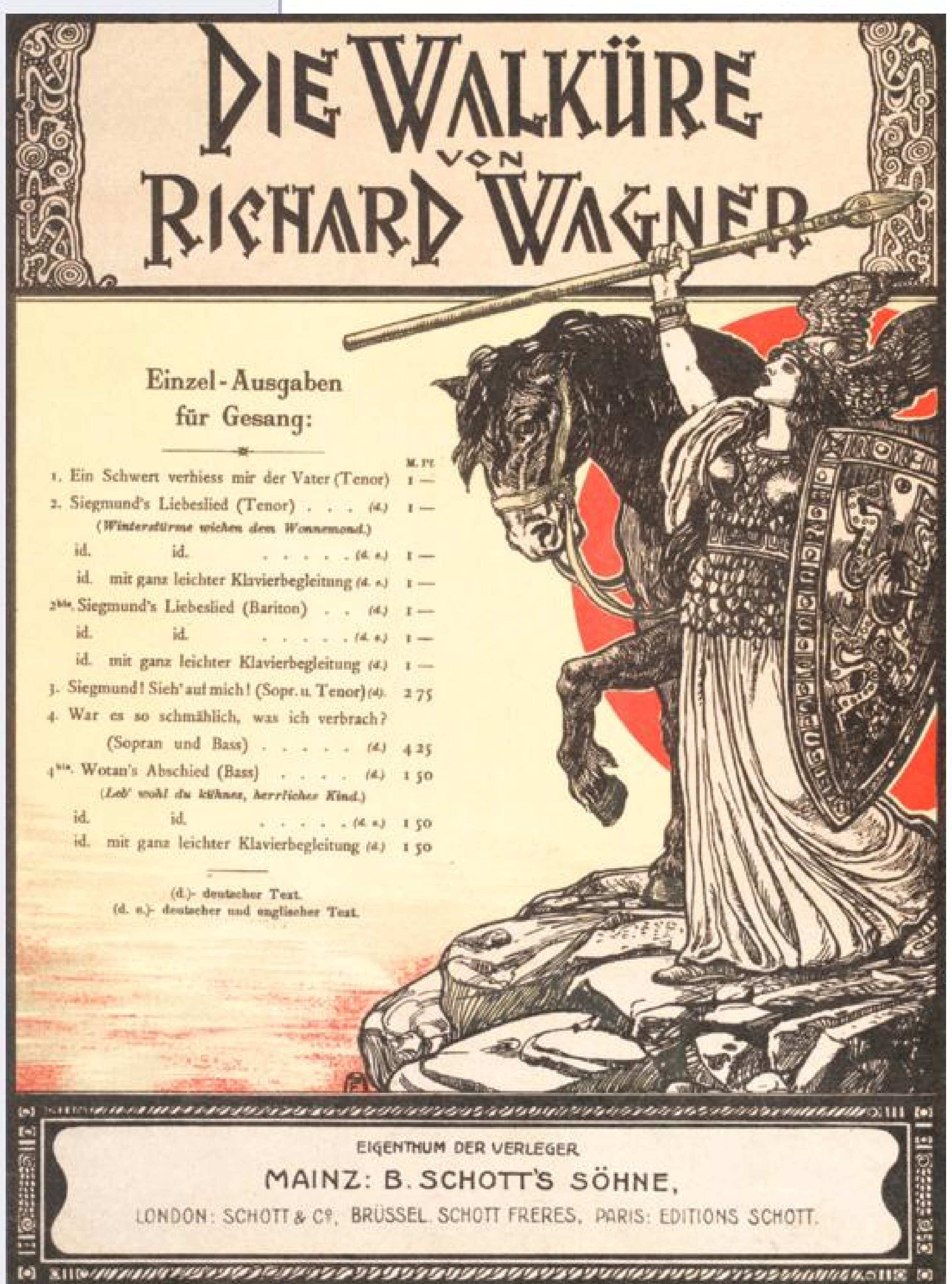
Zwaar woog hem de kijker op de knie. Weer zette hij de binocle op de richel, waarboven, als een dubbel torentje, de zwarte kijker uitstak. En stond daar toch veilig genoeg.
Toen, bijna in humoristisch bedenken, de jonge man voorover boog om te zien wie juist beneden hem in de zaal zat. En op wie de kijker wel neer zou komen... mócht hij vallen.
Het was een bijna ondeugende nieuwsgierigheid, wellende om de snelle bedenking van een bijna niet mogelijke mogelijkheid. Want nu hij er aan gedacht had, dat de kijker kón vallen, zou de kijker immers niet vallen.
Hij zag niet duidelijk wie er daar zaten, vlak loodrecht onder hem. De zaal was er zeer verdonkerd. Maar juist om dat donker, waarin de omtrekken der toehoorders doezelden, zag hij weer duidelijker daarginds, de reeds opgemerkte duivegrijze dame, die het fladderende programma gegrepen had. En de naast haar gezeten kaalschedelige heer...
Diens schedel glom. Tussen de duizenden, dicht naast elkaar gezetene, aandachtvolle silhouetten en gekapte vrouwehoofden en ook wel kaalhoofdige mannekoppen, glom daar die verre schedel...
Hij glom zo wat op drie-kwart van de hellende afstand tussen vierde rang en lager toneel... Hij glom rond, als een obsederende volle maan, verzonken tussen alle die omduisterde gedaanten: vrome achterkoppen en roerloze ruggen van aandacht: hij glom als een doelpunt, als een doelwit; hij glom wit; hij blonk... De jonge toerist ergerde zich om zijn vreemde, hemzelve lastige afgetrokkenheid en dwong zich zijn aandacht aan Hunding te schenken. Hij genoot daarna zeer van het Liebeslied, van die glanzende tenorstem, die zong van liefde en binnenstromende lente. Maar de blinkende bol daarginds kon hij niet meer vergeten en zich niet meer onzienbaar maken. Telkens schuinde zijn afgeleide blik naar de schedel, die in de schemering der zaal scheen te glanzen, nu als een immense biljartbal!
Een beweging van ongeduld en ergernis om zichzelve schokte de jonge man. Tegelijkertijd greep hij de binocle, in snelle angst, dat het ding vallen zou. En de binocle viel niet, en de handen van de jonge man omklemden de kijker, steviger dan nodig was... En richtten hem op Siegmund en Sieglinde...
Toen was het of hij zich niet zou kunnen bedwingen... Of iets hem krachtig imperatief[5] dwong de kijker te slingeren, hoog door de afgrond der zaal, mikkende op die lokkende bol, die reuzebiljartbal, het blinkende doelwit, daarginds, in de diepte, op drie-kwart afstand van de helling tussen hem en het toneel...
In hevige reactie van weerstreving wierp hij zich achterover... En wist de kijker, bevende, nog neer te zetten... Het was bijna te veel voor hem dat te doen. Toen drukte hij zich de armen tegen het lijf. Om de kijker niet te grijpen en niet te slingeren naar het ronde doel. Dat daar blónk.
Zijn buurvrouw zag hem snel aan van ter zijde. Haar beweging scheen hem een moederlijke redding.
- Ik vraag u pardon, murmelde hij, bleek en half gek. Ik voel mij niet wel. Ik voel mij heel ziek. Als ik u even storen mag, zou ik willen weg gaan.
Het was op het einde der eerste acte. Hij stond op; bevende maar geruisloos slipte hij langs de knieën der vijf, zes personen, die hem scheidden van de hoek der rij.
- U vergeet uw binocle! fluisterde nog de buurvrouw.
- Laat maar, mevrouw: ik kom straks terug, hoop ik...
Hij strompelde een paar treden op en af: er werd met boze stem chtt! gesist. Toen schoof het gordijn dicht, lichtte de zaal op, klonk er applaus. Opzettelijk had hij de binocle daar gelaten, bang voor het ding. Nu, in de pauze, herwon hij zich. Hoe dwaas was hij toch geweest! In de nu lichte zaal kwam hem de obsessie van zo-even voor als een zotheid, als een flauwiteit, aan wier ongemotiveerde drang hij immers nooit had toe gegeven! Hij was toch niet gek! Om zijn binocle de zaal in te slingeren?! Kom, hij zou die dolle ingeving nu te boven komen en met niet meer dan een heel klein beetje wilskracht en redelijkheid. En hij had honger en ging aan het buffet een broodje eten, met een glas bier. Dat zou hem bedaren na die malligheid van zo-even.

Toen de tweede akte begon, toen de zaal duisterde, meende hij echter: wat hem doorschokt had, was een soort diepteduizeling geweest, wat de Fransen noemen: vertige de l'âbime[6]… Al had hij geen drang gevoeld zichzelve neer te storten. Hij deed misschien beter niet meer zo vooraan op die eerste rij, zo hoog boven de afgrond der zaal te gaan zitten… Neen, hij deed beter, hier achter, in de doorgang, te blijven staan. Want al was de obsessie malligheid geweest, zij mocht hem ginds, op die plaats weer opnieuw overvallen en zo zou zijn genot in de muziek niet onverdeeld zijn.
Hij bleef staan. Ginds bleef zijn plaats onbezet en de twee torentjes van zijn zwarte kijker verhieven zich sarcastisch maar ongevaarlijk op de brede richel voor zijn lege stoel. Maar als hij zich rekte op de tenen, kon hij, in de zaal, juist nog de blanke schedelbol zien, die als een doelwit blonk…
Hij haalde geërgerd de schouders op, smakte met de tong zijn ergernis weg, luisterde toen aandachtig naar Brünhilde's* juichkreten, boven op de rots, waar zij verschenen was. En werd kalmer. En genoot.
De Feuerzauber overweldigde hem heerlijk en zijn zuiver genot bracht hem geheel in evenwicht.
Toch meende hij, toen de opera uit was, nooit meer op de eerste rij van de vierde rang plaats te nemen. In allen gevalle nooit meer met zo een grote kijker voor zich. En tevens de kijker, die hem in de handen zo vreemd gewogen had en hem misschien, met de diepte samen, en óm dat dwaze doelwit daarginds, die dolle obsessie had ingegeven… niet mee te nemen… hem daar te laten staan… met zijn twee zwarte torentjes… op de brede richel… tegen de ijlte van beneden en overal leeg vloeiende zaal.
En vluchtte hij als de trappen af, bang, dat iemand hem na zou roepen, dat hij zijn binocle vergat.

▶ Brünhilde
Een van de negen strijdgodinnen die door de Germaanse god Wotan zijn verwekt. Brünhilde heeft van Wotan de opdracht gekregen om Hunding bij te staan in zijn strijd tegen Siegmund. Maar als ze ziet hoe oprecht Siegmund en Sieglinde van elkaar houden, besluit ze Siegmund te helpen.

Het was toen na vijf jaren. Hij was wel geslaagd in zijn carrière. Hij was getrouwd. Hij had kleine reisjes gedaan des zomers, des winters, voor zijn werk en voor zijn vakantie. Hij was niet meer in Dresden geweest, maar dit jaar kwam hij er toevallig. In de vroege herfst als de parken er staan in goudbladerendos. De affiches der Opera kondigden een serie voorstellingen aan van de Ring des Nibelungen.
Die avond gaf men de Walküre. Hij herinnerde zich de mooie voorstelling van vijf jaren her. De herinnering aan zijn obsessie was in hem verflauwd tot niet meer dan vaagste heugenis aan duizeling om diepte. Maar waarom hij sedert wel eens geglimlacht had en de schouders opgehaald. Zeker, hij zou de Walküre die avond weer gaan horen. Maar aan de kas zeide men hem, dat de zaal was uitverkocht. Het speet hem. Hij wendde zich af. Toen juist iemand naderde en de bureaulist mede deelde, dat hij zijn plaats, besproken op eerste rij, vierde rang, die avond beschikbaar stelde. Hij was verhinderd te komen. Gretig nam de jonge man de plaats over en vroeg zich af waar hij dit onbehaaglijke vogelgezicht meer had gezien… Kom, het was wel weer de eerste rij van die hoge, vierde rang maar nu zou hij niet duizelig worden en zich door geen dwaze inval van streek laten brengen. Trouwens, hij zou geen binocle zelfs mee nemen. Hij had er geen bij zich en er een kopen, zou hij niet.
Hij ging die avond wat laat. De zaal was reeds duister en vol; de muziek was begonnen. Hij aarzelde de toehoorders op zijn rij te storen maar de ouvreuse[7] meende, dat hij zijn plaats langs slechts vier toehoorders nog heel goed bereiken kon. Hij schuifelde dus voort langs hun knieën, verontschuldiging mompelend en zette zich. Toen de ouvreuse zich fluisterend tot hem boog en een grote binocle reikend, vroeg:

- Wilt u misschien een kijker huren? Voor één mark?
Hij meende sarcasme in haar stem te horen, schrikte en keek naar de kijker, die zij hem bood. Het was zijn kijker, van vijf jaren her, hier gelaten, nooit gereclameerd, niet naar het politiebureau gebracht en steeds door de ouvreuse verhuurd, zo haar dit lukte. Het was zijn kijker. Voor hij had kunnen weigeren, had hij onweerstaanbaar het ding gegrepen. Boze stemmen riepen chtt!! en reeds trok zich de ouvreuse terug, hem wenkende, dat hij straks wel betalen zou…

Toen gebeurde het, dat in het midden van Siegmunds en Sieglindes duo*, boven, op de eerste rij van de vierde rang, iemand zich wrong of een aanval van vallende ziekte hem overviel, of hij worstelde met een macht sterker dan hij, en door de uit haar vrome aandacht opgeschrikte zaal slingerde een hand een zwaar voorwerp de ruimte door, dat als een steen met ronde bocht stortte in de afgrond. En brulde beneden, waar naast een duivegrijze dame een kaalschedelige heer zat, een ander, een, schoon nooit gemikt of opgemerkt, noodlottig getroffene, zijn leven uit, terwijl de hersens spatten.

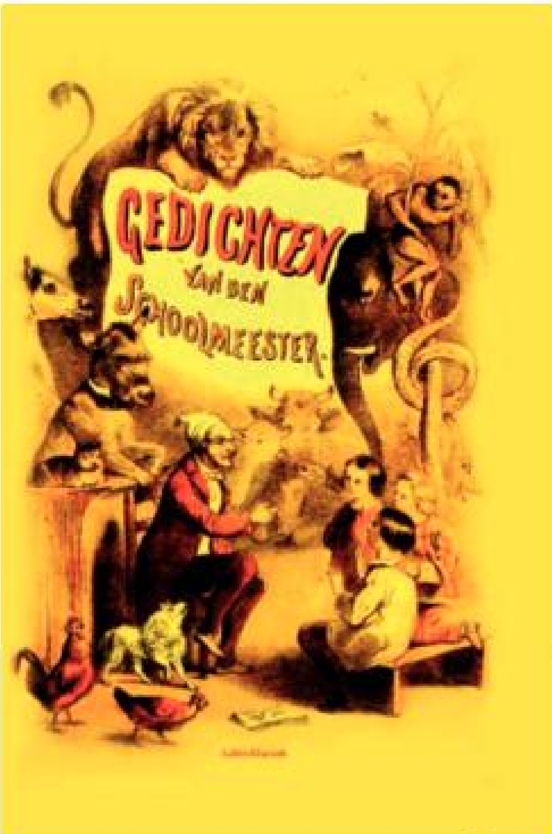
Louis Couperus, Proza. Eerste bundel (ed. H.T.M. van Vliet, J.B. Robert en Gerben Holwerda). Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen 1995

▶ Siegmunds en Sieglindes duo
De scène waarin Siegmund en Sieglinde elkaar hartstochtelijk beminnen.

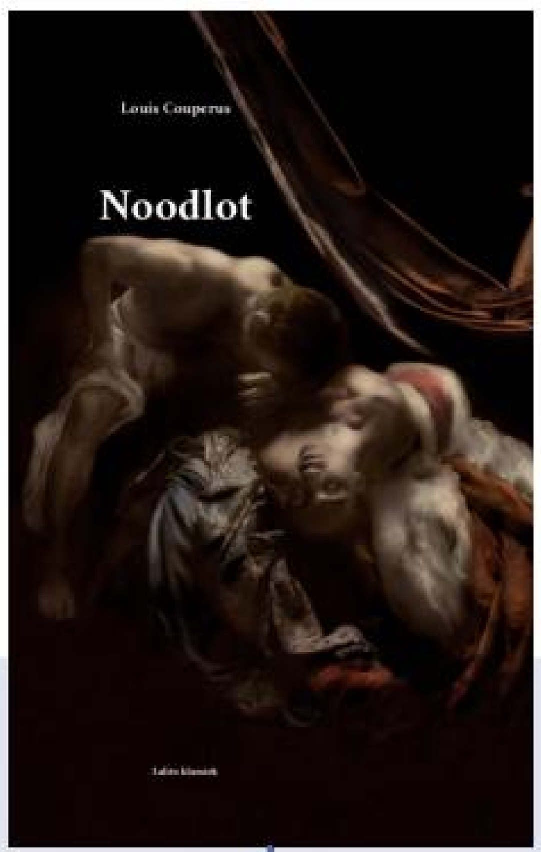
▶ Woordbetekenissen
[1] binocle: toneelkijker
[2] fijne: gevoelige
[3] laube: overkapping, luifel
[4] trots: ondanks
[5] imperatief: dwingend
[6] vertige de l'âbime: hoogtevrees
[7] ouvreuse: vrouw die in de schouwburg de plaatsen aanwijst

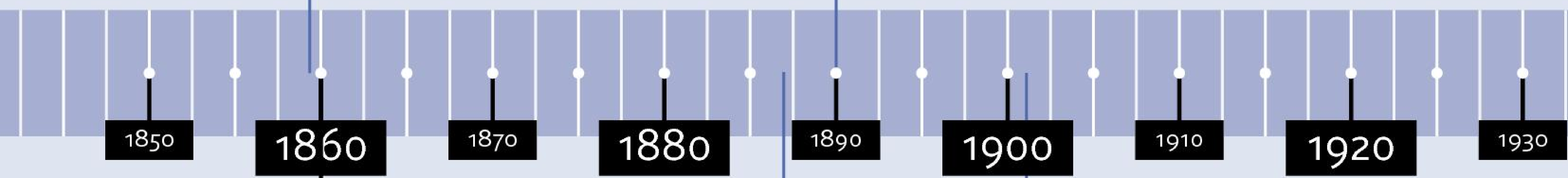
6.5 Lees meer

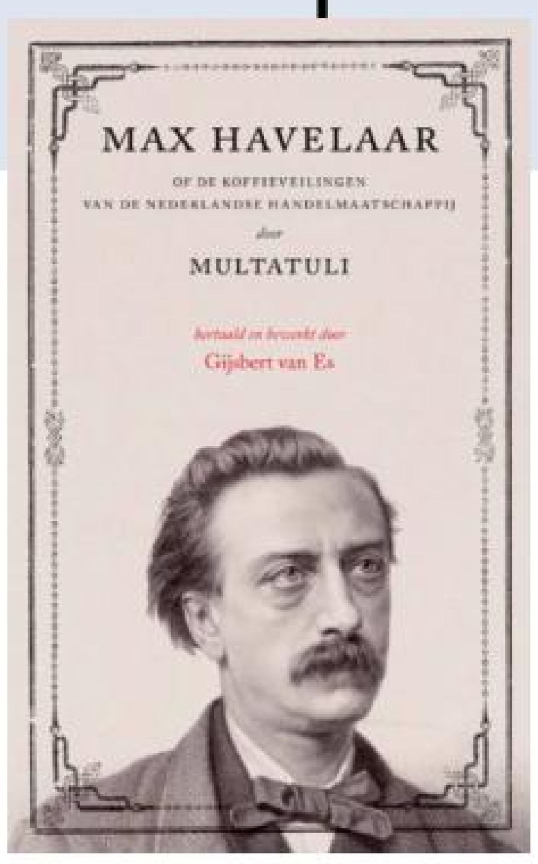
Louis Couperus, *Noodlot*, 1890 (niveau 4)
De liefde tussen Frank en Eve wordt gedwarsboomd door Franks jeugdvriend Bertie. Bertie is financieel afhankelijk van Frank en is bang dat zijn luxe leventje voorbij is als Frank en Eve trouwen. Op listige wijze drijft hij de geliefden uit elkaar.

Gerrit van de Linde, *Gedichten van De Schoolmeester*, 1859 (niveau 3)
Gedichten, fabels en 'vertellingen' vol absurde situaties, geschreven in een heel eigenzinnige taal: over een schipbreuk, een koffieveiling, de geschiedenis van de Romeinen, kennis der natuur, nieuwe haring, vriendschap en nog heel veel meer.

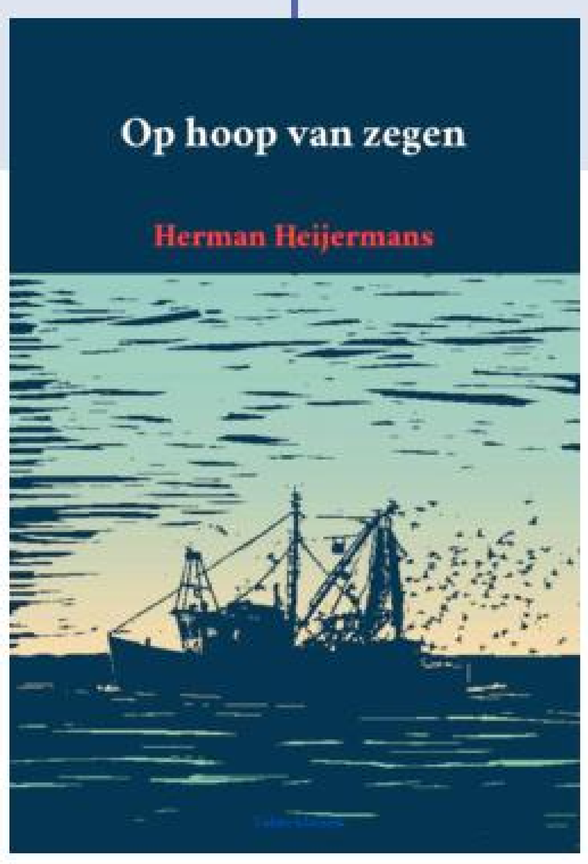

Multatuli, *Max Havelaar*, 1860 (niveau 5)
De jonge bestuursambtenaar Max Havelaar verzet zich tegen de uitbuiting van de inlandse bevolking in Lebak in Nederlands-Indië. Hij geeft het dossier dat hij over de uitbuiting gemaakt heeft, aan een vroegere schoolvriend, Batavus Droogstoppel, die handelaar in koffie is. Droogstoppel weet niet goed wat hij met de documenten aan moet, want hij is bang dat de inhoud schadelijke gevolgen zal hebben voor de koffiehandel.

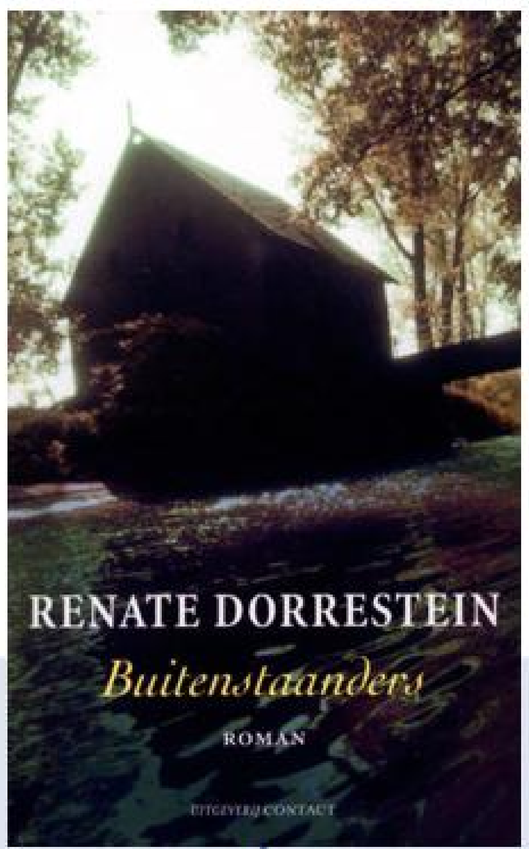

Frederik van Eeden, *De kleine Johannes*, 1887 (niveau 4)
Johannes, een nieuwsgierig jongetje, woont met zijn vader in een oud huis met een grote tuin. Op een dag ontmoet hij daar de elf Windekind, die hem meeneemt naar zijn wereld en hem inwijdt in de wonderen van de natuur. Uiteindelijk moet Johannes kiezen. Blijft hij in de sprookjeswereld van Windekind of kiest hij voor de wereld van de mensen waar hem 'eindeloos verdriet, vermoeienis en zorg' wachten?

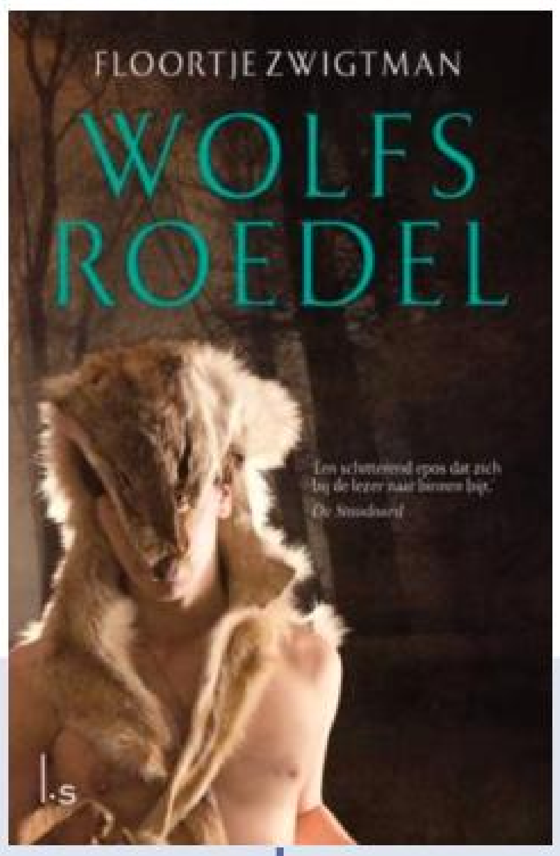

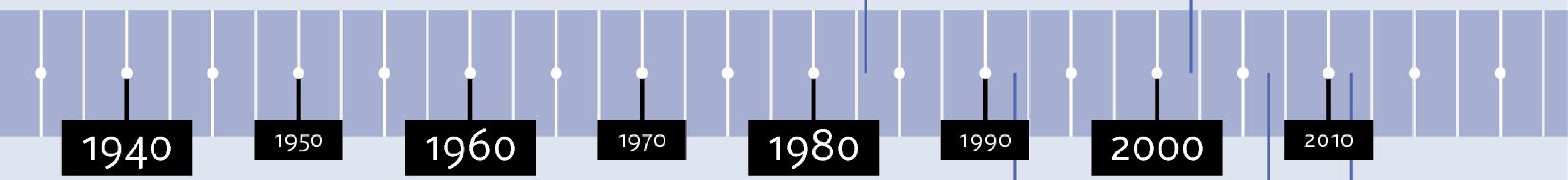
Herman Heijermans, *Op hoop van zegen*, 1901 (niveau 3)
Barend wil niet mee met de vissersboot 'Op hoop van zegen', omdat hij bang is dat hij zal verdrinken, net zoals zijn vader en twee van zijn broers. Het verhaal gaat bovendien dat het schip slecht is. Voor reder Bos, de eigenaar, is dat geen probleem, want het schip is goed verzekerd. Barend moet toch naar zee, net zoals zijn broer Geert. Zullen de broers het overleven?

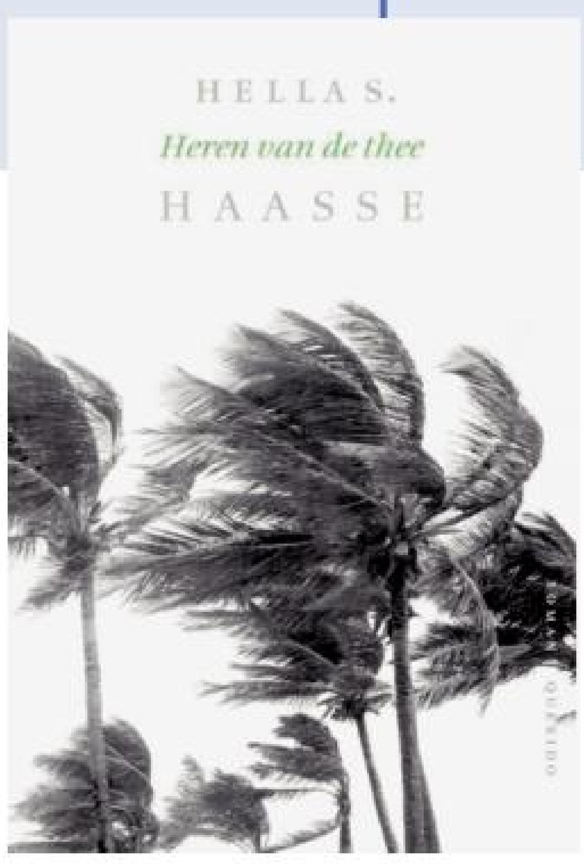
Renate Dorrestein, *Buitenstaanders*, 1983 (niveau 3)
Op weg naar hun vakantiebestemming komt een jong gezin terecht in een eenzaam gelegen huis met merkwaardige bewoners. Er is bijvoorbeeld een oude dame die van vers bloed houdt. Het gezin is welkom en wordt meteen betrokken bij de voorbereidingen van een feest. Dan is er een onheilspellende wending …

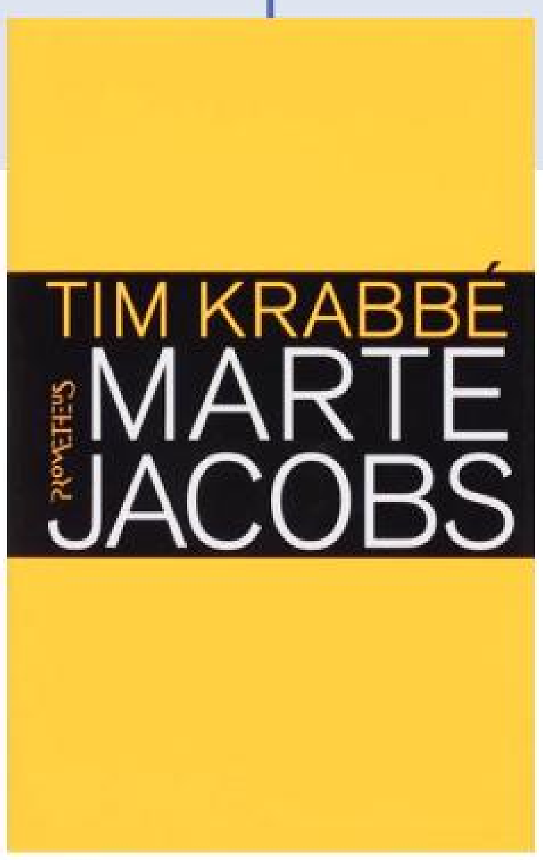
Floortje Zwigtman, *Wolfsroedel*, 2002 (niveau 4)
Vulpe, Alexandru en Ion, jonge Roemeense boeren, sluiten zich aan het einde van de 19e eeuw aan bij de roversbende van Vulpes broer Lupu. Al gauw treedt er een scheiding op tussen de bendeleden, doordat de jaloerse Vulpe zijn oudere broer steeds meer gaat haten. Hij richt zijn eigen bende op en zijn acties worden steeds gewelddadiger. Beide bendes worden gesteund door hun eigen geheimzinnige raadgevers. Wie zijn zij? En dan zijn er nog de verhalen over twee rivaliserende broers die vier eeuwen eerder leefden: Vlad en Radu Tepes. Wat hebben zij met de twee bendes te maken?

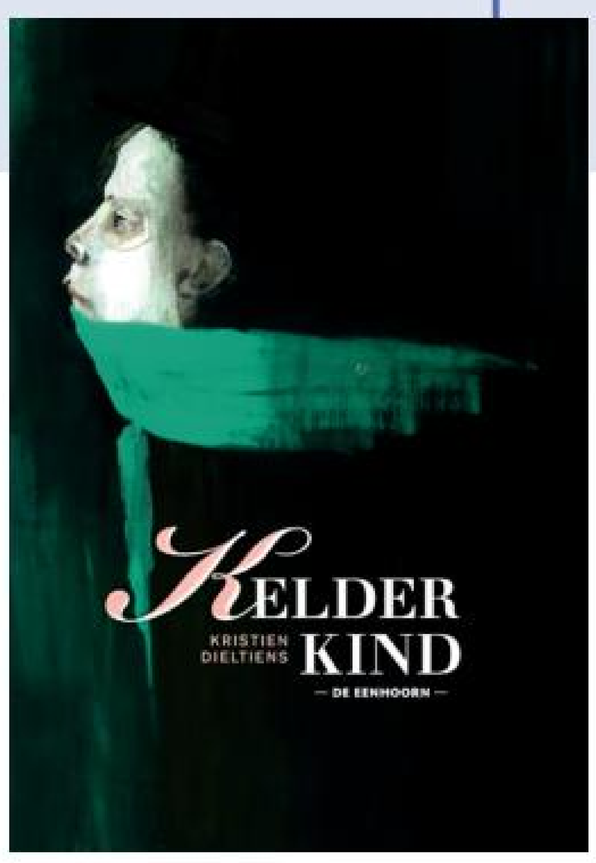

Hella Haasse, *Heren van de thee*, 1992 (niveau 4)
Rudolf Kerkhoven begint enthousiast met de aanleg van theeplantages in Nederlands-Indië. Aanvankelijk gaat alles voor de wind, maar tegenspoed dreigt door de jaloezie van anderen en de sombere buien van zijn vrouw Jenny.

Tim Krabbé, *Marte Jacobs*, 2007 (niveau 3)
Emile ontmoet Marte voor het eerst tijdens een potje voetbal in de duinen. Hij is dan zestien en Marte negen. Ze maakt een diepe indruk op hem. De rest van zijn leven blijft ze een belangrijke rol in zijn leven spelen. Er is sprake van een diepe verbondenheid en onmogelijk verlangen.

Kristien Dieltiens, *Kelderkind*, 2012 (niveau 3)
In 1828 duikt in Neurenberg plotseling een 16-jarige vondeling op. Hij kan nauwelijks lopen en praten, maar wel zijn naam schrijven: Kaspar Hauser. Al gauw blijkt dat Kaspar een duister geheim met zich meedraagt.

1. Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet 'romantiek/realisme' in het midden met een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding op pagina 116-117. Voeg daarna informatie over de literatuurgeschiedenis toe (pagina 118-119). Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2. Je raakt op een feest met een leuke jongen of meisje in gesprek. De ander zegt: 'Je moet wel weten dat ik een echte romanticus ben.' Jij hebt je net grondig verdiept in deze periode van de literatuurgeschiedenis. Word je blij van dit antwoord? Waarom?
3. Welk(e) van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

Aantekeningen

7 1900–1945

De Eerste Wereldoorlog leidde tot onvoorstelbare verschrikkingen en miljoenen slachtoffers. In Rusland kwam de bevolking in opstand. De tsaar werd afgezet en vermoord en de communisten, die een klasseloze maatschappij nastreefden waarin bezit gelijk verdeeld werd, kwamen aan de macht. Het communistisch ideaal bereikte ook Nederland, waar het botste op het nationaalsocialisme dat vanaf de jaren 30 vanuit Duitsland opkwam. De Nederlandse nationaalsocialisten (verenigd in de in 1931 opgerichte NSB) waren tegen de parlementaire democratie en voor een autoritair bestuur. Daartussenin bevond zich het socialisme, dat zich vanaf het einde van de 19e eeuw inzette voor sociale rechtvaardigheid.
Ondertussen volgden technologische ontwikkelingen elkaar in hoog tempo op. Door de verbeterde transport- en communicatiemiddelen werd de wereld waarin de mensen leefden, opeens veel groter dan hun stad of streek. Daardoor werden ze voor de opgave gesteld om hun plek in deze nieuwe wereld te bepalen. De verwarring waaraan de mens in de periode 1900-1945 ten prooi was, is goed te zien op deze fotomontage.

Technologische ontwikkelingen

Op 10 april 1912 vertrok de Titanic, op dat moment het grootste schip ter wereld, vanuit Southampton naar New York. De bouw van het schip was het gevolg van de scherpe concurrentie tussen de grote scheepvaartmaatschappijen. Het moest groter, sneller, luxer. Kosten noch moeite waren gespaard om het verblijf van de passagiers aan boord van de Titanic zo aangenaam mogelijk te maken. Onder hen bevond zich een groot aantal emigranten, die hoopten in Amerika hun fortuin te maken.
Vanwege haar enorme afmetingen en de nieuwste technologische snufjes werd de Titanic beschouwd als de belichaming van de moderne tijd. Er heerste een absoluut geloof in de onfeilbaarheid van de techniek. De schok was dan ook groot toen de Titanic tijdens haar eerste reis, van Southampton naar New York, zonk na een aanvaring met een ijsberg in de Atlantische Oceaan.

Eerste Wereldoorlog (1914–1918)

Op 28 juli 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Nederland bleef neutraal, maar in België werd zwaar gevochten. Veel soldaten vertrokken opgewekt (en in veel gevallen vrijwillig) naar het front, overtuigd als zij ervan waren vóór de kerst als overwinnaars terug te keren. Het liep anders. Door de nieuwe, 'moderne' manier van oorlog voeren, waarbij beide partijen zich ingroeven in loopgraven in Duitsland, België en Frankrijk, werd er nauwelijks vooruitgang geboekt. Aan beide zijden sneuvelden soldaten bij tienduizenden tegelijk in uitzichtloze slachtpartijen.
De Eerste Wereldoorlog zou de loop van de geschiedenis blijvend en ingrijpend veranderen. Doordat er voor het eerst moderne artillerie en chemische wapens werden gebruikt, was het aantal slachtoffers enorm: ongeveer 35 miljoen, voor het merendeel (jonge) soldaten. De ontzetting over wat deze oorlog had aangericht was zo groot, dat veel mensen het daarna moeilijk vonden om te geloven in de 'oude' idealen van vrede, democratie en mensenrechten.

De crisis

In 1929 vond de beurskrach plaats: de aandelenmarkt op Wall Street (New York) stortte in. De gevolgen waren wereldwijd voelbaar. Door het gebrek aan vertrouwen in de economie hielden bedrijven op te investeren. Dat leidde tot werkloosheid en dus armoede.
Ook in Nederland was de werkloosheid ongekend hoog in de jaren 30. Mensen zonder baan kregen wel een uitkering, maar die was zo laag dat ze er met hun gezin nauwelijks van rond konden komen. Om te bewijzen dat de werklozen niet zwartwerkten, moesten ze een of twee keer per dag een stempel halen. Veel mensen werden gedwongen om banen ver onder hun niveau aan te nemen of zware lichamelijke arbeid te verrichten in werkverschaffingsprojecten.
De man op de afbeelding is een van de vele werklozen die alles deden om aan werk te komen. Op zijn bord staat: *'Wie helpt mij aan werk? Onverschillig wat. Ik ben bekend met banketbakken en ben een beschaafd en goed verkoper.'*

Jordaanoproer

In 1934 was de werkloosheid ten gevolge van de crisis op haar hoogtepunt. Voor veel arbeiders was de situatie uitzichtloos geworden. Dat gold in het bijzonder voor de bewoners van de oudere arbeiderswijken in Amsterdam (Jordaan, Indische Buurt en Oostelijke Eilanden), die totaal verkrot waren. Toen de regering besloot de uitkeringen nog verder te verlagen, werd er door de Communistische Partij Holland op de avond van 4 juli een protestvergadering georganiseerd in de Jordaan. Op dezelfde avond zou de NSB een bijeenkomst houden in de Indische Buurt, maar die bijeenkomst werd afgelast. Mensen die van plan waren geweest te demonsteren tegen de NSB, kwamen nu in verzet tegen de steunverlaging. Er ontstond een onoverzichtelijke situatie waarin de politie met scherp schoot. Ook in andere Amsterdamse wijken braken gevechten uit in de daaropvolgende dagen. Minister-president Colijn gaf politie en leger opdracht om keihard op te treden. Er vielen vijf doden en 56 mensen raakten zwaargewond. Het geweld van de opstand én van politie en leger laat goed zien hoe hoog de spanningen ten gevolge van de economische crisis waren opgelopen.

Tweede Wereldoorlog (1940–1945)

Op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen. Het Nederlandse leger was niet opgewassen tegen de Duitse overmacht en kon slechts enkele dagen standhouden, maar slaagde er wel in de Duitse opmars op enkele plaatsen te stuiten. Als represaille bombardeerden de Duitse luchtmacht op 14 mei Rotterdam. Omdat ook Utrecht, Den Haag en Amsterdam gebombardeerd dreigden te worden, besloot de Nederlandse legerleiding op 14 mei te capituleren. Koningin Wilhelmina en de Nederlandse regering vluchtten naar Engeland. De vijf daaropvolgende oorlogsjaren was Nederland bezet gebied. Veel mannen werden naar werkkampen in Duitsland gestuurd en Joodse mensen werden opgepakt en naar vernietigingskampen gedeporteerd.
Nederlands-Indië werd in dezelfde tijd bezet door Japan. Veel Nederlanders brachten de oorlogsjaren door in interneringskampen. Nadat Japan zich had overgegeven, riep president Soekarno in 1946 de onafhankelijke republiek Indonesië uit.

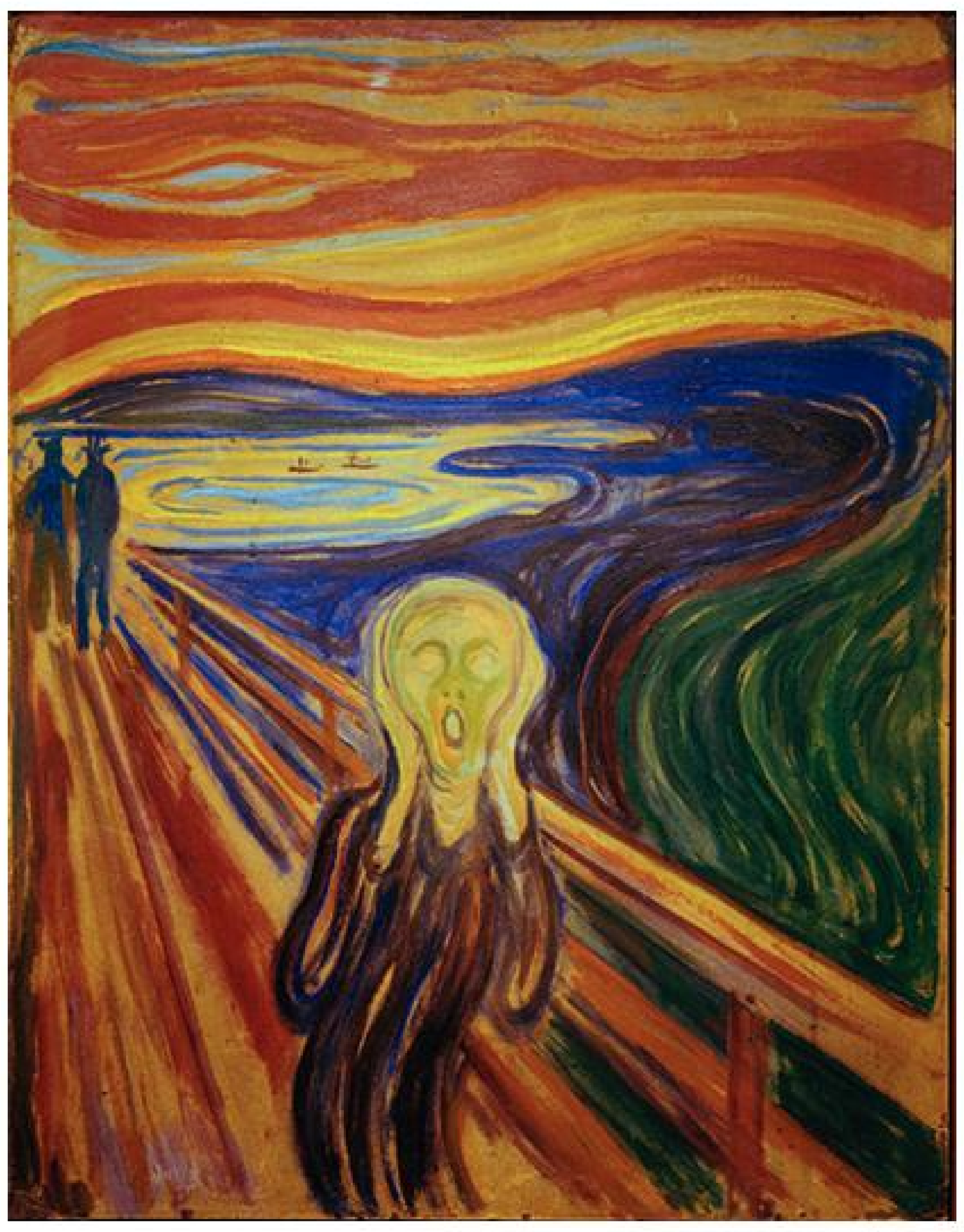
7.1 Literatuur: nieuwe tijd

De 'moderne' mens moest zijn plaats zien te vinden in een samenleving die sneller veranderde dan ooit eerder het geval was geweest. Dat leidde tot een grote diversiteit in de literatuur. Er golden minder 'regels' dan vroeger en dat gaf schrijvers de vrijheid om hun eigen antwoord te vinden op de vragen en uitdagingen waarvoor de moderne tijd hen stelde.
Sommige schrijvers en kunstenaars, waaronder de expressionisten, traden de moderne tijd met veel enthousiasme tegemoet. Ze voelden zich geïnspireerd tot (soms extreme) experimenten. Anderen voelden zich weliswaar betrokken bij de maatschappelijke ontwikkelingen, maar waren ook kritisch. De schrijvers van de Nieuwe zakelijkheid behoren tot deze groep. Er waren ook schrijvers, die grote moeite hadden met de moderniteit. Net als de romantici in de 19e eeuw vluchtten zij het liefst weg van het hier en nu. Zij worden neoromantici genoemd (Lat. *neo* betekent 'nieuw'). Het is niet goed mogelijk en ook niet juist om schrijvers in één hokje te plaatsen. Er bestaan in deze periode meerdere tendensen, waarin elke schrijver zijn eigen weg zoekt.

Expressionisme

Op een avond maakte de Noorse schilder Edvard Munch (1863-1946) een wandeling met zijn vrienden. Terwijl zijn metgezellen doorliepen, bleef Munch staan op een brug. Hij werd bevangen door het beeld van de ondergaande zon en hoorde en voelde dat het landschap tegen hem schreeuwde. Later heeft hij deze ervaring geschilderd: je ziet een man die angstig, ontzet, wanhopig is; zijn lichaam golft mee met het landschap, waardoor hij erin lijkt te verdwijnen. Munch heeft over het schilderij gezegd dat hij probeerde te schilderen wat hij ervoer en niet wat hij *zag*.
Die houding was kenmerkend voor het expressionisme (Lat. *expressio* betekent 'uitdrukking'). Schrijvers en schilders probeerden in de eerste plaats hun gevoelens en ervaringen uit te drukken. Daarbij gold maar één wet: er zijn geen wetten. Elke schrijver en kunstenaar moest een eigen vorm vinden om zijn eigen, subjectieve werkelijkheid weer te geven.

De Nieuwe zakelijkheid

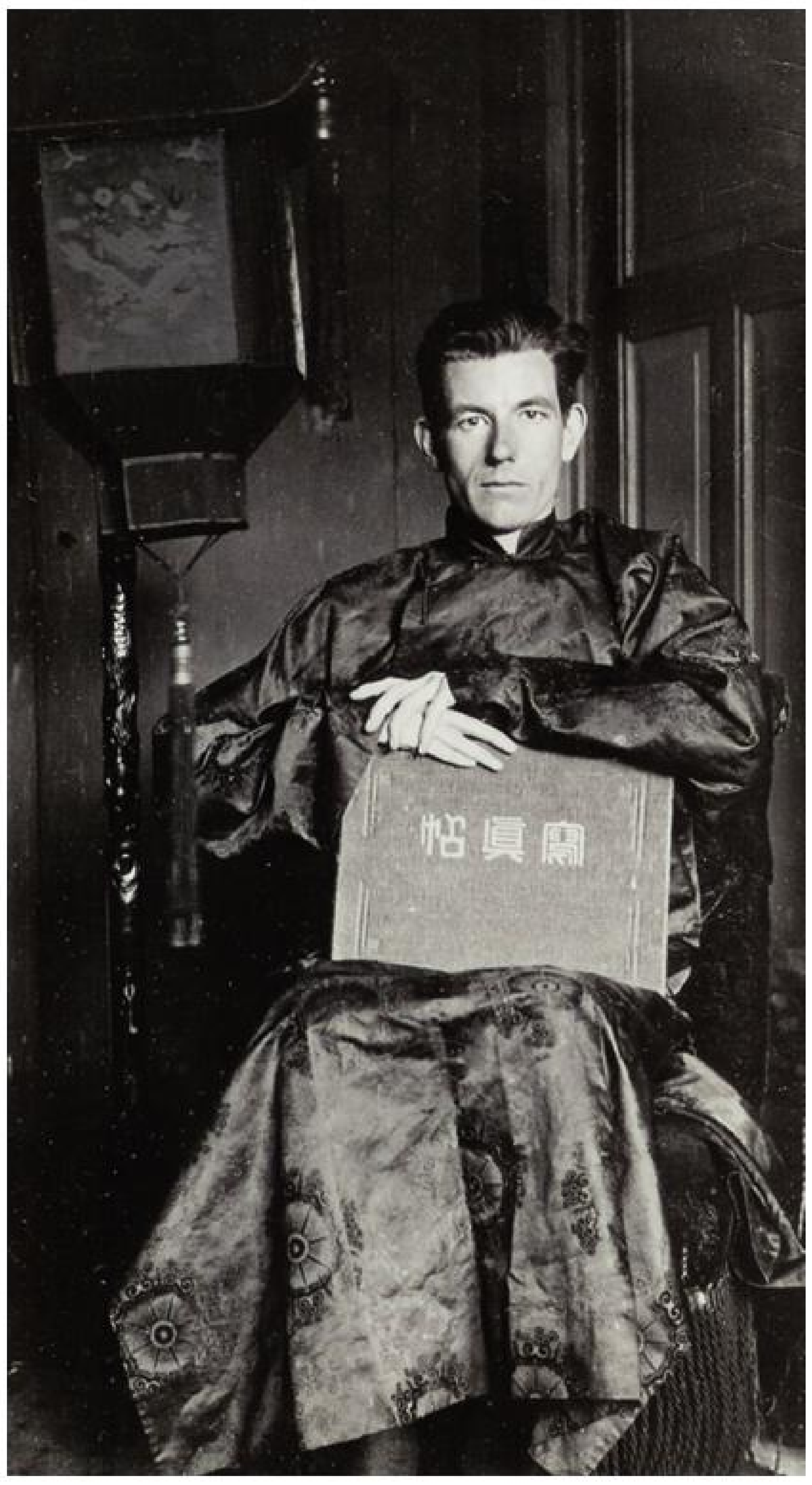
De stroming van de Nieuwe zakelijkheid ontstond in de jaren 20 in Duitsland rond het Bauhaus, een soort academie waar je architectuur en fotografie kon studeren. Het Bauhaus wilde vóór alles functionele kunst maken. Dat leidde tot een strakke architectuur, zoals duidelijk te zien is aan de Van Nellefabriek in Rotterdam. De opdrachtgevers Johannes Brinkman en Leendert van der Vlugt waren aanhangers van het Nieuwe bouwen. Kenmerkend daarvoor waren rechte lijnen, geometrische vormen, lichte constructies van staal en beton en grote ramen. Gebouwen moesten in de eerste plaats functioneel zijn. Daar pasten geen onnodige versieringen bij.
In de literatuur is deze benadering bekend geworden als de Nieuwe zakelijkheid. Kernbegrippen daarin waren: strak, zakelijk, sober, nuchter. Dat uitte zich zowel in de inhoud als de stijl. Er bestond een voorkeur voor onderwerpen die waren ontleend aan de actualiteit. Die werden rechttoe-rechtaan beschreven in korte, zakelijke zinnen. Gevoelens waren van ondergeschikt belang – doel was het zo objectief mogelijk vastleggen van de werkelijkheid. Vooral in het werk van Ferdinand Bordewijk is dit streven duidelijk te herkennen.

Neoromantiek

Een van de reacties op de moderniteit was er een van afkeer. De nieuwe, snelle wereld met zijn technologie, oorlogen en zakelijkheid was 'lelijk'. Neoromantische personages deden er alles aan om de alledaagse werkelijkheid te ontvluchten. Ze vluchten in het verleden, in hun verbeelding, in dromen over de ideale geliefde, utopische landschappen, exotische streken en bovennatuurlijke en geheimzinnige gebeurtenissen – alles om maar niet in het hier en nu te hoeven zijn.
De schrijver-dichter-scheepsarts Jan Slauerhoff (1898-1936) is de belichaming van de neoromantische ziel. Hij verwoordde zijn levensgevoel als volgt:

Nu weet ik: nergens vind ik vree,
Op aarde niet en niet op zee,
Pas aan die laatste smalle ree
Van hout in zand.

Het voorvoegsel 'neo' moet je hier lezen als 'opnieuw' – de neoromantiek was een soort romantiek 2.0.

Vorm of vent

Menno ter Braak was een Nederlandse schrijver en een van de oprichters van het literaire tijdschrift *Forum* (1932-1935). Hij had duidelijke opvattingen over wat literatuur moest zijn en *Forum* was bedoeld om daar een platform voor te creëren. Het belangrijkste vond Ter Braak dat schrijvers niet kozen voor de *vorm* en zo 'mooi' mogelijk probeerden te schrijven. In plaats daarvan moesten zij zich een *vent* tonen. Een vent was een man (of vrouw) uit één stuk, iemand die zegt wat hij doet en doet wat hij zegt – een persoonlijkheid kortom. Schrijven was niet iets vrijblijvends, maar iets wat een schrijver met volle overtuiging en met de inzet van heel zijn wezen moest doen. Dat hield ook in dat hij de verantwoordelijkheid had om een standpunt in te nemen als de omstandigheden daar om vroegen en dat standpunt, als het nodig was, fel te verdedigen.
Voor Ter Braak waren Louis Couperus (zie pagina 126) en Jan Slauerhoff allebei echte 'venten', omdat zij hun hele leven in dienst van hun schrijverschap stelden.

Modernisme

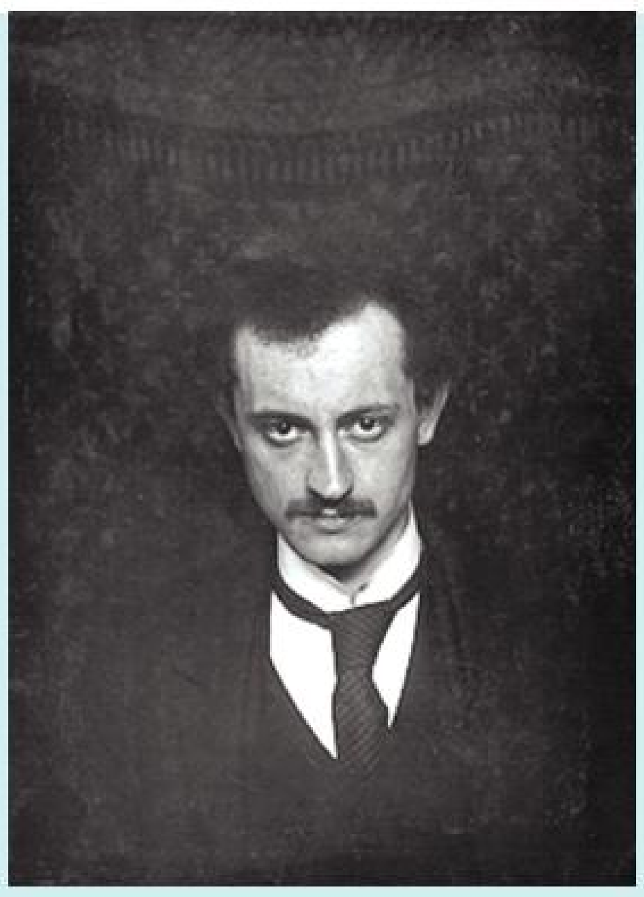
Door de snelle ontwikkelingen, en door het wegvallen van de oude religieuze en maatschappelijke zekerheden, is de werkelijkheid aan het begin van de 20^{e} eeuw voor veel mensen onbegrijpelijk geworden. Modernistische schrijvers en dichters zagen de mens als een onzeker iemand in onzekere tijden. Ze schreven veel over personages die aan alles twijfelden. Belangrijker dan het verhaal waren de gedachten en gevoelens van de hoofdpersoon. Door de ontwikkelingen in de psychologie kregen het onder- en onbewuste veel aandacht. Dat zie je ook in de manier van vertellen. De chronologie werd losgelaten en de gedachten van de personages waren soms onlogisch en moeilijk te volgen. Een speciale modernistische techniek was de *stream of consciousness*: de associatieve en vaak warrige gedachten van personages werden net zo gefragmenteerd weergegeven als ze zich in werkelijkheid voordeden. Daarmee wilden modernistische schrijvers de werking van de geest zo dicht mogelijk benaderen.

7.2 Arthur van Schendel, *Het fregatschip Johanna Maria*, 1930 (niveau 3)

'Toen was het Meeuw of het schip zachte muziek begon te maken.'

Het fregatschip Johanna Maria is de meest bekende roman van Arthur van Schendel (1874-1946). Net als in veel van Van Schendels andere romans spelen het noodlot, verlangen en eenzaamheid een grote rol. *Het fregatschip Johanna Maria* verscheen in 1930, op een moment dat de zeilvaart al links en rechts was ingehaald door metalen schepen met stoommachines.
Het verhaal gaat over de zeilmaker Jacob Brouwer, een man van weinig woorden en handen als kolenschoppen. Als hij in 1865 de driemaster Johanna Maria van stapel ziet lopen, weet hij meteen dat dat het schip is waarop hij wil varen. De eerste jaren vaart hij onder kapitein Wilkens, een onberekenbare man die gekweld wordt door zorgen om zijn vrouw en kinderen en het liefst helemaal niet uit zou varen. Brouwers verdraagt Wilkens' grillen en doet zwijgend zijn werk. Maar in hem broeit iets.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 In *Het fregatschip Johanna Maria* komen veel 'zeilwoorden' voor. Moet je de betekenis van al die zeilwoorden kennen om dit fragment te begrijpen? Waarom?

2 Leg in je eigen woorden uit wat er gebeurt als Jacob Brouwer aan het roer staat.

3 Als Wilkens Brouwer aan het roer ziet staan, smijt hij hem van de kampanje af. Waarom?

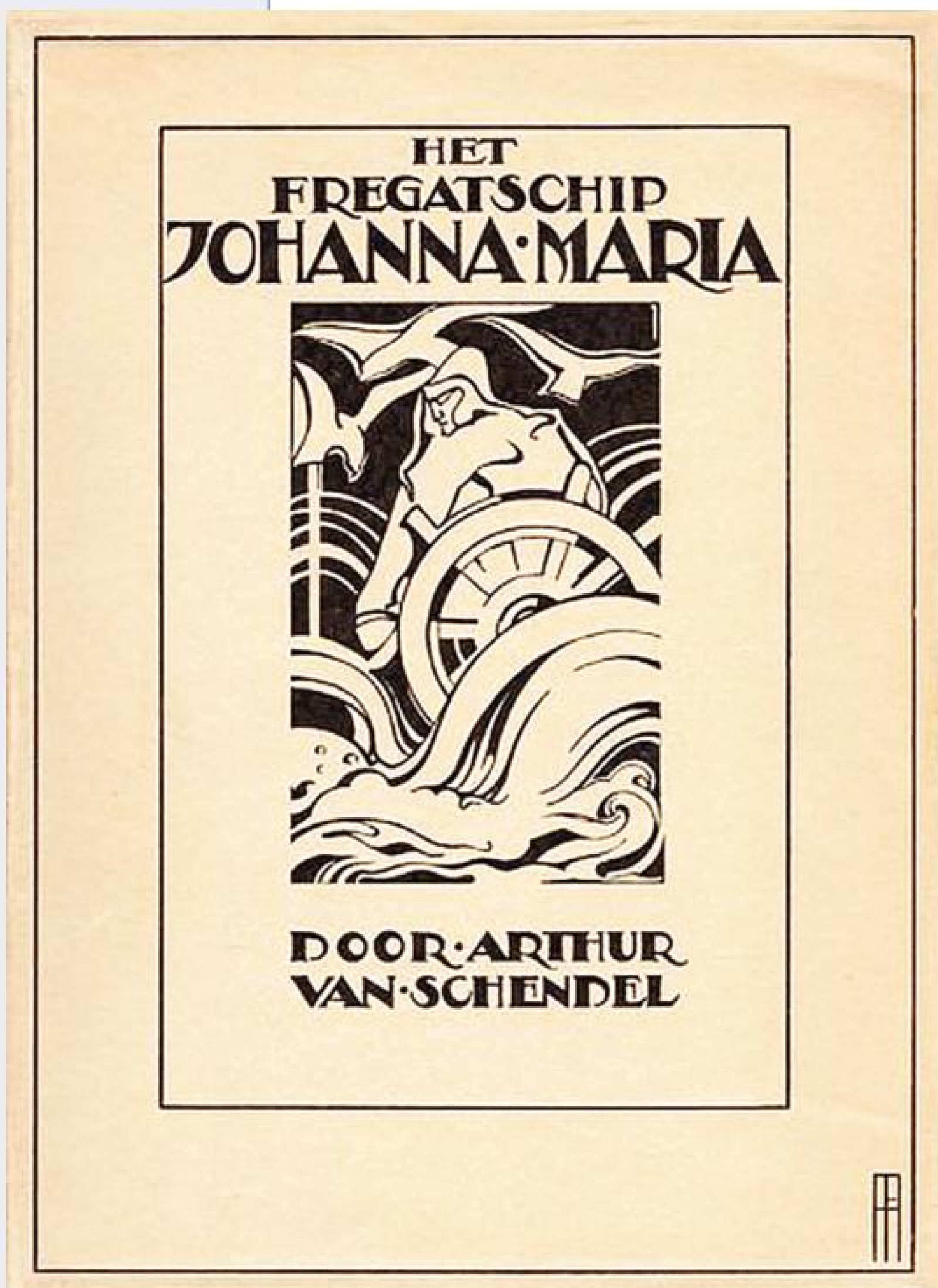
4 Er is nog een andere reden, die niet expliciet in de tekst wordt genoemd. Welke is dat, denk je?

5 Leg uit dat de laatste zin een vooruitwijzing bevat.

Tekst 1

Reeds in het begin van het Kanaal, werd voor het eerst waargenomen dat de kapitein waggelde op de kampanje[1], maar alleen Evers wist nog dat het van den brandewijn kwam, want den roerganger had hij weggezonden. Hoewel te scheep de dronkenschap niet zeldzaam is zal de gezagvoerder, die zich eraan overgeeft, den eerbied, soms ook het vertrouwen der bemanning* missen.
Op deze reis ging Wilkens zich niet vaak te buiten en wanneer het voorkwam deed de stuurman wat hij kon om het bedekt te houden. Bovendien verscheen hij niet meer dan noodig was. Maar als hij kwam had hij veel aan te merken, beval een schoot beter aan te halen of een val stijf te zetten, op dezelfde ongeduldige wijze die hij kortelings gekregen had, alles om te haasten. En altijd wanneer de kapitein er stond, naar het voorschip kijkende, stond Brouwer daar in zijn werk met het gezicht naar den achtersteven gewend.
Eens, in de vroege uren toen Pot de wacht had, kwam de zeilmaker bij hem; zij spraken over de sterrebeelden die nu naar het ander boord waren gedraaid en onder het spreken legde hij de hand op het stuurrad. Meeuw, die het hield, voelde de kracht die erin kwam, en wetend hoe goed Brouwer kon sturen, liet hij los. Het was alleen de linkerhand die een spaak hield en Brouwer keek niet naar het kompas, toch zag Meeuw, ofschoon de zee ongedurig liep, geen streepje verschil. En terwijl zij voort praatten kwam ook rustig de rechterhand op een spaak.
Toen was het Meeuw of het schip zachte muziek begon te maken. De kleine reepen en lijnen piepten even, de zware schoten gaven in het spannen een gefluit of zij tevreden waren en in alle zeilen suisde het in denzelfden toon als het bruisen van het water aan den boeg. Het schip nam zijn behagen, het stootte of schokte niet meer op de dwarsscheeps aanschietende golven, het slingerde langzaam in geregelde maat zonder wederstand van de zee. Meeuw hoorde den derde wel spreken, maar hij luisterde naar den wind, de golven en het schip en hij keek naar Brouwer, die nu recht stond en grooter was. De sterren vergingen, de hemel klaarde. De log die werd uitgeworpen gaf veertien knoopen.[2] Maar Brouwer vroeg den derde er niet van te spreken, hij gaf het rad weerom en ging naar voren.
En iederen nacht, wanneer Pot op de kampanje stond met een van de oude vrienden aan het roer, Polwijk, De Ruiter of Janse, kwam de zeilmaker en liet het schip varen naar zijn lust. De matrozen, wetend dat het hem verboden zou worden, spraken er niet over. Maar de derde was wel verplicht den kapitein te toonen hoeveel knoopen er soms op de dagwacht werden gemaakt. En toen Brouwer hiervan hoorde kwam hij niet weer voor zij van de Kaap vertrokken waren. Dat was bij opkomende storm, die Pot noodzaakte den stuurman te waarschuwen. Evers zag den zeilmaker juist het rad overgeven. Den volgenden dag sprak hij hem aan, vroeg of het schip onder zijn handen zoo snel gevaren had, en zeide dat de kapitein het hem verboden had. Brouwer gaf een grof antwoord: als de kapitein nu eenmaal vlug wilde varen om gauw thuis te zijn, wilde hij daarvoor zorgen liever dan aan te zien dat van de Johanna Maria een wreed schip* werd gemaakt, zoals op de vorige reis. De stuurman herhaalde slechts wat hij gezegd had; hij wist dat de man gelijk had, maar kon dat niet erkennen.
Gedurig stormweer hield hem zoowel als de kapitein veel aan dek, zodat Brouwer geen kans had. Met den tegenwind ging menige dag verloren, het werd zelfs de langste uitreis. Maar de thuisreis was twee weken vlugger dan de vorige, de beste die de Johanna Maria tot dusver had gemaakt. Het is waar dat het schip gedurig voorspoed had, maar dat het menigen nacht gemakkelijk dertien knoopen liep en soms wel vijftien, wisten weinigen, hoewel de stuurman de reden van de snelheid wel vermoedde. Eerst toen zij het Kanaal bereikten werd de zeilmaker ontdekt. Het was juni, kort nacht. De kapitein, wiens buiigheid van drank een ieder nu kende, verscheen nooit eerder dan de voormiddagwacht. Maar dezen ochtend had het ongeduld naar huis hem vroeg gewekt en hij zag Brouwer op de kampanje. In

▶ Bemanning
Enkele bemanningsleden van de Johanna Maria: zeilmaker Jacob Brouwer, kapitein Wilkens, eerste stuurman Evers, derde stuurman Pot, de matrozen Meeuw, De Ruiter, Polwijk en Janse, bootsman Bos.

▶ Een wreed schip
Wreed **betekent hier 'mishandeld'. Op de vorige reis heeft de kapitein, in zijn haast om thuis te komen, geprobeerd uit het schip te halen wat erin zat. Door zijn ongeduld en gebrekkige zeemanschap heeft het schip veel schade geleden.**

woeste drift, zooals een man die bedrog ziet, sprong hij op hem toe en smeet hem van de trap af naar beneden.
Toen de drift bedaard was en Evers hem vroeg wat de zeilmaker misdaan had gaf hij geen ander antwoord dan een vloek. Eerst onder de Hollandsche kust begon hij zelf over het geval te spreken, hij gaf toe dat Brouwer een bekwaam zeeman was, dien zij niet konden missen, maar hij had hem nooit vertrouwd, zonder te weten waarom, en daar hij hem verboden had het roer aan te raken moest hij gehoorzaamd worden.
Ook Wilkens begreep de snelheid van het schip. Terwijl hij Brouwer, die hem niet was komen groeten bij het van boord gaan, nakeek in de jol, voelde hij spijt over zijn onbillijkheid. Hoewel hij het vaak genoeg had gedaan evenwel meende hij nu dat een gezagvoerder zijn woord niet veranderen mag.
Na deze reis moest Bos weer aan wal blijven wegens zijn kwaal. Brouwer, die zijn zuster getrouwd vond, gaf hem het grootste deel van zijn geld te leen, hij had in dien tijd niet anders nodig dan de kost en zijn werk.

Arthur van Schendel, Het fregatschip Johanna Maria. Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1930

Woordbetekenissen
[1] **kampanje: verhoogd achterdek (zie afbeelding)**
[2] **knoop: een zeemijl (1.852 meter) per uur**

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

6 *Het fregatschip Johanna Maria* wordt door sommigen een 'liefdesroman' genoemd. Hoe kun je dat verklaren?

7 Het schip belichaamt voor Brouwer (ook) zijn verleden. Hoe kun je dit in verband brengen met het neoromantische thema verlangen*?

8 Vind je Brouwer een sneu figuur? Waarom?

9 Stel je voor: een hedendaagse schrijver voelt zich geïnspireerd door *Het fregatschip Johanna Maria*. Hij/zij wil een roman schrijven die dezelfde sfeer ademt. Waarover zou zijn verhaal kunnen gaan?

10 Welke afbeeldingen en/of teksten van pagina 136-139 passen bij de tekst? Leg uit.

Tekst 2

Jacob Brouwer is van de 'zonderlinge gedachte bevangen' geraakt dat hij de Johanna Maria wil kopen. Tientallen jaren spaart hij daarvoor. Als een van de nieuwe kapitein-eigenaren onvoldoende geld heeft om lading te kopen, legt Jacob bij. De kapitein gaat er met het geld vandoor en laat Jacob achter op Takaroa, een nauwelijks bewoonbaar eilandje in de Stille Oceaan.

Maar soms ging hij waar hij eenzaam kon zijn wanneer het zwaar in hem was van onrust en gedachten. Takaroa was een koraaleilandje, vlak en dor, niet groter dan Marken, met een steenige hoogte in het midden waar de palmboomen stonden. Daar zat hij en dacht. Het was hem niet helder, hij begreep weinig van de wereld, van wat de menschen er deden en hij er ondervonden had. Soms noemde hij het een beestenboel, soms een armzalig geknoei waar maar weinigen deden wat zij behoorden te doen. Maar dat was hun zaak; wat had hij gedaan? Het was maar een oogenblik tusschen toen hij daarginds op Oostenburg op de wereld kwam en straks wanneer hij, wie weet waar, weer zou gaan. Hij wist dat Arend Bos, die lang op de Johanna Maria had gevaren en altijd het bekende woord van den naaste* sprak, gelijk had en had hij, Jacob, daarnaar gehandeld? Niets, vrouw en kind en vriend, om geen mensch had hij gegeven. Van zijn jongenstijd af was hij verblind geweest door een schip. Wat is een schip? Een samenstel van hout, zeil en want, zegt de een, misschien was het waar in het algemeen. Maar het schip van hem was iets anders, dat had iets in zich dat dringt naar de verte waar ook het hart naar toe moet gaan of het wil of niet*. Wat het was en waar, kon hij niet zeggen; iets zooals de geesten in de zee verborgen, waarvan verteld wordt, die zeggen dat het water beter is dan het land, grooter, ruimer, het verandert, het is er het is er niet, vandaag een golf over het dek en morgen een regenboog waar niemand doorheen kan varen. Daar hoefde hij niet aan te denken, de een kent het water, de ander niet, en wie het kent weet wat het beste is dat hij verlangen* kan. En dat had hij van zijn schip geleerd.
Maar behalve dat was er iets in het schip zelf dat hem bijna heel zijn leven had vastgehouden. Al waar hij ooit om gegeven had: Amsterdam en zijn kinderjaren, de schemering over het water op Oostenburg, het kloppen van de hamers op de werf, de zeilende tjalken op het Y, de stilte van de Rietlanden, de regen en de natte straten, alles van Amsterdam. Als wat hem ooit tranen had gemaakt, een zachte hand, een klaar oog van haar die in de wereld zijn zuster was geweest. Al die zwaarmoedige vreugde, zijn leven lang verborgen omdat hij er niet aan denken wilde, niet kon en niet durfde – dat was alles in het schip, hij zag het duidelijk aan het beeld van de Hoop* met de eene hand over de borst en de andere het anker houdend. En zou een gezin meer geweest kunnen zijn? Een vrouw die naast hem stond en kinderen met de hoofden onder zijn hand? Misschien, wie weet. Maar het schip dat hij bijna veertig jaren had mogen dienen en dat zijn treurige gedachten kende, was hem genoeg. En met de wil die hem dreef zijn stem te behouden, stond hij op en schreeuwde: Johanna Maria, met de handen naar de zee.

Arthur van Schendel, Het fregatschip Johanna Maria. Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam 1930

▶ ... woord van den naaste
Dit verwijst naar het Bijbelse gebod 'Heb uw naaste lief gelijk uzelve.'

▶ ... of het wil of niet
Jacob Brouwer stelt zich hier de vraag of de mens een vrije wil heeft of is voorbestemd. Hij laat de mogelijkheid ook open dat de loop van zijn leven is bepaald door noodlot of toeval.

▶ Verlangen
Brouwers leven wordt beheerst door het verlangen de Johanna Maria te bezitten. Verlangen is een typisch (neo)romantisch thema. Hier lijkt sprake te zijn van zowel *Sehnsucht* als *Fernweh*.

▶ Hoop
Hier wordt het boegbeeld van het schip beschreven. Daarop staat de tekst 'nil desperandum'; dat betekent: 'wanhoop niet'. De ene hand van het beeld is om de ankerketting geslagen. Een anker is het symbool van de hoop.

7.3 Willem Elsschot, *Kaas*, 1934 (niveau 4)

'Die kaasdroom zou immers in vervulling gaan?'

Willem Elsschot (pseudoniem van Alfons de Ridder, 1882-1960) werd geboren in Antwerpen en werkte als handelscorrespondent en voor verschillende tijdschriften. Na de Eerste Wereldoorlog had hij zijn eigen reclamebureau. Veel van zijn ervaringen uit zijn werkende leven heeft hij in zijn romans verwerkt.
Kaas gaat over Frans Laarmans, een eenvoudige Antwerpse kantoorbediende, die besluit een agentschap in Edammer kazen te beginnen omdat hij denkt dat hij daardoor meer status krijgt.
Elsschot heeft zelf over *Kaas* gezegd: 'Ik vind dit boek – een roman kan het niet genoemd worden – mijn meest geslaagde, omdat ik er naar mijn oordeel evenwichtig in heb kunnen uitbeelden: de pijnlijke gemoedstoestand en tragiek van een man die door de omstandigheden gedwongen wordt een vak uit te oefenen dat helemaal in strijd is met zijn karakter, zijn aanleg, zijn temperament. Het is, meer nog dan andere boeken, een brok uit mijn leven, de uitdrukking van walg tegenover publiciteit en handel. Omdat publiciteit een te abstract onderwerp was om over te schrijven heb ik kaas genomen. Het heeft vorm, kleur, het ruikt en het stinkt soms. Ik had ook vis kunnen nemen.'

De roman wordt voorafgegaan door een introductie van de personages en de 'elementen' die deel uitmaken van het verhaal.
Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Onderstreep de woorden die iets verraden over de afloop van het verhaal. Denk je dat het verhaal goed of slecht afloopt?

2 Welk effect heeft het dat de schrijver op deze manier de afloop van het verhaal al enigszins 'verklapt'?

Tekst 1

Personages
Frans Laarmans, klerk bij de General Marine and Shipbuilding Company, daarna koopman, daarna weder klerk.
De moeder van Laarmans (kindsch en stervend).
Dokter Laarmans, broeder van Frans.
Mijnheer van Schoonbeke, vriend van den dokter en de schuld van alles.
Hornstra, kaashandelaar in Amsterdam.
Fine, vrouw van Laarmans.
Jan en Ida, hun kinderen.
Madame Peeters, een buurvrouw die aan de gal lijdt.
Anna van der Tak
Tuil
Erfurt
Bartherotte
klerken bij de General Marine.
Boorman, raadgever voor menschen van zaken.
De oude Piet, machinist bij de General Marine.

De jonge van der Zijpen, die zich associeeren wil.
Vrienden van Van Schoonbeke.

Elementen
Kaas: Kaasdroom. Kaasfilm. Kaasonderneming. Kaasdag. Kaaskampanje. Kaasmijn. Kaaswereld. Kaasschip. Kaashandel. Kaasvak. Kaasroman. Kaaseters. Kaasmensch. Kaasbol. Kaastrader. Kaastrust. Kaasdraak. Kaasellende. Kaastestament. Kaasfantasie. Kaasmuur. Kaaskwestie. Kaaswagen. Kaasbeproeving. Kaastoren. Kaaswond.
G.A.F.P.A. General Antwerp Feeding Products Association.
Kelder van 't Blauwhoedenveem.
Laarmans' kantoor met telefoon, bureau-ministre en schrijfmachine.
Een tric-tracdoos.
Een mandvalies.
Een groote kaaswinkel.
Een kerkhof.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

3 In de tweede regel spreekt Laarmans een 'je' aan, aan wie hij – in een lange brief – zijn verhaal vertelt. Wat zou deze persoon van Laarmans' verhaal vinden, denk je?

4 Laarmans wil groot worden in de handel met… kaas. Waarom is dat ironisch*?

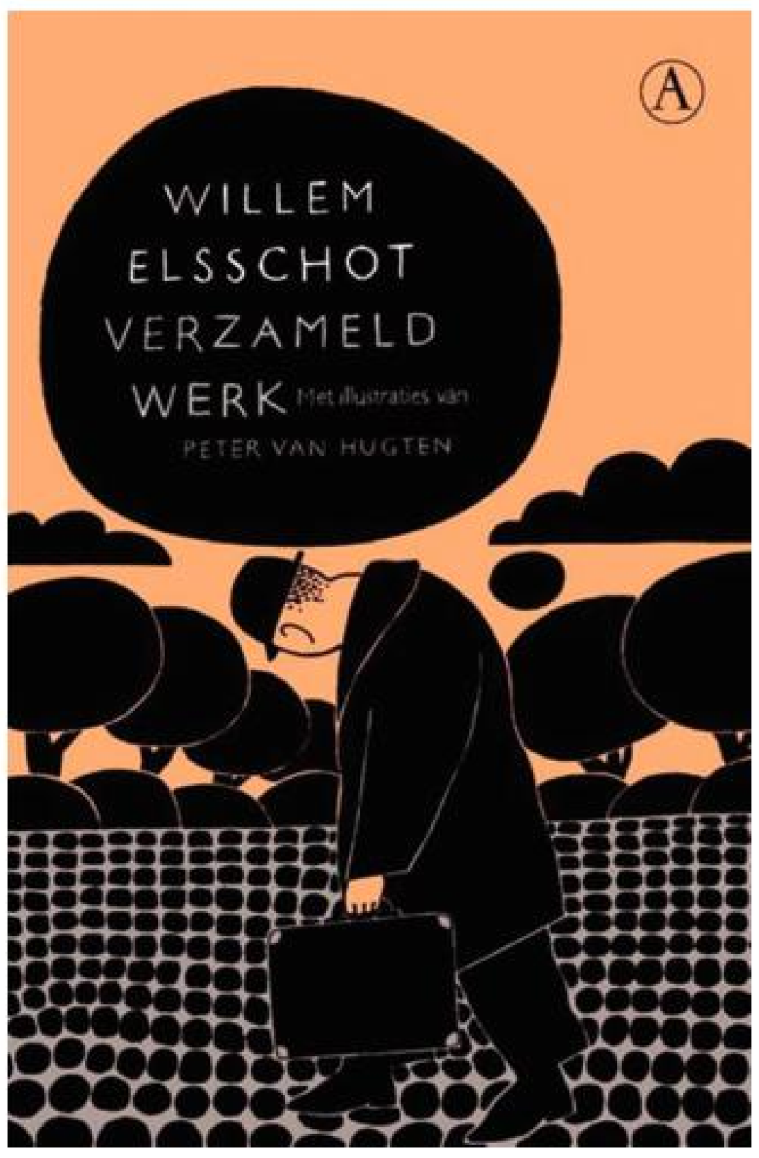
5 Onderstreep, samen met een klasgenoot, zoveel mogelijk passages die jullie ironisch* vinden.

6 Elsschot heeft zelf over *Kaas* gezegd: 'een roman kan het niet genoemd worden'. Ben je het met hem eens? Waarom?

7 Bekijk het omslag van Elsschots *Verzameld werk*. Bij welke van de drie traditionele interpretaties* van *Kaas* vind jij deze afbeelding het beste passen? Leg uit.

8 Welke van de drie gegeven interpretaties lijkt jou de beste? Waarom?

▶ **Ironie**
Milde spot. Het (humoristische) effect wordt bereikt door iets anders te zeggen dan je bedoelt. Voorbeelden van ironie zijn:
- *omkering*: je zegt het tegenovergestelde van wat je bedoelt;
- *overdrijving* (hyperbool): je maakt iets (veel) erger dan het is;
- *understatement*: je zwakt wat je wilt zeggen af (het tegenovergestelde van overdrijving);
- *niet-passend woordgebruik*: Je gebruikt bijvoorbeeld heel officieel of juist plat taalgebruik in een situatie waarin dat niet gepast is.

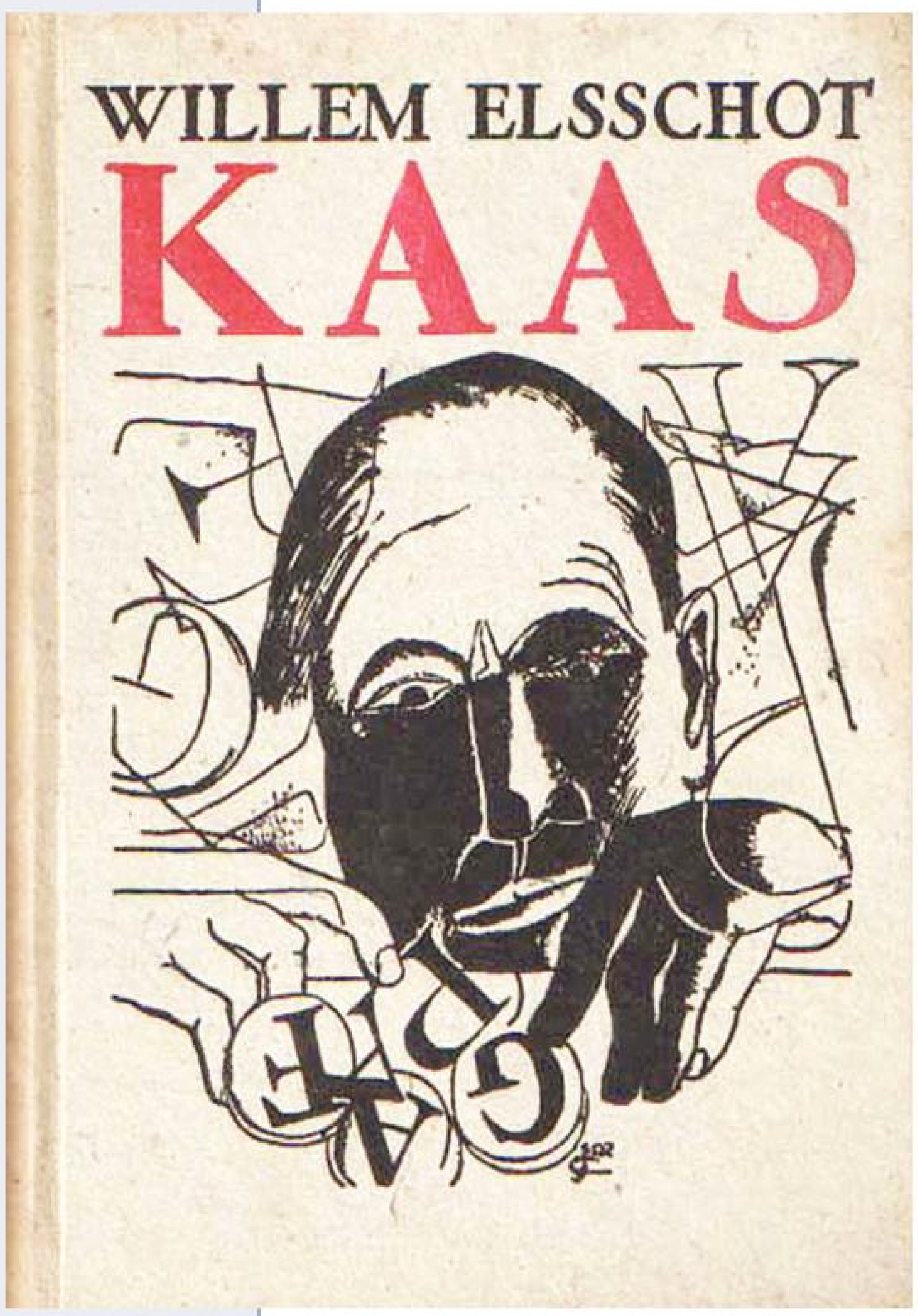
Omslag van *Elsschots Verzameld werk* (2012)

▶ **Interpretaties van *Kaas***
Volgens sommigen verwoordt Elsschot in *Kaas* zijn afkeer van het zakenleven. Volgens Elsschots dochter gaat *Kaas* echter over zijn uitblijvende succes als schrijver. Weer anderen lezen in *Kaas* een ironische visie op de *condition humaine* (zie volgende pagina).

Tekst 2

Frans Laarmans, een eenvoudige klerk, is verzeild geraakt in de kennissenkring van meneer Van Schoonbeke, een rijke snob, wiens vrienden allemaal geld of een titel hebben. Laarmans is er een vreemde eend in de bijt en het stoort hem dat hij niet mee kan praten over dure auto's en restaurants. Als Van Schoonbeke hem voorstelt vertegenwoordiger van een Nederlandse kaasfirma te worden, aarzelt Laarmans geen moment.

Op de tram, onder 't naar huis rijden, voelde ik mij al een heel ander mensch.
Je weet, dat ik naar de vijftig loop en mijn dertig jaren dienstbaarheid hebben natuurlijk hun stempel op mij gedrukt.
Klerken zijn nederig, veel nederiger dan werklieden die door opstandigheid en eendracht eenigen eerbied hebben afgedwongen. Men zegt zelfs dat zij in Rusland* de heeren geworden zijn. Als het waar is, dan hebben zij dat verdiend, dunkt mij. Zij schijnen het trouwens met hun bloed gekocht te hebben. Maar klerken zijn over 't algemeen weinig gespecialiseerd en passen zoo goed in elkaar, dat zelfs een man met een lange ondervinding bij de eerste de beste gelegenheid een trap onder zijn vijftigjarige trouwe kont krijgt en vervangen wordt door een ander die even goed en goedkooper is.
Daar ik dat weet en kinderen heb, vermijd ik zorgvuldig kwestie te krijgen met onbekenden, want het kunnen vrienden zijn van mijn patroon. Ik laat mij dus op de tram een beetje verdringen en doe niet te heftig als iemand op mijn teenen trapt.
Maar dien avond kon het mij alles niets meer schelen. Die kaasdroom zou immers in vervulling gaan?
Ik voelde dat mijn oogen reeds een vasteren blik afgaven en stak mijn handen in mijn broekzakken met een losheid die mij een half uur te voren nog volkomen onbekend was.
Thuis gekomen ging ik heel gewoon aan tafel zitten, soupeerde zonder een woord over de nieuwe mogelijkheid die zich voor mij opende en moest innerlijk lachen toen ik zag hoe mijn vrouw met haar gewone zuinigheid de boter smeerde en het brood sneed. Nu ja, zij kon niet vermoeden dat zij morgen misschien de vrouw van een koopman zou zijn.
Ik at zooals altijd, niet meer of niet minder, niet haastiger of niet langzamer. Met één woord, ik at als iemand, die er in berust dat hij zijn dertigjarig knechtschap bij de General Marine and Shipbuilding Company met nog een onbepaald aantal jaren zal moeten aanvullen.
En tòch vroeg mijn vrouw wat ik aan de hand had.
'Wat *zou* ik aan de hand hebben?' vroeg ik terug.
En daarop begon ik het huiswerk van mijn twee kinderen na te zien.
Ik ontdekte een krakende fout in een participe passé en verbeterde die zoo zwierig en vriendelijk dat mijn zoontje verrast opkeek.
'Waarom kijk je zoo, Jan?' vroeg ik.
'Ik weet het niet,' lachte de jongen, met een blik van verstandhouding in de richting van mijn vrouw.
Hij scheen dus óók al iets aan mij te merken. En ik die altijd gedacht heb dat ik mijn gevoelens meesterlijk verbergen kon. Dat moet ik dan toch zien te leeren, want in den handel zal dat zeker te pas komen. En als mijn gezicht zoo'n open boek is, dan moet er tijdens het 'journal parlé' dikwijls moord en doodslag op te lezen staan.
Het echtelijk bed vind ik de meest geschikte plaats voor het bespreken van ernstige aangelegenheden. Daar ben je ten minste alleen met je vrouw. De dekens dempen de stemmen, de duisternis bevordert het nadenken en daar je elkander niet zien kunt wordt geen van beiden beïnvloed door de aandoening van de tegenpartij. Daar wordt alles medegedeeld wat men met open vizier niet goed durft te zeggen en daar was het dan ook, dat ik, toen ik goed op mijn rechterzijde lag, na een inleidende stilte aan mijn vrouw zei dat ik koopman ging worden.
Aangezien zij sedert jaren slechts onbenullige confidenties te hooren heeft gekregen, deed zij 't mij herhalen en wachtte dan op een nadere verklaring die ik

▶ *Condition humaine*
Letterlijk: de toestand waarin de mens verkeert of 'het lot van de mens'. Het wil zeggen dat de mens gekweld wordt en gebukt gaat onder omstandigheden die ervoor zorgen dat hij zijn doelen en verlangens niet kan verwerkelijken.

▶ Rusland
Verwijzing naar de Russische revoluties in 1917. Boeren en arbeiders organiseerden zich om meer invloed en macht te verwerven. Miljoenen mensen kwamen om het leven.

haar in rustige, duidelijke, ik zal maar vast zeggen 'zakelijke' termen gaf. In vijf minuten tijds kreeg zij een overzicht van Van Schoonbeke's vriendenkring, van hun natuurlijk, ongewild kleineeren, en van het voorstel waarmede hij mij zoo onverwachts naar huis had gestuurd.
Mijn vrouw luisterde aandachtig, want zij bleef zoo stil liggen als een muis, zonder kuchen en zonder zich om te keeren. En daar ik zweeg vroeg zij wat ik van plan was te doen en of ik mijn betrekking bij de General Marine and Shipbuilding Company dan ging opgeven.
'Ja,' zei ik losweg, 'dat moet wel. Ergens klerk zijn en bovendien zaken doen voor eigen rekening, dat gaat immers niet? Hier valt kordaat te decideeren.'
'En 's avonds?' werd gevraagd, na een nieuwe stilte.
''s Avonds is het donker,' zei ik.
Die was raak, want het bed kraakte en mijn vrouw keerde zich om als had zij besloten mij in mijn koopmanschap te laten stikken. Ik moest dus zelf weer los komen.
'Wat 's avonds?' snauwde ik.
''s Avonds de zaken doen,' hield zij vol. 'Wat zijn het voor soort zaken?'
Ik moest nu wel bekennen dat het in kaas was.
't Is vreemd, maar ik vond aan dat artikel iets walgelijks en iets belachelijks. 't Zou mij liever geweest zijn indien ik in iets anders had mogen handelen, bijvoorbeeld bloembollen of gloeilampen, die toch óók specifiek Hollandsch zijn. Zelfs haring, maar dan bij voorkeur droge, zou ik met nog meer ijver verkocht hebben dan kaas. Maar die firma over de Moerdijk kon, om mijnentwille, toch niet van bedrijf veranderen, dat begreep ik wel.
'Een raar artikel, vind je niet?' vroeg ik.
Maar dat vond mijn vrouw nu juist niet. 'Dat marcheert altijd,' meende zij, precies zooals Van Schoonbeke gezegd had.
Die aanmoediging deed mij deugd en ik zei, dat ik de General Marine and Shipbuilding Company den volgenden ochtend maar vast naar den bliksem zou zenden. Ik wilde toch nog even naar kantoor gaan om afscheid te nemen van mijn collega's.
'Maar begin dan toch met dat agentschap aan te vragen,' meende mijn vrouw. 'En dan kan je altijd nog zien wat je te doen staat. Je lijkt wel bezeten.'
Dat laatste was erg oneerbiedig tegenover een man van zaken, maar de raad was goed. Trouwens, ik had dat wel gezegd, maar daarom zou ik het nog niet gedaan hebben. Als je met vrouw en kinderen zit moet je dubbel voorzichtig zijn.
's Anderendaags ging ik bij mijn vriend Van Schoonbeke naam en adres vragen alsook een woordje van aanbeveling en nog dien zelfden avond schreef ik een flinken, zakelijken brief naar Amsterdam, een van de beste brieven die ik ooit geschreven heb. Ik ging hem zelf posten, want zoo iets mag je aan geen derden toevertrouwen, ook niet aan je eigen kinderen.
Het antwoord bleef niet uit. Het kwam zóó gauw dat ik er van schrikte en wel in den vorm van een telegram: 'verwachten U morgen elf uur hoofdkantoor Amsterdam. Zullen reiskosten vergoeden'.
Ik moest er nu iets op vinden om den volgenden dag niet naar kantoor te moeten gaan en mijn vrouw suggereerde een begrafenis. Maar dat beviel mij niet omdat ik zoo pas, voor de begrafenis van moeder, reeds een dag was thuis gebleven. Voor den eersten den besten neef kan je toch moeilijk van kantoor weg blijven, ten minste geen heelen dag.
'Zeg dan dat je ziek bent,' zei mijn vrouw. 'Je kan het vandaag al voorbereiden. Er is griep genoeg in de stad.'
Ik heb op kantoor dan maar met mijn hoofd in mijn handen gezeten en morgen ga ik naar Amsterdam om kennis te maken met de firma Hornstra.

Willem Elsschot, Kaas. Uitgeverij P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1933

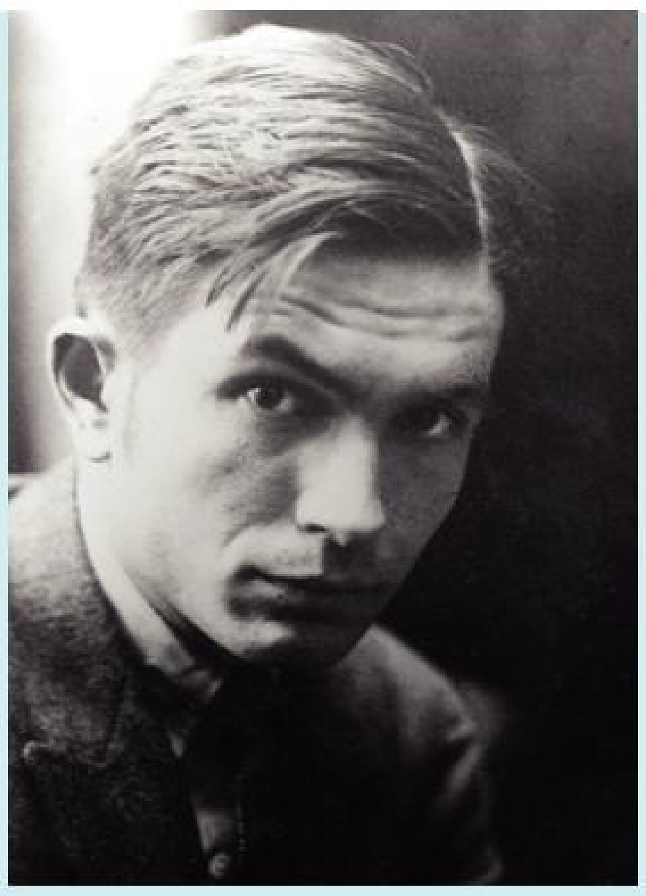
7.4 Poëzie

'Ik weet het niet'

Paul van Ostaijen, 'Bedreigde stad' (1921)
Nederlandse dichters hebben heel lang vastgehouden aan vaste vormen. Pas vanaf het einde van de 19e eeuw kwam daar verandering in. De 'oude' dichters hadden hoogdravend geschreven over hoogdravende onderwerpen, zoals Willem Kloos:

Ik ween om bloemen, in den knop gebroken
En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde, die niet is ontloken,
En om mijn harte dat niet werd verstaan.

Steeds meer dichters, onder wie de Vlaming Paul van Ostaijen (1896-1928), vonden dat de nieuwe wereld vroeg om een nieuwe poëzie, een poëzie die de nieuwe werkelijkheid anders en beter weergaf. Dat betekende dat zij niet alleen over andere onderwerpen gingen schrijven, veel dichters deden dat ook op een andere manier. De bundel *Bezette stad* (waarin het gedicht 'Bedreigde stad' staat) gaat over de bezetting van Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog. De bundel werd uitgegeven als facsimile, dat wil zeggen als exacte herdruk van het origineel.

Bekijk het filmpje en lees de tekst. Die krijg je van je docent. Beantwoord de vragen.

1 Welke associaties* roept de tekst bij je op?

▶ Associatie
Onbewust gevormde gedachte naar aanleiding van andere gedachten, maar ook van beelden, geuren en geluiden. Als je in de supermarkt de geur van speculaas ruikt, kan dat associaties oproepen met bijvoorbeeld Sinterklaas.

2 Onderstreep de regel waaruit je kunt opmaken vanuit welk perspectief dit gedicht is geschreven.

3 Beschrijf de setting (PTO) zo nauwkeurig mogelijk.

4 In dit gedicht worden de gebeurtenissen beschreven die gedurende één nacht plaatsvinden. Noteer zoveel mogelijk gebeurtenissen.

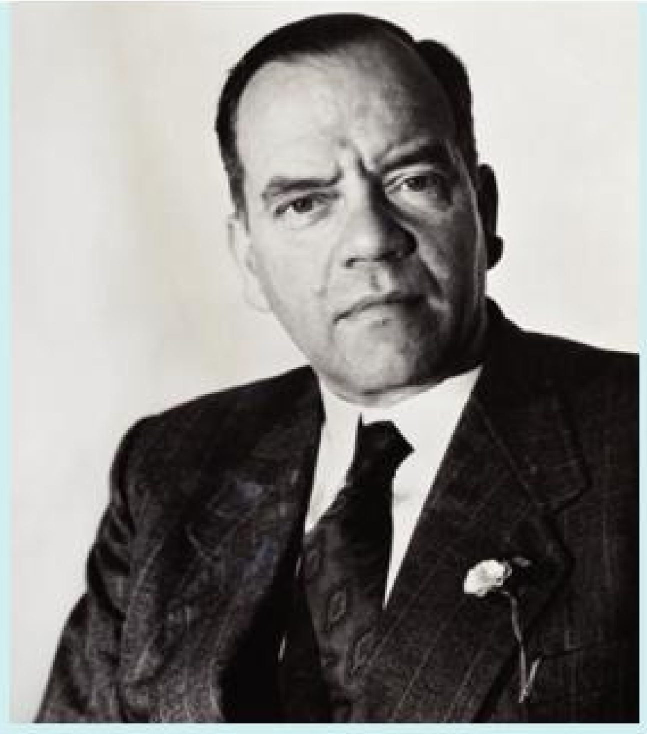
5 De spelling en typografie versterken soms de betekenis van de woorden. Markeer deze woorden.

6 Van Ostaijen gebruikt ook 'geluidseffecten', waarbij de klank de betekenis van de woorden verstrekt. Markeer deze woorden.

7 Welke afbeeldingen(en) en of tekst(en) van pagina 136-139 vind je bij dit gedicht passen? Leg uit.

8 Je zult vast niet alles begrijpen. Is dat erg?

Martinus Nijhoff, 'Impasse' (1934)
Martinus Nijhoff (1894-1953) is vooral bekend als dichter. Zijn eerste twee dichtbundels *De wandelaar* en *Vormen* waren nogal romantisch en gingen over eenzaamheid en verlangen.
In 1934 werd *Nieuwe gedichten* gepubliceerd. De titel lijkt een beetje flauw, want een dichter kan elke nieuwe dichtbundel wel 'nieuwe gedichten' noemen. Toch heet de bundel niet voor niets zo. Nijhoff doet hierin écht iets nieuws: hij schrijft over gewone, dagelijkse dingen in gewone mensentaal.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

9 Beschrijf de wending.

10 Waarom heeft de ik-persoon zo'n moeite om zijn vraag te stellen, denk je?

11 Waarom heet het gedicht 'Impasse', denk je?

12 Herlees de tekst over 'Modernisme' op bladzijde 139. Welk verband kun je leggen?

13 Vind je het dat het gevoel dat Nijhoff in dit gedicht uitdrukt, ook past bij de tijd waarin we nu leven? Waarom?

▶ Woordbetekenissen
[1]impasse: vastgelopen situatie die moeilijk valt op te lossen
[2]glycine: blauweregen (een klimplant)

Tekst 2

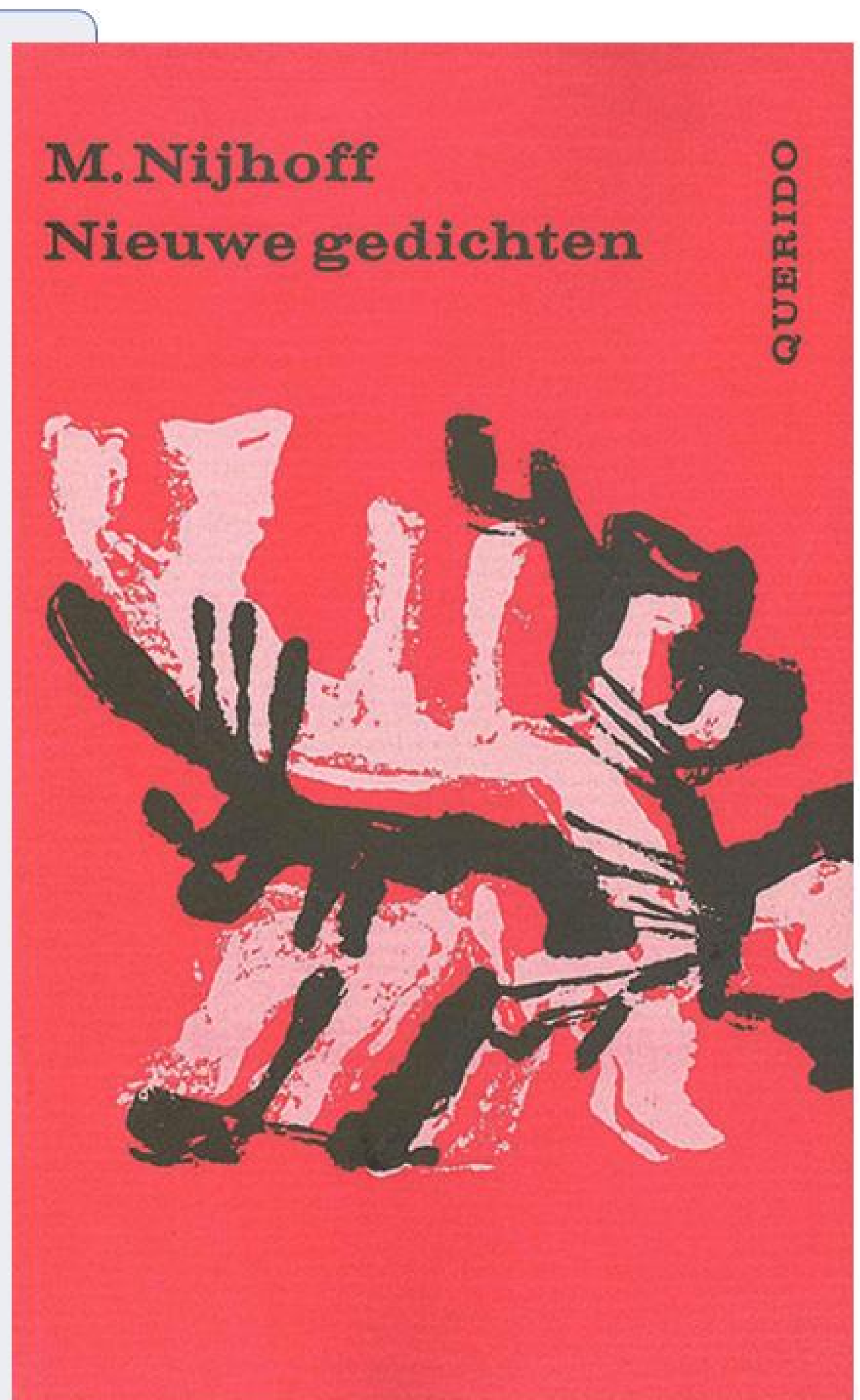
Impasse[1]
Wij stonden in de keuken, zij en ik.
Ik dacht al dagen lang: vraag het vandaag.
Maar omdat ik mij schaamde voor mijn vraag
wachtte ik het onbewaakte ogenblik.

Maar nu, haar bezig ziend in haar bedrijf,
en de kans hebbend die ik hebben wou
dat zij onvoorbereid antwoorden zou,
vroeg ik: waarover wil je dat ik schrijf?

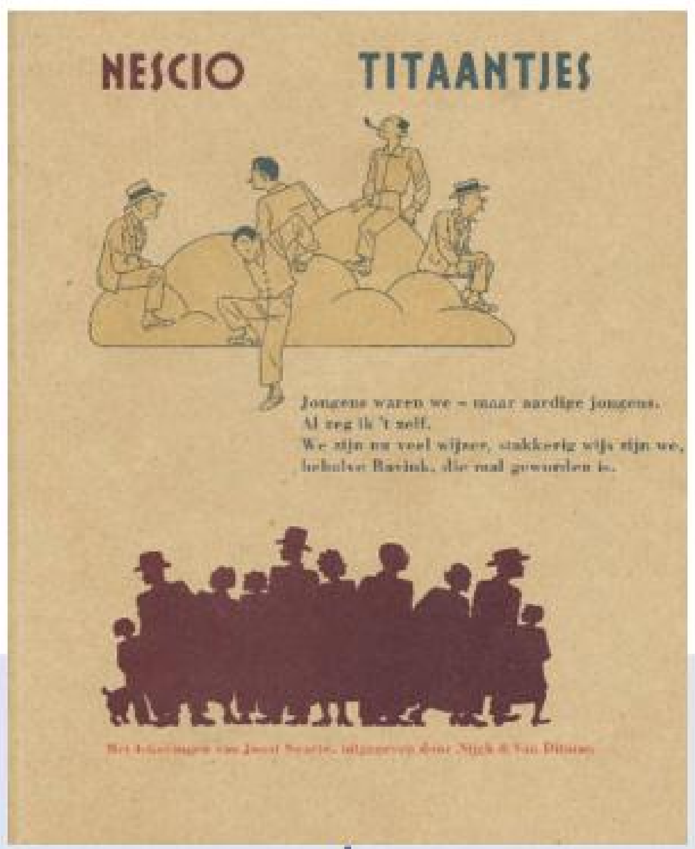
Juist vangt de fluitketel te fluiten aan,
haar hullend in een wolk die opwaarts schiet
naar de glycine[2] door het tuimelraam.

Dan antwoordt zij, terwijl zij langzaamaan
druppelend water op de koffie giet
en zich de geur verbreidt: ik weet het niet.

Martinus Nijhoff, Nieuwe gedichten. N.V. Em. Querido's Uitgeverij, Amsterdam 1934

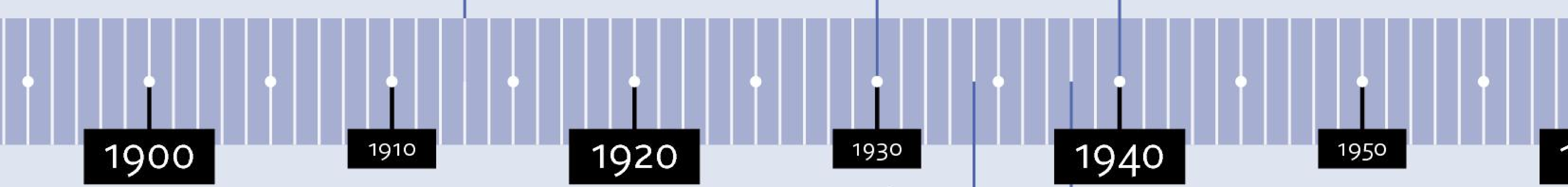
7.5 Lees meer

Nescio, *De uitvreter/Titaantjes*, 1911/1915 (niveau 5)
De vrienden Bavink, Bekker, Hoyer en Koekebakker vormen een vriendengroep die 'groots' wil leven. In *De uitvreter* hebben ze te maken met Japi, een onverbeterlijke profiteur. In *Titaantjes* sneuvelen er heel wat idealen in de confrontatie met de werkelijkheid.

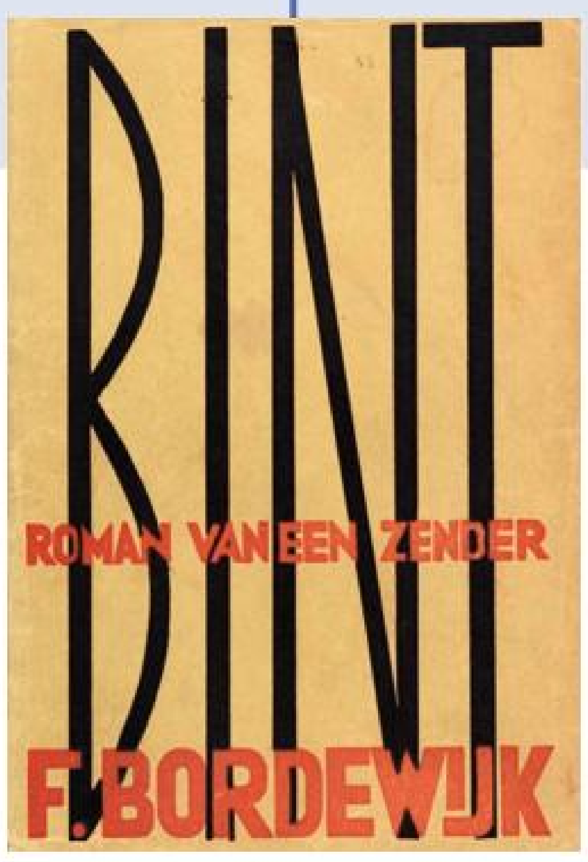
J. Slauerhoff, *Schuim en as*, 1930 (niveau 5)
Een kleurrijke verzameling verhalen over een oud-officier die op zoek is naar rust en verlossing, een kapitein die over zee doolt met een schip vol lijken en eenzame Europeanen die in een Chinese havenstad rondzwerven.

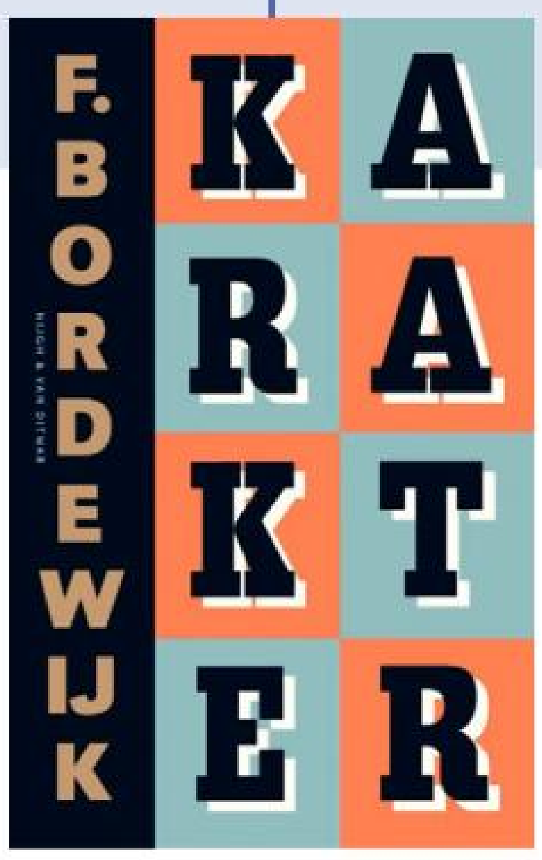

Willem Elsschot, *Lijmen/Het been*, 1923/1938 (niveau 4)
Frans Laarmans komt in *Lijmen* in contact met ene Boorman. Samen benaderen ze zakenlieden met het voorstel om een artikel over hun bedrijf te publiceren in het door hen opgerichte *Wereldtijdschrift*. Vervolgens worden de zakenlieden overgehaald om een groot aantal exemplaren te bestellen als reclamemateriaal. Zo bestelt de firma Lauwereyssen – op afbetaling – 100.000 exemplaren voor een bedrag, dat de firma eigenlijk helemaal niet kan missen.
In *Het been* voelt Boorman zich schuldig jegens mevrouw Lauwereyssen, wier broer en zakenpartner is overleden en die inmiddels een houten been heeft. Zij is echter niet van plan om het hem gemakkelijk te maken.

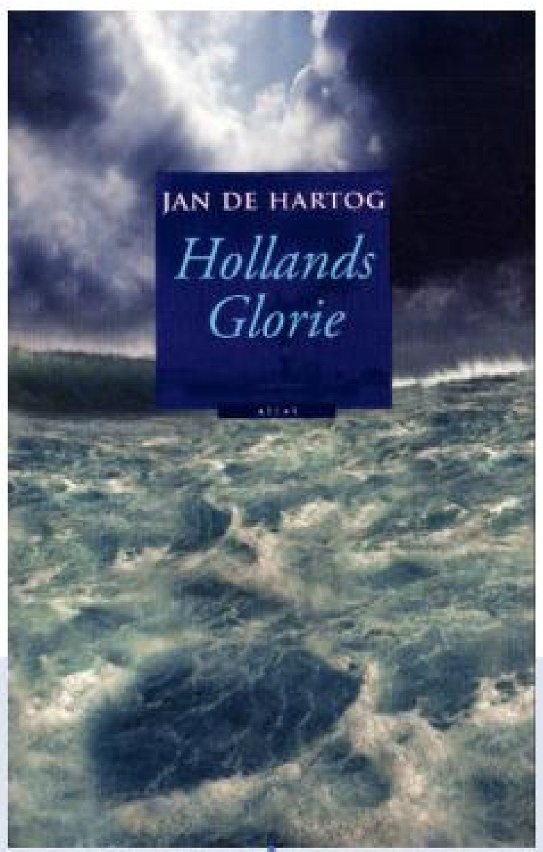

Ferdinand Bordewijk, *Bint*, 1934 (niveau 5)
Bint is een dictatoriale schooldirecteur die een ijzeren, bijna sadistische discipline voorschrijft, aan leerlingen én leraren. Als er een nieuwe docent Nederlands arriveert – de vorige is weggepest – wil Bint de lastigste klas van de school met deze De Bree omvormen tot zijn eliteklas. Goedschiks of kwaadschiks.

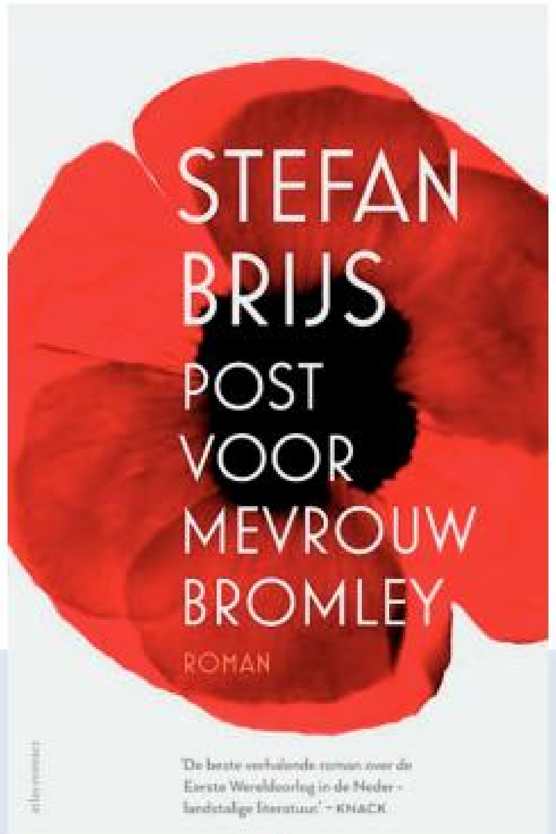

Ferdinand Bordewijk, *Karakter*, 1938 (niveau 4)
Katadreuffe is bezeten van het verlangen advocaat te worden. Als zoon van een arme, ongehuwde moeder in het vooroorlogse Rotterdam zet hij alles op alles om zijn doel te bereiken. Zelfs de liefde offert hij eraan op.
De machtige deurwaarder Dreverhaven, Katadreuffes biologische vader, werkt hem op alle mogelijke manieren tegen. Maar waarom eigenlijk?

Jan de Hartog, *Hollands glorie*, 1940 (niveau 2)
De jonge matroos Jan Wandelaar maakt in de periode 1906-1920 razendsnel carrière en wordt uiteindelijk kapitein op een Nederlandse zeesleper. Dan bindt hij de strijd aan met de machtige rederij Kwel & Co, die hem al die jaren heeft dwarsgezeten.

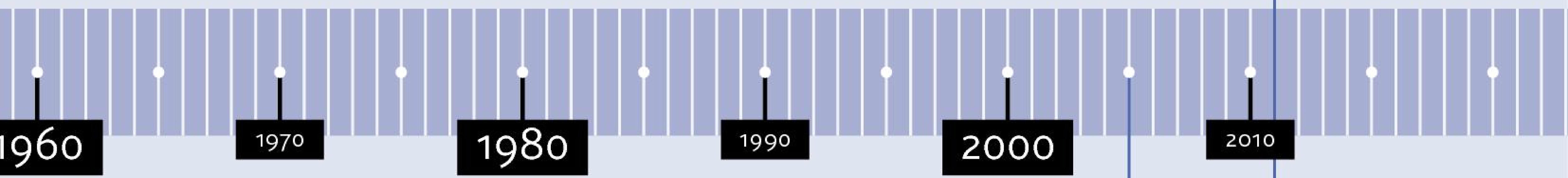

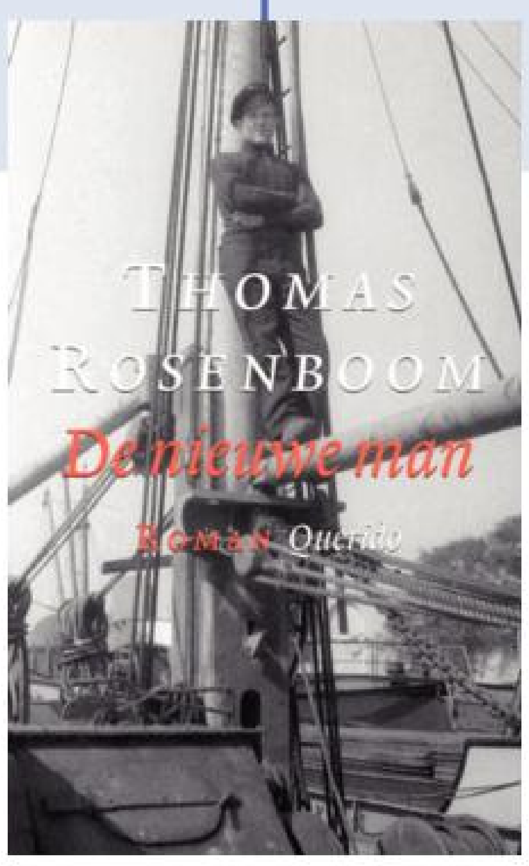
Stefan Brijs, *Post voor mevrouw Bromley*, 2011 (niveau 3)
Londen, 1914. Martin Bromley probeert zijn vriend John over te halen om zich samen aan te melden voor militaire dienst. Martin is zelf echter te jong en John gaat liever studeren. Met een list slaagt Martin erin om naar het front te vertrekken. Als John zich enige tijd later ook aanmeldt, belooft hij mevrouw Bromley om naar Martin uit te kijken.

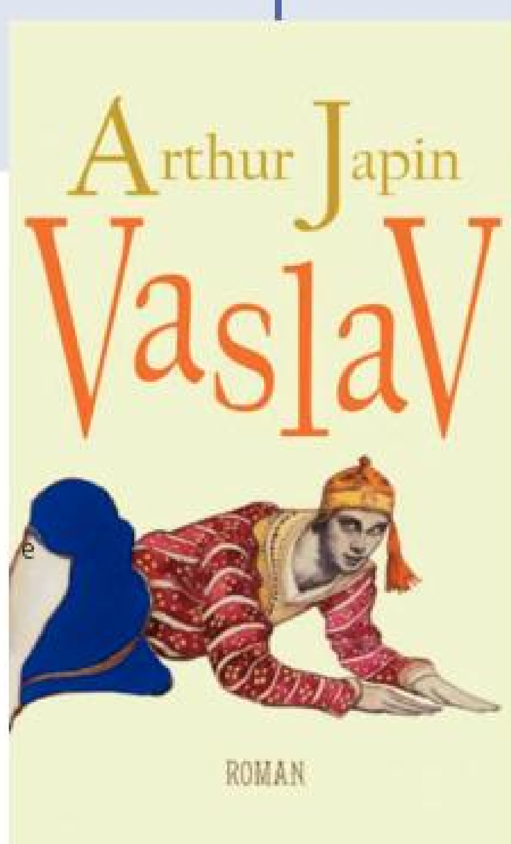
Marente de Moor, *De Nederlandse maagd*, 2011 (niveau 3)
De jonge Nederlandse schermster Janna gaat in de zomer van 1936 in de leer bij maître Egon von Bötticher. Egon, een veteraan uit de Eerste Wereldoorlog, slijt zijn dagen op een verlaten landgoed bij Aken, waar gaandeweg de buitenwereld binnendringt.

Thomas Rosenboom, *De nieuwe man*, 2005 (niveau 4)
Scheepsbouwer Berend Bepol is een tevreden man als hij aan het begin van de 20e eeuw zijn Groninger scheepswerf overziet. Ruim tien jaar later breekt de crisis uit en begint Bepols opvolging hem zorgen te baren. Hij koppelt zijn meesterknecht Niesten aan zijn dochter, maar al gauw blijkt dit geen goede oplossing – eerder het tegenovergestelde.

Arthur Japin, *Vaslav*, 2011 (niveau 3)
In 1919 is de legendarische balletdanser Vaslav Nijinksi op het hoogtepunt van zijn roem Maar dan staakt hij zijn optreden en zegt: 'Nu is het kleine paardje moe.' De rest van zijn leven brengt hij door zonder ooit nog te dansen of te praten.

1. Maak een mindmap over dit hoofdstuk. Zet 'nieuwe tijd' in het midden met een beeld dat deze periode goed weergeeft. Werk vervolgens de takken uit. Begin met de algemene inleiding op pagina 136-137. Voeg daarna informatie over de literatuurgeschiedenis (pagina 138-139) toe. Ten slotte geef je de literaire werken een plaats in de mindmap.
2. Welke overeenkomsten zie je tussen de periode 1900-1945 en de tijd waarin jij leeft? Welke belangrijke verschillen zijn er?
3. Welke van de boeken waaruit je fragmenten hebt gelezen en de boeken op deze pagina zou je willen lezen? Gaat je voorkeur uit naar boeken die zijn geschreven in de periode 1900-1945 of lees je liever over deze periode? Waarom? Noteer de titel van deze boeken op je Verlanglijstje op pagina 276.

Aantekeningen

Cursus 4

Moderne

literatuur

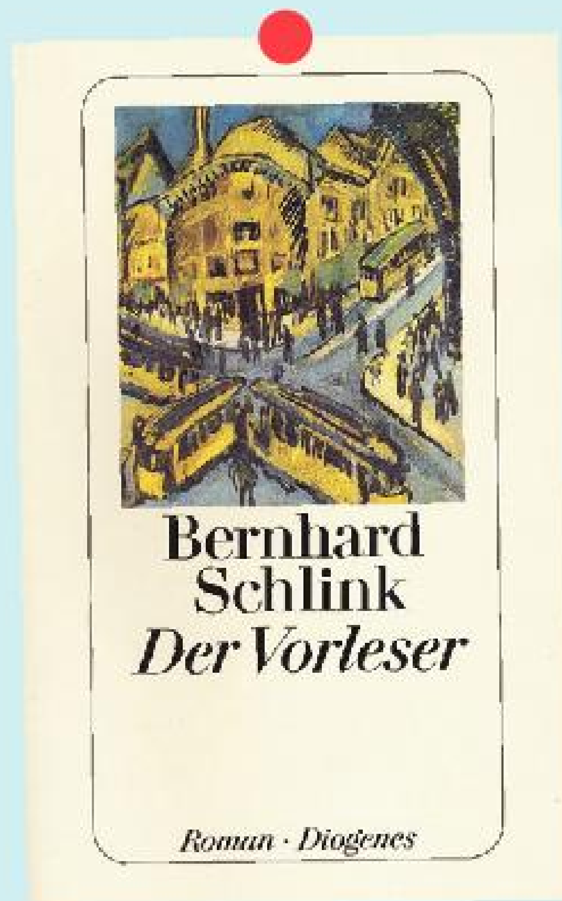
Inhoud

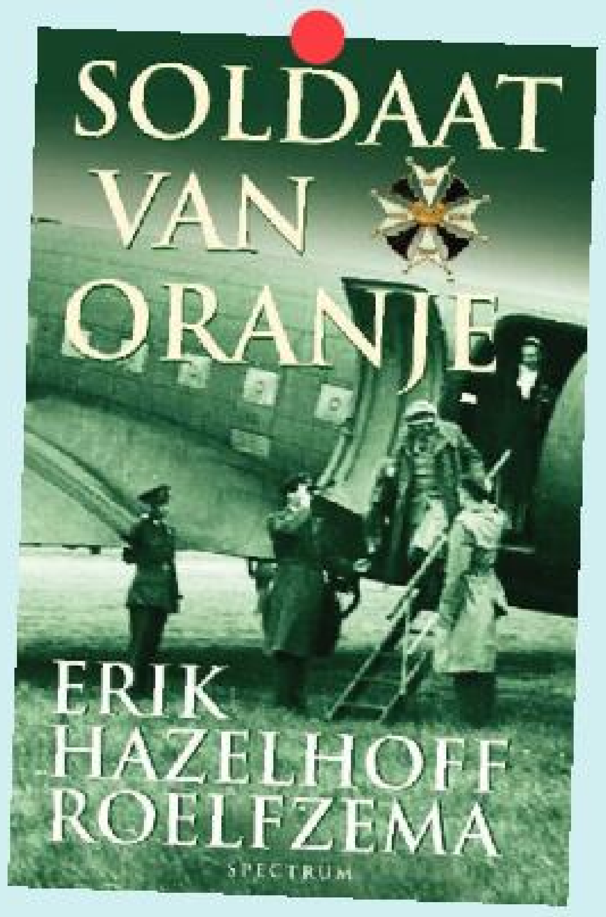
8 Oorlog

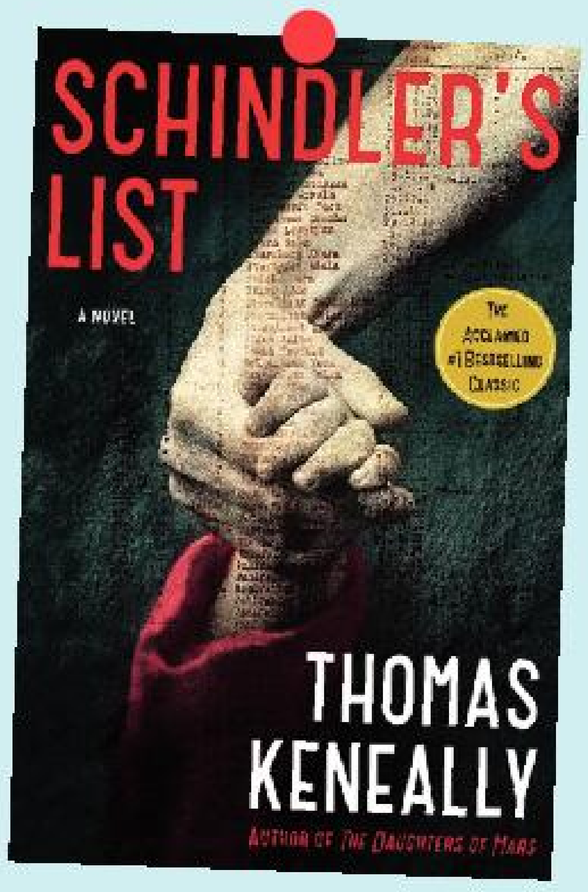
Een oorlog is waarschijnlijk het ergste wat de bevolking van een land kan overkomen. Alles wat vertrouwd is, alles waarop men kan rekenen, valt weg. Van het dunne laagje dat we beschaving noemen, blijft in veel gevallen weinig over.
Oorlogen worden uitgevochten door soldaten. Zij zijn echter niet de enige slachtoffers, ook de burgerbevolking wordt vaak hard getroffen: mensen raken vermist, worden vervolgd of gedood. Als ze niet zelf slachtoffer worden, dan worden familieleden het wel. Er zijn schuldigen en daders, onschuldigen en slachtoffers, en er is een groot, grijs gebied daartussenin.

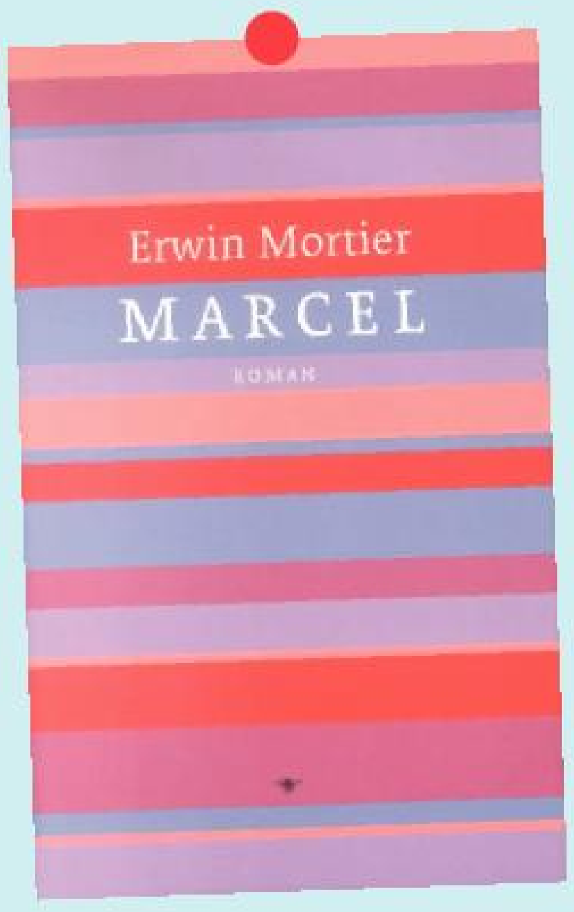
1 Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over oorlog gaan. Markeer de titels die je kent.
2 Je docent en je klasgenoten geven informatie over de overige titels. Maak aantekeningen.
3 Verdeel, samen met een klasgenoot, de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken er welke criteria jullie gebruiken.
4 Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over oorlog gaan.
5 Over oorlog worden ontzettend veel boeken geschreven en films gemaakt. Hoe kun je dat verklaren?

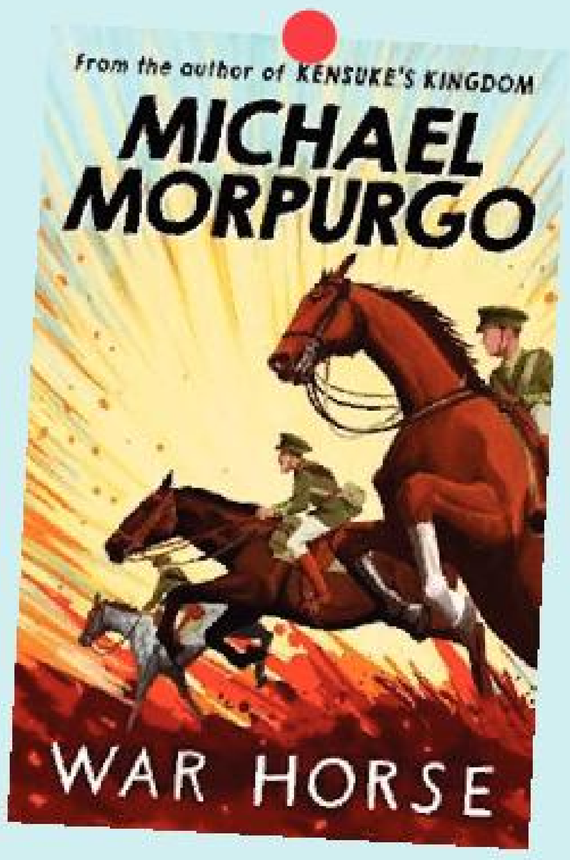

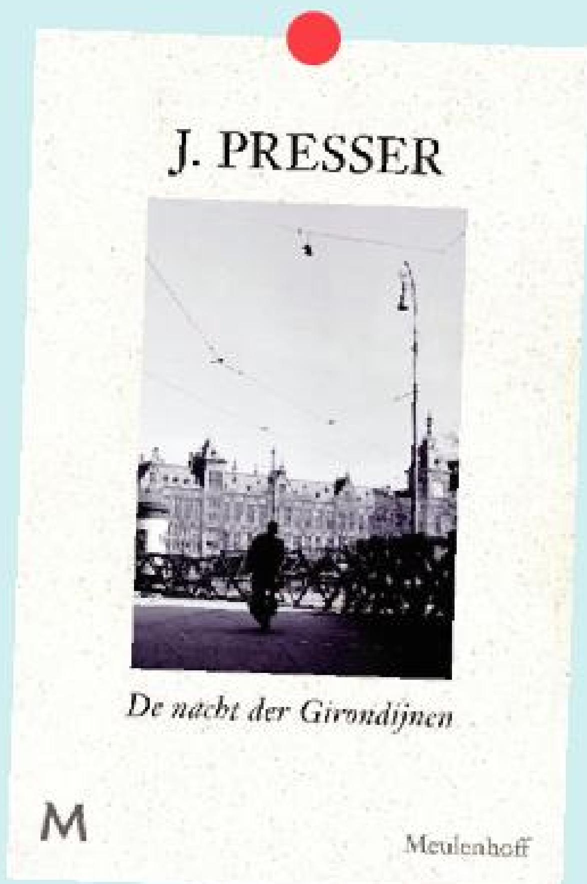

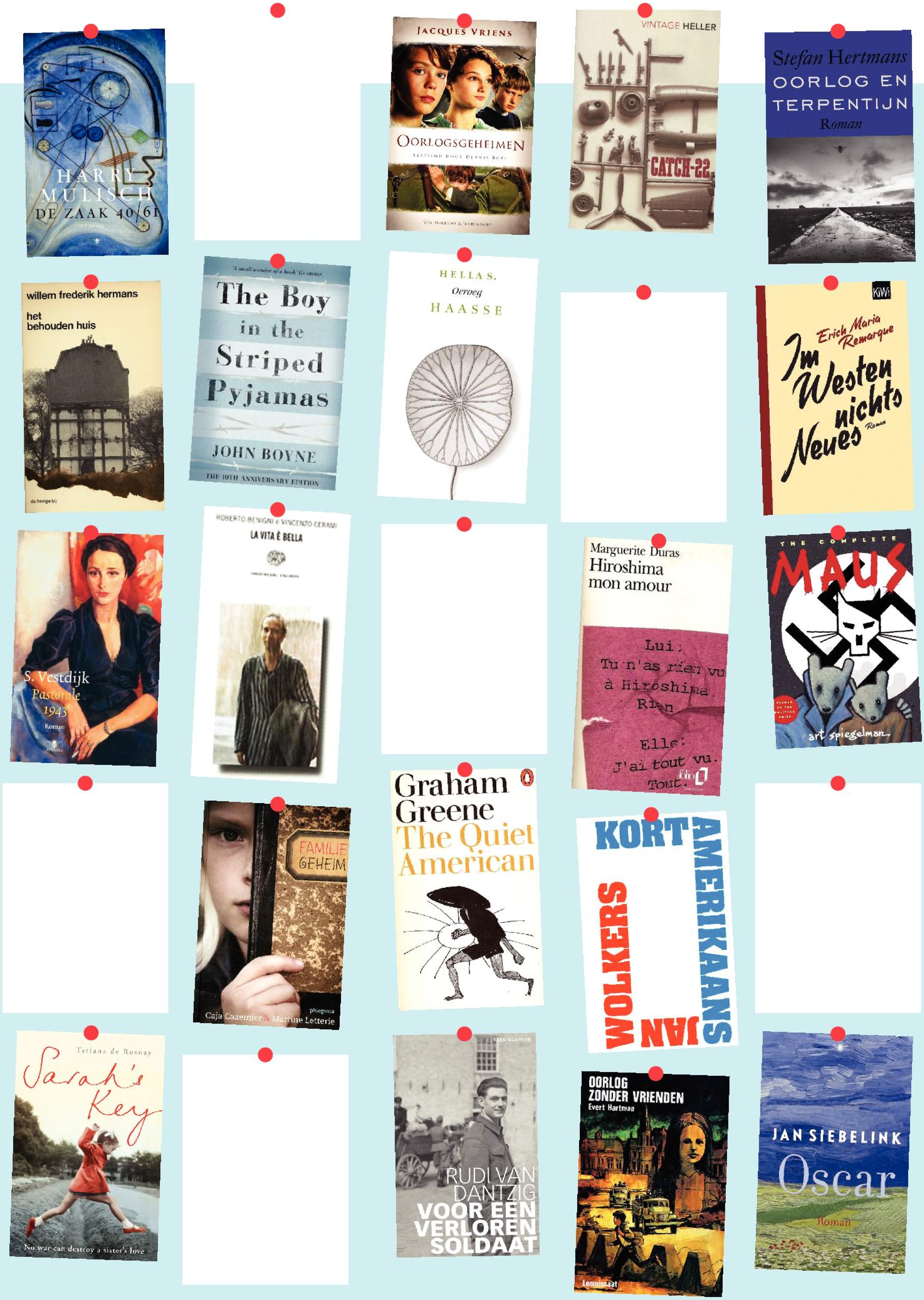

HARRY MULISCH
DE ZAAK 40/61
JACQUES VRIENS
OORLOGSGEHEIMEN
VINTAGE HELLER
CATCH-22
Stefan Hertmans
OORLOG EN TERPENTIJN
Roman
willem frederik hermans
het behouden huis
'A small wonder of a book' GUARDIAN
The Boy in the Striped Pyjamas
JOHN BOYNE
THE 10TH ANNIVERSARY EDITION
HELLA S. HAASSE
Oeroeg
KiWi
Erich Maria Remarque
Im Westen nichts Neues
Roman
S. Vestdijk
Pastorale 1943
Roman
ROBERTO BENIGNI e VINCENZO CERAMI
LA VITA È BELLA
Marguerite Duras
Hiroshima mon amour
Lui : Tu n'as rien vu à Hiroshima. Rien.
Elle : J'ai tout vu. Tout.
THE COMPLETE MAUS
art spiegelman
FAMILIEGEHEIM
Caja Cazemier & Martine Letterie
ploegsma
Graham Greene
The Quiet American
KORT AMERIKAANS
JAN WOLKERS
Tatiana de Rosnay
Sarah's Key
No war can destroy a sister's love
RUDI VAN DANTZIG
VOOR EEN VERLOREN SOLDAAT
OORLOG ZONDER VRIENDEN
Evert Hartman
Lemniscaat
JAN SIEBELINK
Oscar
Roman

8.1 Jacob Vis, *Merdeka!*, 2016 (niveau 3)

'Kom met je laffe reet uit die bak en haal de hospik.'

Jacob Vis (1940) schrijft sinds 1987. Hij publiceerde meerdere misdaadromans; vijf daarvan zijn genomineerd voor de Gouden Strop, de jaarlijkse prijs voor de beste Nederlandse misdaadroman.
Merdeka! is zijn derde roman over het Indische verleden van zijn familie en gaat over de periode vlak na de oorlog. Na de Japanse bezetting wilden veel Indonesiërs dat Nederlands-Indië (zoals het toen nog heette) een onafhankelijke republiek zou worden. Om dat te voorkomen heeft Nederland honderdtwintigduizend militairen naar Nederlands-Indië gestuurd. Een van hen is student Jan Bax, die als dienstplichtig soldaat bij de huzaren* is ingedeeld en terugkeert naar zijn geboorteland Java. Hij spreekt vloeiend Maleis en wordt ingezet als tolk en later ook als bemiddelaar. Zo komt hij weer in contact met zijn vroegere landgenoten.

Huzaren
Van oorsprong waren huzaren licht bewapende cavaleristen (militairen te paard). Hoewel de naam 'huzaar' bewaard is gebleven, streden huzaren in Nederlands-Indië niet meer te paard.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 'Toch hing er een onverklaarbare spanning in de lucht.' Waardoor wordt die spanning veroorzaakt?

2 Beschrijf het handelen van de volgende personages:
de jonge vrijheidsstrijdster — Dobbe — Jan Bax — Tiggelaar — Van Kesteren — Wouterse

3 Voor wie heb jij het meeste respect? Waarom?

4 Met wie identificeer jij je het meest? Hoe komt dat?

5 De gewonde aanvallers worden meegenomen. Wat denk jij dat er met hen zal gebeuren?

6 De zwaargewonde nationalisten worden door Dobbe doodgeschoten. Wat vind je daarvan? Leg je antwoord uit.

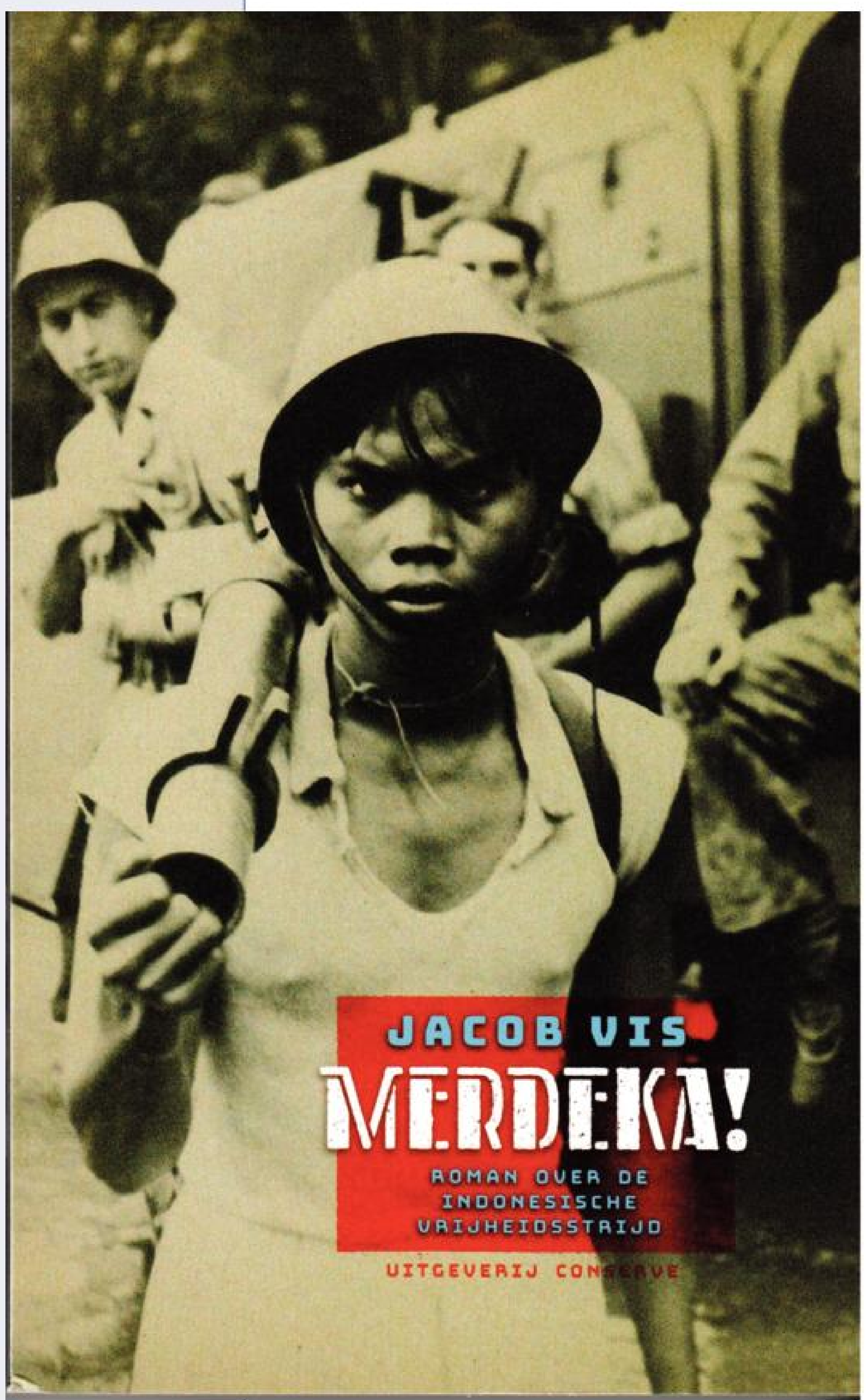
7 Maakt het uit aan welke kant je staat, als je over oorlogsgeweld oordeelt? Leg uit.

8 Een van de motto's* van *Merdeka!* is een citaat van de Engelse schrijver en journalist George Orwell: *Journalism is publishing what someone else does not want to be published: everything else is public relations.*
Waarom heeft de schrijver ervoor gekozen om deze woorden als motto te gebruiken, denk je?

▶ Motto
Het motto gaat vooraf aan een boek of een deel daarvan en geeft je een aanwijzing over de manier waarop je het boek moet lezen. Het motto is vaak een (bekend) citaat uit bijvoorbeeld de bijbel, een klassiek verhaal of een liedje.

Tekst 1

Jan Bax staat onder bevel van luitenant Hansen. Wachtmeester[1] Dobbe is de onderofficier.

Op vrijdag 25 juli reden we als begeleiders van een konvooi Amerikaanse GMC-legertrucks met een peloton infanterie[2] op de hoofdweg van Buitenzorg naar Tjibadak, veertig kilometer naar het zuiden, een rit die we tientallen keren hadden gemaakt en waar we zelden moeilijkheden hadden ondervonden. Hansen, Kalkoven en ik reden voorop in de jeep, gevolgd door de pantserwagen van Tiggelaar, Dobbe en Jansma met zijn helper Karelse. Daarna volgden drie trucks, elk met vijftien infanteristen in de bak, en tussen elke twee trucks reed een van onze beide eentonners met acht man van ons peloton in elke wagen. De stoet werd besloten met onze tweede pantserwagen. Twee voltallige pelotons met pantservoertuigen: het leek genoeg beveiliging om een aanval bij voorbaat kansloos te maken. Toch hing er een onverklaarbare spanning in de lucht en de geintjes die we gewoonlijk onderweg maakten om de lange patrouilles een beetje dragelijk te maken bleven nu achterwege. De inlanders op de rijstakkers en in de kampongs die voor de 21e juli* nog vrolijk naar ons zwaaiden gaven geen reactie als we langsreden. Zelfs de kinderen schoten weg zodra we in zicht kwamen en het gebedel om snoep bleef achterwege.
Halverwege de reis lag de theefabriek Sojadi die een paar dagen daarvoor door de nationalisten was vernield. Het gebied eromheen was na de aanslag verlaten en in het niemandsland waren bosjes aan weerszijden van de weg, korte, steile heuvels, brede bermsloten en daarachter weer bosjes en losstaande bomen. Ideaal terrein voor een hinderlaag. Er was geen mens te zien, behalve een jonge vrouw die met de rood-witte vlag van de nationalisten in de rechterberm stond. Zodra wij binnen gehoorsafstand kwamen begon ze met die vlag te zwaaien en 'Merdeka*!' te schreeuwen, de strijdkreet van de pemoeda's*.
'Kijk uit, luit!' zei ik, een overbodige waarschuwing, want hij en Kalkoven keken, net als ik, met volle concentratie naar de jonge vrijheidsstrijdster en daardoor misten we alle drie de dunne staaldraad die op hoofdhoogte dwars over de weg was gespannen.
De radio die naast me op de achterbank lag, kraakte. Ik legde mijn oor op de luidspreker om onder dat gekraak de stem aan de andere kant op te vangen. De jeep maakte een woeste slinger. Ik stootte mijn kop keihard tegen de zijkant waardoor ik even het bewustzijn verloor. Het kan niet meer dan een paar seconden zijn geweest. Toen ik bijkwam lag de jeep schuin in de sloot. Ik was doorweekt met bloed en de onthoofde lichamen van luitenant Hansen en chauffeur Kalkoven lagen over elkaar heen op de voorbank. Het bloed dat mijn uniform had doorweekt was niet van mij, maar van hen: een dubbele fontein toen ze door de staaldraad waren onthoofd. Ik mankeerde niets, maar ik kreeg nauwelijks de tijd om te beseffen dat ik door een wonder was gered, want de nationalisten vielen aan met een spervuur van geweer- en mitrailleurschoten. Dobbe brulde bevelen en schoot zijn bren leeg. Jansma bracht razendsnel zijn punt vijftig in stelling en begon terug te schieten. Ik liet me achter de

▶ 21 juli (1947)
In de Tweede Wereldoorlog werd Nederlands-Indië (toen nog een Nederlandse kolonie) bezet door de Japanners. Na de capitulatie van Japan riep president Soekarno de onafhankelijke republiek Indonesië uit. De Nederlandse staat erkende de staat Indonesië niet en beschouwde de nieuwe situatie als een opstand die neergeslagen moest worden en stuurde troepen. Om de term oorlog te vermijden werd naar het inzetten van Nederlandse troepen in Indonesië verwezen met 'politionele acties'. Deze duurden van 21 juli 1947 tot 5 augustus 1949. Aan Nederlandse zijde vielen 5.000 slachtoffers; aan Indonesische zijde 150.000, waaronder veel burgers.

jeep vallen, griste mijn stengun van de achterbank en begon in het wilde weg te schieten. In een mum van tijd was het magazijn leeg. De reservemagazijnen lagen onder in de jeep, onbereikbaar, dus gooide ik het nutteloze wapen weg, griste het pistool van Hansen mee en sprintte naar de pantserwagen die schudde onder het geweld van de inslaande kogels. Het was een godswonder dat ik niet geraakt werd. Het leek of ze overal waren, schietend als bezetenen en schreeuwend boven de herrie uit: ‘Merdeka! Merdeka!’ De infanteristen waren uit de trucks gesprongen en lagen achter hun voertuigen te schieten.
Ik brulde om mijn moeder terwijl overal de kogels om me heen insloegen. En tegelijk wist ik precies wat ik moest doen toen Jansma en zijn helper werden getroffen en met een kreet die boven het helse lawaai uitging achterover vielen. Ik klom naar boven en trok Jansma weg achter de mitrailleur. Dobbe klom als een kat naar ons toe, greep de dubbele handgreep en begon te schieten. Ik schoof de munitiekisten naar hem toe en voerde de patroonbanden in. We werkten samen alsof we nooit anders gedaan hadden. Ik weet niet wat de doorslag gaf, maar het moet de geweldige vuurkracht van de zware mitrailleur in handen van een meesterschutter zijn geweest. ‘Kijk uit!’ schreeuwde Jansma boven het lawaai uit. Naast de pantserwagen doken twee piepjonge nationalisten op, waarvan er een op het punt stond een handgranaat naar ons toe te gooien. Ik pakte, sneller dan ik kon denken, Hansens pistool en schoot de jongen in de borst. De granaat viel uit zijn hand, ontplofte en scheurde de twee jongens aan flarden. In de seconden voor ik schoot had ik het tweetal herkend: het waren de twee jonge TNI’ers* die ik bij Karim in Tjitjabari had gezien.
Na misschien tien minuten - de langste van mijn leven - was het pleit beslist. De nationalisten, naar schatting tachtig man, vluchtten, met achterlating van hun doden en gewonden. ‘Kom op, Bax, we geven er nog een strot vuur achteraan,’ schreeuwde Dobbe. We schoten een volle patroonband op de vluchters leeg, raakten nog een paar man en daarna was het of de pemoeda’s als mollen in de grond verdwenen. Tiggelaar die plat op de voorbank lag met zijn handen om zijn hoofd kwam overeind en vroeg met bevende stem: ‘Zijn ze weg?’
‘Ja, klootzak, ze zijn weg,’ snauwde Dobbe. ‘Kom met je laffe reet uit die bak en haal de hospik[3]. We hebben twee zwaargewonden.’
Het toneel van de strijd bood een afgrijselijke aanblik. Er lagen minstens twintig dode nationalisten op en naast de weg en bijna hetzelfde aantal lag tussen de doden in. Ik scheurde mijn hemd aan flarden en verbond de wonden van Jansma en Karelse, zo goed en zo kwaad als het ging. Karelse was op sterven na dood en reageerde nergens meer op. Jansma was bij kennis Hij bloedde als een rund uit een gapende wond in zijn borst. Hij wilde iets zegge, maar Dobbe legde zijn hand op zijn mond en zei, rustiger dan ik ooit van hem had gehoord: ‘Niks zeggen, jongen. We gaan je helpen.’ Hij wees naar een luikje in het voorcompartiment. ‘Daar zit de verbanddoos, Bax. Pak jij hem daar even uit.’ Ik deed wat hij gezegd had en daarna drukte ik op zijn aanwijzingen de wond in de borst van Bert Jansma dicht. Hospik Wouters die door Tiggelaar was opgehaald verbond de wond met rollen verbandgaas en zei tegen Tiggelaar: ‘Blijf bij hem en als de wond weer begint te bloeden dan druk je hem dicht, gesnopen?’ ‘Wat doen we met hem?’ vroeg Dobbe die met het hoofd van Karelse op zijn schoot zat. Wouters gaf de zwaargewonde een shot morfine. ‘Meer kan ik niet voor hem doen, wachtmeester. Hij moet zo snel mogelijk naar het hospitaal.’
‘Maakt hij een kans?’
Wouters keek bedenkelijk. ‘Ik hoop het.’
‘Zijn er nog meer gewonden?’
‘Nee. Ik weet niet hoe het bij de infanterie is, maar bij ons is er verder niemand gewond.’
‘Goed. Blijf hier bij ze.’
‘Jawel, wachtmeester.’
‘Bax, jij gaat met mij mee,’ zei Dobbe. ‘Kijken hoe de situatie bij de collega’s is.’
Er waren drie infanteristen gesneuveld en vier zwaargewond, waarvan één zo ernstig dat het de vaag was of hij Tjibadak zou halen. De pelotonscommandant, een jonge vaandrig[4] die Van Kesteren heette kwam ons met een lijkwit gezicht tegemoet. Hij was ongedeerd en op een volkomen onredelijke manier was ik

Soekarno (1909-1970), de eerste president van Indonesië.

▶ Merdeka
‘Merdeka’ was de strijdkreet van de onafhankelijkheidsstrijders. Het betekent: vrijheid, onafhankelijkheid.

▶ Pemoeda
***Pemoeda* betekent letterlijk: jongeren, jeugd. Na de Japanse overgave verzetten de pemoeda’s zich heftig tegen de terugkeer van de Nederlandse overheersers.**

▶ TNI
TNI is een afkorting van Tentara Nasional Indonesia. Dat betekent: het Indonesische nationale leger. Het is opgericht aan het begin van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Deze nationalisten wilden een onafhankelijk Indonesië.

kwaad dat hij leefde en onze luit dood was.
'Is luitenant Hansen dood?' vroeg hij met een stem die hij nauwelijks onder controle had.
'Morsdood,' beaamde Dobbe.
Van Kesteren keek hem onzeker aan. 'Wat doen we nu?'
'We gaan als de donder naar Tjibadak,' zei Dobbe.
'Korporaal Bax en ik voeren het commando. U maakt een truck vrij voor onze doden en gewonden.'
'En wat doen we met die van de vijand?'
'De lijken blijven liggen. Bax en ik kijken hoe het met hun gewonden staat. Degenen die heel zijn nemen we mee voor verhoor. Daar maakt u ook een truck voor vrij.'
'Waar laat ik dan mijn eigen mensen?'
'Die kruipen maar bij elkaar op schoot. Zo ver is het niet meer naar Tjibadak. Ik heb vier man van u nodig om de gewonden van de vijand in te laden. Kom vaandrig, opschieten. Elke minuut dat wij hier staan te lullen gaat van de levenskans van onze gewonden af.'
'Ja, sergeant.'
'Wachtmeester,' zei Dobbe effen. Hij schudde zijn hoofd toen de vaandrig op een holletje naar zijn eigen mensen terugliep. 'Amateur,' mompelde hij.
Samen droegen we de lijken van Hansen en Kalkoven naar de voorste truck en legden hen in de laadbak. 'De hoofden,' zei ik. 'Natuurlijk,' zei Dobbe. 'Die moeten daar ook ergens liggen.' We vonden ze in de sloot, onder de jeep. De afgrijselijke vondst was meer dan een schok. Het was zo ontluisterend dat het bijna beschamend werd. Ik legde het hoofd van de man die ik had bewonderd voorzichtig naast zijn lijk en moest me tot het uiterste bedwingen niet in een huilbui uit te barsten. Dobbe zag mijn ontreddering. 'Kom mee,' zei hij op die ongekend vaderlijke toon. 'We gaan kijken hoe het met de vijand staat.'
De vier infanteristen die vaandrig Van Kesteren had aangewezen om ons te helpen stonden klaar naast de pantserwagen. Er gingen ook vier van onze eigen mensen mee. Niemand zei iets. Dobbe liep voor ons uit met zijn revolver in de hand. Met zijn voet draaide hij de lichamen om die voorover op de weg lagen. De meesten waren dood. De paar die nog leefden en zo zwaar gewond waren dat ze de tocht naar Tjibadak niet zouden overleven schoot hij meedogenloos door het hoofd.
Achttien gewonden hadden nog een kans. Een van hen was de jonge vrouw die met de vlag had staan zwaaien. Haar linkerbeen lag in een vreemde hoek onder haar lichaam, alsof het door iemand er naast was gelegd. Ze was bij kennis en ondanks de gruwelijke pijn keek ze ons met onverbloemde haat aan.
'Meenemen,' zei Dobbe. Twee infanteristen tilden haar op. Het gewonde been sleepte over de grond en het meisje gilde van pijn. 'Hoger!' snauwde Dobbe.
Ze tilden haar zo hoog op dat het been vrij hing, maar ze was van haar stokje gegaan en zou voorlopig niets meer voelen. Zij en de andere gewonden werden in de tweede truck gelegd. We legden de lijken in de berm en daarna klommen de vier infanteristen die ons geholpen hadden ook in de laadbak. 'Bajonet op,' beval Dobbe. 'Als er een probeert te vluchten steek je hem dood.'
'Ja sergeant,' zei de soldaat die naast de ingang zat.
'Zandhazen hebben sergeants,' gromde Dobbe. 'Huzaren hebben een wachtmeester.'
'Jawel wachtmeester,' zei de man braaf.
'Kun jij in de jeep van de luit rijden?' vroeg Dobbe aan mij.
'Ik heb geen militair-, wel een burgerrijbewijs,' zei ik.
'Daar maken we nu een militair rijbewijs van. Jij rijdt als de donder voor ons uit naar Tjibadak en zorgt dat alles klaar staat als wij met de gewonden komen, begrepen?'
'Begrepen wachtmeester.'
We keken elkaar voor het eerst sinds de kennismaking grijnzend aan. 'Wegwezen, jij,' zei hij. Ik salueerde. 'Aye, aye, Sir.' We trokken de jeep met de pantserwagen uit de sloot. Ik klom op de bebloede voorbank, klapte de voorruit op en reed als een speer naar Tjibadak.

Jacob Vis, Merdeka! Uitgeverij Conserve, Schoorl 2016

Nederlandse gevechtseenheid tijdens politionele acties.

▶ Woordbetekenissen
[1]wachtmeester: rang bij de huzaren die vergelijkbaar is met de rang van sergeant bij de infanteristen
[2]infanterie: grondtroepen
[3]hospik: verpleegkundige in het leger
[4]vaandrig: reserveluitenant

8.2 Carl Friedman, *Tralievader*, 1991 (niveau 3)

'Kamp krijg je niet door uit plassen te drinken.'

Carl Friedman (1952) is het pseudoniem van de Nederlandse schrijfster Carolina Klop. Lange tijd beweerde zij dat ze opgegroeid was in een joods milieu en wekte zij in interviews en persberichten de indruk dat haar boeken sterk autobiografisch waren Dit bleek in 2005 echter allemaal niet waar: ze groeide op in een katholiek gezin. In *Tralievader* beschrijft Carl Friedman het dagelijks leven van een joods gezin met drie opgroeiende kinderen na de Tweede Wereldoorlog. In het gezin duurt de oorlog voort omdat de vader continu moet praten over zijn ervaringen in het concentratiekamp. De kinderen doen hun best om met hun vader mee te leven, maar hij weet dat ze hem nooit zullen begrijpen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Wat vind je van de reactie van de juffrouw op de uitleg bij de tekening? Leg uit.

2 Waarom is de ik-persoon zo boos over die reactie, denk je?

3 Laat zien dat de kinderen beschouwd kunnen worden als tweedegeneratieslachtoffers*.

Tekst 1

De verteller is een meisje van ongeveer negen jaar. Ze heeft een oudere broer Max en een jonger broertje Simon.

Gezellig

Max drinkt uit een plas. Hij ligt voorover in de modder en zuigt door een rietje bruin water op. 'Waar smaakt het naar?' vragen wij ongeduldig. Maar hij sluit hooghartig zijn ogen en gaat door met zuigen.
'Viespeuk!' roept mijn moeder uit de verte. 'Straks word je ziek!'
Wij moeten naar binnen toe, ook Simon en ik, die nog helemaal niet aan de beurt zijn gekomen om te proeven.
's Avonds klaagt Max over misselijkheid. Hij houdt zijn buik vast en kreunt: 'Ik heb regenwormen ingeslikt, ik voel ze kruipen!'
Kamp* krijg je niet door uit plassen te drinken. Je krijgt geen kamp wanneer je buiten speelt zonder jas aan of wanneer je nooit je handen wast. Ik weet niet waarvan of waarom mijn vader kamp heeft. Ik denk dat hij het heeft omdat hij anders is dan de meeste mensen die ik ken. Doordat hij anders is, is ook mijn moeder anders. En doordat zij allebei anders zijn, zijn Max, Simon en ik anders dan gewone kinderen. Thuis merk je dat niet, maar op school wel.

▶ Tweedegeneratieslachtoffers
Ouders die een oorlog hebben meegemaakt, kunnen in sommige gevallen hun oorlogstrauma overdragen op hun kinderen. Door hun ervaringen gedragen zij zich afwijkend en zijn ze niet in staat hun vader- of moederrol op een goede manier te vervullen. Omdat de kinderen de oorlog zelf niet hebben meegemaakt, worden zij tweedegeneratie-slachtoffers genoemd.

▶ Kamp
De vader van de ik-persoon 'heeft kamp', zoals hij het zelf noemt. Een meer algemene benaming hiervoor is concentratiekamp- of KZ-syndroom. Personen die eraan lijden, zijn in de eerste plaats slachtoffer van het leed dat zij zelf hebben doorstaan, zoals martelingen, vernederingen, terreur en directe doodsangst. Zij voelen zich bovendien vaak schuldig omdat zij het overleefd hebben, terwijl anderen gestorven zijn.

'Een meneer die vliegt!' lacht de juffrouw, terwijl zij zich over mijn tekening buigt.
'Hij vliegt niet,' vertel ik, 'hij hangt. Zie maar, hij is dood, zijn tong is blauw. En deze gevangenen moeten voor straf naar hem kijken. Mijn vader staat er ook bij, hier, met die grote oren.'
'Mooi,' zegt de juffrouw.
'Helemaal niet mooi,' zeg ik. 'Want ze hebben honger en nou moeten ze heel lang op hun soep wachten.' Maar zij is al doorgelopen naar het volgende tafeltje.
'Twee kabouters op een paddestoel,' roept zij, terwijl zij in haar handen klapt. 'Dat is pas gezellig!' Nijdig trek ik dikke krassen over mijn tekening en draai het papier om. Wat is er zo gezellig aan een paar kabouters? Ik teken er veel meer dan twee: vijf in de sneeuw en eentje hoog in de wachttoren.

Carl Friedman, Tralievader. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 1991

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 De oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann lijkt op meneer Klerkx van school. Waarom had de ik-persoon dat niet verwacht?

5 De vader vergelijkt Eichmann met de postbode en de bakker. Waarom doet hij dat?

6 Waarom vindt de moeder van Nellie Eichmann een schoft?

7 Waarom is dat kwetsend voor de ik-persoon?

Tekst 2

Eichmann

'Wat een rare vader heb jij,' giechelt Nellie. Zij kijkt mij vragend aan, maar ik ontwijk haar blik. Wat kan ik zeggen? Zij weet niets van honger of van de *SS* . Woorden als *barak*, *latrine* of *crematorium* hebben voor haar geen betekenis. Zij spreekt een andere taal.
De vader van Nellie heeft geen kamp, hij heeft een fiets waarop hij naar de fabriek rijdt, met een doos boterhammen onder de snelbinder.
De moeder van Nellie draagt altijd geruite sloffen. Zij tilt haar voeten nauwelijks op, zij schaatst. Zij trekt baantjes door de keuken, want in de keuken woont zij, tussen vuile borden en verstelgoed. Zij lijkt voortdurend boos, niet alleen op ons, maar op de pannen, de koffiepot en de hele wereld. In een schaaltje op het aanrecht ligt haar kunstgebit. Dat doet zij alleen in haar mond op zondag, wanneer zij naar de kerk gaat.
'Jullie hebben toch televisie?' zegt zij, als ik na schooltijd aan de achterdeur kom vragen of Nellie thuis is. 'Dan kijken jullie zeker ook naar Eichmann*.' Haar vijandige toon maakt mij zenuwachtig, ik richt mijn ogen strak op de kokosmat.
'Weet jij niet wie Eichmann is?'
Nijdig schaatst zij heen en weer. Onderweg schuift zij met veel kabaal een stoel onder tafel en draait aan de knoppen van het fornuis.

▶ Eichmann
Adolf Eichmann (zie afbeelding) was als SS-functionaris een van de hoofdverantwoordelijken voor de massamoord op de Joden. In 1950 vluchtte hij naar Argentinië. In 1960 hebben Israëlisch agenten hem uit Argentinië ontvoerd. In Israël is er toen, onder grote belangstelling van de wereldpers, een proces tegen Eichmann gevoerd. Het is met name door dat proces dat de verschrikkingen van de Jodenvervolging bij het grote publiek zijn doorgedrongen. Over dit proces heeft Harry Mulisch een boek geschreven: *De zaak 40/61* (1962).

'Die man is een beest! Hij zit niet voor niks in een glazen kooi. Ik zou hem graag doodschoppen, de schoft!' Zij veegt haar handen langdurig aan haar schort af. 'Wij hebben het gisteren zelf op de televisie gezien. Ze stopten allemaal joden in een vrachtwagen en als die begon te rijden, stroomde er gas naar binnen. Dan stikte iedereen. Er was een heel klein hondje bij, dat verschrikkelijk jankte. Dat hondje werd ook in die auto gesmeten.'
Zij heft haar armen om het voor te doen, maar stoot zich aan een muurkastje.
'Je verstand staat erbij stil!' roept zij, met haar tandeloze mond wijd open. 'Wat heeft zo'n hondje voor kwaad gedaan? Zo'n hondje is toch niet joods?' Achter haar rug trekt Nellie gezichten.
'Ben je daar? Zullen we gaan spelen?'
'Nee,' zeg ik, 'nee, ik moet naar huis toe.'
Mijn kniekousen zakken af, maar ik blijf hollen. Wanneer ik de kamer binnenstorm, staat het televisietoestel aan. Op het scherm zie ik de glazen kooi. Er zit een man in met een kaal voorhoofd en een bril op. Hij spreekt in een microfoon. Hij lijkt niet op een beest, hij lijkt op meneer Klerkx, die soms voor onze juffrouw invalt en die ons aan het begin van de les laat zingen: *Hela, gij bloemkens, slaapt gij nu nog?*
'Is dat nou Eichmann?' zeg ik teleurgesteld. 'Hij ziet er helemaal niet gemeen uit, hij lijkt op meneer Klerkx van onze school.' Mijn vader knikt.
'Hij lijkt op de postbode en de bakker. De postbode bezorgt brieven, de bakker bakt brood en Eichmann heeft hele volksstammen naar de gaskamer vervoerd. Hij deed gewoon zijn werk, zoals anderen hun werk doen. Het is om beroerd van te worden.'
'Waarom kijk je dan?'
'Omdat ik het wil begrijpen. Maar ik begrijp er nu nog minder van dan toen.'
'De moeder van Nellie zegt dat ze hem dood wil schoppen.' Mijn vader schiet in de lach.
'Met die versleten pantoffels van haar?'
Hij steekt een sigaret op.
'Er zijn er meer, die dat willen,' zegt hij. 'De krant staat er vol van: allemaal ingezonden brieven van mensen die zich aanbieden om Eichmann te doden. Nu hij weerloos is, nu je hem inderdaad onder de punt van je oude slof zou kunnen vermorzelen. Een heel leger vrijwilligers. Waar zaten die helden toen wij ze nodig hadden? Ik begrijp er minder van dan ooit.'

Carl Friedman, Tralievader. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 1991

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

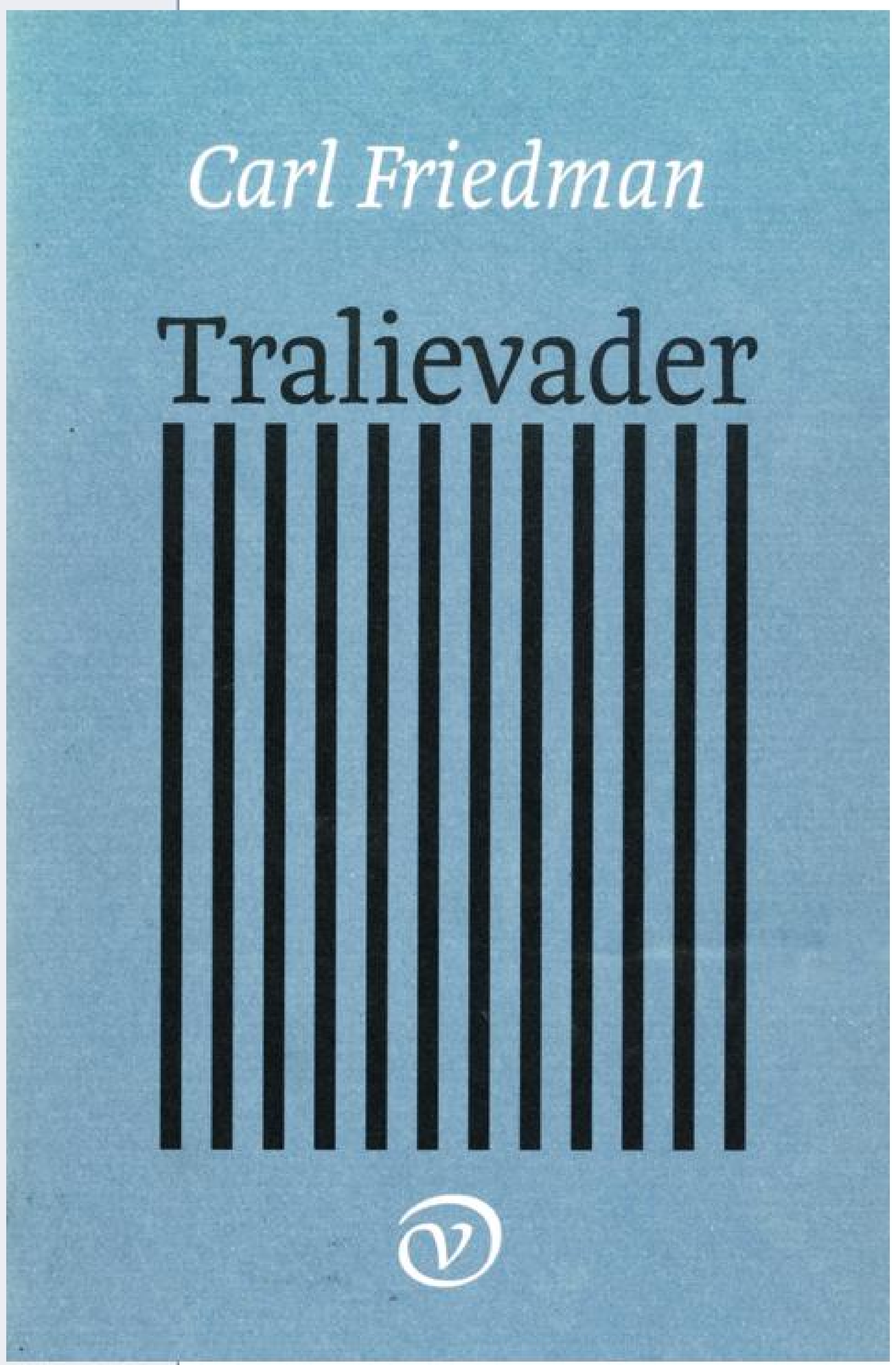
8 Max verzet zich tegen zijn vaders gedrag. Vind je dat hij daarin gelijk heeft of moet hij meer rekening met zijn vader houden?

9 Wat betekent de titel *Tralievader*?

Tekst 3

Voetbal
'Wat was het ergste in het kamp?' vraagt Max. Mijn vader zucht.
'Gaan we elkaar raadseltjes opgeven?'
'Nee, ik wil het gewoon weten.'
'Dat zijn van die onnozele vragen,' zegt mijn vader. 'Wat was erger, de honger of de pesterijen, de kou in de winter of de hitte in de zomer? Was vergassen erger dan hangen? Wie moet dat uitmaken? Ik in elk geval niet.'
'Waarom niet?'
'Omdat het geen enkel doel dient. Alles was ellendig en verschrikkelijk. Ik wil er niet eens over nadenken, het is op het schunnige af.'
'Op het schunnige af?' zegt Max met overslaande stem.
'Onfatsoenlijk,' zegt mijn vader, 'tegenover iedereen die daar is omgekomen.'
'Aha, je vindt mij dus schunnig!'
Mijn vader grijpt hem bij zijn arm.
'Nu moet jij eens heel goed naar me luisteren. Ik weet niet wat jij je allemaal in je hoofd haalt, maar op één punt zit je er volkomen naast. Ik houd van jullie, stuk voor stuk, en van jou misschien nog het meest.'
'Niet waar!' roept Max. 'Jij houdt alleen van je *SS*-ers! Als wij eten, begin jij over honger. Als wij verkouden zijn, begin jij over vlektyfus. Andere vaders voetballen op straat, maar als ik een keer een vriendje meebreng, zit jij over het kamp te praten. Het kamp zus, het kamp zo, altijd het kamp. Was er verdomme maar gebleven!'
Mijn vader laat hem los. Op hetzelfde moment beent mijn moeder de kamer in.
'Wat zei jij daar?' vraagt zij.
'Dat heb je heus wel gehoord,' mompelt Max.
'Jawel, maar ik geloof mijn oren niet. Dat komt misschien,' zegt zij met trillende lippen, 'omdat ik je vader heb gekozen uit wel duizend vaders. Dat komt misschien omdat ik dacht dat hij dood was en omdat ik na de bevrijding wekenlang bij het Rode Kruis in de rij heb gestaan om navraag te doen.' Zij lacht en huilt tegelijk.
'Gelukkig heb ik jou om mij te vertellen hoe stom dat is geweest. De man kan niet eens voetballen! Had ik dat maar eerder geweten!'
'Ik vroeg alleen maar wat het ergste was in het kamp,' verdedigt Max zich. 'Het is ook nooit goed.'
'Dus als ik antwoord geef op jouw vraag,' zegt mijn vader, 'kunnen we de rest vergeten en weer gewoon tegen elkaar doen?' Hij staat voor het raam, met zijn rug naar ons toe. Zijn vingers trommelen op de vensterbank.
'Het ergste vond ik het,' zegt hij, 'wanneer de wind van het crematorium naar de *Appellplatz* woei. Want terwijl je daar dan stond, stram in de houding, dreef er vet met de wind mee, dat als vaseline aan je wangen kleefde. Begrijp je wat ik bedoel?'
'Ja,' zegt Max, 'ik begrijp het.'
Hij blijft nog even naar de mat kijken, maar slentert dan in de richting van de deur.
'En Max? Er werd bij ons ook gevoetbald. Af en toe, bij feestelijke gelegenheden, speelden bijvoorbeeld de Polen tegen de Grieken. Of de Tsjechen tegen de Hongaren. Die elftallen bestonden uit vooraf geselecteerde gevangenen. De zwaksten werden door de sterkeren als stropoppen over het veld geslagen en moesten soms na de eerste helft al door ons worden begraven. Mij hebben ze nooit voor een wedstrijd gevraagd, ze moeten hebben begrepen dat ik niet voetballen kon.'
'Laat die blokken maar liggen,' zegt mijn moeder tegen ons, 'we gaan een eindje wandelen.'
Wanneer wij door de gang lopen, horen wij Max in zijn slaapkamer brullen. Zelfs op straat horen wij hem. Pas als wij de hoek omgaan, wordt het ijzig stil.

Carl Friedman, Tralievader. Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam 1991

8.3 Harry Mulisch, *De Aanslag*, 1982 (niveau 4)

'Mijn ouders waren onschuldig.'

Harry Mulisch (1927-2010) was de zoon van een Oostenrijkse vader en een Duitse moeder. Zijn moeder was Joods en zijn vader collaboreerde met de Duitse bezetters. Mede naar aanleiding hiervan heeft Mulisch ooit gezegd: 'De oorlog, dat ben ik.'
Toen *De Aanslag* in 1982 verscheen, was Harry Mulisch al een bekende auteur. De roman zorgde ervoor dat hij ook in het buitenland doorbrak. Er zijn wereldwijd meer dan een miljoen exemplaren van *De Aanslag* verkocht.
De aanslag vertelt het verhaal van Anton Steenwijk. Hij woont met ouders en broer in Haarlem. Op een avond in 1945 wordt in hun straat hoofdinspecteur Ploeg doodgeschoten door het verzet, omdat hij lid is van de NSB*. Als vergelding worden Antons broer en ouders geliquideerd door de Duitsers. Anton zelf ontkomt aan dit lot.
In de daaropvolgende jaren loopt de aanslag op Ploeg als een rode draad door Antons leven. Hij heeft veel vragen, maar als sommige daarvan beantwoord worden, levert dat ook weer nieuwe vragen op.

NSB
De NSB (Nationaal-Socialistische Beweging) was een Nederlandse politieke partij die tijdens de Tweede Wereldoorlog de kant van de Duitsers koos.
NSB'ers werden door de rest van de Nederlandse bevolking als fout beschouwd.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Hoe ziet Anton het verschil tussen het lot van zijn ouders en die van Fake en hoe ziet Fake dat?

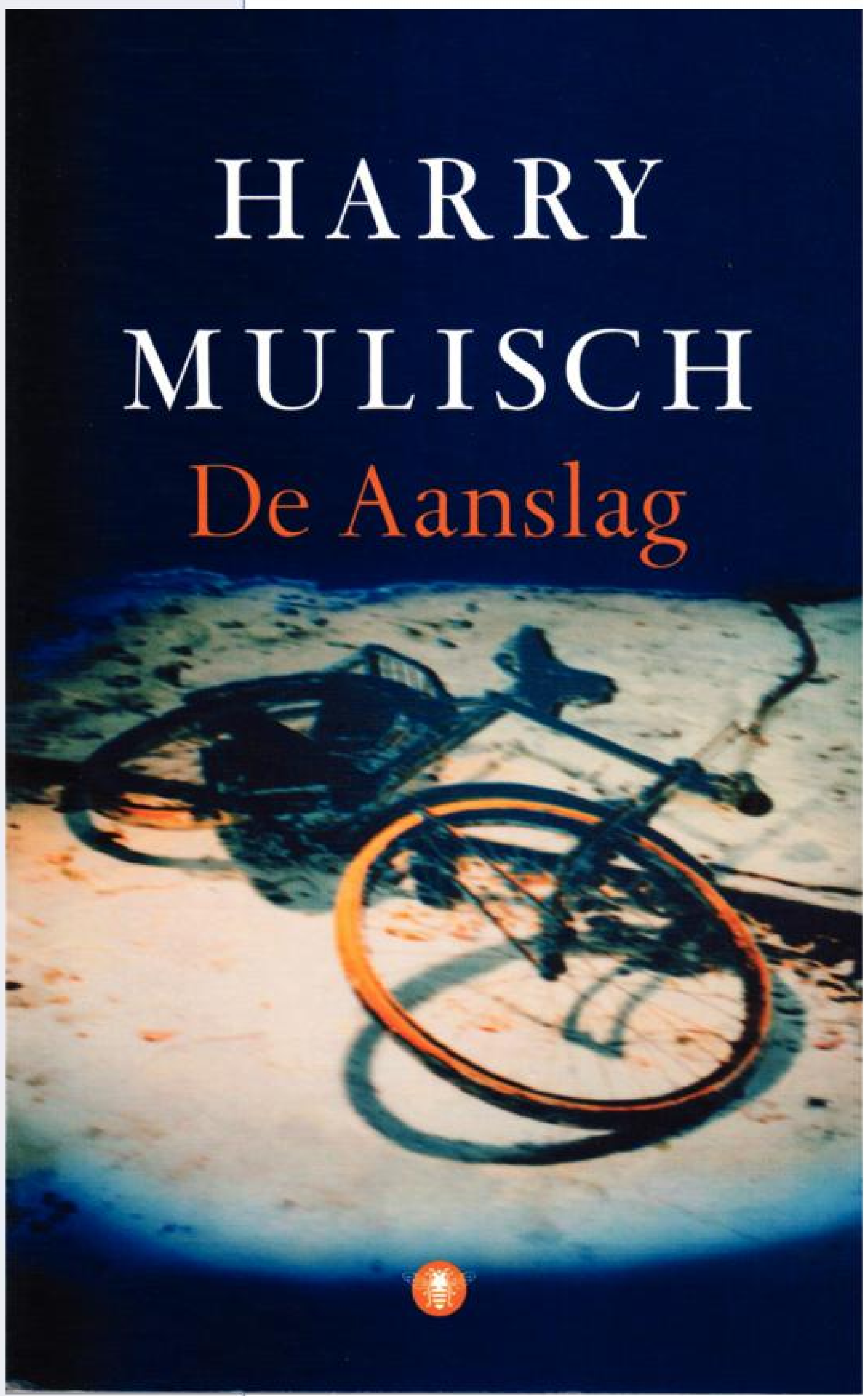
2 Kun je zeggen dat een van beiden meer gelijk heeft dan de ander? Leg uit.

Tekst 1

Het is 1956. Anton woont vlak bij het hoofdkantoor van de Communistische Partij van Nederland. Daar wordt in 1956 gedemonstreerd tegen de Russische inval in Hongarije. Een van de demonstranten is Fake Ploeg, de zoon van de vermoorde Ploeg. Anton treft hem aan in de portiek van het huis waar hij woont, als Fake er schuilt voor de politie. Hij vraagt hem mee naar zijn kamer. 'Even dan,' zegt Fake.

'Wat studeer je?' vroeg hij.
'Medicijnen.'
'Ik werk in een zaak voor huishoudelijke artikelen,' zei Fake, eer Anton er naar had kunnen vragen. 'Reparaties en zo.'
Anton bleef bij de kachel wachten tot er genoeg olie ingelopen was.
'In Haarlem?'
'Haarlem...' Fake keek hem aan met een blik of hij misschien niet goed wijs was.
'Dacht je, dat we nog in Haarlem woonden?'
'Hoe moet ik dat weten?'
'Dacht je niet, dat we daar snel weg moesten wezen na de oorlog?'

‘Ja, dat zal wel,’ zei Anton. Hij tilde de deksel van de kachel en liet er een brandende lucifer in vallen. ‘Waar woon je nu?’
‘In Den Helder.’
De lucifer was onderweg uitgegaan en hij streek een tweede af. Hij liet hem vallen en draaide zich om.
‘Ben je speciaal naar Amsterdam gekomen om stenen te gooien?’
‘Ja,’ zei Fake en keek hem aan. ‘Gek, hè?’
Anton zette de deksel op de kachel en ging zitten. Als hij nu zonder omwegen voorstelde om een eind te maken aan de ontmoeting, zou Fake er vermoedelijk meteen op ingaan; maar dat besef veroorzaakte een zekere koppigheid in hem – alsof Fake niet moest denken, dat hij zo makkelijk van hem af kwam.
‘Leeft je moeder nog?’ vroeg hij.
Fake knikte.
‘Ja,’ zei hij pas een paar seconden later.
Hij zei het als een soort bekentenis, alsof Anton had gevraagd: – Leeft *jouw* moeder nog? Zo had Anton het niet bedoeld, maar toen hij het zag, dacht hij dat hij het misschien toch zo had bedoeld.
‘Hoe kan het, dat je in zo’n huishoudzaak werkt?’ vroeg hij. ‘Je hebt toch lyceum?’
‘Een half jaar, ja.’
‘Hoe zit dat dan?’
‘Kan het je echt wat schelen?’ vroeg Fake, terwijl hij met de kop van een lucifer een sliertje tabak in zijn sigaret terugduwde.
‘Waarom vraag ik het anders?’
‘Na de oorlog werd mijn moeder opgepakt en in een kamp gestopt. Ik kwam op een katholiek internaat, dat hoorde bij de Bisschoppelijke Nijverheidsschool. Daar moest ik toen op, terwijl ik niet eens rooms was.’
‘Wat had je moeder dan misdaan?’
‘Vraag dat maar aan de heren van de Bijzondere Rechtspleging*. Ik denk dat ze haar er van verdachten, dat ze met mijn vader getrouwd was geweest.’
Aan de toon waarop hij het zei, hoorde Anton dat hij dat vaker had gezegd. Om een of andere reden klonk het ook of hij het niet zelf had bedacht.
‘En toen?’
‘Na driekwart jaar kwam ze vrij, maar toen woonden er al andere mensen in ons huis. Toen kregen we iets in Den Helder aangeboden, waar niemand ons kende. Daar kwam ik op de ambachtsschool.’
‘Waarom niet weer op het lyceum?’
‘Je weet van niks, hè, jij,’ zei Fake met een trek om zijn mond of hij stank rook. ‘Wat denk je nou eigenlijk? Mijn moeder moest werkster worden om aan de kost te komen voor mij en mijn zusters. Je weet wel, zo’n vrouw met een hoofddoek om en een boodschappentas, die je ’s ochtends om half zeven op straat ziet lopen. In die tas zaten haar borstels en dweilen en wasmiddelen, want daar moest ze zelf voor zorgen. Als ze ’s avonds tegen etenstijd thuiskwam, liep ze twee keer zo langzaam. En nu ligt ze in het ziekenhuis, als je het helemaal weten wilt, waar het water uit haar rechterbeen loopt. Dat is helemaal geel, met donkerbruine plekken. Het linker is twee weken geleden afgezet. Zo. Ben je nu tevreden, dokter?’ Hij dronk zijn glas leeg, zette het met een klap op tafel en leunde achterover. ‘Dat is het verschil, hè? We zitten bij elkaar in de klas, jouw ouders worden doodgeschoten, en toch studeer je medicijnen. Maar mijn vader wordt omgelegd en ik repareer geisers.’
‘Maar je moeder leeft,’ zei Anton onmiddellijk. ‘En je zusters leven ook.’ Hij overwoog zijn woorden; zij waren nu op gevaarlijk terrein gekomen. ‘Is er niet bovendien,’ zei hij voorzichtig, ‘een zeker verschil tussen de dood van jouw vader en die van mijn ouders?’
‘Wat voor verschil?’ vroeg Fake agressief.
‘Mijn ouders waren onschuldig.’
‘Mijn vader ook.’

▶ Bijzondere Rechtspleging
De Bijzondere Rechtspleging werd na de oorlog in het leven geroepen om de mensen te berechten die tijdens de oorlog met de Duitsers hadden gecollaboreerd. Mensen die schuldig werden bevonden werden opgesloten in interneringskampen. Daar werden ze bijzonder slecht behandeld en velen zijn omgekomen. Fakes vader, de vermoorde hoofdinspecteur Ploeg, was lid van de NSB. Daarvoor werd ook zijn moeder na de oorlog gestraft.

Hij zei het zonder een moment te aarzelen en keek Anton strak aan. Anton zweeg verbluft. Misschien meende hij het, misschien was hij er werkelijk van overtuigd. ‘Goed,’ zei hij met een gebaar. ‘Goed. Ik weet ook alleen wat ik heb gehoord, maar –’
‘Precies.’
‘… maar als jij het verschil tussen ons ziet als een soort sociale onrechtvaardigheid, dan begrijp ik die steen niet.’ Met zijn hoofd wees hij naar de kei, die als een afzichtelijke belediging op de vleugel lag. ‘Dan moet je juist communist worden.’
Eer Fake antwoordde, nam hij zijn glas en liet de laatste druppels in zijn keel glijden.
‘Het communisme*,’ zei hij rustig, maar met een ondertoon van razernij, ‘is het ergste van alles. Dat zie je nu in Boedapest*, waar de vrijheidsdrang van een heel volk in bloed wordt gesmoord.’
‘Fake,’ zei Anton geïrriteerd, ‘ik ben ook geen communist, maar daarom vind ik het nog niet nodig om de krantenkoppen uit mijn hoofd te leren.’
‘Ja, meneer de dokter kan zich natuurlijk beter uitdrukken van zichzelf. Neem me niet kwalijk als ik niet zo knap ben. De mensen vechten zich daar nu dood. Zo beter? Wat denk je dat de politieke commissarissen daar nu aan het doen zijn? Daar is een massaslachting aan de gang, of dacht je van niet soms? Heb je *Het Parool* gelezen? Over de gruwelen die daar nu worden bedreven door mongoolse soldaten*?’
‘Mongoolse soldaten?’ herhaalde Anton. ‘Wat bedoel je, Fake? Is de tijd gekomen om de mongolen te vergassen?’
‘Nee, klootzak,’ zei Fake meteen blik, waaruit bleek dat Anton op zijn tellen moest passen. ‘Ik weet niet waar je heen wilt, maar dit kan ik je zeggen, dat mijn vader wat betreft de communisten in elk geval gelijk heeft gehad. Alles wat je nu hoort, zei hij ook altijd al. Het zijn niet toevallig diezelfde rotcommunisten geweest, die hem hebben vermoord. Dat is hetzelfde tuig, dat je nu met helmen op hun rotkoppen daar door de dakgoot ziet lopen. Nee, jij moet ze nodig verdedigen. Moet je nagaan! Ze wisten dat er represailles zouden komen, en toch schieten ze hem voor jouw huis neer. Kon ze niks verdommen, anders hadden ze het lijk wel verborgen. De oorlog is er geen seconde eerder door afgelopen.’

Harry Mulisch, De Aanslag. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1982

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

3 ‘Wou je beweren, dat het de schuld van mijn vader is dat jouw familie is vermoord?’ vraagt Fake. Anton beantwoordt de vraag niet. Waarom niet?

4 ‘Als Hitler de oorlog had gewonnen, hoeveel hollanders, denk je, waren er dan vandaag nog tegen hem geweest?’, vraagt Fake. Wat zal Fakes eigen antwoord op deze vraag geweest zijn? Vind je dat hij gelijk heeft?

5 Leg uit dat je voor zowel Anton als voor Fake begrip kunt hebben.

6 Is *De aanslag*, voor zover je dat kunt beoordelen op grond van deze fragmenten, een geëngageerde* roman? Waarom?

▶ Communisme
Kort na de Tweede Wereldoorlog was de CPN (Communistische Partij Nederland) een grote partij. Toch werd het communisme, een van oorsprong Russische ideologie, door sommigen als een groot gevaar beschouwd vanwege de agressieve manier waarop de Sovjet-Unie haar invloed in Oost-Europa uitbreidde.
In Nederland verdedigde de communistische krant *De waarheid* de inval in Hongarije in 1956, wat tot gevolg had dat het partijkantoor van de CPN belaagd werd door een stenen gooiende menigte.

▶ Boedapest
Na de oorlog breidde de Sovjet-Unie haar invloed uit in Oost-Europa. De Hongaarse bevolking verzette zich daartegen in de Hongaarse opstand van 1956. De opstand werd bloedig neergeslagen door de Sovjet-Unie: in Boedapest stonden Russische tanks tegenover niet of slecht bewapende demonstranten.

▶ Mongoolse soldaten
De Russische troepen maakten bij de inval in Hongarije veel gebruik van Aziatische soldaten uit Mongolië. Die hadden er geen idee van wat ze in Hongarije kwamen doen en vochten genadeloos.

▶ Engagement
Betrokkenheid. De schrijver schrijft vanuit een bepaalde betrokkenheid bij bepaalde maatschappelijke of morele kwesties.

Tekst 2

Massaal protest bij CPN-hoofdkwartier Felix Meritis na de Russische inval in Hongarije, Amsterdam (1956)

'Mijn familie,' zei hij, terwijl hij zijn vrije hand in zijn nek legde, 'is niet door de communisten uitgeroeid, maar door de vrienden van jouw vader.'
'En die communisten wisten, dat dat zou gebeuren.'
'Dus is het hun schuld...'
'Allicht. Van wie anders?'
'Fake,' zei Anton, 'ik begrijp dat je je vader wilt verdedigen. Ten slotte was hij je vader. Maar als jouw vader mijn vader was geweest, als alles andersom was geweest, had je hem dan ook verdedigd? Laten we elkaar toch geen mietje noemen. Jouw vader is heel gericht vermoord door de communisten, omdat ze van mening waren, dat dat gebeuren moest. Maar mijn familie is in het wilde weg afgemaakt door de fascisten, waar jouw vader ook bij hoorde. Zo zit het toch?'
Fake draaide zich een kwartslag om en bleef met zijn rug naar Anton staan, een beetje voorover en zonder zich te bewegen.
'Wou je beweren, dat het de schuld van mijn vader is dat jouw familie is vermoord?'
Anton begreep, dat hij nu op ieder woord lette. Boven de schoorsteen hing een hoge spiegel met een bewerkte lijst, voor een tientje gekocht op de rommelmarkt om zijn kamer wat groter te laten lijken: in het verweerde glas zag hij, dat Fake zijn ogen gesloten had.
'Waarom,' vroeg Anton, 'kun je niet van je vader houden zonder de zaak goed te praten? Van een heilige houden is toch geen kunst. Dat is net zoiets als van dieren houden. Waarom zeg je niet gewoon: mijn vader was falikant fout, maar hij was mijn vader en ik houd van hem.'
'Maar hij was verdomme niet fout! Ten minste niet op de manier die jij nu bedoelt.'
'Maar als je nu zeker wist,' zei Anton tegen de rug, 'dat hij vreselijke dingen had gedaan... weet ik het... verzin zelf maar... had je dan niet van hem gehouden?'
Fake draaide zich om, keek hem even aan en begon door de kamer heen en weer te lopen.
'Fout... fout...' zei hij even later. 'Ja, nu noemen ze dat zo, maar intussen denken ze net zo als hij over het communisme. Moet je horen daarbuiten,' zei hij, – 'wat is eigenlijk het verschil met het oostfront? En dat met die joden, wat daarmee gebeurde, dat wist hij helemaal niet. Dat heeft hij nooit geweten. Dat kun je hem niet verwijten, wat de duitsers* daarmee gedaan hebben. Hij zat bij de politie en hij deed gewoon zijn plicht, zoals hem dat geleerd was. Voor de oorlog heeft hij ook mensen van huis gehaald, en toen wist hij ook niet, wat daarmee gebeurde. Natuurlijk was hij een fascist, maar een goeie, uit overtuiging. Het moest anders worden in Nederland, het mocht nooit meer worden zoals vroeger onder Colijn*, toen hij op arbeiders moest schieten. Hij was niet zo'n verdomde meeloper, zoals bijna alle hollanders. Als Hitler de oorlog had gewonnen, hoeveel hollanders, denk je, waren er dan vandaag nog tegen hem geweest? Laat me niet lachen, man. Pas toen hij ging verliezen, zaten ze opeens allemaal in het verzet, die lafbekken.'

Harry Mulisch, De Aanslag. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1982

▶ duitsers (zonder hoofdletter)
Dit is geen spelfout. Harry Mulisch houdt zich niet altijd aan de spellingregels. Hij schrijft bijvoorbeeld 'hollanders' en 'duitsers' consequent met een kleine letter.

▶ Colijn
Hier wordt verwezen naar het Amsterdamse Jordaanoproer in 1934. Zie pagina 137.

8.4 Poëzie

'Droom maar niet te veel van al die dode mensen'

Lennaert Nijgh, 'Welterusten mijnheer de president', 1966
Lennaert Nijgh (1945-2002) is vooral bekend geworden als schrijver van songteksten. Het bekendst zijn de teksten die hij maakte voor Boudewijn de Groot (1944), die hiermee veel grote hits scoorde. Lennaert Nijgh heeft 'Welterusten meneer de president' geschreven naar aanleiding van Boudewijn de Groots opmerking dat hij iets met 'die oorlog moest doen.' De Groots engagement komt misschien voort uit de oorlogservaringen van zijn ouders. Tijdens de oorlog zaten zij in het bezette Nederlands-Indië in een Jappenkamp. Zijn vader heeft het overleefd, maar zijn moeder is in het laatste oorlogsjaar overleden.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 De tekst is geschreven in 1966. Welke president wordt toegezongen en aan welke woorden kun je dat zien?

2 Over welke oorlog gaat het in de tekst?

3 Is dit lied alleen van toepassing op die specifieke oorlog of kun je hem ook op (alle) andere oorlogen betrekken? Licht je antwoord toe.

4 Wie worden er bedoeld met 'die weke pacifistenkliek'?

5 Waarom worden de pacifisten 'week' en een 'kliek' genoemd?

6 Laat aan de hand van voorbeelden zien dat de tekst overwegend sarcastisch* is.

7 Welke strofe is *niet* sarcastisch? Noteer de eerste en de laatste twee woorden.

8 Welke andere artiesten ken je die op een vergelijkbare manier stelling nemen in een maatschappelijke discussie? Leg uit.

▶ Sarcasme
Sarcasme lijkt op ironie, maar is veel agressiever. Er wordt wat anders, meestal het tegenovergestelde, gezegd van wat wordt bedoeld. Sarcasme wordt vaak gebruikt als een aanval op iemand.

Tekst 1

‘Welterusten mijnheer de president’ (1966)

Mijnheer de president, welterusten.
Slaap maar lekker in je mooie witte huis.
Denk maar niet te veel aan al die verre kusten
waar uw jongens zitten, eenzaam, ver van thuis.

Denk vooral niet aan die zesenveertig doden,
die vergissing laatst met dat bombardement.
En vergeet het vierde van die tien geboden*
die u als goed christen zeker kent.

Denk maar niet aan al die jonge frontsoldaten
eenzaam stervend in de verre tropennacht.
Laat die weke pacifistenkliek maar praten,
mijnheer de president, slaap zacht.

Droom maar van de overwinning en de zege,
droom maar van uw mooie vredesideaal
dat nog nooit door bloedig moorden is verkregen,
droom maar dat het u wel lukken zal dit maal.

Denk maar niet aan al die mensen die verrekken,
hoeveel vrouwen, hoeveel kinderen zijn vermoord.
Droom maar dat u aan het langste eind zult trekken
en geloof van al die tegenstand geen woord.

Bajonetten met bloedige gevesten
houden ver van hier op uw bevel de wacht
voor de glorie en de eer van het vrije westen.
Mijnheer de president, slaap zacht.

Schrik maar niet te erg wanneer u in uw dromen
al die schuldeloze slachtoffers ziet staan
die daarginds bij het gevecht zijn omgekomen
en u vragen hoe lang dit nog zo moet gaan.

En u zult toch ook zo langzaamaan wel weten
dat er mensen zijn die ziek zijn van geweld,
die het bloed en de ellende niet vergeten
en voor wie nog steeds een mensenleven telt.

Droom maar niet te veel van al die dode mensen,
droom maar fijn van overwinning en van macht.
Denk maar niet aan al die vredeswensen.
Mijnheer de president, slaap zacht

Tien geboden
Voor katholieken is het vierde gebod ‘Eert uw vader en uw moeder’. Voor protestanten is dat ‘Gedenk de sabbatdag’. De schrijver heeft waarschijnlijk een foutje gemaakt. Bedoeld wordt natuurlijk het gebod: ‘Gij zult niet doden’.

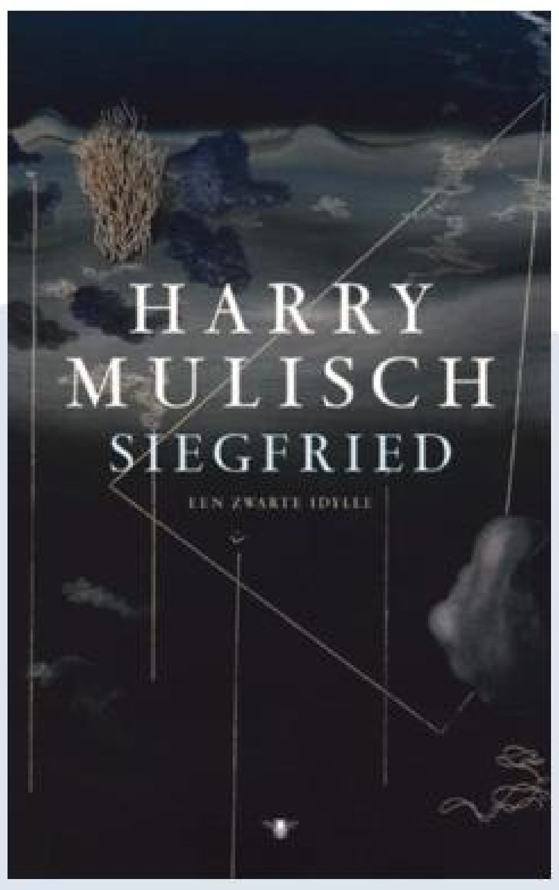

Boudewijn de Groot zingt ‘Welterusten meneer de president’.

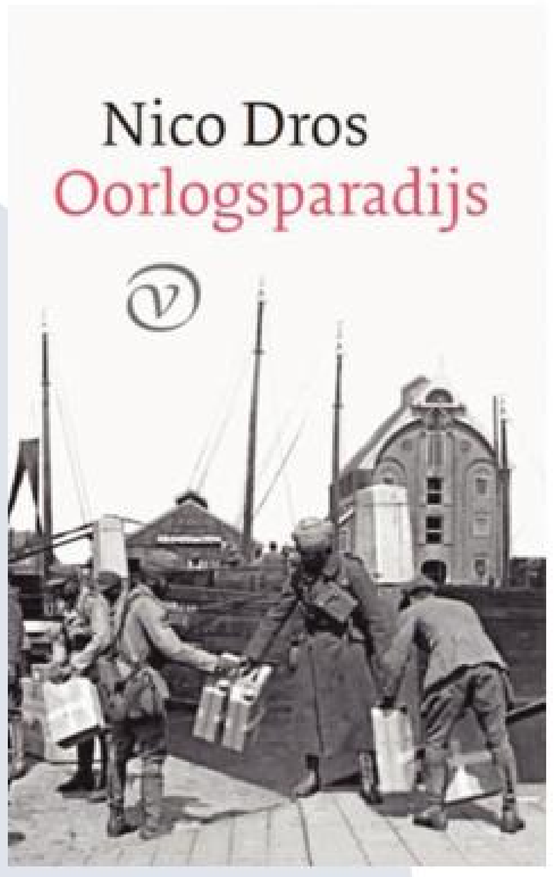
8.5 Lees meer

Meer lezen over het thema **oorlog?**

Harry Mulisch, *Siegfried, een zwarte idylle*, 2001 (niveau 4)
Een schrijver ontmoet in Wenen een bejaard echtpaar dat in de Tweede Wereldoorlog in de huishouding van Hitler heeft gewerkt. Zij onthullen ook dat hun zoon in werkelijkheid het kind van Hitler en Eva Braun is.

Nico Dros, *Oorlogsparadijs*, 2012 (niveau 3)
Een door de Duitsers gezochte arts gaat onder een andere naam op Texel werken. Daar breekt in april 1945 een grote opstand van de daar gelegerde Georgische soldaten uit. Dat heeft ook persoonlijke gevolgen voor de arts.

Bernlef, *Een jongensoorlog*, 2005 (niveau 3)
Michiel wordt door zijn moeder Amsterdam uit gestuurd om in veiligheid op het platteland het einde van de oorlog af te wachten. De wereld lijkt overzichtelijk, maar gaandeweg ontdekt Michiel dat niet alles is wat het lijkt.

Jessica Durlacher, *Het geweten*, 1997 (niveau 3)
Een Joodse studente slaagt er niet in een relatie in stand te houden, mede omdat zij als tweedegeneratieslachtoffer zichzelf daarbij te veel in de weg staat.

Ooggetuigenverslagen van kinderen in de oorlog

Marga Minco, *Het bittere kruid*, 1957 (niveau 3)
De jonge hoofdpersoon en haar familie gaan steeds meer merken van de anti-Joodse maatregelen van de Duitse bezetters. Niet iedereen van het gezin zal de oorlog overleven.

G.L. Durlacher, *Strepen aan de hemel*, 1985 (niveau 4)
In vier verhalen vertelt de schrijver hoe hij als Joodse jongen in de jaren '30 vanuit Duitsland naar Nederland komt, in 1942 wordt gearresteerd en tenslotte als enige van zijn familie Auschwitz overleeft.

Jona Oberski, *Kinderjaren*, 1978 (niveau 2)
Een Joods jongetje belandt met zijn ouders in een concentratiekamp. Omdat hij nog maar vier is, begrijpt hij nauwelijks of niet wat er allemaal gebeurt. Zijn ouders sterven en hij keert als wees terug.

Heere Heeresma, *Een jongen uit plan Zuid*, 2005 (niveau 5)
Een Amsterdamse jongen brengt de oorlogsjaren in Amsterdam door. Hij is gefascineerd door het joodse geloof, maar ook door de Duitse oorlogsmachine. Langzamerhand realiseert hij zich welke tragedie zich aan het voltrekken is.

Jan Brokken, De *vergelding*, 2014 (niveau 4)
Jan Brokken onderzoekt de dood van een Duitse soldaat en de represailles die daarop volgden in Rhoon, zijn geboortedorp. Nog steeds maken de bewoners elkaar verwijten naar aanleiding van die gebeurtenissen.

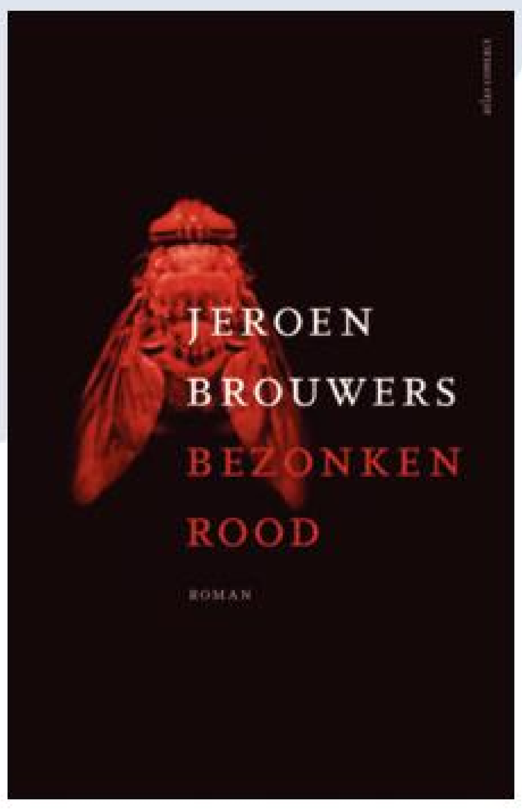
Dirk Ayelt Kooiman, *Montyn*, 1982 (niveau 3)
Jan Montyn ontvlucht zijn benauwende omgeving en vecht met de Duitsers aan het oostfront. Ook zit hij in het Vreemdelingenlegioen en doet mee aan de Koreaoorlog. Later in zijn leven begeleidt hij voor het Rode Kruis transporten met kinderen uit Vietnam.

Ben je geïnteresseerd in
waargebeurde verhalen?

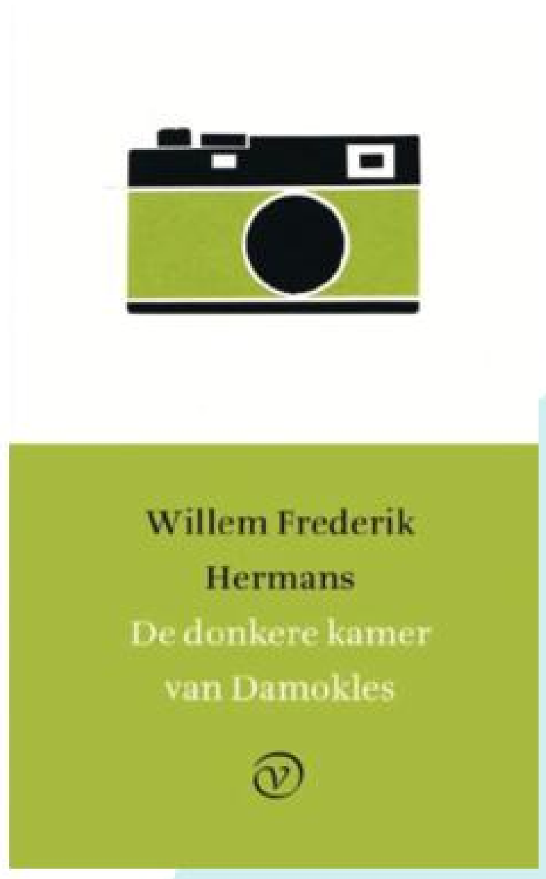

Theun de Vries, *Het meisje met het rode haar*, 1956 (niveau 3)
De studente en verzetsstrijdster Hannie Schaft moet haar activiteiten tegen de Duitse bezetters met haar leven bekopen. Op 17 april 1945 wordt ze, in de duinen bij Overveen, op vierentwintigjarige leeftijd gefusilleerd.

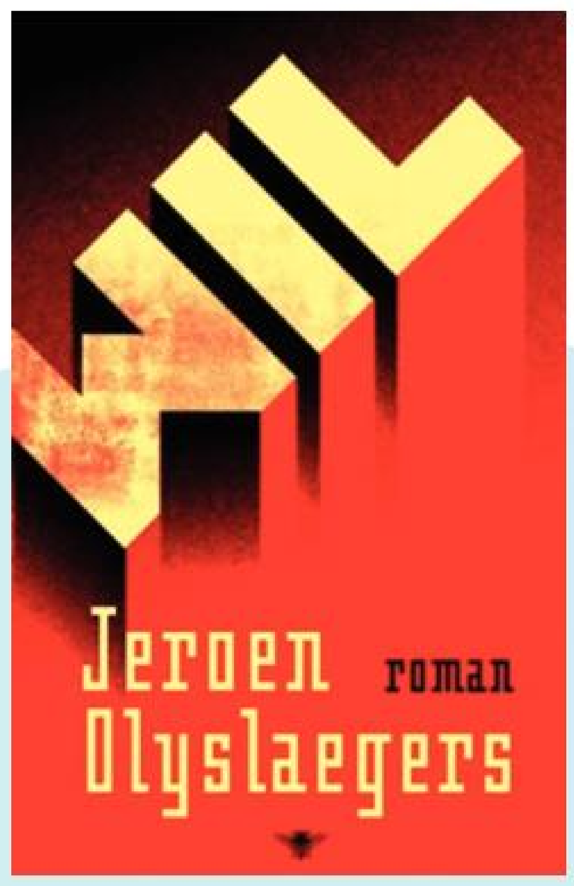

Jeroen Brouwers, *Bezonken rood*, 1981 (niveau 4)
De ik-persoon heeft samen met zijn moeder tijdens de Tweede Wereldoorlog in een jappenkamp gezeten. Na de oorlog ontstaat er mede hierdoor een enorme verwijdering tussen beiden.

Willem Frederik Hermans, *De donkere kamer van Damokles*, 1958 (niveau 4)
Henri Osewoudt gaat tijdens WO II in het verzet. Na de oorlog heeft hij grote moeite om te bewijzen dat hij geen verrader was. De enige die hem zou kunnen helpen, is de onvindbare Dorbeck.

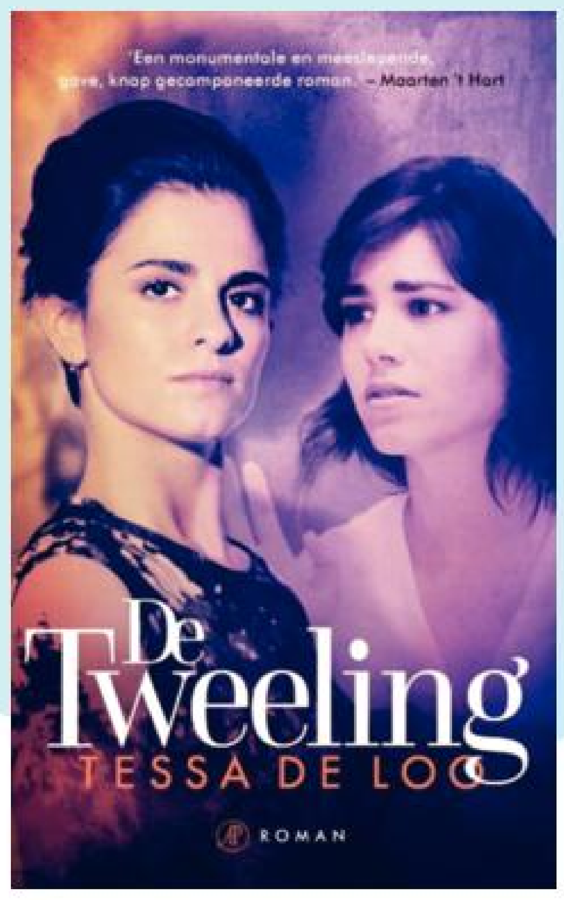
Jeroen Olyslaegers, *Wil*, 2016 (niveau 5)
Wilfried Wils voelt zich dichter maar moet als politieagent assistentie verlenen bij het oppakken van Joden in Antwerpen, terwijl goede vrienden van hem proberen Joden te redden. Wanneer deug je en wanneer deug je niet?

Wil je nadenken over
goed en fout en alles daartussenin?

Els Beerten, *Allemaal willen we de hemel*, 2008 (niveau 3)
Twee vrienden willen graag een held worden. Daar biedt de oorlog ze de kans toe, alleen moeten ze moeilijke keuzes maken, die hun levensloop diep beïnvloeden. Vrienden blijven blijkt niet langer mogelijk te zijn. Goed en kwaad, dader en slachtoffer zijn geen vaste begrippen.

Tessa de Loo, *De tweeling*, 1993 (niveau 3)
De tweelingzussen Anna en Lotte groeien tijdens de Tweede Wereldoorlog in twee verschillende landen op: Anna in Duitsland en Lotte in Nederland. Niet alleen in het bezette Nederland hadden de mensen het moeilijk, ook in Duitsland was het leven zwaar.

1 Op veel plaatsen in de wereld is oorlog of bestaat de reële dreiging van oorlog. Wat is jouw houding ten aanzien van oorlog? Beschouw je dat als een noodzakelijk kwaad, iets wat nu eenmaal gebeurt en waar weinig aan te doen is, of vind je dat oorlog te allen tijde voorkomen zou moeten worden? Wat zijn je overwegingen?
2 Wat heb je door dit hoofdstuk geleerd over het leven? En over de literatuur?
3 Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

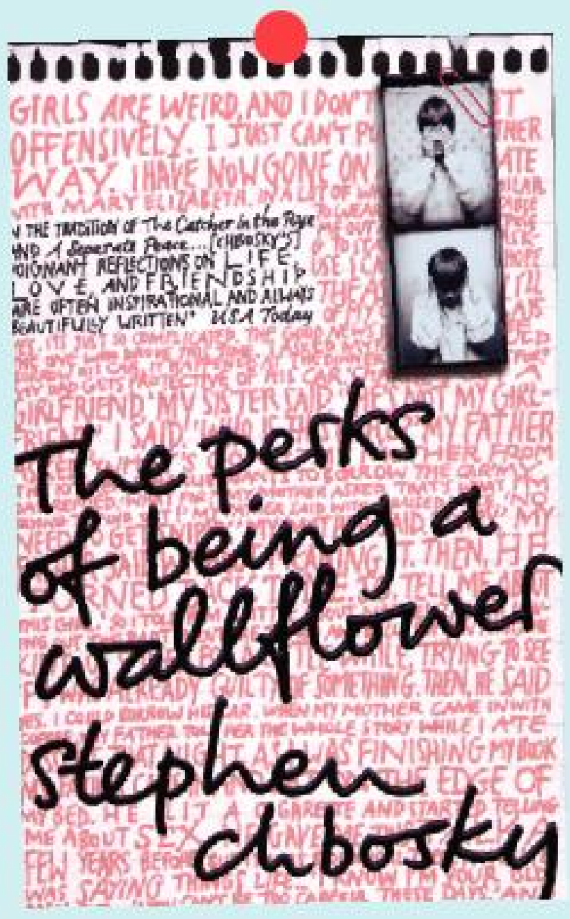
Aantekeningen

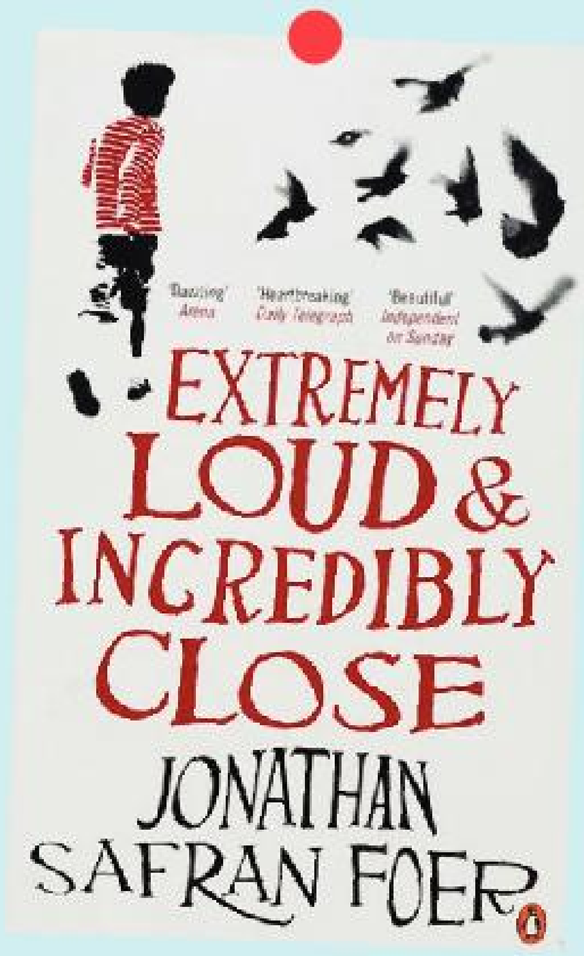
9 Coming of age

Coming of age betekent zoiets als 'volwassen worden'. In veel Young Adultromans speelt dat proces van volwassen worden een belangrijke rol, maar ook veel romans voor volwassenen beschrijven de ontwikkeling van jonge hoofdpersonen. Dat is geen toeval. De puberteit is een periode die in grote mate bepalend is voor de volwassene die je wordt. Het gezin waarin je opgroeit, je vrienden (of juist het ontbreken daarvan) en andere mensen in je omgeving – ze oefenen allemaal invloed op je uit. Toch bepalen niet alleen de ervaringen die je opdoet wie jij wordt. Minstens zo belangrijk is wat je met die ervaringen doet. Omdat dit proces van volwassen worden zo heftig kan zijn én omdat het zo belangrijk is, kunnen schrijvers er eindeloos verhalen over vertellen.

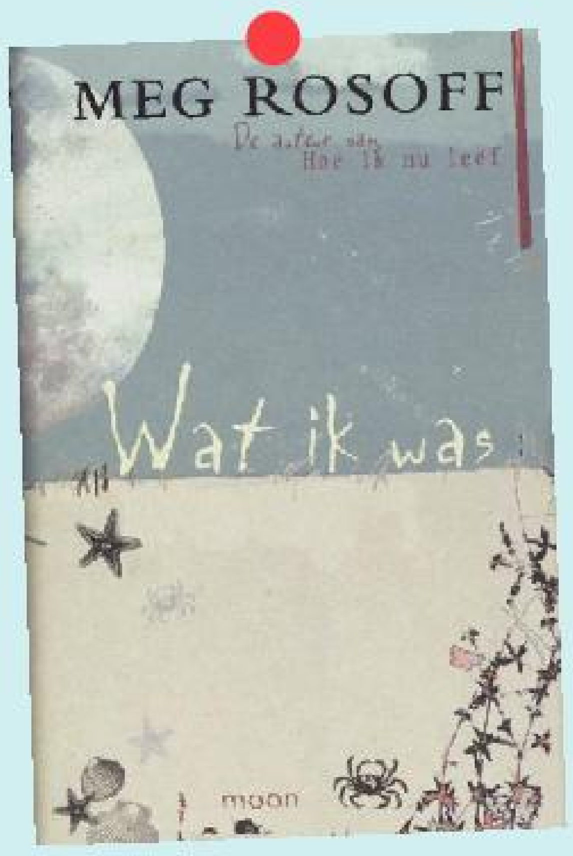
1 Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over coming of age gaan. Markeer de titels die je kent.
2 Je docent en je klasgenoten geven informatie over de overige titels. Maak aantekeningen.
3 Verdeel, samen met een klasgenoot, de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken er welke criteria jullie gebruiken.
4 Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over coming of age gaan.

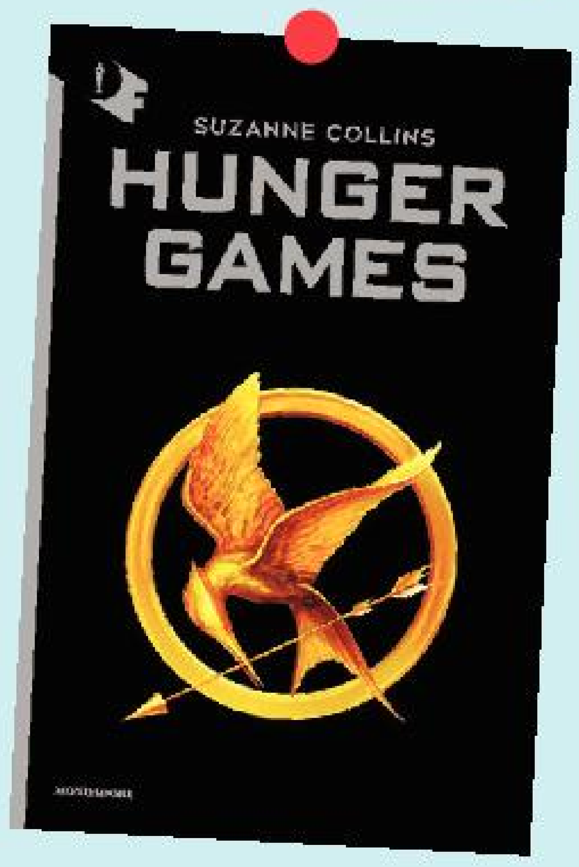

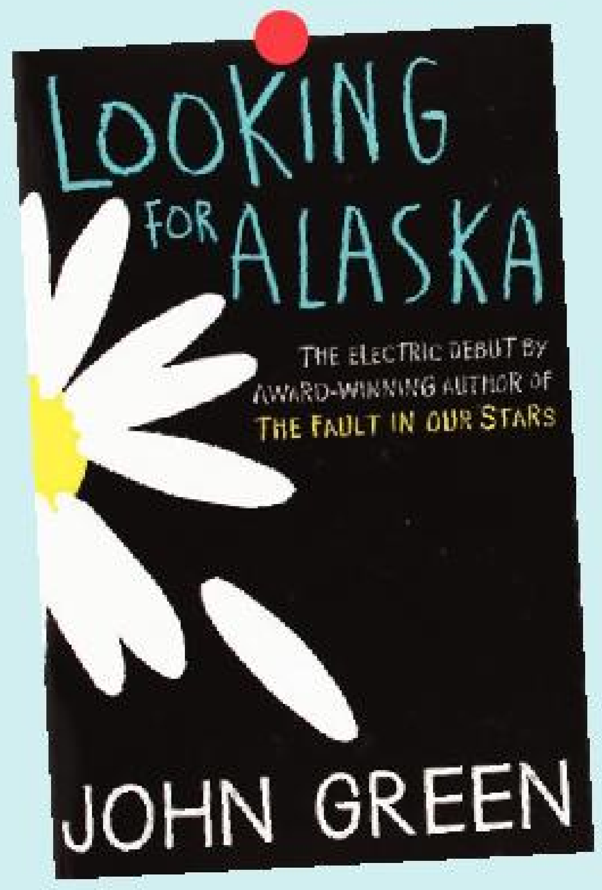

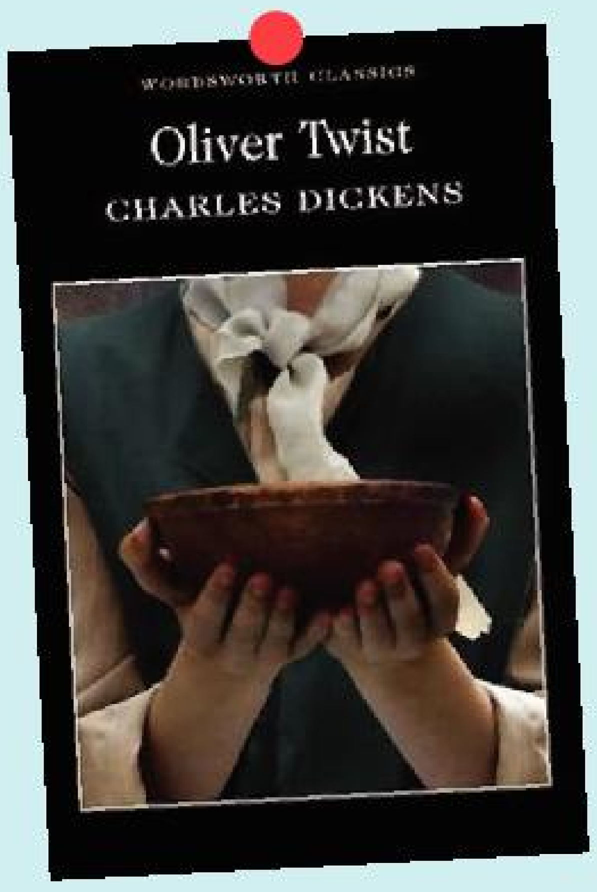

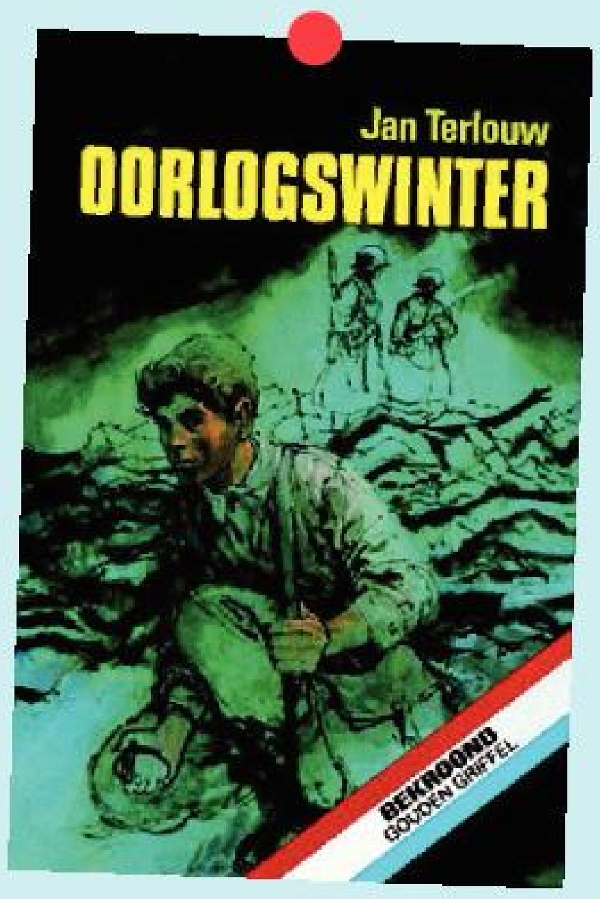

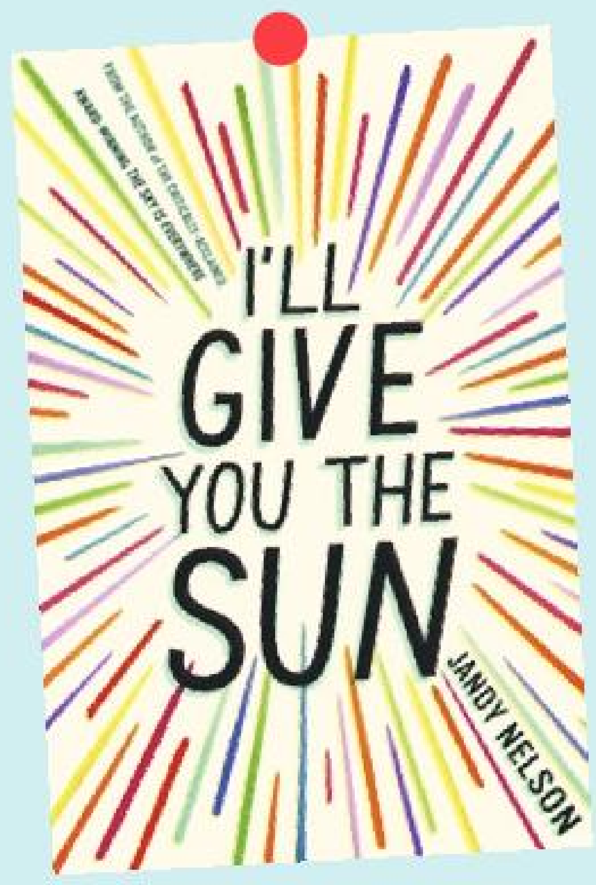

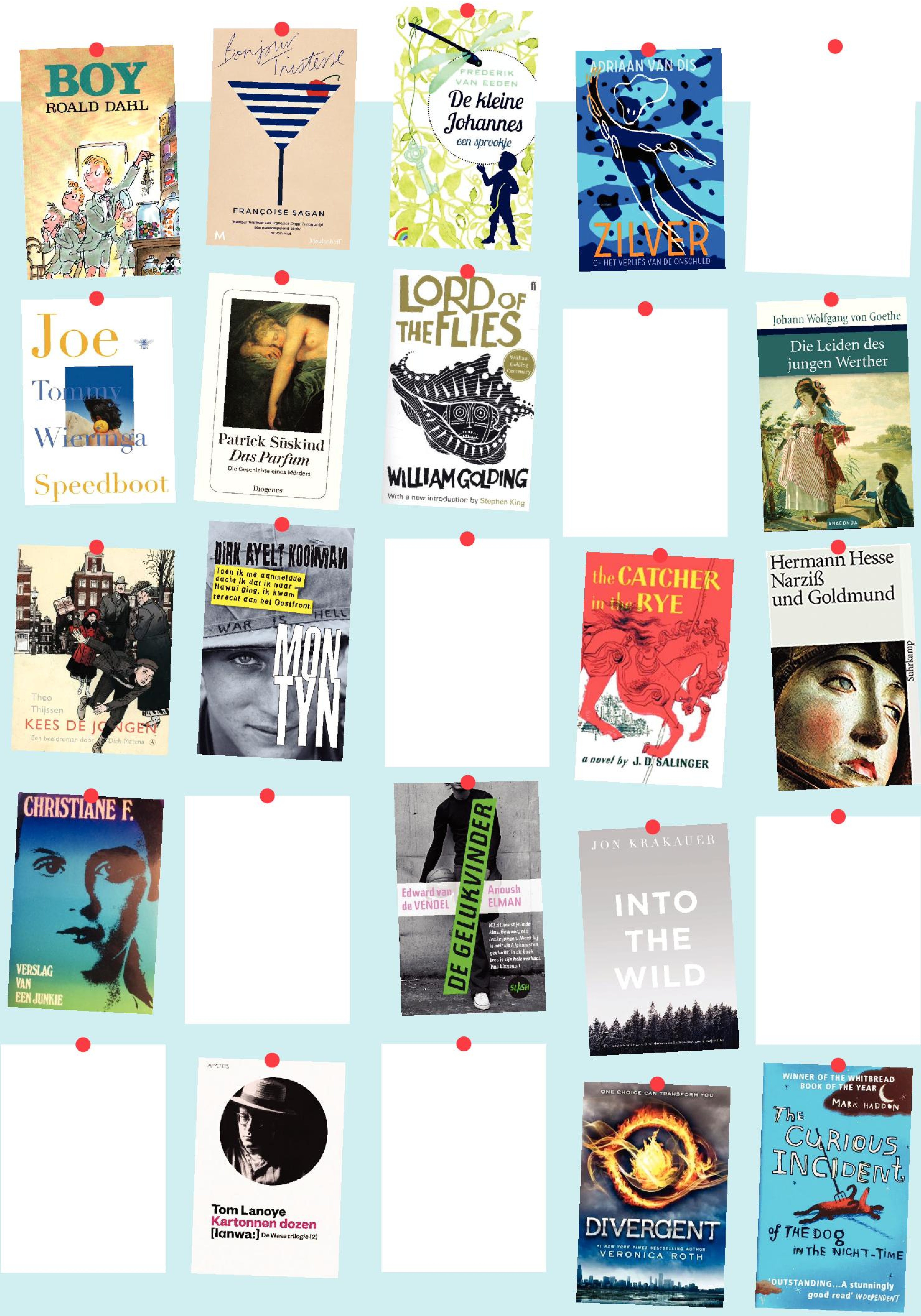

BOY
ROALD DAHL
Bonjour Tristesse
FRANÇOISE SAGAN
FREDERIK VAN EEDEN
De kleine Johannes
een sprookje
ADRIAAN VAN DIS
ZILVER
OF HET VERLIES VAN DE ONSCHULD
Joe
Tommy Wieringa
Speedboot
Patrick Süskind
Das Parfum
Die Geschichte eines Mörders
Diogenes
LORD OF THE FLIES
WILLIAM GOLDING
With a new introduction by Stephen King
Johann Wolfgang von Goethe
Die Leiden des jungen Werther
Theo Thijssen
KEES DE JONGEN
DIRK AYELT KOOIMAN
Toen ik me aanmeldde dacht ik dat ik naar Hawaï ging, ik kwam terecht aan het Oostfront.
MON TYN
the CATCHER in the RYE
a novel by J. D. SALINGER
Hermann Hesse
Narziß und Goldmund
Suhrkamp
CHRISTIANE F.
VERSLAG VAN EEN JUNKIE
Edward van de VENDEL
Anoush ELMAN
DE GELUKVINDER
JON KRAKAUER
INTO THE WILD
Tom Lanoye
Kartonnen dozen
ONE CHOICE CAN TRANSFORM YOU
DIVERGENT
VERONICA ROTH
WINNER OF THE WHITBREAD BOOK OF THE YEAR
MARK HADDON
The CURIOUS INCIDENT of THE DOG in THE NIGHT-TIME
'OUTSTANDING...A stunningly good read' INDEPENDENT

9.1 Mano Bouzamour, *De belofte van Pisa*, 2013 (niveau 2)

'Waarom heb jij het eigenlijk niet gehaald?'

Mano Bouzamour (1991) groeide op in een streng gelovig, Marokkaans gezin in de Amsterdamse Pijp. In 2013 debuteerde hij met *De belofte van Pisa*, waarin hij zijn jeugdervaringen heeft verwerkt.
De hoofdpersoon Sam groeit op in een traditioneel Marokkaans gezin. Zijn basisschooljuf adviseert hem om na groep 8 naar het vmbo te gaan, maar zijn Cito-score wijst erop dat hij makkelijk naar het vwo kan. Zijn broer – die in de zware criminaliteit zit – laat hem een belofte afleggen: Sam moet als enige in de familie zijn vwo-diploma halen. *De belofte van Pisa* is het coming-of-ageverhaal van Sam die moet vechten tegen vooroordelen, sluimerende criminaliteit en het onbegrip van zijn familie.
Opmerkelijk is dat Nederlandse jongeren *De belofte van Pisa* meteen bij verschijnen positief waardeerden, terwijl er vanuit Marokkaanse hoek juist negatief op het boek gereageerd werd.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Sams broer zegt dat hij het vwo niet afgemaakt heeft, omdat hij niet begeleid werd. Is dat de enige reden, denk je? Leg je antwoord uit.

2 Sam groeit op in twee werelden. Leg uit op welke manier dit zijn ontwikkeling beïnvloedt.

3 Hoe verloopt Sams middelbareschooltijd, denk je? Leg je antwoord uit.

4 De problemen waarmee Sam te maken heeft, zijn niet representatief voor alle jongvolwassenen. Leg uit dat je zou kunnen spreken van stereotypering* en bespreek de mogelijke invloed daarvan op de ontwikkeling van Marokkaanse jongeren.

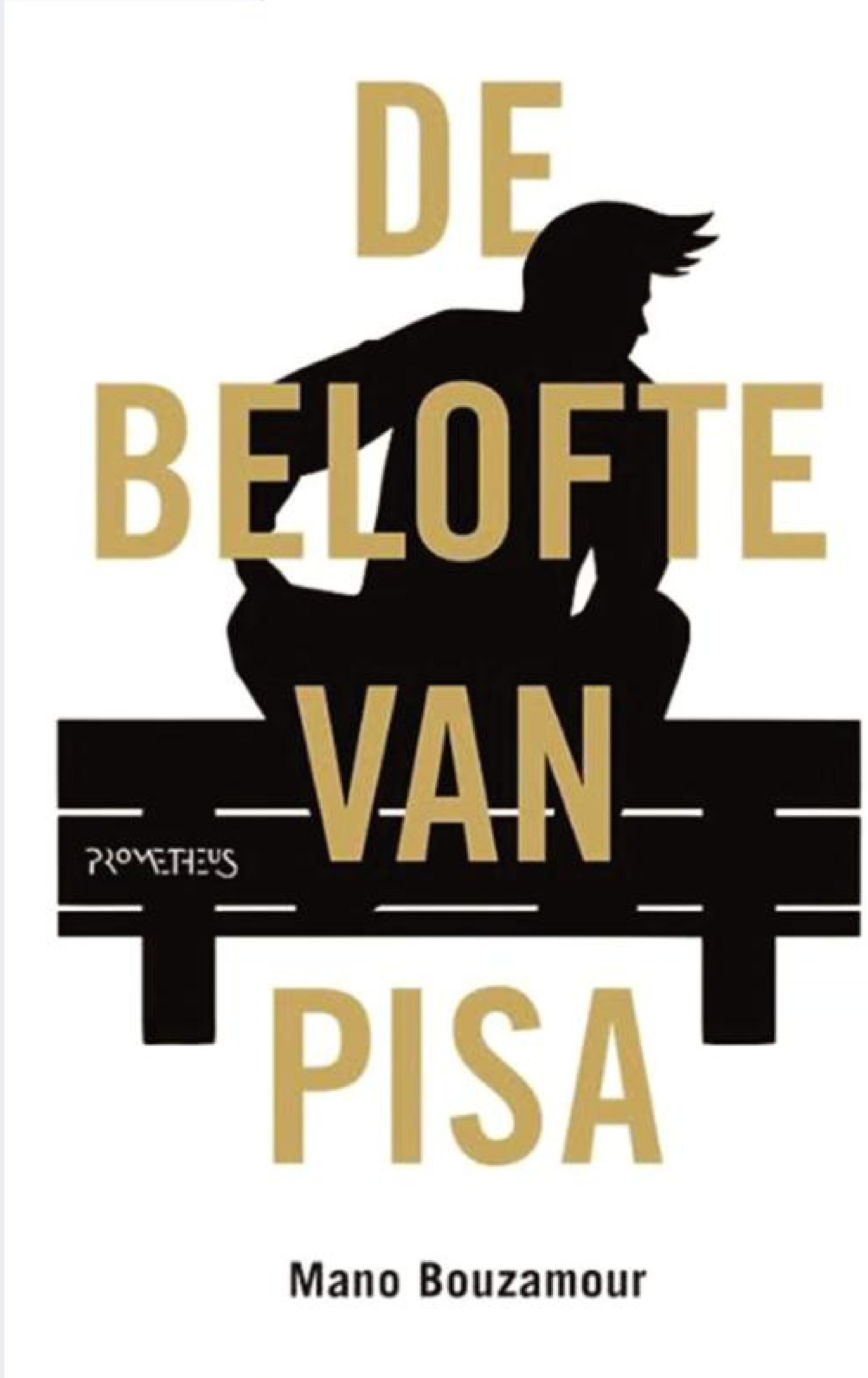
5 Waarom heeft Bouzamour juist 'De belofte van Pisa' als titel* voor zijn boek gekozen, denk je?

▶ Stereotypering
We spreken van stereotypering als de kenmerken van één persoon worden toegeschreven aan een hele groep.

▶ Titel
De titel *De belofte van Pisa* is ontleend aan een citaat van een van de personages. Bedenk altijd waarom een schrijver voor een bepaalde titel kiest. Vraag je af wat de titel je vertelt over de inhoud van het boek.

Tekst 1

Nadat Sam is aangenomen op het lyceum gaat hij met zijn broer en diens vriend Soesi een ijsje eten in ijssalon Pisa om dit heugelijke feit te vieren. Van Soesi krijgt Sam drie seizoenskaarten voor Ajax: een voor Sam zelf, een voor zijn broer en een voor Soesi.

Mijn broer vertelde toen Soesi weg was dat ik het me niet kon permitteren om het te verprutsen. Niemand van de familie had een vwo-diploma gehaald. Soesi ook niet.
'Waarom heb jij het eigenlijk niet gehaald?'
Het ijs in zijn bakje was gesmolten, hij slurpte het op en keek naar de ABN AMRO aan de overkant waar klanten in en uit liepen.
'Ik kon het makkelijk halen.'
Hij tuurde onafgebroken naar de bank terwijl auto's over de weg karden; langs ons op het fietspad bungelde een kapotte kettingkast aan een fiets, wat een rammelend geluid maakte; een auto reed de stoep op, de bestuurder liet de knipperlichten branden en sloot aan in de rij voor de ijsjes. Voor mijn schommelende voeten een paar duiven met dikke nekken die zich uitleefden op een afgedankt ijshoorntje – waarschijnlijk kennissen of misschien zelfs bloedverwanten van de overreden duif.
'Weet je wat het was, Sam, ik had geen begeleiding. Thuis vroeg niemand me naar huiswerk. Of ik iets niet snapte. Logisch, vader en moeder kunnen niet eens lezen en schrijven. Ze zijn zelf nooit naar school geweest. Maar goed, ik zat op het Montessori Lyceum, vijfde klas vwo. Geblokt alsof de duivel me op de hielen zat. Ik kan eigenlijk nog naar de avondschool om alsnog mijn diploma te halen, maar daar heb ik echt geen zin in. Zie je mij al braaf achter een schooltafel naar een lompe leraar luisteren? Ik zat dus in de een-na-laatste klas vwo en kon mij overdag thuis niet op mijn huiswerk concentreren, dus bleef ik de nachten op. Ik zat soms tot vier uur 's nachts te leren. Tot ik helemaal lijp werd en dacht: waarvoor doe ik het eigenlijk? Het kan me allemaal wat. Al die leraren, al die puistige pubers, vader en moeder, de hele wereld kon me wat. Als ik er nu op terugkijk, is het zo stom. Al dat werk voor niks. Maar de grap is, op dat moment heb je jezelf nog niet door. Ik wist niet waar ik mee bezig was. Ik was toen zestien, ik ben nu vierentwintig. Waarom neem ik jou overal mee naartoe? Waarom denk je? Omdat niemand ene flikker om mij gaf en niemand mij ergens mee naartoe nam. Wat ik probeer te zeggen, zonder de juiste begeleiding laat je de boel makkelijker vallen. Maar jij hoeft je niet druk te maken, ik heb je rug, broertje. We gaan het samen doen.'
Hij gaf mij een knuffel. Dat deed hij nooit. Dus toen hij me knuffelde kon ik wel janken.
'Ik zal je de hele middelbareschooltijd begeleiden. Ik moet binnenkort even wat dingetjes opzetten maar daarna help ik je iedere dag met huiswerk. Snap je iets niet? Ik leg het je uit. Als je toetsen hebt, zal ik je overhoren. Nog meer overhoren en nog meer overhoren.'
Hij lachte, ik niet.
'Moet je bijlessen volgen voor wiskunde? Ik ken wat slimme meisjes die je daar dolgraag mee willen helpen. Als je maar met je poten van ze afblijft.'
'Weet niet of me dat zal lukken.'
'Grapjas. Werkt je pik al of niet?'
'Hij kan al de sterren aanwijzen.'
'Hou 'm bij sterretjes vandaan.'
'Wat bedoel je?'
'Laat maar.'
Mijn broer liep naar zijn Vespa, haalde wat uit het voorvakje en overhandigde het aan mij. Mijn dag kon niet meer stuk. Eerst aangenomen op de school waar ik zo graag op wilde, toen de seizoenkaarten en nu dit: twee kaartjes voor het Concertgebouw. Frontbalkon-zitplaatsen voor een concert van Simeon ten Holts *Canto Ostinato**. Een prachtig stuk van speelse en terugkerende korte frases waarin

zo nu en dan fijnzinnige veranderingetjes worden aangebracht. Mijn broer speelde *Canto Ostinato* heel vaak op de vleugel in onze kamer. Ik werd er altijd een beetje droevig maar tegelijk ook heel gelukkig van als ik het hem hoorde spelen, hetzelfde gevoel dat je bekruipt als je foto's van vroeger bekijkt. Ik vond het prachtig als ik in bed lag en zijn vingers zwierig over de witte en zwarte toetsen zag zwerven. Ik stelde me dan voor dat mijn broer de bevrijder was van de tonen die gevangenzaten achter het traliewerk van gouden staalsnaren en hoe hij ze resonerend uit de klankkast liet ontsnappen waardoor ze opstegen en in alle vrijheid door de kamer zweefden, als stofjes in een lichtglans. Met opgestoken wijsvinger vertelde hij na het spelen, iedere keer weer, dat *canto ostinato* Italiaans was voor 'koppig lied'.

'Gaat Soesi niet mee?'
'Vier vleugels die het stuk tegelijk gaan spelen. Kan je je voorstellen wat we morgen gaan ervaren?'
'Te vet. Maar gaat Soesi niet mee?'
'Soesi in het Concertgebouw? Zie je het voor je? Die wandelende tijdbom kan nog geen twintig seconden stilzitten. Voor je het weet gaat hij de pianisten uitjoelen en met dingen gooien als hij iets niet mooi vindt.'
'Daar had ik niet aan gedacht.'
'Je zit morgenavond op de stoel waar de majesteit haar kont neerploft.'
'Jiehaaa! Mag ik een boodschap in haar armleuning kerven?'
'Wat voor boodschap?'
'"In de Pijp zijn we lijp!" of "Er ligt een bom onder uw stoel! Als u opstaat gaat-ie af!" of "Bel me als je zin hebt om te chillenbillen."' Mijn broer gooide ondertussen het lege ijsbakje in de prullenbak, pakte wat servetjes van de ijssalon en gaf er eentje aan mij.
'Ik wil dat je me wat belooft, Sam.'
Aan zijn stem hoorde ik dat het menens was. Ik keek hem vragend aan. Hij legde zijn hand weer in mijn nek. Ik wachtte tot hij iets zei. 'Beloof je me dat je verder zult gaan waar ik ben blijven haken? Dat je over een paar jaar het Hervormd Lyceum Zuid uit loopt en dat fucking vwo-diploma in je handen hebt?'
Hij stak vastberaden zijn hand uit, zijn armbandjes rinkelden als ketens heen en weer. Ik dacht even na terwijl ik naar de neonverlichting van de ijssalon blikte waar met rode sierletters PISA IJS op stond. Ik veegde met het servetje mijn plakkerige vingers schoon en bezegelde de belofte met een ferme handdruk.
Mijn broer keek naar de ijssalon, toen naar mij en zei:
'De belofte van Pisa.'

Niet veel later maakten we aanstalten om te vertrekken. Ik stond op van het bankje en voelde messcherpe steken in mijn hielen. Dat had ik sinds kort. Mijn broer zei dat het door de groei kwam. Ik hurkte en strikte mijn veters, toen het me opviel dat er al geruime tijd geen verkeer meer over de weg suisde, als een afvoer die verstopt zat en geen water door liet stromen. Het pianostuk was inderdaad een koppig lied, want het speelde ineens ongevraagd door mijn hoofd. Voordat tot me doordrong wat ik zag, ontvouwde zich een onwerkelijk schouwspel. Het werd aangekondigd door zwaar accelererende geluiden, als het gegrom van leeuwen, die uit omliggende straten kwamen en steeds luider werden. Mensen op terrasjes en bij het ijstentje keken verbaasd op om vast te stellen wat er gaande was. Donkerkleurige sportauto's vlogen uit alle denkbare richtingen over de weg, met gierende banden die grip op het asfalt probeerden te houden maar doorschoten, als de remmende klauwen van een snellende kat op een houten vloer. Ze stopten voor ons in een

▶ Canto Ostinato
Compositie voor vier piano's van Simeon ten Holt (1923-2012). Het bijzondere aan dit stuk is dat het op verschillende manieren uitgevoerd kan worden. De uitvoeringen variëren hierdoor enorm in lengte. Afhankelijk van het aantal herhalingen kan het stuk zo'n 60 minuten, maar ook enkele uren duren.

IJssalon Pisa in Amsterdam.

ondoordringbare verweerlinie. Mannen sprongen uit de sportauto's, als slierten strijdbare soldaatmieren. Ze brachten een symfonie ten gehore van openslaande autodeuren, rappe voetstappen en ladende machinegeweren. Omstanders slaakten verschrikte kreten, als een ensemble operazangers. Ze stoven van ons weg alsof ze door een sterke wind werden weggeblazen. Giganten in spijkerbroeken met blauwe kogelwerende vesten aan en baretten op de kop omsingelden ons.
Ze hielden geweren op ons gericht die heel klein leken in hun imposante handen, zo klein dat je zou zweren dat het speelgoedgeweertjes waren. Ik was versteend en zat nog steeds gehurkt, met de veters tussen mijn vingers, alsof ik werd overvallen en bedolven door een storm van as na een vulkaanuitbarsting. De blauwe reuzen bleven op afstand en schreeuwden instructies naar mijn broer. Ik zag hun turende ogen midden in de oogjes boven op de lopen van de machinegeweren. Mijn broer stond naast me en stak zijn handen ten hemel, liep twee passen naar voren en draaide zich langzaam naar mij om.
Ik keek naar hem.
Er werd nog wat gebruld. Mijn broer legde zijn handen op zijn hoofd, de welvende bicepsen staken uit zijn shirt, keurig ronde zweetplekjes waren zichtbaar bij de okselstreek. Hij keek mij niet aan. Hij knielde onwennig neer, waardoor we op dezelfde hoogte kwamen. De reuzen die in het midden stonden, beslopen ons, zodat de linie inzakte. Terwijl de voetstappen klonken als indringend tromgeroffel, herpakte de andere reuzen hun grip op de geribbelde kolven en gaven hun rugdekking. Zonder mij aan te kijken zei mijn broer: 'Kijk in het terrarium, verstop het. Ik zie je snel weer.' Ze waren bijna bij hem toen hij zich onverwachts bewoog, zijn krachtige knieën knarsten tegen de klinkers waarna hij eventjes van houding veranderde. Ze krijsten, zo hard dat ik door de luchttrillingen werd geslagen: 'Stil blijven of we schieten!'
Hij bleef doodstil totdat ze om hem heen krioelden, hem bij de polsen vastgrepen en boeiden. De boeien werden strak aangetrokken, het klonk scherp en schrikwekkend. Met de handen op de rug geboeid en een heel peloton agenten aan weerszijden, keken we elkaar niet langer dan een nanoseconde aan. Het was ons meest intieme moment.

Mano Bouzamour, De belofte van Pisa. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2013

9.2 Alex Boogers, *Alleen met de goden*, 2015 (niveau 3)

'Maak een vuist.'

Alex Boogers (1970) is opgegroeid in een achterstandswijk in Vlaardingen. Hij was een talentvolle kickbokser, maar door een ongeluk is zijn carrière abrupt geëindigd. Boogers gebruikt zijn jeugd als inspiratiebron voor zijn boeken. *Alleen met de goden* is deels autobiografisch.
De hoofdpersoon Aaron groeit op in een asociale omgeving. Zijn moeder is niet in staat om van hem te houden en zijn vader zit in de gevangenis. Toch lukt het Aaron om zijn middelbareschooldiploma te halen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Markeer de zinnen in tekst 1 waaruit blijkt dat Aaron weinig waardering van zijn omgeving krijgt. Leg uit welke invloed dat heeft op zijn ontwikkeling.

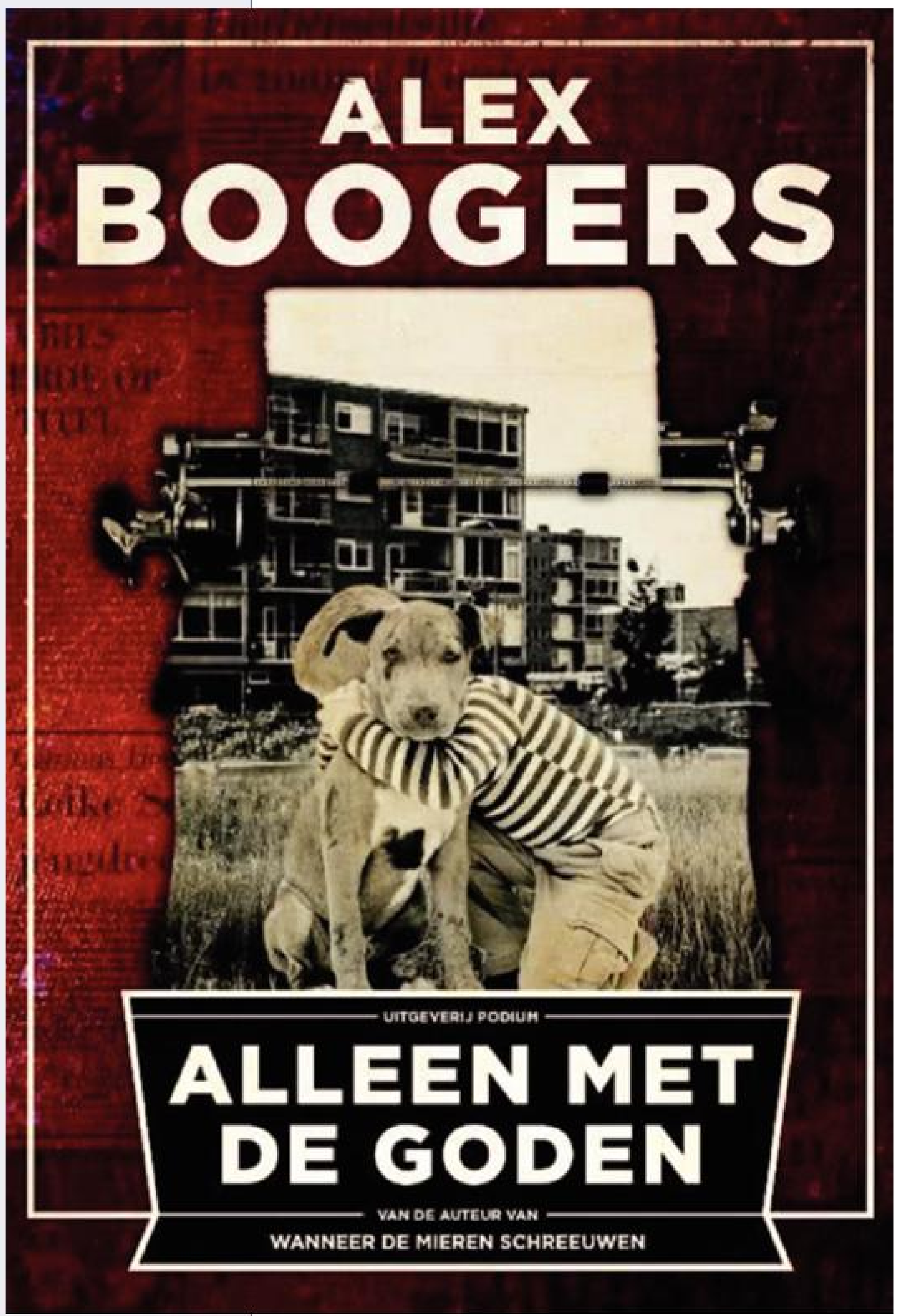
2 Aaron wil 'de wereld opeisen'. Wat bedoelt hij daarmee, denk je?

3 Leg uit dat 'een vuist maken' ook een figuurlijke betekenis heeft in dit fragment.

4 Onderstreep de zinnen in het fragment waaruit blijkt dat Art de leegte vult van een afwezige vader. Leg uit welke invloed Art daardoor heeft op Aarons ontwikkeling.

5 Aaron doet aan kickboksen. Waarom past dat beter bij hem dan bijvoorbeeld badminton?

Tekst 1

Dat jaar haalde ik mijn diploma. Van Reewijk grijnsde toen hij me uitnodigde voor de uitreiking. 'Wie had dat gedacht?' Mijn moeder was er niet bij die middag. Ze zei: 'Iedereen zal zeggen: "Daar zit de vrouw van die moordenaar."' Ik droeg voor het eerst een wit overhemd met een zwarte, dunne stropdas, en ik zei voordat ik vertrok naar het Casimir: 'Pa is geen moordenaar.' Ze was onvermurwbaar en zei geen enkele keer dat ze trots op me was, of dat ik er goed uitzag.
Met de jongens van de sportschool zat ik elke maand te wachten in steeds weer een andere kleedkamer tot we een voor een werden opgeroepen om in de ring te verschijnen. Op de deur hing de lijst van de gevechten die plaatsvonden. Iedereen wist wanneer hij aan de beurt was. We lieten onze handen intapen door Art, die een bijzondere methode had overgenomen van een Thaise trainer. Hij rolde met sporttape dunne rolletjes, die hij als een bedje op de rug van je hand legde. Daarna kwam er nog meer brede tape overheen, waardoor de rolletjes werden afgetapet en je vuisten massief aanvoelden.
Van Reewijk vroeg bij de uitreiking: 'Wat ga je nu doen?' Hij gaf me mijn diploma en schudde mijn hand. 'Kijk even daarheen.' Een fotograaf hurkte en maakte een foto. Mensen in de zaal klapten, maar het was donker en ik wist zeker dat ik geen van die gezichten kende. Het waren ouders en familieleden van alle scholieren die hun diploma hadden gehaald. Ze klapten, omdat het van ze verwacht werd. De flits verblindde me, en ik zei: 'De wereld opeisen.' Van Reewijk glimlachte vergenoegd. 'Met een mavo-diploma?' zei hij in mijn oor.
Een klomp van tape, die zo strak om je handen zat dat het aanvoelde als gips. Zo tapete Art je handen in. En hij zei: 'Maak een vuist.' Ik toonde hem mijn vuisten en we wisten dat ze garant stonden voor succes. De scheidsrechter controleerde je vuisten in de kleedkamer voordat je je handschoenen kreeg en de ring in moest. Hij zette een kruis op je vuisten, zodat iedereen wist dat je handen waren goedgekeurd. Ik sliep met de andere wedstrijdvechters van de sportschool in auto's, op weg naar de gala's. We stonden nuchter op de weegschaal, pezig, gespierd, hongerig en afgetraind. We zorgden dat we het gewicht haalden, elke keer opnieuw.
Ik liet mijn diploma aan mijn moeder zien, en ze zei: 'Ja, mooi. En nu?' Ik zei: 'Ik ben een wedstrijdvechter, ma. Ik ben er goed in.' Ze zei: 'Dus?' Ze wierp mijn diploma weg alsof het een vod was. 'Al het geld dat ik eraan heb betaald is voor niks geweest? Je laat je kop in elkaar slaan? Dat is wat je zegt?' Ik keek hoe mijn diploma in de lucht schommelde en op tafel viel. 'Ik heb het meeste betaald,' zei ik.
De wedstrijdvechters aten met elkaar op de gala's. We aten spaghetti met kip, en bananen, en we dronken de shakes die Art voor ons had gemaakt. En we vochten. We wonnen bijna altijd. En als er verloren werd, dan besprak Art het gevecht achteraf, zodat de vechter ervan kon leren. Ik had nog geen enkele keer verloren, maar het gekke was dat ik me er niet mee bezighield. Art hield zich ermee bezig. 'Het buitenland lonkt,' zei hij. 'We gaan op reis, Aaron! Bereid je maar voor!' Ik was alleen maar woest en wilde niet dat iemand in de ring mijn pad kruiste. Art zei: 'Gecontroleerd woest, dat is je geheim.' Mijn moeder zette haar koffiemok op mijn diploma en liep schreeuwend de keuken in. 'Zelfs als ze je operatief een stel hersens extra zouden geven, zou je ze nog niet gebruiken!' En toen kregen we het nieuws dat mijn vader vrij was, en hoewel het een bericht was waar we ooit naar hadden uitgekeken, kwam het nu terloops, alsof het er niet echt toe deed, en ik durfde er nog altijd niet over te praten met mijn moeder, die wist dat hij door iemand anders was opgehaald uit de gevangenis, en dat hij die eerste nacht en alle nachten daarna niet meer bij ons thuis zou komen. Dit was precies wat ze wilde, want zij wilde hem niet delen met de Leonora's van deze wereld, die mijn vader niks te bieden hadden, maar die bereid waren om naar hem te luisteren, en die hem met al zijn tekortkomingen accepteerden. Mijn moeder accepteerde niks. 'Altijd geweten dat het een hoerenloper was,' zei ze. En iedereen mocht het weten. Ome Mart zei tegen mijn moeder: '*Hoerenloper*? Ben je daar zo verbaasd over? Zo kwam hij ook bij jou, stom wijf!' Art trainde me en hing op de sportschool aan de telefoon met promotors en

managers. Mannen die me stevig omarmden als ze me zagen. Ik was niet langer een verrassing. Mijn naam ging rond. Art ontfermde zich over me. Ik vond het een prettig gevoel. Ik wist dat me niks kon overkomen. Art zei: 'Welk nummer zou je als opkomstmuziek willen gebruiken?' We waren door de C-klasse geraasd, we hadden ons door de B-klasse geknokt, en ik wist elke keer te winnen. Ik stond tegenover getatoeëerde Hollanders, kortgeschoren Duitsers, Belgen met betonnen kaken, gespierde Antillianen, springerige Surinamers en tegenover een aantal taaie Marokkanen. De Marokkanen waren meestal het zwaarst. Ze gaven nooit op, en ze wisten het tempo in de ring hoog te houden. Ze konden een stoot nemen, en ze vochten met overtuiging. Ik hield van hun vechtlust. Zulke overwinningen betekenden iets. 'Opkomstmuziek?' zei ik. Mijn moeder bleef maar schreeuwen thuis. Ze liep van de keuken naar de huiskamer en weer terug. Ik haalde haar koffiemok van mijn diploma en zag een perfecte bruine kring op mijn diploma staan, precies op het watermerk. En ik zei tegen Art 'Ken je dat nummer "A Change Is Gonna Come"?'

Alex Boogers, Alleen met de goden. Uitgeverij Podium, Amsterdam 2015

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

6 Waarom vindt Broere het belangrijk dat Aaron schrijft?

7 Begrijpt Aaron wat Broere zegt? Leg uit.

8 Waarom wil Aaron 'er honderduit over praten en niks zeggen', denk je?

9 Wat bedoelt Broere met 'ze zijn alleen met de goden'? Waarom is dit een goede titel voor het boek?

10 Een van de delen van dit boek heeft als motto* een citaat van Miyamoto Musashi (zie afbeelding), een beroemde samoeraikrijger. Het luidt: 'It is said the warrior's is the twofold Way of pen and sword, and he should have a taste for both Ways.'
Leg uit wat het verband is tussen dit motto* en tekst 1 en 2.

▶ Motto
Een motto gaat soms vooraf aan een boek of een deel daarvan en geeft je een aanwijzing over de manier waarop je het boek moet lezen. Het motto is vaak een (bekend) citaat uit bijvoorbeeld de Bijbel, een klassiek verhaal of een liedje.

Tekst 2

Aaron zoekt Broere op, zijn vroegere muziekleraar, die hem op school stimuleerde om te schrijven en te lezen. Aaron vertelt hem dat hij 'een soort van' schrijft en hoe dat gaat.

'Ik wil eigenlijk slapen, maar dat lukt meestal niet. En dan *lijkt* het of ik slaap, maar ik slaap niet. Dan zie ik van die beelden. Ik weet hoe het klinkt, maar zo voelt het nu eenmaal. Ik zie dan van die beelden, alsof iemand me flarden laat zien van een film

die nog niet is verschenen, en het enige wat ik moet doen is die beelden beschrijven en de verbanden tussen de flarden zien. Soms lukt dat me, héél soms, maar meestal niet. Ik schrijf en schrijf en schrijf, tot ik kramp in mijn vingers krijg, mijn hand onder de blauwe inkt zit, en ik vermoeid in slaap val, vaak met mijn hoofd op mijn schrift. De volgende ochtend wil ik het niet eens meer inkijken. Ik wil niet dat het belangrijk voor me is, omdat ik niet weet wat ik ermee aan moet. Ik kan het ook niet stoppen, tenzij is 's avonds heel moe ben, van het trainen bijvoorbeeld. Dan sluimert het, op de achtergrond. De beelden zijn er nog altijd, maar vaag, alsof ik ze door een beslagen ruit bekijk. Ik ben te vermoeid om er goed naar te kijken. Het kloterige is dat ze er altijd zijn, dat het nooit ophoudt.'
Ik had alweer te veel gezegd. Broere kreeg het elke keer voor elkaar.
'Waarom moet je dat in godsnaam willen?' zei Broere. 'Je hebt talent. Dat moet je niet willen stoppen, Aaron! Dat moet je juist toelaten. Wanneer schreef je voor het eerst iets in een schrift, weet je dat nog?'
Ik keek naar de lucht. De hemel zag eruit als ongewassen schapenwol. Het zou vast gaan regenen, en ik moest nog naar Centraal lopen.
'Dat was in bed, denk ik. Toen ik weer eens niet kon slapen. Ik weet niet precies hoe oud ik was.'
'En wat dacht je toen?'
'Ik niks, maar mijn moeder dacht dat ik met mijn pik aan het spelen was.'
De eerste druppels zag ik vallen. Broere en ik stonden droog onder de overkapping van de Lijnbaan. Ik voelde me vermoeid en energiek tegelijk. Nooit eerder had ik zo uitvoerig over het schrijven gesproken. Ik wilde wegrennen en blijven. Ik wilde er honderduit over praten en niks zeggen. De meeste mensen hadden een duidelijke richting. Gerald wilde psychologie studeren en de menselijke geest verkennen, Frank repareerde auto's, Ronald wilde na de koksschool bij een gerenommeerd restaurant werken, of er zelf een beginnen, Simon was de weg kwijtgeraakt, maar dat hoorde bij het dealen. Je kon eraan onderdoor gaan. Hij deed in elk geval wat hij wilde.
Ik had alweer spijt dat ik Broere had opgezocht. Hij stond me aan te kijken en wachtte tot ik nog meer tegen hem zou zeggen. Het is vreemd, maar als iemand niks zegt en alleen maar wacht, ga je vanzelf praten, ook al wil je niks zeggen.
'Ik kijk alleen maar,' zei ik. 'Ik kijk en beschrijf. Ik weet niet zeker of wat ik schrijf goed is. Ik weet het eigenlijk nooit zeker. Ik wil het gewoon uit mijn hoofd hebben, dat is alles.'
Broere legde zijn hand op mijn schouder. Dacht hij dat ik getroost wilde worden?
'Alleen een idioot weet alles zeker,' zei hij. 'Twijfel is niet erg, dat houdt je scherp. Sommige artiesten zijn hun hele leven op zoek en op die weg scheppen ze de ene parel na de andere. Ik hou van zulke gasten, echt. Ik meen het. Ik geef nog meer om zulke artiesten en dan om mijn eigen familie. Ze leggen tenminste hun ziel op het hakblok. Ze leven niet zo godverdoms laf als meesten van ons. Je kunt je aan zulke levens optrekken. Je weet dan dat er nog mensen zijn die zichzelf durven te geven, voor dat ene boek, dat ene muziekstuk, of dat ene schilderij. Ze weten dat ze zich eraan moeten overgeven, ook al verliezen ze hun gezonde verstand en is er niemand die ze nog begrijpt. Ze zijn niet bezig met zichzelf. Daar gaat het nu juist om: ze zijn *nooit* bezig met zichzelf. Ze doen er helemaal niet toe en willen alleen de monsters voeden waardoor ze achterna worden gezeten. Ze *moeten* ze voeden, zodat ze ze kunnen berijden, want dat is wat ze willen. En dan gaan ze op in een wilde rit en belanden ze op velden en wegen waar ik nooit zal komen. Ze voelen dingen die ik nooit zal voelen, ze zien dingen die ik nooit zal zien, en ze proberen ze te beschrijven, en als ze dat *echt* willen doen, dan moeten ze de teugels loslaten en met de armen wijd het licht omarmen. Het maakt niet uit waar ze belanden, wie ze onderweg verliezen en hoe verlaten en onbegaanbaar die weg is. Ze voelen zich eenzaam, want ze zijn alleen met de goden, door wie ze hun leven werden geplaagd en getreiterd met al die schimmen, beelden, woorden en ideeën, maar nu durven ze zich er eindelijk aan over te geven, en ze doen het, zonder spijt of angst. Ze doen het omdat ze weten, met al hun twijfels en onzekerheden, dat er niets anders op zit.'
De druppels hingen aan zijn neus en lippen en hij sprak maar door. Hij wilde me dit zeggen. Hij *moest* dit zeggen. En wat hij zei over die monsters leek over mij te gaan. Ik kon hem niet meer aankijken toen hij daarover begon. Ik was een vechter, meer niet. Ik probeerde mezelf staande te houden.

Alex Boogers, Alleen met de goden. Uitgeverij Podium, Amsterdam 2015

9.3 Hugo Blom, *Een kleine moeite*, 2015 (niveau 3)

'Hij had zichzelf buiten de groep geplaatst.'

Hugo Blom (1968) is sinds 2007 hoofdredacteur van de *VPRO-Gids*. Als redacteur schreef hij reportages en maakte hij interviews. *Een kleine moeite* is zijn debuut. Het werd lovend ontvangen door recensenten.
Een kleine moeite gaat over Samuel die na de dood van zijn moeder opgevoed wordt door zijn vader. Als Samuel twaalf is, brengt zijn vader hem naar een internaat, omdat hij niet voor zijn puberende zoon kan zorgen. Op het internaat is Samuel erg in zichzelf gekeerd en niets lijkt hem te raken. Zelfs op het nieuws dat zijn vader is verdwenen, reageert hij laconiek. Na zijn middelbareschooltijd op het internaat begint Samuel een eigen bedrijf dat zeer succesvol is. Ogenschijnlijk leidt hij een gelukkig leven, maar als Samuel de balans opmaakt en zijn verleden onder de loep neemt, blijkt dat verleden hem toch meer gedaan te hebben dan hij tot dan toe dacht.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Denk je dat het goed voor Samuel is om zijn schooltijd op een internaat door te brengen? Waarom?

2 'Familie van?' vraagt een van de jongens. Wat suggereert die vraag?

3 Waarom reageert Samuel zo afstandelijk op de toenaderingspoging van de jongens, denk je?

Tekst 1

Samuel is door zijn vader naar Huyvestaete, een chic internaat, gebracht. Hij mist de oude, verbouwde woonboerderij waar hij opgroeide en waarvan hij zich 's nachts voorstelde dat het een krakend schip was.

De eerste nacht in Huyvestaete was voor Samuel een nacht in doodse stilte. Hij was alleen, zijn kamergenoot was niet op komen dagen. Het licht moest om tien uur uit, er was verder niets te beleven. Het gebouw was zo robuust dat het geen krimp gaf, er knarste, kraakte of piepte niets, het stond loodzwaar en doodstil in de nacht om de jongens heen. Samuel miste het schip. Nu lag hij te luisteren naar de stilte en in tegenstelling tot wat hij zou verwachten, maakte die hem onrustig. Zijn gedachten suisden door zijn hoofd en het leek af en toe of er letterlijk een tochtstroom van het ene oor naar het andere oor liep.

Hij had kennisgemaakt met een aantal anderen binnen de school. Docenten en leerlingen. De leraren waren geharnast, bestand als ze moesten zijn tegen de wolk van arrogantie die rond iedere leerling hing. Kinderen die niet van plan waren zich door een in hun ogen onderbetaalde onderwijzer op hun nummer te laten zetten. En de docenten wisten dat de ouders niet mals zouden zijn wanneer kindlief van school verwijderd werd, een slechte naam was in deze wereld snel verworven en iets minder makkelijk afgelegd. Van de voortdurende spanning tussen het docentenkorps en de leerlingen was deze eerste avond voor Samuel nog weinig merkbaar geweest. Het avondeten vond plaats in een grote, subtiel verlichte eetzaal, waar ronde tafels voor maximaal tien personen waren opgesteld. Tafellinnen, mooi servies, zwaar bestek en kristallen glazen moesten duidelijk maken dat het nergens beter zou zijn dan hier. Het eten was goed, overvloedig, Huyvestaete beschikte over een professionele keuken met dito personeel.
Aan tafel keek Samuel de kat uit de boom. De meeste jongens aan zijn tafel leken wat ouder, al waren ze zo te zien naar leerjaar ingedeeld. Hij besloot voorlopig maar even zijn mond te houden en te zien wie er de baas was.
'Hé, nieuwe, hoe heet je?' vroeg een stevige jongen met donkerbruin haar en een betrouwbaar gezicht. Samuel, antwoordde hij.
'Samuel de Hoog.'
'Familie van?' informeerde de buurjongen van de betrouwbare.
'Ja,' antwoordde Samuel, 'ik ben familie van.'
Dat ene zinnetje, daar dacht hij later nog weleens aan terug. De eerste woorden die je in een gezelschap uitspreekt kunnen bepalend zijn. De toonzetting legt de verhoudingen vast. Met dit ene zinnetje had Samuel de Hoog te kennen gegeven dat hij niet toegeeflijk was. Hij had uit de hoogte geklonken en daarmee deze jongens in één klap tot potentiële vijanden gemaakt. Hij had zichzelf buiten de groep geplaatst. Het zou hem zijn hele leven achtervolgen: de neiging om mensen eerst tegen zich in het harnas te jagen en zich dan pas af te vragen of dat slim was.
De jongens sloten de rijen. Het vervolg van de maaltijd werd Samuel in de vrieskist gezet, het gesprek ging langs en door hem heen, ze hadden hun hand uitgestoken en hij had erin gespuugd. Het zou hem heel veel moeite kosten om dit terrein te heroveren. Als hij dat zou willen.

Hugo Blom, Een kleine moeite. Uitgeverij De Geus, Breda 2015

Leest tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 Voor de andere jongens geldt dat 'zelfs quasivriendschappen waren te verkiezen boven eenzaamheid'. Wat betekent dat?

5 Geldt dat ook voor Samuel? Leg uit.

6 Vind je dat Samuel een verstandige keuze maakt door zich zo op te stellen of snijdt hij zichzelf daarmee in de vingers? Leg uit.

7 ‘Voor hem maakten ze plaats in hun Concorde.’ Hoe beïnvloedt dat Samuels positie te midden van de jongens, denk je? Leg uit.

8 Hoe vormen de ervaringen op Huyvestaete het karakter van Samuel, denk je? Wordt hij daardoor sterker of juist kwetsbaarder? Leg uit.

Tekst 2

De eerste weken verliepen moeizaam. Docenten kregen geen vat op Samuel, medeleerlingen benijdden het gemak waarmee hij al het schoolwerk verrichtte en zich tegelijkertijd van niets of niemand iets aantrok. Steeds meer leerlingen hoopten dat hij een keer een enorme fout zou maken. Het was vooral zijn autonomie die hen raakte. Alle andere jongens waren op de een of andere manier afhankelijk van elkaar. In wisselende allianties. Maar zelfs opportunisme kan nog een soort warmte genereren. De vriendschappen die de jongens sloten, waren niet allemaal gespeend van emotie. Zeker, ze waren stuk voor stuk op hun hoede, ieder van hen had zo zijn redenen voor een levenslang wantrouwen in de ander.
Maar zelfs quasivriendschappen waren te verkiezen boven eenzaamheid. Dus waarom had die jongen van De Hoog niemand nodig? leken ze zich collectief af te vragen, wat moeten we doen om hem naar beneden te krijgen, hier, tussen ons in?
Samuel vond het allemaal best. Hij had geen vrienden gemaakt op de eerste avond, zijn kamergenoot was nooit op komen dagen omdat diens vader plotseling last van zijn geweten had gekregen en de jongen mee had genomen naar zijn nieuwe standplaats in Nigeria. Zijn rotzooi was blijven liggen. Samuel had het eerst zo gelaten, maar naarmate de weken verstreken, had hij alles opgeruimd en zijn eigen spullen nonchalant door de kamer verspreid.
Hij miste de boerderij, de tuin, zijn vrijheid. Het stoorde hem dat hij nooit meer het gevoel had dat alles van hem was. Dat hij als hij daar zin in had, kon schreeuwen en brullen om niets. Door hem naar Huyvestaete te brengen had Beer hem ontnomen wat hem het dierbaarst was, zijn zelfverkozen eenzaamheid, en hem er een opgelegd.
De opstand tegen Samuel groeide, uiteindelijk zou het nog tot Kerst duren voordat de eerste schermutselingen plaatsvonden. En die waren bovendien van een kinderachtig karakter, weinig subtiel en doordacht. De wijze waarop hij ze pareerde, zou hem niet geliefder maken.
De jongens die hem een loer wilden draaien waren Van der Bucke, Toet, Splinter en Neefs. Een willekeurig viertal dat elkaar gevonden had uit noodzaak. Zonder uitzondering matige leerlingen, de een uit luiheid, de ander uit onvermogen. Maar rijk. Althans, wanneer ze het geduld zouden kunnen opbrengen te wachten tot de dood van hun ouders.
Splinter had hen samengebracht, hij was de vileinste van het stel, schiep er genoegen in anderen in de problemen te brengen en was gehaaid genoeg om zelf altijd buiten schot te blijven. Ook door op gezette tijden wel schuld te bekennen, maar dan alleen bij kleine vergrijpen. Zo werd zijn dossier nooit te dik, zijn positie nooit onhoudbaar en ging er nooit een brandbrief naar zijn vader.
Ze waren twaalf en nog niet zo vindingrijk. Wel hard en gemeen. Ze begonnen klein, met het verstoppen van zijn spullen, plassen in zijn tas, verlinken aan leraren, uitlokken, opwachten, spugen, sarren, zuigen. Het had geen enkel effect. Aan

Samuel was niets te merken. Hij ruimde de rommel op, onderging de diverse straffen gelaten, zocht geen revanche. De kwelgeesten waren als vleermuizen die piep na piep verzonden in een eindeloze ruimte zonder dat hun geluiden contact leken te maken met iets stoffelijks. De sonar viel dood.
Samuels houding stelde de vleermuizen voor een dilemma. Ze hadden nog niets bereikt. Het dreigde een prestigekwestie te worden, maar niet een van hen had enig idee hoe nu verder. Toet was de eerste die onder de verplichting uit wilde Samuel op de knieën te krijgen. Hij verstopte zich achter bergen huiswerk, dramatische cijfers en een werkelijk bestaand ultimatum van zijn vader.
'Ik stop ermee,' liet hij in een pauze aan Splinter weten. 'M'n vader haalt me hier weg als ik niet overga of als hij klachten krijgt en dan moet ik naar school in België, tussen de debielen.
'Hier zitten ook allemaal debielen, dus dat maakt geen reet uit,' had Splinter gezegd. 'We zijn er bijna, hij houdt dit niet lang meer vol. De leraren hebben het nu ook door.'
'Wat?'
'Dat 't een arrogant eikeltje is,' zei Splinter.
'Voor mij hoeft het gewoon niet meer, hij heeft nergens last van, haalt nog steeds overal negens en tienen voor, die gozer is gewoon te goed.'
En zo was Samuel in plaats van mikpunt onderwerp van discussie geworden, wat misschien wel de beste garantie was voor een stevige positie in dit eerste leerjaar. De vruchteloze pogingen van het viertal kenden vele getuigen en het besloten leven op de school stond garant voor een vlekkeloze nieuwsvoorziening. Zo ging niet het verhaal van de pesterijen rond, maar steeds meer en vaker het verhaal van het mislukken ervan. Of liever, het doodlopen van de jongens die zich hadden voorgenomen Samuel het leven zuur te maken. Zonder dat hij daar zelf al te veel moeite voor hoefde te doen, en trouwens ook vooral niet deed, groeide er onder zijn leeftijdgenoten een zeker ontzag. Soms was het stille bewondering, soms lichte jaloezie, en sommigen begonnen zich af te vragen hoe hij het deed. Zo onaangedaan bleef, alsof het hem allemaal niets interesseerde. Alsof? Of was dat misschien echt zo?
De meisjes vielen bij bosjes. Ze hadden hem de eerste dag, toen hij samen met Beer aan kwam rijden, al gespot. Hij had hen niet gezien, hij had de jongens geregistreerd, vanuit een automatisme, soort zoekt soort. Maar later, toen het jaar van start was gegaan, was er geen ontkomen aan. De meisjes waren overal. Groter. Soms sterker, wat vooral kleine etterbakjes duur te staan kon komen. Slimmer. Volwassener. Er was geen houden aan. De meisjes zaten met zijn allen in een Concorde*, terwijl de jongens de oceaan overstaken in een kano. Lichtjaren scheidden hen.
Wanneer Samuel langs een groep meisjes liep, werd het stil. Voor hem maakten ze plaats in hun Concorde. Alleen voor hem.

Hugo Blom, Een kleine moeite. Uitgeverij De Geus, Breda 2015

▶ Concorde
Een concorde is een supersonisch vliegtuig dat in drie uur van Londen naar New York kon vliegen.

9.4 Poëzie

'Erf de ogen van je kind, kijk erdoor'

Tjitske Jansen, 'Als je groot bent' (2003)
Tjitske Jansen (1970) schrijft poëzie en theaterteksten en treedt op als performer. Als ze haar gedichten voordraagt, doet ze dat vaak heel snel, wat een grappig effect heeft. Volgens Jansen zijn veel mensen vooral bezig met functioneren en vergeten ze zo wie ze zijn. Om ervoor te zorgen dat ze dat zelf niet vergeet, schrijft ze veel over haar jeugdherinneringen.
Op haar website staat: 'Volgens Freud ben je gelukkig wanneer je je herinnert waar je als kind van droomde. En zo is het. In de loop van ons leven hebben de meesten van ons afgeleerd spontaan te zijn, maar de gevoelens die we als kinderen hadden, zijn niet oud geworden. Ze zijn er nog. Alleen onderdrukken we ze vaak.'

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Wie is hier aan het woord? Een volwassene of een kind? Hoe weet je dat?

2 In strofe 3 is de ik-persoon opgelucht. Is dat terecht of zit er ook iets zorgwekkends in deze strofe? Leg je antwoord uit.

3 Waarom heeft de ik-persoon geen haakje nodig?

4 Ben je het met Tjitske Jansen eens dat de gevoelens die je als kind had er nog steeds zijn? Leg uit.

Tekst 1

Als je groot bent
Als je groot bent
wil je dan niet meer spelen
of mag het dan niet meer?

Is er een leeftijd waarop iemand je
komt vertellen:
'Vanaf heden is spelen verboden,' en wie
zou degene zijn die mij dat kwam
vertellen?

Toen ik weer de zon in liep, zag ik de
buurvrouw
met een gieter achter mijn vader
aanrennen.
Het mocht dus nog! Opgelucht

ging ik vissen in de beek. Ik nam mee:
een emmer en een tak met daaraan een
touw.
Een haakje had ik niet nodig.

Tjitske Jansen, Het moest maar eens gaan sneeuwen. Uitgeverij Podium, Amsterdam 2003

Spinvis, 'Kom terug' (2003)
Spinvis is het pseudoniem van Erik de Jong (1961). Hij is muzikant en zanger. Hij schrijft songteksten over van alles en nog wat. Spinvis treedt voornamelijk op in het theater en op (literaire) festivals. Voor zijn werk ontving hij de afgelopen jaren diverse prijzen. De jury van de Johnny van Doornprijs noemt zijn oeuvre in 2010 'prachtig muzikaal, talig en poëtisch'.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

5 Deze tekst staat vol met adviezen. Wat leveren deze adviezen je op als je ze opvolgt, denk je?

6 In strofe 1 staat: 'Volg het spoor dat er ligt, zoek niet wat er nooit meer is'. Wat wordt daarmee bedoeld?

7 In strofe 2 lees je: 'Erf de ogen van je kind, kijk erdoor'. Wat zie je dan, volgens jou?*

8 Vind je dat deze zinnen (zie vraag 2 en 3) elkaar tegenspreken? Leg uit.

9 Waarom is 'terugkomen' belangrijk, denk je?

10 Roept deze tekst een positief of een negatief gevoel bij je op? Leg uit.

Tekst 2

Kom terug

Gooi een steen naar de dag, zover als je kunt
Spoel het zout van je huid, doof het vuur
Volg het spoor dat er ligt, zoek niet wat er nooit meer is
Was het zand uit je haar, geef een naam aan ieder jaar

Drink de tranen van je hand, zwijg ervan
Erf de ogen van je kind, kijk erdoor
Koester je geheime hart tot het eind
Reis ver, drink wijn, denk na, lach hard, duik diep, kom terug

Droom een boot in de zon, geef hem zeilen en wind
Kus een droevige mond, heel zacht, voor de dag begint
Bewaar een steen in je tas, uit het land waar je sliep
Waar je de wonden op liep, waar een koninkrijk verging

Haal de parels uit de zee, geef ze weg
Vecht met alles wat je hebt, verlies het goed
Wacht dan tot het lichter wordt, je hebt de tijd
Reis ver, drink wijn, denk na, lach hard, duik diep, kom terug

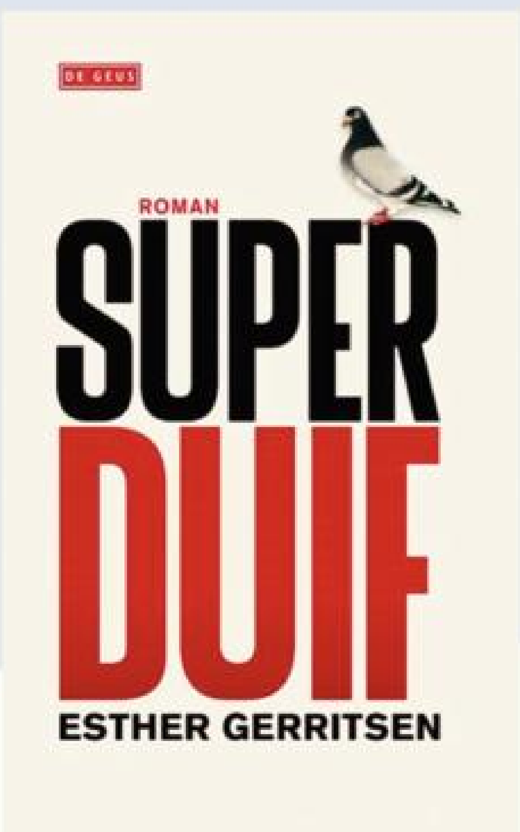
Spinvis, Tot ziens, Justine Keller. Excelsior, 2011

9.5 Lees meer

Ronald Giphart, *Phileine zegt sorry*, 1996 (niveau 3)
Phileine brengt haar vriend Max een onverwacht bezoek in New York. Hij acteert in een uitvoering van Shakespeares *Romeo & Juliet*. Tot verbijstering van Phileine gaat het om een nogal provocerende en erotische uitvoering. Samen met haar vriendin Gulpje komt ze in verzet.

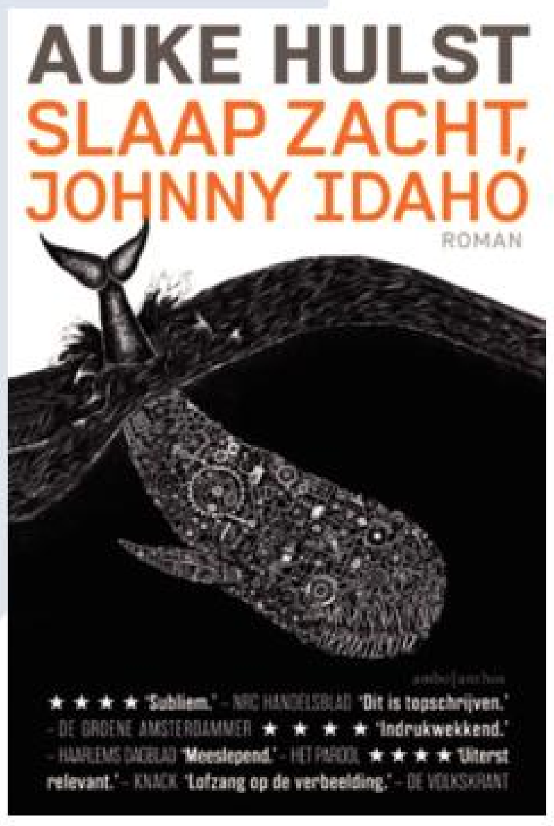
Meer lezen over het thema
coming of age?

Esther Gerritsen, *Superduif*, 2011 (niveau 3)
Het leven valt de elfjarige Bonnie Mol uit Haarlem zwaar. Elke dag wordt ze huilend wakker en wil ze haar bed niet uit. Maar dan merkt Bonnie dat ze zich kan transformeren in een duif die mensen kan redden. Iedereen maakt zich zorgen over Bonnie, behalve haar vriendin Ine.

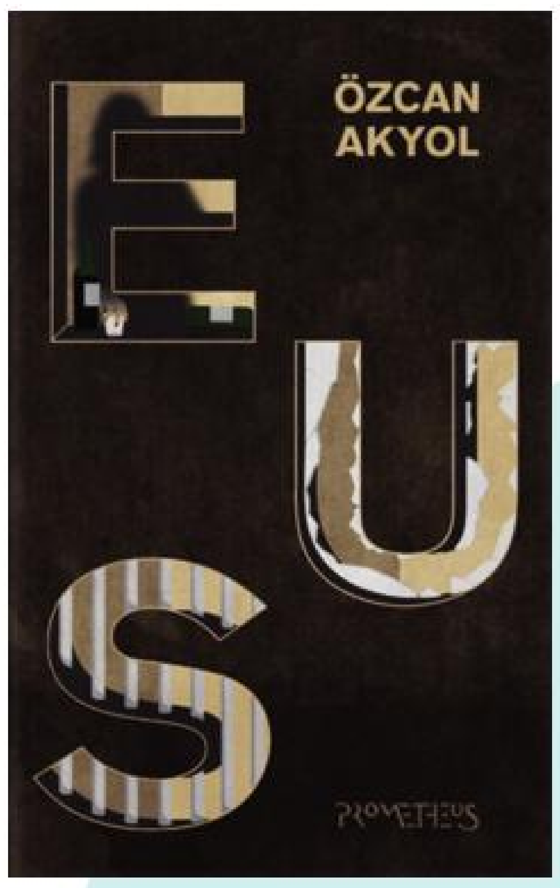
Philip Huff, *Niemand in de stad*, 2012 (niveau 3)
Philip Hofman, een 21-jarige student geschiedenis, woont in een studentenhuis in Amsterdam. Hij is al jarenlang trouw aan zijn vriendin, maar als de bloedmooie Karen in zijn leven komt, verandert alles. Philip wil niet vreemdgaan, maar zijn vrienden trekken hem steeds verder het uitbundige studentenleven in.

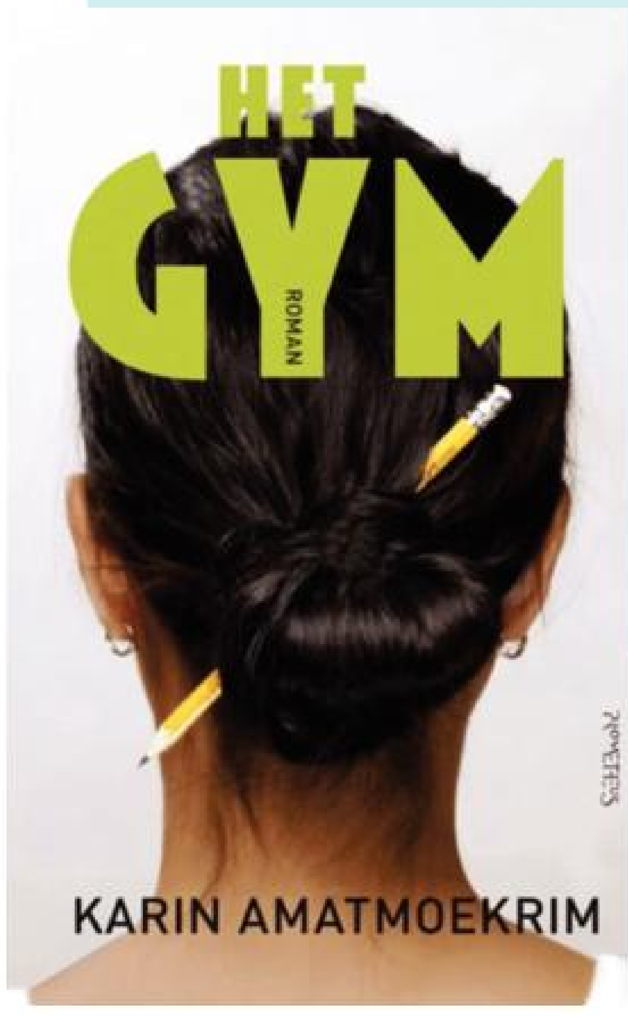

Auke Hulst, *Slaap zacht, Johnny Idaho*, 2015 (niveau 3)
In een futuristische eilandengroep raken drie personages onlosmakelijk met elkaar verbonden: de 18-jarige Johnny Idaho die een aanslag door Al-Qaida heeft overleefd, de Japanse Hatsu Hamada die een medicijn tegen sterfelijkheid ontwikkelt en de ernstig zieke Willem Gerson die het project financiert.

Özcan Akyol, *Eus*, 2012 (niveau 2)
Eus groeit op in een Turks gezin met een agressieve, drinkende en gierige vader en een liefhebbende, maar wat machteloze moeder. Het gezin houdt zich niet aan allerlei islamitische voorschriften en wijkt af van andere Turkse gezinnen. Na de middelbare school raakt Eus op het slechte pad.

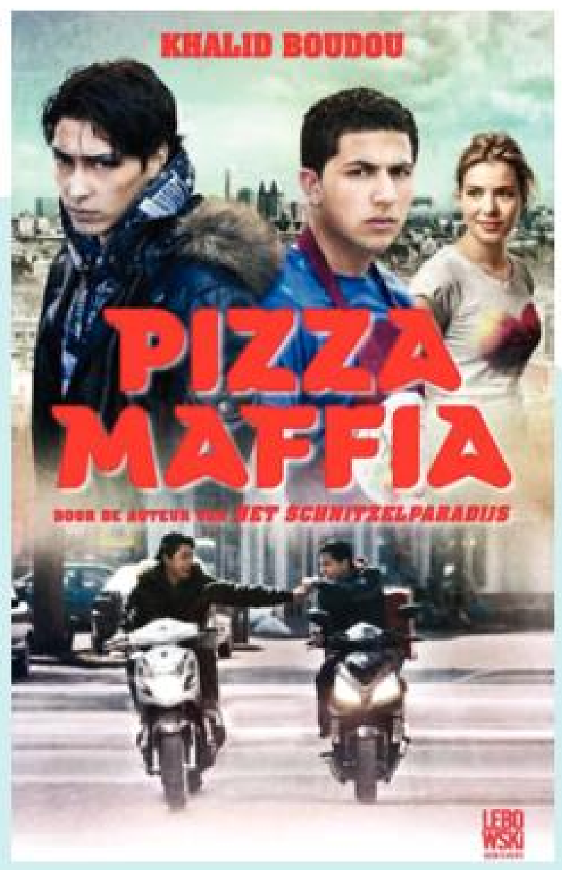

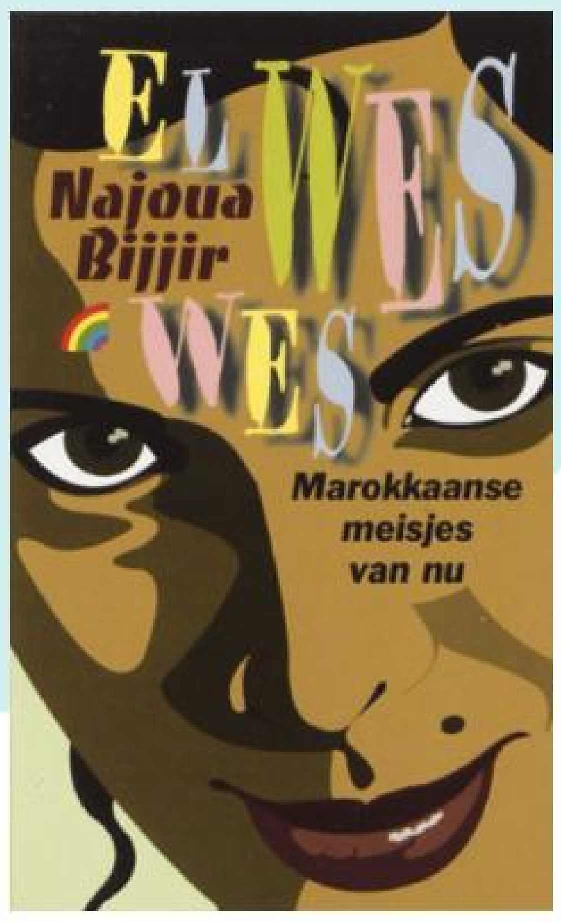
Zin in heftige
cultuurclashes?

Karin Amatmoekrim, *Het gym*, 2011 (niveau 2)
Een Surinaams-Nederlands meisje uit een achterstandswijk gaat als enige uit haar klas naar het gymnasium. Die school blijkt een totaal andere wereld dan de wereld die ze tot nu gekend heeft: er zitten vrijwel alleen maar witte, welgestelde kinderen op. School en thuis lijken onverenigbaar.

Khalid Boudou, *Pizzamaffia*, 2011, (niveau 2)
Brahim en zijn neef Haas werken vaak in de pizzeria van hun ouders. Ze dromen over een mooie toekomst, maar als Haas en Brahims oom na een ruzie opstappen en een eigen pizzeria beginnen, barst er een ware pizzaoorlog los waarbij de pizzeria's elkaar het leven zuur maken.

Najoua Bijjir, *El weswes*, 2004 (niveau 2)
In een Nederlandse stad schipperen drie jonge Marokkaanse vrouwen tussen slank en sexy, liefde en ambitie, traditie en zelfstandigheid. *El weswes* is een met vaart verteld verhaal vol humor over de geheime dromen en gedachten van Marokkaanse meisjes van nu.

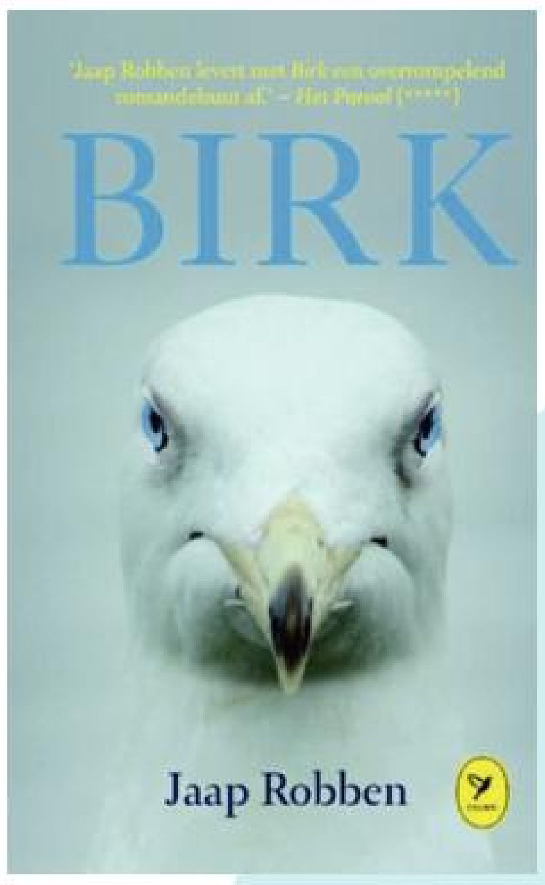
Franca Treur, *Dorsvloer vol confetti*, 2009 (niveau 3)
Katelijne groeit op in een strenggelovig boerengezin in Zeeland. Haar zes broers betrekken haar nauwelijks bij het boerenwerk. Door het lezen van verhalen komt Katelijne met andere ideeën in aanraking dan de Waarheid die thuis en in de kerk wordt verkondigd. Dat heeft grote gevolgen.

Arthur Japin, *Maar buiten is het feest*, 2012 (niveau 3)
Wanneer een beroemde theaterpersoonlijkheid een rechtszaak aanspant om een jong meisje uit handen van een verkrachter te houden, dreigen de geheimen uit haar eigen verleden openbaar te worden. Welke gebeurtenissen uit haar jeugd zorgen ervoor dat ze nu haar hele leven op het spel zet?

Jaap Robben, *Birk*, 2014 (niveau 3)
Mikael leeft met zijn ouders volkomen afgezonderd op een eilandje in de Noordzee. Zijn vader Birk verdwijnt in de golven, maar Mikael verzwijgt tegenover zijn moeder wat er precies is gebeurd. Zij kan de dood van haar man niet accepteren en dwingt Mikael de plaats van haar man in te nemen.

Marita de Sterck, *De hondeneters*, 2009 (niveau 3)
De Vlaamse Victor kan vanwege zijn epilepsie niet vechten tegen de Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog. De oorlog zorgt voor veel verdriet en alleen zijn hond Django biedt Victor troost. Als Django op een dag is verdwenen, besluit Victor hem te gaan zoeken.

Alleen met de *goden?*

Op eigen benen staan *een kleine moeite?*

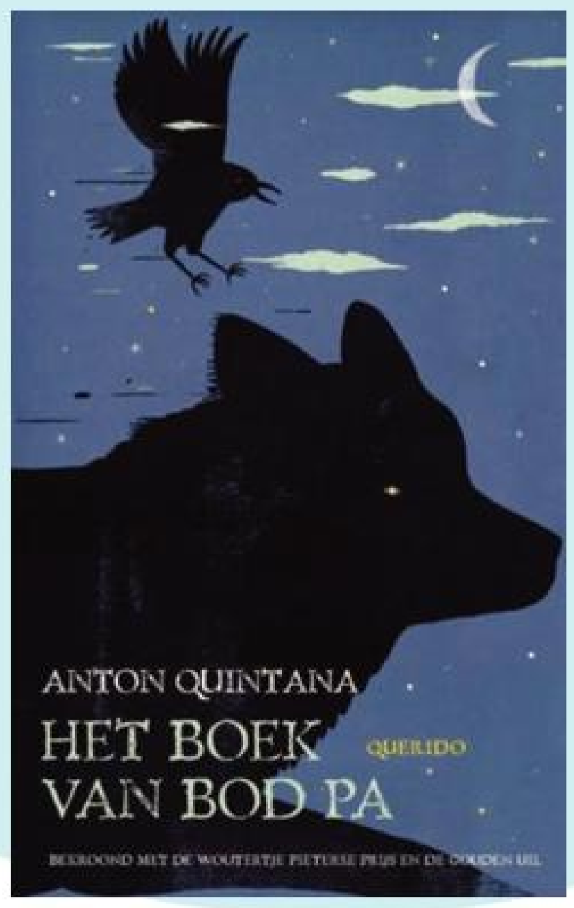
Kees van Beijnum, *Dichter op de Zeedijk*, 2010 (niveau 3)
Om te overleven in de harde werkelijkheid van kroegen en bordelen creëert Constant zijn eigen werkelijkheid waarin ruimte is voor romantiek en dromen. Deze semi-autobiografische roman is een portret van een roemruchte buurt met alcoholisten, gevallen engelen, een onverschrokken grootmoeder én een 17e-eeuwse dichter.

Renate Dorrestein, *Een hart van steen*, 1998 (niveau 3)
Ellen, een 37-jarige zwangere patholoog-anatoom wordt achtervolgd door de dramatische gebeurtenissen uit haar jeugd na de geboorte van een zusje. Terug in haar ouderlijk huis probeert Ellen in het reine te komen met traumatische jeugdherinneringen. Wanhopig en angstig bereidt ze zich voor op het aanstaande moederschap.

Arnon Grunberg, *Blauwe maandagen*, 1994 (niveau 4)
De schooltijd van de hoofdpersoon wordt bepaald door vriendinnetjes en het Joodse gezinsleven. Later zijn alcohol en bordeelbezoek de middelen waarmee hij zijn eenzaamheid probeert te bezweren. Gelukkig kan hij er met humor over vertellen.

Anton Quintana, *Het boek van Bod Pa*, 1995 (niveau 3)
Perregrin heeft zijn been gebroken en dat wil maar niet genezen. Zijn vader ontbiedt een oude vriend: de sjamaan Bod Pa. Dat blijkt een wereldvreemd oud mannetje te zijn, maar toch raakt Perregrin aan hem gehecht. Hij ontdekt dat alles wat Bod Pa doet een reden heeft.

1. Sam en Aaron groeien op in een achterstandsmilieu, terwijl de vader van Samuel barst van het geld. Wie kan zich volgens jou het best ontwikkelen Waarom?
2. Nogal wat boeken uit dit hoofdstuk zijn(deels) autobiografisch: *De belofte van Pisa, Alleen met de goden*, *Eus*, *Het gym*, *Dorsvloer vol confetti*, *Dichter op de Zeedijk* en *Blauwe maandagen*. Maakt dat deze boeken interessanter voor jou? Waarom?
3. Wat heb je door dit hoofdstuk geleerd over het leven? En over de literatuur?
4. Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

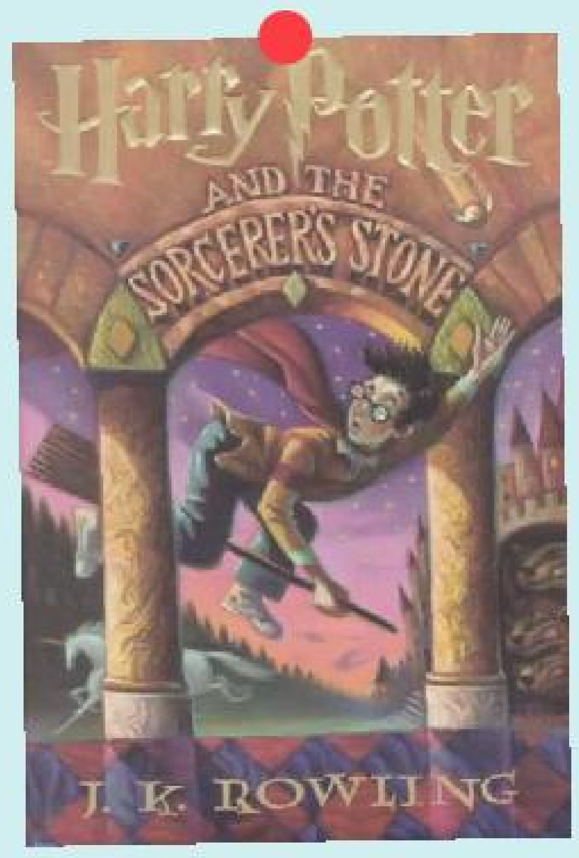
Aantekeningen

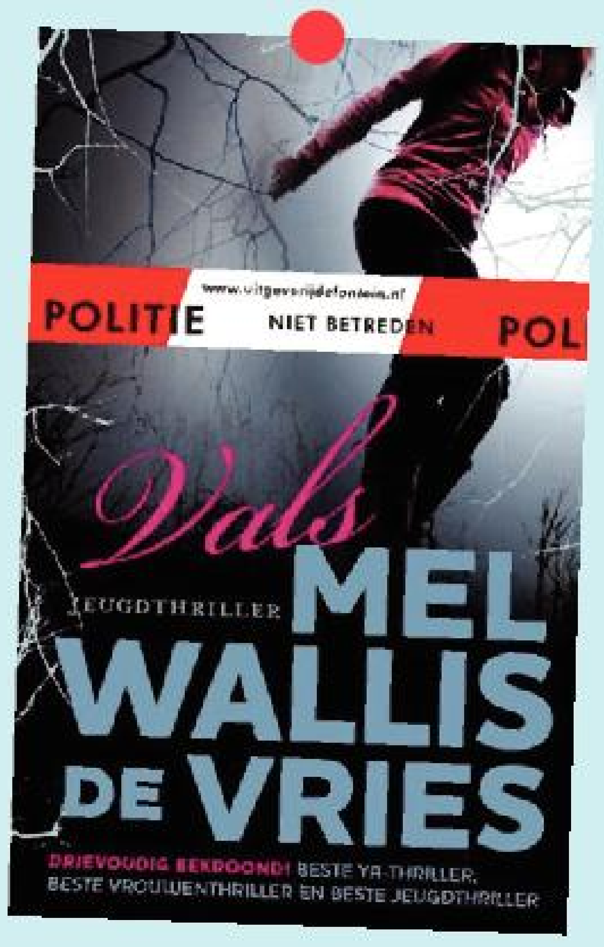
10 Vriendschap

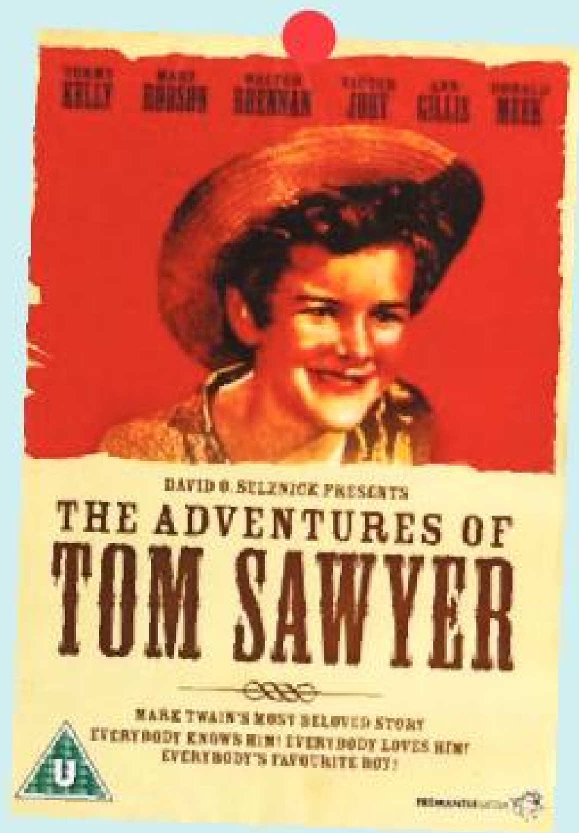
Familie kun je niet uitzoeken, vrienden daarentegen wel. Daarom vinden sommige mensen hun vrienden belangrijker dan hun familie. Door je vrienden word je ook voor een deel gevormd. Veel vriendschappen lijken aan het begin ‘voor het leven’, maar vaak gaan vriendschappen ook weer voorbij. Soms vanzelf, zonder al te veel problemen, soms heel heftig: het eind van de vriendschap voelt dan als verraad.

1 Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over vriendschap gaan. Markeer de titels die je kent.
2 Je docent en je klasgenoten geven informatie over de overige titels. Maak aantekeningen.
3 Verdeel, samen met een klasgenoot, de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken er welke criteria jullie gebruiken.
4 Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over vriendschap gaan.

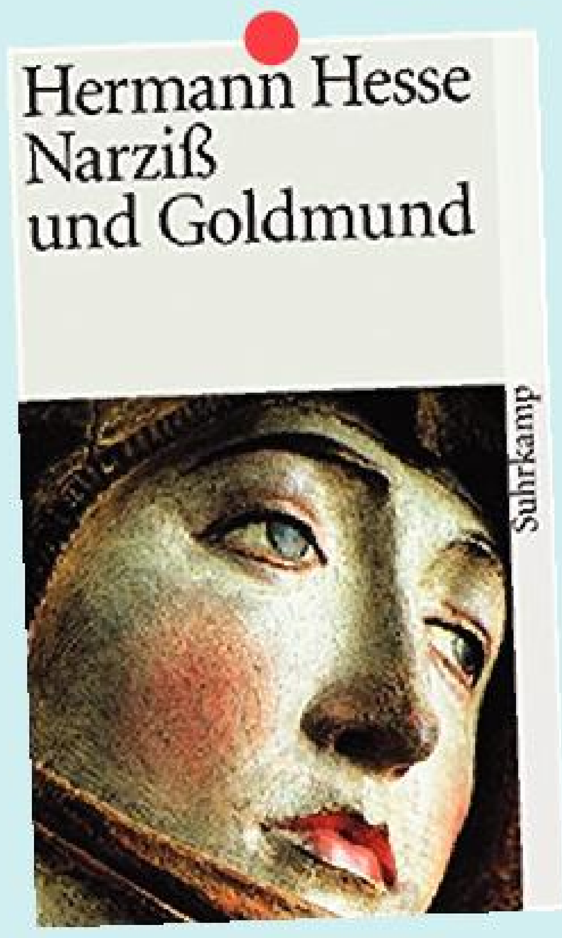

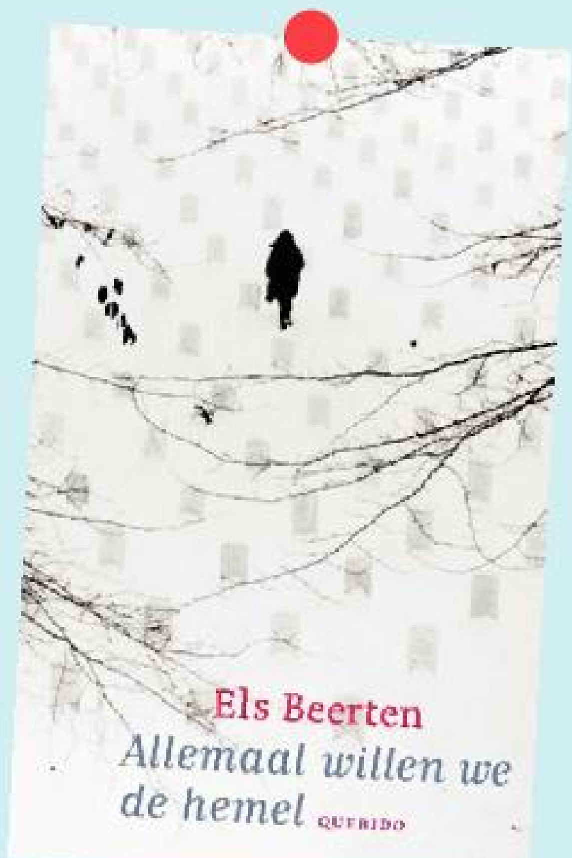

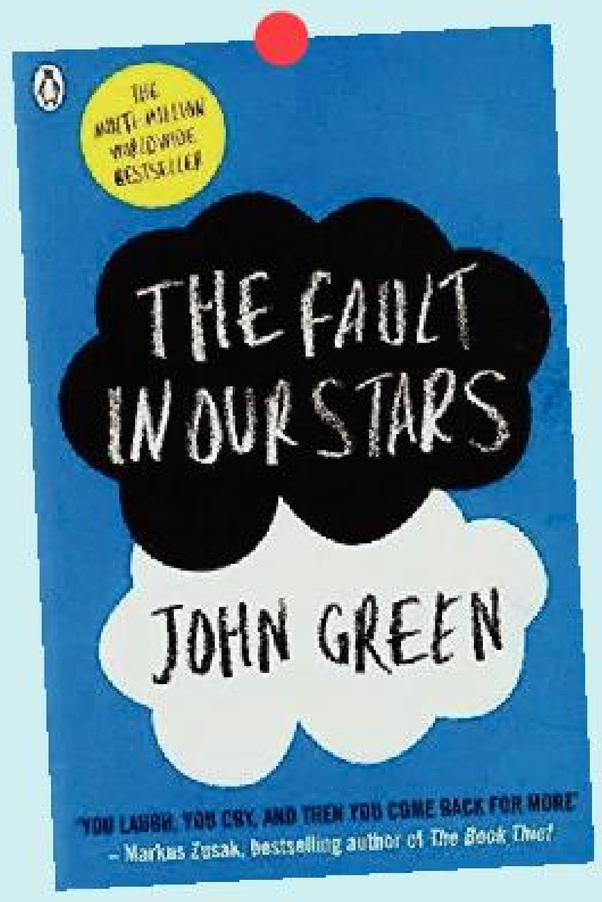

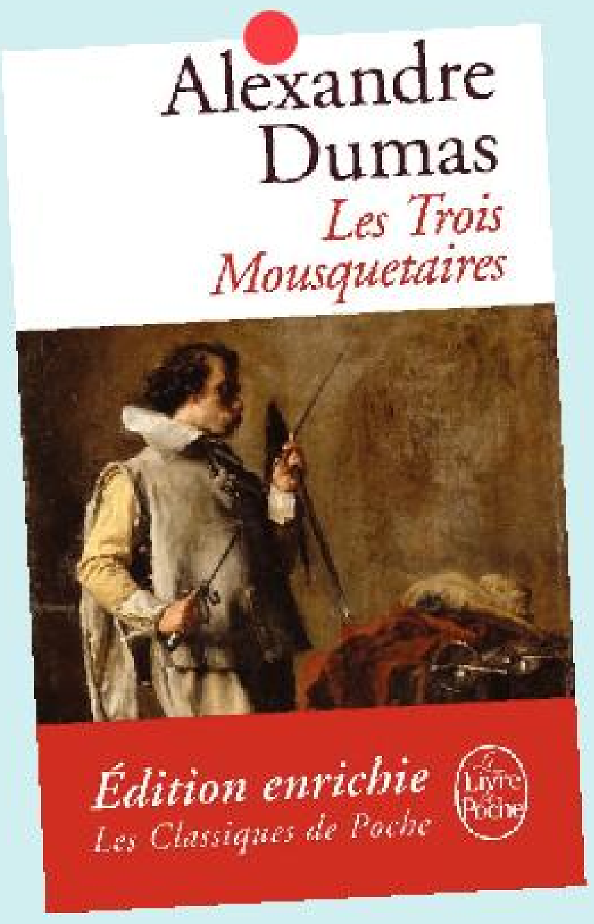

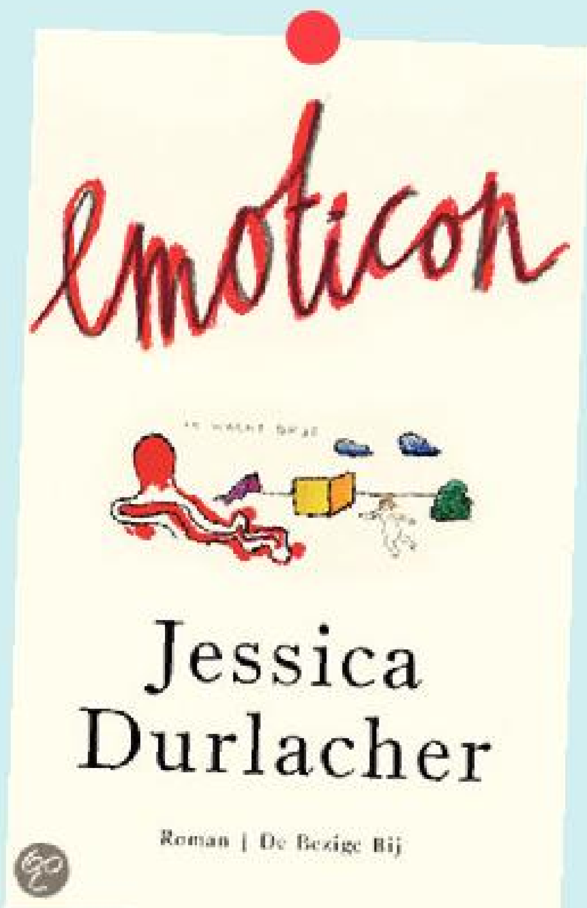

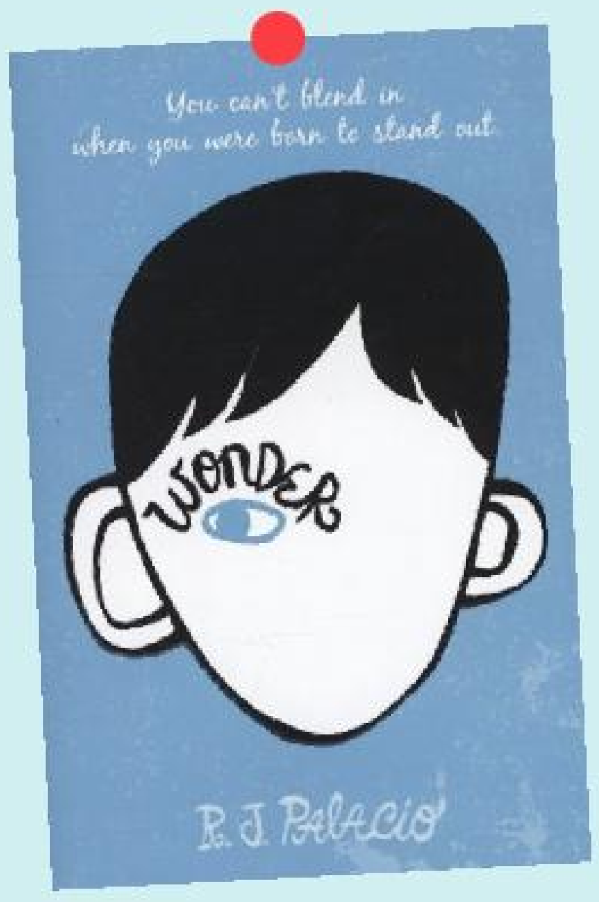

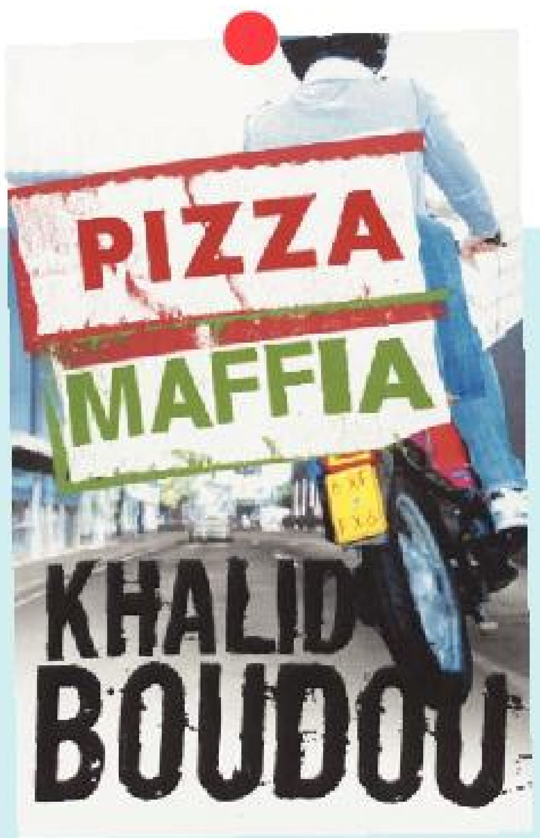

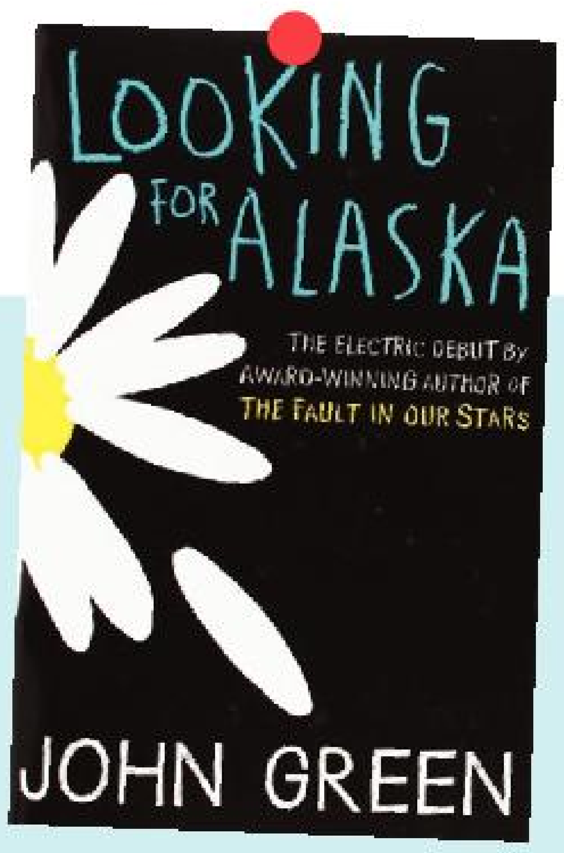

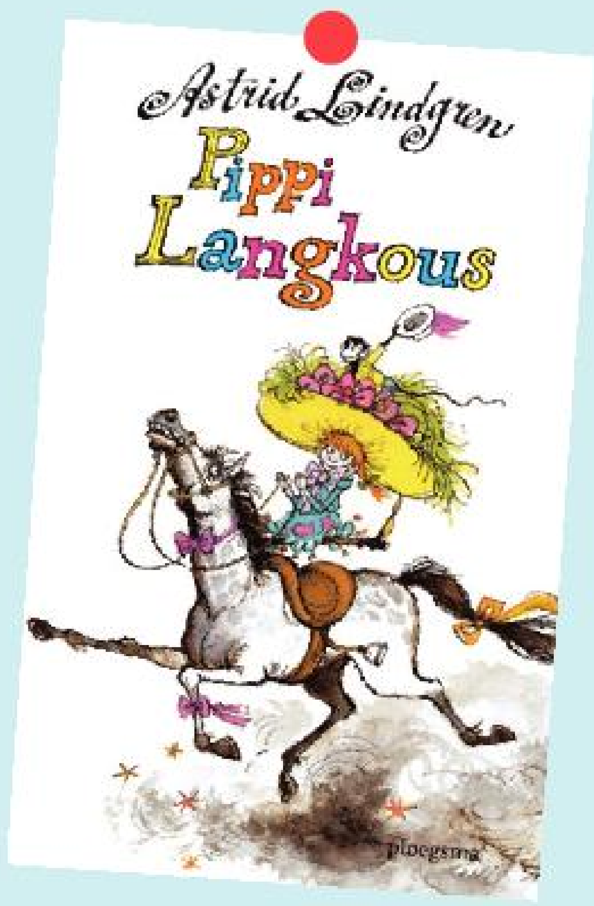

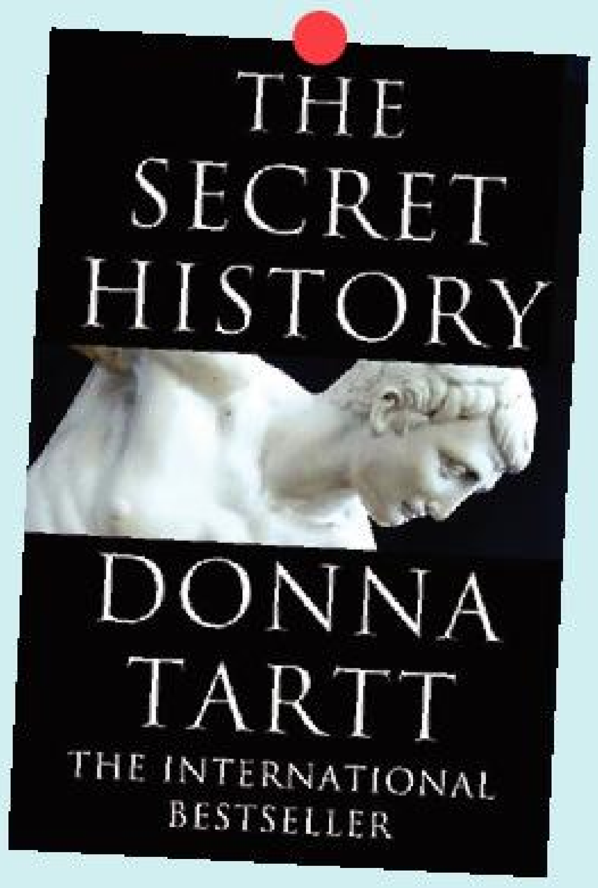

PIZZA
MAFFIA
KHALID
BOUDOU

LOOKING FOR ALASKA
THE ELECTRIC DEBUT BY AWARD-WINNING AUTHOR OF THE FAULT IN OUR STARS
JOHN GREEN

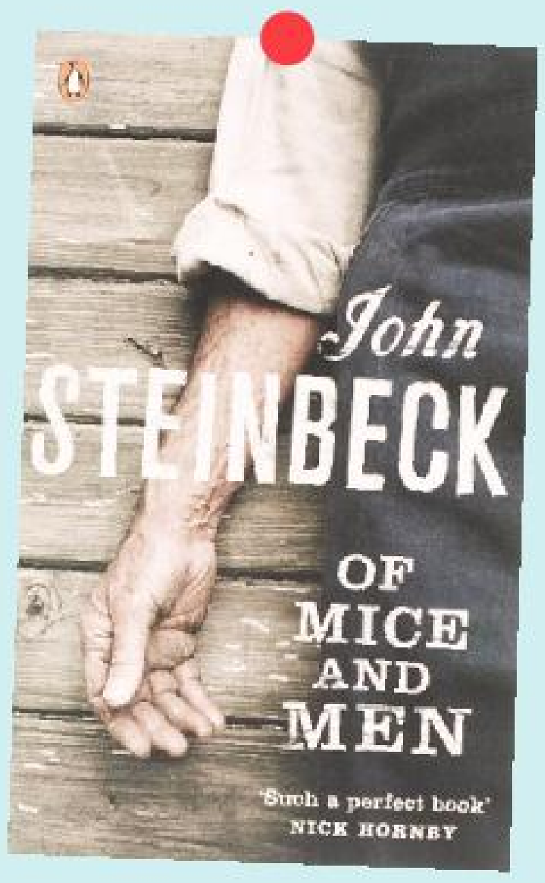

STEPHAN
ENTER
GRIP

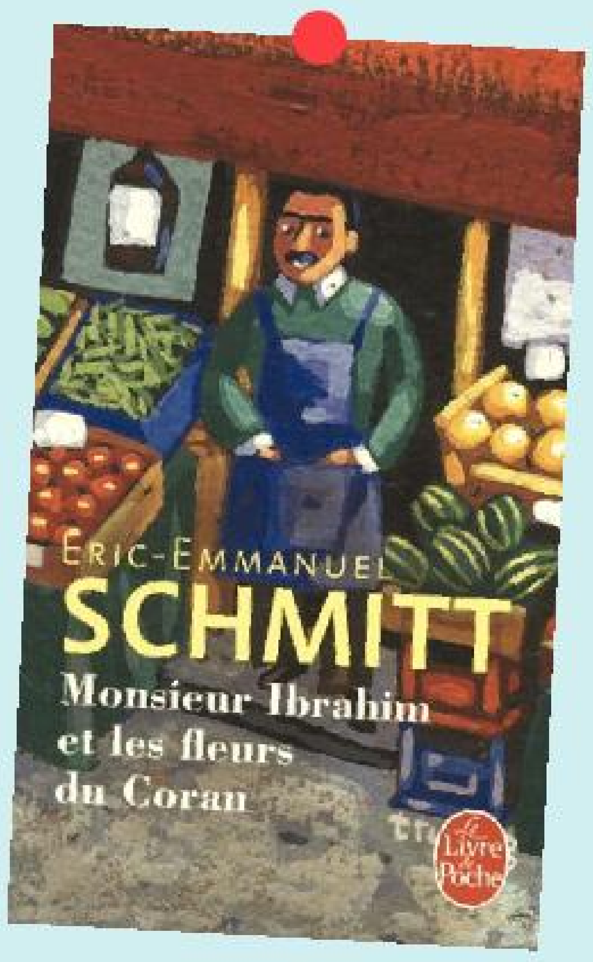

Astrid Lindgren
Pippi
Langkous

THE
SECRET
HISTORY
DONNA
TARTT
THE INTERNATIONAL
BESTSELLER

LIZE
SPIT
HET
SMELT

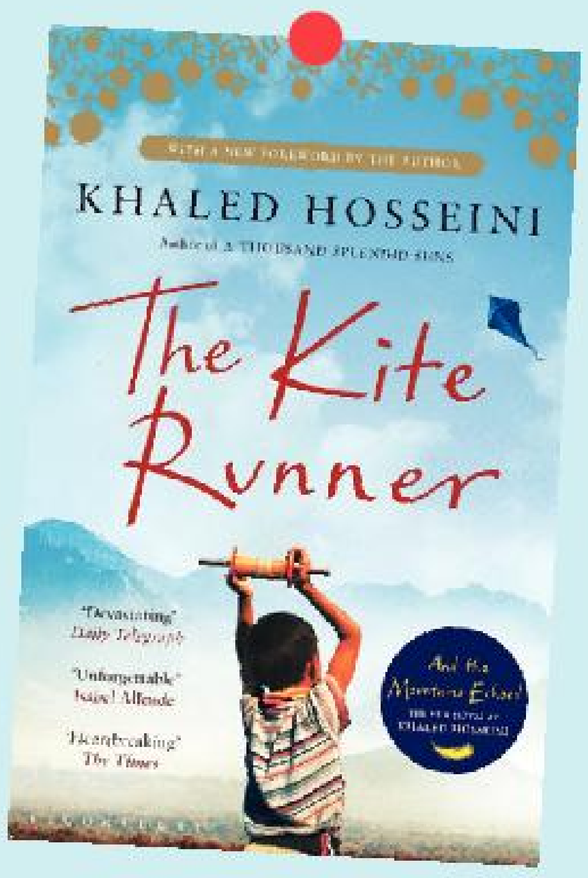

SCHOOLIDYLLEN
TOP NAEFF
DOOR
AMSTERDAM H.J.W. BECHT.

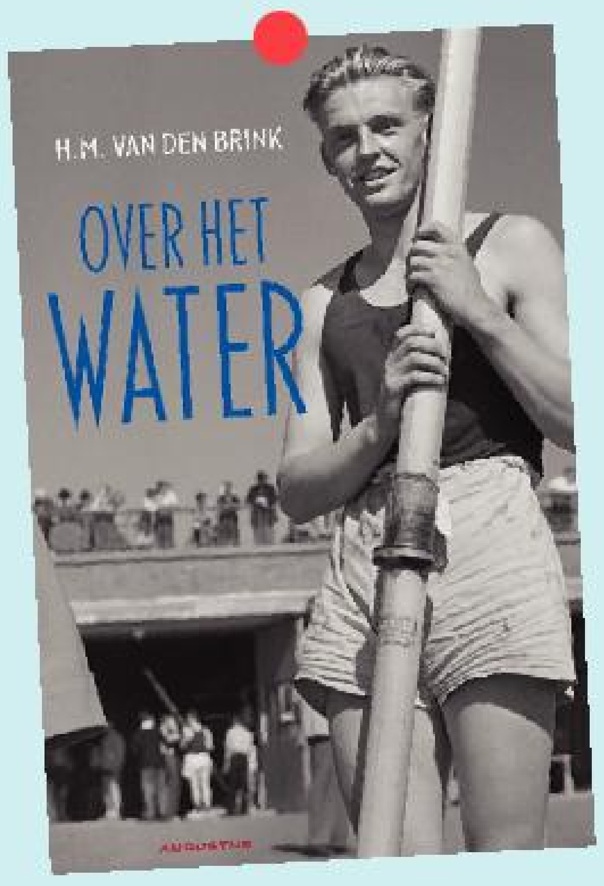

John
STEINBECK
OF
MICE
AND
MEN
'Such a perfect book'
NICK HORNBY

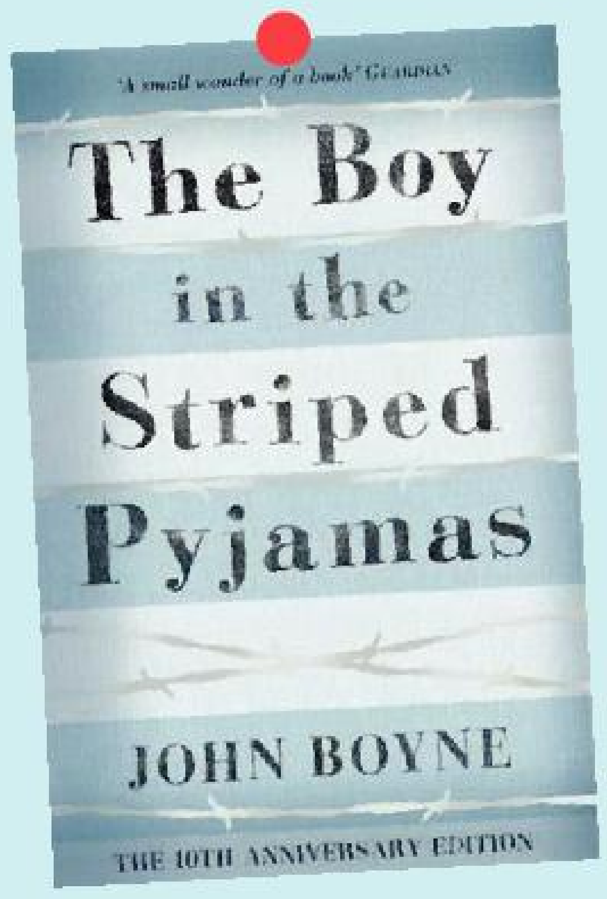

ERIC-EMMANUEL
SCHMITT
Monsieur Ibrahim
et les fleurs
du Coran

KiWi
Erich Maria
Remarque
Drei
Kameraden
Roman

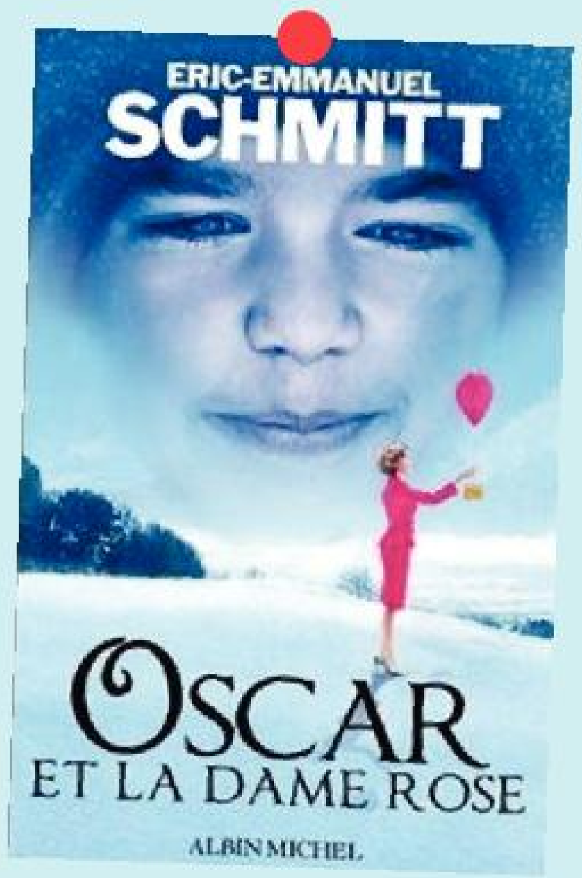

Honderd
uur
nacht
ANNA WOLTZ

KHALED HOSSEINI
The Kite
Runner

H.M. VAN DEN BRINK
OVER HET
WATER

The Boy
in the
Striped
Pyjamas
JOHN BOYNE
THE 10TH ANNIVERSARY EDITION

LEON
DE WINTER
DE RUIMTE
VAN
SOKOLOV

ERIC-EMMANUEL
SCHMITT
OSCAR
ET LA DAME ROSE
ALBIN MICHEL

NESCIO
Titaantjes
-vroege versie-
VERZORGD ÈN TOEGELICHT
DOOR LIENEKE FRERICHS

Bernlef De
onzichtbare
jongen

10.1 Tommy Wieringa, *Joe Speedboot*, 2005 (niveau 4)

'We keken naar Joe in afwachting van zijn gedachten.'

Tommy Wieringa (1967) brak door als schrijver met de roman *Joe Speedboot*. Het boek werd vele malen herdrukt en bekroond.
Het verhaal begint als de hoofdpersoon Fransje ontwaakt uit een maandenlange coma. Hij kan zich niet bewegen en niet praten. Zijn ouders en broers vertellen hem verhalen over wat er in Lomark gebeurt. Dat is over het algemeen niet veel, maar als ze vertellen over een nieuwe jongen die zijn entree in het dorp maakte door een verhuiswagen in een monumentale gevel te parkeren en ook nog Joe Speedboot* heet, spitst Fransje zijn oren. 'Hij klinkt als een goeie, als je het mij vraagt.'
Als Fransje voldoende gerevalideerd is en naar huis mag ('één functionerende rechterarm met veertig kilo lam vlees eraan'), maakt hij eindelijk kennis met Joe. Die zal zijn leven en dat van hun vrienden Engel en Christof danig opschudden.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Wie van de jongens is de 'leider' van de groep? Waaruit blijkt dat?

2 Welke twee zaken spelen een belangrijke rol in het leven van Fransje, Joe, Christof en Engel?

3 Leg uit dat de vier jongens niet gelijkgestemd zijn over welke daarvan het belangrijkst is.

4 Wie is de hoofdpersoon in tekst 1, 2 en 3? Leg uit.

5 In hoeverre maakt Fransje (de ik-persoon) deel uit van de vriendengroep?

6 Hoe kun je het motto van *Joe Speedboot* in verband brengen met Fransje?

▶ Joe Speedboot
De figuur Joe Speedboot is deels gemodelleerd naar de Nederlandse kunstenaar en avonturier Joost Conijn. Hij bouwde in 1999 zijn eerste vliegtuig, gemaakt van een fiets, een kruiwagen en een motor (zie afbeelding).

7 Noteer zoveel mogelijk verschillen tussen meisjesvriendschappen en de hier beschreven jongensvriendschap.

8 Lijkt *Joe Speedboot* je een echt jongensboek, of is het ook voor meisjes interessant? Waarom?

Tekst 1

Joe en Christof worden goede vrienden. Later komt Engel erbij, die zijn belangstelling voor natuurwetenschap met Joe deelt.

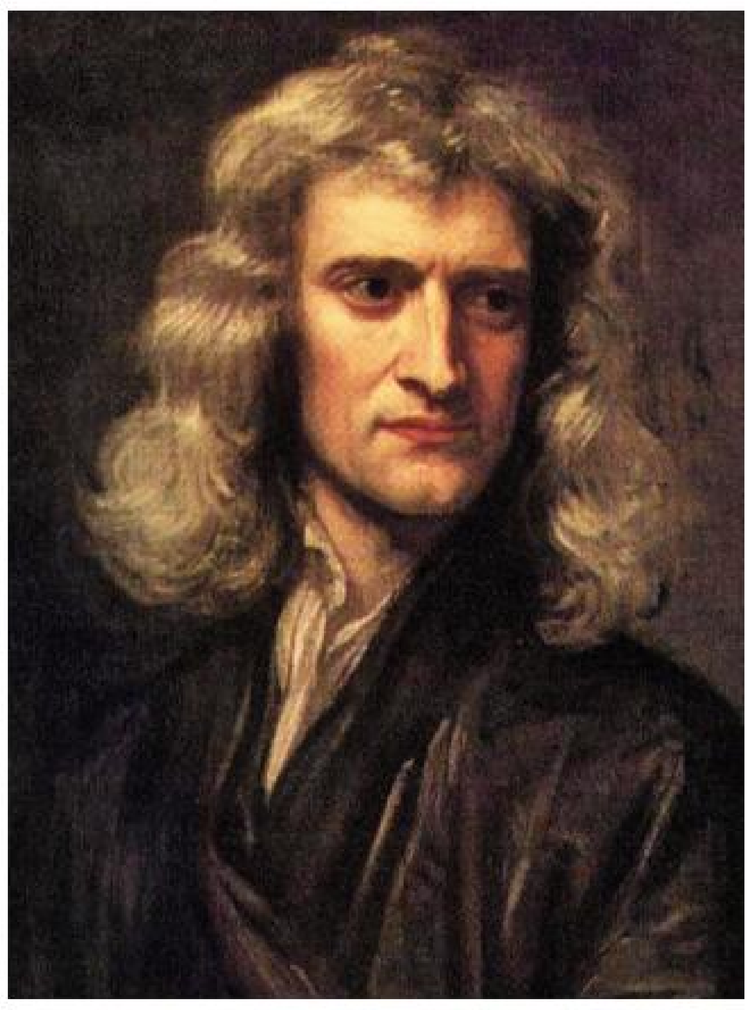
Het tweemanschap Joe en Christof breidde zich uit met Engel Eleveld, mijn gezegende pismaat*. Het gebeurde toen Joe met Engel ging vissen in een wiel[1]. Er zit veel snoek in die wielen. Joe ving er een, Engel wist van zijn vader dat je in de kop van de snoek de lijdensweg van Onze Lieve Heer kunt terugvinden. De snoek heeft schedelbotjes in de vorm van een hamer, spijkers en een kruis. Ze sloopten de schedel maar vonden niks wat erop leek.
Sindsdien waren Joe en Engel vrienden.
Ik zei al dat je Engel jarenlang niet zag staan, tot je hem opeens zag met een soort licht om zich heen. Zo ging het ook met Engel en de liefde. Hij deed nooit mee met kustikkertje met verlos en wisselde geen liefdesbriefjes uit, maar tekende aërodynamische wondertoestellen in een hardgekaft opschrijfboek en deed achteloze uitvindingen die de loop van de wereld verstoord zou hebben als hij ze onthouden had. Opeens waren Heleen van Paridon en Janna Griffioen verliefd op hem. Er was geen aanwijsbare oorzaak. Dezelfde week sloten Harriët Galama (borsten) en Ineke de Boer (nog grotere borsten) zich daarbij aan. Toen ging het snel. Vroegere helden verloren hun glans en het gevecht om de aandacht, er werden nog twee of drie meisjes verliefd op Engel en zo was hij vanuit het niets en zonder er ook maar iets voor te hebben gedaan de absolute prijsbok van het schoolplein. Zijn zakken puilden uit van de briefjes waarin met zenuwachtige vingers rode harten waren gestanst. Op eentje stond: 'I love joe.' Engel gaf het aan Joe: 'Verkeerd bezorgd,' zei hij.
Ik vond Engel even transparant en vloeiend als water. Musashi* zegt daar iets over, in het leerstuk 'Water' in Go Rin No Sho: 'Met water als basis wordt de geest als water. Water neemt de vorm aan van het voorwerp waar het in zit; soms is het vloeiend, soms een wilde zee.'
Ik moet toegeven, Engel deed het meesterlijk in zijn rol als Casanova*. Hij deelde met lichte hand attenties uit en toverde verlegen lachjes op de gezichten, maar het interesseerde hem te weinig om er echt werk van te maken.
Hij raakte net als Joe al vroeg geïnteresseerd in natuurwetenschappelijke verschijnselen. Toen hij thuis eens het medicijnkastje in de badkamer ruw opentrok, vielen er een fles mondwater, een strip vitaminepillen en een oude tandenborstel uit, en hoewel hij tot aan zijn knieën in een ontploffing van glas en licerine stond, merkte hij op dat fles, strip en tandenborstel ondanks verschillend gewicht gelijktijdig de badkamertegels bereikten.
- Newton*, zei Joe toen Engel hem over zijn ontdekking vertelde.
- O, zei Engel, jammer. Ik dacht echt...
- Vergeet Newton. Die had een pruik op. Goodyear moeten we hebben.
Dit begreep niemand.

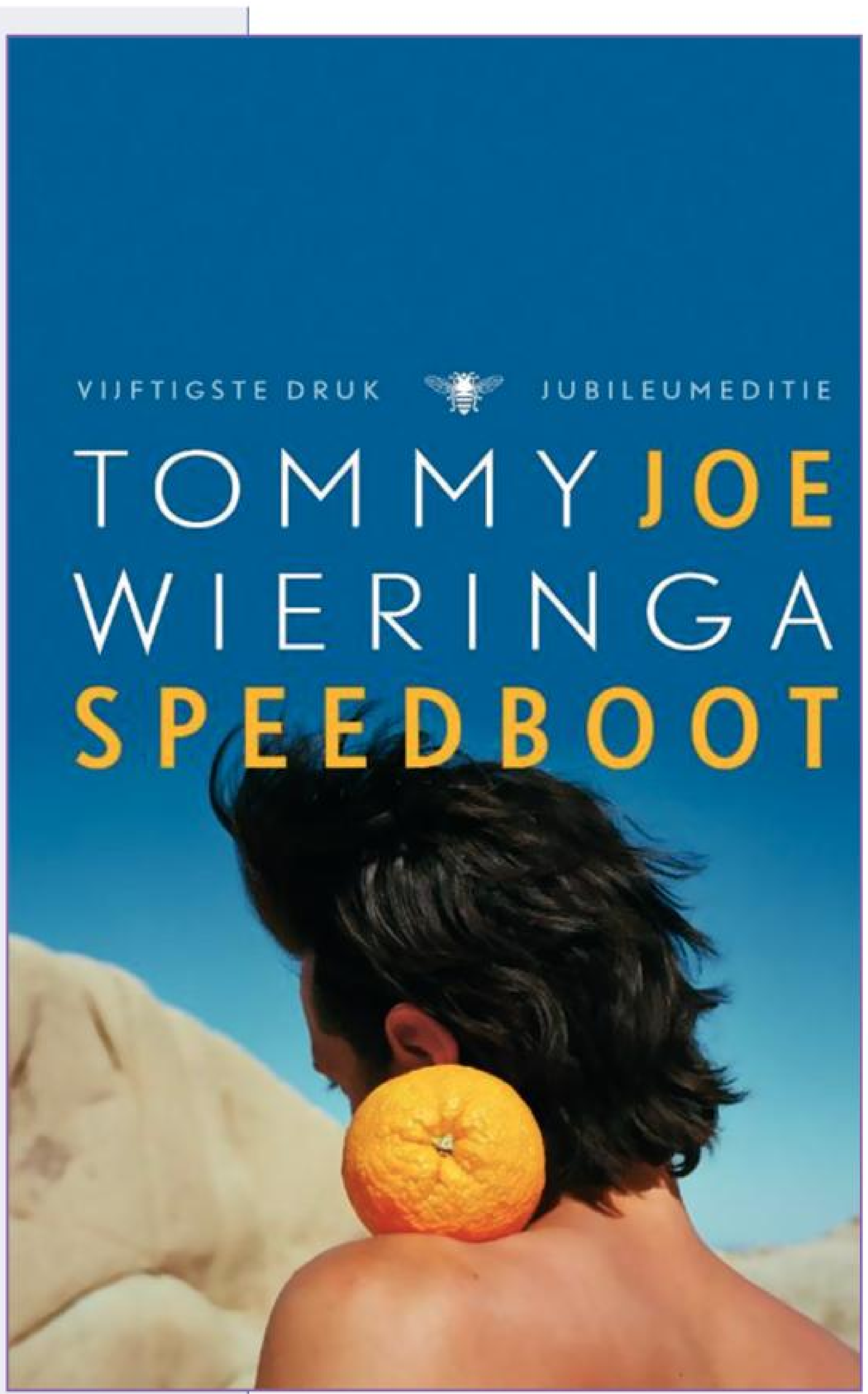
▶ ... mijn gezegende pismaat
Omdat Fransje zich nauwelijks kan bewegen, helpt Engel hem als hij moet plassen.

▶ Musashi
Bedoeld wordt Miyamoto Musashi, een beroemde samoeraikrijger van wie Fransje fan is. Zie ook pagina 184. Het motto van de roman is een citaat van Musashi: Er wordt gezegd dat de samoerai een tweevoudige weg heeft, van het penseel en van het zwaard.'

▶ Casanova
Zie pagina 227.

▶ Newton
Isaac Newton (1643-1727) was een Engelse wis- en natuurkundige die vooral bekend is geworden door de ontdekking van de zwaartekracht (zie afbeelding).

- Charles Goodyear, zei Joe, vulkaniseerde voor het eerst rubber. Een revolutie. Copernicus maakte de wereld rond, Goodyear maakte 'm berijdbaar. Rubber was in die tijd nog echt een probleem, het werd te zacht als het warm was en keihard als het koud was. Ze konden er nog weinig mee maar Goodyear was er maf van, van het idee van rubber. Hij experimenteerde jarenlang maar kreeg het niet voor elkaar. Toen hij op een dag zwavel mengde met rubber, liet hij per ongeluk een beetje vallen op een heet fornuis. En toen gebeurde het, het werd hard, het vulkaniseerde. Daar was op gewacht, dat was het begin, daarna veroverde rubber de wereld. Op rubberbanden! Maar Goodyear had er weinig lol van, die kon z'n patent niet eens verdedigen, die is arm doodgegaan. Martelaren zijn dat, die geven hun leven voor het doel.
We waren er droevig en een beetje stil van, hetzelfde gevoel dat je kreeg als je hoorde over jazzmuzikanten die de sterren van de hemel speelden maar nooit een cent zagen van de royalty's. Je zou willen dat het hun eigen stomme schuld was om van dat rotgevoel af te zijn.
Op middagen als deze, wanneer ze achter in Joe's garage zaten, liet ik me door India* naar hen toe rijden. India was goed voor mij. Sinds de keer dat ik Joe's hulp kwam vragen om Sam uit de boom te halen leek ze een zekere sympathie voor me te hebben opgevat. Wanneer ik op zo'n lege middag langs het Achterom kwam en hun fietsen zag staan, sloeg ik met vlakke hand op de voordeur tot zij opendeed. Ze reed me met kordate hulpvaardigheid naar de schuur en parkeerde me tussen Joe, Christof en Engel. Het was vol daar. Er was één stoel, bestemd voor Engel. Ik heb er tenminste nooit iemand anders op zien zitten. Hij wilde waarschijnlijk zijn goeie goed schoonhouden, hij was de enige die ik ooit heb gekend die op zijn zestiende al maatpakken droeg. Joe zat op de werkbank en Christof op het motorblok. Die garage was hun plannensmederij. In dat rookbruine hok waar het naar laswerk en olie rook, ontleedden ze de wereld om naar eigen inzicht weer in elkaar te zetten.
- Maar aan rubberbanden heb je nog niet veel als de wegen niet goed zijn, zei Joe. Wegen moet je hebben, asfaltwegen, niet de zandpaden en macadamwegen die ze toen hadden. Die waren slecht voor de auto en iedereen langs de weg stikte van het stof. Dan komen we uit bij Rimini en Girardeau.
Joe keek naar Christof, die afwezig met zijn vingers speelde.
- Het is ook het verhaal van Betlehem Asfalt*, Christof, jullie hebben alles aan hen te danken. De ingenieurs, ah!
Hij klakte met zijn tong. Engel knikte dat hij door moest gaan.
- Eigenlijk heel simpel, zei Joe. Rimini en Girardeau kwamen met het idee om de weg vrij te maken van keien en de gaten op te vullen. Nadat een wals de boel had geëgaliseerd kwamen er mannen met grote gieters vol kokend teer dat ze op het wegdek sproeiden. Daarop een laagje zand, paar dagen drogen en je hebt de eerste snelweg.
- Je vergeet de verbrandingsmotor, zei Christof, die lijkt me belangrijker dan rubber en wegen.
- Oeh, zei Joe alsof iemand hem in zijn buik geslagen had. Ander verhaal. Paard en wagen, stoommachine, verbrandingsmotor. Ik zie het zo: vier elementen, ja? Die moest de mens temmen, één vuur, twee water, drie aarde, vier lucht...

Tommy Wieringa, Joe Speedboot. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 2005

▶ **India**
India is het zusje van Joe.

▶ **Betlehem Asfalt**
Betlehem Asfalt is het bedrijf van Christofs vader.

Tekst 2

De jongens filosoferen nog even verder over hoe het element lucht overwonnen kan worden.

- Wisten jullie dat de moeder van PJ een naaktloper is? veranderde Christof het onderwerp.
- Piedzjee? vroeg Joe.

- Picolien Jane, zei Engel. Nieuw meisje, blond, pijpenkrullen, uit Zuid-Afrika.
Joe trok met zijn schouders. Christof sprong op van het motorblok.
- Heb je haar dan niet gezien? Dat kan niet!
- Ik denk het wel, zei Joe om Christof te kalmeren.
Hoe wij wisten dat PJ's moeder Kathleen Eilander nudist was? De postbode bezorgt bijvoorbeeld eens in de drie maanden het ledenblad Athena van de gelijknamige naturistenvereniging, gericht aan 'Mw. K. Eilander-Swarth', of een binnenvaartschipper uit Lomark zegt dat hij haar naakt gezien heeft op een van de strandjes tussen de kribben in de rivier. Misschien is het alleen maar een gerucht, een zich tot feit verdikkende roddel die zo sterk wordt dat Kathleen Eilander op een dag de onbedwingbare en niet eerder gevoelde behoefte heeft om naar de rivier te gaan, zich uit te kleden en naakt te gaan zwemmen. Hoe dan ook, wij wisten het. Wij hadden nog nooit een nudist gezien. Het klonk naar *ernstige* naaktheid, en dingen waar wij naar verlangden.
Engel keek naar mij. Hij had dezelfde kleur ogen als mijn favoriete kleur vulpeninkt. Hij wist dat ik van die middagen hield, wanneer Joe op zijn praatstoel zat en theorieën verkondigde die met hun voeten in de werkelijkheid stonden en met hun hoofd in de wolken staken.
Volgens Christof jogde mevrouw Eilander 's morgens heel vroeg naar de rivier en nam daar een bad. En ook in de tuin achter het Witte Huis bewoog ze zich naakt. Christof zei dat ze vreemde hoge benen had, maar het waren niet haar benen die de voornaamste rol speelden in mijn voorstellingen van de nudist. Ik zag andere dingen. Dingen die mijn keel dichtknepen. Ze was een moeder en daarmee een oude vrouw, maar ik merkte hoe ze na het nieuws van die naaktloperij transformeerde tot een seksueel wezen met een geheim dat wij toevallig kenden en ons hoofd vulde met dringende vragen en onze buik met gesmolten suiker.
Met tegenzin daalde Joe af naar het onderwerp van mevrouw Eilanders benen.
- Kunnen we het zien? vroeg hij, maar Christof schudde van nee.
- Muur rond de tuin, zei hij, en het is nog donker als ze zwemt.
Joe speelde nadenkend met een schroevendraaier die hij als de baton van een majorette tussen de vingers van zijn goede hand bewoog. Op mijn schouder dommelde Woensdag*, mijn handtamme kauw.
Het rimpelige vliesje was over zijn kraalogen geschoven. Hij was uitgegroeid tot een schoonheid van een vogel, een parmantig, trots dier dat ik had getraind om naar mij terug te komen wanneer ik floot. Joe had een gelukkige hand van kiezen gehad, ik dacht niet dat er een mooiere kauw te vinden was. De veren in zijn nek en op de achterkant van zijn kop waren zilvergrijs als grafiet, als hij liep knikte zijn kopje op een manier die hem een zeker aanzien verschafte, 't Is niet zoals met de spreeuw, daar lees je de lagergeplaatstheid als het ware aan af. Spreeuwen bewegen zich weliswaar in fantastische draaikolken en zinderende spiralen door de lucht, maar in zulke enorme aantallen dat je aan grote steden moet denken waar de mensen elkaar haten en vertrappen maar vreemd genoeg niet zonder elkaar kunnen.
Woensdag bezat een soort innerlijke adel die hem boven minderwaardige vuilnisvreters als spreeuwen en meeuwen plaatste. Hij zou mevrouw Eilander kunnen zien wanneer ze naakt in de tuin liep, maar een kauw was niet geïnteresseerd in zulke dingen. Ik probeerde me vaak in Woensdag te verplaatsen wanneer hij boven Lomark vloog, me voor te stellen hoe de wereld eruitzag in vogelperspectief. Het was mijn droom van alziendheid — niets zou meer verborgen zijn, ik zou de Geschiedenis van Alles kunnen schrijven.
We keken naar Joe in afwachting van zijn gedachten. Joe keek naar Woensdag terwijl de schroevendraaier steeds vlugger tussen zijn vingers propellerde. Razendsnel kon hij dat. Toen de schroevendraaier uiteindelijk viel en wij allevier met de schok van verbroken betovering naar de betonnen vloer keken waar hij helder tinkelend op terechtkwam, trok Joe zijn wenkbrauwen op.
- 't Is eigenlijk heel simpel, zei hij. Als we haar naakt willen zien, moeten we zelf een vliegtuig hebben.

Tommy Wieringa, Joe Speedboot. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 2005

▶ Woensdag
Woensdag is de kauw die Joe voor Fransje heeft gevangen. Hij vertegenwoordigt alles wat Fransje zelf niet kan. De naam 'Woensdag' is een allusie op het personage Vrijdag in *Robinson Crusoe*. Vrijdag is een soort hulpje van de hoofdpersoon.

▶ Woordbetekenissen
[1]wiel: diepe, ronde plas bij een dijk

10.2 Judith Koelemeijer, *Hemelvaart*, 2013 (niveau 2)

'Lang heb ik gedacht dat ik haar goed kende.'

Voordat ze schrijfster werd, was Judith Koelemeijer (1967) journalist. Ze schrijft literaire non-fictie*. Dat wil zeggen dat de gebeurtenissen die ze in haar romans beschrijft werkelijk hebben plaatsgevonden, maar dat haar boeken tegelijk literair zijn door de manier waarop ze over die gebeurtenissen schrijft.
Hemelvaart gaat over zes vriendinnen, onder wie Judith, die na hun eindexamen op vakantie naar Griekenland gaan. Annette, een van de zes meiden, komt om het leven. Op de terugreis staan de meisjes aan dek van de veerboot: vijf meisjes, zes rugzakken en één doodskist.
Nu, een kleine dertig jaar later, wil Judith weten wat er de nacht van Annettes dood precies is gebeurd. Ze wil ook onderzoeken wat het ongeluk met de vriendschap van de overige vijf heeft gedaan en wat het voor hun verdere levens heeft betekend.

Lees tekst 1. Het is het begin van *Hemelvaart*. Beantwoord de vragen.

1 Judith vraag zich af waarom de herinnering zo pijnlijk blijft. Wat denk jij?

▶ Non-fictie
Waargebeurd verhaal of zakelijke tekst. We spreken van literaire non-fictie als de tekst het doel heeft de werkelijkheid te beschrijven, maar de schrijver literaire middelen gebruikt om bijvoorbeeld spanning te creëren.

Tekst 1

Ik weet niet of ik ooit zal begrijpen wat er die nacht is gebeurd. Hoe het zo onherroepelijk mis kon gaan. Eén ding weet ik wel. Mijn leven was anders verlopen als Annette er nog was geweest.
Het is allemaal lang geleden, al meer dan vijfentwintig jaar. Ik durf niet te zeggen dat mijn herinneringen betrouwbaar zijn. We maken ons eigen verhaal van het verleden; een versie die aanvaardbaar lijkt, met een duidelijk begin, midden en einde. Alsof het zo moest zijn en niet anders. We willen liever niet weten hoeveel er wordt bepaald door stom toeval of het lot.
Ze was mijn vriendin, Annette. Nu ik weer veel aan haar denk, verbaast het me hoe ze nog leeft in mijn gedachten. Soms lijkt het of ik haar kan aanraken. Haar magere schouders, haar smalle, warme rug. Kunnen handen herinneringen bewaren? Ik geloof dat we elkaar veel omhelsden. Toen ik jong was, kon ook mijn vriendschap met een meisje de intensiteit hebben van een verliefdheid. Annette had groene ogen die licht leken te geven, als van een kat in het donker. Met die ogen verleidde ze, sleurde ze me mee, ook tijdens onze laatste nacht op Paros.
Lang heb ik gedacht dat ik haar goed kende. Als je onzeker bent en naar bevestiging zoekt, denk je al snel dat de ander net zo is als jij. Pas de laatste tijd besef ik hoe weinig ik van haar weet. De vriendschap was voorbij voordat zij werkelijk was begonnen. We hebben gedanst, gezopen, ja, flink gezopen, geflirt en gelachen samen. Maar er was nog zoveel niet gezegd.
Annette zal altijd twintig blijven. Elk jaar voert me verder weg van wie zij was, van wie wij toen waren. Toch keer ik telkens bij haar

Links Annette Sierhuis en rechts Judith Koelemeijer

terug. Er is die nacht iets kapotgegaan wat ik nooit heb kunnen helen, al zou ik nog steeds niet kunnen zeggen wat er precies verloren ging. In al die tijd zijn er geen antwoorden gekomen, alleen maar meer vragen.
Ik wilde al lang over Annette schrijven. Zij is het verhaal van mijn jeugd, of beter gezegd: van het einde ervan. Nog geen week nadat we zonder haar waren teruggekeerd uit Griekenland, zette ik de eerste woorden op papier. Ik heb die dagboekaantekeningen nog steeds. Op dertig A4-multomapvellen staat gedetailleerd wat ik heb meegemaakt. Maar dat wil niet zeggen dat het ook waar is. Of dat ik er toen werkelijk iets van begreep.
Achttien was ik. Een meisje met rechtopstaand wit haar, ronde wangen en ogen die nog weinig hebben gezien. Er is geen vakantiefoto uit die tijd waarop ik niet lach. Kan ik nog terughalen wie ik was, wat ik dacht? Het is merkwaardig hoe weinig toegang je soms hebt tot je oude zelf. Al kan muziek onverwacht deuren openen. In die zomer van 1985 luisterden we naar U2, de Simple Minds, David Bowie en The Cure; bands die nog geregeld op de radio te horen zijn. Het gebeurt me vaak dat ik in de auto word overvallen door 'The Unforgettable Fire' van U2, of 'Don't You (Forget About Me)' van de Simple Minds. En altijd, altijd moet ik dan aan Annette denken, en vraag ik me af waarom de herinnering zo pijnlijk blijft.

Jarenlang deinsde ik ervoor terug dit verhaal te vertellen. Ik heb nog steeds mijn aarzelingen. Ik weet niet of het wel deugt wat ik wil.
We waren met z'n zessen op Paros. Wil ik meer helderheid krijgen over onze laatste nacht op het eiland, dan zal ik terug moeten gaan naar de vriendinnen van vroeger. Ik heb ze al jaren niet meer gezien en betwijfel of ze hun herinneringen met mij willen delen. We hebben nooit goed kunnen praten over Annettes dood.
En wat moet ik met de Griek Nikos? En met de Duitsers? Onze vrienden van die nacht? Ik zou kunnen proberen ze terug te vinden. Maar wat geeft mij het recht hen lastig te vallen met een beladen verleden.
De vraag wat Annette er zelf van zou vinden dat ik over haar schrijf, durf ik al helemaal niet te beantwoorden. Ze liet zich niet graag kennen, ik kreeg nooit helemaal vat op haar. En dan zou ik nu prijsgeven wat zij zelf kennelijk liever verborgen hield.
Annettes ouders, Rein en Corry, hebben me alles gegeven wat hun dochter hun heeft nagelaten. Haar dagboek, fotoalbums, oude schoolschriften, familiefilms, gedichten, tekeningen. Een grote boodschappentas van de Socialistische Partij vol. Maar het heeft iets ongemakkelijks om op mijn Amsterdamse zolderkamer in Annettes nalatenschap te bladeren. Althans: wat daar nog van over is.
Ik kan niet anders. Zo eenvoudig is het. Het verleden trekt en roept, als een oude jeugdliefde die je ondanks alle bittere herinneringen nog één keer wilt zien. Ik moet dit verhaal vertellen, in een laatste poging het onbegrijpelijke te begrijpen.

Judith Koelemeijer, Hemelvaart. Atlas Contact, Amsterdam 2013

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

2 De hits uit de jaren tachtig spelen een belangrijke rol in tekst 1 en 2. Welke twee functies heeft die muziek hier, denk je?

3 Vind je de vriendschap tussen Judith en Annette gelijkwaardig? Leg uit.

4 Vind je dat een vriendschap altijd gelijkwaardig moet zijn? Leg uit.

5 Welke literaire middelen worden in dit fragment gebruikt om spanning te creëren? Noteer er twee.

6 Waarom heet dit boek *Hemelvaart* en niet bijvoorbeeld *Pasen* of *Pinksteren*?

7 'Sommige vriendschappen ontstaan geleidelijk. Andere bloeien plotseling op, als een hevige verliefdheid.' Is dat typisch voor de vriendschap tussen Judith en Annette of geldt dat meer in het algemeen, denk je?

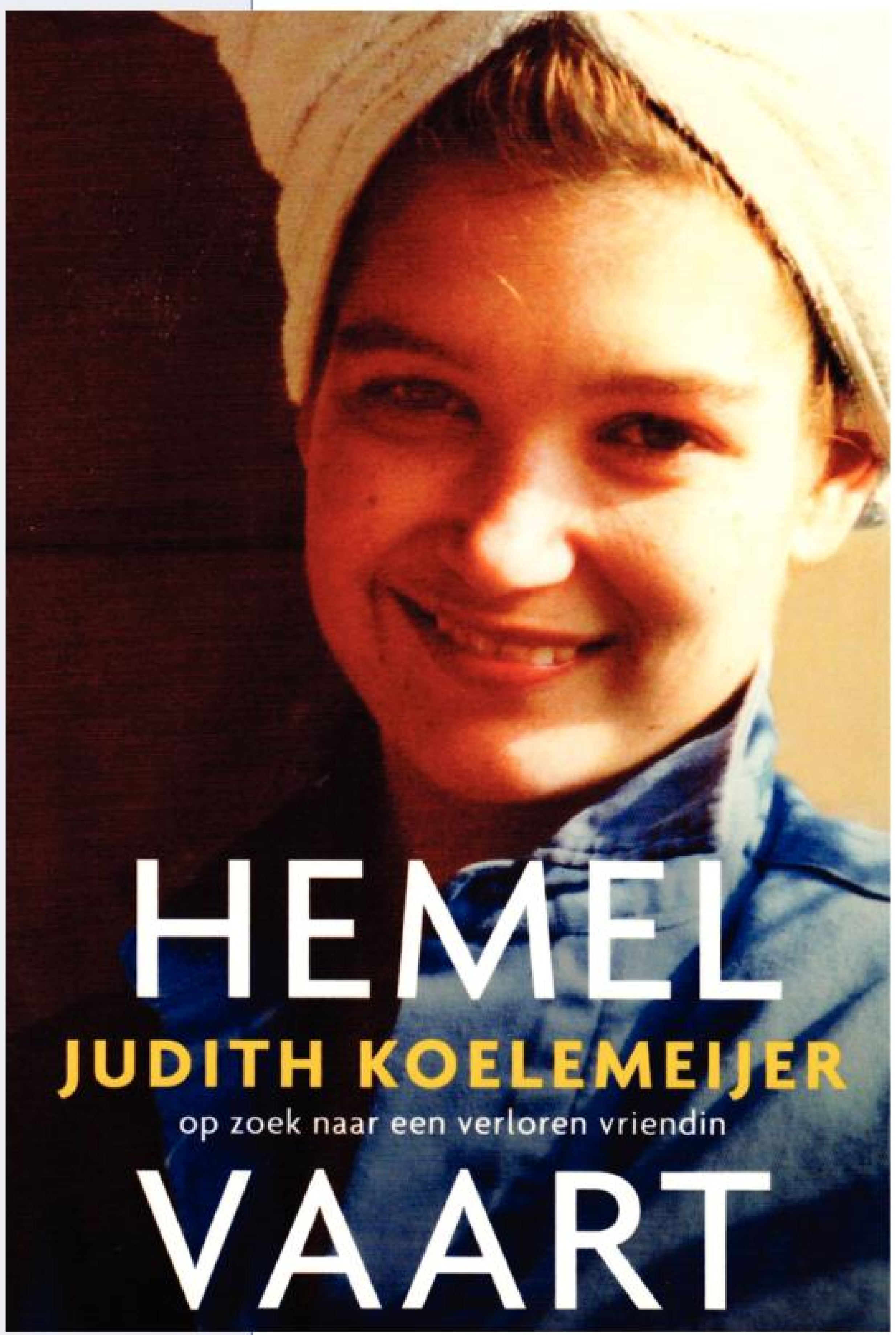
8 Tekst 2 speelt zich af in het midden van de jaren '80. Wat was er toen anders dan nu? Wat is ongeveer hetzelfde?

Tekst 2

Sommige vriendschappen ontstaan geleidelijk. Andere bloeien plotseling op, als een hevige verliefdheid. Bij Annette en mij leek dat laatste te gebeuren. Ineens was het aan. Of heb ik ook die herinnering later ingekleurd? Maak ik het mooier dan het was? Annette was mijn vriendin. Maar was ik ook haar vriendin?
Ik moet eerlijk zijn. Annette had vriendinnen die haar al veel langer en beter kenden dan ik. Zoals Marianne, met wie ze al jaren omging. Marianne en Annette belden elkaar bijna dagelijks en ze hadden dezelfde vriendjes — alleen in een andere volgorde. Als er een zich met recht 'beste vriendin van Annette' kan noemen, is Marianne het wel. Ik mag mezelf geen bijzondere positie toedichten, enkel en alleen omdat ik toevallig in die laatste momenten bij Annette was.
Onze vriendschap begon in Plus, dat is een ding dat zeker is. '17-Plus' voluit. Een jeugdhonk in Wormer, op een steenworp afstand van mijn huis. Het zou kunnen dat ik Annette op een avond uitnodigde om mee te gaan. Of misschien kwam ik haar er toevallig tegen, bijvoorbeeld omdat er een lawaaibandje speelde van een jongen die ze kende. Ik weet het niet meer. Eerder dan in november of december 1984 zal het in elk geval niet geweest zijn; in haar eerste jaar op het St. Michaël College zag Annette me nog niet staan. Ik was zoveel jonger en onervarener dan zij. Maar kennelijk had ik die achterstand in 6-atheneum aardig ingelopen. Vanaf eind 1984 waren we vrijwel elke zaterdagavond in 17-Plus te vinden.
In Plus kwamen de alternatieve jongens uit het dorp. De muzikanten van Wormers beroemdste punkband The Ex, die de Witte Villa van papierfabriek Van Gelder hadden gekraakt. Langharige, linkse jongens in grote, gebreide truien. Newwavefans, Bowie-adepten, punkers met hanenkammen. De meesten waren een stuk ouder dan ikzelf. Mijn hart bonkte altijd in mijn keel wanneer ik de zware klapdeuren openduwde en vervolgens in de donkere en rokerige ruimte aarzelend naar een bekend gezicht zocht. Annette daarentegen kende er al snel iedereen. Binnen een paar weken was ze volledig opgenomen in de vriendengroep van Frank Leurs, de lieve en verlegen zanger van Mothers Despair, en Kees-Jan Kindt, die al op zichzelf woonde en met zijn eeuwige boeddhaglimlach Annette meteen voor zich innam. Ze zoop en lachte met die jongens als een halve kerel, terwijl ze tegelijkertijd niets aan vrouwelijkheid inboette; ze bleef het aantrekkelijke meisje

dat als een vlinder van de een naar de ander fladderde en intussen heel goed wist wie ze leuk vond — of wie haar wel zag zitten. Want naïef was ze niet.
Ik zie haar zo weer staan aan de lange bar in Plus, onhandig manoeuvrerend met glazen bier. Ze verdiende 'geen zak' met haar krantenwijk, maar bleef gul rondjes geven. Altijd had ze de lachers op haar hand. Ze had een droog, misschien typisch Zaans gevoel voor humor. 'Wie is de beste plastisch chirurg ter wereld?' riep ze dan bijvoorbeeld. Al die jongens schaapachtig lachen. En dan zij, triomfantelijk: 'De paus! Want die kan van een lul een bisschop maken!'
Terwijl Annette in Plus het hoogste woord voerde, stond ik er vaak wat stilletjes en onbeholpen glimlachend bij; meestal bedacht ik pas achteraf, wanneer ik allang en altijd in m'n eentje in mijn tienerhoogslaper lag, wat ik had moeten zeggen of welke geweldige grap ik had kunnen maken.
Alleen op de dansvloer kende ik geen gêne.
'Die Juth, die kan swingen' schreef Annette in het dagboek dat ik pas veel later zou lezen. 'Zalig om naar te kijken. Zo zie je maar, Juth is niet overdreven knap of zo, maar als ze danst is het echt een spetter want door haar spontaniteit straalt het van haar af.'
Ik denk dat we elkaar daar allereerst vonden, Annette en ik. Op de met bruine plavuizen betegelde dansvloer van Plus. We daagden elkaar uit, vroegen nummers aan. U2, Prince, de Talking Heads. We dansten en dansten en zagen niemand meer. Pas als de bar allang gesloten was, lieten we ons door de schoonmakers naar buiten vegen.
Het was een 'kolere-end' fietsen van Wormer naar haar woonplaats West-Knollendam, vond Annette. Vooral 's nachts, na ettelijke glazen bier. Ze had toch al een bijzondere manier van fietsen; ik kon haar altijd van ver herkennen. Bij elke trapbeweging gooide ze haar hele bovenlijf in de strijd; ze slingerde van links naar rechts alsof ze altijd zware tegenwind had en alle kracht die ze in haar frêle lijf had moest inzetten om de pedalen van haar oude opoefiets rond te duwen. Nooit versnelde ze haar trage tempo en ze kwam altijd overal te laat.
'Kan ik niet bij jou blijven slapen,' zei Annette regelmatig wanneer we ten slotte buiten stonden.
Plus lag achter de Dorpsstraat, tussen de weilanden. In de zomer roken de nachten naar vers gemaaid gras. Bij mij thuis was de achterdeur altijd open. Giechelend stommelden we de krakende, bielzen trap op. Tot vroeg in de ochtend lagen we te praten over de jongens van die avond.
Zussie, noemde ze me al snel. Zusje, op z'n Zaans. 'Als ik nog een zus had willen hebben,' zei ze, 'had jij dat moeten zijn.' Soms dacht ik dat ze in mij een nog onschuldig en enthousiast meisje zag, dat ze als een jonger zusje graag op sleeptouw nam.
Ik weet nog precies wanneer ze dat voor het eerst zei, *zussie*. Het was in januari 1985. We hadden gym gehad. In de kleedkamer praatte Annette met Ellen en Joyce over Griekenland. 'Lijkt me gaaf,' zei ze, 'rondtrekken met een rugzak over die eilanden.' Iedereen maakte al plannen voor de lange, vrije maanden na het eindexamen. Alleen ikzelf leek nog niks bedacht te hebben. Had Annette door dat ik meeluisterde? Ineens draaide ze zich naar me toe. 'Waarom ga jij eigenlijk ook niet mee, *zussie*?' Ze overdonderde me volkomen. Ik stamelde zoiets als dat ik het onwijs zou vinden. 'Nou, dat is mooi,' zei ze. Toen liep ze weg, met die relaxte, wat slungelige tred van haar. Appel in haar hand, gymtas over haar schouder.

Judith Koelemeijer, Hemelvaart. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam 2013

10.3 Bert Wagendorp, *Ventoux*, 2013 (niveau 3)

'Het mag niet voorbij zijn! Het moet eeuwig duren!'

Bert Wagendorp (1956) is journalist en columnist voor *de Volkskrant*. Hij heeft meerdere malen verslag gedaan van de Tour de France. Zijn liefde voor wielrennen blijkt ook uit de titel van zijn roman *Ventoux*. De Mont Ventoux is een moeilijk te beklimmen berg die soms in de Tour de France wordt opgenomen en dan altijd voor veel spektakel zorgt. Toch is *Ventoux* geen echt wielrenboek. Zelf heeft Wagendorp daarover gezegd: '*Ventoux* gaat niet over wielrennen, noch gaat het over sport. Het is een verhaal over vriendschap met fietsen als decor.'
Bart, Joost, Peter, André, David en Laura hebben eindexamen gedaan. Joost en Bart hebben het plan om in de zomer op de fiets de Mont Ventoux te beklimmen. André, David en Laura zullen hen later nareizen.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Waarom wil Peter de Mont Ventoux beklimmen?

____

____

Tekst 1

Peter, de enige die niet mee zou gaan naar Frankrijk, krijgt bezoek van Bart (de verteller).

'Jij bent toch van plan om met Joost bergen te gaan beklimmen, op de racefiets?'
'Ja, dat zijn we wel van plan ja. Tenminste, Joost is het van plan, en ik ga met hem mee. Had je ook behoefte?'
'Ja,' zei hij, tot mijn verbazing. 'Telkens als ik voorlees, komen mensen aanzetten met Petrarca en zijn Laura*, en dat is natuurlijk ook niet zo raar, want dat ligt nogal voor de hand vanwege het domme toeval van onze namen. En dan hebben ze het natuurlijk ook over de Mont Ventoux*.'
'Ja?'
'Ik dacht: misschien kan ik met jullie mee, die berg op.'
'Zo, ongetraind? Dat red je nooit.'
'Natuurlijk wel. Luister.' Hij ging staan en begon een gedicht te declameren.
'Dichten is fietsen op de Mont Ventoux, waar Tommy Simpson nog is overleden, onder zo tragische omstandigheden, werd hier de wereldkampioen doodmoe.'
'Mooi. Nieuw werk?'
'Stil, ik ben nog niet klaar.' Hij hernam zijn pose en ging verder. 'Op deze col zijn velen losgereden, eerste categorie, sindsdien taboe, het ruikt naar dennengeur, Sunsilk Shampoo, die je wel nodig hebt, eenmaal beneden.'
Ik begon te lachen en wilde er een klein applausje tegenaan gooien. 'Ho nou! Heb je nou nog niet in de gaten dat het een sonnet is? Er komen nog zes regels.' Hij ging verder. 'Alles is onuitsprekelijk vermoeiend, de Mont Ventoux opfietsen wel heel erg, waarvoor ook geldt: bezint eer gij begint. Toch haal ik, ook al is de hitte schroeiend, de top van deze kaalgeslagen berg: ijdelheid en het najagen van wind.'
'Schitterend,' zei ik. 'Gedicht over wielrennen, hoor je niet vaak. Maar waar haal je dat opeens vandaan?'

Petrarca en zijn Laura
Francesco Petrarca (1304-1374) was een beroemde Italiaanse schrijver (zie afbeelding). Hij is zijn leven lang verliefd geweest op Laura, voor wie hij honderden sonnetten heeft geschreven. Hij heeft in 1336 de Mont Ventoux (te voet) beklommen en daarover geschreven.

‘Is niet van mij. Jan Kal*, ken je die?’
‘Nee, nooit...’
‘Ik kwam hem laatst tegen. Aardige man met lang haar. En toen vertelde hij dat hij de Mont Ventoux op was gefietst, en dat hij dit gedicht klaar had toen hij boven was. Hij had trouwens op de top een hartslag van boven de tweehonderd, want hij is ongetraind en rookt als een schoorsteen. Dus het had niet veel langer moeten duren, want dan had hij het niet overleefd.’
‘Hadden we dit gedicht niet gehad.’
‘Nee. Maar nu dacht ik dus: wat Jan Kal kan, kan ik ook. En misschien heb ik ook een gedicht klaar, als ik boven ben. Dan kan ik, als ik ergens voorlees en ze beginnen weer over Petrarca en de kale berg, iedereen tot stilte manen en het gedicht over mijn klim voorlezen.’
‘Heb je een fiets?’
‘Ik vraag of ik die Raleigh van Andrés vader mag lenen. Raleigh, jongen, dan hoef je eigenlijk helemaal niet te trappen. Als je me laat weten wanneer jullie omhooggaan zorg ik dat ik die dag ook aan de voet sta.’
‘Joost wil eerst trainen in de Vogezen en de Alpen. Hij wil de Galibier op. Misschien moet je met ons meegaan.’
‘Interesseert me niks, de Galibier. Het gaat me om de Ventoux. Ik kom jullie wel met de trein achterna.’

Bert Wagendorp, Ventoux. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam 2014

▶ Mont Ventoux
De Mont Ventoux is een 1912 meter hoge berg in Zuid-Frankrijk. Onder wielrenners geldt deze berg als een grote uitdaging. In het bos aan de voet van de berg is het bij warm weer erg benauwd en op het hogere, kale stuk, hebben de elementen vrij spel. In 1970 is de Britse wielrenner Tommy Simpson tijdens de beklimming van de Mont Ventoux overleden.

▶ Jan Kal
Jan Kal (1946) is een Nederlandse dichter die zich helemaal heeft gericht op het schrijven van sonnetten. Hij debuteerde in 1974 met *Fietsen op de Mont Ventoux.*

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

2 Leg uit dat de bijeenkomst van de vrienden na de diploma-uitreiking zowel een vrolijke als een minder vrolijke kant heeft.

3 Het gedicht dat Peter op de avond van de diploma-uitreiking voorleest, gaat ‘over afscheid en de stroom van de tijd, het was weemoed vermengd met hoop’. Leg uit dat dit goed bij de gelegenheid past.

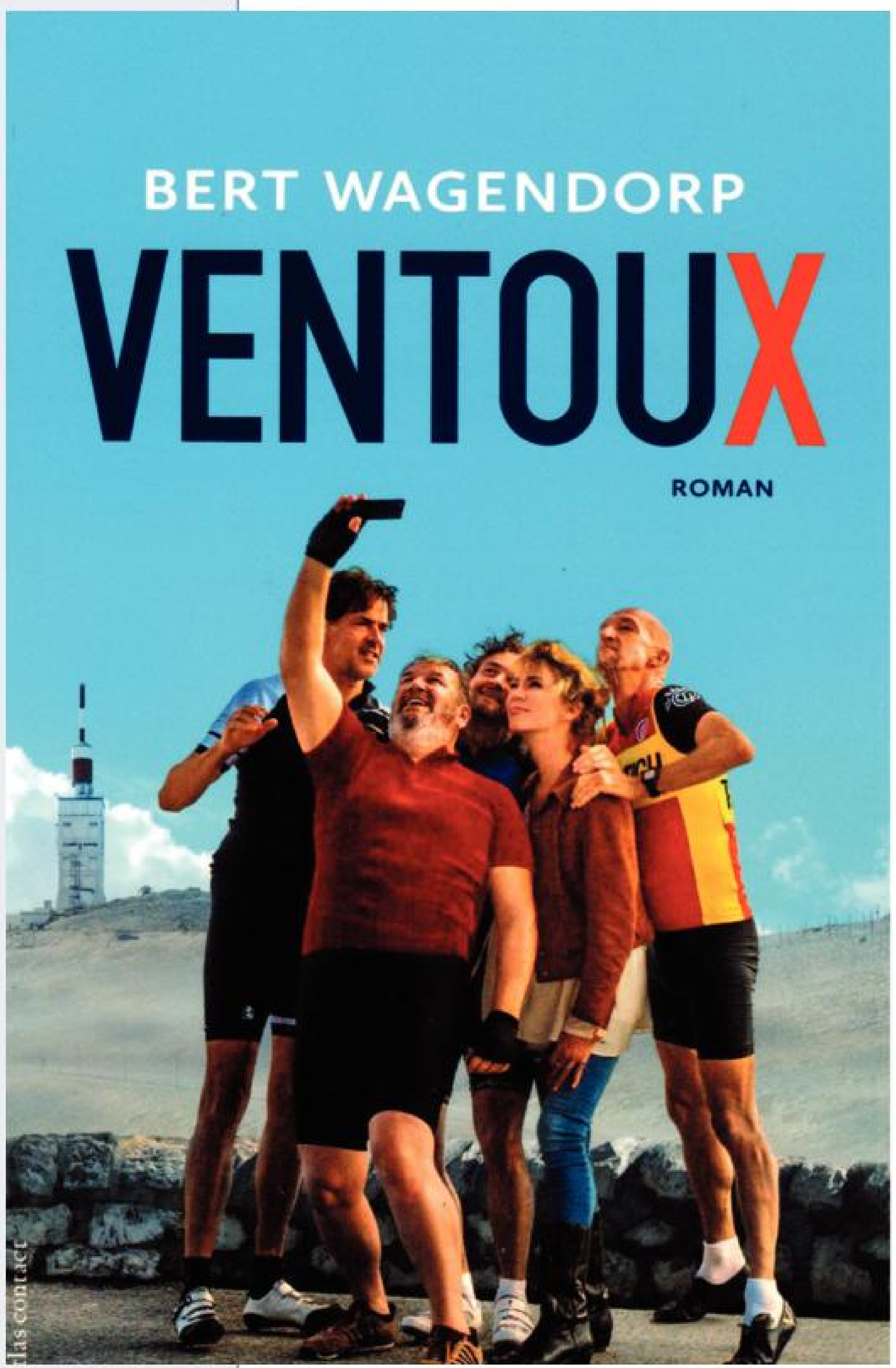
4 Waarom zou Peter het bangst zijn dat ‘het’ voorbij is, denk je?

Tekst 2

Het was de avond voor Joost en ik zouden vertrekken. We zaten in het kantoor van Eastwest Adventures, waar we wel vaker op de grote leren bank voor de goedgevulde koelkast hingen. De sfeer was ditmaal anders: het was de laatste avond waarop we als scholieren bij elkaar waren.
We hadden een paar dagen eerder ons diploma gekregen. Joost en Laura waren vanwege hun uitstekende cijfers apart toegesproken door rector Berghout. ‘Jullie hebben onze school een grote eer bewezen en nu verwacht het land grote dingen

van jullie.' Laura stond die dag op de voorpagina van *De Telegraaf*, vanwege haar zes tienen en twee negens op de eindlijst, onder het kopje 'Genie in de provincie'. Op de vraag wat ze nu ging doen, had ze geantwoord dat ze een jaar naar Perugia ging om Italiaans te studeren.
Peter had speciaal voor de gelegenheid een lang gedicht geschreven. Berghout kondigde hem aan als de 'beroemdste leerling van de school'. Hij kwam in een roze pak het podium op. Naast de microfoon stond een tafeltje met een cassetterecorder. Die was aangesloten op de geluidsinstallatie van de aula; nadat Peter een knop had ingedrukt, vulde pianomuziek de ruimte. Het was vreemde, ijle muziek, in een eindeloze herhaling. In de zaal begonnen sommige mensen zenuwachtig te lachen. Peter stond in zijn roze pak als een standbeeld voor de microfoon, hij keek strak de zaal in en langzaam werd het stil.
Ik keek naar André, maar die leek door de muziek te zijn gegrepen. Hij keek in de verte, alsof hij een geheime boodschap doorkreeg. Ik vroeg me af hoelang Peter zo zou blijven staan. Aan de rand van het podium maakte Berghout een verontschuldigende beweging naar de zaal.
De muziek leek weg te sterven en ging toen over in een zachte melodie die zo wonderlijk en zo prachtig was dat ik er tranen van in mijn ogen kreeg. Ik legde mijn hand op de schouder van André, dat leek het meest logische dat ik kon doen. Schuin voor me stonden Joost en Laura, beiden met een bos bloemen in de handen. Laura had haar ogen gesloten. Joost speelde mee met zijn vingers.
Ik weet niet hoelang het duurde. Plotseling draaide Peter de muziek zachter en begon aan zijn gedicht. Het leek er volkomen natuurlijk bij aan te sluiten, het kabbelde in hetzelfde ritme, ging omhoog en omlaag, het ging van staccato naar lange zinnen die hij bijna zingend uitsprak, begeleid door de pianotonen. Het ging over afscheid en de stroom van de tijd, het was weemoed vermengd met hoop, hij leek in trance, een magiër die toverspreuken formuleerde.
Hij was tegelijk met de muziek klaar. Er viel een stilte. Peter wiste zich het zweet van zijn voorhoofd. Hij glimlachte naar de zaal en zei toen: 'Het gedicht heet "Canto Ostinato*", naar de muziek. Dank u wel.' Laura begon te klappen, gevolgd door de zaal. André floot op zijn vingers, Joost riep iets onverstaanbaars en mensen lachten naar elkaar.
'Man, wat is die gozer toch goed,' zei André. 'Allemachtig, hij had me helemaal te pakken. Die muziek moet ik ook hebben, ik dacht dat ik zweefde!' David stond de tranen van ontroering uit zijn ogen te wissen.
Die avond dronken we veel te veel bier. Daarna fietsten we naar de Sweet Lady Jane. Peter sleepte een box het dak op, deed *Canto Ostinato* in de recorder, kleedde zich uit en dook de rivier in, even later gevolgd door Joost en mij. De klanken dansten over de golven en zwommen met ons mee.
De volle maan trok strepen over het wateroppervlak en ik voelde me alsof ik in de hemel was aangekomen. Ik wilde voor altijd hier blijven, in de rivier, met die muziek, met mijn vrienden. Op het dak van de boot keken David, André en Laura toe. Ze hadden allebei een glas in de hand. Ik stak mijn hand naar hen op. Ze zwaaiden terug en dat ontroerde me. Peter zwom naar me toe en pakte me bij mijn schouders. Hij keek me aan alsof hij me op mijn mond ging kussen en zette zijn nagels in mijn schouders. 'Nooit vergeten, dit. Dit mag je nooit vergeten! Beloofd? Beloofd? Kijk me aan, Bartje. Zie je me? Hoor je die muziek? Godverdomme man, ik kan wel janken.'
'Ik hoor het, Peter. Ik zie je. En ik zal het nooit vergeten.'
'Het is voorbij. Het is godverdomme voorbij.' Hij zette zijn handen aan zijn mond. 'Ik wil niet dat het voorbij is,' schreeuwde hij over het water. 'Het mag niet voorbij zijn! Het moet eeuwig duren!'

Bert Wagendorp, Ventoux. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam 2014

▶ Canto Ostinato
Compositie voor vier piano's van Simeon ten Holt (1923-2012).
Zie pagina 180.

Lees tekst 3 en beantwoord de vragen.

5 Vijf jongens en één meisje vormen de vriendengroep. Welke problemen verwacht je dat dat gaat veroorzaken?

6 Denk jij dat een goede middelbare schoolvriendschap altijd blijft bestaan? Leg uit.

7 Denk je dat *deze* middelbare-schoolvriendschap altijd blijft bestaan? Leg uit.

Tekst 3

'Joost, wat denk jij van Laura?' We lagen in de tent, buiten regende het. Er stonden maar een paar tentjes op de camping. Ik hoopte dat het zou blijven regenen, dan had ik een excuus om af te zien van de beklimming die voor de volgende dag op het trainingsprogramma stond.
'Hoe bedoel je: wat denk ik van Laura?'
'Wat is er met haar aan de hand?'
'Geen idee. Is er wat met haar aan de hand dan?'
'Zo triest als ze was, maandag.'
'Ze houdt van ons,' zei Joost.
'Van ons?'
'Ja, van ons. En nu ga jij naar Amsterdam, ik naar Leiden, zij naar Perugia en André naar een onbekende woon- of verblijfplaats. Wat Peter doet, moeten we maar afwachten. Alleen David blijft zitten waar hij zit. Voor haar valt alles in duigen. Dat bedoelde ze met die begrafenis, denk ik.'
'Dat is ook wel treurig, als je het goed bekijkt.'
'Zo gaat het.'
'Denk jij dat ze wel eens verliefd is?'
'Nee. Of misschien ook wel.'
'Peter doet vreemd, zei ze tegen André.'
'Dat zei je, ja. Peter is gek.'
'Hoe bedoel je, gek?'
'Zei mijn vader laatst. Dat Peter niet helemaal spoort.'
'Hoort bij dichters.'
'Die jongen kijkt uit zijn ogen alsof de duivel hem op de hielen zit, zei mijn vader.'
'Is me nooit opgevallen.'
'Mij ook niet.'
'Het regent flink.'
'Morgen veel zuurstof in de lucht.'

Bert Wagendorp, Ventoux. Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam 2014

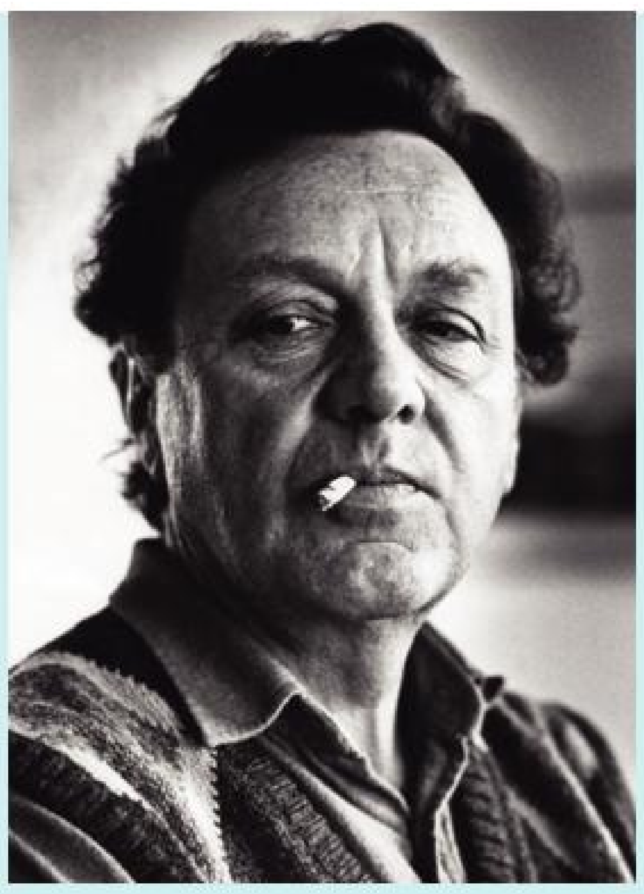
10.4 Poëzie

'Ik zag je nooit, de laatste jaren.'

Jan Eijkelboom, 'Egidius', 1979
Jan Eijkelboom (1926-2008) was journalist, dichter, schrijver en vertaler. Een van zijn gedichten begint met de woorden:

Liefde:
de kortste eeuwigheid
Laat het maar vriendschap zijn,
dan heeft het alle tijd.

Eijkelboom vergelijkt de liefde met vriendschap. Als je verliefd bent, denk je dat de liefde eeuwig duurt, maar vaak gaat dat gevoel weer over. Vriendschappen verlopen minder heftig en houden, misschien juist daardoor, vaak langer stand. Maar dat geldt niet voor alle vriendschappen, zoals duidelijk wordt in 'Egidius'.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Parafraseer de eerste vier regels van het sonnet.

2 Beschrijft de wending.

3 Dit gedicht is een allusie op het Egidiuslied* uit de veertiende eeuw. Welke overeenkomsten zie je? En wat is een belangrijk verschil?

▶ Egidiuslied
Het *Egidiuslied* is waarschijnlijk het bekendste middeleeuwse lied uit de Nederlandse literatuur. De eerste regels luiden: 'Egidius waer bestu bleven/Mi lanct na di gheselle mijn/Du coors die doot du liets mi tleven' (Egidius, waar ben je gebleven? Ik mis je, mijn vriend. Jij koos de dood, maar liet mij het leven). De dichter benijdt Egidius omdat hij in de hemel is opgenomen, terwijl hij zelf op aarde ongelukkig is en lijdt.

Tekst 1

Egidius

Ik zag je nooit, de laatste jaren.
Jij was in wetenschap verdiept,
het kunst- en vliegwerk dat je schiep,
en ik in kranten en in jonge klare.

Toch was je bij mij als ik riep,
en soms vanzelf. Niet te bedaren
was ons plezier wanneer de zware
ernst van anderen werd uitgesliept.

Maar nu je dood bent mis ik je, altijd.
Misschien omdat de mooglijkheid
je ooit terug te zien ontbreekt.

Misschien omdat ik 's nachts soms weet
dat je jezelf niet had vermoord
als ik je angst had aangehoord.

Jan Eijkelboom, Wat blijft komt nooit meer terug. Uitgeverij Wolters-Noordhoff, Groningen, 2002

Ted van Lieshout, 'Afscheid', 1995
Ted van Lieshout (1955) is een veelzijdig kunstenaar. Hij was eerst illustrator en grafisch ontwerper. Omdat hij het jammer vond dat hij alleen werk van anderen illustreerde, is hij begonnen zijn eigen teksten te schrijven. Inmiddels heeft hij een groot aantal dichtbundels geschreven. Hij schrijft veel voor kinderen en jongeren, maar dat betekent niet dat zijn gedichten gemakkelijk of kinderachtig zijn.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

4 'Als de dood zijn' is een uitdrukking en betekent: ergens heel bang voor zijn. Heeft 'als de dood' in dit gedicht ook die betekenis of betekent het hier iets anders? Leg uit.

5 Leg uit dat het woord 'stom' in regel 5 homoniem* is. Wat betekent 'stom' hier?

▶ Homoniem
Een woord met meerdere betekenissen. Bijvoorbeeld 'bank'. Dat kan betekenen: een bank waar je geld haalt, maar ook een bank om op te zitten.

6 'Maar stil/ durf ik een onbeholpen woord'. Wat betekent deze zin, denk je?

7 Waarom wil de ik-persoon niet laten merken hoe hij zich voelt?

8 Bedenk een reden waarom het gedicht eindigt met 'enzovoort, enzovoort, enzovoort.'

Tekst 2

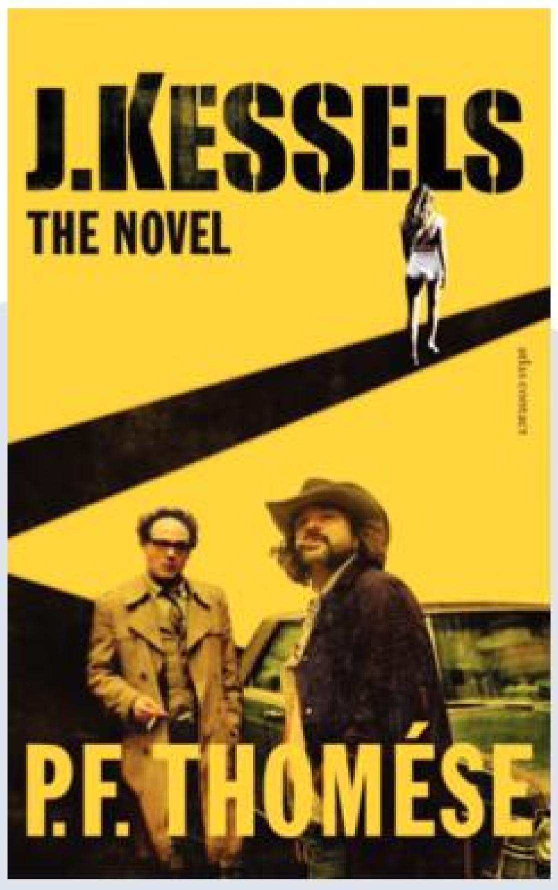
Afscheid
Maar ook zonder ons samen
draait de wereld wel door,
al weet ik niet waarom.
Voor vriendschap is verhuizen
als de dood. En ik blijf stom
omdat ik stoer en sterk moet zijn,
zoals wij waren. Maar stil
durf ik een onbeholpen woord:
enzovoort, enzovoort, enzovoort.

Ted van Lieshout, Van, Als & Och. Uitgeverij Leopold, Amsterdam 1995

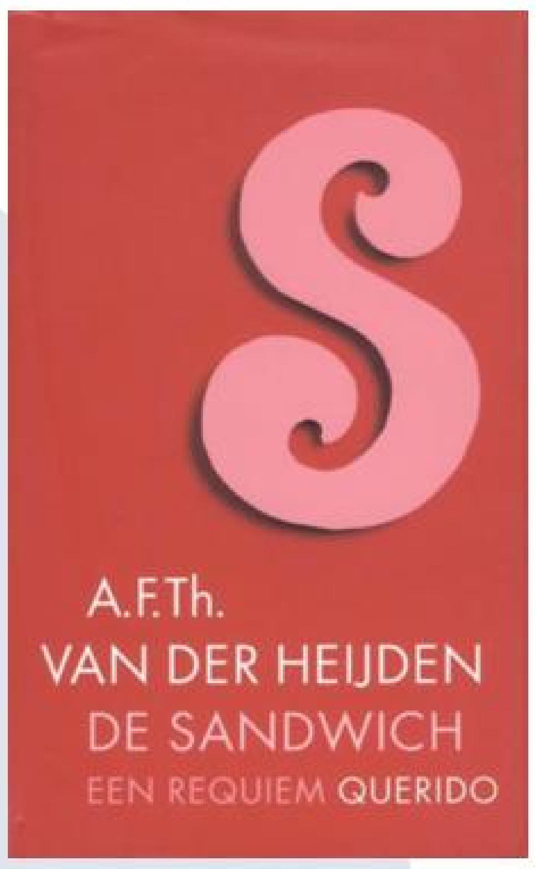
10.5 Lees meer

Meer lezen over het thema **vriendschap?**

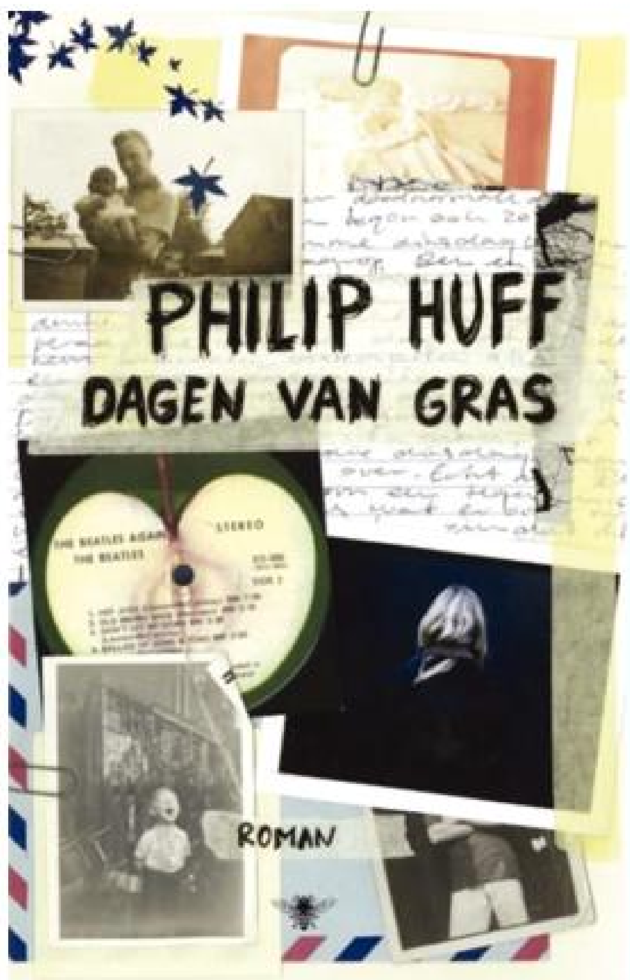
P.F. Thomése, *J. Kessels the novel*, 2009 (niveau 3)
De schrijver en zijn vriend J. Kessels rijden in een Toyota Kamikaze van Tilburg naar Hamburg. Daar gaan ze op de Reeperbahn, de Hamburgse rosse buurt, op zoek naar Boontje, een frikandellenhandelaar die vreemdgaat.

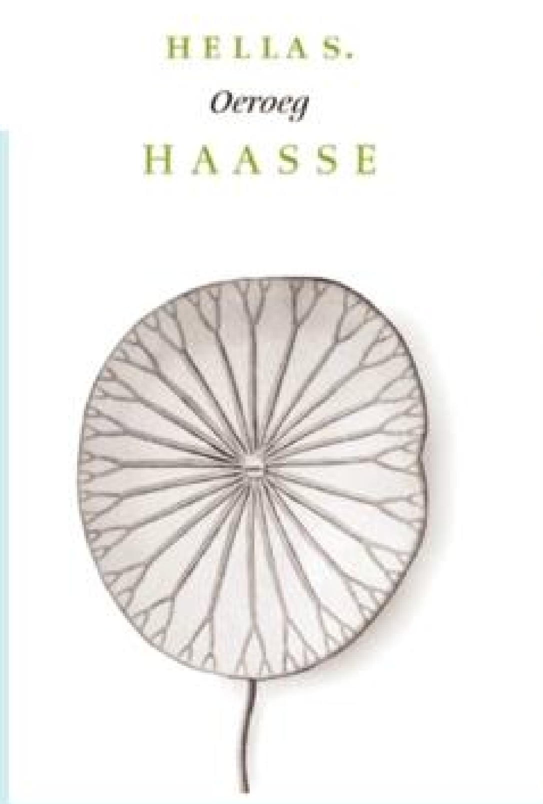
A.F.Th. van der Heijden, *De sandwich*, 1986 (niveau 4)
Korte tijd na elkaar sterven een jeugdvriend en -vriendin van de schrijver. Dat zet de schrijver aan tot onderzoek naar zijn geheugen en het verleden. Pas door hun dood vielen de schrijver overeenkomsten op aan de levens van de vrienden die zo verschillend leken.

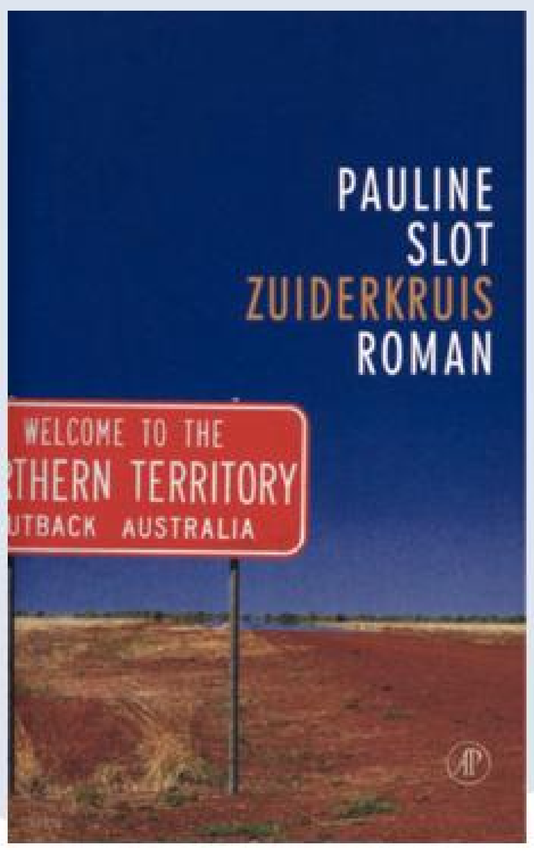
Philip Huff, *Dagen van gras*, 2009 (niveau 2)
De achttienjarige Ben van Deventer is na een periode van zwaar drugsgebruik in een psychose geraakt en opgenomen in een jeugdkliniek. Terugblikkend vertelt hij over zijn jeugd op het idyllische landgoed Weldra en over zijn intense vriendschap met Tom – en hoe die eindigde.

Hella Haasse, *Oeroeg*, 1948 (niveau 3)
Een Europese en een Indische jongen groeien samen op op een theeplantage in (voormalig) Nederlands-Indië. Naarmate ze ouder worden, komt hun vriendschap onder druk te staan.

Onvergetelijke vrienden

Pauline Slot, *Zuiderkruis*, 1999 (niveau 2)
Emma maakt een fiets- en kampeertocht door Australië, Nieuw-Zeeland en de Fiji-eilanden. Ze volgt dezelfde route van haar vriendin Floor, die deze tocht een jaar eerder maakte en niet levend terugkeerde. Of Floors dood een ongeluk of zelfmoord was, is aan het begin van de tocht voor Emma nog een raadsel.

Peter Zantingh, *Een uur en achttien minuten*, 2011 (niveau 3)
Student Johan keert terug naar zijn geboortedorp. Een van zijn jeugdvrienden heeft zelfmoord gepleegd. In de dagen voor de begrafenis proberen de overgebleven vrienden antwoorden te vinden op de vraag waarom hun vriend een einde aan zijn leven maakte.

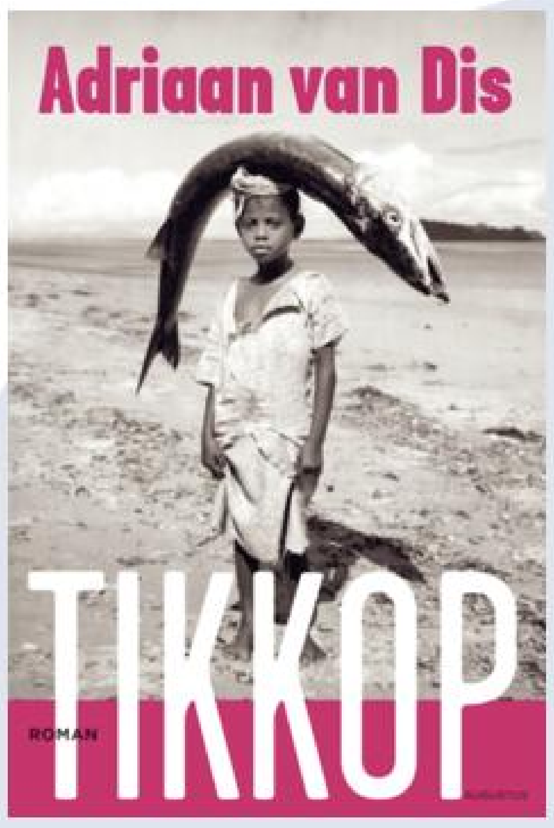

Connie Palmen, *De vriendschap*, 1995 (niveau 4)
Kit en Ara leren elkaar op school kennen. Ze voelen zich direct tot elkaar aangetrokken, hoewel ze in veel opzichten elkaars tegenstelden zijn: dik staat tegenover tenger, woordblind tegenover taalbehendig, sensitief tegenover tamelijk ongevoelig. In een aantal andere opzichten blijken zij toch ook veel gemeen te hebben.

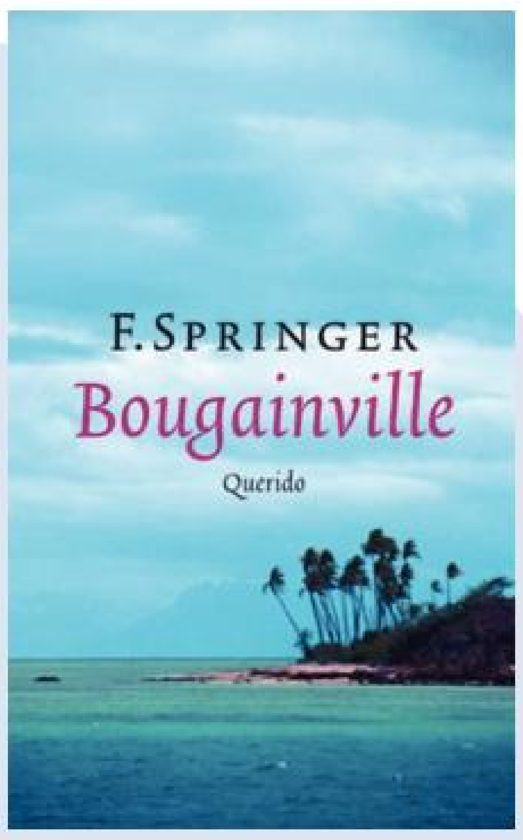

Koos Meinderts, *De zee zien*, 2015 (niveau 2)
Als Jan zijn beste vriend Kees overhaalt om samen een 23 meter hoge schoorsteenpijp te klimmen, krabbelt Kees op het laatste moment terug. Jan klimt verder, maar valt te pletter. Als 70-jarige blikt Kees terug op de vriendschap en zijn katholieke jeugd in een voorgoed verleden tijd.

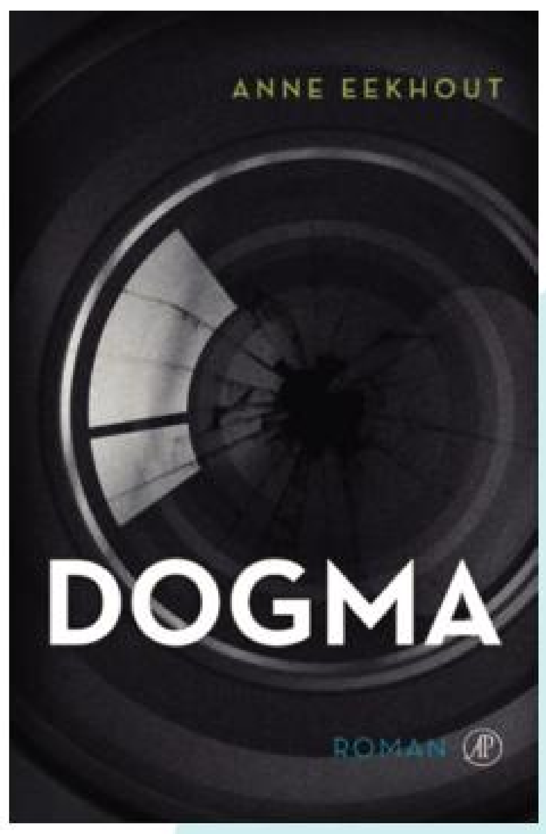
Adriaan van Dis, *Tikkop*, 2014 (niveau 3)
Veertig jaar geleden raakten de Nederlandse student Mulder en de Zuid-Afrikaanse Donald betrokken bij het verzet tegen de Apartheid. Nu ontmoeten ze elkaar weer en blikken ze terug op wat er destijds gebeurde. Een verhaal over vriendschap en politiek en hoe moeilijk beide soms te combineren zijn.

F. Springer, *Bougainville*, 1981 (niveau 4)
Nadat Tommy Vaulant op raadselachtige wijze is verdronken in de Golf van Bengalen in Bangladesh, ontvangt diplomaat Bo van Tommy's weduwe een aantal papieren. Deze papieren werpen een vreemd licht op het gezamenlijk verleden van de beide vrienden.

Anne Eekhout, *Dogma*, 2014 (niveau 3)
Charlie en Simon bedenken een bizar plan: ze gaan een documentaire maken waarin ze iemand die zelfmoord wil plegen volgen tot en met zijn daad. Hun beoogde hoofdpersoon is Hidde, Charlies boezemvriend. Terwijl ze het project voorbereiden blijken de plannen en relaties te gaan schuiven.

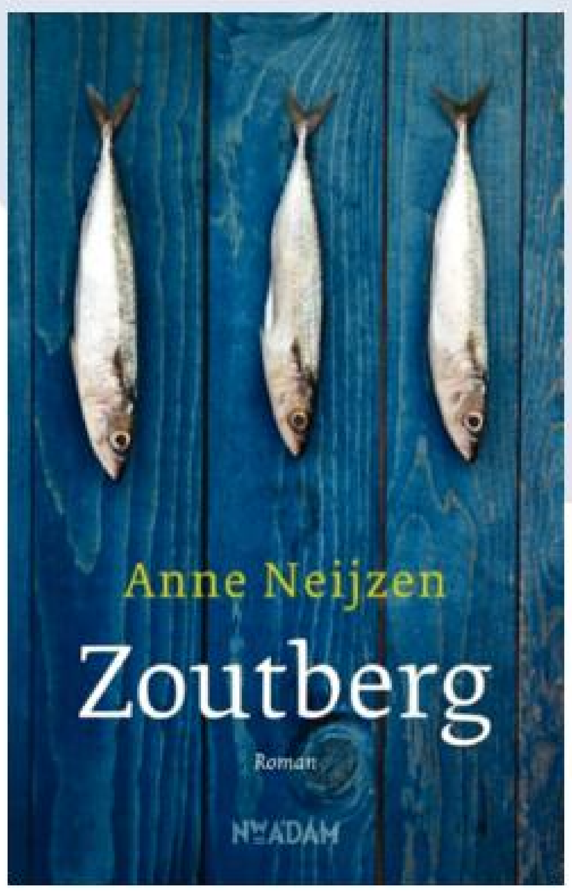

Kees van Beijnum, *Over het IJ*, 1991 (niveau 3)
Ron (19) haalt zijn niet zo snuggere maat Ferrie (21) over om een misdaad te plegen. Ferrie snapt nauwelijks wat hij heeft gedaan. Als ze worden opgepakt is Ron de hoofdverdachte, maar hij probeert de schuld volledig op Ferrie af te schuiven. Wat zijn dat voor een vrienden?

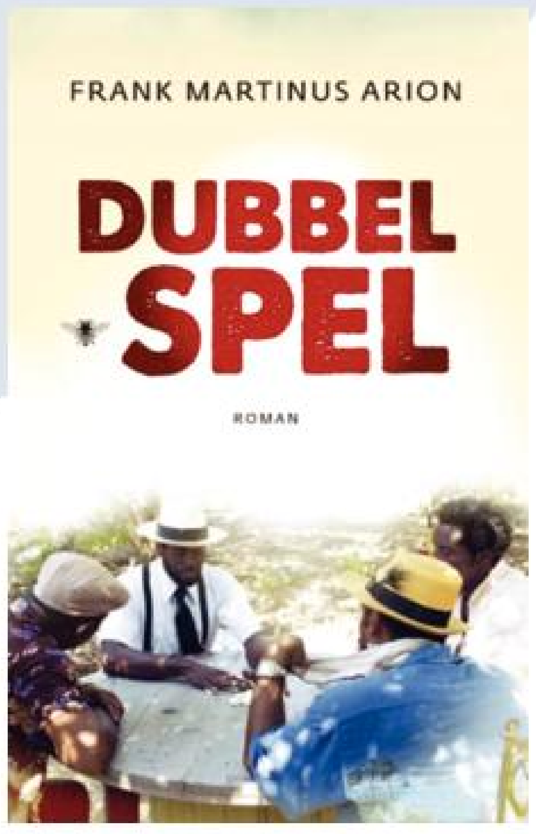

Oude vriendschap roest niet.
Of toch wel?

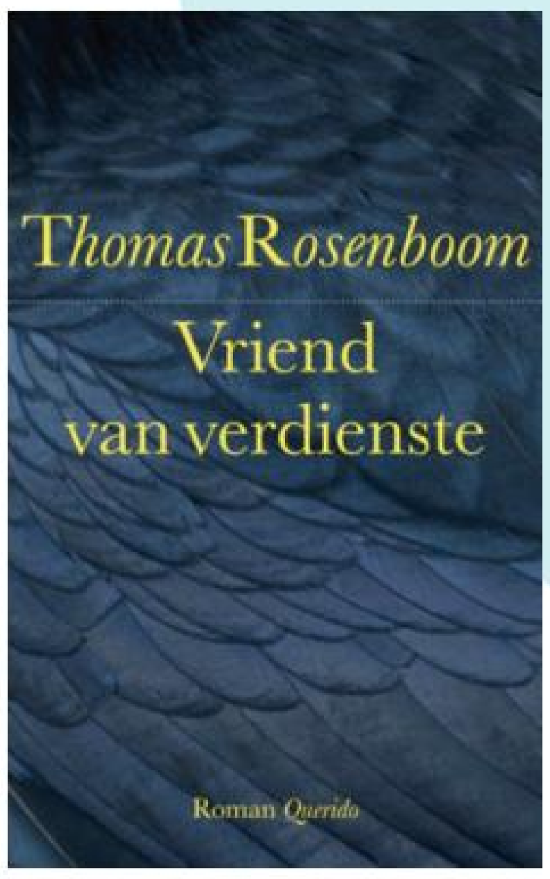
Met zulke vrienden heb je
geen vijanden nodig.

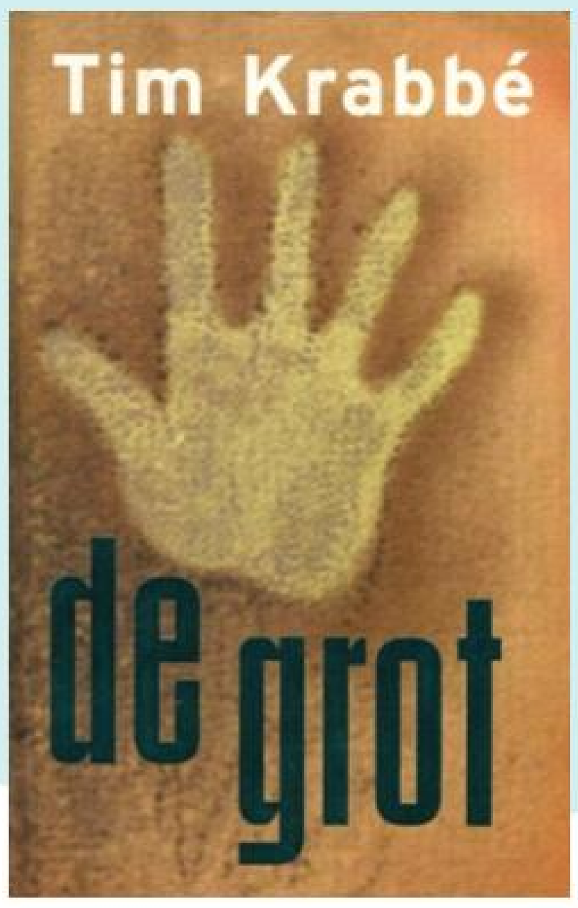
Anne Neijzen, *Zoutberg*, 2015 (niveau 2)
De gepensioneerde advocaat Paul van Deelden belandt in een Spaans dorp in een politiecel. In datzelfde dorp woont Oscar met wie Paul lang geleden goed bevriend was. Zij zijn uit elkaar gegroeid door een gebeurtenis in het verre verleden.

Frank Martinus Arion, *Dubbelspel*, 1973 (niveau 4)
In een dorp op Curaçao spelen vier vrienden elke zondag domino. Maar het gaat om meer dan alleen het dominospel. De mannen nemen ook hun problemen mee naar het dominotafeltje. Dat leidt tot een onverwachte ontknoping.

Thomas Rosenboom, *Vriend van verdienste*, 1985 (niveau 4)
De hoofdfiguur, een 16-jarige jongen, probeert vrienden te worden met een oudere jongen van betere komaf door zich volgzaam op te stellen. Dit leidt tot een dramatisch machtsspel. Het verhaal is gebaseerd op een Baarnse moordzaak uit 1960.

Tim Krabbé, *De grot*, 1997 (niveau 3)
Egon en Marjoke hebben een gemeenschappelijke vriend, Axel, die in het criminele circuit is beland. Om aan geld te komen, brengt Egon als drugskoerier van Axel een koffer naar Ratanakiri. Daar moet hij de koffer afleveren bij een onbekende vrouw.

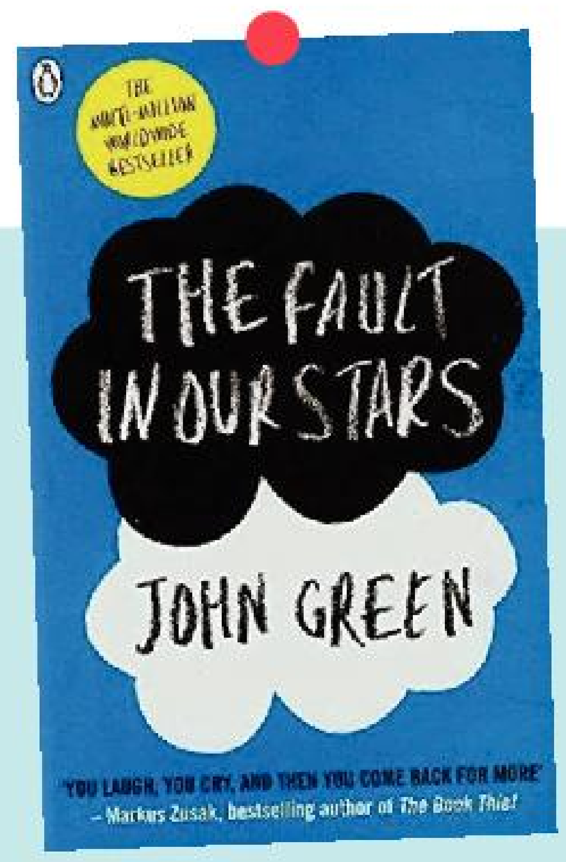
1. Vriendschap speelt in veel romans een rol. Toch zijn er nog veel meer boeken over de liefde geschreven. Hoe kun je dat verklaren?
2. Een oud gezegde luidt: 'Zeg me wie je vrienden zijn en ik zeg je wie je bent.' Wat betekent dat? Geldt dat ook voor jou? In hoeverre gaat het op voor de personages over wie je in dit hoofdstuk hebt gelezen?
3. Waarover hebben de fragmenten en vragen in dit hoofdstuk je aan het denken gezet?
4. Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

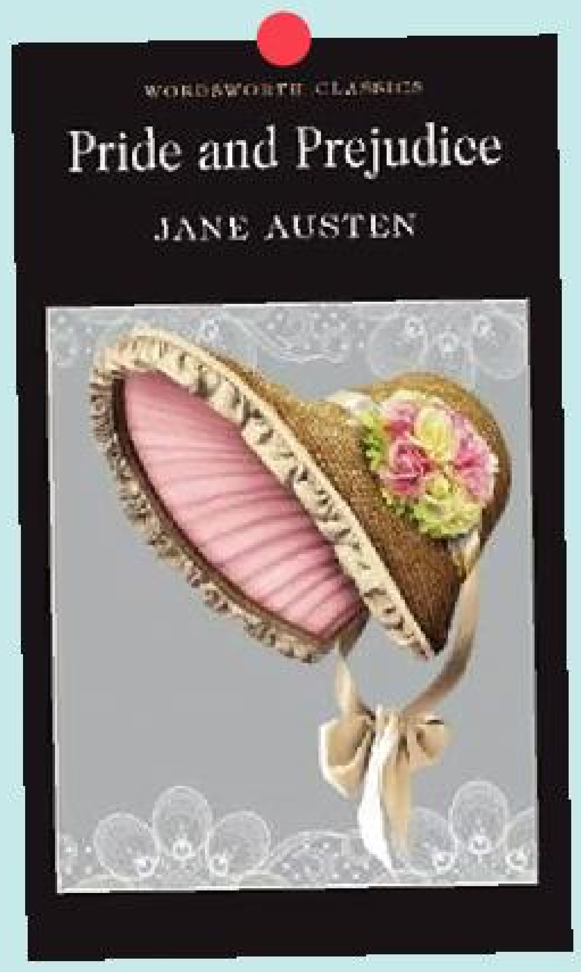
Aantekeningen

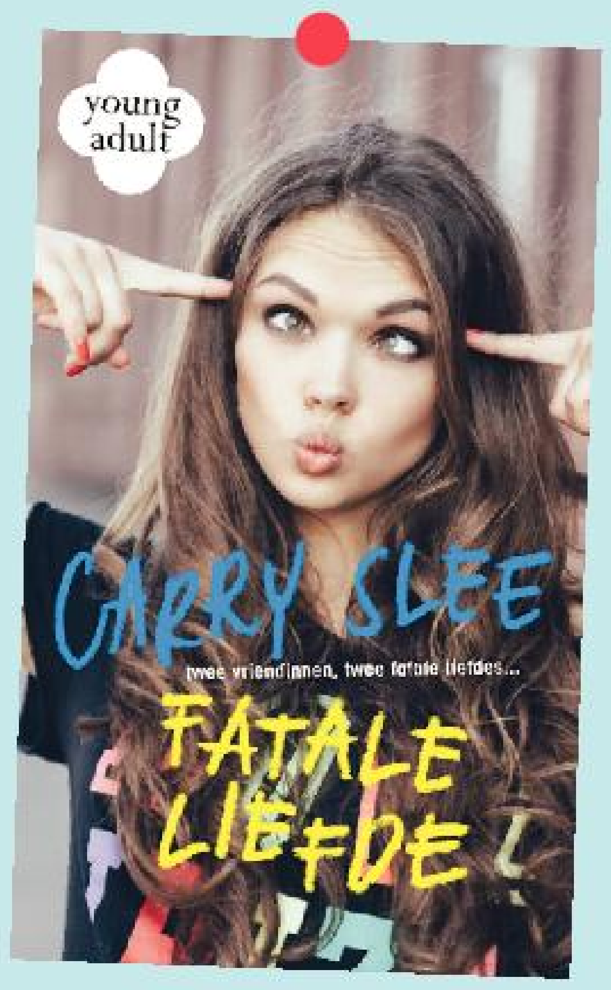
11 Liefde

Liefde is overal. Je kunt liefde voelen voor jezelf, voor een ander mens, voor een huisdier en zelfs voor een voorwerp. Liefde kan leiden tot enorme blijdschap, maar ook tot diep verdriet bij het verlies van wie of wat je lief is. Niet gek dus dat schrijvers en dichters hierover talloze boeken en gedichten hebben geschreven: jeugdliefde, onbereikbare liefde, verboden liefde, homoseksuele liefde, onvoorwaardelijke liefde, enzovoort.

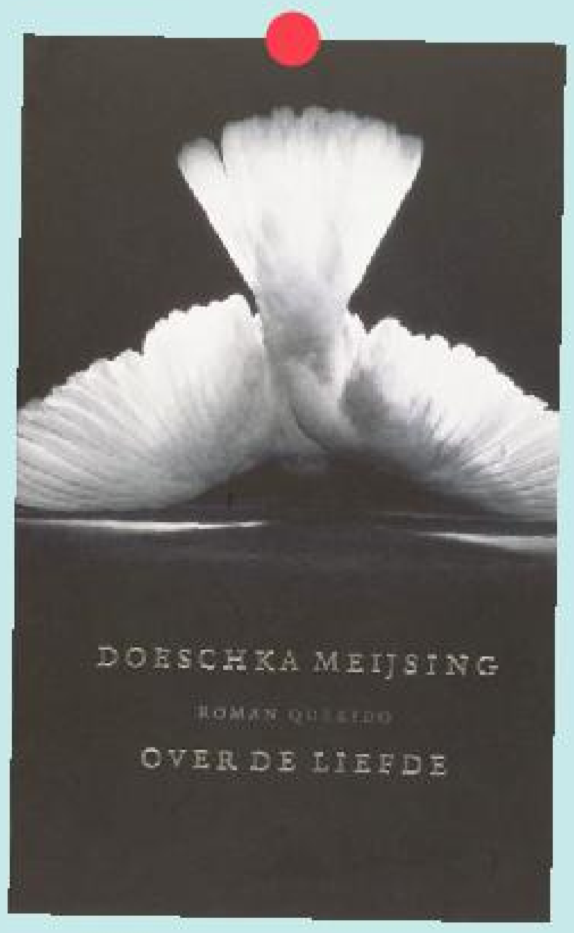
1. Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over liefde gaan. Markeer de titels die je kent.
2. Je docent en je klasgenoten geven je informatie over de overige titels. Maak aantekeningen.
3. Verdeel, samen met een klasgenoot, de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken er welke criteria jullie gebruiken.
4. Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over liefde gaan.
5. Welke soort liefde vind je interessant om over te lezen? Kies uit: *jeugdliefde – heteroliefde – homoseksuele liefde – naastenliefde – hopeloze liefde – verboden liefde – zoetsappige liefde – andere liefde, namelijk…*

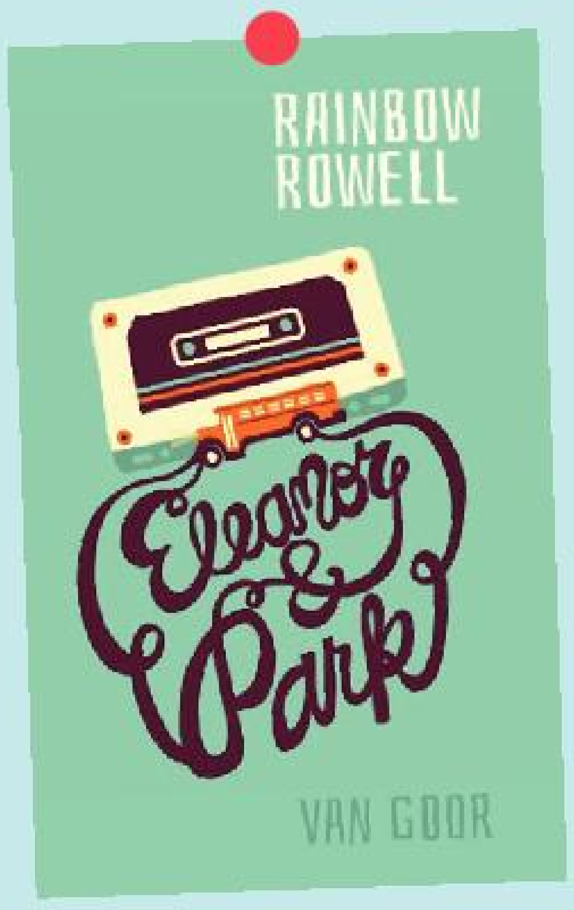

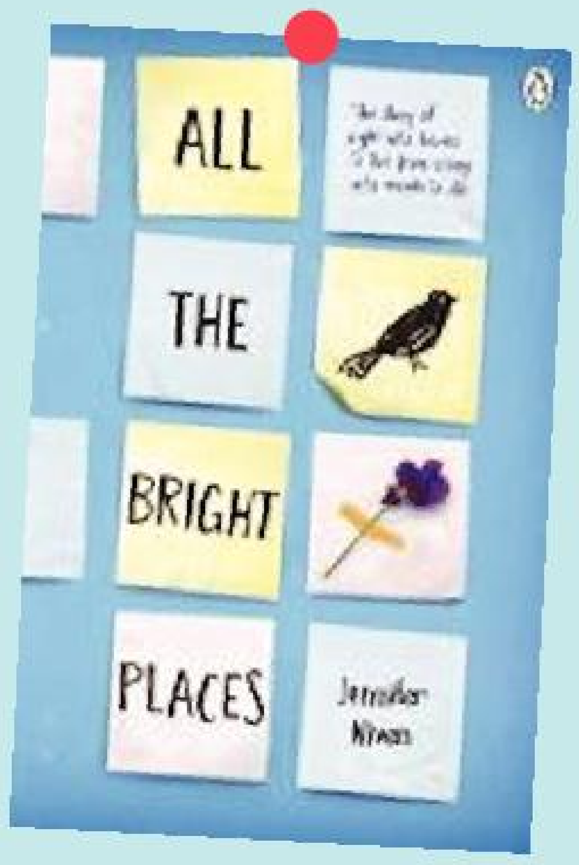

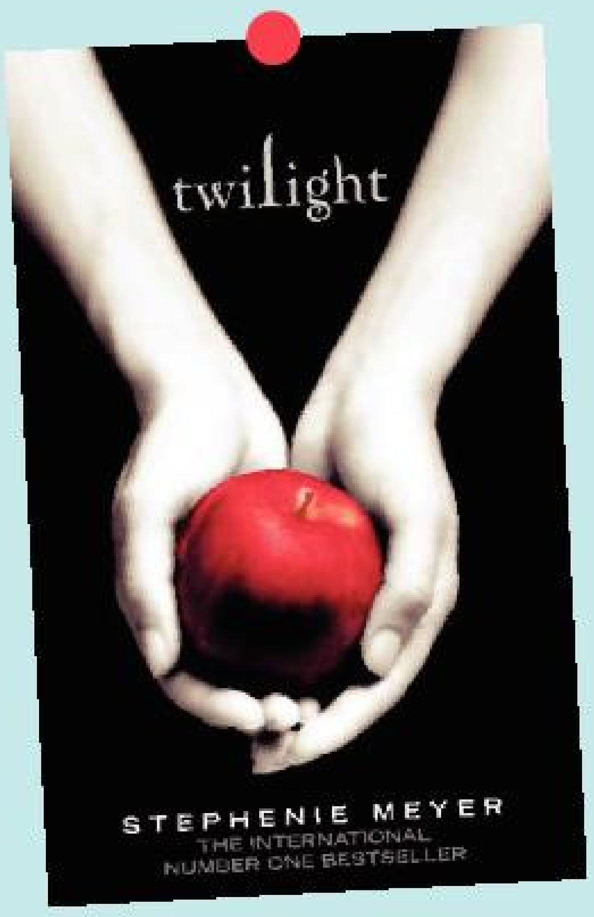

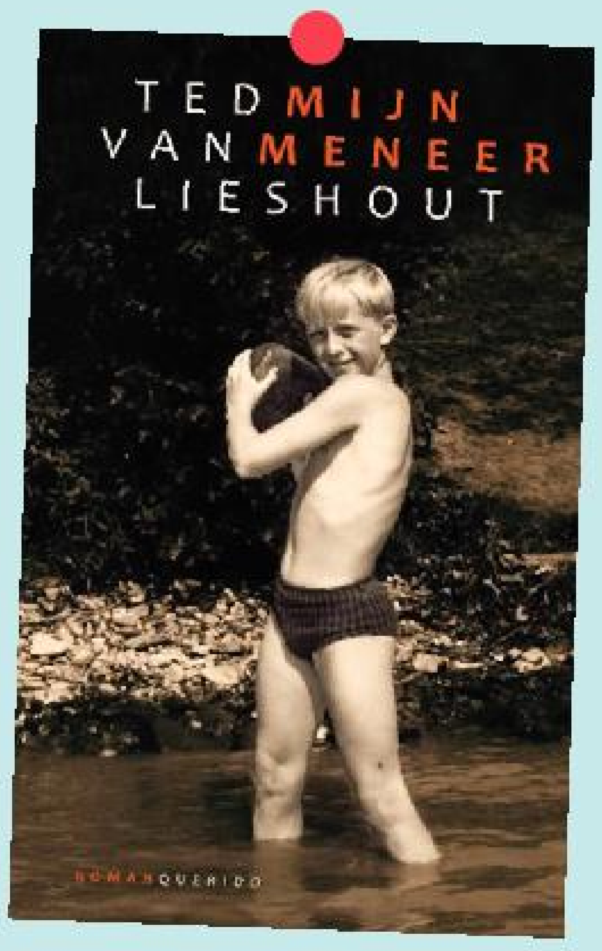

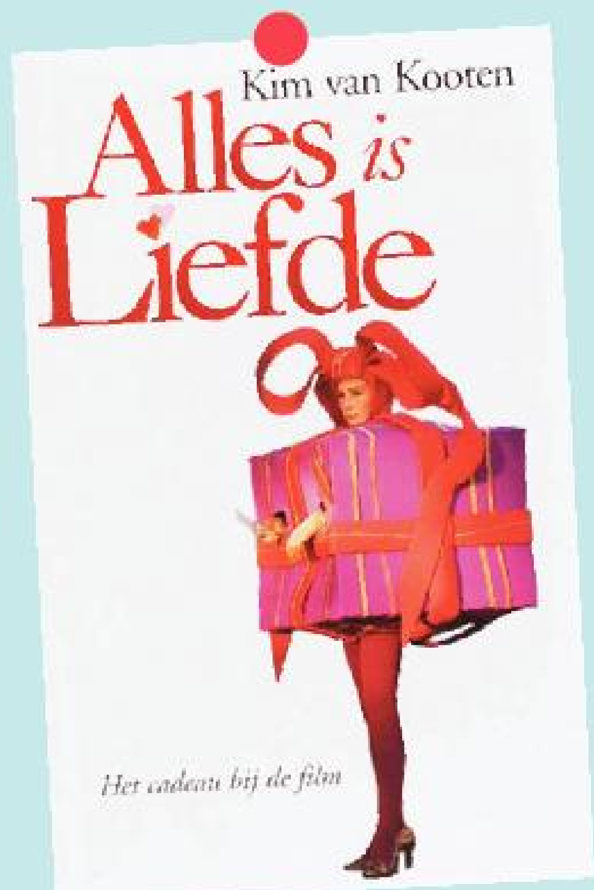

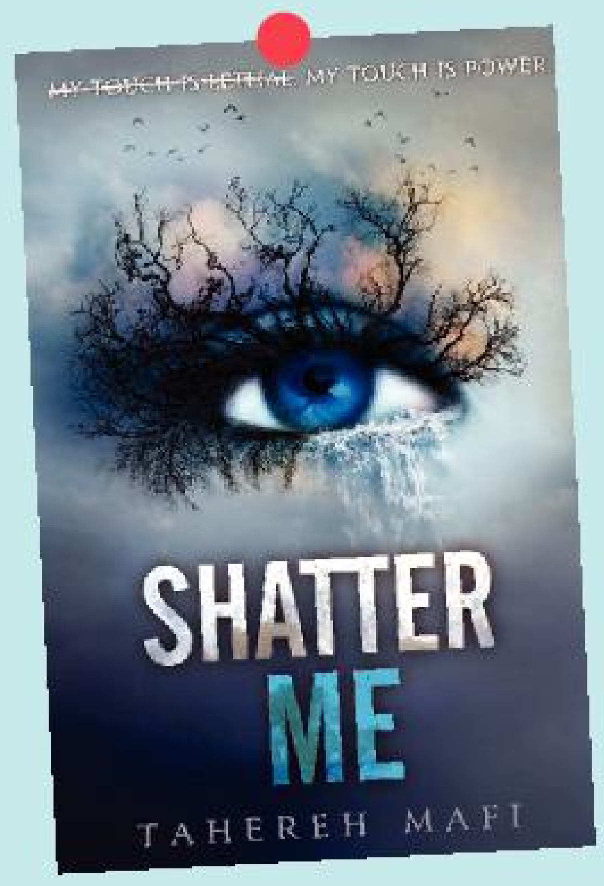

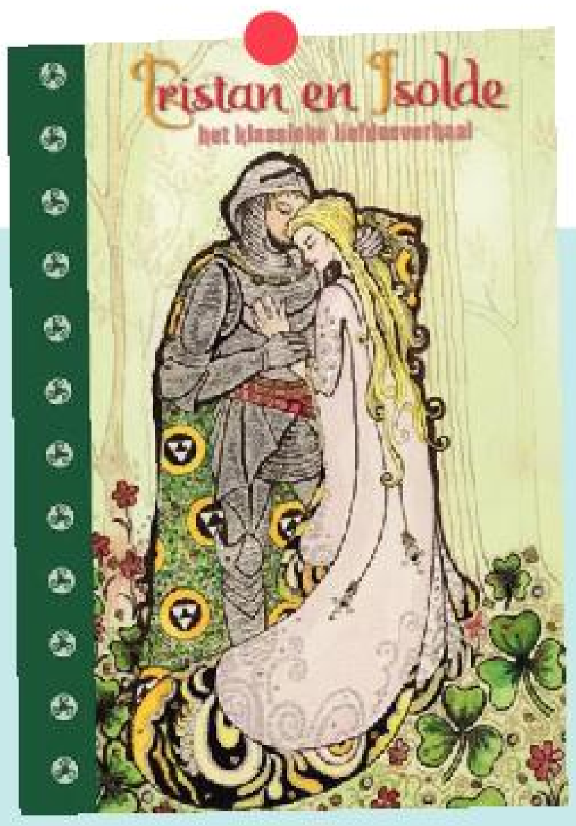

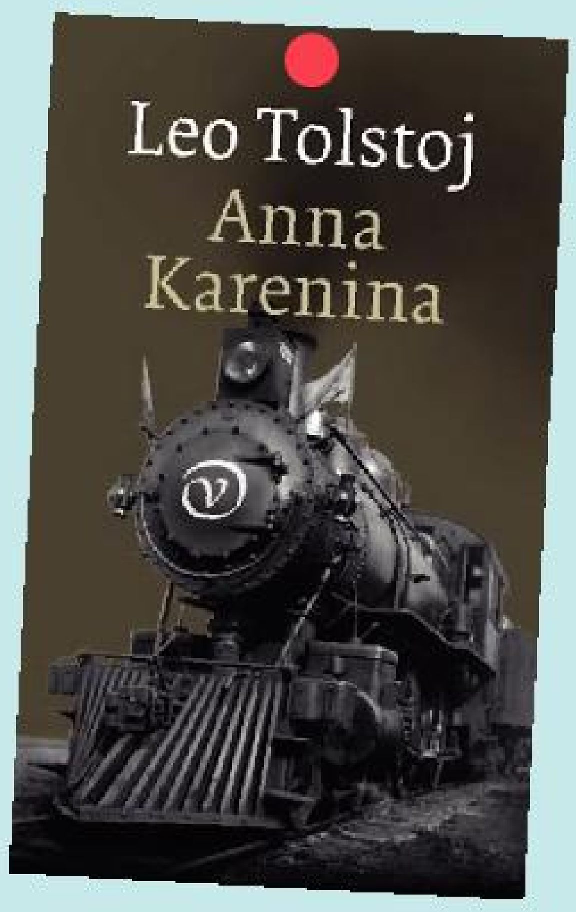

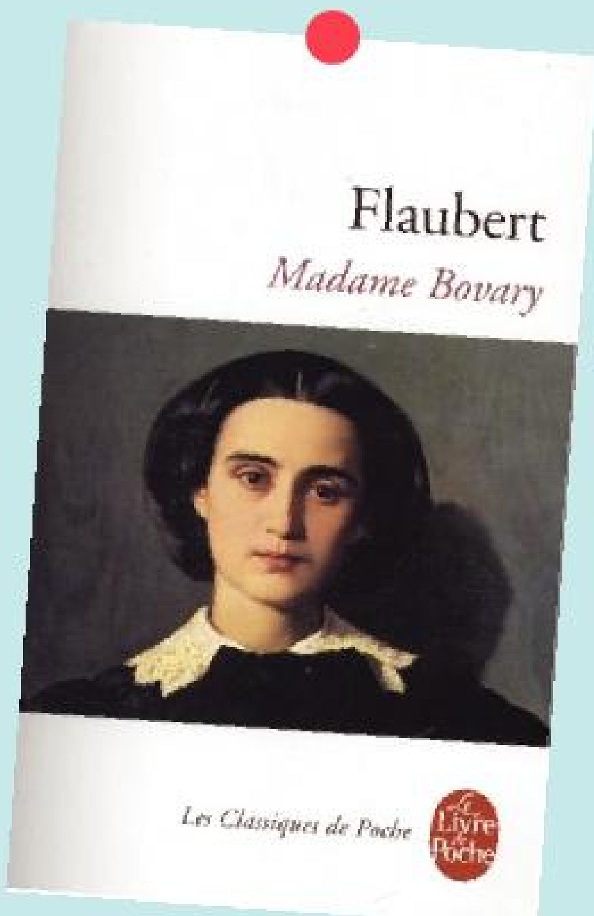

Tristan en Isolde
het klassieke liefdesverhaal

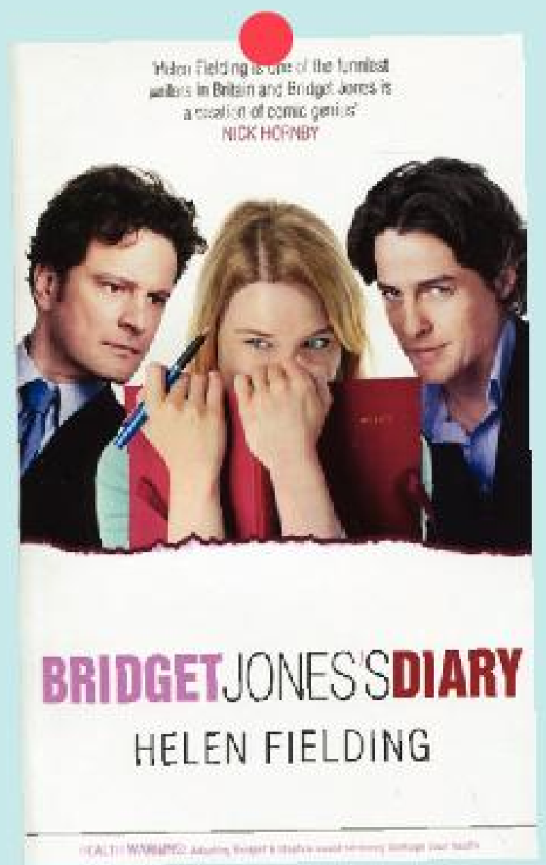

Maria Mosterd
Vier jaar in handen van een loverboy
ECHTE MANNEN ETEN GEEN KAAS

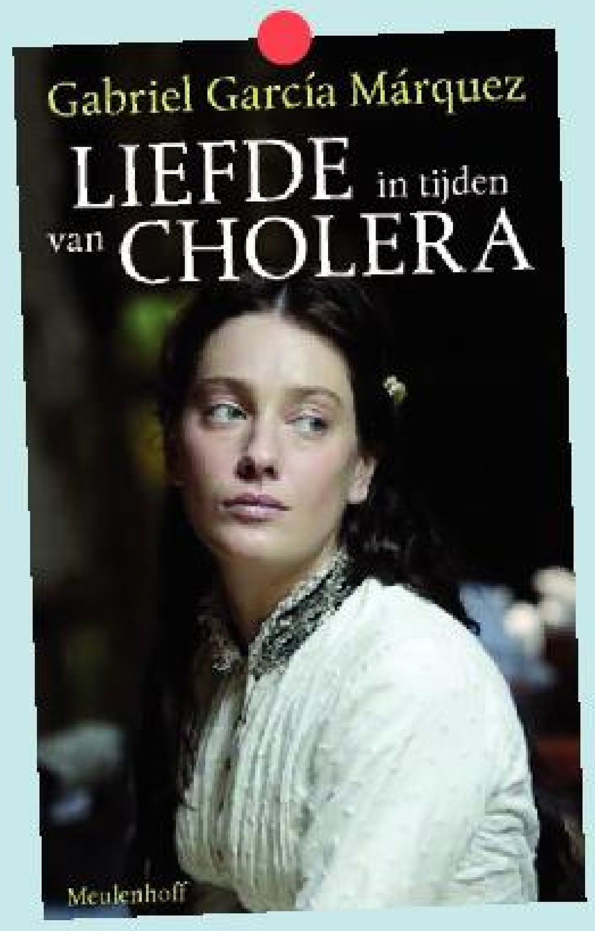

TIM KRABBÉ
HET GOUDEN EI

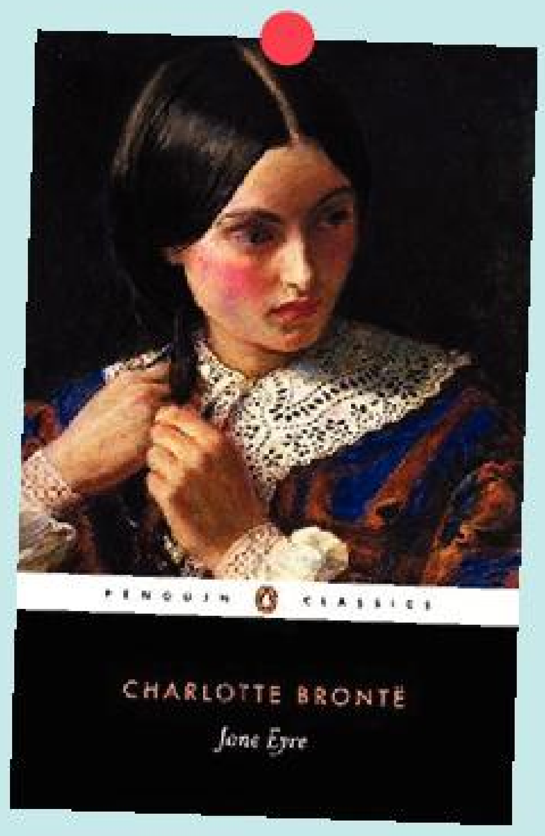

Floris ende Blancefloer
TJEENK WILLINK

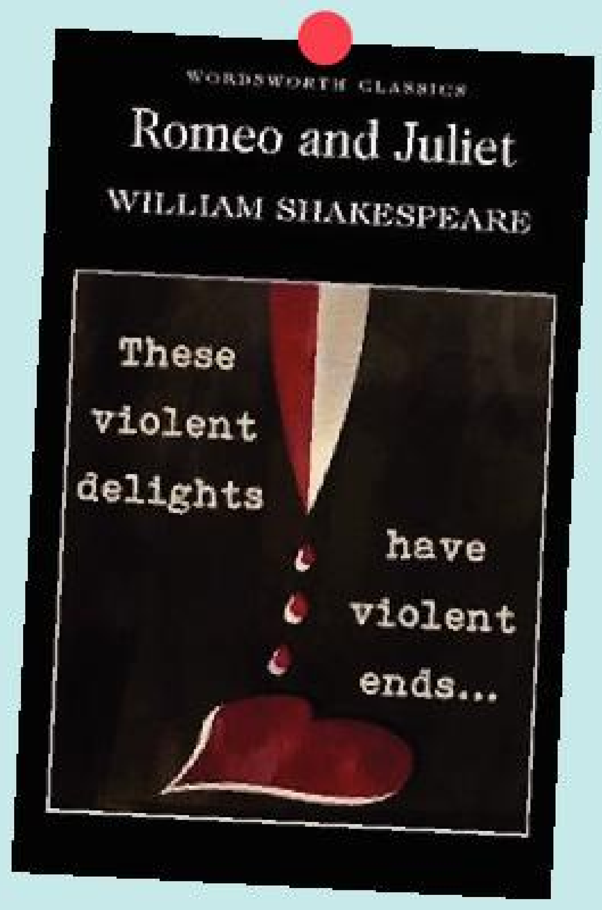

Leo Tolstoj
Anna Karenina

Flaubert
Madame Bovary
Les Classiques de Poche
Le Livre de Poche

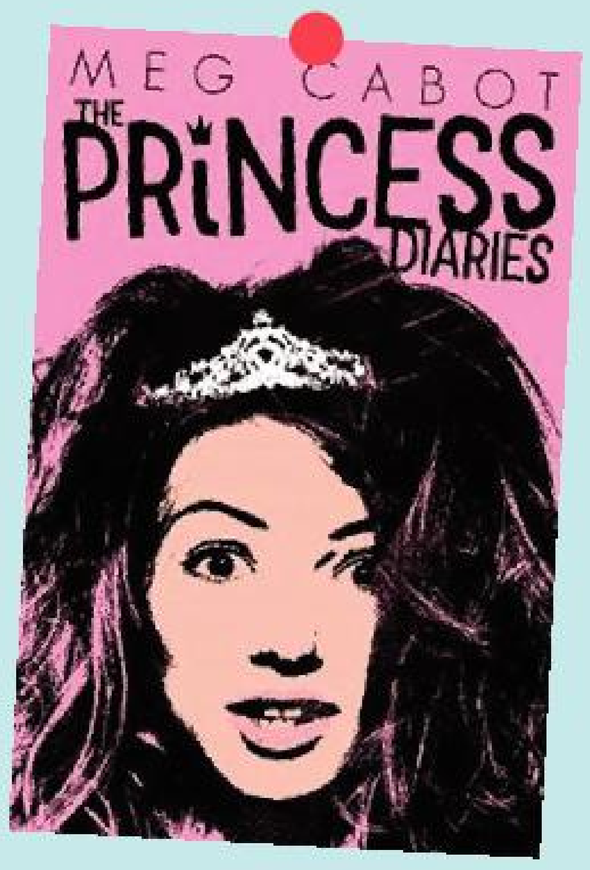

NICK HORNBY
BRIDGET JONES'S DIARY
HELEN FIELDING

Gabriel García Márquez
LIEFDE in tijden van CHOLERA
Meulenhoff

PENGUIN CLASSICS
CHARLOTTE BRONTË
Jane Eyre

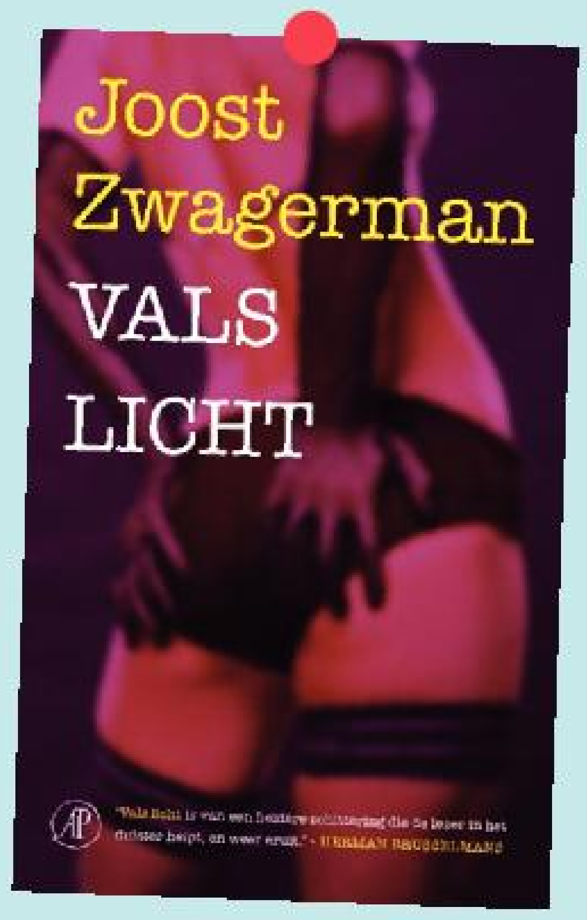

WORDSWORTH CLASSICS
Romeo and Juliet
WILLIAM SHAKESPEARE
These violent delights have violent ends...

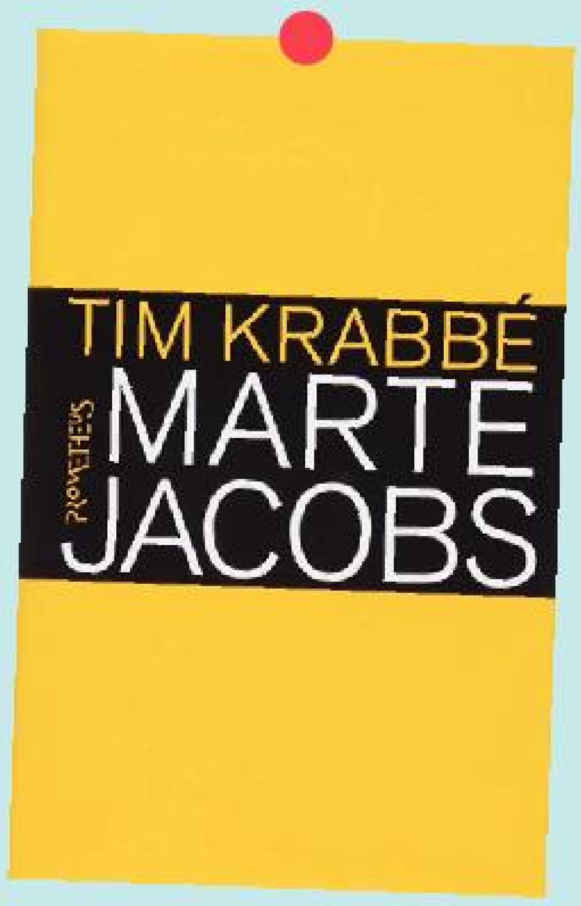

Frederik van Eeden
Van de koele meren des doods

MEG CABOT
THE PRINCESS DIARIES

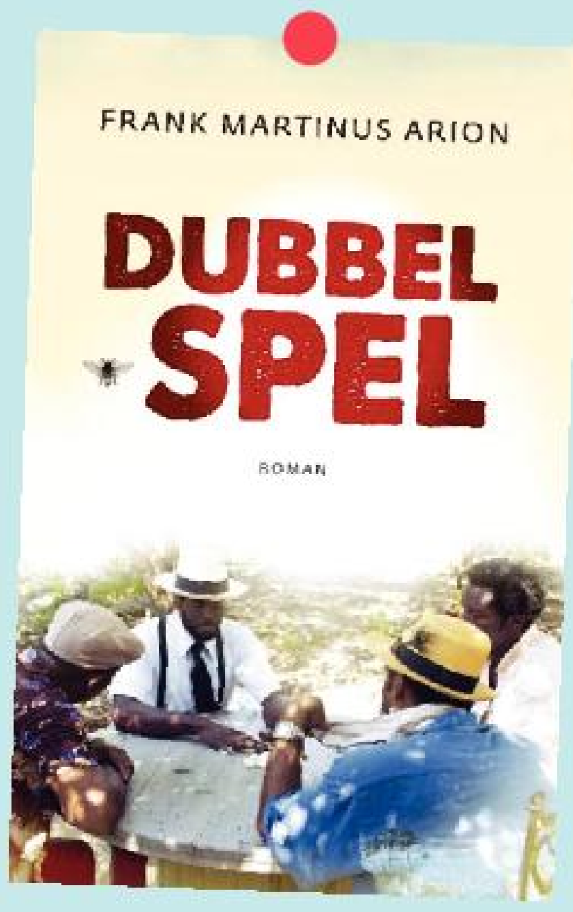

FILM EDITIE 12,50
KLUUN
KOMT EEN VROUW BIJ DE DOKTER
ROMAN PODIUM

LJ VEEN KLASSIEK
ELINE VERE
LOUIS COUPERUS

Joost Zwagerman
VALS LICHT

TIM KRABBÉ
MARTE JACOBS

Isa Hoes
TOEN IK JE ZAG
Mijn leven met Antonie

FRANK MARTINUS ARION
DUBBEL SPEL
ROMAN

11.1 Edward van de Vendel, *De dagen van de bluegrassliefde*, 1999 (niveau 2)

'Laten we het maar geheim houden.'

Edward van de Vendel (1964) is een veelschrijver. Hij maakt onder meer prentenboeken, poëzie en boeken voor jongeren (Young Adult). Hij schrijft zowel fictie als non-fictie over zeer diverse onderwerpen: van homoseksualiteit tot voetbal. *De dagen van de bluegrassliefde* gaat over Oliver en Tycho. Tycho Zeling (18) vertrekt in de zomer na zijn eindexamen naar Amerika als begeleider van een kinderkamp. Op Schiphol ontmoet hij Oliver (18), een stoere voetballer uit Noorwegen. Ook Oliver is als begeleider op weg naar het kamp. Tycho en Oliver worden vrienden, maar tijdens het kamp ontdekken ze dat ze meer voor elkaar voelen dan vriendschap.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Oliver zegt: 'Laten we het maar geheimhouden.' Waarom wil Oliver zijn relatie met Tycho geheimhouden?

2 Wat bedoelt Oliver met: 'Ben je klaar voor het normale leven?', denk je?

3 Denkt Tycho hetzelfde over de situatie als Oliver? Leg je antwoord uit met een voorbeeld uit de tekst.

4 De verliefdheid van Tycho brengt niet alleen maar prettige gevoelens en gedachten met zich mee. Noteer zoveel mogelijk voorbeelden van gevoelens en gedachten van Tycho die minder fijn zijn.

5 In hoeverre hebben heteroseksuele jongeren dezelfde soort verliefde gevoelens en gedachten als Oliver, denk je?

6 In dit fragment wordt de liefde tussen Tycho en Oliver beschreven als een 'derde lichaam'. Vind je deze beeldspraak treffend? Leg uit.

Tekst 1

Omdat er te weinig slaapplaatsen op het zomerkamp zijn, hebben Tycho en Oliver een grote voorraadkast als kamer toegewezen gekregen: hun 'slaapkast'. Ze voelen zich steeds meer tot elkaar aangetrokken en na een gezellige avond op het kamp (met bakken zeepsop) belanden ze in elkaars armen.

Oliver kwam binnen, uitgejogd, verhit. 'Ontbijt!' Tycho knikte en stond op. Hij gooide Oliver een handdoek toe. Die trok zijn T-shirt uit en zei: 'Ik heb erover nagedacht. Laten we het maar geheimhouden.' So what? dacht Tycho en hij zei: 'Zoals je wilt. Maar Donna krijgt het door.' Hij hief zijn hand naar Olivers gezicht en wreef een streepje zweet weg van zijn slaap.
'Tja. Nou ja, dat is misschien ook wel oké,' zei Oliver. Zijn lippen sloten zich niet na de laatste klank – de 'é' bleef hangen, lokte, hengelde geluidloos. Tycho's lippen zeiden ook geluidloos 'é', totdat de monden waar de lippen toe behoorden toch nog sloten – Oliver en Tycho, lippen op elkaar.
Na een tijdje maakte Oliver zich los. Hij trok zijn handen links en rechts van achter Tycho's rug vandaan en legde ze op Tycho's schouders – een razendsnelle transformatie van vriend terug naar boezemvriend – en zei: 'Ben je klaar voor het normale leven?'
'Nu kan ik alles!' zei Tycho.
Oliver zocht snel een ander short en Tycho bracht de kussens op de bedden weer in orde.
Daarna wandelden ze met z'n tweeën weg, de voorraadkast, het slaaplokaal, de gang, de aula door, de keuken in.

Tycho dacht: er hangt natuurlijk honing voor mijn ogen. Hij deelde cornflakes en yoghurtbakjes uit en vond dat iedereen zo vrolijk was. Zo vriendelijk. Zo mooi. Er werd geneuried en gezongen, alle leiders maakten grappen, alle meisjes lachten blij. Iemand had de keuken opgeruimd. De pan was schoongemaakt, de vloer gedweild en nergens lag nog sop. Alleen de inhoud van de vuilnisbak herinnerde aan gisteravond: shampooflesjes tussen ingedeukte blikjes cola-light.
'Je zingt,' zei Donna.
'Doe ik dat?'
'Is er misschien iets moois gebeurd?'
'Misschien!' zei Tycho, en lachend duwde hij een afwasbak met vuil bestek de afwasinstallatie in.

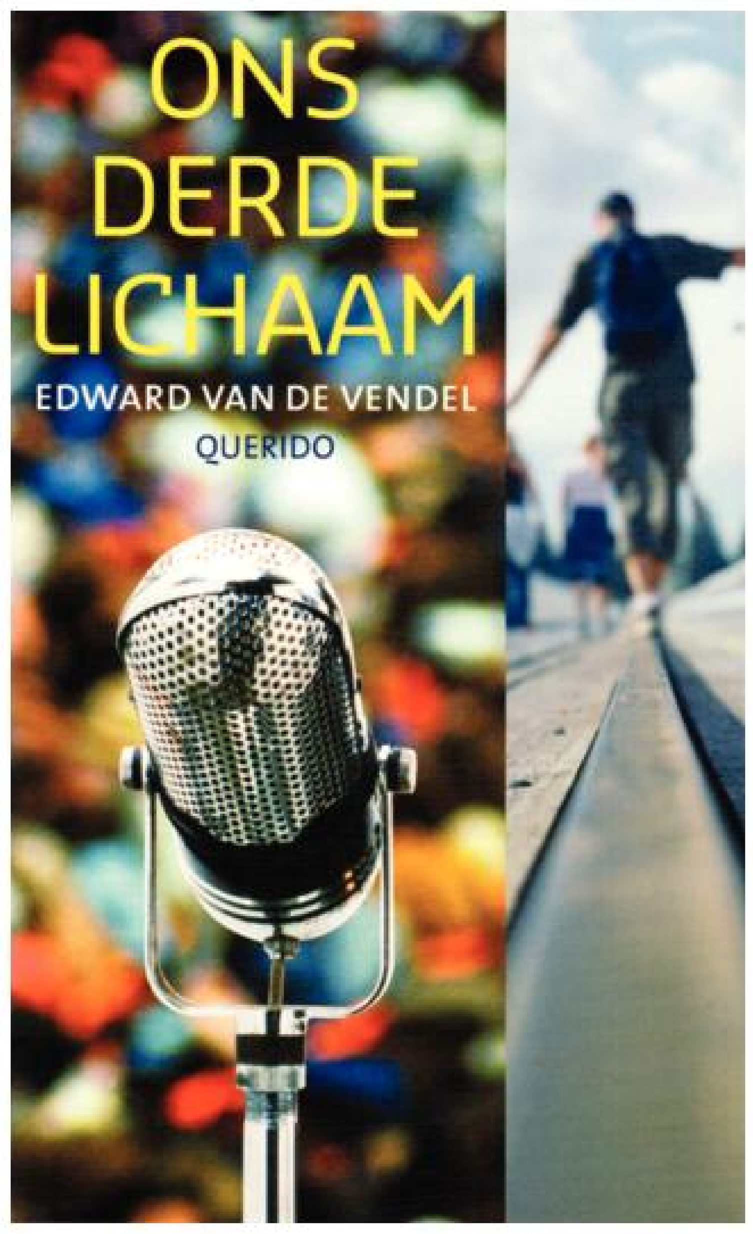
Die eerste dagen kon Tycho alles aan. Ook overdag. Zijn energie en aandacht, inzet, goede humeur – het leek alsof de liefde zelf de voorraden op peil hield. Tycho was een vlieger die strak stond aan de lucht. En of hij zich bevond onder de wolken van het kamp, of in het vetste blauw van alles wat te maken had met Oliver – de wind blies in zijn rug.
Wat telde was de avond. En de nacht. De tijd dat Oliver en Tycho samen waren. Dat ze praten konden zonder het gevoel te hebben tekst te moeten zeggen van een personage dat ze nog maar half waren. Omdat ze moesten fluisteren – achter de dunne kastdeur lag de helft van het kinderkamp te slapen – lieten ze maar weinig woorden toe; een korte dagbespreking, zinnen met direct effect (lig je goed, hoe laat is het, ik heb nog chocola, hé slaap je al) en af en toe gesprekken over hoe het was gegaan. Oliver vertelde hoe hij opeens zo vrolijk was geworden toen hij het T-shirt zag van Tycho, toen op Schiphol.
'Dus het was niet echt om Ajax?' vroeg Tycho. 'Nee. Nou ja, het was om Ajax en om jou.' En Tycho vertelde Oliver van de rivier, de stromende rivier langs Olivers gezicht, zijn smalle borst, zijn buik…
En zo zou Tycho het zich later ook herinneren: al die eerste nachten begonnen met opdrogende zinnen en daarna volgde het voelen van elkaars contouren. Buitenkant op buitenkant. Daarna ging het tasten langzaam over in een gevoel van warme

sneeuw, van smelten, vloeistof met een naam. Totdat ten slotte uit hen samen iemand overbleef die Tycho was én Oliver: een derde lichaam*. Een derde lichaam dat hen allebei hetzelfde liet denken, voelen, weten. Dat in slaap viel en weer wakker werd de ochtend erna, hier een hand – van wie? – en daar een been, een voet, een teen. Een derde lichaam, dat uiteindelijk weer Tycho werd en Oliver, maar pas na 'goeiemorgen' en 'godmorn'.

De dagen en de nachten waren overvol, maar af en toe vond Tycho kiertjes om te denken over wat er aan de hand was. En dan begreep hij dat verliefdheid niet zijn enige gevoel was. Dat het zwaan-kleef-aan nog meer gevoelens met zich meebracht die zich soms, op stille ogenblikken, manifesteerden.
Zo voelde hij van tijd tot tijd opeens verbazing; dat hij Oliver pas elf, twaalf, dertien dagen lang had meegemaakt, maar dat hij zeker wist dat hij hem kende. Toch moesten er wel duizend feitjes zijn en wetenswaardigheden, dingetjes van vroeger, die ze van elkaar niet wisten. En dan stak de jaloezie: jaloezie op iedereen die Oliver van vroeger kende. Op zijn klasgenoten, die met hem de pauzes hadden mogen delen, die samen met hem hadden kunnen klagen over vreselijke leraren en moeilijke tentamens. Die zijn examenfeest hadden bezocht. Op zijn voetbalvrienden, die misschien al meer dan honderd keer met hem had een gesport, getraind, gespeeld, gedoucht, gewonnen of verloren. Op de buren, die met hem het plaatselijke schansspringfestival bezochten. Op zijn opa's en oma's, allemaal nog goed gezond, die wisten hoe hij was geweest als jongetje van drie, van vijf, van negen. Op zijn tantes, neefjes, nichtjes, ooms, zijn vader en zijn moeder. Op zijn meisjes. Meisjes?
Nee, die waren er niet echt, had Oliver gezegd.
Niet echt? vroeg Tycho.
Nee, zei Oliver. Zo'n beetje uitproberen ja, maar nee, niet echt, niet zoals nu, niet zoals hij.
En Tycho haalde adem, opgelucht, maar toch wilde hij alles weten, wat, wanneer, hoe vaak. En hijzelf vertelde van Nina – Nina, ach, wat zou ze zeggen als ze wist...? – maar dat leek Oliver niet veel te doen.
'Waarom vind je dat niet erg?' vroeg Tycho dan.
'Weet ik niet,' zei Oliver. 'Denk je vaak aan haar?'
'Niet echt,' zei Tycho.
'Nou dan,' zei Oliver.
En dat 'nou dan' – dat tornde dan weer twijfel los bij Tycho. Hoe kon Oliver nou niet jaloers zijn? Hield hij misschien wel meer van Oliver dan Oliver van hem? Dat soort flauwekul.

Soms dacht hij aan zijn ouders. Als hij een brief zag, of een postzegel, een pen. Hij wou dat ze het wisten. Hij wilde het ze niet vertellen, maar hij wou dat ze het wisten. Hij wilde alles overslaan: het nieuwtje, hun reactie, hun bezorgdheid. Ze zouden het uiteindelijk begrijpen en ze zouden blij zijn, want hun zoon was blij en blijheid is besmettelijk. Maar eerst moest alles ingewikkeld zijn. Eerst moest hij zeggen wat hij voelde – en dat deed hij niet zo vaak.
Hij schreef: *Dag mam, pap. Er is zoveel veranderd. Ik ben heel gelukkig. Nu ben ik echt verliefd. Op de jongen waar ik eerder over schreef. Zijn naam is Oliver Kjelsberg, hij komt uit Noorwegen, ik wou dat jullie hem konden ontmoeten. Het is alsof ik hem al jaren ken. Door hem is alles fantastisch. Het is echt hoor, het is echt. Schrik niet, want met mij gaat alles ontzettend goed. Liefs, Tycho.*

Edward van de Vendel, De dagen van de bluegrassliefde. Uitgeverij Querido, Amsterdam 1999

▶ Een derde lichaam
Ons derde lichaam **is de titel van het derde deel van het drieluik waarvan ook *De dagen van de bluegrassliefde* deel uitmaakt. Het beschrijft het jaar dat volgt op de zomer in de VS. Het jaar dat voorafgaat aan de zomer in Amerika wordt beschreven in *Oliver.* Je kunt de delen los van elkaar lezen of als serie.**

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

7 Vind je de vertraging in dit fragment functioneel? Leg uit.

8 Tycho is zich bewust van de blik van campdirector John wanneer Oliver hem aait. Wat zijn Johns gedachten, denk je?

9 John stuurt de jongens uiteindelijk weg van het kamp vanwege hun seksuele geaardheid. Wat vind jij van die beslissing? Leg uit.

10 Vind jij het belangrijk hoe een ander over je relatie denkt? Waarom?

Tekst 2

In het derde kampweekend gaan de kinderen naar gastgezinnen en mag de leiding uitrusten. De kinderen zijn net uitgezwaaid en een van de leiders, Carol, stelt een 'Hugging line!' voor om de plotselinge leegte te vullen.

Tycho schoof de rij langs, hij omhelsde Yoshi, dun, onhandig, 'hai, hai, hai'; Josine, voorzichtig, vriendelijk; Brahim, zo breed en hartelijk, met vreemde geuren om zich heen; en zo alle anderen, tot campdirector John, die hem en iedereen van dankbaarheid wel wilde pletten – als hij zijn armen spreidde was het of hij de World Wrestling Federation wilde overtuigen van de spieren die hij had.
De laatste in de rij was Oliver. Tycho had de vijftien lijven van de anderen omarmd in een soepel hug-ritme, met de kilo's van de campdirector als voorlopig zwaartepunt. Nu stond hij voor zijn vriend. Ze keken elkaar aan.
Op dat moment moet – klik! – in Tycho's hersenen, in dat gedeelte dat de blik van Oliver bewerkte tot een beeld, een toets geraakt zijn – *memory, record, slow motion* – want de volgende seconden kon hij later in herhaling voor zich zien. Zo vaak hij wilde.

Rewind en play. Olivers groene ogen ketsen op zijn eigen blik: wat moeten we doen, hoe moeten we elkaar omhelzen, zijn we vergeten hoe twee stoere juniors dat doen? Olivers knik, de kleine neerwaartse beweging van zijn kin, zijn hoofd, zijn oogleden: kom, toe maar, doe nou maar. Hun armen opgetild, de linkerarmen hoog, de rechterarmen laag, ja het past; de ene borstkas tegen de andere, zodat hun harten elkaar eventjes een knipoog konden geven, en hun hoofden oor aan oor, de geur van shampoo en van huid. De geur van nacht. Het lukt, het lukt!
Tycho is al op de terugweg, stapt naar achteren, zijn armen laten los en vallen langs zijn lijf, maar dan, kijk daar: de linkerarm van Oliver laat los, terwijl de rechter – kijk dan! – juist omhooggaat en de vingers openvouwt en langs Tycho's linkerwang wrijft.
Tycho kijkt Oliver aan, verbaasd, en Oliver begint te lachen, kijkt hem in de ogen, Tycho schrikt en draait zijn hoofd en ziet dat campdirector John naar de hand van Oliver kijkt. En Tycho voelt wat campdirector John kan zien: dat het geen wrijven is wat Oliver zijn hand laat doen, maar aaien, strelen, zoals iemand zijn liefje streelt.

Edward van de Vendel, De dagen van de bluegrassliefde. Uitgeverij Querido, Amsterdam 1999

11.2 Arjen Lubach, *Magnus*, 2011 (niveau 3)

'Caro was niet de Caro die ik eerder had gezien.'

Schrijver Arjen Lubach (1979) is bekend van radio, cabaret en televisie. Vooral het televisieprogramma *Zondag met Lubach* is veelbekeken. *Magnus* is het derde boek van Lubach. Recensenten waren lovend over deze roman.
In *Magnus* vertelt ik-persoon Merlijn Kaiser (twintiger) over zijn ex-geliefde Caro, die hij op de middelbare school ontmoette. Merlijn kan Caro maar moeilijk loslaten en hij denkt veel aan haar.
In het treurige leven van Merlijn komt verandering als zijn creditkaartmaatschappij meldt dat er met zijn creditkaart betalingen worden gedaan in een Zweeds pretpark. Merlijn besluit op onderzoek uit te gaan en belandt in Stockholm. Daar ontmoet hij de fraudeur met wiens dochter hij een relatie krijgt. Vanaf dat moment kan Merlijn weer met een andere blik naar zijn leven kijken en komt hij tot nieuwe inzichten.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Hoe verandert Merlijns beeld van de liefde door zijn ontmoeting met Caro?

2 Merlijn zegt dat hij door Caro een allergie heeft opgebouwd 'voor iedereen die uitgesloten alternatieven nog altijd ziet als een reële mogelijkheid, simpelweg omdat ze ontevreden zijn met de huidige realiteit'. Leg uit dat je deze zin op kunt vatten als een vooruitwijzing.

3 Volgens Caro heeft de setting van de treinreis bepaald dat Merlijn verliefd is geworden op haar, maar volgens Merlijn is dat volslagen onzin. Met wie ben jij het eens? Leg uit.

4 Leg uit dat in dit fragment sprake is van verliefdheid en nog niet echt van liefde.

5 Na de nachtelijke ontmoeting met Caro denkt Merlijn: '… en ik zal het haar nooit vragen, omdat de wetenschap dat het niet zo was alles kapot zal maken.' Wat bedoelt Merlijn hiermee?

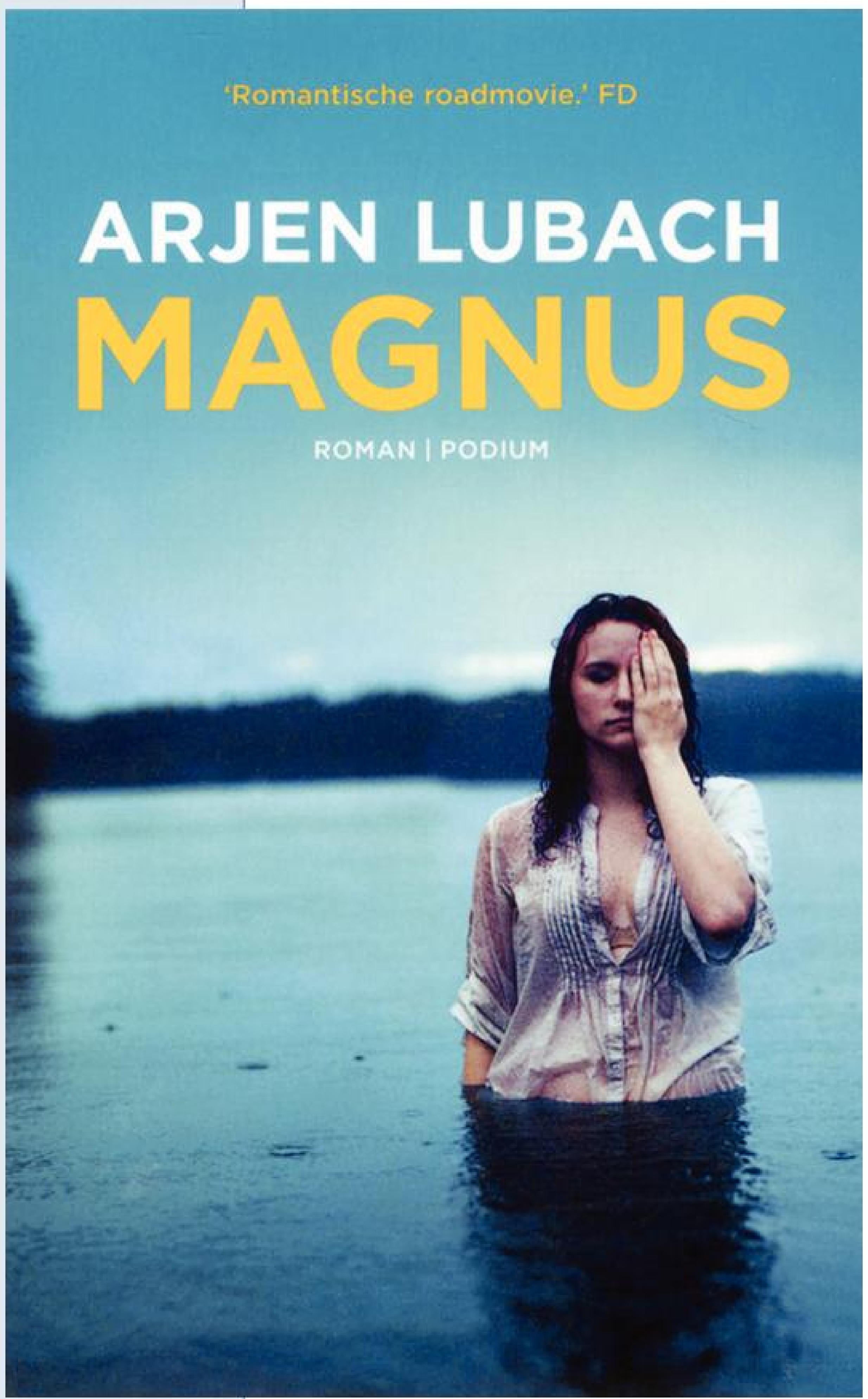
6 Merlijn vindt de vergelijking tussen Berlijn en het treinbed al gauw lachwekkend. Vind jij dat ook? Leg uit.

7 Welke van de drie afgebeelde omslagen van *Magnus* past het best bij de *hele* roman, denk je? Waarom?

Tekst 1

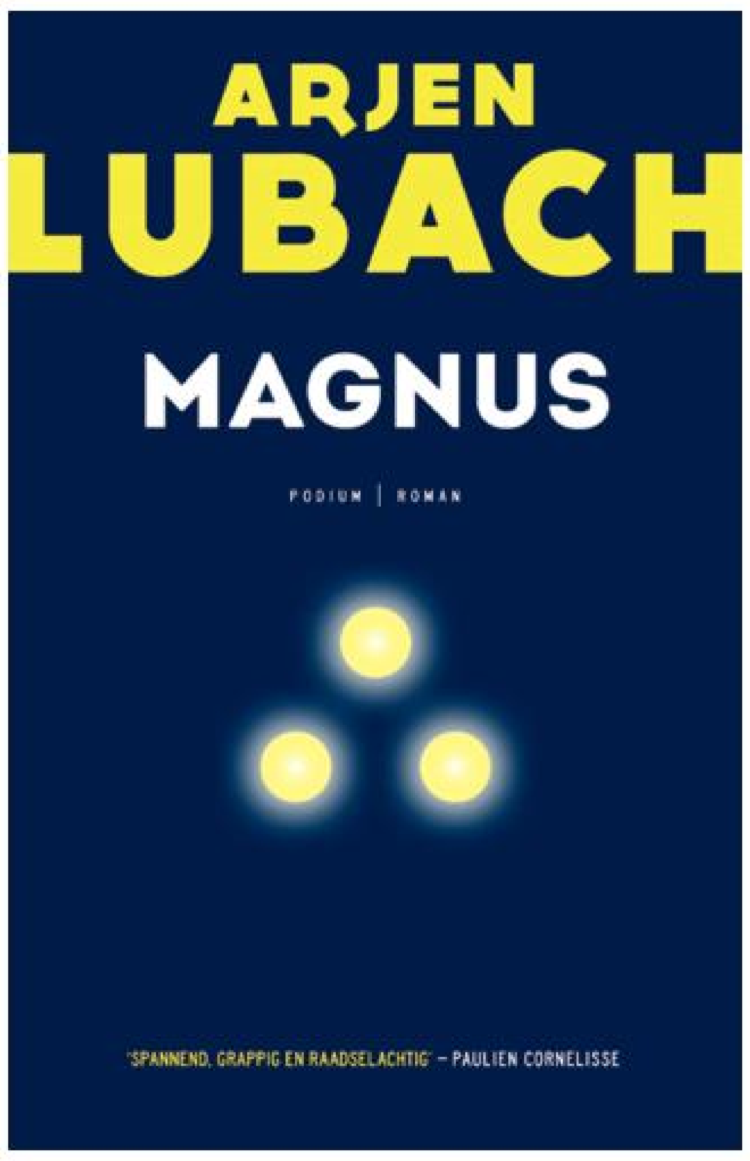
Merlijn is net verlaten door Caro. Hij herinnert zich zijn ontmoeting met haar op een schoolreis naar Florence in de vijfde klas.

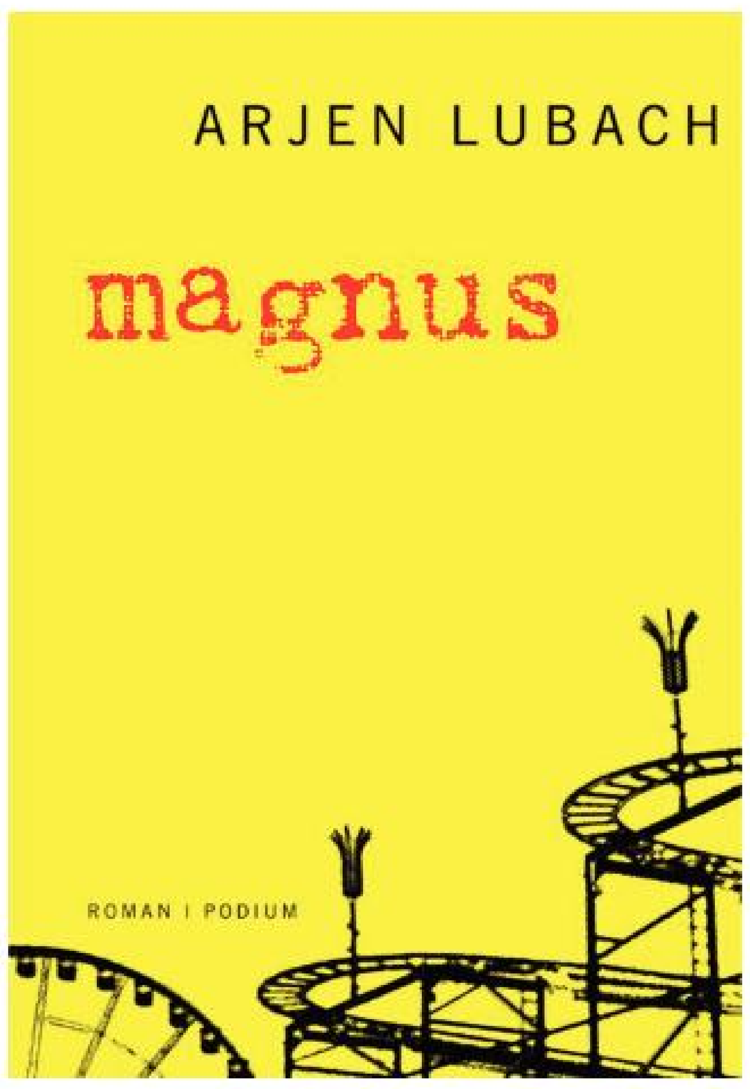
Ik had Caro al vaker gezien en ongetwijfeld ook al eens een half woord met haar gewisseld, maar het moment dat ik me realiseerde dat er niets klopte van het beeld dat ik had van de manier waarop de liefde zich aandient – in overzichtelijke eenheden, steeds een schepje meer, tot je uiteindelijk kunt spreken van verliefdheid – dat idee veranderde voor altijd in de nachttrein naar Milaan.
Ik zocht mijn plek, keek van mijn ticket naar de deuren, van de deuren naar de stoelen en toen ik bij de couchette naast die van mij was aangekomen zag ik Caro zitten. Of het kwam omdat we een reis gingen maken of omdat iedereen een ander gezicht droeg dan op school weet ik niet, maar Caro was niet de Caro die ik eerder had gezien. Ze was niet het meisje uit de natuurkundeles of de Caro van de hoek op het schoolplein waar de rokers stonden. Ik zag haar zitten en werd getroffen door een tweeledige angst: de angst haar uiteindelijk aan te moeten kijken, of dat juist nooit te mogen doen.
De andere twee jongens riepen me, ik liep snel door en nam plaats op de bank die aan mij was toebedeeld, waar later die nacht bedden van werden gemaakt. De trein ging rijden. Ik zette mijn walkman op en luisterde naar Chopins *Fantaisie-Impromptu* in cis mineur, opus 66. Niet dat ik veel klassieke muziek luisterde – het stuk stak eerlijkheidshalve nogal af tegen alle andere alternatieve gitaarmuziek op het cassettebandje – maar ik was er verslaafd aan geraakt tijdens de zondagen in mijn ouderlijk huis. De enige verslaving waar mijn ouders geen problemen mee leken te hebben: een depressief pianostuk gecomponeerd in 1834.
Ergens op het traject in Duitsland ging het schemeren. Vlak voor de echt hoge heuvels begonnen werd het donker. We klikten het tl-lampje uit en de leeslampjes boven de stoelen aan. Zo af en toe zag ik op een hoge top de lichten van een burcht of hotel branden en realiseerde me toen pas dat het buitenland was, dat ik een wereld achter had gelaten. De suggestie van de bergen door het zwakke licht op de toppen zorgde voor een licht gevoel in mijn maag.
Tegen een uur of twaalf kwamen alle meisjes voorbij onze coupé om hun tanden te gaan poetsen. Caro ook. Ze stak haar hoofd naar binnen en verbood ons te snurken. De andere meisjes lachten en ze liepen door. Daarna kwam er ook een voor mij onbekende leraar kunstgeschiedenis langs om ons de tip te geven te gaan slapen. Toen ik in bed lag luisterde ik weer naar mijn walkman, dacht aan de blik van Caro die aan de andere kant van de muur zat en aan de vrienden die naar Rome onderweg waren, op dezelfde dag vertrokken, maar dan met een touringcar. Ik probeerde de cadans van de trein te gebruiken om in slaap te komen, maar nadat het cassettebandje twee keer op autoreverse was overgegaan was ik definitief slapeloos, wakker, terwijl de anderen sliepen. De wielen tikten een bedompt ritme op de rails.
Ik trok het gordijn bij mijn hoofd een stuk opzij en probeerde naar buiten te kijken, maar zag dat de trein aan de kant van onze couchette langs een bergwand reed. Ik werd duizelig van de snelheid en de donkere bomen die op minder dan twee meter langsraasden, deed spelletjes met het ritme van de hoogspanningspalen en het knipperen van mijn ogen, zoals ik altijd doe: ruitenwissers die exact gelijk moeten lopen met lantaarnpalen, de trappers van een fiets die op het laagste punt moeten zijn tussen twee geparkeerde auto's in, alleen in een zwembad duiken onder een hoek van negentig graden vanaf de rand; dingen die niet uit te leggen zijn en waarvan ik begrijp dat ze misschien niet te snappen zijn, maar die net zo bij me horen als de kleur van mijn ogen. Ik heb lange tijd gedacht dat het te maken had met mijn andere grote aandoening*, die mij mijn littekens in mijn schedel heeft bezorgd, die mij voorgoed afzonderde van de rest van de wereld.

▶ … mijn andere grote aandoening
Magnus lijdt aan epilepsie. Tijdens aanvallen raakt hij buiten bewustzijn; hij is dan dus letterlijk afgezonderd van de rest van de wereld.

Ik lag in de couchette in het smalle bed en ik bedacht dat er aan de andere kant van de trein nu een geweldig uitzicht op een dal zou moeten zijn. Dat idee bleef maar groeien, tot ik ervan overtuigd was dat ik in ieder geval niet meer zou kunnen slapen voor ik ten minste had gekeken. Ik sloeg de deken van mij af en klom van het bed, trok de schuifdeur open en ging de gang op om het uitzicht te onderzoeken.
Daar stond al iemand.
Ze droeg een pyjama. Dat wil zeggen; een joggingbroek, een hemdje. Haar voeten waren bloot. Ze leunde met haar voorhoofd tegen het koude raam aan de kant van het dal. We reden in de bergen, zag ik nu, de echte, hoge bergen en we keken uit op een stad in de diepte. In de verte verscheen een klein meer. Caro leek niet door te hebben dat ik de deur open had gedaan.
'Hoi,' zei ik fluisterend.
Ze schrok en draaide zich om.
'Hé,' zei ze.
Ik stapte naar buiten en schoof de deur naar de slaapcoupé dicht. 'Kan je niet slapen?' vroeg Caro.
'Nee. Jij?'
'Ook niet.'
De trein helde flauw in een bocht, de wielen piepten en op de plekken waar de ramen open konden klonk er een suizend geluid. Ik keek naar haar voeten. Ze had één teen gelakt.
'Er is mij ooit eens wijsgemaakt,' zei ik hij gebrek aan beter, 'toen ik nog klein was, dat toen de trein waarin we zaten scheef stilstond in een bocht, dat dat kwam omdat hij een lekke band had.'
Ze lachte.
'Het heeft vast veel met je gedaan. Die leugen.'
'Ja,' zei ik.
'Ik ben erg achterdochtig geworden met betrekking tot treintrivia.'
Ik trok een gek gezicht en keek angstig, alsof ik niet meer wist waar ik was.
'Kijk,' zei ze. Ze legde haar handen langs haar gezicht, schermde haar ogen af tegen het licht vanuit de trein en keek naar buiten. 'Zo zie je echt bizar veel meer.'
Ik deed haar na, ging naast haar staan, legde mijn handen naast mijn hoofd en keek naar buiten.
'Gaaf,' zei ik.
'Ja,' zei ze.
Later heeft ze weleens gezegd dat het wel toevallig was dat zij het was die niet kon slapen, dat als een van haar vriendinnen daar had gestaan, dat alles dan anders was gelopen. Ik zei altijd dat ik dat volslagen onzin vond. De parallelle werelden waarin het een ander was die daar stond vormen geen enkele bedreiging of invloed op ons bestaan, gewoon omdat het geen optie was en is. Door Caro heb ik een allergie opgebouwd voor iedereen die uitgesloten alternatieven nog altijd ziet als een reële mogelijkheid, simpelweg omdat ze ontevreden zijn met de huidige realiteit.
'Heb je er zin in?' vroeg ik.
'Gaat wel,' zei ze.
'Niet?'
'Ik kan niet zo tegen opdringerige Italianen,' zei ze.
'Moet ik ze bij je weghouden?' vroeg ik, maar kon me geen voorstelling maken van de situatie dat ik daadwerkelijk een groepje Italianen zou aanspreken op hun opdringerigheid.
Ze lachte. 'Ja, dat is goed.'
'Het is alleen…' begon ik, 'ik heb alleen statistisch gezien de verantwoordelijkheid over nog dertien meisjes, snap je? Maar ik doe mijn best.'
'Dat is genoeg,' zei ze. 'Je best is genoeg.'
Ze draaide zich om, keek nu niet langer naar buiten.
'In welk bed slaap je?' vroeg ze.
'Linksboven,' wees ik.
'Jij?'
'Rechtsboven,' zei ze. 'Precies aan de andere kant van de muur.'

Van *Magnus* bestaan verschillende uitgaven met verschillende omslagen.

Ik keek naar de couchettes, dacht als in een bouwtekening de muren weg. Alleen een paar centimeter hardboard en een plastic print van donker hout scheidden ons van samen slapen. Ik dacht aan mensen in Berlijn*, decennia geleden, die in dezelfde stad woonden en elkaar toch nooit zagen, maar algauw was de vergelijking met ons treinbed lachwekkend en verscheen de werkelijkheid weer voor mijn ogen. Ik concentreerde me op Caro en haar hemdje en joggingbroek, de bergen waar we met honderd kilometer per uur doorheen reden, landsgrenzen die we passeerden, besneeuwde bergtoppen, slapende Zwitsers, uitgestorven stationnetjes, de onvoorspelbare geluiden van een trein in volle vaart, de geur van de coupé en de tassen vol eten en drinken die de scholieren uit het noorden van Nederland bij zich hadden. Ik spoorde mezelf aan iets te zeggen, nog iets grappigs, nog iets waar ze om zou kunnen lachen.
Er kwam niets.
'Ik ga het nog even proberen,' zei ze uiteindelijk.
'Welterusten,' zei ik.
'Welterusten.'
Daarna gingen we allebei onze eigen couchette in. Ik klom op mijn bed, voelde hoe snel mijn hart sloeg en merkte toen pas hoe warm het was. De andere jongens hadden de verwarming zo hoog mogelijk gedraaid uit angst voor de kou in de bergen. Ik trok mijn T-shirt uit en een minuut later ook mijn onderbroek. Ik lag naakt onder een minideken met het logo van City Night Line erop. Eerst kroop mijn voet tegen de wand, toen mijn knie, mijn handen, armen, mijn wang, een stuk neus, mijn borstkas en uiteindelijk mijn geslacht. Ik lag platgedrukt tegen een muurtje in een slaapcoupé, dacht aan het meisje dat naast me lag, wat ze droeg, hoe ze sliep, ik ademde rustig en hoopte. Ik weet tot de dag van vandaag niet of Caro daar ook zo heeft gelegen en ik zal het haar nooit vragen, omdat de wetenschap dat het niet zo was alles kapot zal maken.
Toen ik weer wakker werd was het licht geworden. De verwarming stond lager, ik had het koud gekregen. Een van de andere jongens in de couchette was zijn tas aan het pakken. De gordijnen waren geopend, de trein reed door de Povlakte, langs de graanvelden van Lombardije. De zon stond nog laag.
'Bijna bij Milaan,' zei hij. 'Goedemorgen.'
Ik zag de chaos die van onze coupé was gemaakt, twee lege wijnflessen, overal kleren, tassen, walkmans, tijdschriften. Toen merkte ik dat ik naakt was onder de deken. Ik dacht onmiddellijk aan Caro, draaide me met een ruk om, alsof het muurtje was veranderd in een glasplaat en ik dwars door de wand heen kon zien of zij er nog lag, maar ik stootte mijn hoofd met een luide bonk tegen de wand.
Het duurde even, een seconde of tien, toen bonkte er iemand terug. Of beter nog: ze klopte. Drie keer. Drie woorden misschien: *Hier Ben Ik.*
Of:
Hoe Gaat Het.
Of:
We Zijn Er.
Ik klopte terug. Ook drie keer.
Ik Mis Je.
Daarna niets meer, alleen de trein de ochtend en de belofte van Florence.

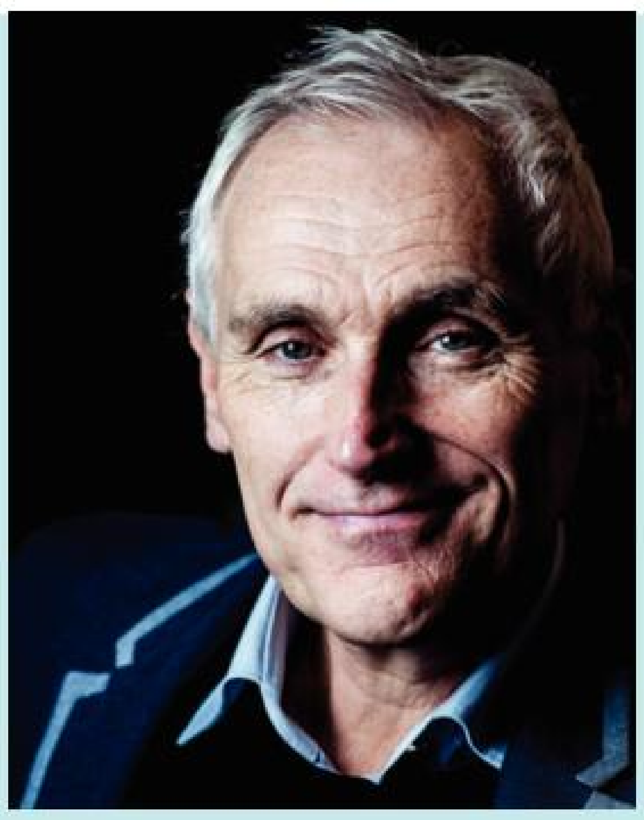
Arjen Lubach, Magnus. Uitgeverij Podium, Amsterdam 2011

▶ Berlijn
Berlijn bestond 'decennia geleden' uit Oost- en West-Berlijn. Oost-Berlijn was na de Tweede Wereldoorlog door de Sovjet-Unie geannexeerd. De stadsdelen waren van elkaar gescheiden door een metershoge en zwaarbewaakte muur.

11.3 Arthur Japin, *Een schitterend gebrek*, 2003 (niveau 4)

'Giacomo was de belichaming van mijn geluk.'

Een schitterend gebrek is een van de vele historische romans* die Arthur Japin (1956) geschreven heeft. Het verhaal gaat over Lucia. Op haar veertiende wordt ze verliefd op de roemruchte vrouwen versierder Giacomo Casanova en hij op haar. Als Casanova na een verblijf in Venetië terugkeert om met haar te trouwen, is ze verdwenen. Na veel omzwervingen geniet ze in Amsterdam faam als luxe prostituee, wier aantrekkingskracht onder andere is gelegen in het feit dat ze gesluierd door het leven gaat. Als ze Casanova weer ontmoet, herkent deze haar dan ook niet.
In deze roman laat Japin zien hoe Lucia haar ongeluk omzet in iets positiefs. Hij betrekt dit gegeven ook op zichzelf: hij probeert zijn rotjeugd te gebruiken om mooie boeken te schrijven.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Lucia merkt op dat in Venetië 'alles op uiterlijkheden wordt beslist'. Wat bedoelt ze met 'alles' denk je? Geef voorbeelden.

2 Denk jij dat uiterlijk bepaalt hoe succesvol je bent in onze samenleving? En is dat verschillend voor mannen en vrouwen? Leg uit.

3 Wat is volgens jou belangrijker in de liefde, karakter of uiterlijk? Leg uit.

4 Lucia's rede* (verstand) en gevoel voeren een innerlijke strijd. Wint de rede of het gevoel? Leg uit.

5 Wat vind je van Lucia's besluit? Is dit echte liefde? Of lafheid?

6 De laatste zin van dit fragment drukt uit welke toekomst Lucia voor zichzelf ziet weggelegd. Leg uit.

7 Het motto van *Een schitterend gebrek* is een citaat van Casanova: 'Veel van wat aanvankelijk in de verbeelding bestaat, wordt werkelijkheid.' Wat is de 'boodschap' van deze uitspraak? En denk je dat die ook op Lucia van toepassing is? Leg uit.

▶ Historische roman
Een roman die zich afspeelt in het verleden. Fictie en historische gebeurtenissen lopen door elkaar heen. Casanova uit *Een schitterend gebrek* heeft bijvoorbeeld echt bestaan, maar de schrijver maakt de fictieve Lucia tot hoofdpersoon.

▶ Rede
***Een schitterend gebrek* speelt zich af in de 18e eeuw, de eeuw van de verlichting, die ook wel 'de eeuw van de rede' werd genoemd. Mensen laten zich steeds meer leiden door hun verstand.** **Zie pagina 96.**

Tekst 1

De vijftienjarig Lucia woont in Noord-Italië op het landgoed van de gravin van Montreale, waar haar ouders verantwoordelijk zijn voor het personeel. Tijdens een groot feest ontmoet ze de twee jaar oudere Giacomo Casanova. Ze worden hevig verliefd en spreken af elkaar enkele maanden na het feest weer te ontmoeten om plannen voor de toekomst te maken. Lucia wordt in de tussenliggende periode echter getroffen door de pokken*, een ernstige huidaandoening die gepaard gaat met hevige koorts en een verschrikkelijke jeuk. Haar ouders vrezen voor haar leven, maar ze geneest.*

De koorts nam af.
De jeuk doofde.
Ik kwam bij zinnen en zag mijn ouders aan mijn bed en daarachter door het raam het angstige hoofd van Fra Onofrio. De geestelijke was bezig mij van veilige afstand het sacrament der stervenden toe te dienen. Ik bedankte hem en zei dat ik van zijn diensten geen gebruik zou maken.
Mijn woorden hadden een verbijsterend effect. Mijn vader begon te huilen, wat ik hem nooit eerder had zien doen, mijn moeder viel voor mij op haar knieën neer en Onofrio dook lijkbleek weg onder de vensterbank. Ik scheen drie weken niet aanspreekbaar te zijn geweest, waarna men de hoop had opgegeven en mij van mijn boeien had bevrijd. Juist op het moment dat men de laatste zucht verwachtte, had ik luid en duidelijk gesproken.
Vanuit de tuin riep Onofrio dat mijn genezing een goddelijke ingreep was, speciaal verricht ter ere van Palmzondag, en een onomstotelijk mirakel zoals hij in zijn loopbaan nooit had mogen meemaken. Ik antwoordde dat hij een dwaas was en zijn God niet meer dan een bedenksel om het onbegrijpelijke verklaarbaar te maken voor onnozele halzen, waarop hij wegvluchtte en mijn moeder zich driemaal bekruiste.
Hoe dan ook, ik was genezen en het was Palmpasen! Ik had dus een volle week om aan te sterken voordat Giacomo zou komen. Direct vroeg ik om bouillon en fruit en rood vlees want mijn eetlust was terug, en ik at alles wat anderen zich vanwege de vasten ontzegden. Ik dronk zoveel ik kon en spoelde met malvezij[1] om de kwalijke smaak uit mijn mond te verdrijven. Alleen al het herstellen vermoeide mij de eerste tijd zo dat ik na iedere maaltijd in een diepe slaap zonk om van het aansterken bij te komen, maar elke keer voelde ik mij krachtiger ontwaken.
Op de ochtend van de derde dag was ik zover. Ik wilde proberen wat rond te lopen en mijzelf te wassen. Men bracht mij doeken en een lampetkan[2], fris goed en een gesteven hemd, een haarborstel, zeep en lavendelwater. Ten slotte vroeg ik om een spiegel.
Mijn vader en mijn moeder wisselden een blik.
Ik las hem en wist alles.

Mijn voorzorg had mijn lichaam voor het ergste behoed. Omdat ik zat vastgebonden had ik mijzelf in mijn razernij nergens kunnen krabben en met mijn nagels kunnen verwonden. Van de honderden blaren die mij van hals tot tenen overdekten werden slechts enkele tot zweren. Hier en daar zaten nog korsten. Op die plaatsten bleven voor altijd kleine tekens op mijn lijf achter, maar niets wat het voor het oog bedierf.
Dit gold niet voor mijn gezicht.
Mijn ouders wilden mij niet direct een spiegel brengen. Om hun geen onnodig verdriet te doen, deed ik alsof ik er geen onmiddellijk belang aan hechtte. Zodra zij waren vertrokken haalde ik de hanger van mijn grootvader tevoorschijn. Deze was klein, maar voldeed. Door de ogen van de heilige zag ik mijzelf.
De touwen waarmee ik aan het bed lag vastgesjord, hadden niet kunnen beletten dat ik woest geschud had met mijn hoofd. Wild had ik mijn wangen tegen de matras geslagen en geprobeerd op een of andere manier mijn oogleden, die met pus waren verkleefd, open te scheuren. Mijn moeder vertelde mij later dat zij had geprobeerd mijn hoofd, dat een derde groter was geworden, vast te houden en mijn gloeiing met natte lappen weg te nemen. Lange tijd zat zij achter me, met

▶ Casanova
De Italiaan Giacomo Casanovo (1725-1798) reisde door heel Europa. Hij ontmoette allerlei beroemdheden en schreef hierover in zijn memoires. De naam Casanova is synoniem geworden voor vrouwenversierder, omdat hij ook op het gebied van de liefde veel avonturen beleefde. Tenminste, als we zijn memoires moeten geloven.

▶ Pokken
Levensgevaarlijke en besmettelijke virusinfectie waarbij de patiënt hevige koorts krijgt en het hele lichaam bedekt raakt met blaasjes. Vroeger kwamen pokken vaak voor en overleden veel mensen eraan. Degenen die de pokken overleefden hielden er grote en ontsierende littekens aan over. Sinds de uitvinding van een vaccin zijn pokken zo goed als uitgestorven.

mijn gezicht tussen haar knieën en haar handen geklemd om het te beschermen. Tevergeefs. De jeuk was te hevig geweest, de kwelling te groot. Niets kon mij beletten. Ik gaf toe aan wat de aard van mijn ziekte mij ingaf en schuurde me waar ik nog kon, wangen, voorhoofd, oren, mond en neus, zodat zelfs het zachtste kussen en het fijnste laken instrumenten van verminking werden.
Na al die jaren kost het mij nog moeite om de ravage te beschrijven die ik op mijn spiegelbeeld aantrof. Laat het genoeg zijn te weten dat ik mijzelf er niet in herkende. Rood en strakgespannen huid werd aangemaakt over wat één grote open wond moet zijn geweest. Deze verse aangroei zou mettertijd helen, zij het onregelmatig met diepe putten en dikke bobbels. Mijn linkeraanzien was echter door samentrekkende littekens onherstelbaar verwoest.
Zo zat ik maar en staarde me blind op de hanger. Eenmaal gebiologeerd door de weerspiegeling kon ik niet meer door het glas heen kijken en zien dat daarachter het zonlicht zoals altijd over mijn grootvaders kunstige versieringen speelde en dat hun schittering ook door deze aanblik heenbrak.

Giacomo arriveerde, eerder dan verwacht, op Goede Vrijdag. In de tussenliggende dagen had ik alle mogelijke stappen overwogen maar niets kunnen besluiten. Ik begreep wel wat me te doen stond maar ik kon het nog niet.
Ik zag mijn lief door de kier van mijn gesloten luiken. Hij wandelde in zijn beste kleren over de binnenplaats, gehaast, uitgelaten, opgewonden omdat hij terug was en mij snel wilde zien.
Vijftien was ik. Voor de beslissing die ik diende te nemen zou iemand in tachtig jaren nog onvoldoende ervaring opdoen. Ik was nooit uit Pasiano weg geweest. De rest van de wereld kende ik alleen uit boeken. Enkel het leven in Venetië stond mij levendig en maar al te helder voor de geest. Dankzij de gravin was ik goed doordrongen van het meedogenloze oordeel in de betere Venetiaanse kringen, waar alles op uiterlijkheden wordt beslist. Mijn 'tante' had mij destijds met haar verhalen willen sterken in de strijd die mij, met mijn eenvoudige komaf, daarginds te wachten zou staan, maar nu mijn ziekte alles had veranderd waren het juist haar waarschuwingen die mijn geluk voorgoed de pas afsneden.
Het was immers uitgesloten dat ik in die stad ooit nog geaccepteerd zou worden nu ik mismaakt was. Ik zou er moeten leven als een paria. En Giacomo zou, als hij met mij getrouwd was, hetzelfde lot beschoren zijn.
Terwijl dit besef tot mij doordrong, zonk ik weg in een eigenaardige kalmte. Mijn rede had mij onlangs in mijn koortsen een laatste houvast geboden en ik besloot dit keer opnieuw bij haar te rade te gaan. Ik voelde mijn gemoed wel, genadig God, of ik het ook hevig voelde! Mijn hart bonkte, mijn ziel schreeuwde het uit. En al die tijd volgde ik zijn gang over het binnenplein, loerend vanuit de duisternis achter mijn luiken.
Giacomo was veel knapper geworden dan ik mij herinnerde en van jongen tot man geworden. Als ik niet uit alle macht had gevochten tegen mijn impuls was ik op hem toe gerend en had ik me aan zijn voeten geworpen. Ik had hem het hele verhaal gedaan en hem gesmeekt mij te nemen zoals ik nu was.
Dit alles onderdrukte ik. In mijn kussen smoorde ik enkele harde schreeuwen die recht uit mijn ziel leken te komen. Daarna deed alles zeer. Mijn gevoel was murw en klaar zich aan mijn verstand over te geven. De koele afweging deed na de eerste schok weldadig aan, zoals het koude bad dat men mij na mijn ziekte gaf alle littekens op mijn lichaam eerst kort van schrik deed samentrekken, zodat de huid zich daarna makkelijker kon ontspannen.
Mijn dilemma was kort gezegd als volgt: Giacomo was de belichaming van mijn geluk. Als hij mij om mijn misvorming niet af zou wijzen, konden wij trouwen. Ik zou mijn geliefde voor de rest van mijn leven bij me hebben. Hijzelf diende daarvoor echter zijn ambities op te geven. Dit huwelijk zou elke kans op een

loopbaan uitsluiten. Dit zou hem ongelukkig maken, mij zou het kwellen hem te zien lijden. Zijn ongeluk zou daarmee ook het mijne betekenen. Door nu mijn hart te volgen zou ik dus ons allebei voor altijd in het verderf storten.
Wanneer ik echter tegen mijn gevoel in zou gaan en hem vrij zou laten, zou hij zijn dromen kunnen najagen en waarmaken. Ik zou dan wel ongelukkig zijn maar troost vinden in de wetenschap dat hij tenminste gelukkig was. Misschien zou hij even droevig zijn om mij, maar vast niet lang wanneer ik het zo speelde dat hij meende dat ik hem verraden had. Dan zou hij kwaad zijn, mij verwensen en uiteindelijk vergeten. Zo redeneerde ik.
In het eerste geval zouden er twee ongelukkig zijn, in het laatste geval slechts een. De keus leek mij eenvoudig.
Ik handelde mechanisch, zonder gehoor te geven aan mijn gevoel, dat ik tot driemaal toe met luide stem voor mijzelf doodverklaarde.
De stappen die ik zetten moest, zette ik met een vastberadenheid die ik als kind eens had gezien bij Zoldo, een boer in Portobuffolè, die voor mijn ogen werd gebeten door een adder. Om hem gerust te stellen sprak ik tegen hem, geschrokken, sussend, maar de man zag of hoorde mij niet meer. Zijn aderen zwollen en werden zwart. Kalm als een levende dode deed hij wat hij doen moest om erger te voorkomen. Hij nam een zaag, zette zich zijn been onder de knie af en schroeide de stomp dicht, alles zonder één enkele keer te aarzelen.
Met eenzelfde zekerheid en verlamd gemoed gaf ik mijn moeder opdracht Giacomo te zeggen dat ik van Pasiano was vertrokken. Zij wilde niet liegen tegen de man die mij even liefhad als zijzelf en weigerde hem mijn afwezigheid te gaan melden.
Toen zei ik haar dat wat vandaag een leugen was, morgen waar zou worden. Giacomo zou zeker terugkomen. Ik kon hier onmogelijk blijven.
Dit brak haar zo dat zij verder geen weerstand bood. Als mijn verloofde naar mijn gevoelens vroeg, zei ik, diende zij te zeggen dat ik er voor hem geen meer had, dat ik me door L'Aigle, de bode, had laten schaken, zonder bericht achter te laten was afgereisd en dat het voor hem geen enkele zin had hoop te houden en op mij te wachten.
Tegen de tijd dat zij de tuinkamer binnenging, waar Giacomo weer was ondergebracht, was haar gezicht zo betraand dat hij haar wel moest geloven. Hij had een vol uur nodig om van het nieuws bij te komen. Daarna kreeg hij een pasteitje om wat aan te sterken en nog wat brood en fruit voor onderweg.

Ik, ondertussen, riep mijn rede te hulp, vroeg belet bij graaf Antonio en zei hem dat ik kwam om de vijf zecchinen te verdienen, als het aanbod nog stond. Zijn verbijstering duurde kort. Door samengeknepen wimpers nam de oude man de schade aan mijn verschijning op. Even overwoog hij hierom af te dingen, maar zag daar toch vanaf, opende een lade en legde het bedrag op tafel. Hij leunde achterover in zijn stoel, knoopt zijn broekband los en zei dat ik me langzaam voor hem uit moest kleden.
Denk niet dat het me vreselijk tegenstond. Het was iets wat moest gebeuren, dat is alles. Ik ben niet een van die vrouwen wie het lichamelijke van nature tegenstaat en die zich er slechts uit diepgevoelde liefde toe kunnen zetten. Integendeel. Ik heb een dierlijke natuur. Ik wist al vroeg dat ik ervoor geschikt zou zijn.
Op een bepaalde manier paste de zakelijkheid van deze transactie ook in het nieuwe beeld dat ik mij van mijzelf moest vormen. De grenzen waren helder. Dat deed mij goed. Daarbinnen voelde ik mij zeker. Sterker, het was op dat moment voor mij belangrijk te merken dat iemand mij ondanks mijn lelijkheid ongeremd kon begeren en dat ik als vrouw dus niet volledig was bedorven.

Arthur Japin, Een schitterend gebrek. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 2003

Woordbetekenissen
[1]**malvezij: geurige, zoete wijn**
[2]**lampetkan: kan met water om je te wassen**

11.4 Poëzie

'en haar hart werd verscheurd'

Lotte Claassen, '(dat soort dingen)' (2014)
Als de liefde die je voor iemand anders voelt beantwoord wordt, voel je je in de zevende hemel. Helaas duurt dat niet eeuwig. Er ontstaan misverstanden, je doet elkaar, soms zonder dat je dat wilt, pijn en verdriet. Liefde alleen is vaak niet genoeg voor 'ze leefden nog lang en gelukkig'. Dat laat ook Lotte Claassen (1998) zien in haar gedicht '(dat soort dingen)', waarmee ze in 2014 op haar zestiende de gedichtenwedstrijd *Doe Maar Dicht Maar* won.

1 Waarover gaat dit gedicht? Noteer je antwoord in één woord.

2 Beschrijf de relatie die de ik-persoon gehad heeft in enkele zinnen.

3 Waarom staat een groot gedeelte van het gedicht tussen haakjes?

4 Wat kan er gebeurd zijn dat de ik-persoon 'alle lieve woorden' terugneemt?

5 Voor het beantwoorden van de vragen heb je het gedicht waarschijnlijk een paar keer doorgelezen. Ben je het gedicht daardoor anders gaan waarderen dan na de eerste lezing? Leg uit.

Tekst 1

(dat soort dingen)
ik neem alle lieve woorden die ik ooit
    tegen je zei

(zoals dat ik nooit geloofd had
dat het mogelijk was
om iemand zo enorm leuk te vinden
als ik jou vond en hoe het leek
alsof we elkaar al eeuwen kenden
zelfs al was dat helemaal niet zo
maar ook dingen als dat jij de enige was
die alles van me wist en
waar ik me niet voor schaamde want
jij vond me mooi zei je
en ik jou ook
en ik was er niet zeker van dat
ik ooit nog zonder je zou kunnen)

terug.

bij dezen: zijn ze weer van mij.

Lotte Claassen, Doe Maar Dicht Maar. Poëziepaleis, Groningen 2014

Toon Tellegen, 'Doornroosje sliep' (1997)
Toon Tellegen (1941) is vooral bekend geworden door zijn verhalen over de mier en de eekhoorn. Doordat veel van zijn verhalen een beetje filosofisch zijn, worden ze niet alleen door kinderen gelezen, maar ook door volwassenen.
In 2004 kwam *Brieven aan Doornroosje* uit, waarin Tellegen de prins uit het sprookje honderden brieven laat schrijven aan Doornroosje. Tijdens zijn lange reis fantaseert de prins er op los over hoe het zal gaan, dat wakker kussen. In dit gedicht geeft Tellegen daar een van de vele mogelijke antwoorden op.

Lees tekst 2 en beantwoord de vragen.

6 Hoe komt het dat de prins zo 'dodelijk vermoeid' is, denk je?

7 Wat vind je van de reactie van de prins na al zijn inspanningen?

8 Wat wil Doornroosje van de prins? Hoe weet je dat?

9 Op welke manier speelt de dichter in dit gedicht met de afloop van sprookjes?

10 Vind je het probleem van Doornroosje en de prins herkenbaar? Leg je uit.

Tekst 2

Doornroosje sliep.
Naast haar lag een brief:
'Niet wakker kussen.
Onder geen voorwaarde.
Ook niet na honderd jaar.'

Wat zal ik doen? dacht de prins. Zal ik
weggaan?
Of zal ik haar kussen en denken dat zij
het niet zo bedoelt?
Ik ben zo moe, zo dodelijk vermoeid…
Doornroosje gluurde door haar wimpers.
Met de grootst mogelijke moeite
haalde ze langzaam
en regelmatig adem.
Ze zag de deur dichtgaan,
hoorde de treden van de trap –
zo moe, zo pijnlijk vermoeid, elke stap –

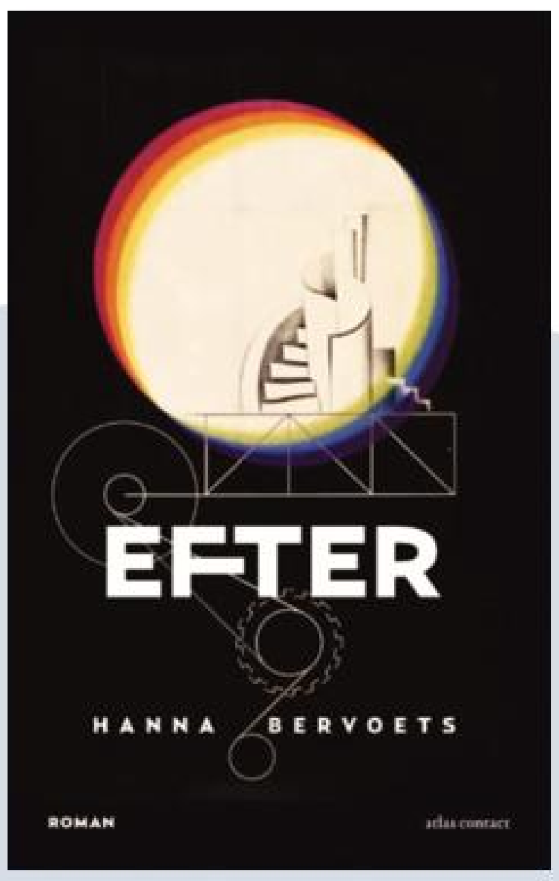
en haar hart werd verscheurd.

Toon Tellegen, Over liefde en niets anders. Uitgeverij Querido, Amsterdam 1997

11.5 Lees meer

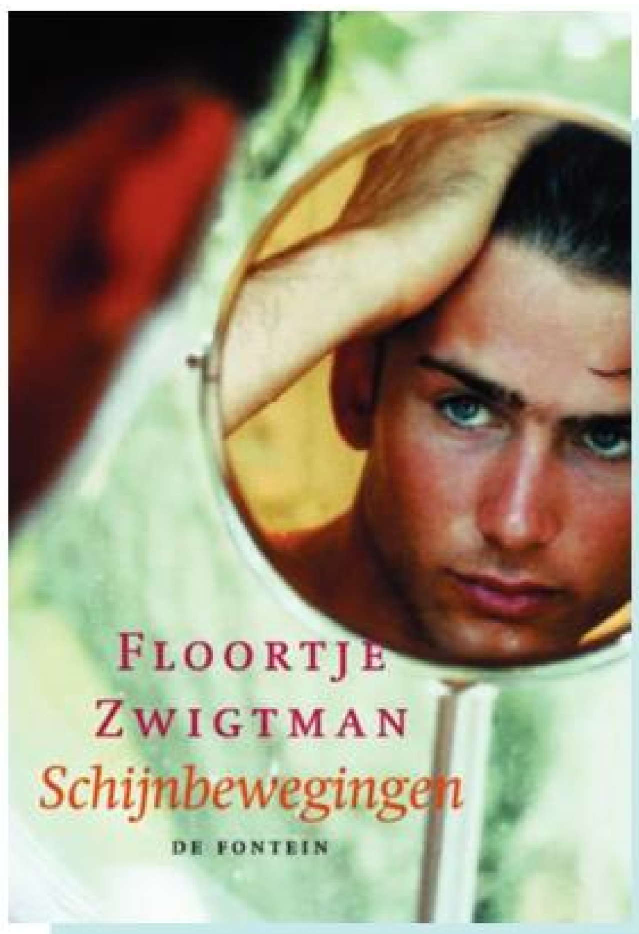
Hanna Bervoets, *Efter*, 2014 (niveau 3)
Efter is de naam van het medicijn dat in de nabije toekomst verliefdheid tegen moet gaan, omdat wetenschappers het als een psychische aandoening zien. Verschillende personages krijgen te maken met de introductie van het medicijn en het ontstaan van klinieken tegen liefdesverslaving. Deze nieuwe ontwikkeling verloopt natuurlijk niet probleemloos.

Els Beerten, *Eén mens is genoeg*, 2014 (niveau 3)
Als haar vader overlijdt, verandert Juliettes leven ingrijpend. Haar moeder heeft vooral aandacht voor zichzelf en Juliette staat er min of meer alleen voor. Na nog een traumatische ervaring belandt Juliette in een inrichting. Uiteindelijk is er één persoon die haar weer hoop geeft.

Floortje Zwigtman, *Schijnbewegingen*, 2005 (niveau 3)
1894. Adrian is zestien jaar en belandt op straat. Hij begint aan een zwerftocht door Londen, om zijn dromen na te jagen, liefde te vinden en geld te verdienen. Maar dat valt in het 19e-eeuwse Londen niet mee als je voor een penny geboren bent en ook nog eens op mannen valt.

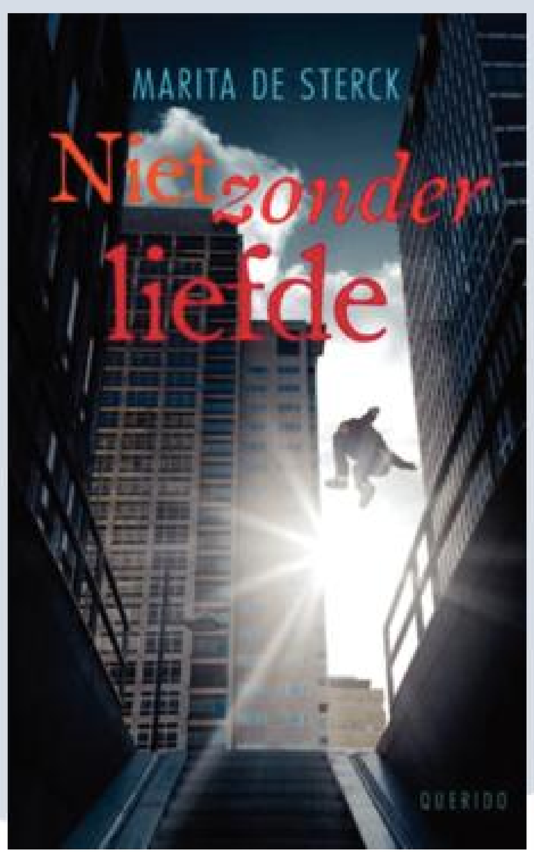

Tom Lanoye, *Kartonnen dozen*, 1991 (niveau 4)
De vriendschap tussen twee tienjarige jongens ontwikkelt zich verder als zij op de middelbare school zitten. De ik-persoon realiseert zich dat hij verliefd is op Z. en seksueel naar hem verlangt. De vraag is hoe Z. daarop zal reageren.

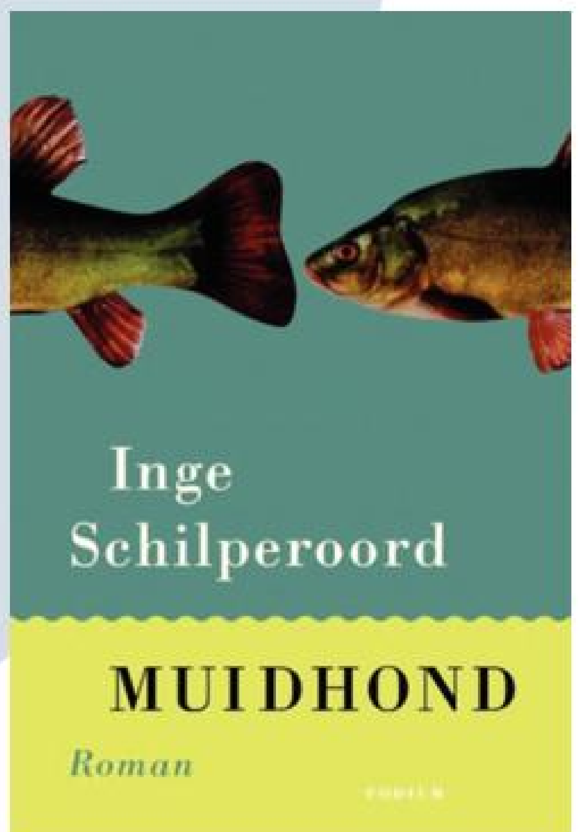

Meer lezen over het thema ***liefde?***

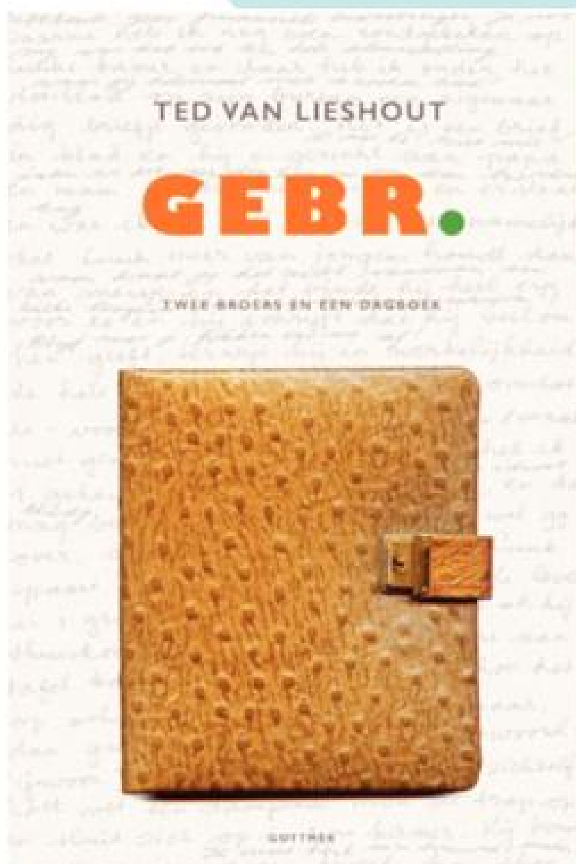
Meer lezen over ***bluegrassliefdes?***

Marita de Sterck, *Niet zonder liefde*, 2012 (niveau 3)
Negen maanden hebben Arjun en Juma hun relatie verborgen gehouden voor hun ouders, maar Arjun vindt nu dat het tijd is om hun ouders op de hoogte te stellen. Juma schrikt en loopt weg van Arjun. Waarom schrikt Juma zo en waarom moest hun relatie zo lang geheim blijven?

Inge Schilperoord, *Muidhond*, 2015 (niveau 3)
Jonathan is wegens gebrek aan bewijs vrijgesproken van een zedenmisdrijf. Hij is vastbesloten niet weer de fout in te gaan, maar zijn routine en vastberadenheid worden aan het wankelen gebracht door zijn buurmeisje dat steeds zijn gezelschap zoekt.

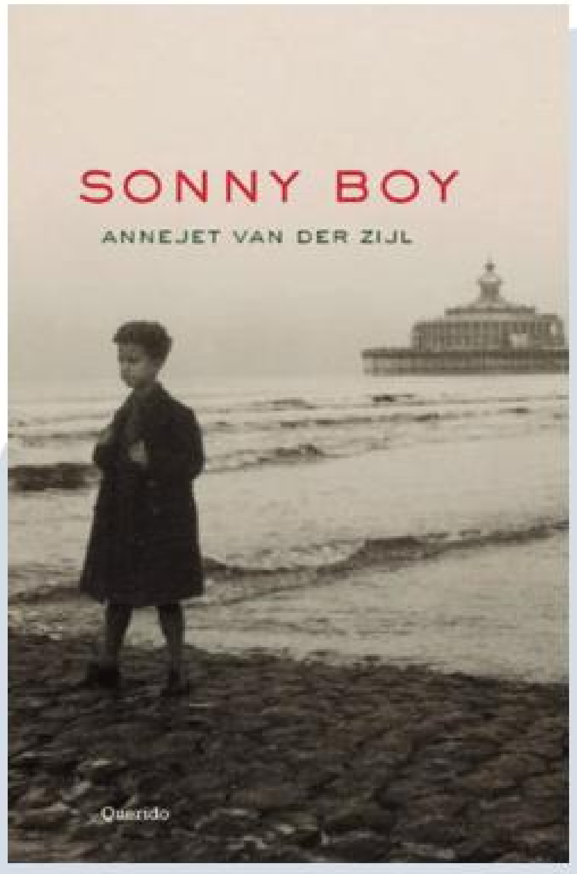

Ted van Lieshout, *Gebr.*, 1996 (niveau 3)
Gebr. is het deels autobiografische verhaal van Ted van Lieshout over het verlies van zijn broer. Marius laat bij zijn dood een dagboek na waarin zijn broer Lukas over zichzelf leest. Wat Marius al over hem wist, durfde Lukas nog niet aan zichzelf en anderen te bekennen: hij is homoseksueel.

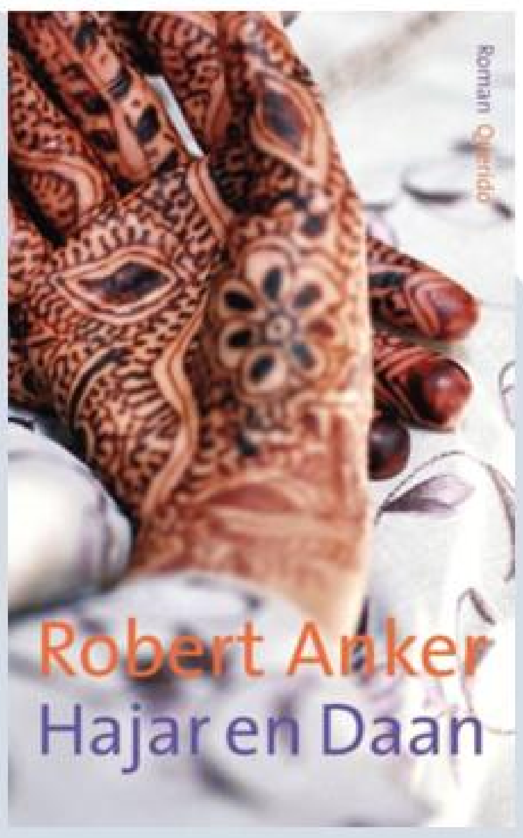

Rudi van Dantzig, *Voor een verloren soldaat*, 1986 (niveau 3)
Bij de bevrijding van Nederland in de Tweede Wereldoorlog wordt de elfjarige Jeroen verleid door een geallieerde soldaat. Ze ontmoeten elkaar geregeld totdat de soldaat plotseling met zijn eenheid vertrekt en Jeroen radeloos achterblijft.

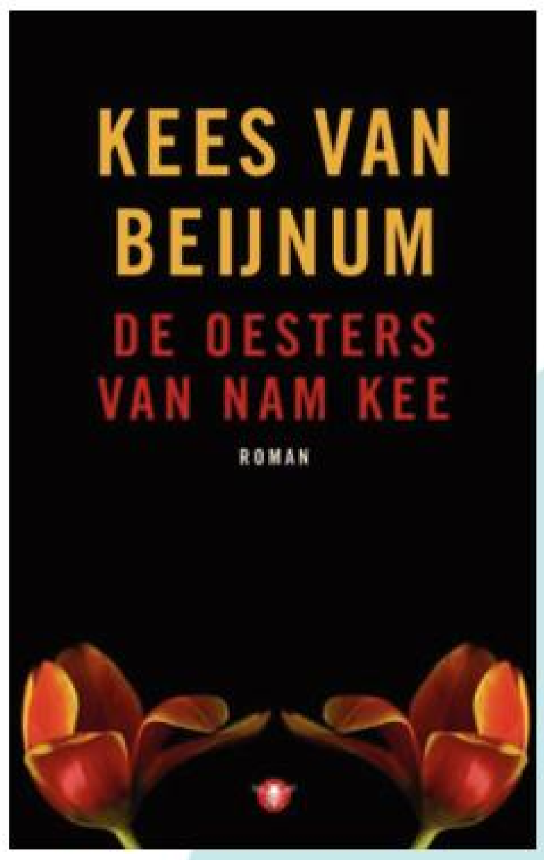
Annejet van der Zijl, *Sonny Boy*, 2004 (niveau 3)
Een 19-jarige Surinaamse student en een 40-jarige Hollandse getrouwde vrouw worden in 1928 verliefd op elkaar. De buitenwereld spreekt schande van de relatie, maar Rika en Waldemar trouwen en krijgen een zoon. Ze beginnen een pension in Scheveningen en nemen in de Tweede Wereldoorlog Joodse onderduikers in huis.

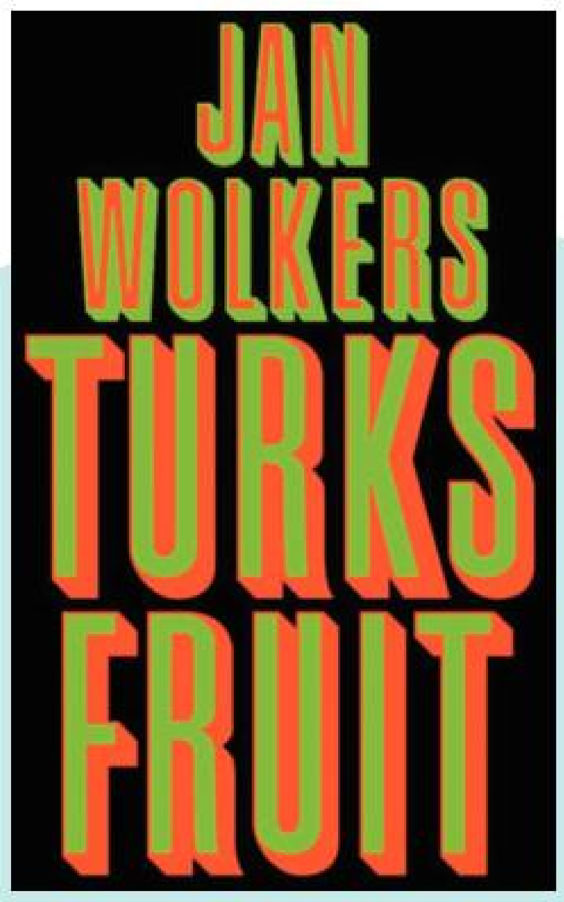
Robert Anker, *Hajar en Daan*, 2004 (niveau 3)
De Marokkaanse Hajar en haar leraar geschiedenis worden verliefd op elkaar. De buitenwereld wil de twee van elkaar scheiden, want een relatie leraar-leerlinge en Nederlander-moslima kan nooit goed gaan. Ondanks deze tegenwerking proberen Hajar en Daan proberen samen een leven op te bouwen.

Kees van Beijnum, *De oesters van Nam Kee*, 2000 (niveau 3)
De 18-jarige scholier Berry gaat niet meer naar school. Hij hangt wat rond met zijn criminele vrienden. Als hij Thera ontmoet, een erotische danseres uit een nachtclub, wordt hij stapelverliefd op haar. Ze besluiten samen op wereldreis te gaan.

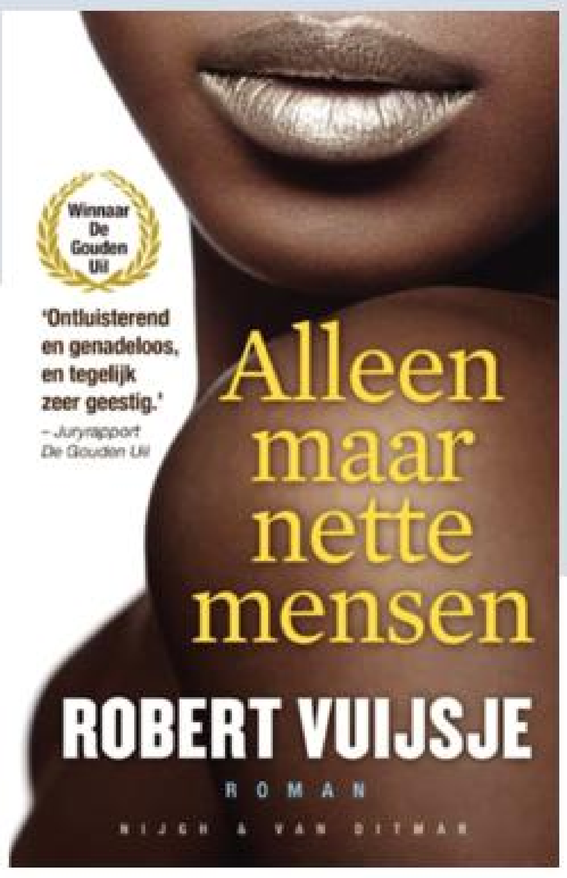

Jan Wolkers, *Turks fruit*, 1969 (niveau 3)
Een kunstenaar vertelt het verhaal over de liefde van zijn leven, Olga. Na een spetterende start van hun relatie vindt Olga al gauw haar heil bij een andere man, aangemoedigd door haar moeder, die de kunstenaar niet goed genoeg voor haar dochter vindt. Als de ex-geliefden elkaar na lange tijd weer ontmoeten, is Olga ziek. Ze zal niet lang meer leven.

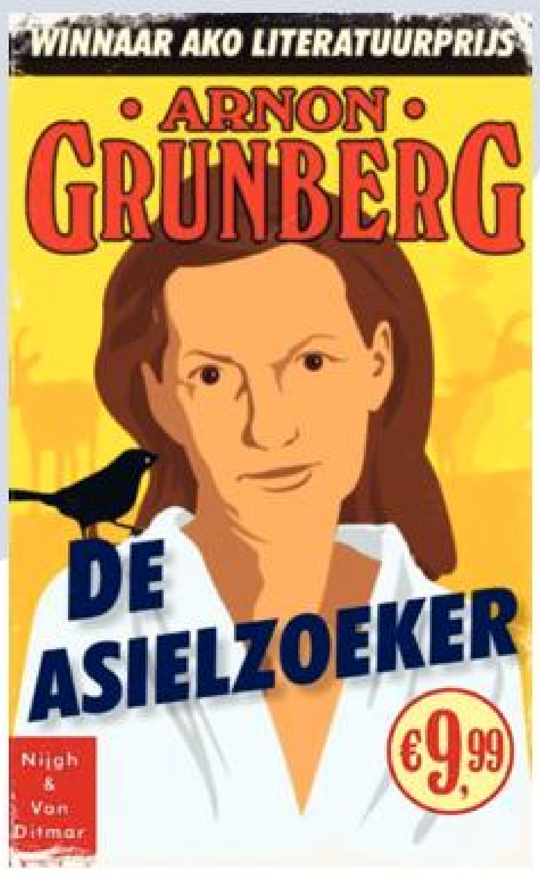

Grenzeloze liefdes

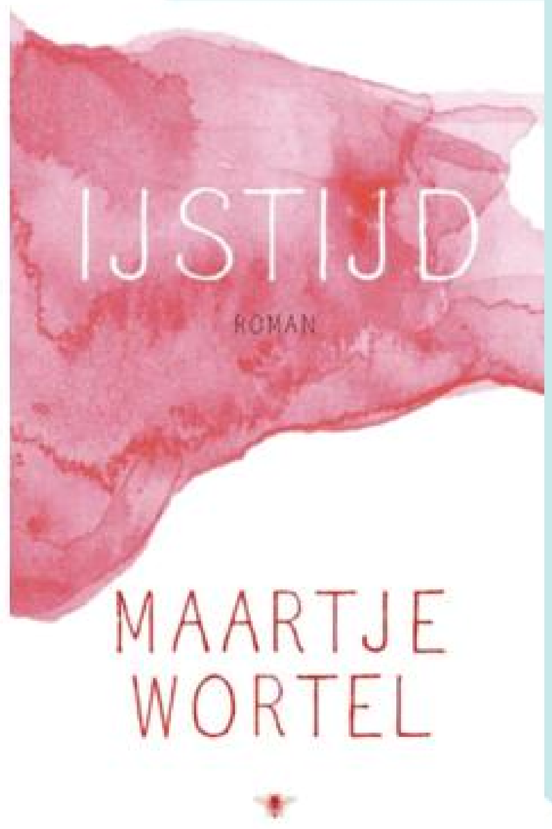
Ook last van liefdesverdriet?

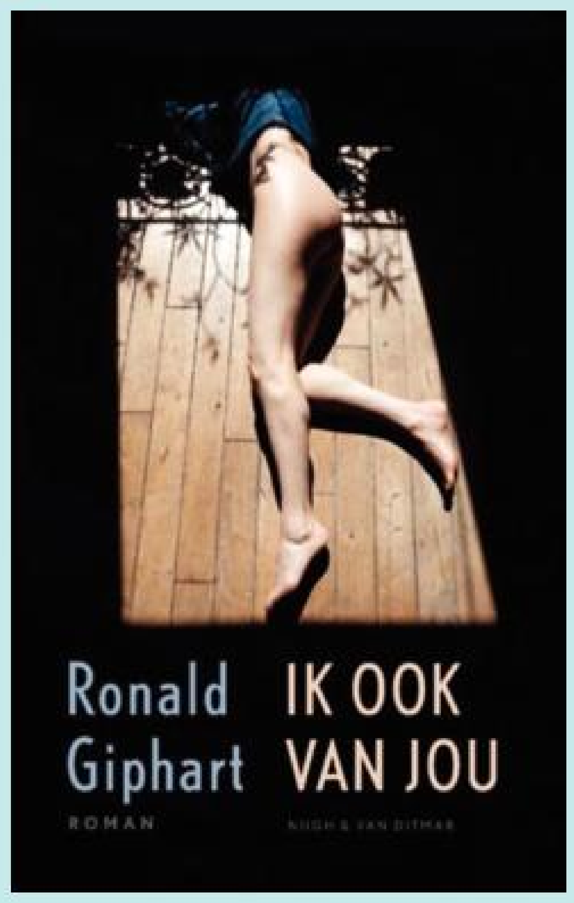
Robert Vuijsje, *Alleen maar nette mensen*, 2008 (niveau 3)
David gaat op zoek naar zijn eigen identiteit en de ware liefde. Hij zoekt niet in zijn eigen milieu, het kakkineuze Amsterdam Oud-Zuid, maar in de Bijlmer. Hij raakt in de ban van zwarte vrouwen en tot afgrijzen van zijn familie komt hij steeds meer los van zijn intellectuele omgeving.

Arnon Grunberg, *De asielzoeker*, 2003 (niveau 5)
De vriendin van Christian Beck, die door hem consequent 'de vogel' wordt genoemd, is ziek. Ze trouwt met een asielzoeker die bij hen in huis komt wonen. Christian accepteert de nieuwe situatie en er ontstaat er een driehoeksverhouding, maar een tragische afloop is onontkoombaar.

Maartje Wortel, *IJstijd*, 2014 (niveau 3)
James Dillard woont in hotels, bestelt Franse kazen en dure wijnen en gaat soms met een meisje naar bed. Dan ontmoet hij Marie en tussen deze twee bijzondere personen ontwikkelt zich een uitzonderlijke liefde. Toch houdt de relatie geen stand: met James gaat het steeds beter, terwijl Marie steeds meer geïsoleerd raakt.

Ronald Giphart, *Ik ook van jou*, 1992 (niveau 3)
Fräser en Ronald, twee jongens met schrijversambities maken een reis door de Dordogne. Onderweg praten ze over vrouwen, literatuur en de zin van het leven en natuurlijk ontbreekt een vakantieliefde niet. Maar centraal staat ook de tragische en fatale liefde van Ronald en Reza.

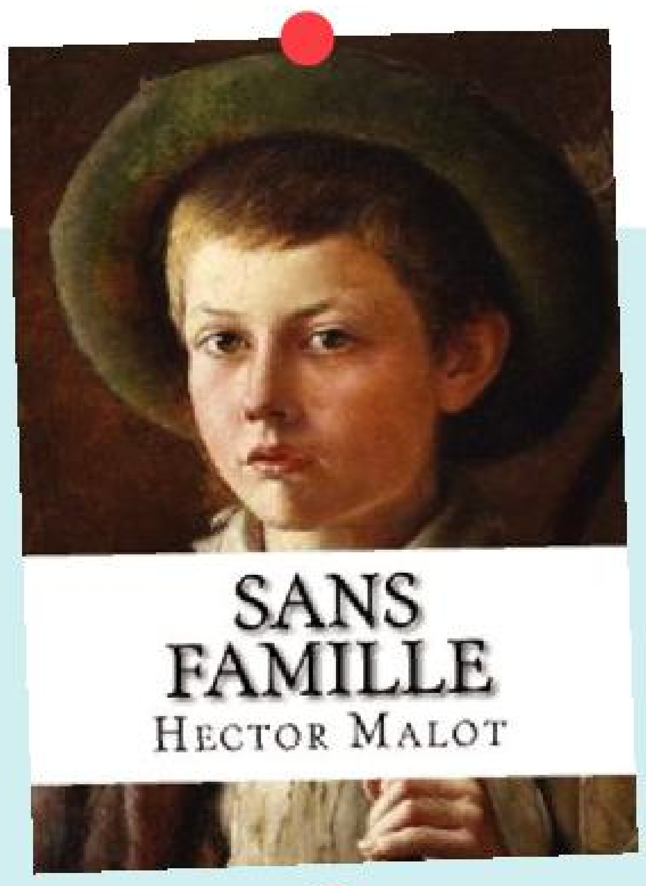
1. Met welke hoofdpersoon leefde je het meeste mee? Met Tycho, Merlijn of Lucia? Waardoor komt dat?
2. *De dagen van de bluegrassliefde* en *Magnus* gaan over eigentijdse liefdes; *Een schitterend gebrek speelt* zich af in de verlichting. Wat lees je liever, verhalen die zich dicht bij huis afspelen of verhalen die verder van je af staan? Waarom?
3. De schrijvers van de boeken waaruit je fragmenten hebt gelezen hebben alle drie een heel andere stijl. Wiens stijl spreekt je het meest aan? Waarom?
4. Waarover heeft dit hoofdstuk je aan het denken gezet?
5. Welke van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titels van deze werken op je Verlanglijstje op pagina 276.

Aantekeningen

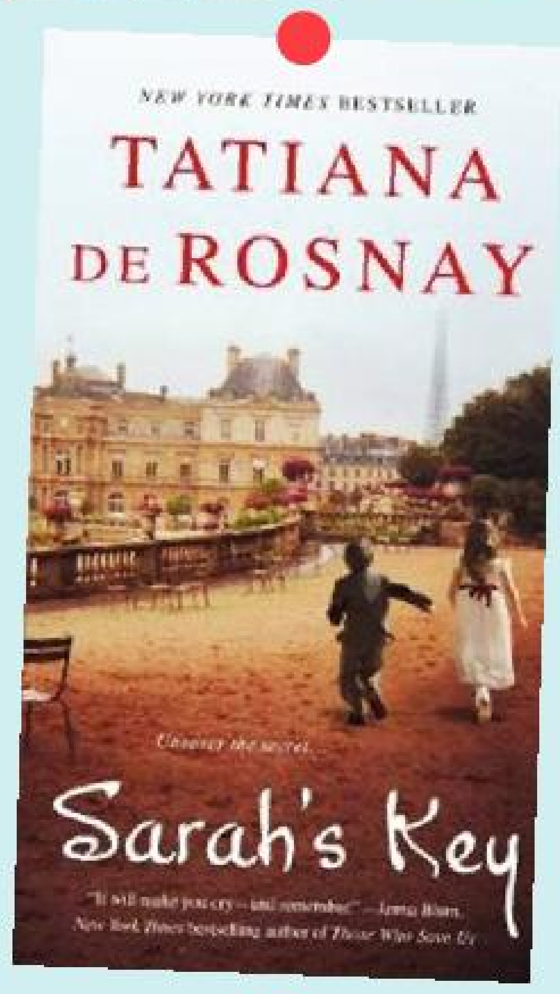
12 Familie

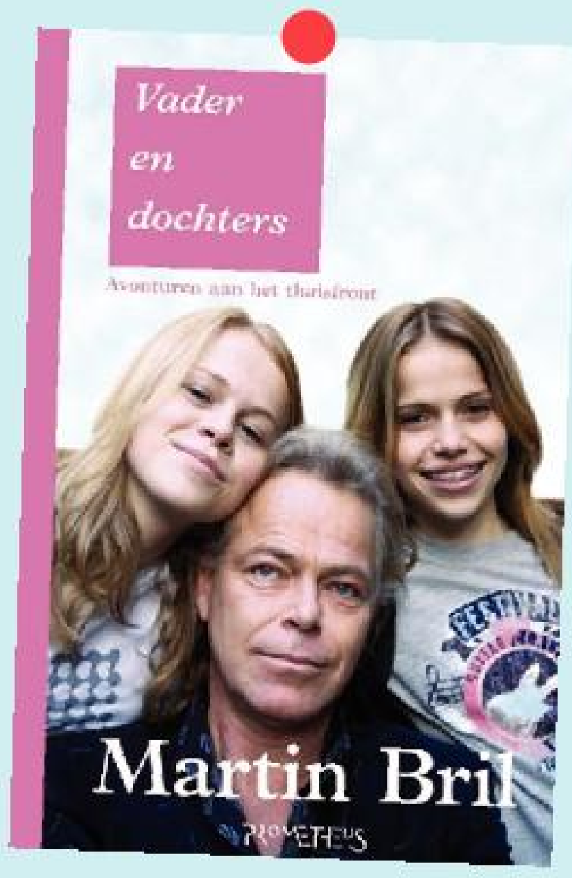
Familiebanden leveren veel stof tot schrijven. Iedereen heeft immers familie en omdat je die niet zelf kunt kiezen, is het lang niet overal koek en ei. Alle toestanden die daarvan het gevolg zijn, vormen voor veel auteurs een ware goudmijn. En dus kom je ze in boeken allemaal tegen: van zwaar irritante broers tot stinkend jaloerse zussen, van luidruchtig ruziënde ouders tot stiekem verslaafde kinderen, van gemene onbetrouwbare stiefvaders tot aantrekkelijke jonge tantes.

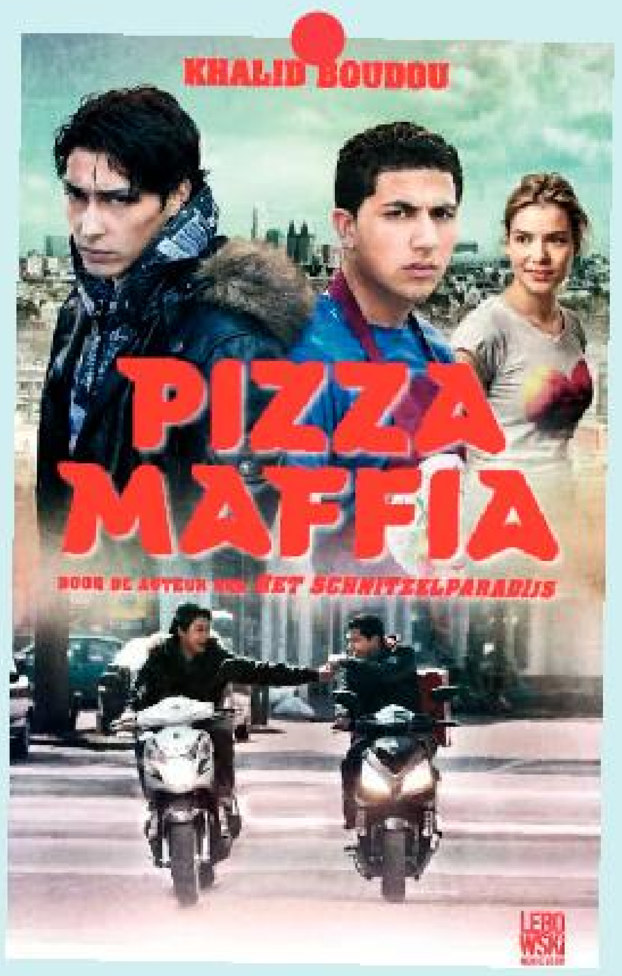
1. Hieronder staan dertig omslagen van boeken die over familie gaan. Markeer de titels die je kent.
2. Je docent en je klasgenoten geven je informatie over de andere titels. Maak aantekeningen.
3. Verdeel samen met een klasgenoot de dertig titels in verschillende groepen. Jullie mogen zelf weten hoeveel groepen jullie maken en welke criteria jullie gebruiken.
4. Vul op de open plaatsen titels in van andere boeken of films die over familie gaan.
5. Zijn er families bij die lijken op de jouwe?

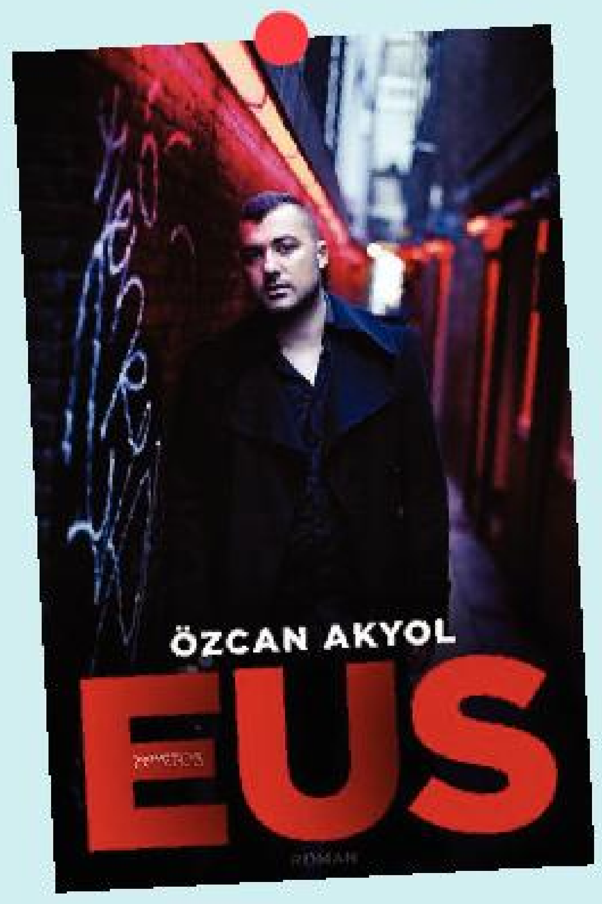

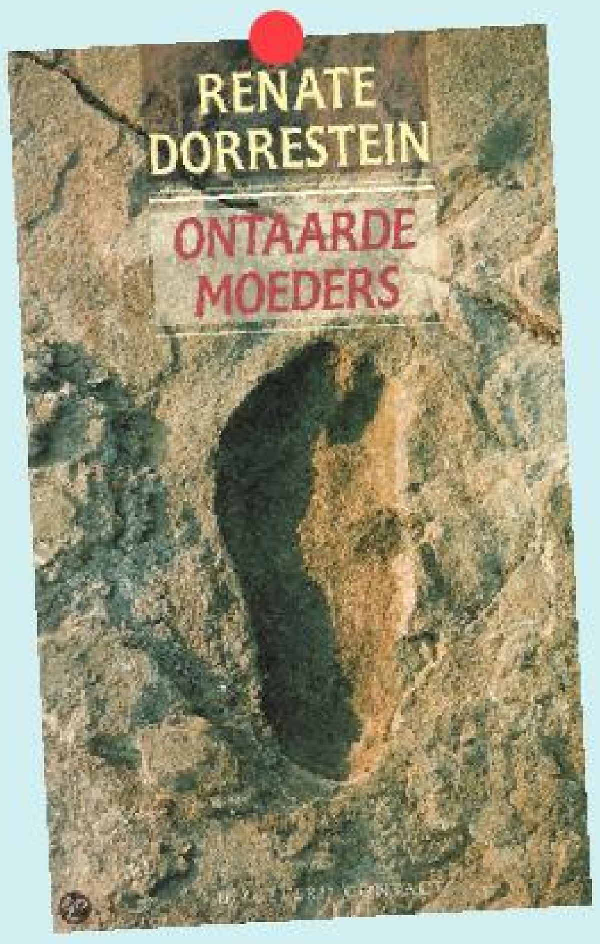

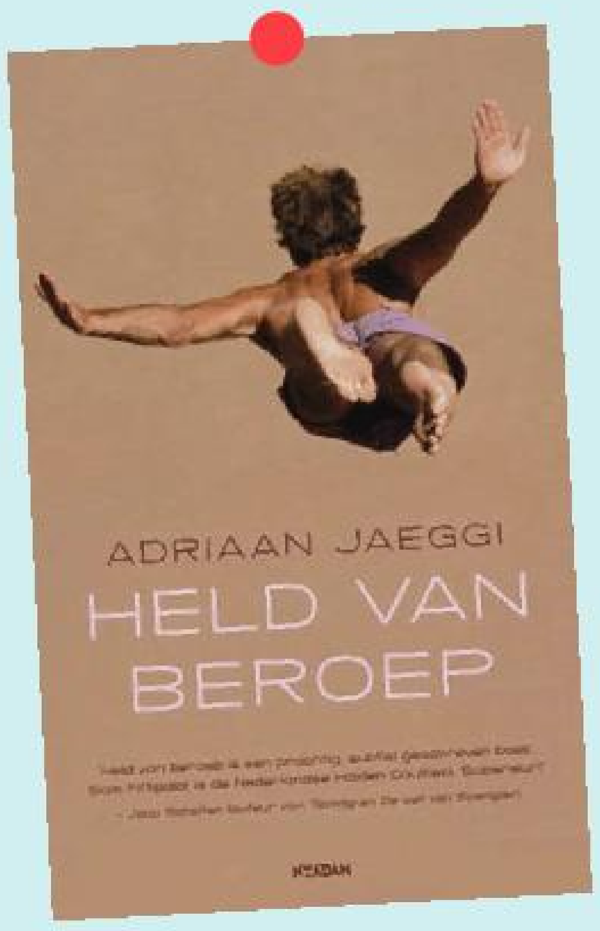

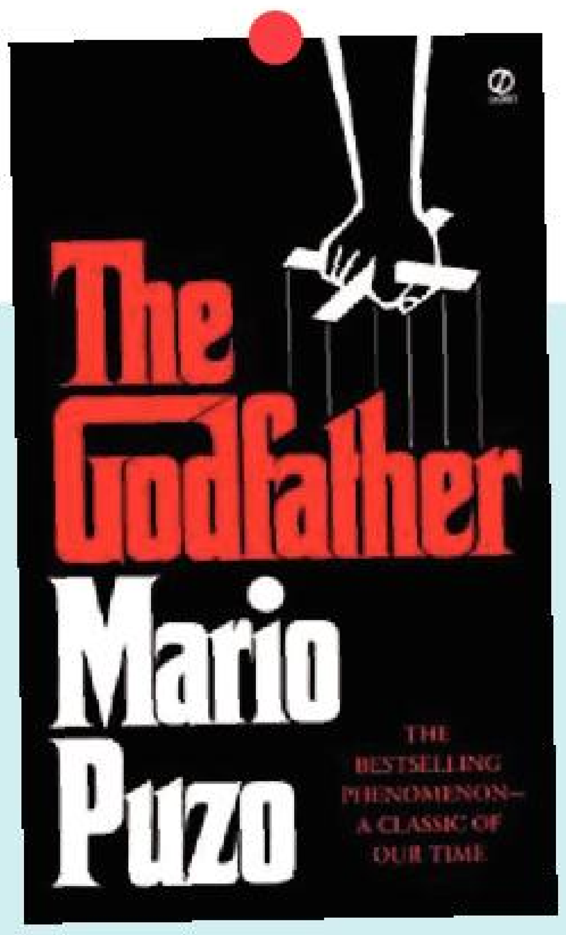

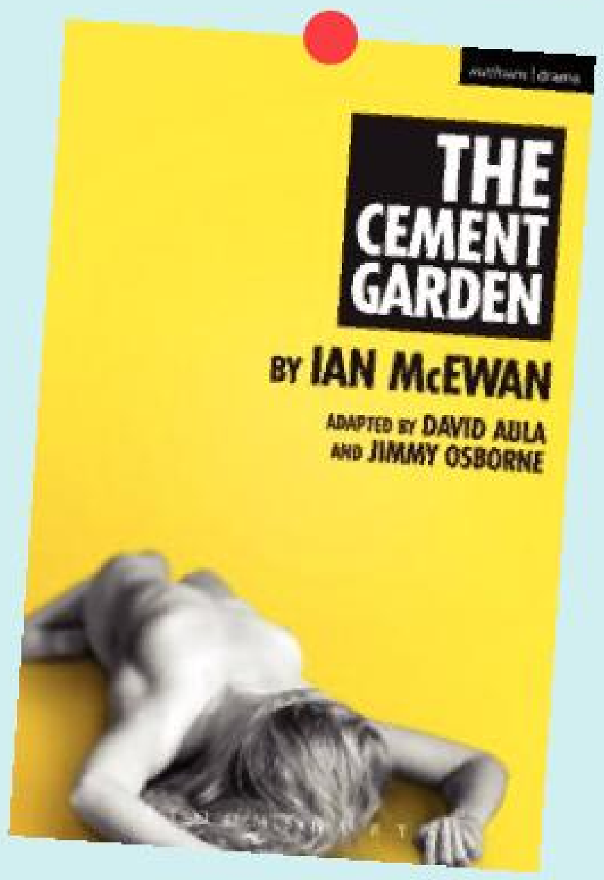

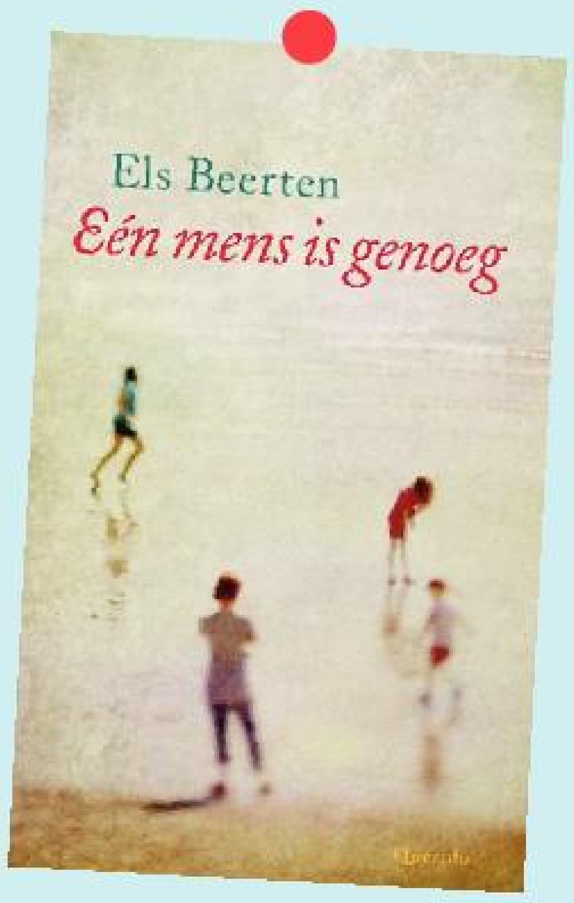

Kristien
Hemmerechts
Donderdagmiddag.
Halfvier.

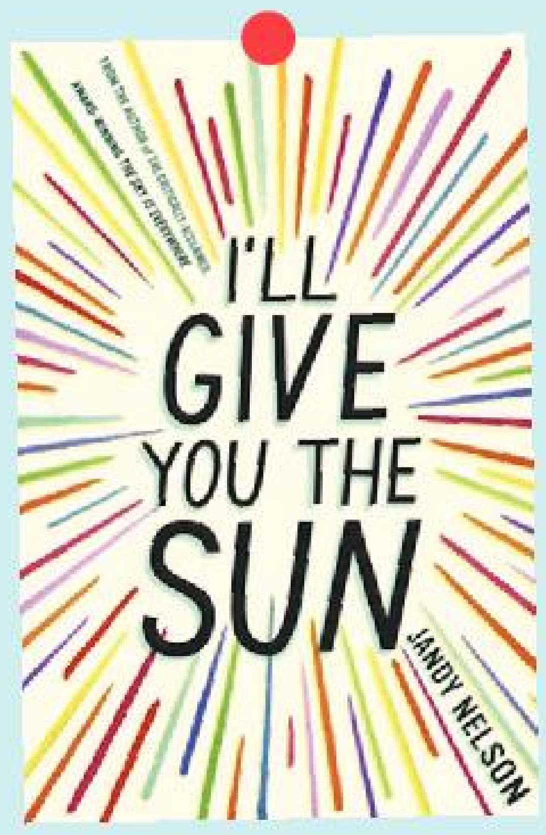

DORSVLOER
VOL CONFETTI
FRANCA TREUR

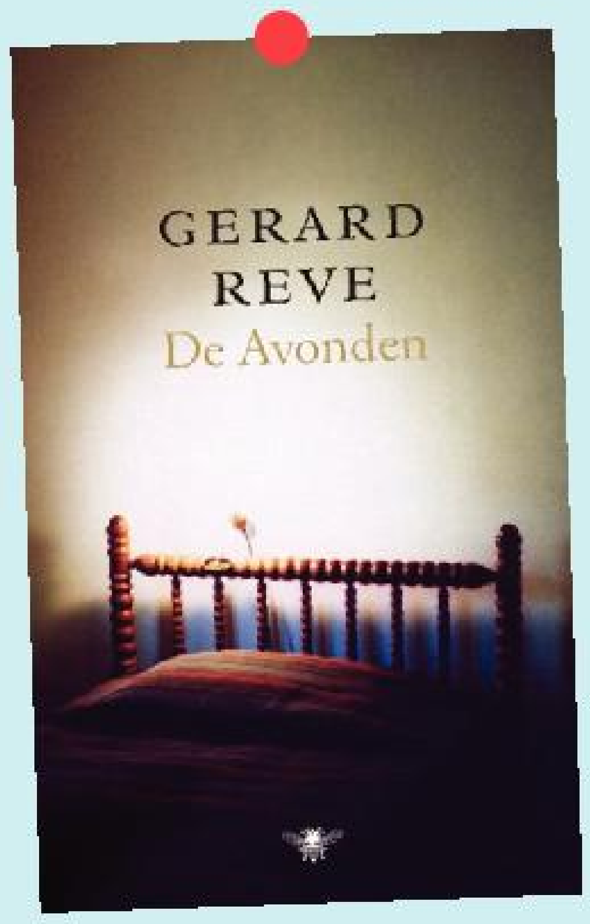

JAAP ROBBEN
BIRK

The
Godfather
Mario
Puzo
THE
BESTSELLING
PHENOMENON—
A CLASSIC OF
OUR TIME

THE
CEMENT
GARDEN
BY IAN McEWAN
ADAPTED BY DAVID AULA
AND JIMMY OSBORNE

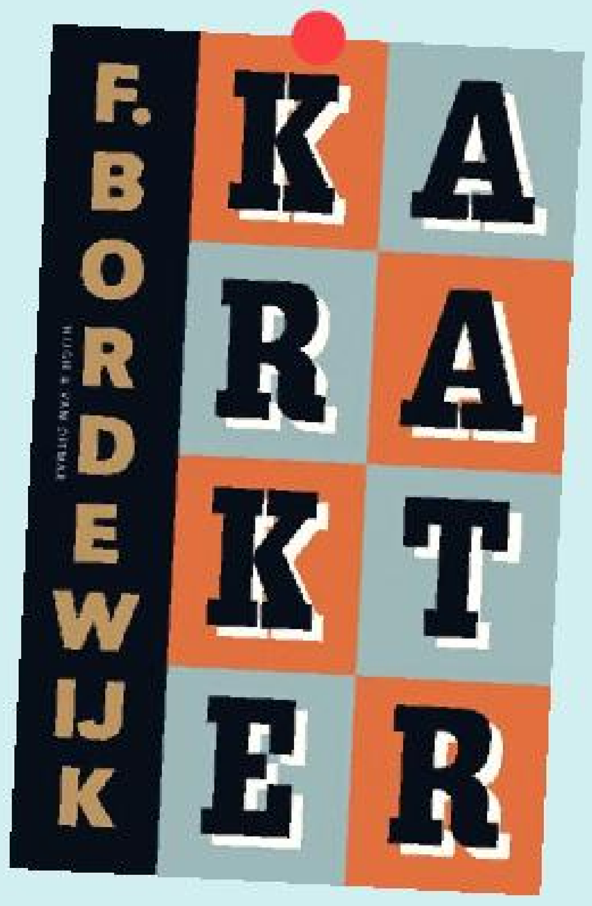

Els Beerten
Eén mens is genoeg

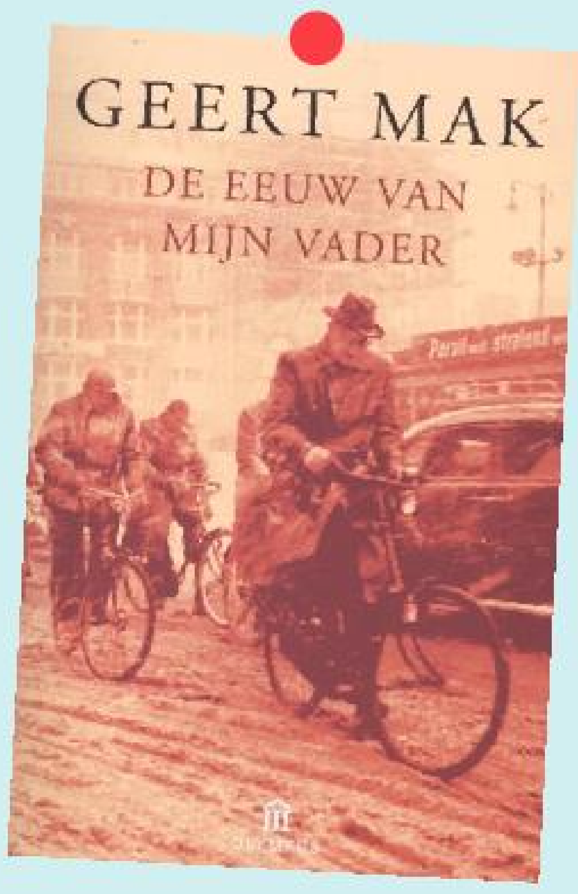

I'LL
GIVE
YOU THE
SUN
JANDY NELSON

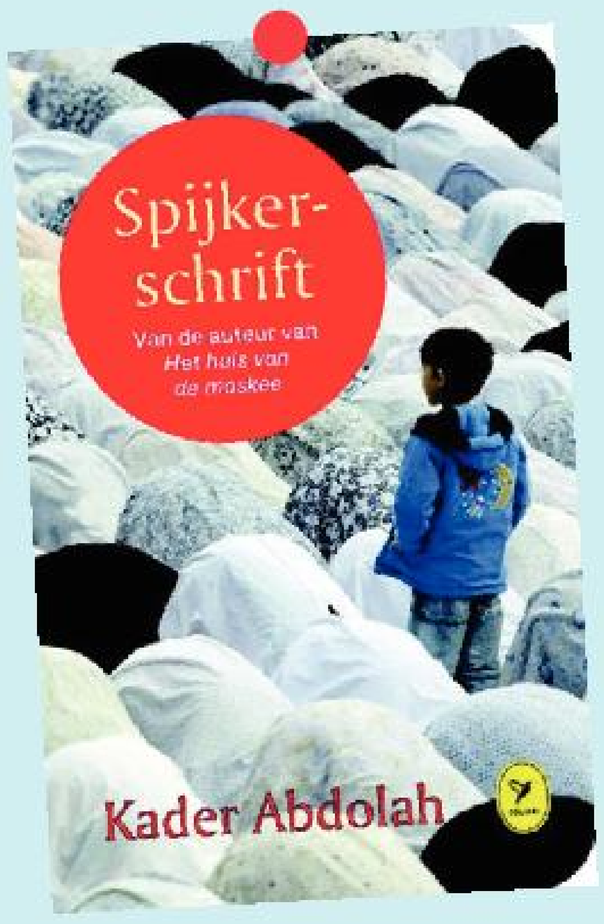

GERARD
REVE
De Avonden

Maarten 't Hart
De aansprekers
roman

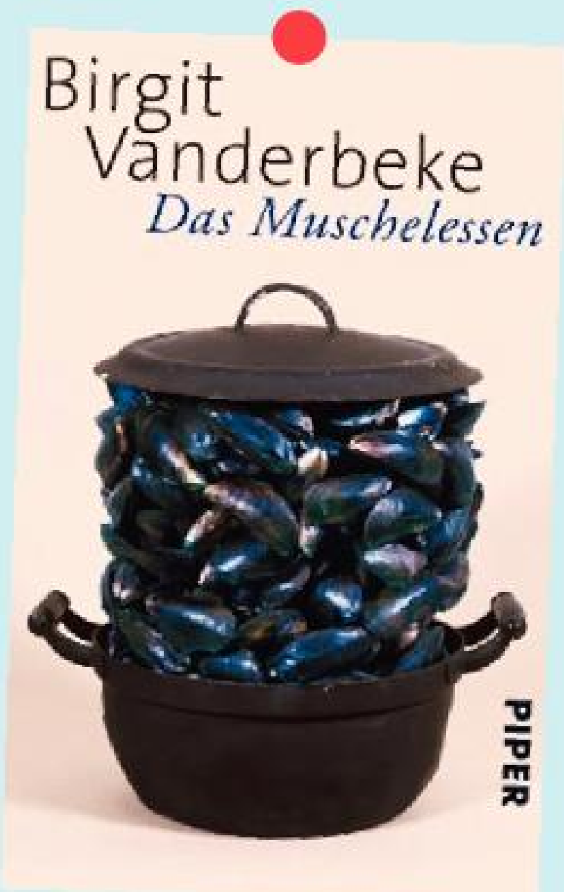

ABDELKADER BENALI
Bruiloft aan zee
ROMAN

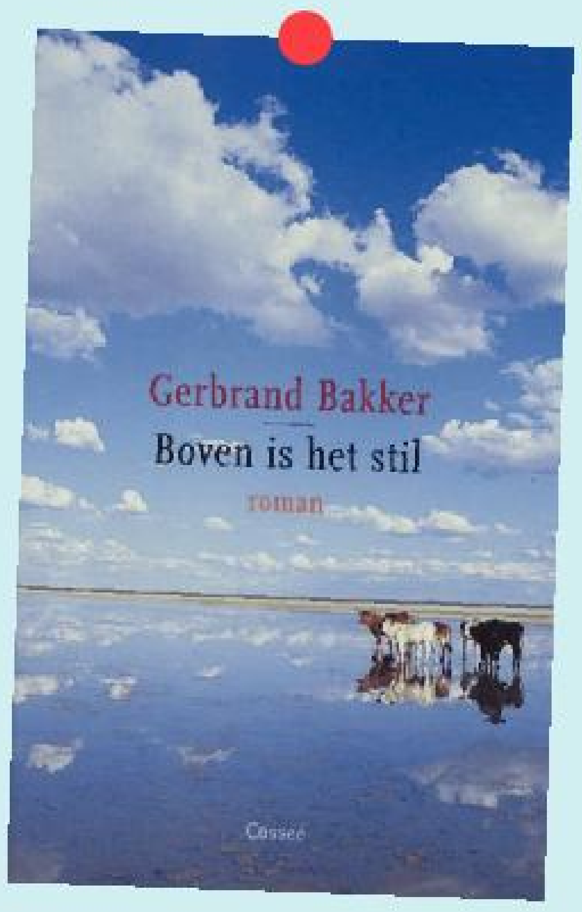

F. BORDEWIJK
KARAKTER

GEERT MAK
DE EEUW VAN
MIJN VADER

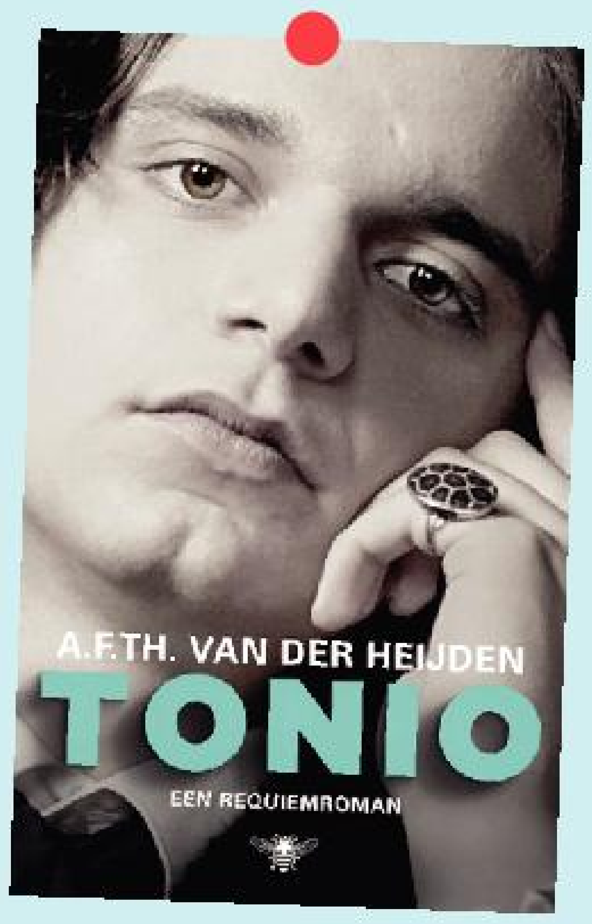

Spijker-
schrift
Van de auteur van
Het huis van
de moskee
Kader Abdolah

DE GEUS
Het huis
van de moskee
Kader Abdolah

Birgit
Vanderbeke
Das Muschelessen
PIPER

Gerbrand Bakker
Boven is het stil
roman

PETER BUWALDA
BONITA
AVENUE

A.F.TH. VAN DER HEIJDEN
TONIO
EEN REQUIEMROMAN

12.1 Renate Dorrestein, *Verborgen gebreken*, 1996 (niveau 3)

'Niets dan leugens en verzinsels!'

Renate Dorrestein (1954) schrijft luchtig en vol humor over zware onderwerpen. Veel van haar – vooral vroegere – romans worden wel 'gothic novels*' genoemd. De (machts)verhoudingen tussen ouders en kinderen, of tussen broers en zussen onderling, behoren tot Dorresteins favoriete thema's. Ook in *Verborgen gebreken* (1996) gaat het daarover. In deze roman spelen twee vrouwen de hoofdrol, van wie de levens elkaar bij toeval kruisen: de wat oudere Agnes, nakomertje na vier broers, en de tienjarige Christine (Chris). Agnes draagt een familiegeheim met zich mee. Datzelfde geldt voor Chris. In haar leven gebeuren zulke heftige dingen, dat ze het liefst van de aardbodem zou verdwijnen.

Lees tekst 1 en 2 en beantwoord de vragen.

1 Het belangrijkste personage in deze fragmenten is Chris. Er dreigt* iets te gaan gebeuren waar ze bang voor is. Onderstreep de zinnen die daarvoor een aanwijzing bevatten.

2 Heeft Chris' angst met Waldo of met Jaap te maken? Markeer de zinnen waarop je je mening baseert.

____

____

3 Sonja gaat anders met Waldo om dan met Chris. Beschrijf dat verschil. Markeer eerst aanwijzingen in tekst 2.

____

____

____

4 In de tweede alinea van tekst 2: 'Ze had toen niet goed nagedacht. Nu zou ze iets beters verzinnen.' Wat verzon ze de eerste keer en wat bedenkt ze nu?

____

____

____

5 Wat wil Chris bereiken met haar gewelddadige acties (zie vraag 4)? Waarom zou ze dat willen?

____

____

____

6 Wat vind jij dat Chris zou kunnen doen om haar probleem op te lossen?

____

____

____

▶ Gothic novel
Een 'gothic novel' is een griezelroman die zich vaak in de middeleeuwen afspeelt en waarin heksen, vampiers en spoken voorkomen. De setting is vaak een afgelegen oord, het liefst een kasteelruïne met krakende deuren en plakkerige spinnenwebben, waar allerlei geheimzinnige dingen gebeuren. Het genre werd vooral populair in de romantiek (zie pagina 118).

▶ Dreiging
Door de dreiging dat er iets naars gaat gebeuren, wordt in deze fragmenten spanning opgeroepen. Doordat je steeds meer informatie krijgt, begin je iets te vermoeden.

7 Wat denk je dat Chris gaat doen om haar probleem om te lossen? Waardoor denk je dat?

8 Wat betekent de titel *Verborgen gebreken*, denk je?

Tekst 1

Chris woont samen met haar moeder Sonja, stiefvader Jaap, oudere broer Waldo en kleinere broertje Tommie in een nieuwbouwwijk. Het is zomer en binnenkort gaan ze voor het eerst met z'n allen kamperen. Het plan is om twee tenten mee te nemen: een voor Jaap en Sonja en een voor Waldo, Chris en Tommie.

Chris hoorde het altijd aan zijn stem. Aan de manier waarop hij bij het thuiskomen zei: 'Zo, kleintje.' Dan leek het net alsof er een olifant op haar ging staan. Haar knieën knikten en de lucht werd uit haar longen geperst. Het was weer zover. Alweer. En toch was het elke keer de eerste keer. Soms was het net alsof haar leven de hik had: aan de hik kon je ook beter niet denken, want daar werd die alleen maar erger van. Haar juf had gezegd dat er weleens iemand was doodgegaan aan de hik. Haar juf leek op Barbie. Ze had alleen korter haar. Vlak voor de vakantie was ze op een middag komen praten, omdat ze zich zorgen over Chris maakte. Dat zei ze tenminste. Toch was ze daarna gewoon naar de Canarische Eilanden vertrokken.
Iedereen was dol op vakantie.
Chris beet op haar nagels. Nu zijn stem hem had verraden, vreesde ze de manier waarop hij zijn duimen achter de riemlusjes van zijn spijkerbroek haakte. De manier waarop hij naar de keuken liep, terugkwam met een blikje bier en dat opentrok. 'Ah,' zei hij na de eerste teug. Schuim op zijn bovenlip. Het wippen van zijn adamsappel.
Zij zouden naar Schotland gaan, met z'n allen.
'Christine!' zei haar moeder. 'Zit niet op je vingers te kluiven.'
Vlug beet ze het laatste hoekje van haar duimnagel af en liet haar hand zakken. Zweet liep in straaltjes langs haar rug. Het was nog steeds ontzettend warm, hoewel het al na zessen was. Het geruite kussen van de nieuwe tuinstoel plakte tegen haar blote knieholtes. De buren links hadden dezelfde stoelen, maar dan met gebloemde kussens, en een barbecue, waarop worstjes lagen te spetteren. Ook uit andere tuinen steeg een schroeigeur op, en overal rinkelden borden, glazen, vorken en messen. Zover je kon kijken zaten achter de net aangeplante heggen mensen in een staat van halve ontkleding te eten en te drinken. Sommigen hadden zo te zien patat gehaald in het nieuwe winkelcentrum. in zomer en winter een snack van de sprinter. Nu alleen de bestrating nog, en de wijk zou klaar zijn. Er zou geen zand meer zijn om in te spelen, geen rioolbuizen om je in te verstoppen. Er zouden straatlantaarns komen, verkeersdrempels, stoeptegels. Jaap had gezegd dat het een kwestie van nog maar een paar weken was. 'Onvoorstelbaar,' had haar moeder geantwoord. Haar moeder kon zich nooit iets voorstellen. Ze geloofde alleen in het bestaan van wat ze met haar eigen ogen waarnam.

Renate Dorrestein, Verborgen gebreken. Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen 1996

Tekst 2

De avond voor de vakantie gaat Chris bij haar lievelingstante Selma langs, die bij McDonald's werkt. Bij haar voelt Chris zich helemaal op haar gemak. Na een paar uur zorgeloos tv-kijken fietst ze weer naar huis.

Still uit de verfilming van *Verborgen gebreken* (2004): Waldo, Tommie en Chris

Ze reed zo langzaam als ze kon, maar de tijd kon je niet tegenhouden. De avond was nu echt bijna om, bijna om. Op de hoek van haar straat stopte ze. Ze stond stil. Toen sprong ze schielijk weer in het zadel, terwijl ze met haar tong klakte om Mister Ed* aan te sporen. Hij bokte even en draafde er toen vandoor, opgetogen dat hij de vrije teugel kreeg. Chris had algauw in de gaten dat hij naar haar school toe wilde. Bij het vooruitzicht kreeg ze kippevel op haar armen. *Ik ben een engel met een tweesnijdend zwaard, ik ben de Engel van de Gerechtigheid.*
Ze stalde Mister Ed in het fietsenhok, waar ze laatst die slome duikelaar Irene had gegrepen. Ze had toen niet goed nagedacht. Nu zou ze iets beters verzinnen. Met haar handen diep in haar broekzakken liep ze het uitgestorven schoolplein op.
Ze schopte een colablikje tegen de muur. Het gerinkel weerkaatste over het hele plein. Bij het klimrek nam ze een aanloop, trok zich op en zwaaide met gestrekte armen heen en weer voordat ze zich met een plof in het zand liet vallen. Ze was zo sterk als de Hulk*.
Ze kon nu recht in haar klas kijken. Een paar dagen geleden, net vóór de vakantie, hadden ze daar nog een nieuw liedje geleerd. 'Ik heb zo wa-wa-wa-waanzinnig gedroomd, ik werd met ca-ca-ca-cadeaus overstroomd.' Wat hadden ze vrolijk gezongen. En haar juf maar de maat zwaaien. Het was een liedje van *Kinderen voor kinderen*, dat op cd en op video stond. Met van die blije kinderen, die energiek dansten terwijl ze de longen uit hun lijf zongen. Echt dat je dacht: tjonge, die hebben het getroffen.
De tegels rond het klimrek waren slordig gelegd. Je kon er je vingers gemakkelijk onder wurmen. In slow-motion zag Chris een paar dikke pissebedden wegkruipen, ze zag haar eigen handen oneindig traag omhoog komen met de grijze tegel erin. Het volgende moment klonk er een oorverdovend gerinkel en moest ze wegduiken omdat het glas regende.
Ze wachtte, gespannen, minutenlang. Ze ademde met korte, snelle pufjes. Maar er kwam niemand. Niemand kwam haar halen. Niemand nam haar mee.

In de keuken lagen op het aanrecht nog de papieren zakjes van de snackbar. IN ZOMER EN WINTER EEN SNACK VAN DE SPRINTER.
Als Selma wist waar zij hun patat haalden, zou ze daar niets van begrijpen. Haar neusgaten zouden wijd worden van verontwaardiging.
'Christine?' riep Sonja elders in huis. 'Ben je daar eindelijk?'
Vlug deed Chris de koelkast open en schonk een beker melk in. Haar moeder kwam de keuken binnengestormd met een stapel kleren over haar arm. Ze snauwde: 'Besef je wel hoe laat het is?'
'Kwart over elf,' zei Chris.
'Dat is geen tijd om alleen over straat te dweilen, dat weet je best. Er kan je van alles overkomen!'
Van boven riep Jaap: 'Sonja! De haringen zitten niet in de tentzak.'
'Denk maar niet dat het laatste woord hierover is gezegd,' blafte haar moeder en stoof de keuken weer uit.
Chris nam haar melk mee, de donkere achtertuin in. De stoelen waren al in de schuur gezet. Ze ging op de vuilnisbak naast de keukendeur zitten. Achter het verlichte raam van de slaapkamer zag ze haar moeder en Jaap heen en weer lopen. Ze waren druk aan het inpakken. Maar toen het hekje achter in de tuin met een dreun dichtsloeg, leunde Sonja meteen uit het open raam. 'Waldo?' riep ze gretig.
'Ja!' schreeuwde Waldo, die het tuinpad opliep.
'O, gelukkig! We zijn de haringen kwijt.'
'Weet Chris niet waar ze zijn?' riep Waldo omhoog. Hij wees naar haar, op de vuilnisbak.

▶ Mister Ed
Mister Ed, een sprekend paard, speelde de hoofdrol in een vroegere tv-serie.

▶ De Hulk
De Hulk (zie afbeelding) is een strip-, tv- en filmheld, die door een foutje bij een wetenschappelijk experiment enorm verandert. Als hij zich opwindt, worden zijn spieren superkrachtig en ze zwellen dan zo erg op dat hij uit zijn kleren scheurt; ook krijgt hij een groene kleur.

Nu stak ook Jaap zijn hoofd uit het raam en keek naar beneden. 'Vooruit Chris, voor de draad ermee. We moeten morgen vroeg op.'
Toen er voor het eerst over verhuizen werd gesproken had Sonja gezegd dat het heel bijzonder was als iemand bereid was met andermans kinderen onder één dak te gaan wonen. Ze had gezegd dat ze allemaal blij moesten zijn dat Jaap dat zomaar wilde. 'Ik vind,' had ze gezegd, 'dat we behoorlijk met hem boffen.'
Chris had dadelijk een paardetekening voor hem gemaakt. Haar potloden waren uitgeschoten van hoop en verwachting.
'Nee,' schreeuwde ze terug. 'Hoe weet ik nou waar de haringen zijn.'
'En waarom zegt Waldo dat dan?' vroeg haar moeder met een stem vol ijzervijlsel van boven uit het raam.
Chris wierp haar broer een schichtige blik toe. Soms had ze het gevoel dat er twee Waldo's waren, een gevaarlijke en een aardige, een voor de nacht en een voor de dag.
'Het is de leeftijd,' zei haar moeder altijd op een toon die impliceerde dat ze geen kwaad woord over hem wilde horen, 'hij heeft het moeilijk met zijn hormonen.'
Vaak dacht Chris vol verlangen terug aan de tijd toen Waldo nog geen hormonen had. Aan de rookbommen die hij haar had leren maken toen ze vier was, of vijf, en ze een rode tuinbroek met galgen droeg. Oude jampotten waarin hij de rook blies van een sigaret die ze van Sonja hadden gepikt, en dan vlug het deksel erop. Hij rende ermee over het slagveld, terwijl zij achter de linies de gewonden verpleegde. Als de kruitdamp was opgetrokken, sprong zij op haar step, ze stepte zo hard als ze kon naar hem toe en plakte een pleister op zijn arm.
Ze trok de boord van haar trui weer over haar kin. Het begon best af te koelen, in de tuin.
'Christine! Krijg ik nog antwoord?'
'Ik weet niet waar de tentharingen zijn, mama, echt niet, Sonja!' riep ze.
'Je liegt, Christine! Ik hoor het aan je stem. Altijd hetzelfde liedje met jou! Niets dan leugens en verzinsels!' Haar moeder sloot met een klap het slaapkamerraam en kwam even later met driftig tikkende hakken naar buiten. 'Je vergist je als je denkt dat je onze vakantie kunt saboteren, jongedame.'
'Hé ma,' zei Waldo op zijn gemak. Hij krabde aan zijn blote armen. Er groeide steeds meer haar op. Hij droeg een zwart leren bandje om zijn linkerpols. 'Ik vroeg alleen maar of Chris die haringen misschien had gezien. Zij weet gewoon altijd het beste waar alles is.'
'Zie je nou wel!' riep Chris uit.
'Naar bed,' zei haar moeder. 'Nu.'
De woorden rolden als keien uit haar mond en onwillekeurig trok Chris haar hoofd tussen haar schouders. Ze sprong overeind, rende naar boven en gooide de deur van haar nieuwe kamer achter zich dicht.
Ze plofte neer op de rand van het bed, ze stompte van woede met haar vuisten op haar knieën, ze trok aan haar haren. Niets dan leugens en verzinsels! Wat was er dan gelogen, wat was er dan verzonnen? Ze liet zich achterover vallen.
Haar wekker tikte. Het klonk zacht maar meedogenloos.
Ze luisterde ernaar, plotseling niet meer in staat zich te verroeren.
Nu stommelde iedereen nog rond in huis. Maar straks zou het stil zijn. En als ze morgen zou vertellen wat de nacht voor haar in petto had gehad, zou haar moeder haar eenvoudig niet geloven. Maar wat misschien nog erger was: als ze het wel geloofde, zou ze nooit meer blij kunnen kijken.
Ze draaide zich om, sloeg haar armen om het kussen en rolde zich op. Het was te warm om onder de dekens te kruipen. En wat maakte het uit? Onder de dekens was je beslist niet veiliger. Ze probeerde nog een keer te zien hoe laat het was, maar het was net alsof ze door de dikke bodem van een jampot naar haar wekker keek. Sonja had het nooit geweten, van hun rookbommen. Waldo zei altijd dat hun moeder niet alles hoefde te weten.
Ze kneep in haar armen, in haar benen. Ze voelde al bijna niets meer. De deur van haar kamer zou zo wel zachtjes opengaan.

Renate Dorrestein, Verborgen gebreken. Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen 1996

12.2 Kees van Beijnum, *Een soort familie*, 2010 (niveau 3)

'Ik walg van die hele schijnvertoning hier thuis.'

Kees van Beijnum (1954) werkte eerst enige tijd als journalist en verslaggever, voordat hij met het schrijven van literair werk begon. Eerst schreef hij vooral non-fictie, maar later steeds meer fictie, zoals *Een soort familie*. Deze roman speelt zich af in een klein dorp aan de Waddenzee en gaat over een gezin met twee kinderen, van wie het leven in het teken staat van grote idealen. Het gezin offert er alles voor op. Maar wat betekent dat voor Teun en zijn oudere broer Hans? Ieder op hun eigen wijze proberen de jongens, regelmatig doelwit van pesterijen, op school en op straat te overleven. Als Hans zijn ouders en hun idealen de rug toekeert, raakt het gezin ontwricht.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Bij wie ligt het perspectief in dit fragment?

2 Omschrijf de setting zo nauwkeurig mogelijk.

3 Hoe belangrijk zijn de broers voor elkaar? Hoe weet je dat?

4 Het conflict in dit fragment wordt veroorzaakt door Hans. Waar gaat de ruzie om?

5 Hoe reageren Teun en de ouders van Teun en Hans op het conflict? Markeer zoveel aanwijzingen.

6 Voor wie van de twee broers kun je het meeste begrip opbrengen: voor Teun of voor Hans? Leg uit.

7 Lees de twee laatste alinea's van tekst 1 nog eens (vanaf 'Hij zet het krukje neer'). Leg uit dat de ruimte hier een symbolische betekenis heeft.

Tekst 1

Teun (13) en Hans (15) wonen op Wieringen. Hun ouders, fanatieke aanhangers van de vredesbeweging*, voeden hun zonen streng op. Als Hans met Anita, een Amsterdams meisje van de camping, naar een feest wil, juist op de avond dat de jongens in opdracht van hun ouders folders moeten rondbrengen, vraagt Hans of Teun hem wil helpen met een smoes. Maar Teun, die niet tegen zijn ouders liegen wil, weet niet wat hij moet doen.*

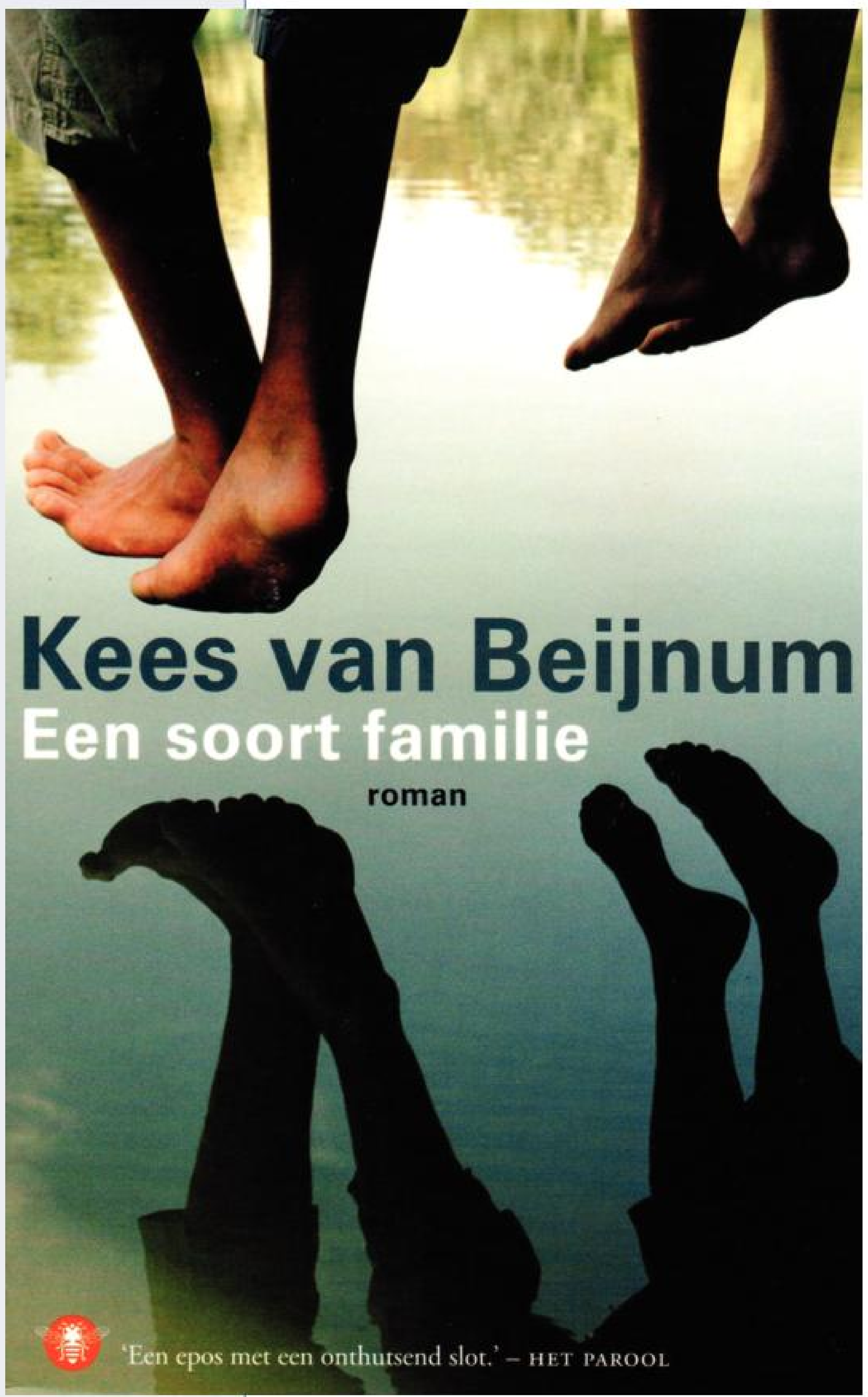

In een toestand van radeloosheid stapt hij het kamertje binnen. Zijn broer staat onder het dakraam met zijn handen in zijn zakken en een starre uitdrukking op zijn gezicht. Op het moment dat ze elkaar aankijken weet hij al dat het helemaal mis is. Hij haalt zijn schouders op en gaat op zijn bed zitten.
'Wat heb je gezegd?'
'Dat ik het niet weet.'
'Wat niet weet?'
'Of jij wel of niet naar het feest gaat.'
'Wat heb je nog meer gezegd?'
'Niks, behalve dat ze het er op Lutjestrand over hadden.'
'Stommeling!'
'Ze, heb ik gezegd, niet jij. Wat had ik dan moeten zeggen?'
'Dat je helemaal niks weet van een feest, dat je dacht dat ik Mink met zijn boot zou gaan helpen, weet ik veel, iets waar ik wat aan heb. Maar jij moest natuurlijk weer als een heilige voor je uit blijven staren, zodat zij precies weten hoe het zit.' Hans draait zich met een ruk om, loopt naar de kast en grist er kleding uit, die hij in zijn schoolrugzak propt.
'Wat doe je?'
'Waarom zou ik nog met jou praten?'
'Ik heb je niet verraden.'
Beneden aan de trap klinkt zijn vaders stem: 'Hans!' terwijl zijn broer nog een laatste T-shirt in de rugzak duwt en hem dichtritst.
'Ik heb geld uit je kistje gepakt, vijfendertig gulden.' Hij trekt een paar bankbiljetten uit de zak van zijn spijkerbroek en houdt ze omhoog. 'Ik had zelf nog maar twintig, en dat is te weinig.'
'Pak je zomaar geld uit mijn kistje?'
'Je krijgt het terug, over een tijdje.'
'Hans! Naar beneden komen, nu!'
'Als ze denken dat ze me kunnen tegenhouden, vergissen ze zich. Ik kom helemaal niet meer terug.'
'Na het feest niet?'
'Morgenmiddag gaat Anita met haar ouders voor een paar dagen naar Amsterdam. Ik kan zo mee als ik het vraag. En zo niet, dan bedenk ik iets anders.'
Hij staat op van het bed en slaat zijn armen om zijn broer. 'Je mag het geld houden,' fluistert hij met zijn gezicht tegen zijn schouder gedrukt, 'ik hoef het niet terug. Blijf alsjeblieft hier.'
'Stop met dat gejammer, help me liever. Neem als je straks op pad gaat de rugzak mee en leg hem onder de container van de surfschool.'
'Beloof dat je na het feest naar huis komt. Beloof het.'
'Dat is verleden tijd.'

▶ Wieringen
Van Beijnum heeft *Een soort familie* lang voorbereid. Op een gegeven moment had hij alleen nog geen locatie. Toen nodigde een vriend hem uit om mee te gaan naar zijn geboortedorp op het voormalige eiland Wieringen en naar het graf van zijn overleden broertje. Meteen wist Van Beijnum: hier moet mijn boek zich afspelen.

▶ Vredesbeweging
De vredesbeweging heeft als doel conflicten en oorlogen te vermijden of te beëindigen. De vlag die de internationale vrede moet symboliseren, is de regenboogvlag, geïnspireerd op het verhaal over de zondvloed (zie pagina 67). Ook de duif met een olijftak in de snavel wordt gezien als symbool van de vrede.

'Geef dan mijn geld maar terug.'
Hans duwt hem zijn bankbiljetten in zijn handen. 'Hier is je geld, ik wil het al niet meer hebben. Schuif die rugzak er goed onder, zodat niemand hem kan zien.'
'Maar ik wil helemaal niet dat je wegblijft.'
Op de trap klinken voetstappen, aan de beheerste tred hoort hij dat het zijn vader is die naar boven komt.
'Nee, jij verraadt me liever. Zoeterdje.'
Die slag onder de gordel maakt hem des duivels. 'Donder maar op,' zegt hij met overslaande stem. 'Als je het hier zo vreselijk vindt, blijf dan ook weg. Dat is beter, ja, dan kun je ook niets meer verpesten.'
'Zo, nu weten we hoe de zaken ervoor staan.'
'Ik haat je,' zegt hij, 'je bent een gemene klootzak en ik haat je.'
Net voordat de deur openzwaait en zijn vader in de opening verschijnt weet Hans met een vlugge beweging van zijn voet de rugzak onder het bed te schuiven.
'Waarom kom je niet naar beneden als ik je roep?' vraagt zijn vader.
'Voor wat zou ik naar beneden moeten komen? Om te praten?' Nog nooit heeft hij iemand dat doorgaans neutraal klinkende woord zo smalend horen uitspreken.
'Gedraag je.'
'Altijd netjes en beschaafd, hè, pa?'
'Het zou je passen als je wat schuldgevoel toonde nadat je ons voor de zoveelste keer hebt voorgelogen.'
'Me schuldig voelen? Ik?' Hij stoot een hoge, hysterische lach uit. 'Zal ik je zeggen wat ik voel, pa, wat ik voel als ik naar jou en ma luister?'
'Ik waarschuw je, Hans.'
'Dan voel ik alleen maar een steen in mijn maag. Ik walg van jullie en ik walg van die hele schijnvertoning hier thuis.'
'Ik eis dat je nu je mond houdt.'
'Lang leve de vrije meningsuiting, zolang de ander maar zegt wat je wilt horen, hè?'
Dan klinkt het ijle stemgeluid van zijn moeder, die beneden aan de trap meeluistert. 'Laat hem ophouden, ik kan dit niet aanhoren!' gilt ze naar boven.
'Kijk maar uit, pa, ze wordt boos, zo meteen heb jij het nog gedaan, zo meteen is het allemaal weer jouw schuld.' Hij werkt zich langs zijn vader in de deuropening en probeert de trap te bereiken, maar zijn vader grijpt zijn bovenarm vast en houdt hem tegen.
'Laat me los!' Hans heeft zijn blik strak op de bovenste trede gericht.
'We hebben geduld met je gehad. Maar nu is het klaar! Je gaat terug naar je kamer en blijft daar.' Heel even staren Hans' ogen vol angst en woede in de zijne, zoals hij daar staat achter de rug van zijn vader, vertwijfeld en verdoofd.
Dan probeert Hans zijn arm los te wrikken en het volgende moment grijpt zijn vaders andere hand hem bij zijn schouder en rukt zo hard dat Hans op zijn knieën valt. Even lijkt zijn verzet gebroken, maar dan begint zijn hele lichaam met de moed der wanhoop te kronkelen, waarbij hij zijn vader toeschreeuwt: 'Je houdt me niet tegen!' In de worsteling die volgt, weet Hans zich enigszins op te richten en de balustrade van de trap vast te grijpen. Zijn vader schudt krachtig aan zijn lichaam in een poging hem te dwingen die los te laten, waarbij Hans' hoofd als dat van een ledenpop heen en weer gaat op zijn nek, zonder dat hij zijn houvast opgeeft. Dan zakt zijn vader door zijn knieën en begint met zijn vuist op de handen van Hans te slaan, te hameren, vier, vijf keer, met toenemende bruutheid, tot Hans met een schreeuw van pijn de balustrade loslaat. Zijn vader, met openhangende mond en een gezicht vol diepe plooien, sjort Hans overeind en probeert hem het kamertje in te werken, maar Hans zet zich met zijn handen schrap tegen de deurpost. Zijn vader hijgt, gromt onverstaanbare dingen. Zijn hemd hangt uit zijn broek, zijn haar zwerft in wilde plukken over zijn voorhoofd. Nog nooit zag hij hem zo. Het is alsof door dat vertrouwde gezicht een nieuw gelaat heen breekt, rood aangelopen en verwrongen terwijl hij zich inspant om Hans het kamertje in te duwen.
'Verdomme, Hans, naar binnen!'

Maar nog steeds werkt zijn broer niet mee en net als de situatie op een patstelling lijkt uit te draaien, gebeurt er iets wat hij voor onmogelijk houdt, iets wat zozeer indruist tegen de aard van zijn vader dat hij niet kan geloven dat het werkelijk zijn vaders hand is die met een zwaaiende beweging – lang, heel lang lijkt hij te duren – de zijkant treft van Hans' gezicht. Alsof hij zichzelf een klap heeft gegeven, zo geschrokken is zijn vader als hij zijn broer loslaat. Het ogenblik lijkt te bevriezen. Hans, met tot spleetjes toegeknepen ogen en een schemerende vlek op zijn jukbeen, blijft doodstil staan. Hij ziet de woede op zijn broers gepijnigde gezicht en de totale wanhoop op dat van zijn vader er vlak achter.
Met een onverwachte beweging draait Hans zich om, schiet langs zijn vader en stormt de treden af, waarna er in het trapgat een wanhopige schreeuw van zijn moeder klinkt, gevolgd door voetstappen in de gang, het metaalachtige klikken van het slot en de daverende knal waarmee de buitendeur dichtvalt.
In de stilte staan zijn vader en hij tegenover elkaar. Zijn vaders ogen draaien vreemd rond, alsof een golf van misselijkheid hem overvalt, die een massieve kracht op zijn hoofd en schouders lijkt uit te oefenen en iedere spier in zijn lichaam ernaar doet snakken toe te geven aan die druk; alsof hij zich op de grond wil laten vallen om in een diepe slaap te verzinken, desnoods alleen maar even met zijn ogen dicht te mogen uitrusten. Weifelend stapt zijn vader naar achteren en sluit, zijn blik afgewend, de deur van het kamertje.
Hij zet het krukje neer en klimt erop, plaatst zijn handen op de verrotte, vochtige omlijsting van het dakraam. Hij duwt en duwt, maar krijgt er geen beweging in. Nog eens, en dan, eindelijk, springt het raam open. Hij steekt zijn hoofd naar buiten in de grijze, dampige avondlucht die op zijn warme, bezwete wangen neerslaat als vochtig zaagsel. Al bijna aan het eind van de straat ziet hij zijn broer als een gebulte gedaante op de trappers van zijn fiets staan. Tussen de rijen geparkeerde auto's in wordt hij gestaag kleiner. In schuddende cadans rijdt Hans langs het plantsoentje met spelende kinderen, langs de verdroogde rozenstruiken die snakken naar de regen die nu nog boven zee hangt.
'Haaaaans,' klinkt zijn snerpende stem uit het dakraam. Zijn kreet versterft in een windvlaag. Het lijkt alsof Hans even inhoudt, maar dan gaat hij op zijn zadel zitten en trapt stug door. Nog één keer schreeuwt hij, zo hard hij kan. Inmiddels heeft zijn broer de hoek van de straat bereikt. Het is een kwestie van seconden en dan, met een haakse bocht naar rechts, zal hij uit zijn gezichtsveld verdwijnen. Hij weet dat zijn broer in gedachten al op het fietspad is langs de Waddendijk, de paradijselijke bevrijding uit de hel van thuis, de lange weg die voor eeuwig ingesloten lijkt door vlakke weilanden en wazige aardappelvelden, met de wind in het stakerige riet. Daar gaat hij, met woest gezwoeg op de pedalen, vluchtend, weg van hem en alles waar hij bij hoort.

Kees van Beijnum, Een soort familie. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 2010

12.3 Herman Koch, *Het diner*, 2009 (niveau 3)

'Moord!' riep Claire uit. 'Is het nu al moord?'

Herman Koch (1953), televisiemaker en schrijver, schreef met *Het diner* (2009) een wereldwijde bestseller. In de roman gaan twee echtparen een avond uit eten. Ze praten over alledaagse dingen, waar mensen tijdens etentjes over praten: werk, de laatste films, vakantieplannen. Ze vermijden heel lang waar ze het eigenlijk over zouden moeten hebben: hun kinderen.
De twee vijftienjarige zoons van beide echtparen, Michel en Rick, hebben samen iets uitgehaald* wat hun toekomst kan verwoesten. Tot dusver zijn alleen vage beelden in *Opsporing verzocht* vertoond en zit het onderzoek naar hun identiteit muurvast. Maar hoe lang nog?

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Markeer de woorden waarmee Claire de gebeurtenis met de dakloze en de dakloze zelf aanduidt. Wat vind je van haar reactie?

2 Serge wil eerlijk vertellen wat er gebeurd is, maar zijn vrouw, broer en schoonzus niet. Waarom willen ze dat niet, denk je?

3 Kun je Serge beschouwen als de 'good guy' in het verhaal? Waarom (niet)?

4 Beschrijf de relatie tussen Paul en Serge, die tussen Paul en Claire en die tussen Serge en Babette. Markeer zoveel mogelijk aanwijzingen in de tekst.

5 Welke vraag staat centraal in dit fragment?

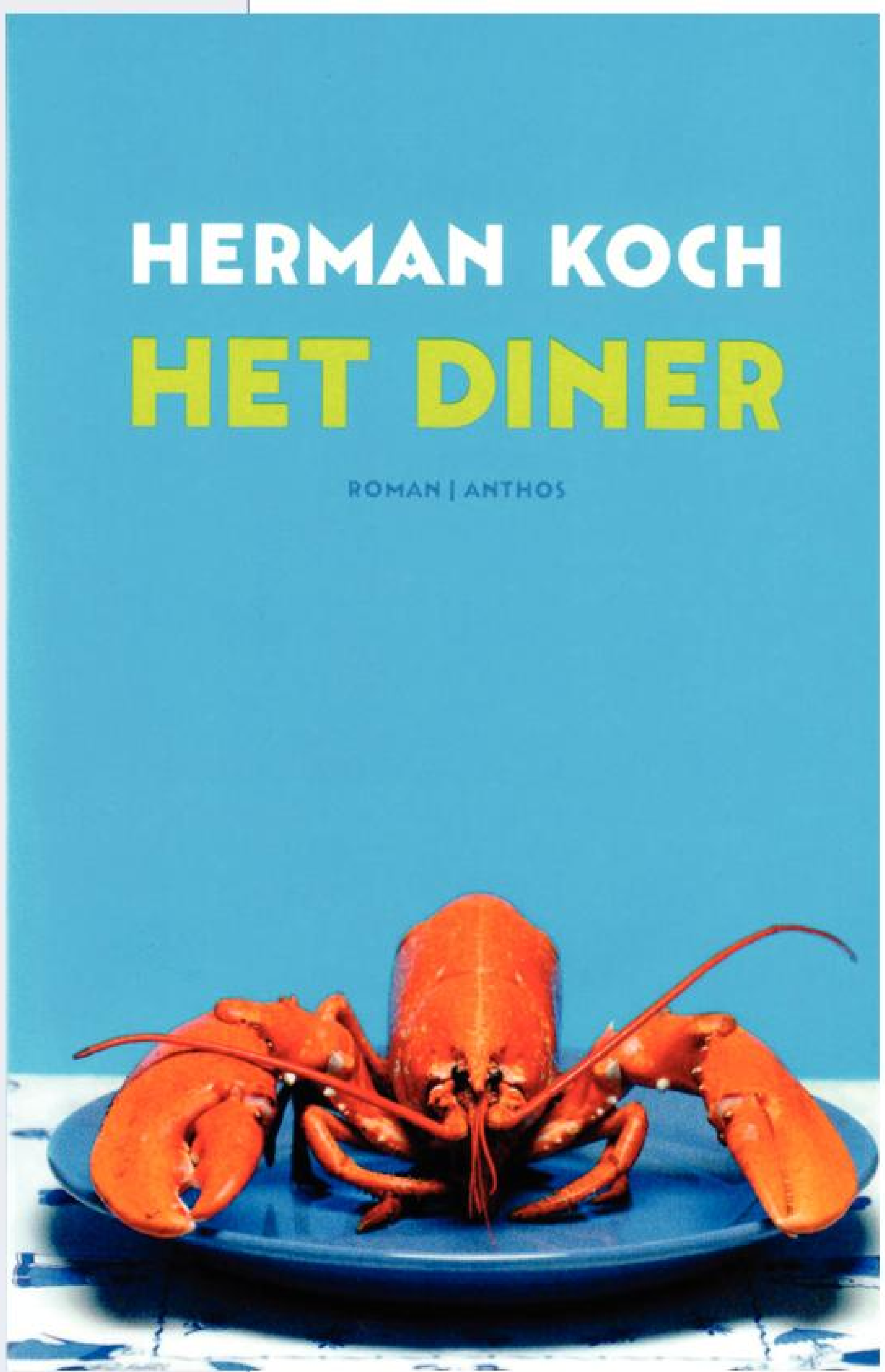
▶ … hebben samen iets uitgehaald
Het diner is gebaseerd op een echte moord, gepleegd door drie Spaanse jongens, die in 2005 in Spanje voor veel opschudding zorgde. Koch woonde in die tijd in Spanje en las erover in de krant.

6 Wat vind jij het juiste antwoord op die vraag? Met andere woorden: wat vind jij dat Paul, Serge, Claire en Babette zouden moeten doen? Leg uit.

7 De indeling van *Het diner* in vijf hoofdstukken doet denken aan de indeling van de klassieke tragedie in vijf bedrijven (zie pagina 57). In welk bedrijf hoort tekst 1 thuis, denk je? Leg uit.

Tekst 1

Paul en Serge Lohman zijn broers. Paul is getrouwd met Claire. Serge, getrouwd met Babette, is lijsttrekker van zijn partij bij de komende verkiezingen en beoogd minister-president. Beide stellen hebben een vijftienjarige zoon: Michel en Rick.
Een paar maanden geleden hebben deze jongens 's nachts na een feestje een dakloze vrouw zo ernstig verwond, dat ze is overleden. De politie zoekt nog steeds naar de daders. Beide ouderparen weten er inmiddels van; op initiatief van Serge bespreken ze de kwestie tijdens een diner in een luxe restaurant.

Serge schraapte zijn keel, zette zijn ellebogen op tafel, aan weerszijden van zijn dame blanche, en plaatste zijn handen met de vingertoppen tegen elkaar.
'We weten inmiddels allemaal wat er is gebeurd,' zei hij. 'De feiten zijn ons alle vier bekend.' Hij keek naar Claire, en daarna naar Babette die was opgehouden met huilen, maar nog wel een punt van haar servet tegen haar wang drukte – net onder haar oog, achter het donkere glas van de bril. 'Paul?' Hij draaide zijn hoofd naar me toe en keek me aan; zijn blik stond zorgelijk, maar ik twijfelde of het de bezorgdheid van de mens of van de politicus Serge Lohman was.
'Ja wat?' zei ik.
'Ik neem aan dat jij ook van alle feiten op de hoogte bent?'
Alle feiten. Ik kon een glimlach niet onderdrukken; toen keek ik naar Claire, en haalde de glimlach van mijn gezicht. 'Jazeker,' zei ik. 'Het is natuurlijk wel wat je onder feiten verstaat.'
'Daar kom ik straks op. Het gaat erom hoe we met deze zaak omgaan. Hoe we ermee naar buiten treden.'
Ik wist eerst niet of ik het wel goed verstaan had. Ik keek weer naar Claire. We hebben een probleem, had ze gezegd. Dit is het probleem, zei haar blik nu.
'Wacht even,' zei ik.
'Paul.' Serge legde zijn hand op mijn onderarm. 'Je moet me even de kans geven om mijn verhaal te doen. Jij mag zo dadelijk.'
Babette maakte een geluid: iets tussen een zucht en een snik in. 'Babette,' zei Serge; het klonk niet langer smekend. 'Ik weet wat je denkt. Jij mag straks ook. Als ik klaar ben.'
De eters aan de belendende tafels hadden zich weer over hun borden gebogen, maar in de buurt van de open keuken was het onrustig. Ik zag drie serveersters om 'Tonio' en de gerant heen staan, ze keken niet één keer ons kant op, toch durfde ik

er mijn kaasplateau om te verwedden dat het over ons ging – over mij, verbeterde ik mezelf.
'Babette en ik hebben vanmiddag met Rick gesproken,' zei Serge. 'Onze indruk is dat Rick er erg onder lijdt. Dat hij het verschrikkelijk vindt wat ze hebben gedaan. Hij ligt er letterlijk van wakker. Hij ziet er slecht uit. Het gaat ten koste van zijn schoolprestaties.'
Ik wilde wat zeggen, maar hield me in. Het was iets in Serges toon: alsof hij al in een vroeg stadium probeerde zijn eigen zoon tegen die van ons af te zetten. Rick lag wakker. Rick zag er slecht uit. Rick vond het verschrikkelijk. Het voelde alsof Claire en ik voor Michel op moesten komen – maar wat hadden we moeten zeggen? Dat Michel het ook verschrikkelijk vond? Dat hij nog slechter sliep dan Rick?
Het was gewoon niet waar, realiseerde ik me. Michel had andere dingen aan zijn hoofd dan de verbrande dakloze in het pinhokje. En wat lulde Serge over schoolprestaties? Het was te erg voor woorden, als je er goed over nadacht.
Alleen wanneer Claire iets zei, zou ik haar bijvallen, besloot ik. Wanneer Claire zou zeggen dat het ongepast was om in het licht van de gebeurtenissen de schoolprestaties ter sprake te brengen, zou ik zeggen dat wij Michels schoolprestaties hierbuiten wilden laten.
Leden Michels schoolprestaties eronder? vroeg ik me het volgende ogenblik af. Ik had niet de indruk. Hij stond ook wat dat betreft steviger in zijn schoenen dan zijn neef.
'Ik heb het daarbij van het begin af aan los proberen te zien van mijn politieke toekomst,' zei Serge. 'Waarmee ik overigens niet wil beweren dat ik daar nooit aan zou hebben gedacht.'
Het had er alle schijn van dat Babette opnieuw was begonnen te huilen. Geluidloos. Ik werd bekropen door het gevoel dat ik bij iets aanwezig was waar ik niet bij aanwezig wilde zijn. Ik moest aan Bill en Hillary Clinton* denken. Aan Oprah Winfrey*.
Zou het zo gaan? Was dit de generale repetitie voor de persconferentie waarop Serge Lohman bekend ging maken dat de jongen op de beelden van *Opsporing Verzocht* zijn zoon was, maar dat hij desalniettemin hoopte nog altijd over het vertrouwen van de kiezers te beschikken? Zo naïef zou hij toch niet zijn?
'Het gaat mij nu in de eerste plaats om Ricks toekomst,' zei Serge. 'Het is natuurlijk heel goed mogelijk dat deze zaak nooit wordt opgelost. Maar kun je daarmee leven? Kan Rick daarmee leven? Kunnen wij daarmee leven? Hij keek eerst Claire en daarna mij aan. 'Kunnen jullie daarmee leven?' vroeg hij. 'Ik niet,' vervolgde hij zonder het antwoord af te wachten. 'Ik zie mezelf al staan, straks op het bordes, met de koningin en de ministers. In de wetenschap dat er elk moment, op willekeurig welke persconferentie, een journalist zijn vinger op kan steken. "Meneer Lohman, wat is er waar van het gerucht dat uw zoon betrokken zou zijn bij de moord op een dakloze?"'
'Moord!' riep Claire uit. 'Is het nu al moord? Waar haal je dat opeens vandaan?'
Het was even stil; 'moord' was ongetwijfeld tot vier tafeltjes ver te verstaan geweest. Serge keek eerst over zijn schouder, en daarna naar Claire.
'Sorry,' zei ze. 'Ik praat te hard. Maar daar gaat het niet om. Ik vind "moord" net één stap te ver. Wat zeg ik? Tien stappen te ver!'
Ik keek met bewondering naar mijn vrouw. Ze werd mooier wanneer ze zich kwaad maakte. Haar ogen vooral, het was een blik die mannen verlegen maakte. Andere mannen.
'Hoe zou je het dan willen noemen, Claire?' Serge had zijn dessertlepel* vastgepakt en bewoog hem een paar keer op en neer door zijn gesmolten ijsje. Het was een lepel met een extra lange steel, toch kwam er ijs en slagroom aan zijn vingertoppen.
'Een ongeluk,' zei Claire. 'Een ongelukkige samenloop van omstandigheden. Niemand die bij zijn volle verstand is kan toch volhouden dat ze er die avond op uit zijn getrokken om een dakloze te gaan vermoorden?'
'Maar dat is wel wat je op die bewakingscamera ziet. Dat is wat heel Nederland heeft gezien. Ik bedoel, dan noem je het geen moord, noem het doodslag voor mijn part, maar die vrouw doet helemaal niets. Die vrouw krijgt een lamp en een stoel en ten slotte een jerrycan tegen haar hoofd.'
'Wat deed ze daar in dat pinhokje?'
'Dat is toch van geen belang? Er zijn overal daklozen. Helaas. Ze slapen waar ze het een beetje warm kunnen krijgen. Waar ze droog liggen.'

▶ Clinton en Winfrey
Bill Clinton was van 1993-2001 president van de Verenigde Staten. Tijdens zijn presidentschap raakte hij geregeld in opspraak wegens buitenechtelijke affaires. Oprah Winfrey is een bekende Amerikaanse tv-presentatrice. In haar talkshows werden nogal eens grote onthullingen gedaan.

▶ Dessertlepel
In *Het diner* zijn de vijf hoofdstukken genoemd naar de gangen (onderdelen) van een maaltijd: 'Aperitief', 'Voorgerecht', 'Hoofdgerecht', 'Nagerecht' en 'Digestief'; de epiloog (nawoord) heet 'Fooi'.

Still uit de verfilming van *Het diner* (2004): v.l.n.r. Babette, Serge, Paul en Claire

‘Maar ze lag in de weg, Serge. Ik bedoel, ze had ook in de gang van jullie huis kunnen gaan liggen. Daar is het vast ook droog en warm.’
‘Laten we nou proberen om het bij de hoofdzaken te houden,’ zei Babette. ‘Ik geloof echt niet –’
‘Dit zijn de hoofdzaken, lieve schat.’ Claire had een hand op Babettes onderarm gelegd. ‘Je moet me niet kwalijk nemen, maar als ik Serge zo hoor, dan klinkt het net of we hier met een zielig vogeltje te maken hebben, een vogeltje dat uit zijn nest is gevallen. We hebben het over een volwassen persoon. Een volwassen vrouw die bij haar volle verstand in een pinhokje gaat liggen. Begrijp me goed: ik probeer me alleen maar te verplaatsen. Niet in die dakloze vrouw, maar in Michel en Rick. In onze zoons. Ze zijn niet dronken, ze zitten niet onder de drugs. Ze willen geld pinnen. Maar bij de pinautomaat ligt iemand te stinken. Dan is toch je eerste reactie er een van godverdomme, sodemieter op?’
‘Ze hadden toch ergens anders kunnen gaan pinnen?’
‘Ergens anders?’ Claire begon te lachen. ‘Ergens anders? Ja, natuurlijk. Je kan altijd overal met een boog omheen lopen. Ik bedoel, wat zou jij doen, Serge? Je doet de voordeur van je eigen huis open, en je moet over een slapende dakloze heen naar buiten stappen. Wat doe je? Ga je weer naar binnen? Of er staat iemand tegen je deur aan te pissen. Doe je de deur weer dicht? Ga je ergens anders wonen?’
‘Claire…’ zei Babette.

Still uit de verfilming van *Het diner* (2004): Claire

’Oké, oké,’ zei Serge. ‘Ik snap wat je bedoelt. Dat is ook niet wat ik wilde zeggen. Natuurlijk moeten we niet weglopen voor problemen of moeilijke situaties. Maar voor die problemen kun je, moet je naar oplossingen zoeken. Een dakloze…’ – hier aarzelde hij – ‘… het leven benemen brengt die oplossing niet dichterbij.’
‘Jezus, Serge!’ zei Claire. ‘Ik heb het niet over het oplossen van het daklozenprobleem. Ik heb het over één dakloze. En meer dan over die ene dakloze vind ik dat we het over Rick en Michel moeten hebben. Ik wil niet ontkennen wat er gebeurd is. Ik wil niet zeggen dat ik het allemaal niet erg vind. Maar we moeten het wel in perspectief blijven zien. Het is een incident. Een incident dat grote gevolgen kan hebben voor het leven, voor de toekomst van onze kinderen.’
Serge slaakte een zucht en legde zijn handen aan weerszijden van zijn dessert; hij zocht oogcontact met Babette, zag ik, maar die had haar tas op schoot gezet en zocht naar iets – of deed alsof ze naar iets zocht.
‘Juist,’ zei hij. ‘Die toekomst. Daar wilde ik het dus ook over hebben. Begrijp me goed, Claire, ik ben net zo begaan met de toekomst van onze jongens als jij. Alleen geloof ik niet dat ze ermee kunnen leven, met zo’n geheim. Op den duur breekt hun dat op. Het breekt Rick in elk geval nu al op’ – hij slaakte een zucht – ‘het breekt mij op.’
Niet voor het eerst kreeg ik het gevoel dat ik aanwezig was bij iets wat slechts zijdelings met de werkelijkheid te maken had. Met onze werkelijkheid althans, de werkelijkheid van twee echtparen – twee broers en hun vrouwen – die samen uit eten waren gegaan om de problemen van hun kinderen te bespreken.
‘Aan de toekomst van mijn zoon heb ik mijn conclusies verbonden,’ zei Serge. ‘Straks, als alles achter de rug is, moet hij verder met zijn leven. Ik wil benadrukken dat ik dit besluit helemaal alleen heb genomen. Mijn vrouw… Babette…’ Babette had een pakje Marlboro Light uit haar tas opgediept, een onaangebroken pakje, waar ze nu het doorzichtige cellofaan afscheurde. ‘Babette is het niet met mij eens. Maar mijn besluit staat vast. Zij weet het ook pas sinds vanmiddag.’
Hij haalde diep adem. Daarna keek hij ons een voor een aan. Nu pas zag ik de natte glans in zijn ogen.
‘In het belang van mijn kind, en ook in het belang van het land, trek ik mij terug als lijsttrekker,’ zei hij.
Babette had een sigaret tussen haar lippen gestoken, maar nu haalde ze hem er weer tussenuit. Ze keek Claire en mij aan.
‘Lieve Claire,’ zei ze. ‘Lieve Paul… jullie moeten iets zeggen. Zeg alsjeblieft tegen hem dat hij dit niet kan doen. Zeg tegen hem dat hij helemaal gek is geworden.’

Herman Koch, Het diner. Uitgeverij Anthos, Amsterdam 2009

12.4 Poëzie

'Ze reed weg met mijn goud, mijn geluk'

Anna Enquist, 'Essentie van het missen' (2004)
Anna Enquist (1945), psychologe, pianiste en fanatiek Feyenoordsupporter, begon haar literaire carrière met het schrijven van gedichten. Later volgden enkele romans, waaronder *Contrapunt* uit 2008. Dit boek staat volledig in het teken van het verlies van Enquists dochter Margit, die in 2001 op 27-jarige leeftijd om het leven kwam bij een ongeluk op de Dam in Amsterdam, toen ze met haar fiets onder een vrachtauto raakte. Eerder al, in 2004, had Enquist de dichtbundel *De tussentijd* gepubliceerd, met hetzelfde thema. Uit die bundel komt het gedicht 'Essentie van het missen'.

Lees tekst 1 en beantwoord de vragen.

1 Waarom noemt de ik-persoon haar dochter 'schitterend spiegelbeeld'?

2 Welk (fysiek) effect heeft het gemis van haar dochter op de ik-persoon?

3 'Het is/ de kern van het gemis, het missen zelf,/ zegt men.' (strofe 2-3) De ik-persoon reageert daar rustig, maar ook heftig op. Aan welke woorden kun je dat zien?

4 In dit gedicht staat twee keer 'zegt men'. Wat wil de ik-persoon met die herhaling* benadrukken?

▶ **Herhaling**
Als een woord(groep) herhaald wordt, doet de schrijver dat meestal om extra nadruk te geven.

5 Begrijp je de ik-persoon als ze zegt: 'Geleerde onzin, schandalige troost' en 'geen wijsgerige held gaat mij helpen'? Leg uit.

6 Wat betekende de dochter voor de ik-persoon? Hoe weet je dat?

7 'Ze reed weg met mijn goud, mijn geluk/ in haar fietstas, hief haar smalle hand/ en verdween tussen de weiden.' Is dit een herinnering van de ik-persoon of iets anders? Leg uit.

8 Welke soorten rijm zorgen voor eenheid in dit gedicht?

9 Wat vind je van het taalgebruik in dit gedicht? Vind je het passen bij 'verdriet' en 'missen'? Waarom (niet)?

Tekst 1

Essentie van het missen

Ik mis de linkshandige, schitterend
spiegelbeeld naast mij aan tafel, ik mis

haar tot brakens toe, dagelijks. Het is
de kern van het gemis, het missen zelf,

zegt men. Dat zal ik, met gestrekte
hals, fijntjes ontkennen. Dat zal ik

schuimbekkend tegenspreken. De tijd
is een ruimte, je bent altijd bij haar,

zegt men. Ik kijk in de lege spiegel.
Geleerde onzin, schandalige troost.

Ze reed weg met mijn goud, mijn geluk
in haar fietstas, hief haar smalle hand

en verdween tussen de weiden. De kern
van gemis laat mij koud, geen wijsgerige

held gaat mij helpen. Ik mis
het vlees, haar linkshandige lichaam.

Anna Enquist, De tussentijd. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam 2004

12.5 Lees meer

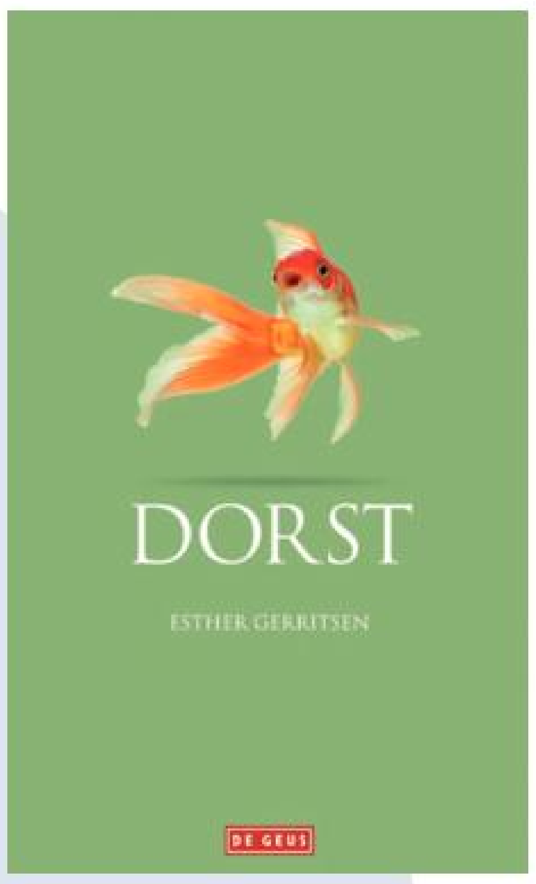
Meer lezen over
familie?

Voor altijd
verbonden

Boudewijn Büch, *De kleine blonde dood*, 1985 (niveau 2)
De ik-figuur, Boudewijn, vertelt over het leven van zijn zoontje Mickey, een weetgierig blond jongetje, dat zijn zesde verjaardag niet haalt wegens een ongeneeslijke ziekte. Behalve aan Mickey denkt Boudewijn ook terug aan zijn eigen, door de oorlog geestelijk misvormde vader.

Esther Gerritsen, *Dorst*, 2012 (niveau 3)
Coco en haar moeder Elisabeth hebben weinig contact. Als Elisabeth ernstig ziek wordt, gaat Coco bij haar wonen, maar ze vinden het moeilijk om met elkaar om te gaan, ook al doen ze ieder op hun eigen manier hun best.

Gerbrand Bakker, *Perenbomen bloeien wit*, 1999 (niveau 3)
Gerson is de jongere broer van de tweeling Klaas en Kees. Ze spelen vaak 'zwart', een spel waarbij ze hun ogen niet open mogen doen. Hun wereld verandert voorgoed als Gerson na een auto-ongeluk blind wordt en de rest van zijn leven 'zwart' moet spelen.

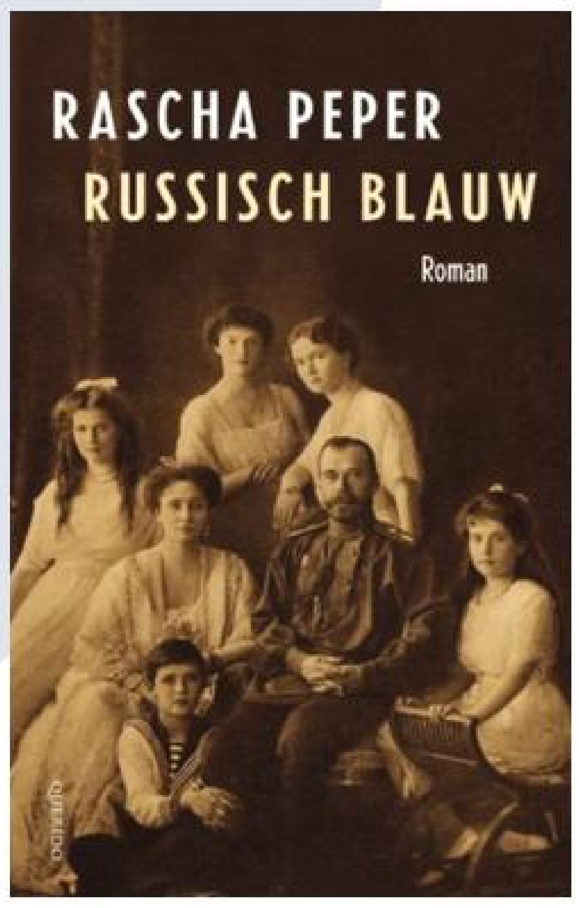

Margriet de Moor, *De verdronkene*, 2005 (niveau 4)
Het is 1953. Armanda haalt haar zusje Lidy over om in haar plaats naar de verjaardag van haar petekind in Zeeland te gaan. Zelf gaat ze met Lidy's man naar een feestje. Het is de dag van de watersnoodramp, maar dat weten ze dan nog niet. Lidy komt nooit meer terug.

Ernest van der Kwast, *Mama Tandoori*, 2010 (niveau 3)
Het gezin waarin de ik-verteller opgroeit, wordt gedomineerd door zijn verbazingwekkende Indiase moeder. Zij weet op alles af te dingen, of het nu om een nieuw bankstel, een huis of kipfilet gaat. Ze is gierig, bazig, onuitstaanbaar, maar ook ontroerend en grappig.

Rascha Peper, *Russisch blauw*, 1995 (niveau 3)
Tijdens de research voor een boek begint een jonge historicus te vermoeden dat hij afstamt van de Russische tsarenfamilie Romanov, die in 1918 geëxecuteerd werd. Er is inderdaad ooit iemand geweest die beweerde de zoon van de laatste tsaar te zijn. Zou dat familie zijn?

Stephan ter Borg, *Orang-oetans drijven niet*, 2012 (niveau 2)
De ik-verteller heeft het niet erg getroffen met zijn ouders. Desondanks blijft hij stug thuis wonen in het showbizzdorp Hilversum. De enige persoon om wie hij echt geeft, is zijn broer Ernst, een verstandelijk gehandicapte reus van twee meter tien. Als die uit huis wordt geplaatst, is het tijd voor actie.

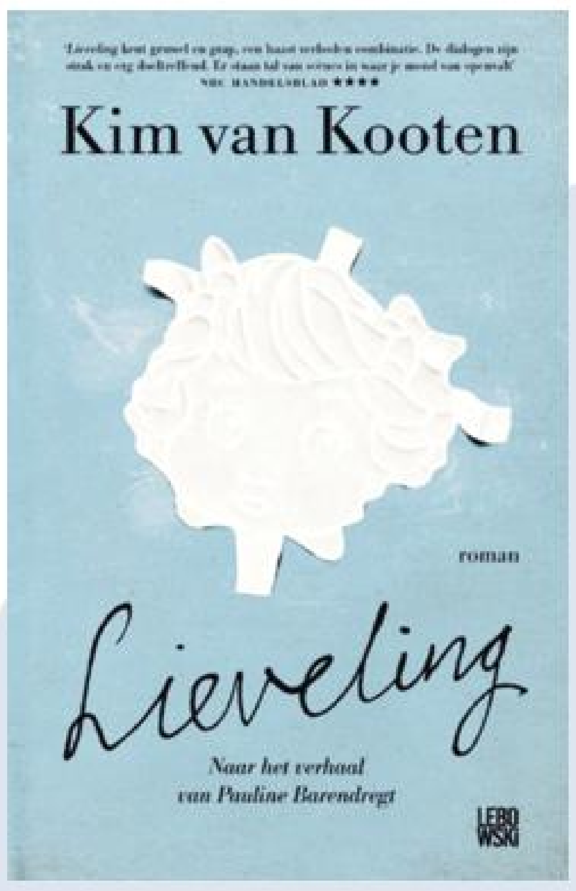
Walter van den Berg, *Schuld*, 2016 (niveau 3)
Cor, een mislukte schrijver, en zijn broer Ron, ex-bajesklant, hebben geen goede verhouding. Dat heeft te maken met dingen die er in het verleden gebeurd zijn. Cor probeert los te komen van zijn familie, maar hij merkt dat je jeugd en je familie je altijd blijven beïnvloeden.

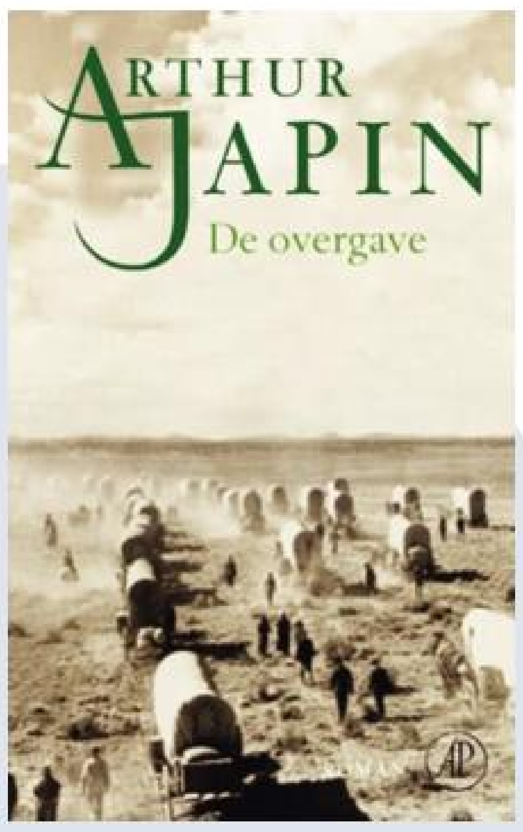
Kim van Kooten, *Lieveling*, 2015 (niveau 2)
De vijfjarige Puck verhuist met haar half-analfabete moeder vanuit een Rotterdamse achterstandswijk naar Zwijndrecht. Daar woont namelijk Ludovicus, de rijke vriend van haar moeder. Al heel snel gebeuren er dingen die niet in de haak zijn, tot de familie uiteindelijk ingrijpt en moeder en dochter Zwijndrecht verlaten.

Arthur Japin, *De overgave*, 2007 (niveau 3)
De Texaanse pioniersfamilie van 'granny' Sally wordt overvallen door een groep indianen, waarbij de helft van de familie wordt uitgemoord en Sally's liefste kleinkind, net tien jaar, als gevangene wordt weggevoerd. Sally overleeft de overval en ziet voortaan in haar leven nog maar één doel: haar kleindochter terugvinden.

Karel Glastra van Loon, *De passievrucht*, 1999 (niveau 2)
Armin, de vader van de 13-jarige Bo, hoort dat hij onvruchtbaar is en gaat op zoek naar de werkelijke vader van 'zijn' zoon. Bo's moeder kan hij het niet meer vragen, want zij is dood. Stukje bij beetje reconstrueert Armin het verleden en ontdekt uiteindelijk de bizarre waarheid.

Maarten 't Hart, *Het woeden der gehele wereld*, 1993 (niveau 3)
Alexander Goudveyl woont met zijn ouders in een klein Zuid-Hollands plaatsje. Als een agent wordt doodgeschoten in de garage van hun huis, gaat Alexander op zoek naar de dader van deze moord. De speurtocht levert jaren later een verrassend antwoord op.

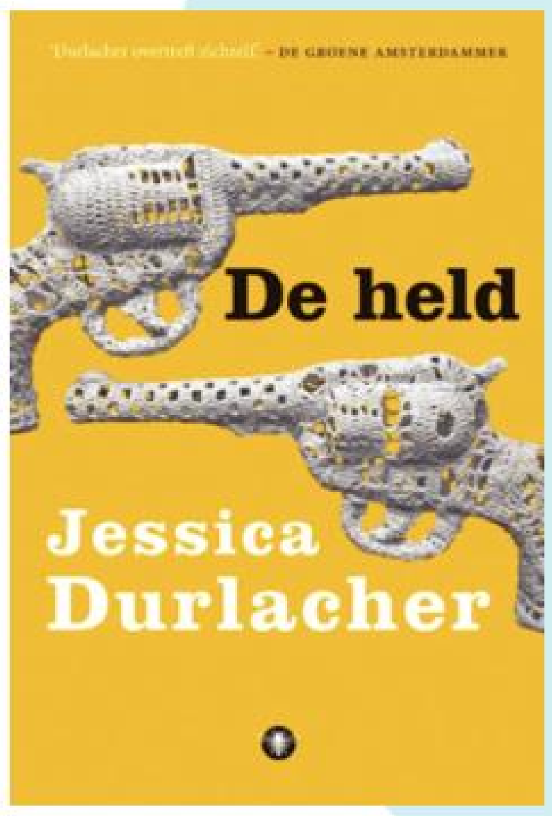

Echt niet **normaal**

Ook zo'n **trek gekregen** van Het diner?

Griet Op De Beeck, *Kom hier dat ik u kus*, 2014 (niveau 3)
Mona's moeder komt om het leven bij een auto-ongeluk en haar vader hertrouwt al binnen een jaar. Maar de karakters van vader, stiefmoeder en de kinderen botsen nogal eens en niemand heeft de oplossing om dichter tot elkaar te komen.

Arnon Grunberg, *Tirza*, 2006 (niveau 4)
Het zit Jörgen Hofmeester niet mee: zijn vrouw heeft hem verlaten en ook zijn werk is hij kwijtgeraakt. Hij laat het allemaal lijdzaam over zich heenkomen. Pas als zijn dochter Tirza met een verkeerd vriendje thuiskomt, gaat hij over tot actie – met verstrekkende gevolgen.

Jessica Durlacher, *De held*, 2010 (niveau 3)
Sara Silberstein wordt na de dood van haar joodse vader slachtoffer van een aanranding en een gewelddadige overval op haar huis en gezin. In haar zoektocht naar de daders doet zij ontdekkingen die de misdaden verbinden met haar vaders verhalen uit de Tweede Wereldoorlog.

Anne-Gine Goemans, *Honolulu King*, 2015 (niveau 3)
De bejaarde tokohouder Hardy Hardy meldt zich aan bij de Vrijmetselarij en openbaart daarbij een geheime en gruwelijke misdaad uit zijn verleden. Maar moeten de broeders van de Vrijmetselarij het verhaal niet aan de politie vertellen? En wat doet Hardy's familie met zijn verhaal?

1. Vergelijk de familierelaties in de fragmenten in dit hoofdstuk. Welke overeenkomsten kun je ontdekken? En welke belangrijke verschillen? Leg uit.
2. Hieronder staan zeven uitspraken (uitdrukkingen, spreekwoorden en citaten) over familie. Noteer, samen met een klasgenoot, bij elke uitspraak de titels van boeken uit dit hoofdstuk die je erbij vindt passen. Leg je keuze uit.
   - Een kraai ziet zijn jong als een valk.
   - Van je familie kom je nooit los. Het is net als met de waterpokken. Die krijg je in je jeugd en laten je hele leven sporen na.
   - Wie geen gekken of bedelaars in zijn familie heeft, is verwekt door een bliksemstraal.
   - Als je jong bent hoort de familie tot de kleine ongemakken van het leven.
   - Familie duurt een mensenleven lang.
   - Toen God op de zesde dag alles bekeek wat hij had gemaakt, zag hij dat het goed was. De familie was er dan ook nog niet.
   - Het belangrijkste in de wereld is familie en liefde.
3. Met welke uitspra(a)k(en) ben jij het eens? Waarom?
4. Welke inzichten over het leven en/of de literatuur heeft dit hoofdstuk je opgeleverd? Leg uit.
5. Welk(e) van de boeken waarmee je in dit hoofdstuk hebt kennisgemaakt zou je willen lezen? Waarom? Noteer de titel(s) op je Verlanglijstje op pagina 276.

Aantekeningen

Lezen voor

je lijst

Inhoud

13 Lezen voor je lijst

Beantwoord de vragen.

1 Alex Boogers zegt: 'Het is niet cool om niet te lezen.' Welk argument voert hij daarvoor aan?

2 Ben je het met hem eens? Waarom?

Alex Boogers, auteur van *Alleen met de goden*
'Het is niet cool om niet te lezen. Onwetendheid is geen deugd. Zeggen: ik lees niet en ik mis het niet, maakt je niet tot een rijker mens. Als je geen verhalen leest, snap je werkelijk niets van de wereld. Door te lezen leer je mensen kennen en oorzaak en gevolg begrijpen. Dat opent allemaal kleine vensters op de wereld en als je ooit zelf in het echte leven zoiets meemaakt, ontdek je: goddomme, het is nog waar ook.'

Leesplein.nl

3 Laat zien dat Niña Weijers en Özcan Akyol door het lezen van literatuur ontdekkingen hebben gedaan die precies tegenovergesteld zijn.

4 Welke ervaring heb je zelf ook weleens met een boek of film gehad? Die van Akyol, Weijers of van hen allebei? Leg uit.

Özcan Akyol, auteur van *Eus*
‘Tot mijn twintigste bestonden literatuur en leesplezier niet voor mij, alleen de boeken die ik voor school moest lezen. Toen ik in aanraking kwam met justitie ben ik noodgedwongen gaan lezen, in afwachting van een eventuele straf. Ik dacht altijd dat literatuuronderwijs ontoegankelijk was, dat het me niet zou kunnen raken. Tot ik parallellen met mijn eigen leven herkende in een boek over de zelfkant van de stad. Ik wilde meer van dat soort boeken lezen om mezelf beter te leren kennen, de wereld beter te begrijpen.’

Lezen.nl

Niña Weijers, auteur van *De consequenties*:
‘Het punt is natuurlijk dat je als scholier nog helemaal geen ervaring hebt. Je hebt nog niets meegemaakt, en daarom was literatuur voor mij, toen ik zelf op de middelbare school zat, zo’n eindeloze openbaring. Ik kwam steeds in werelden waar ik geen benul van had.’

Marja Pruis en Joost de Vries, ‘Wat moeten scholieren lezen en waarom?’, in: De Groene Amsterdammer, 20 april 2016

5 Ronald Giphart had een inspirerende leraar Nederlands. Wat kan jouw docent doen om je te inspireren tot het lezen van literatuur?

6 Wat moet je docent vooral *niet* doen?

Ronald Giphart, auteur van (o.a.) *Phileine zegt sorry* en *Ik ook van jou*
‘Wij wilden steeds meer over literatuur weten. Op een gegeven moment werd ons doel om meer van literatuur te weten dan onze leraar Nederlands. Nou had ik een ontzettend goede leraar Nederlands, meneer Van Bueren, een zeer inspirerende man die taallessen eigenlijk maar niets vond en veel liever over literatuur praatte. Hij spoorde ons ook aan teksten die we mooi vonden mee te nemen naar de les, zodat hij ze kon voorlezen. Hij zat heel vaak tijdens de les gewoon een kwartier voor te lezen.’

Aob.nl

13.1 Je leesniveau bepalen

Datum: ______________________

Beantwoord de vragen.

1 Kruis in elke rij de uitspraak aan die het beste bij je past.

2 Wat is jouw niveau (ongeveer)?

____

3 Wat is het gemiddelde niveau in je klas?

____

Het is de bedoeling dat je niveau steeds iets hoger wordt. Daar kun je aan werken door elke keer dat je een boek leest een klein stapje te zetten. Je kunt natuurlijk een moeilijker boek gaan lezen, maar er zijn ook andere mogelijkheden.
Bijvoorbeeld: je hebt bij Ervaring aangekruist dat je geen ervaring hebt met literatuur voor volwassenen. Dan kun je een klein stapje zetten door de volgende keer een boek voor volwassenen te lezen. Als je hebt aangekruist dat je het liefst dunne boeken leest, kun je een stap zetten door de volgende keer een iets dikker boek te lezen.

4 Welke stappen wil je zetten om te werken aan een hoger niveau?

____

____

____

____

____

____

Marja Pruijs, schrijver en recensent:
'Maar ook binnen de Literatuur heb je de categorie "kennismakingsboeken". Opstapliteratuur. Literatuur die goed interpreteerbaar is. Het kan heel bevredigend zijn om iets moeilijks te lezen dat uiteindelijk wel te begrijpen is, als een puzzel die opgelost wordt. Je zou moeten beginnen met van twee walletjes te eten: literatuur lezen die moeilijk maar toch leuk is. Er is altijd zoiets als het eerste leesniveau: een boek lezen om zijn plot. Dat kan een emotioneel proces zijn, dat je ook niet uit de weg moet gaan. Anders maak je van het lezen iets wat te rationeel is, te gestructureerd.'

Naar: Marja Pruis en Joost de Vries, 'Wat moeten scholieren lezen en waarom?', in: De Groene Amsterdammer, 20 april 2016

	Niveau 1 Belevend lezen	Niveau 2 Herkennend lezen	Niveau 3 Reflecterend lezen	Niveau 4 Interpreterend lezen	Niveau 5 Letterkundig lezen	Niveau 6 Academisch lezen
▶ Redenen om te lezen	○ Ik wil me alleen maar vermaken en ontspannen met een boek. Het verhaal moet spannend of meeslepend zijn.	○ Ik wil vooral boeken lezen die gaan over voor mij herkenbare personages en gebeurtenissen.	○ Ik lees graag boeken die me aan het denken zetten en nieuwe werelden laten ontdekken.	○ Ik wil me graag verdiepen in diepere betekenissen van een boek en interesseer me voor hoe het verhaal in elkaar zit.	○ Ik lees graag literaire klassiekers en interesseer me voor de auteur en de literair historische context (stroming).	○ Ik lees graag kwalitatief goede boeken waarmee ik mijn intellectuele honger kan stillen.
▶ Bereidheid	○ Ik lees alleen (dunne!) boeken als het moet.	○ Ik vind lezen leuk als ik zelf kan kiezen welke (niet te dikke) boeken.	○ Ik lees zonder tegenzin boeken voor school.	○ Ik vind het leuk om boeken te lezen.	○ Literatuur is voor mij een soort hobby.	○ Ik ben een veellezer. Literatuur is een deel van wie ik ben.
▶ Ervaring	○ Ik heb geen ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb weinig ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb al een beetje ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb ervaring met literatuur voor volwassenen.	○ Ik heb al veel boeken voor volwassenen gelezen.	○ Ik heb al veel boeken voor volwassenen gelezen, ook klassiekers.
▶ De wereld van het boek	○ Boeken moeten gaan over dingen die jongeren kunnen overkomen. Er moet veel actie of drama in het verhaal zitten en niet veel beschrijvingen.	○ Ik lees liever over jongeren dan over volwassenen. Ik moet me goed kunnen inleven in de hoofdpersoon.	○ Boeken mogen over volwassenen gaan, als het onderwerp me maar interesseert. Ik vind het leuk als een boek me aan het denken zet.	○ Ik vind het leuk om me te verdiepen in complexe personages en gebeurtenissen die ver van me af staan.	○ Ik vind het leuk om me te verdiepen in complexe personages en gebeurtenissen die ver van me af staan. Ik vind ook oudere boeken heel interessant.	○ Ik houd van boeken die een beroep doen op mijn belezenheid. Vaak zoek ik dingen op om meer te weten te komen over een boek of schrijver.
▶ Structuur	○ Ik vind verhalen al snel ingewikkeld of saai.	○ Ik vind het niet fijn als een verhaal ingewikkeld is.	○ Ik vind het niet vervelend als een verhaal een beetje ingewikkeld is.	○ Ik vind het leuk om echt mijn best voor een verhaal te moeten doen.	○ Van mij mag een verhaal ingewikkeld in elkaar zitten; desnoods maak ik aantekeningen.	○ Ik houd van verhalen met een ingewikkelde of bijzonder structuur.
▶ Taalgebruik	○ Het taalgebruik moet makkelijk zijn.	○ Het taalgebruik moet niet al te moeilijk zijn.	○ Ik vind het niet erg als het taalgebruik (een beetje) moeilijk is.	○ Ik houd ervan als een schrijver dingen op een mooie of bijzondere manier zegt.	○ Ik vind het belangrijk dat een boek goed geschreven is. Het taalgebruik mag moeilijk zijn.	○ Als een boek niet goed is geschreven, haak ik af. Het taalgebruik mag moeilijk zijn.

13.2 Leesautobiografie

Datum: ______________________________

In een leesautobiografie beschrijf je de ervaringen die je tot nu toe met lezen hebt opgedaan. Beantwoord eerst de vragen. Verwerk daarna je antwoorden in een verslag.

Alex Boogers, auteur van *Alleen met de goden*
'Ik ben opgegroeid in een ongeletterd milieu, mijn moeder was praktisch analfabeet. Op school had ik dezelfde aversie tegen lezen als iedereen. Op een gegeven moment las ik een boek over het leven van Muhammad Ali. Ik kende hem van tv en was een groot bewonderaar van hem, ik bokste zelf ook. Het was een ontdekking. Ik kon me letterlijk niet voorstellen dat er een andere manier was om dingen over iemand te ontdekken dan via de tv.'

Leesplein.nl

Beantwoord de vragen.

1 Werd je vroeger voorgelezen? Door wie? Weet je nog uit welke boeken? Had je een favoriet verhaal? Herinner je je nog welke verhalen indruk op je maakten?

____
____
____
____
____
____

2 Las de juf/meester op de basisschool voor? Zo ja, uit welke boeken? Wat vond je daarvan? Wanneer ging je zelf boeken lezen? Las je veel/weinig? Welke boeken las je? Was je lid van de bibliotheek? Welke boeken zijn je bijgebleven? Waarom?

____
____
____
____
____
____

3 Lezen je ouders en broer(s) en/of zus(sen) veel? Heb je eigen boeken? Heb je die gekocht of gekregen? Welke boeken? Praten jullie thuis over boeken?

____
____
____
____
____
____

4 Welke boeken heb je gelezen in de onderbouw? Las je alleen als dat moest voor school of heb je meer gelezen? Had je favoriete series? Heb je boeken gelezen die je heel mooi vond? Ben je lid van de bibliotheek? Hoe koos je de boeken die je hebt gelezen?
Als je niet of heel weinig hebt gelezen: hoe kwam dat?
Als je bent blijven zitten, vertel dan ook over je ervaringen met het lezen vorig jaar.

5 Je hebt (globaal) je leesniveau bepaald. Leg uit waarom je juist dit type lezer bent. Wat is voor jou de reden om te lezen? Wanneer lees je? Wat voor soort boeken lees je het liefst? En van welk soort boeken houd je helemaal niet? Heb je een lievelingsboek of -schrijver? Wat vind je leuk of vervelend aan lezen?

6 Wat zijn je doelstellingen voor de rest van dit schooljaar? Kijk ook nog eens naar je antwoorden op de vragen van paragraaf 13.1. Wil je een hoger niveau bereiken? Wil je meer plezier krijgen in lezen? Wat voor soort boeken wil je lezen? Hoe denk je boeken te vinden die bij jou passen? Wat verwacht je van je docent Nederlands?

7 Werk je antwoorden op vraag 1 tot en met 6 uit in een verzorgd verslag van minimaal drie A4. Deel je tekst op in hoofdstukjes met de volgende titels:
1 Voorlezen
2 Basisschool
3 Thuis
4 Onderbouw
5 Type lezer
6 Plannen voor havo 4

Je mag (een van) je ouders vragen om hoofdstuk 1 voor je te schrijven.
Gebruik afbeeldingen van de boeken die je noemt.

13.3 Een boek kiezen

Datum: ______________________________

TIP: Begin op tijd
Je docent vertelt wanneer je een boek uit moet hebben. Meestal krijg je daarvoor minimaal een maand de tijd. Begin meteen met het kiezen van een boek en met lezen. Als je een boek te pakken hebt dat je niet leuk vindt, heb je nog voldoende tijd om een ander boek te zoeken. Zo heb je ook voldoende tijd om regelmatig te lezen en hoef je niet een boek in één ruk uit te lezen als je dat niet wilt.

Beantwoord de vragen.

1 Wat is je leesniveau (ongeveer)? ______________________________

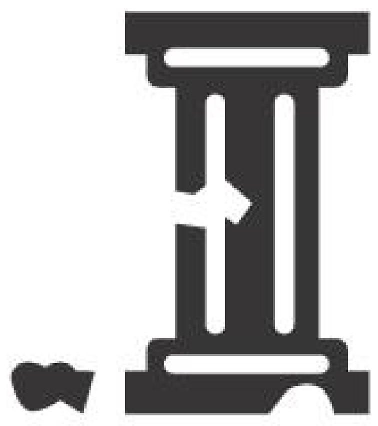
2 Kruis de genres aan die je wilt lezen.

○ avontuur

○ familie

○ historisch

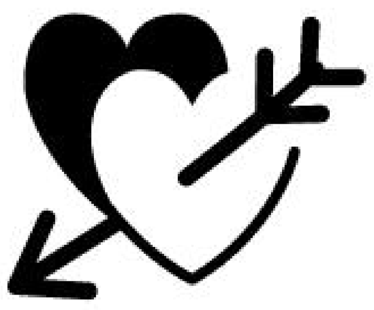
○ humor

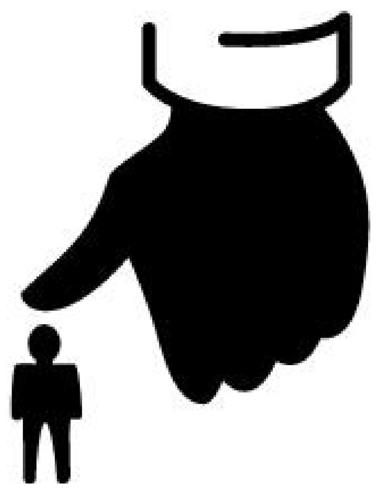
○ oorlog

○ psychologisch

○ romantisch

○ sociaal/politiek

○ spanning

○ sport

3 Over welke onderwerpen wil je lezen? Kruis aan. Noteer ook drie onderwerpen die niet in de lijst staan.

- ○ actuele kwesties
- ○ andere culturen
- ○ andere landen
- ○ broers en zussen
- ○ coming of age
- ○ drugs
- ○ geloof
- ○ historische gebeurtenissen
- ○ homoseksualiteit
- ○ klassiekers uit de Nederlandse literatuur
- ○ leven en dood
- ○ liefde
- ○ middeleeuwen
- ○ misdaad, geweld en criminaliteit
- ○ moderne technologie
- ○ multiculturele samenleving
- ○ Nederlands-Indië
- ○ ouders en kinderen
- ○ oudheid
- ○ psychische aandoeningen
- ○ reizen
- ○ sport
- ○ toekomstige werelden
- ○ Tweede Wereldoorlog
- ○ vriendschap
- ○ waargebeurde verhalen

- ○ zeevaart
- ○ zelfdoding
- ○ ziekte en handicaps
- ○ ______________________
- ○ ______________________
- ○ ______________________

TIP: Samen lezen
Je kunt overwegen om samen met een vriend(in) of klasgenoot dezelfde boeken te lezen. Zo kunnen jullie je leeservaringen bespreken en elkaar helpen als je op problemen stuit. Een nadeel kan zijn dat je minder vrijheid hebt in je boekkeuze. En dit kan natuurlijk alleen als jullie (ongeveer) hetzelfde niveau hebben.

TIP: Neem de tijd
Neem de tijd om een boek te vinden en weet wat je zoekt. Zomaar een boek uit de kast pakken zonder dat je weet of het je aanspreekt, leidt bijna altijd tot een teleurstelling. Het lezen van een boek kost veel tijd! Het is de moeite waard de tijd te nemen om zorgvuldig te kiezen.

4 Zoek minimaal drie en maximaal vijf boeken die passen bij wat je hebt ingevuld bij vraag 1, 2 en 3. Noteer de titels. Kijk bijvoorbeeld op Lezenvoordelijst.nl, Leesplein.nl en Boekenzoeker.org.
Je kunt ook de leestips raadplegen die aan het einde van elk hoofdstuk in dit boek staan.

____

____

____

____

____

____

____

TIP: Schakel hulp in
Je docent weet veel van literatuur én heeft je leesautobiografie gelezen. Wat raadt hij/zij jou aan?
Wat lezen je vrienden/vriendinnen? Ze kennen je goed en kunnen je vast een of meer boeken aanraden.
Vraag de medewerkers van de mediatheek of bibliotheek om hulp. Zij weten vaak goed welke titels populair zijn bij je leeftijdsgenoten.

5 Ga met je lijstje naar de bibliotheek of mediatheek. Haal de boeken uit de kast. Bekijk het omslag, lees de flaptekst, blader het boek door en lees een paar bladzijden voordat je je definitieve keuze maakt.

TIP: Je hoeft niet elk boek uit te lezen
Meestal kun je na 40 bladzijden wel beoordelen of je een boek leuk genoeg vindt. Als je een boek leest waar je niets aan vindt, hoef je dat niet uit te lezen. Je kunt ook een ander boek zoeken. Als een boek je boeit, lees je dat vaak snel uit.

13.4 Reflectie na boek 1 – Boekkeuze

Datum: ______________________________

1 Welk boek heb je gelezen? Noteer auteur, titel en jaartal.

____

____

2 Paste het boek bij de antwoorden die je hebt gegeven op de vragen in paragraaf 13.1, 13.2 en 13.3? Leg uit.

____

____

____

____

____

____

3 Hoe heb je het boek gekozen? Heb je het zelf gekozen? Hoe? Heeft iemand het aangeraden? Wie?

____

____

____

____

____

4 Welke verwachtingen had je voordat je het boek ging lezen? Zijn die verwachtingen ook uitgekomen? Leg uit.

____

____

____

____

____

5 Hoe tevreden ben je over je boekkeuze? Geef jezelf een cijfer tussen 1 en 10 en leg uit.

____

____

____

____

6 Hoe ga je het volgende boek kiezen? Wat ga je (eventueel) anders aanpakken? Waarom?

____

____

____

____

13.5 Reflectie na boek 2 – Lezen

Datum: ______________________

1 Welk boek heb je gelezen? Noteer auteur, titel en jaartal.

2 Kon je je goed concentreren? Hoe kwam dat?

3 Hoe lang las je achter elkaar? Beviel dat? Waarom (niet)?

TIP: Lees op verloren momenten
Het is handig om altijd een boek bij je te hebben. Er zijn best veel momenten waarop je even niets te doen hebt (na het maken van een toets, tijdens een tussenuur, wachtend op de bus etc.). Je kunt natuurlijk iets met je telefoon gaan doen, maar je maakt ongemerkt veel leesminuten als je op dat soort momenten je boek pakt.

4 Las je op een vaste tijd? Vond je dat prettig? Waarom?

5 Wanneer had je het boek uit? Was dat 'op tijd', te vroeg of te laat?

TIP: Laat een boek niet te lang liggen
Als je langere tijd niet leest, vergeet je wat je hebt gelezen. Je volgt het verhaal niet meer en moet, in het ergste geval, opnieuw beginnen. Hoe lang je een boek kunt laten liggen, verschilt per lezer. De een is na een dag de draad alweer kwijt, de ander pas na een of twee weken. Probeer erachter te komen hoe dat voor jou is.

6 Hoe ging het lezen? Geef jezelf een cijfer tussen 1 en 10 en leg uit.

7 Hoe ga je het lezen de volgende keer aanpakken? Wat ga je (eventueel) anders doen?

13.6 Reflectie na boek 3 – Niveau

Datum: ____________________

1 Welk boek heb je gelezen? Noteer auteur, titel, jaartal en niveau van het boek.

2 Paste het boek bij de antwoorden die je hebt gegeven op de vragen in paragaaf 13.1, 13.2 en 13.3? Leg uit.

3 Kies je voor het volgende boek hetzelfde niveau? Of een lager of hoger niveau? Waarom?

TIP: Praat over wat je leest
Volwassenen die graag lezen, maken geen opdracht of een boekverslag als ze een boek uit hebben. Toch hebben ook zij vaak wel behoefte om iets met hun leeservaring te doen. Ze praten met elkaar over wat ze hebben gelezen, raden elkaar boeken aan, bespreken de dingen die ze raar of schokkend vonden, wat ze goed en slecht vonden aan het boek. Praten over wat je leest helpt je om je mening te verwoorden en beargumenteren

13.7 Reflectie na boek 4 – Terugblik

Datum:

1 Welke vier boeken heb je gelezen? Noteer auteur, titel, jaartal en niveau van elk boek.

2 Kijk nog eens naar het schema op pagina 261. Welk niveau had je aan het begin van het schooljaar (ongeveer)? En welk niveau heb je nu (ongeveer)?

3 Ben je tevreden over het niveau dat je nu hebt? Leg uit.

4 Ben je over het algemeen tevreden over je boekkeuze? Leg uit.

5 Ben je over het algemeen tevreden over hoe het lezen is gegaan? Leg uit.

6 Is je leesplezier toegenomen, afgenomen of hetzelfde gebleven? Leg uit.

7 Wat vond je van de boeken die je hebt gelezen? Welke vond je mooi en welke niet? Leg uit.

8 Wat is het belangrijkste wat je door deze boeken over het leven hebt geleerd? Leg uit. *

9 Wat is het belangrijkste wat je door deze boeken over literatuur hebt geleerd? Leg uit.

13.8 Reflectie voor boek 5 – Balansverslag

Datum: ______________________________

1 Welke vier boeken heb je gelezen? Noteer auteur, titel, jaartal en niveau van elk boek. Geef daarna elk boek een cijfer tussen 1 en 10 en licht je keuze toe. Besteed daarbij aandacht aan het onderwerp en de manier waarop het verhaal verteld wordt.

2 Wat betekent dit voor de boeken die je in havo 5 nog gaat lezen? Is er een auteur van wie je nog een boek wilt lezen? Een onderwerp dat je is gaan interesseren? Een onderwerp of thema dat je boeit? Leg uit.

3 Welk niveau wil je dit jaar bereiken? Hoe ga je dat aanpakken?

4 Wat moet je docent over jou als lezer weten? Kan hij/zij je ergens mee helpen? Wat verwacht je van je docent?

13.9 Reflectie na boek 5 – Verbanden

Datum: ______________________

Het is handig om naar overeenkomsten te zoeken tussen de boeken die je hebt gelezen. Dat helpt je om aspecten van een boek te ontdekken die je eerder misschien over het hoofd hebt gezien.

1 Noteer de titels van de boeken die je hebt gelezen.

2 Welke overeenkomsten zie je tussen twee of meer boeken? Heb je boeken over hetzelfde onderwerp gelezen? Wat zijn de verschillen in de manier waarop dat onderwerp wordt uitgewerkt? Zie je overeenkomsten in de thematiek? Welke?

3 Omcirkel in de volgende uitspraken wat van toepassing is en vul aan.
Ik lees liever over hetzelfde onderwerp / verschillende onderwerpen, want

Meerdere boeken over hetzelfde thema lezen is wel / niet prettig, want

4 Wat betekent dit voor het volgende boek dat je gaat lezen? Over welk onderwerp of thema wil je meer lezen? Of is er een onderwerp of thema dat nog ontbreekt en waar je graag over wilt lezen?

5 Kies een boek (zie Een boek kiezen op pagina 264).

TIP: Zoek naar overeenkomsten en verschillen
De volgende kwesties komen in heel veel romans aan de orde. Je kunt onderzoeken wat de overeenkomsten en verschillen zijn in de boeken die je hebt gelezen.
- Idealen: Welke idealen koesteren personages? Waarom? Bereiken ze die ook? Hoe komt dat?
- Eenzaamheid: Welke personages zijn eenzaam? Hoe komt dat? Hoe gaan zij daarmee om? Welk gevoel roepen ze in jou op?
- Dilemma's: Voor welke dilemma's komen de personages te staan? Welke keuze maken ze? Waarom? Wat levert dat op?

13.10 Reflectie na boek 6 – Literaire middelen

Datum: ____________________

1 Noteer de titels van de boeken die je hebt gelezen.

2 Wat valt je op aan de hoofdpersonen over wie je hebt gelezen? Zijn er opvallende gelijkenissen? Of zijn de verschillen groter? Heb je een zwak voor een bepaald (soort) personage? Hoe komt dat? Leg uit aan de hand van voorbeelden.

3 Vergelijk de boeken die je hebt gelezen op twee van de aspecten die hieronder genoemd worden. Leg per begrip uit waarom je het gekozen hebt. Vertel over de boeken die je gelezen hebt.
complexiteit – genre – fictie/non-fictie – perspectief – setting (PTO) – stijl en/of taalgebruik – structuur – iets anders, namelijk …

4 In hoeverre hebben je antwoorden op deze vragen consequenties voor het volgende boek dat je gaat lezen?

13.11 Reflectie voor boek 7 – Ambities

Datum: ____________________

Herlees je balansverslag op pagina 270.

1 Wat heb je daarin geschreven over het niveau dat je dit jaar wilt bereiken? En wat over je aanpak?

2 Welke twee boeken heb je dit schooljaar al gelezen? Noteer, auteur, titel, jaartal en niveau.

3 Passen deze boeken bij het niveau dat je wilt bereiken? En bij de aanpak? Leg uit.

4 Welke stappen ga je nu zetten? Leg uit waarom dat de juiste stappen zijn.

5 Bespreek je plan met een medeleerling en vervolgens met je docent en noteer hun reactie.

13.12 Reflectie voor boek 8 – De kroon op je werk

Datum: ____

Je gaat je laatste boek kiezen. Doe dat met extra aandacht, want dit boek kan de kroon op je literatuurlijst worden.

Herlees je uitwerkingen van alle vragen en opdrachten in dit hoofdstuk.

1 Is er een boek dat je altijd al wilde lezen, maar waaraan je nog niet bent toegekomen? Leg uit.

____

____

____

2 Ben je tevreden over het niveau van de boeken die je tot nu toe hebt gelezen? Is dit het niveau dat je wilde bereiken? Of wil je met je allerlaatste boek laten zien wat je kunt? Leg uit.

____

____

____

3 Is er een onderwerp waarover je beslist nog een boek wilt lezen? Zo ja, welk?

____

____

4 Vind je het een goed idee om je lijst af te sluiten met een klassieker uit de Nederlandse literatuur? Waarom (niet)?

____

____

____

TIP: Lees een klassieker
Als je een echte klassieker wilt lezen, kun je een van de volgende titels overwegen. Verzamel wel eerst voldoende informatie om te beoordelen of dit boek iets voor je is. Vraag ook je docent om advies.

- Ferdinand Bordewijk, *Karakter*, 1938 (niveau 4)
- Louis Couperus, *Van oude mensen, de dingen, die voorbijgaan*, 1906 (niveau 5)
- Hella Haasse, *Oeroeg*, 1948 (niveau 3)
- W.F. Hermans, *Nooit meer slapen*, 1966 (niveau 4)
  W.F. Hermans, *De donkere kamer van Damokles*, 1958 (niveau 4)
- Marga Minco, *Het bittere kruid*, 1957 (niveau 3)
- Harry Mulisch, *De aanslag*, 1982 (niveau 4)
- Harry Mulisch, *De ontdekking van de hemel*, 1992 (niveau 6)
- Multatuli, *Max Havelaar*, 1860 (niveau 5)
- Nescio, *De uitvreter, Titaantjes, Dichtertje*, 1918 (niveau 5)
- Gerard Reve, *De avonden*, 1947 (niveau 4)
- Jan Wolkers, *Turks fruit*, 1969 (niveau 3)
- Betje Wolff en Aagje Deken, *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart*, 1782 (niveau 5)

5 Heb je een favoriete auteur van wie je nog een boek wilt lezen?

6 Is er een genre dat je nog wilt uitproberen?

7 Vraag advies aan je docent, klasgenoten, vrienden of je ouders als je het moeilijk vindt om te kiezen.

13.13 Verlanglijst

Noteer hier de titels van boeken die je misschien wilt gaan lezen.

Aantekeningen

Lijst van behandelde werken

Van onderstaande werken vind je in *Nieuw Nederlands literatuur* een korte beschrijving.

Begrippenlijst

A-chronologie Verstoring van de chronologie; de gebeurtenissen worden niet in de chronologische volgorde beschreven.

Allusie Toespeling op een bekend verhaal, bijvoorbeeld een sprookje, mythe of Bijbelverhaal. De uitspraak 'Ik app dus ik besta' is een allusie op de bekende uitspraak van René Descartes 'Ik denk dus ik besta.'

Alwetende verteller (perspectief van) Verteller die boven het verhaal staat. Het verhaal is geschreven in de hij/zij-vorm en het *lijkt* dus alsof er sprake is van een (wisselend) personaal perspectief. Als je niet kunt afleiden wiens gedachten of observaties worden beschreven, heb je te maken met een alwetende verteller.

Autobiografie Beschrijving van het eigen leven. Het woord komt uit het Grieks: 'auto' betekent 'zelf'; 'bios' betekent 'leven' en 'grafie' komt van 'graphein', schrijven.

Beeld → Vergelijking

Beeldspraak Overkoepelend begrip voor figuurlijk taalgebruik waarbij iets wordt omschreven door het te vergelijken met iets anders. Voorbeelden van beeldspraak zijn de vergelijking en de metafoor.

Debuut Eerste literaire werk dat een schrijver publiceert. Ook als hij al eerder non-fictie heeft gepubliceerd geldt zijn eerste literaire werk als zijn debuut.

Decor → Setting

Eindrijm → Rijm (soorten)

Engagement Betrokkenheid. De schrijver schrijft vanuit een bepaalde betrokkenheid bij bepaalde maatschappelijke of morele kwesties.

Fictie Verzonnen verhaal. Fictieve verhalen kunnen (deels) gaan over mensen die werkelijk (hebben) bestaan of gebeurtenissen die werkelijk hebben plaatsgevonden.

Flashback Terugblik of herinnering. De verteller vertelt over iets wat in het verleden heeft plaatsgevonden. Flashbacks zijn altijd belangrijk: ze verhelderen iets wat van belang is voor het verhaal.

Fernweh Het verlangen op een andere plaats (meestal ver weg) te zijn.

Gothic novel Griezelroman die zich vaak in de middeleeuwen afspeelt en waarin heksen, vampiers en spoken voorkomen. De setting is vaak een afgelegen en geheimzinnig oord, waar allerlei onheilspellende dingen gebeuren.

Historische roman Roman die zich afspeelt in het verleden. Fictie en historische gebeurtenissen lopen door elkaar heen.

Hoofs Cultivering, beschaving: iemand die hoofs is, is wellevend en galant en kan zich in alle omstandigheden beheersen. In hoofse romans wordt de vrouw vereerd en aanbeden; de man, meestal een ridder, koestert een nederige, kuise liefde voor haar en neemt vaak allerlei moeilijke taken op zich om haar liefde te winnen.

Ironie Milde spot. Het (humoristische) effect wordt bereikt door iets anders te zeggen dan je bedoelt. Voorbeelden van ironie zijn:
- *omkering*: je zegt het tegenovergestelde van wat je bedoelt;
- *overdrijving* (hyperbool): je maakt iets (veel) erger dan het is;
- *understatement*: je zwakt wat je wilt zeggen af (het tegenovergestelde van overdrijving);
- *niet-passend woordgebruik*: Je gebruikt bijvoorbeeld heel officieel of juist plat taalgebruik in een situatie waarin dat niet gepast is.

Interpretatie Toekenning van een betekenis aan een fictieve tekst. Je geeft een antwoord op de vraag: waarover gaat dit verhaal nog meer, behalve de personages en de gebeurtenissen?

Karikatuur (Sterke) overdrijving van bepaalde kenmerken van een personage (of een groep personages).

Klankrijm Rijm (soorten)

Klassiek Verwijzend naar de tijd van de oude Grieken en Romeinen.

Komedie Toneelstuk waarin de spot wordt gedreven met allerlei menselijke dwaasheden. Een ander woord voor *komedie* is 'blijspel'.

Literair Wat betrekking heeft op literatuur.

Literatuur Verzamelnaam voor fictieve teksten die een 'diepere laag' hebben. Kenmerken van literatuur zijn onder meer: originaliteit, complexiteit, onvoorspelbaarheid, een bijzondere stijl en de mogelijkheid om verschillende betekenissen aan de tekst toe te kennen (interpreteren).

Metafoor Vorm van beeldspraak. Impliciete vergelijking: het object wordt weggelaten; alleen het beeld wordt gebruikt. Bijvoorbeeld: 'Treedt binnen in mijn vesting (beeld)' (als je de voordeur opendoet om iemand binnen te laten). Het weggelaten object is 'huis'.

Motto Tekst die voorafgaat aan het verhaal of een deel daarvan; vaak een (bekend) citaat uit bijvoorbeeld de Bijbel, een klassiek verhaal of een liedje. Het motto geeft je een aanwijzing over de manier waarop je het boek moet lezen.

Neologisme Nieuw gevormd woord.

Non-fictie Waargebeurd verhaal of zakelijke tekst. We spreken van literaire non-fictie als de tekst als doel heeft de werkelijkheid te beschrijven, maar de schrijver literaire middelen gebruikt om bijvoorbeeld spanning te creëren.

Object → Vergelijking

Onbetrouwbaar perspectief Perspectief waarbij het beeld dat de verteller geeft, extreem vertekend, onvolledig of onjuist is. Bijvoorbeeld doordat een personages hallucineert, zo jong is dat hij niet begrijpt wat er gebeurt of redenen heeft om informatie achter te houden of te liegen.

Open plekken Vragen die het verhaal oproept. Als het lang duurt voordat je een antwoord op je vraag krijgt, is er sprake van een lange spanningsboog; als het kort duurt, is er sprake van een korte spanningsboog. Verhalen hebben altijd meerdere spanningsbogen.

Parafraseren Een (deel van een gedicht) in je eigen woorden navertellen. Dit is vaak een goed hulpmiddel om gedichten beter te begrijpen.

Personificatie Toekenning van menselijke eigenschappen aan een voorwerp of abstract begrip. Bijvoorbeeld: 'de auto kwam hoestend op gang' of 'een ingeslapen stadje'.

Perspectief Gezichtspunt. Een verhaal wordt altijd verteld vanuit het gezichtspunt van een of meerdere personages. Het perspectief bepaalt het beeld dat jij als lezer van de gebeurtenissen en personages krijgt. Omdat het perspectief altijd bij iemand ligt, is het per definitie subjectief. Het beeld dat je krijgt van de personages en gebeurtenissen is dus altijd een beetje vertekend.
Er bestaan drie soorten perspectief:
- *ik-perspectief;*
- *personaal perspectief (hij/zij-perspectief);*
- *perspectief van de alwetende verteller.*

Personaal perspectief Ook: hij-perspectief. Het verhaal wordt verteld in de hij/zij-vorm; van dit personage weet je de gedachten en gevoelens.

Poëzie Verzamelnaam voor gedichten, songteksten etc. Het gaat altijd om korte teksten met een opvallende typografie. Daarbij hoort ook enjambement. Verder *kunnen* onder andere de volgende kenmerken voorkomen:
- afwijkende gebruik van leestekens en hoofdletters;
- opbouw in strofen;
- verschillende soorten rijm, waaronder eindrijm;
- beeldspraak.

Proza Verzamelnaam voor verhalende teksten die niet rijmen. Daarin onderscheidt proza zich van poëzie.

Pseudoniem Verzonnen naam. Sommige schrijvers kiezen ervoor om niet onder hun eigen naam te publiceren, maar in plaats daarvan een pseudoniem te gebruiken.

PTO → Setting

Renaissance Periode na de middeleeuwen (tot ongeveer 1700,) waarin men veel belangstelling had voor de cultuur van de klassieke oudheid, de tijd van de oude Grieken en Romeinen.

Rijm (soorten) Behalve eindrijm komen onder meer de volgende soorten rijm voor:
- *Beginrijm* (*alliteratie*): merdere woorden beginnen met dezelfde klank. Bijvoorbeeld: 'Zij zoekt'.
- *Klankrijm*: meerdere woorden hebben dezelfde klank. Bijvoorbeeld: 'Wat ze ook willen, die *dolle honden* in mijn *kop* hebben altijd *honger'* (Ester Naomi Perquin).
- *Halfrijm*: de laatste woorden van regel rijmen niet helemaal, maar wel een beetje. Bijvoorbeeld: 'weggedreven' en 'zwevend'.
- *Binnenrijm: d*e woorden binnen een regel rijmen op elkaar. Bijvoorbeeld: 'Zo totaal dichtbij is *hij* nu ook bij *mij* vraag je je af' (Tjitske Jansen).

Rijmschema Schematische weergave van het eindrijm in een gedicht. De regels die op elkaar rijmen geef je dezelfde letter. Bijvoorbeeld a b b a c d d c e e. De eerste strofe van 'Mastermind' op pagina 44 heeft rijmschema a b b a (*kwel*, *zake*, onderbr*aken*, *bel*). Dit noem je *omarmend rijm*. Van *gepaard rijm* is sprake van a a b b; van *gekruist rijm* bij a b a b.

Roman Een lang (boekvullend), fictief verhaal.

Romantiek 19e-eeuwse kunststroming waarin de kunstenaar laat blijken dat hij zich niet thuis voelt in het hier en nu: hij verzet zich ertegen of vlucht.

Romanticus → Romantiek

Romantisch → Romantiek

Ruimte (functie van) De plaats(en) waar het verhaal zich afspeelt. De ruimtes waarin een verhaal zich afspeelt hebben vaak een functie:
- *Karakterisering van een personage*: een personages heeft een voorkeur of juist een afkeer van een bepaalde ruimte. Dat zegt iets over hem.
- *Sfeertekening*: de ruimte wordt gebruikt ter ondersteuning van een bepaalde handeling, gebeurtenis, gevoelens.
- *Symbolisch*: de ruimte is een symbool voor iets. Bijvoorbeeld: een kelder als symbool voor iets wat verborgen moet blijven.

Sehnsucht Onvervulbaar verlangen; een verlangen naar iets waarvan je weet dat je het nooit zult krijgen.

Semantisch veld Woorden die op grond van hun inhoud en betekenis aan elkaar verwant zijn. Bijvoorbeeld: kerst, dennenboom, sneeuw, kaarsen, kalkoen etc.
Let op: semantische velden zijn geen vaste groepen woorden. 'Sneeuw' kan bijvoorbeeld deel uitmaken van het semantisch veld 'kerst', maar ook van het veld 'winter' of 'vakantie'.

Setting (decor) De plaats, tijd en omstandigheden (PTO) die de achtergrond vormen waartegen het verhaal zich afspeelt.

Sonnet Gedicht van vier strofen met een strakke vorm. Het bestaat altijd uit precies veertien regels, verdeeld over vier strofen:
- twee strofen van vier regels (kwatrijnen); deze vormen samen het octaaf;
- twee strofen van drie regels (terzinen) óf drie strofen van twee regels (distichons) óf een kwatrijn en een distichon; deze vormen samen het sextet.
Tussen het octaaf en het sextet zit vaak een wending. Dat kan een tegenstelling zijn (bijvoorbeeld binnen/buiten of licht/donker) of een omslag in het gevoel. Sonnetten hebben altijd een strak rijmschema, al zit dat niet altijd op dezelfde manier in elkaar.

Spanning Alles wat maakt dat je verder wilt lezen. Bijvoorbeeld open plekken; tijdsprongen, vooruitwijzingen of een andere vorm van a-chronologie; wisseling van perspectief of een onbetrouwbaar perspectief.

Stijl De manier waarop een verhaal is geschreven. Stijl omvat niet alleen woordkeus en zinsbouw, maar bijvoorbeeld ook de afwisseling tussen dialoog en beschrijvingen en het gebruik van ironie. Woorden die vaak gebruikt worden om de stijl van een schrijver te omschrijven zijn 'sober' (kaal), 'zakelijk' (rechttoe-rechtaan) en 'bloemrijk' (met veel versieringen).

Strofe Kort stukje van een gedicht dat van andere delen wordt gescheiden door een witregel.

Symbool Een kleur, getal, dier of voorwerp dat een bepaalde betekenis heeft.

Symbolische functie van ruimte → Ruimte

Thema Waar een verhaal over gaat, zonder het te hebben over de personages en de gebeurtenissen. Het thema is datgene waarop de schrijver een visie heeft of waarover hij de lezer aan het denken wil zetten.

Titel Naam van het boek. Schrijvers geven hun boek niet zomaar een titel. Sommige titels zijn gemakkelijk te begrijpen, maar andere vragen wat meer denkwerk. Vraag je altijd af wat de titel je vertelt over de inhoud van het boek of gedicht. Vaak verwijst de titel naar een aspect van de tekst. Stel jezelf in dat geval de vraag waarom juist dat aspect van het verhaal zo belangrijk is dat de tekst er zijn titel aan ontleent.

Tragedie (klassieke) Toneelstuk waarin het slecht afloopt met de hoofdpersoon, door zijn eigen schuld of door de schuld van anderen. Een andere naam voor tragedie is 'treurspel'. Kenmerken: vijf bedrijven; eenheid van tijd, plaats en handeling; de eerste vier bedrijven worden afgesloten met een koor (of rei).

Typografie Manier waarop de woorden en zinnen van een gedicht op de bladzijde zijn geplaatst.

Vaste vorm Aanduidingdie betrekking heeft op gedichten die volgens bepaalde regels zijn geschreven. Die regels schrijven bijvoorbeeld voor uit hoeveel dichtregels een gedicht moet bestaan of hoe het rijmschema is opgebouwd. Voorbeelden van gedichten met een vaste vorm zijn: sonnet, haiku, ollekebolleke en limerick.

Vergelijking Vorm van beeldspraak. Bijvoorbeeld: 'ze zegt dat ik mijn voeten moet verwijderen / van de zetel van haar keuze, en laat er dan / haar achterste als een strandbal in neer' (Herman de Coninck). Het 'achterste' (object) van de vrouw wordt vergeleken met een 'strandbal' (beeld). De overeenkomst is dat ze allebei dik en rond zijn.

Verlichting Periode van 1700-1800, een eeuw waarin de mensen steeds meer probeerden te begrijpen van de wereld om hen heen en de opgedane kennis doorgaven aan anderen.

Vertraging De 'langzame' vertelmanier van gebeurtenissen, bijvoorbeeld doordat ze worden onderbroken door beschrijvingen.

Vooruitwijzing Aanwijzing voor iets wat nog gaat gebeuren, vaak zonder dat je precies weet wat dat is. Daardoor dragen vooruitwijzingen bij aan de spanning van een verhaal.

Vrij vers Dichtvorm die niet is gebonden aan voorschriften wat betreft de lengte, het aantal regels, rijm(schema) etc.

Wending → Sonnet

Wisselend perspectief Perspectief dat per hoofdstuk of binnen in een hoofdstuk wisselt. In het laatste geval wordt de wisseling vaak gemarkeerd door een witregel.

Register

Bronvermelding

Beeldresearch: Lineair, Arnhem

Minemero / Getty Images, Amsterdam: p. 8-9
Justin Rowe, Manchester: p. 10b
Marco Okhuizen / HH, Den Haag: p. 10o, 49, 190
Stephan Vanfleteren, Veurne: p. 13
Delaware Art Museum, Wilmington: p. 14b
Tessa Posthuma de Boer: p. 14o
Maker onbekend: p. 16b
Henriette Guest / ANP, Rijswijk: p. 16o
Liane Deprost, Deerlijk: p. 18
Fons Rademakers: p. 20b
Rex Features / HH, Den Haag: p. 20o
Masoud Gharibi: p. 22
Philippe Ledru / Lineair, Arnhem: p. 23
Alamy / Imageselect, Wassenaar: p. 24b, 57b, 240o
Phil Nijhuis / HH, Den Haag: p. 24o
Perry-Castañeda Library / University of Texas, Austin: p. 25
Henning Langenheim / AKG / Lineair, Arnhem: p. 27
Wikimedia Commens: p. 28b, 70b, 199
Marcel Hemelrijk / ANP, Rijswijk: p. 28o
iStock, Calgary: p. 30, 56b, 56o, 57m, 57o, 126o, 243o
Benjamin Van Der Spek / Getty Images, Amsterdam: p. 34-35
Plint / www.plint.nl: p. 36b
Frank Muller / HH, Den Haag: p. 36o
Chris van Houts fotografie, Amsterdam: p. 38
Michael Kooren / HH, Den Haag: p. 39
Shutterstock, New York: p. 40b
AKG / Lineair, Arnhem: p. 40m, 59o, 62, 64b, 64o, 69, 76o, 119m, 130, 138m
Kawanabe Kyosai: p. 40o
Govert de Roos / HH, Den Haag: p. 41b
Drs. P: p. 41o
Jaco Klamer / HH, Den Haag: p. 42b, 231b
ANP, Rijswijk: p. 42o, 170
Patrick Post / HH, Den Haag: p.43b, 182, 258, 262
Ted van Lieshout: p. 43o
Hans van den Bogaard / HH, Den Haag: p. 44
Fine Art Images / Getty Images, Amsterdam: p. 45l
PictureAlliance / Lineair, Arnhem: p. 45r, 68o, 86, 189, 246, 250
Wilhelm Albert Włodzimierz, Parijs: p. 46b
Spaarnestad Photo / HH, Den Haag: p. 46o, 137b, 137m, 210
Literatuurgeschiedenis.nl: p. 47b, 88, 126b
Maria Austria Instituut / HH, Den Haag: p. 47o
Roeland Fossen / HH, Den Haag: p. 50o
Kees van de Veen / HH, Den Haag: p. 54-55
Adalbert von Rössler, Horaz: p. 58b,
Mondadori Portfolio / Getty Images, Amsterdam: p. 58m, 78o
Culture Images / HH, Den Haag: p. 58o
Johan Persson / ArenaPAL: p. 59b
Daniel Boiteau / Dreamstime: p. 59o
Universal Images Group / Getty Images, Amsterdam: p. 60b
Album Cinema RM / Imageselect, Wassenaar: p. 60o
Aberdeen Art Gallery & Museums: p. 61
Musée des Beaux-Arts de Marseille: p. 63b
Musée d'art moderne et contemporain de Strasbourg: p. 63o
Jean-Léon Gérôme: p .65
Van Gogh Museum, Amsterdam: p. 66b
Fine Art Images / Getty Images, Amsterdam: p. 66o
Getty Images, Amsterdam: p. 67, 68b, 78b

Museo dell'Opera del Duomo, Siena: p. 70o
Santa Maria delle Grazie Milan, Italy: p. 71
Biblioteca Nazionale, Turin, Italy: p.76b
Rijksmuseum, Amsterdam: p. 76m, 96o, 103, 123
Age Fotostock, Barcelona: p. 77b
Otto Pilny, Budweis / Zwitserland: p. 77m
Edwin Lord Weeks: p. 77o
Codex Manesse: p. 78m
National Gallery of Art, Washington, D.C: p. 79b
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag: p. 79m, 84, 98o, 105b, 108, 120, 125, 149o
BNF, Paris: p. 79o
Muurschildering Diederik van Assenede, Kortrijk: p. 80
www.sint-anneke.com: p. 81
DBNL, Den Haag: p. 82b, 99b, 110b, 110o, 111, 121
GVK - Gemeinsamer Verbundkatalog: p. 82o
Literatuurmuseum, Den Haag: p. 85b, 139m, 143, 144b, 146, 148b, 149b
Maerten Ryckaert: p. 85o
Interfoto / Imageselect, Wassenaar: p. 90
Ron Giling / Lineair, Arnhem: p. 91, 127, 165
Mauritshuis, Den Haag: p. 96b
Frans Hogenberg , Keulen: p. 96m
Adriaan Groenewegen, Maastricht: p. 97b
Denis Diderot and Jean le Rond D'Alembert: p. 97m
Frans Lemmens / HH, Den Haag: p. 97o
Galleria Nazionale delle Marche Urbino: p. 98b
Hampel Fine Art Auctions, Munchen: p. 98m
Héttorony Irodalmi, Budapest: p. 99m
Illustratie uit J. Hazeu Czn, Leerzame Gesprekjens, 1800: p. 99o
Koninklijke Bibliotheek België, Brussel: p. 100
Museum Slag Bij Heiligerlee, Heiligerlee: p. 101
Universiteit van Amsterdam, Amsterdam: p. 104
Hans Blossey / Lineair, Arnhem: p. 105o
Rijksmuseum Meermanno-Westreenianum, Den Haag: p. 106b
Museum Kennemerland, Beverwijk: p. 106o
Geheugen van Nederland: p. 109
Ulrich W. Hiesinger / Julius LeBlanc Stewart: p. 116b
Regionaal Historisch Centrum Limburg: p. 116m
Library of Congress: p. 116o
Collectie Spoorwegmuseum: p. 117b
IISG, Amsterdam: p. 117m
Yulan / Dreamstime: p. 117o
Album History RM / Imageselect, Wassenaar: p. 118b
Tate, London: p. 118m
Peter Ibbetson door George Du Maurier (1892): p. 118o
Dick Giordano / Marvel: 119b
J.M. Schmidt Crans: p. 124b
bibliotheek.nl: p. 124o
Arthur Rackham 1910: p. 129
Gaston Bussière 1897: p. 130
Moderna Museet Stockholm / Bridgeman Images: p. 136b
Marine art posters 1995, Hull (UK): p. 136m
História de Portugal Vol VIII, edição de Quidnovi : p. 136o
brandgrens.nl: p. 137o
Capital pictures: p. 138b
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: p. 138o
Nederlands Letterkundig Museum: p. 139b
SCALA, Florence: p. 139o
Collectie Prentenkabinet / SDCF, Universiteit Leiden: p. 140
openlibrary.org: p. 141

Regionaal Archief Dordrecht: p. 142
Uitgeverij Athenaeum: p. 144o
antiqbook.com: p. 148o
John Thurm / Getty Images, Amsterdam: p. 154-155
J. Vis / Wikiportret.nl: p. 158
World History Archive / HH, Den Haag: p. 160
Collectie Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen: p .161
vanoorschot.nl: p. 162
Album History RM / Imageselect, Wassenaar: p. 163
Robin Utrecht / ANP, Rijswijk: p. 166, 226
Ed van der Elsken / Nederlands Fotomuseum, Rotterdam: p. 169
Rob C. Croes / Anefo / Nationaal Archief: p. 171
Maartje Geels / HH, Den Haag: p. 178
Jeroen van Veen / Kik Productions, Rotterdam: p. 180b
tipamsterdam.nl: p. 180o
Alkivar / Wikimedia Commons: p. 184
Keke Keukelaar / De Beeldunie, Amsterdam: p. 186, 260
Alex Vanhee / HH, Den Haag: p. 191
Effigie Literary Photo Agency / HH, Den Haag: p. 198b
joostconijn.org: p. 198o
Johner Images / Getty Images, Amsterdam: p. 201
Bob Bronshoff / HH, Den Haag: p. 202b
Judith Koelemeijer, Amsterdam: p. 202o
Maartje Geels / HH, Den Haag: p. 206b
Stock Montage / Getty Images, Amsterdam: p. 206o
Franz Waldhäusl / Lineair, Arnhem: p. 207
Uwe Zucchi / ANP, Rijswijk: p. 211
Bart Koetsier / HH, Den Haag: p. 218, 242
Bart Maat / ANP, Rijswijk: p. 222
Uitgeverij Podium, Amsterdam: p. 223, 224
Granger Collection / Lineair, Arnhem: p. 227
Wing Kee Yiek, Roermond: p. 230
English School: p. 231o
Merlijn Doomernik / HH, Den Haag: p. 238
Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam: p. 239
Victor Arnolds / Verborgen gebreken / Paula van der Oest / Jaqueline de Goeij: p. 240b
Tom Kisjes, Zaandam: p. 243b
Menno Meyjes / Eyeworks: p. 249
Rob Kints / Getty Images, Amsterdam: p. 256-257
Bob Bronshoff / HH, Den Haag: p. 259b
Henriette Guest / ANP, Rijswijk: p. 259m
Maartje Geels / HH, Den Haag: p. 259o

LEERWERKBOEK NEDERLANDS **4-5** HAVO

GEPERSONALISEERD LEREN

Nieuw Nederlands Literatuur is meer dan dit boek.
Samen met het digitale lesmateriaal en
het docentenmateriaal vormt dit boek
de methode Nieuw Nederlands Literatuur.

Noordhoff Uitgevers

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C118189

www.nieuwnederlands.noordhoff.nl

ISBN 978-90-01-82694-9